Daniel Slivka a kolektív

Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii

Základné východisko eliminácie neznášanlivosti a xenofóbie v kontexte celoživotného vzdelávania pracovníkov základných a stredných škôl s prílohou didaktických materiálov

Prešov 2013

Názov: Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii
Podnázov: Základné východisko eliminácie neznášanlivosti a xenofóbie v kontexte celoživotného vzdelávania pracovníkov základných a stredných škôl s prílohou didaktických materiálov
CD príloha: Daniel Slivka a kolektív: Didaktické materiály – Židovská kultúra v multikultúrnej edukáci. ISBN 978-80-555-0928-0.

Autori: doc. PhDr. ThDr. Daniel Slivka, PhD., doc. Mgr. Kamil Kardis, PhD., doc. ThDr. Mária Kardis, PhD., doc. ThDr. PaedDr. Ing. Gabriel Paľa, PhD., Mgr. Mária Poliaková, PhD., ThDr. Peter Borza, PhD., ThDr. Jana Koprivňáková, PhD., PaedDr. Monika Lašová, Mgr. Soňa Markotánová, Mgr. Marián Paňko, Mgr. Anna Makarová, Mgr. Jaroslav Labuda, Mgr. Mária Šitárová, Mgr. Iveta Hrabčáková.

Recenzenti: prof. ThDr. Jozef Jarab, PhD., prof. PaedDr. Jozef Liba, PhD., prof. PaedDr. ThDr. Jozef Leščinský, PhD., doc. ThDr. Rober Lapko, PhD., doc. PaedDr. ThDr. SSLic. František Trstenský, PhD.

Vedecká monografia vydaná na základe výsledkov výskumu z vedeckého projektu KEGA MŠVVaŠ SR, Projekt č. 036PU-4/2013 s názvom: Multikultúrna edukácia ako základné východisko eliminácie neznášanlivosti a xenofóbie v kontexte celoživotného vzdelávania pracovníkov základných a stredných škôl na roky 2013 – 2014.

Vydanie vedeckej monografie bolo zaradené do edičného plánu a schválené Edičnou radou Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove.
Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho časť nemožno reprodukovať bez súhlasu majiteľa práv. © doc. PhDr. ThDr. Daniel Slivka, PhD.

Jazyková úprava: Mgr. Katarína Fedorová

Fotografie na prednej strane:
Fotografia Dávidova hviezda s hebr. textom
http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/historia/davidova-hviezda-symbol--zidovstva
Fotografia menora – židovský svietnik
https://stjudasmaccabaeus.wordpress.com/2010/10/10/hanukkah-the-maccabee-holiday/menorah_titus_mncr-jpg/
Fotografia Oslava sviatku Paschy v židovskej rodine

http://www.jewishbazaar.com/images_products/ceremonial-tzedakah-boxes-wood-jerusalem-old-sity-zedakah/ 25.5.2010.
Fotografia Obrad Bar micva
http://www.jewishbazaar.com/images_products/ceremonial-tzedakah-boxes-wood-jerusalem-old-sity-zedakah/ 25.5.2010.

Vydala Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, Katedra historických vied v roku 2013.

ISBN 978-80-555-0924-2

Obsah

Úvod 9

Objektívne znaky a symboly židovského národa a jeho kultúry 10

Magen David (מגן דוד) – Dávidova hviezda 12

Menora (מנורה) – židovský sedemramenný svietnik 16

Židovská kultúra a jej prejavy v moderne 21

Etymológia, rozdelenie a zvyky 21

Judaizmus, spoločenský život a organizácie 26

Religiozita, synagóga a náboženská prax judaizmu 36

Sviatky židovského kalendára 41

Hebrejský jazyk a písmo 52

Hudba a liturgická hudba 57

Židovská kuchyňa 67

Kultúrne aktivity na Slovensku 71

Vybrané témy zo štúdia judaizmu 76

Mystika v judaizme 76

Posvätnosť ľudského života ako kľúčová definícia židovskej etiky 86

Smrť, vzkriesenie a posmrtný život človeka v chápaní judaizmu 96

Úloha a postavenie židovskej ženy v ortodoxnom a v progresívnom judaizme 105

Úvod do dejín židovského školstva 114

Sionizmus vo svete a v Izraeli 127

Sionizmus a situácia Židov v 19. storočí 127

Predstavitelia sionizmu a organizácie 138

Sionizmus v Európe a v Amerike v 20. storočí 151

Sionistické hnutie a vznik štátu Izrael 159

Náboženský sionizmus 168

Politický sionizmus 175

Tragické osudy Židov na východnom Slovensku **186**
Hitlerove „konečné riešenie“ židovskej otázky a deportácie 186
Židia v povojnovom období a v súčasnosti, svedectvá 196

Židovský a Rómsky holokaust a jeho percepcia v súčasnosti **210**

Príklad prešovského biskupa P. P. Gojdiča vo vzťahu k Židom **222**

Súčasný antisemitizmus a extrémizmus **234**
Antisemitizmus 234
O antisemitizme s predsedom ŽNO v Žiline 243
Právne ustanovenia a súčasná extrémistická scéna 248

Sociokultúrne a etické determinanty identity Európy **259**

Posvätné spisy monoteistických náboženstiev v kontexte medzináboženského dialógu **277**

Multikultúrna edukácia **291**
Podoby multikulturalizmu 291
Multikultúrna edukácia 296
v kontexte slovenského školstva 296

Výchova a vzdelávanie v židovskej rodine **314**
Náboženská výchova v rodine 314
Výchova cez predpisy o rituálnej čistote 326
Vzdelávanie a výchova vo vlastnej rodine 336
Možný prínos židovskej výchovy pre súčasnú edukáciu nežidovských detí 345

Záver **356**

Zoznam použitej literatúry **357**

CD – Príloha

Daniel Slivka a kolektív

Didaktické materiály - Židovská kultúra

v multikultúrnej edukáci

ISBN 978-80-555-0928-0

Obsah

1. *doc. PhDr. ThDr. Daniel Slivka, PhD.* – didaktické materiály, fotodokumentácia a aktivity pre základné a stredné školy: Antisemitizmus na internete; Izrael kultúra a história (fotografický materiál pre didaktické účely); Multikultúrna edukácia - aktivity pre základné a stredné školy; Výber DVD pre základné a stredné školy; Židovské synagógy na Slovensku. Počet 302 strán.

2. *Guy Shachar (Izrael)* – didaktické materiály a prezentácie pre základné a stredné školy: Israel 60 Pictures Snow Guy (60 obrazov z Izraela v zimnom období); Jerusalem Palm Sunday Guy Eng (Veľkonočná nedeľa v Jeruzaleme); Light Festivals Israel Dec 03 Guy (Festival svetiel v Izraeli 3.12.); Spring 2004 Israel Guy (Jar 2004 v Izraeli) a súhlas autora na použitie jeho powerpointových prezentácií. Počet 108 strán.

3. *PaedDr. ThLic. Jana Hurajtová* – didaktické materiály a prezentácie: Úvod k didaktickým materiálom; Prezentácie a témy pre základné a stredné školy: Genocída (IT); Rasové zákony a genocída; Sviatky v judaizme; Židovský chrám, ku ktorým sú vytvorené aj pracovné listy. Počet 112 strán.

4. *PaedDr. Martina Slivková, PhD.* – didaktické materiály a prezentácie pre stredné školy: IZRAEL I – VI, ktoré obsahujú: základné informácie, história; prírodné podmienky; obyvateľstvo; hospodárstvo; školstvo, zdravotníctvo, armáda; štátne zriadenie a administratívne členenie. Počet 84 strán.

5. *ThDr. Jana Koprivňáková, PhD.* – didaktický materiál pre základné a stredné školy, prezentácia: Antisemitizmus v dejinách ľudstva. Počet 21 strán.

6. *PaedDr. Anton Liška* – didaktický materiál pre stredné školy, prezentácia: Dejiny židovskej náboženskej obce Hanušovce nad Topľou ako príklad využitia regionálnych dejín v multikultúrnej výchove. Počet 29 strán.

7. *PaedDr. Silvia Nováková* – didaktický materiál a aktivity pre základné stredné školy: Tolerancia; Multikulturalizmus; Medzináboženský dialóg; Rasizmus a xenofóbia. Počet 42 strán.

8. *Mgr. Jana Malcovská* – didaktický materiál a aktivity pre základné a stredné školy: Židovská kultúra a pojmy; Multikulturalizmus a tolerancia; Eliminácia predsudkov k etniku. Počet 7 strán.

Úvod

Vedecká monografia s názvom: *Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii* s osobitnou CD prílohou s názvom: *Didaktické materiály – Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii* je výsledkom vedeckého výskumu schváleného projektu s názvom: Multikultúrna edukácia ako základné východisko eliminácie neznášanlivosti a xenofóbie v kontexte celoživotného vzdelávania pracovníkov základných a stredných škôl financovanej z dotácie Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR. Je tematicky úzko zameraná na predmet Multikultúrnej výchovy pre základné a stredné školy, pričom prináša nové možnosti obohatenia predmetu o originálne a doteraz ešte nepublikované materiály. Kolektívna vedecká monografia pre svoju špecifickosť je určená pedagogických pracovníkov vyučovacieho predmetu Multikultúrna výchova a ponúka im nové vedecké, ale aj didaktické možnosti pre edukáciu žiakov a študentov na základných a stredných školách. Pri výučbe multikultúrnej edukácie, či už ako nového alternatívneho predmetu alebo implementácie daného tematického celku do už existujúcich predmetov, prináša nové možnosti pedagógom aj príbuzných vyučovacích predmetov, ako sú napr. občianska výchova, náboženská výchova, geografia a pod.

Vďaka multikultúrnej edukácii sa pozitívne rozvinie multikultúrne povedomie a uskutoční sa formácia pedagogických pracovníkov, ktorí najčastejšie pracujú s rizikovou vekovou skupinou. Základom vzájomného porozumenia je poznanie kultúrnych a religionistických systémov, ako sú veľké monoteistické náboženstvo-kultúrne systémy alebo východné náboženstvo-kultúrne systémy. Multikultúrne povedomie odbúrava predsudky v spoločnosti, otvára povedomie multikultúrnej Európy, učí porozumieť ich osobitostiam.

Objektívne znaky a symboly židovského národa a jeho kultúry

Etnický pôvod je pre väčšinu Židov základným predpokladom ich židovskej identity. Tento aspekt sa odvoláva na Židov ako na národ, za ktorý ho môžeme považovať už od čias existencie starovekého židovského štátu.[1] V tom čase boli etnický pôvod a spôsob života neoddeliteľnými. V osemnástom storočí, pod vplyvom osvietenstva, vzniká sekulárny židovský nacionalizmus a koncom devätnásteho storočia vzniká silné sionistické hnutie. Zásadný význam nadobudla etnická definícia v kontexte holokaustu a Norimberských rasových zákonov, ktoré rozlišovali Židov, polovičných Židov a štvrtinových Židov. Všeobecne sa však týkali všetkých, ktorí mali aspoň jedného zo starých rodičov hlásiaceho sa k židovskému náboženstvu alebo národu.

Podľa pravidiel Halachy, [prvej časti Talmudu[2]], tvoriacej právny systém judaizmu, židom je ten, kto sa narodil židovskej matke, čo znamená, že židovstvo sa nededí podľa meča, ale podľa praslice. Tohto sa pridŕža ortodoxné židovstvo, ale je uznávané aj iné riešenie – konvertovanie.[3]

Ich neľahká situácia je spojená s tragédiou, ktorá sa uskutočnila počas Druhej svetovej vojny a je známa ako „holokaust alebo hebrejsky „šoa“.[4]

---

1 Biblický židovský štát vznikol asi v roku 1020 pred Kr., v roku 926 pred Kr. sa rozdelil na severný Izrael a južnú Judeu. Od roku 722 pred Kr. bojovali Židia proti iným národom a v roku 63 pred Kr. stratili svoju samostatnosť a až do roku 1948 žili pod cudzou nadvládou. ČEJKA, M.: *Izrael a Palestina*. Brno : Barrister and Principal, 2007. s. 15-17.

2 Talmud – doslovne je to učenie, štúdium (koreň slova je lamad – učiť sa) a je to spis rabínskej literatúry najstaršieho obdobia, pričom sú známe dva typy – Jeruzalemský a Babylonský. LEIBOWITZ, J.: *Úvahy nad Tórou*. Praha : P3K, 2011. s. 188, NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 221.

3 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 17.

4 Termín „holokaust“ má grécky pôvod „ὁλόκαυστον“ a označuje „celopal“. Termín je tak zložený zo slova „ὅλος“, čo znamená „celý“ a slova „καυστός“, čo znamená „spálený“. Termín teda pôvodne označoval zápalnú obetu alebo vec, ktorá bola zničená ohňom. Prvýkrát sa tento termín objavil v diele autora Elieho Wiesela s názvom „La Nuit“ – Noc z roku 1958, ktorý taktiež získal aj Nobelovu cenu za mier. Členovia židovského etnika však častejšie v konverzácii používajú termín „Šoa“ - שואה, ktorý je identický s názvom doku-

Medzi najznámejšie židovské symboly patrí Dávidova hviezda a židovský svietnik nazývaný aj menora. Dávidova hviezda je známejšia slovenskej spoločnosti a vystupuje v mnohých spoločenských kontextoch ako je napríklad:

- Symbol (žltá hviezda z nápisom Jude), ktorým boli Židia počas Druhej svetovej vojny označovaní z dôvodu príslušnosti k tomuto etniku.
- Štátny symbol na vlajke štátu Izrael.
- Viacnásobné využitie v kresťanstve, kde je tento symbol najčastejšie stotožňovaný s Betlehemskou hviezdou, ktorá ma identický tvar ako Dávidova hviezda – sakrálne umenie.
- Červená Dávidova hviezda, ktorú používa aj inštitúcia s identickým názvom na Blízkom východe a ktorá je obdobou v Európe známeho Červeného kríža.
- Historické súvislosti spojené s dejinami Izraelského národa a symbol Mesiáša, ktorý zachráni židovský národ.
- V židovskom spoločenskom, sakrálnom (mystickom, kabalistickom),[5] kultúrnom, architektonickom umení.
- Používaný symbol v spoločnej kombinácii s menorou.
- Symbol náboženstva – judaizmus.[6]
- Symbol sionistického hnutia – sionizmus.

---

mentuod Claude Lanzmanna z roku 1985 s identickým názvom a ktorý znamená zničenie, vyhubenie a záhuba. PELEYOVA, M.: *Námety na využitie dejín a kultúry Židov pre výchovu žiakov k tolerancii*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum, 2003. s. 16.

5 „Názov kabala po hebr. ha-kabbal označuje - prijať od niekoho niečo ako tradičné, nie každému adresované mystérium.“ OLDŘICH, E.: *Kabbala*. Praha: Zmatlík a Palička, 1938. s. 2. „Židovská mystika je tak ako mystika všetkých náboženstiev osobnou skúsenosťou s Bohom. Nevšíma si delenie na subjekt a objekt ako v intelektuálnom poznaní. Pochopenie židovskej mystiky však naráža na zvláštne ťažkosti, pretože v nej spočíva zásadne do seba uzatvorený kozmologický systém, ktorý je prestúpený viacerými vývojovými stupňami“. JEKKELOVÁ, J. - ORAVEC, T.: *Lexikón svetových náboženstiev*. Bratislava: Aktuel, 2006. s. 86. Ku kabale sa teda zaraďujú mysticko-ezoterické traktáty. Veľmi dôležitou knihou, ktorá s tým súvisí je kniha „Jecira“ teda „Kniha stvorenia“ SCHUBERT, K.: *Židovské náboženství v proměnách veku*. Lipsko : Vyšehrad, 1999. s. 190.

6 Judaizmus – termín, ktorý v širšom zmysle označuje celý kultúrny, sociálny a náboženský systém ľudu známeho ako Izrael, teda ide o židovský národ a jeho kultúru. V špecificky vzatom a náboženskom význame sa cez termín judaizmus označuje náboženské vyznanie inšpirované TaNaCh – Hebrejskou bibliou. Taktiež sa termín vzťahuje na označenie monoteistickej viery Boha Stvoriteľa a vládcu celého sveta, ktorého vôla bola daná národu jeho sebazjavením patriarchom Izraela a Mojžišovi. Boh na hore Sinaj tak uzavrel s Izraelským národom zmluvu, ktorej obsahom je Dekalóg a ďalšie prikázania známe ako Tóra. NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 77.

- Propagandisticky a v negatívnom význame požívaná Dávidova hviezda v kombinácii s americkou vlajkou, amerických farieb a vlajky Európskej únie. Taktiež je používaná s nacistickým pravouhlým a pravotočivým hákovým krížom pri extrémistických, rasových a neonacistických skupinách.

Menora – židovský svietnik je ako židovský symbol menej známy, avšak historicky je evidentne starší ako súčasný symbol Dávidovej hviezdy. Symbol menory, známeho aj termínom – židovský zlatý svietnik, sa vzťahuje na historické obdobia Izraelského národa v prvom tisícročí pr. Kr. a je kultovo spojený s bohoslužobnými predmetmi židovských kňazov – levitov. Svoje nenahraditeľné miesto mal v Jeruzalemskom chráme. Dnes tento symbol je možné nájsť v súvislostiach ako je napríklad:

- Štátny znak štátu Izrael a izraelského parlamentu.
- Historické súvislosti spojené s dejinami Izraelského národa.
- Používaný symbol v spoločnej kombinácii s Dávidovou hviezdou.
- V židovskom spoločenskom, sakrálnom, kultúrnom, architektonickom a umeleckom kontexte.
- Menora používaná ako chanukkyah (deväťramenný svietnik), ktorá sa používa na židovský sviatok svetiel v mesiaci december nazývaný ako Chanuka.[7]

Magen David (מגן דוד) – Dávidova hviezda

Najznámejším symbolom židovského (izraelského) národa je všeobecne známa židovská šesťcípa hviezda oficiálne nazývaná hebrejsky ako Magen David – Dávidov štít, ktorým sa dnes zároveň označuje ako Dávidova hviezda alebo židovská hviezda. Jedná sa však o relatívne nový židovský symbol, ktorý v jednotlivých častiach nadväzuje na staré izraelské tradície. Symbol Dávidovej hviezdy má taktiež spojitosť so starovekými Blízkovýchodnými kultúrami. Tento symbol patrí a je všeobecne uznávaným symbolom:

- Štátu Izrael (obr. č. 1)
- Židovského etnika a identity na celom svete.

7 Menoru je potrebné odlišovať od svietnika, ktorý sa používa na židovský sviatok Chanuka, ktorý odkazuje na rok 165 pr. Kr – Makabejské povstanie za náboženskú slobodu a samostatnosť. Tento svietnik má osem ramien a je nesprávne označovaný ako menora, no jeho správne označenie je chanukia. NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 113.

- Reprezentuje náboženský a kultúrny symbol judaizmu a sionizmu.

Symbol Dávidovej hviezdy vzniká prienikom dvoch rovnostranných trojuholníkov vzájomne do seba tak, že vytvárajú takzvaný hexagram. Symbol hviezdy v tomto tvare sa pravidelne zobrazuje v spojení so židovstvom už v stredovekom období.[8] Veľmi známe je použitie symbolu hexagramu v 11. stor. v umeleckých a architektonických výzdobách a taktiež sa tento emblém nachádza na úvodnej stránke veľmi vzácneho biblického rukopisu Hebrejskej biblie – TaNaCh z roku 1008 známeho ako Leningradský Kódex (obr. č. 2).[9]

Predsa doteraz najstarší objavený symbol pochádza z 9. stor. pr. Kr., ktorý sa nachádza na stene múru v lokalite Megiddo. Rovnaký symbol, ktorý pochádza zo 7. stor. pr. Kr. a bol nájdený v meste Sidon. Mesto Sidon v staroveku patrilo už k územiu starovekej Fenície, a preto aj tento symbol viacerí autori spájajú so starovekými pohanskými kultúrami na Blízkom východe. Uvedený nápis na tomto pečatidle nesie však židovské meno (obr. č. 3 symbol sa nachádza v ľavom dolnom rohu).[10]

Pôvod symbolu Dávidovej hviezdy nie je dodnes ešte dostatočne vysvetlený. Mnohí autori vychádzajú z historickej alebo náboženskej interpretácie v kontexte starovekých kultúr stredného a blízkeho východu. Šesťrohá (šesťcípa) hviezda, ktorá vzniká prepojením dvoch trojuholníkov, je znamením prinášajúce šťastie, pokoj a blahobyt, pretože samotný symbol trojuholníka v uvedených starovekých kultúrach predstavuje symbol šťastia. Symbol Magen David - Dávidovej hviezdy nadobudol nový význam v rozvíjajúcom sa hnutí sionizmu počnúc rokom 1897, keď sa stal ich znakom a národným symbolom sionistov. Ako symbol sionistov rozhodne vplývalo aj na vznik súčasného štátu

8 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 104.

9 Leningradský kódex – Rukopis a vydanie masotetského textu pochádzajúci približne okolo roku 1008/9, ktorý je vokalizovaný tiberiadskými masoretmi z Ben Ašerovej rodiny. HERIBAN, J.: *Úvody do Starého i Nového zákona s výberovou a tematicky zoradenou bibliografiou*. Rím, Trnava : SSV, PSÚCM, 1997. s. 23.

10 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 104. YAHOO. COM: 7th century BCE - First Jewish Star. http://www.flickr.com/photos/zeevveez/3607169948/ (09.02.2013) Obrázok od Torrey, Charles C., z inštitúcie Semitic Epigraphical Notes, American Oriental Society (JAOS) 1903, s 205. Na obrázku sa nachádza Dávidova hviezda zo 7. stor. pr. Kr. z mesta Sidon. Nakoľko je pečať z časti poškodená, nie je stopercentná zhoda, či sa jedná presne o hexagram. Túto indíciu, že s veľkou pravdepodobnosťou sa jedná o Dávidovu hviezdu, podporuje aj uvedený nápis židovského mena Jehošua Ben Asayahu.

Izrael v roku 1948, keď sa symbol Magen David stala súčasťou izraelskej vlajky.[11]

Hebrejský termín Magen David (מגן דוד) sa presnejšie označuje ako Dávidov štít. Pôvod významu termínu je historicky spájaný s najväčším Izraelským kráľom – Dávidom v nasledujúcich troch kontextoch a významoch:

- *Vojnový štít.* Jedná sa o tvar štítu alebo emblém na ochrannom bojovom štíte, ktorý nosil kráľ Dávid, a s ktorým vyhral početné víťazstvá. Avšak táto interpretácia vychádza zo židovských legiend a nedá sa historicky overiť. Hovoria však o tom iné židovské diela ako sú známe židovské midráše odvolávajúc sa na ústne tradície.[12]
- *Iniciály mena.* Symbol vytvorený prostredníctvom dvoch vzájomne prekrývajúcich sa trojuholníkov predstavuje iniciály mena kráľa Dávida. Jeho meno pozostáva z troch hebrejských spoluhlások: Dalet - ד, Waw - ו, Dalet - ד, ktoré kombináciou a vzájomným prekrývaním v starohebrejskom písme vytvárajú symbol Dávidovej hviezdy, ako je to na obrázku (obr. č. 4)[13]
- *Žalm 18.* Žalm 18, ktorého autorom je samotný kráľ Dávid bol zložený ako vďakyvzdanie Bohu YHWH za pomoc a ochranu pred nepriateľmi a následnom víťazstve nad nimi, ako to uvádza nasledujúci text v úvode k Žalmu 18:[14] *„Zbormajstrovi. Dávid, sluha Pánov, zložil slová tohto chválospevu pre Pána, keď ho vyslobodil z moci všetkých jeho nepriateľov a z ruky Šaulovej.“* Hebrejský termín „magen“ – štít sa spomína vo verši 31 *„Aké dokonalé sú Božie cesty, aké pravdivé sú Jahveho slová! On je štítom pre tých, čo hľadajú u neho ochranu.“* a vo verši 36 *„Dal si mi svoj ochranný štít, podopieraš ma svojou pravicou a tvoja dobrota mi dodáva veľkosti.“* Z kontextu rozboru žalmu vyplýva, že Boh Izraela je hlavnou príčinou Dávidových

11 FISHBANE, M. A.: *Judaismus*. Zjevení a tradice. Praha: PROSTOR, 2003. s. 99 – 101, 154, 164. NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 181 – 184.

12 JEWISH VIRTUAL LIBRARY: Star of David. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/star.html (09.02.2013)

13 MITCHELL RANDY: L'ahavat Torah: For Love of Torah. http://peyotinyakima.blogspot.sk/2009/10/star-of-david.html (09.02.2013)

14 GECSE, G. – HORVÁTH, H.: *Malý lexikón Biblie*. Bratislava: Spektrum, 1990. s. 41.

úspechov a víťazstiev nad nepriateľmi.[15] Zároveň táto interpretácia sa stala základnou inšpiráciou pre židovské modlitebné knihy – Siddur, ktoré tento židovský „terminus technicus" používajú v novom kontexte a označujú termínom „Magen David" – Dávidovho Boha – Jahve (YHWH). Termín sa tak stáva titulom na označenie Boha Izraela.

V novovekom historickom období mal a má symbol Dávidovej hviezdy viaceré iné spoločenské kontexty, ktoré sú v nasledujúcej štruktúre priblížené a v krátkosti aj charakterizované:

- Nacistami označenie židovského etnika počas Druhej svetovej vojny žltou Dávidovou hviezdou s nápisom: Jude v súvislosti s holokaustom[16] (obr. č. 5)
- Štátny emblém na vlajke Štátu Izrael v modrom prevedení, pričom kombinácia bielej a modrej farby sú prevzaté zo židovských liturgických farieb. Biela farba predstavuje symbol svetla, poctivosti, nevinnosti a mieru; modrá farba predstavuje dôveru, vernosť, múdrosť, inteligenciu, vieru, pravdu a nebo. Farby boli prevzaté z rozvíjajúceho sa sionistického hnutia z konca 19. storočia (obr. č. 1).
- Dávidova hviezda je častým vyobrazením v náboženskom, kultúrnom a architektonickom kontexte ako aj motívom na bižutériách. Aj viaceré náboženské predmety sú dekorované symbolom Dávidovej hviezdy. V súčasnosti je možné ju zakúpiť v rôznych vyobrazeniach a v rôznych kombináciách ako suvenír z Izraela. V židovskej architektúre má dnes nezastupiteľné miesto v stavebníctve, vitráži okien židovských synagóg (obr. č. 6).[17]
- Podobný ekvivalent ako je Dávidova hviezda modrej farby na vlajke štátu Izrael je v Izraeli taktiež exitujúca inštitúcia Magen David Adom, ktorá je obdobou známej organizácie Červený kríž. V tejto súvislosti majú skoro všetky zdravotníc-

15 MÚDROSLOVNÉ KNIHY STARÉHO ZÁKONA s komentármi Jeruzalemskej biblie. Trnava: Dobrá kniha, 2006. s. 99.

16 MAREŠ, M., SMOLÍK, J.: *Školní výuka a extremizmus*. Pedagogicka orientace, roč. XX., č. 2, 2010.

17 A COPRODUCTION OF SWR AND SF DRS 1999; FILMEXPORT HOME VIDEO S.R.O.: *Světová náboženství očima profesora Hanse Künga*. Židovství. (Surensuche Die Weltreligionen auf dem Weg – Judentum) Nemecko, 1999, 57 min., český dabing.

ke a záchranné inštitúcie v emblémе práve Dávidovu červenú hviezdu.[18]

- V kresťanských vianočných symboloch je práve Betlehemská hviezda zobrazená ako hexagram, ku ktorej je zároveň pridávaný aj chvost, aké majú kométy. Symbol Dávidovej hviezdy sa tak nachádza v rôznych vyobrazeniach v kresťanstve hlavne s vianočnou tematikou a symbolikou (obr. č. 7).
- Symbol Dávidovej hviezdy je často zobrazovaný v negatívnom význame v extrémistických a ultranacionalistických hnutiach v Európe ako aj v USA. Takáto propaganda vychádza z nacionalistických ideí, kedy je každá vláda v Európe a v USA považovaná za sionistickú alebo je pod jej vplyvom. Zároveň sú členovia židovského národa považovaní za tých, ktorí vládnu svetom a majú v rukách veľké bohatstvo a neobmedzenú moc nad svetom. Sú to hnutia podporujúce ZOG – Zionist Occupation Government or Zionist Occupied Government alebo JOG – Jewish Occupied Government (obr. č. 8).[19]

Menora (מנורה) – židovský sedemramenný svietnik

Menora je najstarším židovským symbolom, napriek všeobecne rozšírenej mienke, že je ním židovská hviezda, Magen David – Dávidova hviezda. Tento symbol patrí a je všeobecne uznávaným symbolom:

- Štátu Izrael (obr. č. 9).
- Izraelského parlamentu – Knesset.
- Reprezentuje náboženský a kultúrny symbol judaizmu.

Hebrejský termín menora je odvodený od termínu „ner," ktorý označuje lampu alebo sa niekedy používa na označenie svetla. Menora je sedemramenný židovský stojan na svetlo a dnes predstavuje základný symbol judaizmu,[20] ktorý je historicky známejší starším židovským symbolom. Jej pôvod siaha až k putovaniu Izraelitov po púšti z egyptského otroctva do Kanaánu. V stánku zmluvy počas putovania do zasľúbenej zeme bola zlatá menora súčasťou kultových predmetov. Podľa

18 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 104. RJ.ORG: Keep the Pressure on Magen David Adom. http://blogs.rj.org/blog/2012/08/13/keep-the-pressure-on-magen-david-adom/ (09.02.2013)

19 MAREŠ, M.: *Symboly používané na území ČR v současnisti*. Praha : MVCR, 2006. MAREŠ, M.: *Pravicový extremizmus a radikalizmus v ČR*. Brno : Barrister & Principal, 2003.

20 DE VRIES, S. P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 294.

židovskej tradície bola po skončení putovania následne prenesená do prvého Jeruzalemského – Šalamúnovho chrámu,[21] kde bolo pôvodne 10 takýchto zlatých svietnikov, ako nás informuje kniha Kráľov a kniha Kroník 1 Kr 7, 49 alebo 2 Krn 4,7. Po zničení Jeruzalemského chrámu Babylončanmi v roku 587/6 boli všetky posvätné predmety a nádoby prenesené do Babylonie. Neskôr boli po vydaní Kýrovho ediktu o náboženskej slobode v roku 515 pr. Kr, keď bol Jeruzalemských chrám znovu vybudovaný, tieto nádoby vrátené a iné, ako napríklad nová menora boli znovu vyrobené podľa Mojžišovho originálu, ako je to uvedené v nasledujúcich biblických textoch.

Sedemramenný zlatý svietnik tvaru menory bol súčasťou liturgických a kultových predmetov, ktorý bol používaný v chráme. Jej presný návod na jeho zhotovenie je presne popísaný v Tóre – Pentateuch v knihe Exodus 25,31-40 kde sa píše: *„Sedemramenný svietnik. - Ďalej vyhotovíš svietnik z čistého zlata; svietnik, ktorého podstavec a ramená budú kované. Z neho budú vychádzať kvetné kalíšky, hlavičky a kvety. Z jeho bokov bude vychádzať šesť ramien: tri ramená svietnika z jedného boku a tri ramená svietnika z druhého boku. Na každom ramene budú tri kvetné kalíšky mandľovníkovej podoby s hlavičkou a kvetom. Tak to bude na všetkých šiestich ramenách, čo vychádzajú zo svietnika. Na samom svietniku budú štyri kvetné kalíšky mandľovníkovej podoby s hlavičkou a kvetom, a to tak, že hlavička bude pod dvoma ramenami, ktoré z neho vychádzajú, potom hlavička pod ďalšími dvoma ramenami a opäť hlavička pod dvoma ramenami. Teda pod šiestimi ramenami, ktoré vychádzajú zo svietnika. Hlavičky a ramená budú z neho vychádzať a všetko bude kované z jedného kusa rýdzeho zlata. Vyhotovíš aj sedem lámp a nasadíš ich na svietnik, aby osvetľovali priestor, čo je pred ním. Aj odštipovače a panvičky, čo k nemu prislúchajú, nech sú z čistého zlata. Spotrebuješ na to hrivnu zlata, vrátane všetkého jeho príslušenstva. A hľaď, aby si to urobil podľa vzoru, ktorý si videl na vrchu.“* A ďalší text taktiež z knihy Exodus 37, 17-24, kde sa píše: *Zlatý sedemramenný svietnik. - Ďalej urobil svietnik z rýdzeho zlata; urobil kovaný svietnik, tak jeho podstavec ako i jeho byľ; jeho kvetné kalíšky, jeho hlavičky a jeho kvety vychádzali z neho. A z jeho bokov vychádzalo šesť ramien: tri ramená svietnika z jedného boku a tri ramená svietnika z druhého boku. Na každom ramene boli tri kvetné kalíšky mandľovníkovej podoby s hlavičkou a kvetom, a to rovnako na šiestich ramenách, čo vychádzali zo svietnika.*

21 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 112.

Na samom svietniku boli štyri kvetné kalíšky mandľovníkovej podoby s hlavičkou a kvetom tak, že pod každým z troch párov ramien bolo po jednej hlavičke. Teda pod šiestimi ramenami, ktoré z neho vychádzali. Jeho hlavičky a ramená vychádzali z neho a všetko bolo vykované z jedného kusa rýdzeho zlata. Spravil k nemu aj sedem lámp a príslušné odštipovače a panvičky z čistého zlata. Naň a na všetko jeho príslušenstvo spotreboval jednu hrivnu čistého zlata." Ďalším textom je biblický text z knihy Numeri 8, 2-4.[22] Z vybraných textov je evidentné, že jeho pôvod siaha až k udalostiam exodu Izraelského národa z Egyptského zajatia. Presnejšie k udalostiam biblicky nazývaných hebrejsky ako Be midbar, teda na púšti, kde bola pôvodne zlatá menora bohato vyzdobená v stánku zmluvy na púšti. V súčasnosti existuje niekoľko výkladov symbolického významu menory:

- Sedem ramien svietnika odkazuje k siedmim dňom stvorenia
- Menora symbolizuje horiaci ker, ktorý videl podľa Tóry Mojžiš na hore Sinaj.

Izraelskí (židovskí) kňazi, nazývaní aj hebrejským termínom - kohaním (kňazi), zapaľovali menoru - svietnik každý večer a vyčistili ho každé ráno, keď doliali aj potrebné množstvo olivového oleja na svietenie. Menora je tak zároveň aj symbol svetla ako symbol židovského národa, ktorý má monoteistickou a zjavenou náukou priniesť toto svetlo všetkým národom. V dnešnej dobe je možné v židovských synagógach nájsť menoru ako ner tamid – večné svetlo.

Po treťom zničení Jeruzalema v roku 70. po Kr. bola aj táto menora s veľkou pravdepodobnosťou odnesená do Ríma, ako ho znázorňuje Títov oblúk v Ríme. Reliéf na Títovom oblúku je tak dobre zachovalý, že v histórii bolo možné vytvoriť detailné repliky týchto menor (obr. č. 10). Neskôr talmudskí učenci zakázali reprodukovať sedemramenný svietnik na reliéfoch, ale aj tak sa symbol neustále objavoval na mozaikách v synagógach alebo bol zobrazovaný v liturgickom a náboženskom umení. Taktiež sa v rôznych židovských kruhoch považuje za symbol záchrany a príchodu Mesiáša a stáva sa hlavným náboženským symbolom národa Izrael.[23] Menora neskôr aj z dôvodu presnejších historic-

22 *„Starosť o svietnik. - A Pán hovoril Mojžišovi: „Hovor Áronovi a povedz mu: Keď budeš umiestňovať lampy, hľaď na to, aby sedem lámp osvetľovalo priestor pred svietnikom!" A Áron urobil tak: lampy nasadil z prednej strany svietnika, ako prikázal Pán Mojžišovi. A svietnik vyhotovili takto: ukovali ho zo zlata, ukovali ho od nohy až po jeho kvietky podľa vzoru, ktorý ukázal Mojžišovi Pán. Tak teda zhotovil svietnik." (Nu 8,2-4)*

23 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 113.

kých súvislosti je známejšia a niekedy obľúbenejšia ako symbol Magen David – Dávidova hviezda a dnes má taktiež hlavné postavenie v izraelskej symbolike ako oficiálny znak štátu Izrael a Knessetu.

Príloha č. 1

obr. 1. - vlajka štátu Izrael

obr. 2. - Leningradský Kódex

obr. 3 – pečatidlo

obr. 4 - vytvorenie inciál Dávida

obr. 5 - označenie židovského etnika nacistami

obr. 6 – vitráž okna v tvare hviezdy

obr. 7 - Dávidova hviezda v kresťanstve

obr. 8 - propagácia ZOG

obr. 9 - znak štátu Izrael

obr. 10 - menora na Títovom oblúku v Ríme

Židovská kultúra a jej prejavy v moderne

Etymológia, rozdelenie a zvyky

Hebrej, Izraelita, Žid – všetky tieto označenia majú svoj pôvod v Tóre[24], v tom vzácnom dedičstve, ktorým Židia obohatili celé ľudstvo. Už na počiatku Prvej Mojžišovej knihy sa po rozprávaní o potope dočítame, že Noe splodil troch synov a jednému z nich sa narodil syn Ever, pričom v gréčtine z toho vzniklo Εβραῖος – Hebraios, skomolenina hebrejského ivri. Koreň tohto slova však obsahujú aj ďalšie slová, ako napríklad druhá strana, prejsť, zmeniť, prestúpiť. Bez ohľadu na konkrétny význam naznačujú odvrátenie od niečoho alebo naopak príklon k niečomu novému. Takto sa podľa Biblie zachoval predovšetkým praotec Židov, patriarcha Abram, neskôr nazvaný Abrahám, ktorý poslúchol Boží hlas a zmenil spôsob života na vieru v jedného Boha, tak ako sa dohodol s Hospodinom. Ani medzi inými národmi nikdy nezabudol na svoje poslanie a preto ho Biblia nazýva Abrahámom Hebrejským, čo rabi José – talmudský učenec vysvetľuje, že je ten, kto je z iného sveta.

Meno Jisrael [Izrael] dostal od Boha Abrahámov vnuk – Jákob, ktorý podľa Písma za nočnej temnoty podstúpil zápas s neznámym mužom. Podľa židovskej tradície to bol Boží posol a Jákob v boji nepodľahol, preto mu Boh dal nové meno Jisrael – Boh bojuje; Ten ktorý zápasí s Bohom.[25]

Slovo Žid pochádza z latinského Judaei a tento názov zase z gréckeho Iúdaioi, pričom základom tohto názvu je hebrejské meno Jehuda – meno jedného z dvanástich synov Jákoba, ktorý zároveň predstavoval jeden z dvanástich izraelských kmeňov, pričom jeho kráľovstvo pretrvalo štát ostatných kmeňov.[26] Po exode, keď sa časť porobených Abrahá-

24 Tóra – v užšom slova zmysle je to tradičné označenie Pentateuchu – Piatich kníh Mojžišových, v širšom zmysle môže označovať celý Tanach (Bibliu) alebo mať rozšírený význam celého židovského učenia. NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 232-233.

25 PAVLÁT, L.: *O původu slova Žid*. http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/salom/_zprava/o-puvodu-slova-zid--421020. (11.9.2012).

26 SEGERT, S.: *Starověké dejiny židů*. Praha : Svoboda, 1995. s. 11.

mových potomkov dostali ako otroci do Ríma, boli nazvaní Judejcami, obyvateľmi rímskej provincie Judea. Takto z latinského Judaei prešlo do talianskeho jazyka ako Giudeo a odtiaľ do ďalších európskych jazykov, z čoho vznikol Jew – Jiuf – Žid.[27]

Názov Židia označoval pospolitosť zvláštneho charakteru, ktorú jej členovia aj okolie chápali ako spoločenstvo určené náboženstvom, ale v niektorých prípadoch plnilo funkcie národného či štátneho spoločenstva. Pri takomto vysvetlení však nastáva problém, či sa má správne písať žid alebo Žid. Obe formy sú vecne aj gramaticky správne, pričom prvé písmeno závisí od toho, ako jednotlivci vnímajú svoju identitu. Ak sa chápu religiózne, píšu sa s malým začiatočným písmenom [žid], tak ako kresťan, moslim, ale ak sa chápu etnicky ako národ, píšu sa s veľkým začiatočným písmenom [Žid].[28]

Súčasné židovské obyvateľstvo je možné rozdeliť podľa pôvodu a oblasti, kde žili alebo žijú. V Európe je ich možné rozdeliť na aškenázskych a sefardských Židov, v ďalších častiach sveta sú to mizrachim, tejmanim a falaša.

- Aškenaz – meno, ktoré sa objavuje už v Biblii, ako označenie syna Gómera, bolo v stredoveku stotožňované s Nemeckom a zahrňuje Židov, pochádzajúcich zo strednej a východnej Európy. Tento pojem zahrňuje celý komplex aškenázskej kultúry, zvyky, právne pojmy, náboženské tradície a sociálne inštitúcie.[29]
- Sfaradim – obyvatelia Sefaradu, je takisto miesto, o ktorom sa hovorí už v Biblii a bolo identifikované ako Španielsko. Ide teda o Židov a ich potomkov, ktorí žili až do roku 1492 v Španielsku a Portugalsku. V tejto komunite sa zrodilo množstvo vynikajúcich básnikov, mystikov, filozofov a štátnikov. Od konca pätnásteho storočia, keď boli Židia vyhnaní z týchto území, zakladali nové komunity v severnej Afrike, Taliansku, Holandsku, Osmanskej ríši a samozrejme v Novom svete – Amerike.[30]

27 Porov. PAVLÁT, L.: *O původu slova Žid*. http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/salom/_zprava/o-puvodu-slova-zid--421020. (11.9.2012).

28 SEGERT, S.: *Starověké dejiny židů*. Praha : Svoboda, 1995. s. 11.

29 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 18.

30 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 172-173.

- Mizrachim – pôvod z hebrejského slova mizrach [východ][31] označuje Židov, pochádzajúcich zo severnej Afriky, Kaukazského pásma a zemí Blízkeho a Stredného východu.
- Tejmanim – Židia z Jemenu, ktorí zvyknú byť zaraďovaní aj k Mizrachim. V súčasnej dobe žije v Jemene približne už len dvesto Židov, čo je veľmi nepatrná časť nesmierne starobylej komunity. Ich pôvod nie je známy, ale kolujú mýty a legendy o časti národa, ktorý tu našiel domov pri exile z Egypta, či o stratených desiatich izraelských kmeňoch. Prvé osídlenie Jemenu začalo pravdepodobne v treťom storočí pred Kristom a trvalo do tretieho storočia po Kristovi, to znamená obdobie, kedy vrcholil arabský obchod s korením. Je tiež známa skutočnosť, že do tejto oblasti poslal z Judeje Herodes vojenské zbory na podporu Ríma pri dobývaní južnej Arábie, ale tieto zbory sa nikdy nevrátili. Sionizmus znamenal pre jemenských Židov počiatok konca v tejto zemi, pričom od konca devätnásteho storočia až do polovice dvadsiateho storočia ich odišlo okolo osemdesiattisíc.
- Falaši sú Židia s tmavou pleťou, ktorí žijú už niekoľko storočí v Etiópii.[32] Ich pôvod tiež nie je známy, ale tvrdí sa, že ich predkovia prišli do Etiópie počas vlády kráľa Šalamúna. Žili v horských a ťažko prístupných oblastiach, pričom si udržali svoju vieru až do dnešných čias. Je zaznamenané, že v určitom období mali aj vlastný štát – v desiatom storočí im vládla židovská panovnícka dynastia, ktorá bola založená kráľom Gideonom a jeho manželkou Juditou, pričom vláda tejto dynastie trvala asi tristo rokov. Úpadok kráľovstva nastáva s prienikom moslimských dobyvateľov.[33] Za Židov ich uznal v šestnástom storočí egyptský rabín Ben Solomon ibn Avi Zimra, známy aj pod menom Radbaz, k ďalšiemu uznaniu rabínmi zo štyridsiatich piatich krajín došlo v roku 1908. K tomuto uznaniu výrazne prispeli profesori Jasgues Faitlovič a Josef Halevy. Etiópska vláda zaujala proti nim v päťdesiatych rokoch dvadsiateho

31 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 120.

32 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 60.

33 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 25.

> storočia nepriateľský postoj, preto mnohí opúšťali domovinu a žili vo vyhnanstve v Sudáne. V rokoch 1984 a 1991 v rámci operácií Moses a Salomon prijal Izrael približne osemdesiattisíc Falašov.[34]

Práve vďaka rozdielnemu pôvodu a oblasti, v ktorej sa tieto skupiny Židov nachádzali, vznikali rozdiely – odlišnosť zvykov medzi ich životnou existenciou a celkovou kultúrou, ktorá dokonca v niektorých veľkých mestách zapríčinila vznik oddelených náboženských obcí. A tak napríklad v Prahe, v Amsterdame a v niektorých talianskych a francúzskych mestách existovali vedľa seba dve židovské obce a dve synagógy.[35]

Sefardskí židia boli viac orientovaní na minulosť a považovali sa za židovskú aristokraciu. Po vyhnaní zo Španielska sa časť usadila v Anglicku, Holandsku a niektorých západoeurópskych mestách, časť sa usadila v moslimských krajinách, kde splynula s tamojšími obyvateľmi a ovplyvnila ich svojou kultúrou. Boli to práve sefardi, ktorí zaviedli na Strednom východe kníhtlač. Za najväčšiu autoritu v oblasti viery a praxe považovali Babylonský Talmud. Hovorili jazykom ladino, ktorého základom bol stredoveký kastílsky dialekt, ktorý však obsahoval veľa hebrejských a tureckých slov, pričom ho písali hebrejským písmom. V tomto jazyku vznikla bohatá nábožensk aj svetská literatúra, pričom sefardi vytvorili aj mnoho nových modlitieb, napríklad známu modlitbu Kol nidrej, ktorá je súčasťou sviatku Jom kipur.[36]

Aškenázski židia, ktorí sa usádzali v Porýní, južnom Francúzsku, Čechách a neskôr aj v Poľsku, sa vďaka iným klimatickým, ekonomickým, politickým a kultúrnym podmienkam postupne usilovali vymaniť spod nadvlády náboženského centra v Babylone. Niektoré tradičné orientálne predpisy nebolo možné dodržiavať a chápať ich ako záväzné, preto bolo zmiernených množstvo tradičných predpisov, ako napríklad zákaz polygamie, rozvod bez súhlasu ženy. Dorozumievacím jazykom bol jazyk jidiš, pričom jeho základ tvoril jeden z nemeckých dialektov ranného stredoveku, ale slovná zásoba obsahuje okrem hebrejských

34 ZIMBOVÁ, J.: *V Afrike žije množstvo stratených židovských kmeňov*. http://old.delet.sk/showarticle.php?articleID=867. (23.2.2013).

35 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 38-39.

36 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 36-37.

výrazov aj výrazy slovanské. Tento jazyk tiež používal hebrejské písmo a stal sa dorozumievacím jazykom aj v talmudských školách. V tomto jazyku vznikla rozsiahla literatúra, ktorá bude viac opísaná v štvrtej kapitole tejto práce. V oblasti štúdia Biblie a Talmudu sa v aškenázskej oblasti preslávil Rabi Šelomo Jicchaki, zvaný Raši, ktorý pre potrebu židovských obcí v Európe napísal vlastný komentár k Biblii a Talmudu. Toto dielo je neobyčajne dôkladné, jasné a stalo sa jedným zo základných diel judaizmu, pričom v latinskom preklade ovplyvnilo aj kresťanské kruhy. Jeho Komentár k Biblii sa stal aj prvou tlačenou hebrejskou knihou. Komentár k Talmudu Raši nedokončil. Aškenázske židovské obce v Európe boli narozdiel od sefardských obcí častejšie vystavené prenasledovaniu. Atmosféra v nich oproti sefardským, však bola často ľudovejšia a ich modlitby a samotné obrady vyznievali optimistickejšie.[37]

Malá ukážka rozdielu medzi aškenázskymi a sefardskými Židmi pred svadbou: U aškenázskych Židov sa nazýva šabat pred svadbou šabat chatan – ženíchov šabat. Na počesť svojej budúcej svadby je povolaný k čítaniu Tóry. V nadväznosti na to sú potom všetci členovia židovskej obce pozvaní na pohostenie. U sefardských Židov sa koná šabat chatan až po svadbe. Sú považovaní za rozumnejších, pretože muž je už ženatý, a tak už nemôže utiecť.[38]

Etiópski Židia – Falaša boli dlho izolovaní od sveta, čím zanikla ich znalosť hebrejčiny a hovoria po amharsky a tigritsky [hlavné jazyky, ktorými sa hovorí v Etiópii]. Tóru a ďalšie sväté knihy majú preložené, ale kalendár nemajú identický so židovským. Dodržiavajú všetky zásady židovskej viery a stravujú sa podľa rituálnych predpisov. Synagógy stavajú jednoduché, podľa vzoru jeruzalemského chrámu. Čo je však v židovstve rarita a ich špecifikum – majú mníchov a mníšky. Sami sa označujú za Dom Izraela – Beta Jisrael, samotné slovo falaša znamená etiópsky prišelec, cudzinec.[39]

37 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 37-39.

38 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 33.

39 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 25.

Judaizmus, spoločenský život a organizácie

Spoločenský život Židov stále závisel od ich postavenia v spoločnosti. V každom štáte boli menšinou a ich konfesia nikdy nebola spojená s mocou v štáte. Štát, v ktorom žili, zásadným spôsobom ovplyvňoval ich život a ich bezpečnosť či majetkové postavenie. Neustále podliehali dobovým potrebám štátu. Do emancipácie ich spájalo nielen náboženské presvedčenie, ale aj špecifický spôsob života, vlastná forma vzdelávania a školstva, zákony vyplývajúce z Talmudu a samozrejme vedomie spoločnej historickej skúsenosti.[40] Pod vplyvom Veľkej francúzskej revolúcie sa koncom osemnásteho storočia a v prvej polovici devätnásteho storočia rúca feudálny systém a dochádza k emancipácii, ktorá zasahuje aj židovské komunity. Hlavným cieľom židovského osvietenstva [osvietenstvo – po hebrejsky haskala] bolo pretvorenie židovského náboženského a kultúrneho života v duchu moderných ideí. Hlavným predstaviteľom sa stal filozof Moses Mendelssohn – „židovský Platón“[41] z Berlína. Mendelssohn veril, že Boh si vyvolil židovský národ, aby žil podľa prísnych náboženských pravidiel a stal sa tak majákom spravodlivosti, ale zároveň navrhoval v Jeruzaleme zrušenie organizovanej židovskej obce a zrušenie jej moci trestať židovských jednotlivcov. Veľmi dobre si uvedomoval, že organizovaná obec má takú istú úlohu ako cirkev, ktorá prenasleduje Židov, keďže exkomunikuje kacírov. Takáto prax sa však nemôže tolerovať a akýkoľvek nátlak je protizákonný, pretože podľa neho cirkev má právo iba vystríhať, poučovať, utešiť a dodať pocit istoty. Človek má zase cirkvi pozorne načúvať a otvoriť jej svoje srdce. Mendelssohn si sám seba predstavoval ako moderného Maimonidesa – veriaci Žid, vzdelaný nielen v Talmude, ale aj vo všeobecnej kultúre ako významné osobnosti vtedajšej spoločnosti. [mal tradičné ortodoxné židovské vzdelanie, k tomu sa naučil grécky, anglicky, francúzsky, taliansky, pridal aj štúdium matematiky, prírodných vied a iných vedných odborov].[42]

Haskala sa ujala hlavne medzi emancipovanými židovskými vrstvami v Nemecku, ktorí patrili k odporcom jazyka jidiš a požadovali,

40 ČÁPKOVÁ, K.: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 193*. Praha : Paseka, 2005. s. 5.

41 HERTZBERGER, A. – HIRT-MANHEIMER, A.: *Židia*.Bratislava : SOFA, 1999. s. 220.

42 HERTZBERGER, A. – HIRT-MANHEIMER, A.: *Židia*.Bratislava : SOFA, 1999. s. 220-224.

aby si Židia osvojili spisovnú nemčinu. Za veľmi dôležité považovali osvietenstvo v školách, preto systematicky presadzovali nové židovské školy a aj keď vo vzťahu k rítusu zachovávali umiernený postoj a uznávali základné hodnoty viery, pri výučbe dávali prednosť rozumovému prístupu a vedeckým poznatkom.[43] Toto hnutie však viedlo k asimilácii.[44]

Samotný judaizmus sa vďaka liberalizmu a osvietenstvu rozdelil na niekoľko prúdov, ktoré sa rozdielne postavili k osvietenským myšlienkam a k svojim koreňom. Medzi hlavné prúdy judaizmu, ktoré sa vytvorili pod vplyvom emancipácie patria:

- *Ortodoxný judaizmus:* Ortodoxný judaizmus vznikol na konci osemnásteho storočia. Bol vlastne reakciou na haskalu, keď sa objavil názor na zmenu tradičnej existencie Židov. Reakcia na názor prebehla v podobe asimilácie alebo úplného odmietnutia osvietenstva. Mnoho Židov osvietenstvo prijalo, ale požadovali integráciu a nie asimiláciu. Ďalší postoj mal nacionálny charakter. Ortodoxní Židia uznávajú na prvom mieste vo svojom živote Tóru, pretože obsahuje Božie slovo, ktoré je nezvratné a nezmeniteľné. Sú povinní dodržiavať šesťstotrinásť micvot [prikázaní] Tóry, každý deň študovať Tóru a modliť sa trikrát denne.[45] Podľa prísnych pravidiel dodržujú šabat, košrut a bohoslužby v synagógach prebiehajú oddelene, to znamená, že ženy sedia oddelené alebo na poschodí na galérii tak, aby ich muži nevideli a zbytočne sa pri modlitbe nerozptyľovali. Rabín máva len tradičné židovské vzdelanie a bohoslužba sa vedie v hebrejskom jazyku.[46] V rámci ortodoxného judaizmu existujú ultraortodoxní židia – charedim. Tento výraz je odvodený od hebrejského charada – strach, chvenie. Je to skupina, ktorá síce má množstvo rôznych smerov, ale spája ich hlboké až fundamentalistické primknutie sa k princípom halachy a odmietanie ich liberálnejších a moderných výkladov. Jednou zo základných charakteristík tejto komunity je jej dobrovoľná sociálna a kul-

43 SADEK, V.: *Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 29.

44 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 76.

45 MUCH, T. – PFEIFER, K.: *Svář bratří v domě izraelském*. Praha : Themis, 2000. s. 30.

46 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 21.

túrna segregácia. V Izraeli žijú v štvrtiach a mestách, ktoré sú oddelené od ostatných Izraelčanov, vzdelávanie je len rituálneho charakteru a muži aj ženy sú oslobodení od povinnej vojenskej služby.[47]

- *Reformný – liberálny judaizmus:* Reformovaný – liberálny judaizmus vznikol v Nemecku, ale veľmi rýchlo sa rozšíril aj na územie iných štátov. Čo sa týka pohľadu reformovaného judaizmu na pôvod Tóry, je úplne odlišný od chápania ortodoxného judaizmu. Podľa nich je Tóra výtvorom ľudí, preto nemôže byť nedotknuteľná. Na tomto základe si osvojili právo zrušiť určité predpisy s tým, že už nemajú zmysel v modernom svete a že sa na ne má prihliadať len v historickom kontexte ich vzniku. Tie zákony, ktoré ostávajú v platnosti, sú prijímané oveľa otvorenejšie a sú interpretované slobodnejšie, ako by to pripustila ortodoxia. Je to napríklad aj čas šabatu – reformovaní Židia môžu ísť do synagógy autom.[48] V synagóge sedia ženy a muži spolu, rabíni[49] si doplňujú svoje vzdelanie na všeobecných univerzitách, bohoslužba nemusí byť len v hebrejskom jazyku, môže sa využívať organ a zborový spev. Zároveň sa menej prísnejšie dodržiavajú aj stravovacie predpisy.[50] Hlavnými predstaviteľmi tohto smeru v Európe boli David Friedlander, Izrael Jacobson, Samuel Holdheim a Abraham Geiger.[51]
- *Konzervatívny – neologický judaizmus:* Konzervatívny judaizmus tvorí strednú cestu medzi ortodoxným a reformovaným judaizmom a jeho hlavným priekopníkom bol Zacharias Frankel.[52] Väčšine európskych Židov sa nepáčili radikálne zmeny, ktoré zaviedol reformný judaizmus, cítili, že by mali nastať

47 ČEJKA, M.: *Izrael a Palestina*. Brno : Barrister and Principal, 2007. s. 76-90.

48 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 18-19.

49 Rabi – učiteľ, znalec Tóry. Nie je to kňaz – netvorí spojovací článok medzi človekom a Bohom. Stará sa o vedenie a dozor nad náboženskými obradmi, máva aj sudcovskú úlohu v náboženských záležitostiach. RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 144

50 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 21.

51 SADEK, V.: *Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 30.

52 SADEK, V.: *Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 30.

inovácie v judaizme, ale chceli zároveň udržať aj viac tradícií. Z náboženskej tradície chceli zachovávať čo najviac, pretože náboženský zákon podľa nich zaručoval súdržnosť judaizmu. Preto vznikol smer, ktorý síce dodržiaval stravovacie a sobotňajšie predpisy, nie však tak prísne ako ortodoxný smer. Dôležitým predstaviteľom konzervatívneho judaizmu bol Solomon Schechter, ktorý zdôrazňoval dodržiavanie tradície len s malými úpravami. V roku 1913 v Spojených štátoch amerických založil organizáciu, ktorá združuje židovské komunity konzervatívneho judaizmu - The United Synagogue of Conservative Judaism [USCJ].[53] Konzervatívny judaizmus síce kladie dôraz na hebrejský jazyk, ale židovskú kultúru sa snaží zlúčiť s národnými kultúrami krajín, v ktorých existuje tá ktorá diaspóra. Najviac priaznivcov konzervatívneho smeru žije v Spojených štátoch amerických, podporujú sionizmus a štát Izrael.[54]

- *Chasidizmus:* S pojmom chasid a hnutím chasidizmu sa v dejinách stretávame niekoľkokrát, a predsa nejde o hnutie, ktoré by sa vyznačovalo historickou kontinuitou. Zásadnou spoločnou charakteristikou je dôraz členov chasidských hnutí naprieč storočiami na extrémnu zbožnosť, askézu s apelom na etické jednanie príslušníkov tohto prúdu v rámci židovstva. Chasidizmus [doslovne preložené ako zbožnosť] je hnutie, ktoré sa vo východnej Európe vykryštalizovalo na počiatku osemnásteho storočia. Zakladateľskou osobnosťou bol Jisrael ben Eliezer, nazývaný rabi Baal Šem Tov – Pán Dobrého Mena, ktorému sa aj s nasledovníkmi podarilo uviesť do života svieže a v širokých vrstvách židovského ľudu obľúbené a reflektované hnutie, ktorému bola cudzia spoločenská veľkoleposť a reprezentačná vzdelanosť. Podstatnými prvkami tohto hnutia bolo spojenie radosti zo života a zbožnosti, dôvera k Bohu, ktorá prekračovala starosti o každodenný život.[55] Za emocionálnu cestu k Bohu považovali predovšetkým modlitbu, ku ktorej patrí priblíženie sa k Bohu – devekut a nadšenie – hitlahavut,

53 JEWISH VIRTUAL LIBRARY: Solomon Schechter. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Schechter.html. (10.1. 2013).

54 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 22.

55 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 19-20.

čo môže viesť k extáze, ktorá sa prejavuje výkrikmi, pohybmi tela, tancom a spevom.[56] Biblický pojem chasidim – prívržen-ci, bol použitý na označenie náboženskej skupiny, vyznačujúcej sa veľkou zbožnosťou a horlivosťou, napríklad chasidi v dobe Makabejského povstania alebo Chasidej Aškenaz v stredove-kom Nemecku, nie je tu však historická súvislosť medzi týmito skupinami a osemnástym storočím. Chasidský smer židovské-ho spôsobu života sa v dejinách objavoval v období so sťaženou životnou situáciou Židovstva. Vysvetlenie tohto stavu nenachá-dzalo židovské spoločenstvo v tradičných formách judaizmu. Racionalizmus, ktorý sa rozvíja v relatívne kľudnom období, ustupuje spravidla do pozadia a hlavné slovo získava mystika, spojená s rozvojom nového výkladového systému, ktorý reagu-je na dejinné udalosti spojené s prenasledovaním Židov. Triez-vu jednotu viery, tradície a rozumu vystriedal náboženský cit, ktorý sa usiloval o zvnútornenie vedomia viery a dosiahnutie priameho kontaktu s Bohom na základe mystického prežívania a poznania.[57] Táto situácia nastala aj v priebehu osemnásteho storočia a odpovede na nastávajúcu situáciu nachádzal chasi-dizmus v náboženskom prežívaní a osobnom vzťahu k Bohu. Chasidizmus otváral ľuďom cestu k znovuzískaniu vlastné-ho prístupu k Židovstvu a obnovoval nádej na nájdenie svojej židovskej identity. Novodobé chasidské hnutie vzniklo v Poľ-sku a aj keď jeho zakladateľ Jisrael ben Eliezer po sebe neza-nechal písomné dielo, učenie zapísali jeho žiaci, predovšetkým Dov Ber nazývaný Veľký Magid a Jakob Josef Hakohen. Ten je aj autorom diela Pokolenie Jakoba Josefa – Taldot Jakob Josefa, ktoré zaznamenáva podstatu učenia a rozvíja jednu zo základných myšlienok hnutia – ideu cadika.[58] Rabín Dov Ber položil organizačné základy chasidizmu ako mysticko-orto-

56 SCHUBERT, K.: *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 223.

57 WERBLOWSKY, R.J.Z. – WIGODER, G.: *The Encyklopedia of the Jewish Religion*. Nex York : Massada-P.E.C. Press. 1965. s. 15-174.

58 Cadik – spravodlivý, ten kto žije poctivo a spravodlivo jedná. Vo východoeurópskom chasidizme je cadikom pripisovaná schopnosť sprostredkovateľa medzi ľuďmi a Bohom. Tým, že spojuje nebo so zemou, odovzdáva Božie požehnanie celému spoločenstvu. PAV-LINCOVÁ, H. a kol.: *Slovník Judaizmus, Křesťanství, Islám*. Praha : Mladá fronta, 1994. s. 49.

doxného judaistického hnutia a je pokladaný za prvého z cadikov.[59] Behom niekoľkých desaťročí získalo chasidské hnutie významnú pozíciu v rámci východoeurópskeho židovstva. Chasidskí rabíni získali uznanie a ovládali veľa významných komunít v tejto oblasti. Život veľkej časti židovského spoločenstva sa tak začal riadiť podľa kabalistickej normy. Kabala[60], ktorá predtým patrila do okruhu záujmu najväčších učencov, sa stala súčasťou života ľudí a zoznamovali sa s ňou aj jednoduchí ľudia.[61] Chasidizmus zapojuje do svojho učenia kabalu podľa Jicchaka Luriu a aj keď luriánska kabala nie je s chasidizmom identická, jej pochopenie je dôležité, pretože tvorí jeho významnú zložku, bez ktorej by chasidizmus prestal byť chasidizmom.[62] Zásadný rozdiel chasidizmu a luriánskej kabaly je jeho odklon od pesimistického vyznenia a chápanie, že k Bohu vedie viac než jedna cesta, pričom tá najistejšia ide cez veselosť a nie cez slzy.[63] Vývoj chasidizmu a jeho premena v masové hnutie, ktoré prechádzalo všetkými spoločenskými skupinami východoeurópskeho Židovstva sa samozrejme stretlo s odporom určitej časti Židovstva. Išlo hlavne o kritiku nižšej úrovne vzdelanosti určitej časti chasidov a samozrejme za zvláštne podoby modlitby a jej prejavy prežívania.[64] Chasidom sa nevyhli hrôzy Prvej a hlavne Druhej svetovej vojny, počas ktorých väčšina členov hnutia zahynula. V dnešnej dobe žijú skupiny chasidov v Izraeli a v Spojených štátoch amerických.[65]

Jedným zo základných princípov, ktorým sa riadi židovský život je príkaz v Talmude, ktorý hovorí, že všetci Židia sú zodpovední jeden

59 PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 232.

60 Kabala – prijatie – pôvodne označenie ústnej tradície, pričom termín bol neskôr prenesený na židovskú mystiku. NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s.78.

61 WERBLOWSKY, R.J.Z. – WIGODER, G.: *The Encyklopedia of the Jewish Religion*. Nex York : Massada-P.E.C. Press. 1965. s. 77.

62 SADEK, V.: *Židovská mystika*. Praha : Fra, 2003. s. 172.

63 VÁCLAVEK, D.: *Veselí, chudí a zbožní*. http://www.dingir.cz/archiv/Dingir101.pdf (10.8.2012).

64 SADEK, V.: *Židovská mystika*. Praha : Fra, 2003. s. 175.

65 PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha : Sefer, 2001. s. 232.

za druhého. Väčšina tých, ktorí sa vyhlasujú za Židov, majú silný pocit spolupatričnosti, preto keď cestujú do zahraničia, tak vyhľadávajú iných Židov, pozývajú ich domov na šabat alebo do synagógy. Ak človek, ktorý nie je rodený Žid a konvertuje, pri formálnom akte mu nepovieme, že ho pripisujeme do zoznamu veriacich, pretože sa to považuje za samozrejmé a rabín nás osloví len jednoduchou vetou: si náš brat či si naša sestra.[66] Poskytovanie pomoci a ochrana sociálne slabých vyplýva priamo aj z ustanovení a predpisov Tóry. V minulosti, keď Izrael žil v kmeňovom usporiadaní, išlo napríklad o zaplatenie dennej práce robotníkovi na poli v ten istý deň alebo zákaz úžerného úroku. Existovalo aj zvláštne nariadenie, podľa ktorého si každý siedmy rok úrodu mohli prisvojiť aj chudobní a vrcholný päťdesiaty rok, keď sa všetok majetok musel vrátiť pôvodnému majiteľovi. V stredoveku Maimonides žiadal vytvoriť takú sociálnu pomoc, aby si v budúcnosti mohol pomôcť chudobný sám. V devätnástom a dvadsiatom storočí, kedy sa mnoho Židov sťahuje z dôvodu masového schudobnenia, vynikajú takí, ktorým sa podarí v novej vlasti zbohatnúť a pritom sú známi ako veľkí filantropi. Patrili tu napríklad Edmund de Rotschild, Sir Moses Montefiore, Baron Maurice de Hirsch, ktorí sa usilovali o to isté ako Maimonides: aby sa jednotlivec stal pracujúcim človekom a nie prijímateľom almužien.[67]

Z dôvodu silného pocitu spolupatričnosti sa Židia často organizovali a vytvárali rôzne spolky, ktoré v každej dobe mali svoju dôležitú úlohu. Niektoré boli malé, ale niektoré mali aj masovú členskú základňu.[68] Boli to napríklad: chlapčenské sirotince, dievčenské sirotince, spolky na ochranu vdov a sirôt, rôzne vzdelávacie spolky a v každej židovskej obci najdôležitejší spolok: Chevra kadiša.

- *Chevra kadiša* – sväté bratstvo označuje spolok, ktorý vykonáva posledné obrady a dohliada na pochovávanie podľa židovských zvykov. Funkcia chevry je považovaná za naplnenie najvyššej povinnosti a členstvo v nej sa považuje za vyznamenanie. Medzi povinnosti patrí umytie mŕtvoly a jej príprava na pochovanie, doprovod nebožtíka k hrobu a účasť na zádušnej bohoslužbe. U aškenázskych židov sa im hovorí mit'askim,

66 HERTZBERGER, A. – HIRT-MANHEIMER, A.: *Židia*. Bratislava : SOFA, 1999. s. 68.

67 FAZEKAŠ, Ľ.: *Náboženstvo a chudoba*. In: *Rozmer – časopis pre kresťanskú duchovnú orientáciu*. http://www.sekty.sk/sk/articles/show/431. (22.2.2013).

68 HRADSKÁ, K.: *Židovská Bratislava*. Bratislava : Marenčin PT, 2008. s. 165.

sefardskí židia ich nazývajú lavadores. Ich počet bol spravidla obmedzený na osemnásť, dodržujú jeden pôstny deň – 7. Adar, na výročie Mojžišovej smrti, aby vykonali pokánie za mimovoľné prejavy neúcty a pôst zakončujú slávnostným jedlom.[69]

- *Organizácia Mizrachi* – okrem sociálnej pomoci chudobným začínajú v osvietenstve, hlavne pod vplyvom sionizmu, vznikať spolky aj iného charakteru. V roku 1902 vzniká náboženská sionistická organizácia Mizrachi, ktorej vznik bol podmienený faktormi, vychádzajúcimi priamo zo Sionistickej organizácie. Na piatom svetovom sionistickom kongrese bolo dohodnuté, že okrem zamerania na dosiahnutie politických cieľov sa má pozornosť sústrediť aj na kultúrnu sféru. Táto tendencia bola propagovaná predovšetkým demokratickým krídlom kongresu, ktorého členom bol okrem Martina Bubera aj Feiwel Berthold, brnenský sionista. Išlo im hlavne o vytvorenie kultúrneho programu, ktoré malo byť oslobodené od náboženských dogiem. Sionistická organizácia zároveň potrebovala vytvoriť aj protiváhu k negativistickým postojom zbožných Židov k sionistickému hnutiu, pre ktorých bolo nemysliteľné, aby návrat do zasľúbenej zeme bol organizovaný takmer ateistami, keď s akoukoľvek aktivitou v tomto smere mali počítať až po príchode Mesiáša. Mizrachi teda bojovala na dvoch frontoch: v rámci sionistického hnutia ich držalo vedomie, že ničím neohrozená možnosť života podľa tradícií je možná len na území židovského štátu; vytváranie alternatívy pre nábožensky silne založené židovské obyvateľstvo. Názov mizrach znamená východ. Je to správny smer, na ktorý sa treba otočiť pri modlitbe – smer k Chrámu. Zároveň je akronymom slov „Merkaz Ruchani“, čo znamená duchovné centrum. Toto meno odráža program hnutia, ktoré hovorí, že Mizrachi je spoločenstvom sionistov, ktorí usilujú o realizáciu Bazilejského programu na základe a v súlade s tradíciou a židovským právom.[70]

69 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 57.

70 RABINOWICZ, O.: *Czechoslovak Zionism : Analecta to a history*. In: *The Jews of Czechoslovakia*. vol. II. Philadelphia : Jewish Publication Society of Amerika, 1971. s. 94-96.

- *Maccabi World Union* – vznikali aj športové spolky. Už počas druhého sionistického kongresu v Bazileji v roku 1898 poukazuje Dr. Max Nordau na to, že história hovorí o telesne silných Židoch, čo však už neplatí, preto by mala vzniknúť organizácia, ktorá by sa snažila o telesnú a mravnú výchovu židovského dorastu. V Berlíne vzniká prvá telocvičná jednota, neskôr nazvaná Makkabi, ktorá sa vyznačovala všeobecnou telesnou prípravou, ktorou sa mal vyznačovať harmonický, telesný vývoj jedinca. Zároveň bolo dôležité, aby tento telocvik pôsobil na estetický, mravný vývoj a charakter všetkých členov. Pre výchovu bola veľmi dôležitá aj celková činnosť Makkabi, pretože pri nej sa členovia učili povinnostiam, ktoré im z členstva vyplývali. Telesné cvičenia sa zároveň prevádzali vo veľkých skupinách, aby vznikal pocit pospolitosti a súdržnosti. Maccabi World Union je najväčšia športová organizácia, ktorá zahrňuje viac ako šesťdesiat krajín, pričom mnohé jej kluby poskytujú rozmanitosť vzdelávacích, kultúrnych, spoločenských a športových aktivít pod jednou strechou. Vrcholom činnosti sú hry, ktoré sa konajú v Izraeli raz za štyri roky, pričom prvá Makkabiáda sa konala v roku 1932. Hlavné ciele Makkabi sú: pestovať a podporovať športové aktivity v súlade so zásadou: v zdravom tele zdravý duch; usporiadanie makabiád; podporovanie miestnych a regionálnych súťaží; podnecovať a podporovať športové aktivity medzi klubmi Makabi, nech sa nachádzajú kdekoľvek; organizovať kurzy a semináre a podporovať športové spojenie medzi členmi Makkabi v Izraeli a ich náprotivkami v diaspóre.[71]
- *Hašomer* – ďalšou organizáciou, ktorá bola vybudovaná na sionistickom základe, bol spolok židovských skautov, nazvaný Hašomer. Mnohí Židia z Poľska a Ruska, ktorí v dôsledku protižidovských pogromov odišli do Palestíny, potrebovali ochrániť svoje nové kolónie proti útokom. Preto v roku 1909 zakladajú mladí židia, ktorí boli často v Rusku členmi ozbrojenej sebaobrany proti pogromom, spolok Hašomer – Strážca.[72]

71 DROR, R.: *Brief history*. http://maccabi.org/brief-history. (10.1.2013).

72 JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Praha : Rozmluvy, 2007. s. 416-417.

Aj v prvej Československej republike pod vplyvom sionizmu vznikajú rôzne spolky: napríklad ľavicovo orientovaná mládežnícka organizácia, ktorá patrila do skupiny československej skautskej organizácie a mala názov Hašomer Hacair – Mladý strážca, spolok sionistických dievčat a žien, sionistické združenie Debora, organizácia sionistickej mládeže Zeira a mnohé ďalšie. Všetky boli oficiálne rozpustené v roku 1940.[73]

- *HIAS - Hebrew Immigrant Aid Society* – v New Yorku v roku 1881 vznikla organizácia HIAS - Hebrew Immigrant Aid Society, ktorá pomáhala židom, unikajúcim z cárskeho Ruska. Postupne otvárala úrady v celej východnej Európe a pomáhala pri vybavovaní legálneho vstupu do Spojených štátov amerických, ponúkala občianske poradenstvo a pomoc pri získaní základného živobytia.[74] V roku 1927 sa spája s ďalšími dvoma podobnými organizáciami: JCA - Jewish Colonization Association, založenej v Paríži, ale registrovanej ako britská charitatívna spoločnosť a Emigdirect – organizáciou sídliacou v Berlíne a vytvárajú spoločnosť HICEM. Centrum mala v Paríži a jej cieľom bolo pomôcť pri emigrácii európskym Židom. Po dobytí Francúzska presúva svoje kancelárie do Lisabonu a Portugalska. Počas holokaustu sa pomocou HICEM-u podarilo zachrániť asi deväťdesiattisíc Židov.
- *B'nai B'rith* – veľmi dôležitou židovskou mimovládnou organizáciou, ktorá vznikla v New Yorku v roku 1843, je organizácia B'nai B'rith.[75] V preklade znamená: Synovia Zmluvy, pričom pri vzniku bolo jej hlavným cieľom zachrániť súdržnosť amerických Židov, ale postupne sa stala centrom všetkých filantropických aktivít. Dnes funguje v dvadsiatich siedmich krajinách a zameriava sa na tieto aktivity: ochrana židovských záujmov; vzdelávanie – zakladanie židovských škôl, univerzít a knižníc; podpora vedy a umenia; zakladanie sirotincov; zakladanie ošetrovateľských inštitúcií a domovov dôchodcov; návštevy a lieč-

73 SALNER, P.: *Prežili holokaust*. Bratislava : VEDA, 1997. s. 186.

74 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 79.

75 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 37.

bu chorých a nevládnych; ochrana vdov, vdovcov a sirôt; po vzniku štátu Izrael ochrana jeho štátnosti a záujmov.[76]

Religiozita, synagóga a náboženská prax judaizmu

Základ židovskej praktickej religiozity tvorí náboženský život a obrady v synagóge. Pre pochopenie významu a obsahu synagógy je potrebné si uvedomiť, že ju nemôžeme porovnávať s kostolom. V židovskej kultúre synagóga tvorí základnú inštitúciu, pretože okrem bohoslužieb je aj duchovným strediskom určitej židovskej obce a zastáva aj funkciu školy. Synagóga ako taká vznikla už v dobe existencie Chrámu v Babylónii, Egypte a v Ríme. Názov vznikol z prekladu slova zhromaždenie, grécky synagogé. Po hebrejsky sa synagóga nazýva bejt ha-kneset – miesto zhromaždenia. Z pôvodu slova je zreteľné, že samotná inštitúcia synagógy je produktom židovskej diaspóry.[77] Stala sa útočiskom veriacich, školou, modlitebňou, ale aj miestom, kde sa prejednávali otázky správy určitej židovskej komunity. Synagóga sa tak stala najväčším symbolom židovskej kultúry.[78]

Všade, kde sa usadzovali Židia, vznikali synagógy, kde sa mohli stretávať, učiť sa a spoločne oslavovať. Synagóga sa tak zväčšovala a pribúdali k nej miestnosti, ktoré boli pripojené k priestoru na modlenie.[79] Pri neustálom zvyšovaní počtu obyvateľov sa stavalo viac synagóg – bolo to hlavne z praktického hľadiska, aby v čase šabatu mal každý Žid blízko do synagógy, neskôr sa synagógy začali rozlišovať podľa toho, ktorému prúdu judaizmu patrila. Rozdiel bol vo vnútornom členení, nakoľko v reformovanom judaizme mohli sedieť ženy a muži spolu a často sa v nich nachádzal aj organ.

Pre lepšie pochopenie si vysvetlíme základné architektonické usporiadanie synagógy. Tým, že synagóga je v podstate náhradou pôvodného Chrámu, jej časti sú nazvané podľa chrámových častí. Najvýznamnejšou časťou je miesto, kde sa uschováva Tóra – svätostánok, hebrejsky

76 TEŠŠER, T.: *Vitajte v B'naj B'rith Európa*. http://www.kehilakosice.sk/brit.html. (10.1.2013).

77 DIASPÓRA – je to grécky termín, ktorý označuje rozptýlenie alebo vyhnanstvo. Vzťahuje sa na Židov, ktorý žili vo vyhnanstve zo Svätej zeme od zničenia Jeruzalemského chrámu v 70. roku po Kr. až do vzniku štátu Izrael. RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*.Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 48.

78 CHOURAQUI, A.: *Dějiny judaismu*. Praha : Victoria Publishing, 1996. s. 21-22.

79 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 44.

aron ha-kodeš. Svätostánok musí byť situovaný svojou polohou smerom k Jeruzalemu, teda na východ. Pred vchodom, svieti večné svetlo, dvere sú zakryté synagogálnou oponou „parochet" a nad ňou visí drapéria „kaporet". Ručne napísaný zvitok Tóry je pri čítaní položený na stole, nazvanom hebrejsky šulchan, ktorý je situovaný na ďalšej časti synagógy „bima" – vyvýšené miesto v strede synagógy, kde sa čítajú hlavné texty pri bohoslužbách. Hneď pred svätostánkom je pult pre predmodliaceho – „amud", kde predmodliaci [väčšinou kantor] číta v priebehu bohoslužby určité texty. Pri tradičných bohoslužbách sa muži a ženy modlia oddelene, preto býva obyčajne synagóga postavená tak, aby toto bolo možné zaistiť. Ženám je v synagóge vyčlenená ženská časť, a to buď ako samostatná miestnosť alebo na galérii. Pokiaľ to nie je možné zariadiť, musia byť ženy a muži oddelení aspoň zástenou. Ďalšou časťou synagógy je knižnica, čo vyplýva z toho, že synagóga nie je len modlitebňou, ale aj vzdelávacou inštitúciou, miestom určeným k štúdiu Talmudu. Všetky predmety v synagóge a jej samotné usporiadanie sú dané rituálnym právom – halachou. Halacha však nijak zvlášť neurčuje vnútornú podobu synagógy. Podmienkou je orientácia celej budovy smerom na východ k Jeruzalemu a samotný fakt, aby budova bola dostatočne výrazným bodom a jej umiestnenie dávalo tušiť význam stavby. Vonkajšie rysy stavby väčšinou podliehali dobovému slohu a tomu, aké finančné možnosti mala komunita. Ďalšou podmienkou je to, aby veriaci do sály prechádzali cez určitú predsieň, nie rovno z ulice. Predsieň má úlohu očisťovať veriaceho pred starosťami sveta, aby prichádzal k modlitbám s otvoreným srdcom a mysľou – doslova má veriaci v predsieni zanechať svoje starosti. Čo sa týka vnútornej výzdoby stavby, aj tá bola ovplyvnená možnosťami komunity.[80]

Čo sa týka rozdeleného priestoru v synagóge na mužské a ženské oddelenie, je potrebné si uvedomiť, že to nie je dané menejcennosťou ženy v židovskej spoločnosti. Ich oddelené miesto pramení z úplne odlišného myšlienkového pozadia – žena je paňou domu alebo ako to ešte výstižnejšie označujú slová Talmudu – žena je dom samotný. Stredobod náboženského života ženy tvorí starosť a zodpovednosť za

80 ŠEDINOVÁ, J. – DOLEŽELOVÁ, J. – PUTÍK, A..: *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Státní židovské museum , 1992. s. 15-25. SLIVKA, D.: *Židovská synagogálna liturgia ako znak religiozity a viery*. In: *Doświadczenie wladzy*.Krakow : Uniwersytet Papieski Jana Pawla II., 2012. s. 220-230.

domov, v ktorom naplňuje všetky svoje náboženské povinnosti. Nejde tu len o čítanie Biblie, modlitby a dodržiavanie rituálnych nariadení, cez ktoré prejavuje úctu svojmu mužovi, ale ide tu o vytvorenie náboženskej atmosféry domova. Matka je zodpovedná za prvotnú náboženskú výchovu detí, svedomite sa venuje svojim povinnostiam v domácnosti – to je život, v ktorom je preukazovaná jej neustála služba Bohu. Práve z dôvodov, aby nezanedbávala domácnosť a deti, nie je povinná navštevovať synagógu. Rozdelenie priestoru v synagóge preto v žiadnom prípade netreba chápať ako výraz menejcennosti ženy v židovskej spoločnosti, ženy i muži sú vlastne obmedzení rovnakým spôsobom.[81]

Nakoľko synagóga je chápaná ako zastupiteľské miesto chrámu, je potrebné sa k nej chovať s náležitou úctou a rešpektovať jej svätosť. Úcta k nej sa prejavuje už tým, že sa do nej vchádza vo vhodnom oblečení, pri vstupe sa ľahko ukloní hlavou smerom k východnej strane a recitujú sa verše Ma tovu: *„Jak dobré jsou stany tvé, Ja'akove, příbytky tvé, Izraeli! A já pro hojné milosti Tvé přicházím do domu Tvého, klaním se ve Tvém Svatém Chrámu, v bázni před Tebou."* Potom prichádzajú na rad chválospevy: Adon olam, v ktorom sa vyjadruje vďačnosť Bohu, Stvoriteľovi, ktorý riadi tento svet a Jigdal – zhrnutie trinástich článkov viery od veľkého filozofa Maimonida[82], pomocou ktorých sa dá najlepšie vyjadriť vzťah veriacich k Bohu. (I. Viera v existenciu Boha - Stvoriteľa. II. Viera v jednotu a jedinosť Boha. III. Viera v netelesnosť Boha. IV. Viera vo večnosť Boha. V. Viera, že Boh je jediný, ku komu je možné sa modliť. VI. Viera v slová prorokov a ich pravdivosť - Boh sa zjavuje ľuďom. VII. Viera, že Mojžiš je najväčší z prorokov. VIII. Viera v božský pôvod Tóry - Mojžiš získal celú Tóru, tak ako ju máme dnes, na Sinaji od Boha. IX. Viera v nezmeniteľnosť Tóry. X. Viera, že Boh je vševediaci. XI. Viera, že Boh je nanajvýš spravodlivý – odmeňuje tých, ktorí dodržiavajú jeho prikázania a trestá tých, ktorí prestupujú. XII. Viera v príchod Mesiáša. XIII. Viera v nesmrteľnosť duše a zmŕtvychvstanie po príchode Mesiáša.)[83]

Židovská tradícia určuje modlitbu trikrát denne: Šachrit – ranná modlitba; Mincha – popoludňajšia modlitba; Ma'ariv – večerná modlit-

81 DE VRIES, S. P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2009. s. 17-18.

82 LAU, J.M.: *Praktický judaizmus*. Praha : P3K, 2012. s. 30.

83 ŠEDINOVÁ, J. – DOLEŽELOVÁ, J. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Státní židovské museum, 1992. s. 7.

ba; pričom popoludňajšia a večerná modlitba sa môžu spájať, aby pracujúci nemusel chodiť do synagógy trikrát denne. Na určenie konca dňa a začiatku nasledujúceho slúži objavenie prvých troch hviezd na oblohe. Popoludňajšiu modlitbu je možné urobiť tesne predtým, potom je možné využiť čas k štúdiu určitého textu alebo rozhovoru s priateľmi a po objavení prvých troch hviezd sa pokračuje vo večernej modlitbe. Žid sa môže modliť aj sám, ale všeobecne platí, že je potrebné sa snažiť o spoločnú modlitbu. Pri spoločnej modlitbe je dôležité, aby bol dodržaný minjan [počet] – skupina najmenej desiatich mužov starších ako trinásť rokov. V reformovaných obciach sa do tohto počtu zahrňujú aj ženy.[84] Základnou modlitbou je Amida – doslova stojaca modlitba, ktorá pozostáva z požehnaní, prosieb a vďakyvzdávania, druhou hlavnou zložkou je Šema – vyznanie viery a nakoniec sú to žehnania, žalmy a čítanie z Tóry.[85]

Ak hovoríme o úcte k synagóge, ktorú prejavujeme aj oblečením, je dôležité si uvedomiť, ktoré súčasti oblečenia potrebuje muž k modlitebnému rituálu: Kipa – pokrývka hlavy; Talit – modlitebný šál, jeho súčasťou sú ciciot - strapce; Tfilin – modlitebné remienky.

- Kipa je relatívne mladá súčasť oblečenia – pochádza z pobiblických dôb a je znamením úcty voči Bohu. Človek má zakrytú hlavu preto, aby pred Bohom nestál nahý a zároveň je tým vyznačený rozdiel medzi ľudským svetom a božským svetom.[86] Kipa môže byť zhotovená z látky – z hodvábu alebo zamatu, v mnohých diaspórach je obľúbená pletená alebo háčkovaná, ktorú od dvadsiateho storočia s obľubou nosia študenti, ktorí sa hlásia k náboženskému sionistickému hnutiu mládeže.[87] V ortodoxných synagógach mávajú ženy na hlave šatku alebo bielu prikrývku.
- Talit – obdĺžnikovitý modlitebný šál so strapcami – ciciot, je oveľa staršieho pôvodu. V podstate už Tóra predpisuje používanie tohto kusu odevu, pričom strapce majú človeku neustále pripomínať vôľu Božiu. Býva zhotovený z vlny alebo hodvábu,

84 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 45.

85 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 75.

86 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 49.

87 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 90.

bielej farby s čiernymi alebo modrými pásmi. Dáva sa na ramená, ale ak je pri modlení dôležité hlboko sa sústrediť, môže sa dať aj cez hlavu.[88]

- Tfilin sú modlitebné remienky s malými čiernymi koženými krabičkami, ktoré obsahujú predpísané biblické pasáže. Ich nosenie vyplýva z nariadenia Tóry – z Božieho prikázania: „znamenie na Tvojej ruke" a „pamiatka medzi Tvojimi očami", pričom dospelí muži si ich navliekajú pri rannej modlitbe. Tfilin na hlavu [tfilin šel roš] sa umiestňuje na čelo nad líniu vlasov s uzlom na šiji a dva remienky visia potom na hruď[89], tfilin na ruku [tfilin šel jad] sa umiestňuje na hornú časť ruky vo výške srdca, remienok sa jedenkrát ovinie okolo lakťa a potom sedemkrát medzi lakťom a zápästím. Ruka je takzvane ozbrojená, ale nie zbraňou, ktorá plodí násilie, ale slovom poukazujúcim na Boha. Pravá ruka nie je pravým miesto pre tfilin, ale práve s jej pomocou sa remienky pripevňujú na ľavú ruku, aby schránka smerovala k srdcu [ľaváci si pripevňujú remienky na pravú ruku], a tak majú srdce a slovo na seba vzájomne pôsobiť.[90]

Synagógy sa stavali všade, kde sa usadzovali židovské komunity, pričom mnoho tisíc z nich zničili nacisti počas holokaustu, a tak sa stratili často starobylé a veľmi cenné historické pamiatky. Znesvätenie a ničenie synagóg a modlitební pokračovalo vo východnej Európe aj po Druhej svetovej vojne komunistami, preto sa v dnešnej dobe už často nedajú zachrániť. Je chvályhodné, že aspoň niektoré boli zrekonštruované a aj keď sa nepoužívajú na pôvodné účely, využívajú sa ako galérie a múzeá. Nové synagógy sa však stavajú na mnohých miestach, napríklad v štáte Izrael je ich cez šesťtisíc a existujú aj rôzne zastrešujúce organizácie, ako napríklad Union of Orthodox Congregations v Spojených štátoch amerických a Kanade, Univet Synagogue vo Veľkej Británii, Zväz synagóg v Izraeli a Federation of Synagogues v Južnej Afrike. Krásnu ukážku synagogálnych štýlov od staroveku až po modernú

88 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 49-50.

89 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 226.

90 DE VRIES, S.P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2009. s. 53.

dobu je možné vidieť v zbierke modelov v Tel Avive v Múzeu židovskej diaspóry – Beit ha-tfucot.[91]

Sviatky židovského kalendára

V každej kultúre sú zvyky a tradície jej neoddeliteľným stavebným prvkom, pričom v židovstve to platí dvojnásobne. Vo svojej podstate celá viera stojí na presnom dodržiavaní tradícií, pretože ich dodržovaním prejavujú židia svoju úctu a lásku k Bohu. Väčšina židovských tradícií má korene v Tóre a v Talmude a niektoré z nich boli prijaté rabínmi v priebehu niekoľkých storočí. Pôvod všetkých tradícií sa nedá ľahko zistiť, pretože časť týchto zvykov a rituálov sa prenášala v ústnej podobe. Ich dodržiavanie je však zmyslom spôsobu života Židov a preniknutím do týchto tradícií je človek schopný pochopiť židovskú vieru.[92]

Židovská rodina a komunita, do ktorej je zaradená, tvorí priestor v ktorom sa formuje identita, odovzdávajú sa tradície a postoje k judaizmu. Každodenný život v nábožne založenej rodine je tesne spätý s rituálnym spôsobom života, preto sa tieto dve zložky v Židovstve nedajú od seba presne oddeliť. Príkazy Tóry určujú predpisy, ktoré sa začínajú napĺňať od narodenia a končia smrťou, čím dávajú každodennému životu určitú špecifickú podobu a postupnosť. Ak chceme poznať komunitu a jej život, je veľmi dôležité spoznať rodinu. Rodina je primárnym prostredím, kde je židovský jedinec konfrontovaný so svojou vierou, kde sa zoznamuje s príkazmi a zákazmi viery a osvojuje si znalosti Tóry. V každej židovskej domácnosti sa nachádzajú predmety, ktoré sú symbolom židovského vyznania a ktoré majú veľkú úlohu pri dodržiavaní židovských tradícií. Jedným z nich je aj mezuza – doslovne zárubňa, veraje[93] – je to schránka s pergamenom, ktorý obsahuje biblické verše jednej z najdôležitejších modlitieb Vypočuj Izrael – Šema Jisrael. Pripevnenie mezuzy na rám dverí po prisťahovaní sa do domu je chápané ako rituálny akt, ktorý zvykne byť spojený aj s požehnaním. Mezuza by nemala byť len na vchodových dverách, ale v celom dome pri všetkých vchodoch do obytných miestností. Neplatí to teda pre komory, kúpeľňu

91 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 226. s. 196.

92 FISHBANE, M.: *Judaizmus: zjevení a tradice*. Praha : Prostor, 1996. s. 27-29.

93 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 114.

a priestory pre zvieratá.[94] Mezuzu je potrebné pripevniť na dom v Izraeli od prvého dňa, keď je dom obývaný – je to kvôli prikázaniu osídlenia Erec Jisra'el, v diaspóre je povinnosť upevniť mezuzu len vtedy, ak sa obydlie používa dlhšie než tridsať dní.[95]

Život Židov nie je tvorený len samotnou vierou, stojí hlavne na dodržiavaní všetkých zvykov a tradícií, ktorými si v priebehu roka Židia pripomínajú rôzne významné udalosti zo židovských dejín a zároveň týmto spôsobom dávajú najavo svoju oddanosť a lásku k Bohu. Sviatkov v židovskom kalendári je veľmi veľa, všetky však podliehajú špecifickému usporiadaniu židovského kalendára. Židovský kalendár je lunárny, to znamená, že pre židov je rozhodujúci obeh Mesiaca okolo Zeme. Ten trvá dvadsaťdeväť a pol dňa, preto má židovský mesiac dvadsaťdeväť alebo tridsať dní. Podľa toho potom celý rok trvá tristopäťdesiatštyri dní, čo samozrejme nesúhlasí so slnečným rokom. Tento rozdiel sa vyrovnáva raz za dva alebo tri roky, keď sa do židovského kalendára vkladá takzvaný trinásty mesiac – adar šeni [druhý adar]. Rok s trinástimi mesiacmi označujeme ako Ibbur. Prvým mesiacom v roku je nisan, ktorý je považovaný za prvý jarný mesiac, ale nový židovský rok začína vždy na Roš ha-šana – prvý deň mesiaca tišri, kedy bol stvorený podľa tradície Adam. Názvy ďalších mesiacov sú: ijar, sivan, tamuz, av, elul, tišri, chešvan, kislev, tevet, švat a adar.[96]

Sviatky židovského kalendára môžeme rozdeliť do nasledujúcich skupín:[97]

- *vysoké sviatky* – vyplývajúce z Tóry: Roš ha-šana, Jom kipur
- *pútnické sviatky* – sviatky, počas ktorých existovala v dobe existencie Chrámu povinnosť putovať do Jeruzalema a prinášať sviatočnú obeť: Pesach, Šavuot, Sukot,
- *historické sviatky* – sviatky spojené s konkrétnymi historickými udalosťami: Chanuka, Purim,
- *moderné sviatky* – súvisiace so vznikom a existenciou štátu Izrael: Jom ha-acmaut, Jom Jerušalaim,
- *pôstne dni:* 3. tišri, 10. tevet, 17. tamuz, 9. av a 7. adar,

94 DE VRIES, S.P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2009. s. 50-51.

95 LAU, J.M.: *Praktický judaizmus*. Praha : P3K, 2012. s. 28.

96 VÍCHA, K.: *Symboly a svátky muslimů a Židů*. Ostrava : Milata, 1996. s. 4.

97 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 12-13.

- *ostatné významné dni:* Roš chodeš, Tu bišvat, Lag baomer, Jom ha-šoa.

Týždeň sa skladá zo siedmich dní, ale dni nemajú svoje mená – sú označované poradím. Židovský týždeň začína prvým dňom – v kresťanskom chápaní nedeľou a končí šabatom, ktorý predstavuje siedmy deň – sobotu, deň oddychu.

Šabat

Šabat je považovaný za najdôležitejší deň v týždni a je považovaný za najvýznamnejší sviatok, ktorý sa opakuje najčastejšie. Tomuto sviatku je venovaná veľká pozornosť v Tóre aj Talmude, pričom prvé poukazy na sobotu sa nachádzajú už v opise stvorenia sveta, keď Boh stvoril svet za sedem dní, pričom šesť dní venoval práci a siedmy deň venoval odpočinku. Zároveň sa nachádza aj v desiatich prikázaniach, preto má pre Židov posvätný charakter. Židovská sobota predstavuje zhrnutie celého náboženského zmýšľania, pričom odzrkadľuje všetky jeho podstatné črty, čomu zodpovedá aj veľký počet príkazov a nariadení, ktoré sa vzťahujú na tento deň. Samotná sobota sa neodvodzuje od iných pravidiel, ale práve ona je zdrojom, ktorá vytvára iné pravidlá. Svätenie soboty sa v Tóre opakuje mnohokrát a vidíme ho aj pri putovaní národa po Sinajskej púšti pri odchode z Egypta. Po čase putovania došli Židom zásoby jedla a Boh im zoslal nebeskú mannu – potravu. Každý deň zbierali Židia mannu, ale zásoby nad potrebu jedného dňa sa kazili. V piatok však dostali dvakrát toľko ako obyčajne a manna sa nepokazila a vydržala čerstvá.[98]

Vonkajšie znaky svätenia šabatu patria k typickým prvkom židovského života, pri ktorom je dôležité si uvedomiť, že tu nejde len o zákaz pracovať. Nie je to útek od práce, je to vzdanie úcty práci, pretože len ten, kto pozná prácu a oddych, je schopný oceniť aj jedno aj druhé. Je to napodobenie stavu, opísaného v Tóre, kedy svet nebol narušený činnosťou človeka a zároveň predstavuje oddych človeka, prírody aj Boha. K pochopeniu príkazov a zákazov, ktoré nariaďujú pokoj a zakazujú pracovať je dôležité vysvetliť pojmy ako menucha – oddych a melacha – práca. Melacha, ktorá je v sobotu zakázaná, však nepredstavuje len samotnú fyzickú námahu. Talmud sa veľmi podrobne zaoberá vymenovaním

98 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 47-48.

prác, ktorú predstavujú sobotu – ide predovšetkým o práce poľnohospodárskeho charakteru a remeslá. V devätnástom storočí rabín Samuel Hirsch vysvetlil pojem melachy takto: človek je Bohom poverený využiť svoje schopnosti a zveľadiť prácou svoje okolie, kontrolovať prírodu a využívať ju vo svoj prospech. Nesmie však pri tom zabudnúť na svoje postavenie, pôvod a závislosť od Tvorcu všetkého jestvujúceho, preto má veriaci Žid ukázať, že spoznal zdroj vlastnej sily, ktorá pochádza od Boha a zriekne sa aktivity, ktorá by reprezentovala ľudskú silu nad prírodou. Za melachou sa teda skrýva inteligentná ľudská činnosť smerujúca na dosiahnutie praktického cieľa, pričom práve cieľ je dôležitý pri posudzovaní toho, čo je alebo nie je melachou. Je však potrebné uviesť, že za istých okolností sa dovoľuje práca aj v sobotu, keď ide o prípady boja so živelnou katastrofou, hasenie požiaru, vykonanie nevyhnutnej lekárskej starostlivosti a samozrejme nakŕmenie domácich zvierat a podobne. Oproti tomu menucha neznamená, že človek v sobotu nič nerobí. Sobota predstavuje deň štúdia. Štúdium Tóry formovalo život Židov po celé stáročia a bolo jedným z integračných faktorov Židovstva na celom svete. Štúdium Tóry znamená aj povinnosť učiť deti, čím sa zachováva židovské náboženstvo v rodine a deti sa ho učia od malička.[99]

Šabat sa má konať v príjemnej a uvoľnenej rodinnej atmosfére, ktorá začína už v piatok podvečer. Pred zotmením musí pani domu zapáliť sviečky a predniesť príslušné požehnanie. Otec rodiny odchádza do synagógy na večernú modlitbu Kabalat šabat – prijatie šabatu. V úvode bohoslužby sa v synagóge spieva liturgická modlitba: Poď priateľ, neveste v ústrety. Túto pieseň zložil okolo roku 1540 rabín Šlomo ha-Levi Alkabec. V piesni je ženích symbolom Izraela a nevesta symbolizuje Kráľovnu Šabat. Potom nasleduje ma'ariv a po príchode domov, keď už musia byť sviečky zapálené, stáva sa domácnosť šabatovou. Od tejto chvíle v nej platia všetky príkazy a zákazy.[100] V sobotu dopoludnia pokračuje oslava šabatu modlitbou v synagóge. Ide o pomerne dlhú bohoslužbu, pri ktorej sa čítajú úseky z Tóry. Pri predčítaní sa postupne vystrieda osem mužov. Pre účely šabatových bohoslužieb je Tóra rozdelená na päťdesiatštyri častí, nazvaných sidra. Nasleduje spoločná hosti-

99 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 50-52.

100 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 118-122.

na, pri ktorej sa je slávnostné jedlo a utužujú sa rodinné vzťahy. Po slávnostnom obede obvykle nasleduje odpočinok alebo návšteva známych. Poslednú časť sviatočného dňa tvorí mincha a ma'ariv v synagóge a sviatočná hostina s rabínom alebo nejakým učencom. Šabat sa zakončuje havdalou[101], pri ktorej sa židia lúčia so šabatom. Tento obrad sa môže konať ako v synagóge, tak aj v domácnosti. Behom obradu koluje medzi zúčastnenými nádoba s vonným korením, ktoré má potešiť všetkých, ktorí sú smutní z konca šabatu.[102] Úkon pri zakončovaní šabatu, pri ktorom dochádza k zapáleniu svetla, symbolizuje Boží čin, zapísaný v Tóre: „Buď svetlo!" – samotný okamih stvorenia sveta. Muž alebo najmladší syn prednesie poďakovanie a obradne uhasí vínom plameň, čím šabat končí.[103]

Na oslavu šabatu je zvykom sa sviatočne obliecť a jesť lepšie ako vo všedné dni, pričom jedlo sa pripraví počas piatku a uchováva sa teplé počas celej soboty.

Vysoké sviatky

Jom kipur – Deň zmierenia je najvýznamnejším židovským sviatkom a je vyvrcholením siedmich dní pokánia po Novom roku. Myšlienka zmierenia, ústredný pojem tohto sviatku, predpokladá nápravu, obnovu vzťahu človeka k Bohu, keď Boh dáva odpustenie niektorých hriechov voči nemu z minulosti, ale len v prípade, že dotyčný človek sa duševne očisťuje od hriechov, úprimne sa kajá a v prvom rade sa musí zmieriť s ľuďmi. Na odpustenie hriechov medzi ľuďmi je potrebné požiadať o odpustenie všetkých, ktorým bolo ublížené, a to ešte pred modlením.[104]

V Tóre je tento deň interpretovaný ako deň, keď sa Abrahám obrezal a tým uzavrel zväzok s Bohom. V nadväznosti na sviatok Roš haš-

101 Havdala (oddeľovanie) – požehnanie vína, korenín a svetiel na konci šabatu. Používajú sa zvláštne prepletané ozdobné sviečky, korenie sa kladie do ozdobnej nádobky, pričom silná a lahodná vôňa má pomôcť odohnať nepríjemné myšlienky konca svätého dňa. RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 76.

102 ŠEDINOVÁ, J. – DOLEŽELOVÁ, J. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Státní židovské museum, 1992, s. 43.

103 KUNETKA, F.: *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 1994. s. 16-17.

104 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s.123.

ana je tento deň zmierenia posledným dňom, kedy môže každý človek ovplyvniť svoje zapísanie do knihy. Jeho zaradenie do Knihy života alebo Knihy smrti je týmto dňom definitívny. V tento deň, ktorý sa nazýva aj Šabat Šabatov, platí okrem obvyklých príkazov a zákazov ešte ďalších päť príkazov:[105]

- musí dodržiavať dvadsaťštyri hodinový pôst, ktorý znamená nielen neprijímanie potravy, ale aj pitia;
- je zakázané vykonávanie bežnej hygieny, okrem umývania rúk a očí;
- je zakázané používať všetko, čo by sa mohlo považovať za skrášľovanie, to znamená, že muži sa nemajú holiť, ženy nemajú používať líčidlá ani voňavky. Chápe sa to v tom zmysle, že v súdny deň musí človek stáť pred svojim sudcom bez všetkých zbytočností;
- nesmie sa nosiť kožená obuv – v nej sa chodí pohodlne, ale v tento deň nie je pohodlnosť na mieste;
- je zakázaný pohlavný styk.

K vysokým sviatkom patrí aj Roš ha-šana – Nový rok, ktorý je podľa židovskej tradície dňom stvorenia sveta. Tento sviatok má ešte aj ďalšie zvláštne významy, ktorých zmysel vyplýva z troch ďalších označení: Deň trúbenia, Deň spomínania a Deň súdu. Deň trúbenia odráža biblický príkaz trúbenia na baraní roh šofar, pričom jeho kvílivý zvuk má prebudiť veriacich z mravnej ochabnutosti a súčasne pripomína zmluvu medzi Bohom a Izraelom na hore Sinaj, kde tiež znel zvuk šofaru. Deň spomínania pripomína, že si každý človek má spomenúť na svoje skutky a napraviť ich. Posledné označenie Nového roka – Deň súdu znamená, že v tento deň je celý svet súdený za svoje skutky. Boh určuje, kto bude zapísaný do Knihy mŕtvych alebo Knihy živých, komu je súdené bohatstvo a komu bieda. Židovský Nový rok teda nie je sviatkom veselosti a zábavy, ale sviatkom vážnym, ktorému predchádzajú celý mesiac kajúcne modlitby s prosbou za odpustenie. Je sviatkom duchovného znovuzrodenia, ponorenia sa do seba a prebudenia sa z náboženskej ľahostajnosti.[106]

105 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 165-167.

106 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 122-123.

Čo sa týka rituálnych osláv, tento sviatok prebieha podobne ako šabat. Židovský ľud sa počas týchto dní modlí, zdraví sa pozdravom: „Šana Tova u-metuka“, v ktorom je skryté prianie šťastného, spokojného a sladkého roka. Všetko sa halí do bielej farby, pretože biela farba je symbolom čistoty. V prvý deň sviatku sa po obede koná na brehu riek zvláštny rituál tašlich, ktorý je symbolom odstránenia hriechov prostredníctvom drobenia a odhadzovania kúskov chleba do tečúcej rieky.[107]

Pútnické sviatky

Pesach – Sviatok prekročenia, je jedným z pútnických sviatkov, v ktorom sú zhrnuté štyri rôzne významy:[108]

- chag ha-pesach – sviatok prekročenia, ktorý súvisí s poslednou z desiatich egyptských rán;
- chag ha-macot – sviatok macesov, ako symbolika východu z Egypta;
- chag ha-cherut – sviatok slobody, oslobodenia z egyptského otroctva;
- chag ha-aviv – sviatok jari.

Všetky udalosti, ktoré sa pripomínajú počas sviatku Pesach, sú zaznamenané v Tóre. Ide hlavne o vyslobodenie židovského ľudu z Egyptského otroctva a desiatou egyptskou ranou, kedy Boh usmrtil všetkých prvorodených v zemi spurného faraóna. Podľa Tóry Boh ušetril – prekročil domy zotročených Židov, ktorí priniesli obeť baránka a potom pod vedením Mojžiša opustili Egypt. Druhý význam je v rýchlom úteku, pri ktorom im nestihlo vykvasiť cesto na chlieb, preto si vzali na cestu len nekvasené placky vo vode – macesy. V nadväznosti na tento príbeh sa počas Pesachu nesmie konzumovať nič kvasené a nič kvasené sa nemôže nachádzať ani v domácnosti. Na slávnostnom stole sa okrem macesu nachádzajú aj pokrmy so symbolickým významom: pečená kosť – symbol obetného baránka, vajce – sviatočná obeť v jeruzalemskom chráme, horké byliny – napríklad chren, znázorňujúci horkosť otroctva, sladká zmes z ovocia, vína a korenia – predstavujúce maltu, z ktorej Židia ako otroci vyrábali tehly v Egypte a petržlen alebo

107 KUNETKA, F.: *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 1994. s. 42-43.

108 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 16.

zemiak – symbol jari.[109] Pesach má aj svoj poľnohospodársky význam, keď sa do Chrámu priniesla ako obeť prvá úroda jačmeňa v množstve jedného omeru – snopu [objemová miera: 2,25 litra[110]].

Pri tomto sviatku nemôže chýbať na stole pohár vína a miska so slanou vodou. Pohár vína je pre proroka Eliáša, zároveň má každý pri stole vlastný pohár, ktorý musí štyrikrát vyprázdniť a naplniť. Miska so slanou vodou má za úlohu pripomenúť slzy židovského ľudu. V priebehu sviatku sa spieva a tancuje, zákaz práce trvá len v prvý deň a posledné dva dni.[111]

S Pesachom priamo súvisí ďalší pútnický sviatok – Šavuot, ktorý nasleduje presne sedem týždňov po začiatku Pesachu. Má dvojaký význam:

- poľnohospodársky – sviatok žatvy prvých plodov, ktoré bolo potrebné priniesť ako obeť do chrámu. Išlo o sedem plodín: pšenica, jačmeň, figy, granátové jablká, víno, figy a ďatle.[112] Do dnešného dňa sa synagógy zdobia kvetmi alebo ratolesťami zo stromov;
- duchovný – pripomína deň, keď Boh na hore Sinaj vyhlásil svoj mravný zákon – Desatoro a vnukol Mojžišovi božie učenie – Tóru.[113]

Podobnosť medzi hebrejskými výrazmi pre týždne a prísahu – šavuot, ševuot vysvetľujú učenci tým, že na sviatok Šavuot sa pripomínajú dve prísahy:

- Boh sľúbil, že nevymení židovský národ za iný;
- židovský národ sľúbil, že nevymení Boha za žiadnu modlu.[114]

Posledné pútnické sviatky Sukot, Šmini aceret a Simchat Tóra začínajú necelý týždeň po Dni zmierenia. Sukot – Sviatok stánkov takisto súvisí s odchodom z Egypta, konkrétne s príkazom Tóry pobudnúť

109 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 124-126.

110 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1991. s. 74.

111 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 196.

112 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 26.

113 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 126.

114 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 26.

sedem dní vo zvláštnom stane, respektíve v neveľkom provizórnom prístrešku, pokrytom listnatými ratolesťami alebo chvojinou, cez ktorú musí byť vidno na hviezdnu oblohu. Pobyt v stane pripomína rozprávanie o tom, ako Židia putovali štyridsať rokov púšťou, kým sa usídlili v Zasľúbenej zemi. Zároveň je to aj oslava úrody a vinobrania. Vzhľad prístrešku je presne určený – musí mať štyri steny, cez strechu musí byť vidno oblohu a musí byť postavený na súkromnom pozemku. Je často rôzne vyzdobený napríklad kvetmi, ozdobnými plášťami, obrázkami atď. V tomto prístrešku v prípade dobrého počasia prebieha sviatočná hostina, v zlom počasí prebehne v stánku len požehnanie prostredníctvom chleba a vína.[115] Z dôvodu oslavy úrody tvorí slávnostnú hostinu prevažne ovocie a zelenina. Poďakovanie Bohu za úrodu sa vyjadruje pri bohoslužbe mávaním zväzkom štyroch rastlín, a to citrusového plodu, troch vetvičiek myrty, datľovej palmy a dvoch vetvičiek vŕby. Rastliny v tomto zväzku symbolizujú rovnosť všetkých ľudí, ktorí majú držať spolu.[116]

V dnešnej dobe, keď sa žije vo vysokých, niekoľkoposchodových domoch, mnohí stavajú tento prístrešok na balkóne, čím sa vytvára zaujímavý vzhľad domov v období tohto sviatku.

Na ôsmy deň sa veriaci sťahujú naspäť do svojich príbytkov, kedy nastáva Šmini aceret – Sviatok ôsmeho dňa. Sviatočná modlitba v tento deň obsahuje prosbu za dážď, pretože bez dažďa by bola Zasľúbená zem len vyprahnutou púšťou. Prírodný kolobeh a striedanie jednotlivých období má však svoj význam aj v oblasti ducha. V tento deň je zvykom ukončovať čítanie posvätného zvitku Tóry, čím jeden cyklus čítania končí a nový hneď začína. Takto sa to deje v dnešnej dobe v Izraeli. Židia mimo Izraela slávia celý obrad ako ďalší sviatok na nasledujúci deň, ktorý je nazvaný Simchat Tóra – Radosť zo Zákona. Je to radostná oslava veľkosti Tóry. Muži so zvitkami v rukách obchádzajú bimu, niekedy vyjdú aj pred synagógu, aby tancom a spevom oslávili veľkosť Tóry, ktorá je v modlitbe nazývaná aj stromom života.[117]

---

115 ŠEDINOVÁ, J. – DOLEŽELOVÁ, J. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. Praha : Státní židovské museum, 1992. s. 53-55.

116 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 128-129.

117 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 128-129.

Historické sviatky

Chanuka – Sviatok zasvätenia alebo Sviatok svetla patrí medzi historické sviatky, pretože pripomína víťazstvo Židov v roku 164 pred Kristom pod vedením Judu Makabejského nad krutým panovníkom Grécka – Antiochom IV., ktorý v Zasľúbenej zemi zakázal obrady židovskej viery a zneuctil jeruzalemský Chrám. Po vyhnaní votrelcov a opätovnom zasvätení Chrámu zapálili menoru – sedemramenný svietnik [symbol Božej prítomnosti v Chráme] a tu došlo k zázraku. Jediná konvička posvätného oleja, ktorá mala vystačiť na jeden deň, vydržala celých osem dní a to bol čas, kým bol vyrobený ďalší olej. Na pamiatku tejto udalosti sa v židovských domoch každý deň počas ôsmich dní zapaľuje jedna sviečka na chanukiji – osemramennom svietniku nasledovným spôsobom: sviečky sa usporadúvajú z prava do ľava, ale zapaľujú sa v poradí z ľava do prava. K zapaľovaniu slúži samostatné svetlo, nazvané šamaš – pomocník. Súčasťou tohto sviatku je aj detská hra s vĺčkom. Na jeho štyroch hranách sú napísané štyri počiatočné hebrejské písmená zo slov: „Stal sa tam veľký zázrak" a v Izraeli: „Stal sa tu veľký zázrak."[118] Čo sa týka slávnostného jedla počas tohto sviatku, jedlo obsahuje tučné jedlá, pretože tuk má pripomínať olej nájdený v Chráme. Na stole nemôžu v žiadnom prípade chýbať latkes – zemiakové placky a sufganiot – šišky.[119]

Purim – Sviatok lósov je najveselší židovský sviatok, ktorý pripomína, ako zlý vezír Haman chcel vyhladiť všetkých Židov, preto si hádzal lósy, ktoré mu mali ukázať najpríhodnejší deň pre jeho strašný čin. Vďaka legendárnej Ester a jej strýkovi Mordechajovi sa tento plán nepodaril. Pri tejto príležitosti sa konajú veselé hostiny, karnevalové sprievody pre deti, ale aj dospelých. Ak sa pri predčítaní textov povie meno Haman, ozve sa krik detí a zvuk rapkáčov, aby sa vymazalo hriešnikovo meno. Pri tejto príležitosti sa často hrajú divadelné hry o kráľovnej Ester alebo veselá paródia súčasných pomerov. Súčasťou tohto sviatku je obdarovanie detí finančnými darčekmi, nazvanými purimgeld.[120]

118 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 129.

119 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé? Brno : Barrister & Principal, 2008*. s. 182.

120 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 60-63.

Tiša beav – Pôst 9. Av patrí medzi smútočné sviatky, počas ktorého sa drží prísny pôst. Tento sviatok pripomína viacero tragických udalostí, ktoré sa odohrali v tento deň:[121]

- zničenie prvého Chrámu v roku 586 pred Kristom babylonským kráľom Nabuchodonozorom;
- zničenie druhého jeruzalemského Chrámu v roku sedemdesiat Rimanmi;
- vyhostenie židovského obyvateľstva z Anglicka v roku 1290 a Španielska v roku 1492, čo pre nich znamenalo jeden z najťažších trestov.

Ostatné významné dni

Lag baomer – môže sa zaradiť aj k historickým sviatkom. Podľa Talmudu v tento deň neumierali žiaci rabína Akivy [napriek teroru, ktorý po potlačení povstania Bar Kochby v roku 135 rozpútali Rimania] a zároveň je tento deň spojený s výročím úmrtia rabína Šimona bar Jochaja v druhom storočí, jedného z najvýznamnejších učencov po zničení druhého Chrámu a podľa tradície autora mystickej knihy Zohar - Žiara. Na pamiatku tejto knihy je zvykom v tento deň páliť ohne, spievať a tancovať. Chlapci zvyknú strieľať z luku, k čomu sa uvádzajú viaceré vysvetlenia:[122]

- počas celého života Šimona bar Jochaja sa na oblohe neobjavila dúha – po hebrejsky kešet, čo znamená dúhu, ale aj luk, pričom dúha je podľa príbehu o potope sveta znamením Božej zloby;
- v knihe proroka Šemuela je zaznamenaný príkaz kráľa Dávida, aby sa všetci muži učili strieľať z luku, aby mohli prispieť k obrane izraelskej zeme;
- podľa významného bratislavského rabína Chatama Sofera v tento deň začala padať Židom na úteku z Egypta nebeská strava – manna.

Sviatok Tu bišvat súvisí s cyklom prírody a označuje sa ako Nový rok stromov. Vo všetkých židovských spoločenstvách býva zvykom jesť

121 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 131.

122 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 24-25.

v tento deň rôzne druhy ovocia, ako pripomienku rozmanitosti prírody, v Izraeli je zvykom vysádzať nové stromčeky.[123]

Roš chodeš je oslava novolunia, teda začiatku nového mesiaca. Tento sviatok vychádza z astronomického javu a oslavoval sa v dobe Chrámu, keď boli prinášané obete. V dnešnej dobe je tomu dňu venovaná zvláštna bohoslužba a špecifická modlitba s názvom Musaf.[124]

Moderné sviatky

So vznikom štátu Izrael a s jeho modernou históriou sa spájajú ďalšie dva významné sviatky: Jom ha-acmaut a Jom Jerušalajim. Jom ha-acmaut – Deň nezávislosti pripomína vznik novodobého štátu Izrael v roku 1948, ktorý bol vyhlásený dočasnou štátnou radou po odchode posledných britských vojakov z mandátneho územia Palestíny. Napriek okamžitému vpádu susedných arabských štátov, ktoré sa usilovali o likvidáciu židovského štátu a začala sa vojna o nezávislosť, Izrael si svoju existenciu obhájil.[125] Jom Jerušalajim – Deň Jeruzalema je oslavou porážky okupačných jordánskych vojsk izraelskou armádou na tretí deň šesťdňovej vojny v roku 1967, keď bolo znovu dobyté jeruzalemské Staré mesto a židom bol umožnený prístup k Múru nárekov a zároveň došlo k znovu zjednoteniu mesta.[126]

Hebrejský jazyk a písmo

Hebrejský jazyk sa považuje za svätý jazyk, ale nie je to preto, že by sa chcel povyšovať nad ostatné jazyky. Táto posvätnosť je odvodená z historického postavenia pôvodného jazyka Tanachu. Hebrejský jazyk sa považoval za mŕtvy jazyk, ktorý sa používal iba v bohoslužbách, ale v roku 1918, tridsať rokov pred vznikom štátu Izrael, znovu ožil. Pri porovnaní s inými zaniknutými alebo zanikajúcimi jazykmi je však potrebné si uvedomiť, v čom sa odlišuje hebrejský jazyk od iných

123 PAVLÁT, L. – PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky*. In: *Židé – dějiny a kultura*. Praha : Helvetica & Tempora, 2005. s. 131.

124 KUNETKA, F.: *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 1994. s. 51-52.

125 DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky*. Kalendářem od Pesachu do Purimu. Praha : P3K, 2005. s. 25.

126 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 73.

mŕtvych jazykov a čo mohlo dopomôcť k jeho obnoveniu. Boli to tieto skutočnosti:

- pri spätnom pohľade mnohých storočí vidíme, že existuje nespočetné množstvo písomností v hebrejskom jazyku, ktoré ukazujú presný obraz o používaní hebrejského jazyka,
- hebrejský jazyk sa stále používal v bohoslužbách,
- pre židov bol hebrejský jazyk najdôležitejším spojovateľom, aj keď žili na rôznych miestach zemegule,
- moderná hebrejčina bola otvorená novým slovám, významom,
- vďaka židovským diaspóram sa obnovenie hebrejského jazyka stalo globálnym procesom a neviazalo sa na jedno jediné miesto.

Pre pochopenie modernej hebrejčiny, nazvanej ivrit, je dôležité poznať históriu hebrejského jazyka – jeho význam, podstatu a typy hebrejského písma.

Hebrejčina je jazyk, ktorým hovorí izraelský ľud od obdobia patriarchov a nazýva sa lešon ha-kodeš – svätý jazyk. Posvätnosť, ktorá sa pripisuje hebrejskému jazyku, je odvodená z jeho historického postavenia pôvodného jazyka Tóry a Biblie. Židovský zákon síce pripúšťa modlitbu aj v iných jazykoch, ale kri'at ha-tora – predčítanie predpísaných pasáží z Piatich kníh Mojžišových, sa musí čítať v hebrejčine. Ten, kto je zvyknutý hovoriť hebrejsky, má podľa talmudských učencov zaistený podiel na posmrtnom živote. Tento postoj ovplyvnil zachovanie hebrejského jazyka ako živého jazyka aj po zničení chrámu. Biblická hebrejčina sa zachovala nielen v každodenných modlitbách a pravidelnou kri'at ha-tora, ale stala sa aj nositeľkou židovskej učenosti po celé stáročia a vo všetkých komunitách diaspory.[127]

Pretože Tanach bol napísaný po hebrejsky a hebrejčina sa dodnes používa pri židovskej bohoslužbe, zhotovovaniu hebrejských rukopisov sa venovali výlučne židovské obce. Obce, ale nemali vo zvyku opotrebované rukopisy uchovávať v archívoch, ale odnášali ich do komory v synagóge a pri upratovaní sa po určitom čase tieto trosky rukopisov pochovávali na cintoríne, často do hrobu niektorého učenca. Týmto spôsobom zanikli tisíce hebrejských biblických rukopisov. Najznámejšie rukopisy sú slávne nálezy rukopisov pri Mŕtvom mori, nájdené v roku

127 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 46-47.

1947, ktoré boli objavené v jedenástich rôznych jaskyniach. Pochádzajú od sekty esejcov, ktorí boli usadení v Kumráne. Všetky rukopisy z Kumránu majú tvar zvitku, žiadny rukopis nebol súčasťou kódexu. Tieto zlomky biblických kníh nie sú v žiadnom prípade datované a nikde sa nenašla poznámka, kto tieto rukopisy písal. Zvyk uvádzať na konci rukopisu v záverečných poznámkach informácie, kto rukopis zhotovil sa nachádza v hebrejských biblických rukopisoch stredoveku. Vďaka paleografickému porovnávaniu a rádiokarbónovej metóde sa zistilo, že všetky kumránske rukopisy pochádzajú z obdobia od konca štvrtého storočia pred Kristom do roku šesťdesiatosem po Kristovi. Dôkaz o tom, že tieto texty z jaskyne nikto nevyniesol a že po ukrytí esejcami sa ich nedotkla ľudská ruka je aj to, že hebrejský jazyk píše len konsonanty – spoluhlásky a až oveľa neskôr sa začali používať samohláskové znamienka, ktoré sa umiestnili pod konsonanty, aby sa zaručila správna výslovnosť samohlások. Takéto samohláskové znamienka kumránske rukopisy prirodzene nemajú. Ďalšie rukopisy sa našli v jaskyniach Judskej púšte juhovýchodne od Jeruzalema, kde sa ukrývali utečenci po Bar-Kochbovom povstaní. Bolo tu nájdených množstvo fragmentov biblických textov s masoretskou textovou formou, ale aj zvitok s hebrejským textom dvanástich malých prorokov. Ďalšie fragmenty rukopisov, napísaných hebrejským písmom sa našli na Masade, pričom časť spisu bola taká istá, ako nález v Kumráne, čo môže byť dôkazom toho, že príslušníci kumránskej sekty esejcov sa zúčastnili boja o Masadu.[128]

Hebrejčina označuje súhrnne všetky vývojové varianty hebrejského jazyka, ktoré postupovali od starovekej hebrejčiny cez biblickú až po moderný ivrit, ktorým sa dnes hovorí v štáte Izrael. Patrí do rodiny semitských jazykov severozápadnej skupiny a jeho vzniku predchádzalo niekoľko vývojových foriem, ktoré sa súhrnne dajú označiť ako kanánčina a ugaričtina.[129]

V období desiateho až šiesteho storočia pred Kristom sa na zápis hebrejčiny používalo takzvané paleohebrejské písmo, ktoré vychádzalo z fénického písma. S rastúcim vplyvom aramejčiny sa však k zápisu hebrejského textu stále viac používali aramejské znaky, ktoré boli pre

128 BARDTKE, H.: *Příběhy ze starověké Palestiny*. Praha : Vyšehrad, 1988. s. 101-106.

129 HŘEBÍK, J.: *Všeobecný úvod do písma svätého*. http://ktf.cuni.cz/~hrebik/vseob_uvod.html. (30.10.2010).

zápis prispôsobené do kvadrátneho písma. Hebrejčina sa zapisuje sprava doľava pomocou dvadsaťdva písmen, ktoré tvoria abecedu. Vokály, akcenty a ďalšie znaky do abecedy nepatria a používajú sa ako pomôcka na zaistenie správneho čítania posvätných hebrejských textov, respektíve modernej hebrejskej poézie.[130]

Ako je vyššie uvedené, hebrejská abeceda je tvorená len konsonantami – spoluhláskami a číta sa sprava doľava. Abeceda má dvadsaťdva znakov, ale niektoré majú aj svoju koncovú formu. Každý znak má zároveň aj svoju číselnú hodnotu. V biblických textoch sa však čísla rozpisujú slovami a nepoužívajú sa žiadne skratky. V stredovekých hebrejských textoch sa skratky používajú a sú vyznačené zvislou čiarkou. Hebrejský jazyk disponuje niekoľkými prostriedkami, ktoré môžu zmeniť výslovnosť niektorých konsonantov. Je to napríklad dageš – bodka uprostred písmena, ktorá zaisťuje predĺženie alebo dôraznú výslovnosť konsonantov. Silný dageš znamená, že je hláska z nejakého dôvodu zdvojená.[131] Pre účely správneho čítania a pochopenia biblických textov židovskí znalci Biblie – masoreti [vlastníci tradície] okolo roku sto po Kristovi vystrojili tento text samohláskami, rôznymi diakritickými znamienkami, poznámkami a vysvetlivkami, zachovanými tradíciou. Takto ustálili definitívnu a jednotnú literárnu formu hebrejského biblického textu, ktorá je známa pod menom masoretský text.[132]

V histórii hebrejského jazyka nájdeme niekoľko typov písma:

- Staroveká hebrejčina – texty tohto typu patria medzi najstaršie a najdôležitejšie hebrejské písomné pamiatky, ktoré pochádzajú z doby izraelského a júdskeho kráľovstva. Patria sem takzvaný Gezerský kalendár, Samarská ostraka, Šiloašský nápis a Lachišská ostraka z Lachiša a Tel Aradu.[133] Oproti biblickej hebrejčine má text jednoduchšiu formu, takmer sa tu nevyskytujú písmená, ktoré tvoria podklad pre samohlásky a vyskytujú sa tu niektoré slová, ktoré nie sú v biblickej hebrejčine.

130 BOHÁČOVÁ, K.: *Ako vznikol a menil sa hebrejský jazyk*. http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/historia/ako-vznikol-a-menil-sa-hebrejsky-jazyk. (24.11. 2012).

131 WEINGREEN, J.: *Učebnice biblické herbejštiny*. Praha : Karolinum, 1997. s. 28-29.

132 HERIBAN, J.: *Úvody do Starého i Nového zákona*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1997. s. 23.

133 BIČ, M.: *Stopami dávných věků*. Mezi Nilem a Tigridem. Praha : Vyšehrad, 1979. s. 136-156.

- Biblická hebrejčina – je najstaršou spisovnou formou hebrejského jazyka. Oproti predchádzajúcim textom sa vyznačuje zvýšeným používaním hlások alef, jod, vav a he ako podkladov pre samohlásky a takisto sa často používajú na ich predĺženie.
- Hebrejčina Mišny a Gemary – vytvára ďalší vývojový stupeň hebrejského jazyka. Táto podoba sa začína vyvíjať v období druhého chrámu pod vplyvom aramejčiny. Charakteristická je používaním aramejizovaných tvarov zámen, skracovaním tvarov a slovná zásoba je obohatená o slová z cudzích jazykov. Dochádza k zmene rodu niektorých slov a niektoré slová, ktoré mali abstraktný význam v biblickej hebrejčine, získali v tejto hebrejčine konkrétny význam.
- Stredoveká hebrejčina – v stredoveku bola síce hebrejčina nahradená v bežnej komunikácii jazykom prostredia, v ktorom sa Židia pohybovali, ale stala sa jazykom, ktorým boli písané komentáre k Biblii, Talmudu a halachické rozhodnutia. Takéto používanie vytváralo prostredie pre autorov k tomu, aby jazyk neustále zdokonaľovali a vyvíjali, vznikali nové slová a novotvary, ktoré boli prevzaté z cudzích jazykov a pohebrejčené. V tomto období vzniká množstvo prekladov arabských kníh či už od židovských alebo arabských autorov a podľa nich dostáva hebrejčina aj meno. Je to napríklad Tibonidovská hebrejčina, ktorá sa inšpiruje arabským jazykom, pričom arabské slová a frázy sú prispôsobené hebrejskému ekvivalentu, ale často je to na úkor spisovného jazyka a zrozumiteľnosti alebo Maimonidova hebrejčina, kde tiež cítiť arabský vplyv, ale na rozdiel s Tibonidovskou hebrejčinou sa viac inšpiruje španielskym jazykom a preto je považovaná za vznešenejšiu a viac učenú.
- Moderná hebrejčina – ivrit. Dejiny modernej hebrejčiny, označovanej súhrnne ako ivrit, začínajú so zrodom sionistického hnutia v devätnástom a dvadsiatom storočí. Hlavným propagátorom používania hebrejčiny v každodennom živote sa stal Eli'ezer Ben Jehuda, ktorý sa v roku 1881 prisťahoval do Osmanskej ríše z Litvi. Jeho úloha bola uľahčená tým, že neexistoval žiadny čisto národný jazyk a v písomnej forme bola

spisovná hebrejčina odkázaná len na bohoslužobné účely. Hebrejčina bola veľmi vhodne zvolená ako ideologický nástroj podporujúci sionistické snahy o založenie židovského štátu. Hlavným problémom bolo vytvorenie novej slovnej zásoby, ktorá by zodpovedala potrebám modernej doby. Na tieto účely slúžili hebrejské novotvary, ako aj slová prevzaté z arabského a perzského jazyka. Gramatický systém bol takmer bez zmien prevzatý z biblickej hebrejčiny, len bol pridaný systém časov. V roku 1918 bola hebrejčina ako živý jazyk prijatá ako úradný jazyk v Palestíne a v roku 1948 sa stala úradným jazykom štátu Izrael.[134]

Hudba a liturgická hudba

Ak sa hovorí o židovskej hudbe, dnešným ľuďom sa vybaví buď klezmer, ktorý dnes často hrajú hudobníci, ktorí nemajú židovský pôvod alebo klasická hudba židovských skladateľov, ako bol Giacomo Meyerbeer, Felix Mendelssohn-Bartholdy, Gustav Mahler, či hudba v koncentračných táboroch, ako o nej písal Milan Kuna. Mnoho ľudí však nepozná židovskú liturgickú hudbu, ktorá je pre židovskú komunitu snáď najdôležitejšia.

Hudba je považovaná za jazyk duše a je signálom pre výstup vyššie. Viera a hudba sú si veľmi podobné. Tak ako hudba spája jednu notu s druhou, tak aj viera spája jednu životnú skúsenosť s ďalšou. Vytvára most, ktorý spája históriu v melódii znejúcej od počiatku, pričom skladateľom je Boh. Hudba má neuveriteľnú silu vzbudiť emócie a ak sa spojí so slovami, ktoré sa snažia povzniesť k nebu, vytvára sa nádherné prepojenie hudby a spevu, pri ktorom sa duša oslobodí od zemskej tiaže. V judaizme sa modlitba nečíta, ale spieva, a to isté platí aj pri prednášaní posvätných textov, ktoré sa nečítajú, ale spievajú. Každá modlitba má vlastnú melódiu, takže ranná má inú melódiu ako popoludňajšia a aj večerná. Inak znejú modlitby všedných dní a inak sviatočné. Tak isto je to aj s textami, pretože napríklad prednes Tóry znie inak ako prednes prorockých kníh a osobitná melódia je aj pri čítaní Mišny a Gemary.

134 NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 47.

Tieto texty vyjadrujú históriu židovského ducha, ale bez hudby by boli ako telo bez duše.[135]

V dávnych dobách sa hebrejská hudba predávala len ústnou tradíciou, preto nie sú dochované žiadne správy o jej nápevoch a rytme. Je však možné v nej nájsť spoločné elementy s hudbou Egypťanov, Féničanov či Babylončanov. V Egypte mali napríklad náboženské melódie silu podmaniť si ľudskú náruživosť a očistiť si dušu, pričom tento účinok bol pripisovaný bohom. Tieto spevy boli považované za sväté a nemenné a Egypťania preto neprijímali nápevy z cudzej zeme. Hebrejská hudba prijala práve z Egypta najviac výrazových prostriedkov a aj hudobných nástrojov, ako napríklad khitara, sistrum, nabla. Na rozdiel od Egypta hudobné nástroje nepoužívali v tak veľkej miere, pretože kládli väčší dôraz na spev. V prvom židovskom Chráme bola hudba neoddeliteľnou súčasťou liturgie, pričom na jej vykonávanie boli určení potomkovia kmeňa Leviho, slúžiaci ako chrámoví speváci a hudobníci.[136]

Podľa Tóry bola židovská liturgická hudba nielen vokálna, ale aj inštrumentálna, pričom nemohli chýbať dva najdôležitejšie strunové nástroje – nevel [harfa] a kinnor. Na kinnore [biblický hebrejský názov pre lýru, dnes v modernom ivrit názov pre husle] hral kráľ Dávid, preto je tento nástroj často nazývaný Dávidova lýra a bol považovaný za národný nástroj Izraela. V liturgii však nesmel chýbať najdôležitejší dychový nástroj – šofar. Je to opracovaný zvierací roh, ktorý mohol pochádzať z ovce, kozy, antilopy alebo gazely, v žiadnom prípade nemohol byť z kravy, kvôli asociácii s modloslužobníctvom k zlatému teľaťu.[137] V nenáboženskom živote bol šofar používaný na rôzne signály a oznamy, v náboženskom živote sa vysvetľoval rôzne, napríklad ako prostriedok volania k Bohu, prebudenie Boha z jeho spánku, pripomínanie záväzkov ľudu voči Bohu. Bola mu prisudzovaná magická sila, ktorá straší zlého ducha a pomáha ľuďom v boji so zlom. Podľa Tóry bolo trúbenie na šofar určené aj samotnému Bohu, ktorý tak zaženie nepriateľov a zhromaždí rozptýlených Židov. Je to jediný hebrejský nástroj, ktorý si udržal svoju funkciu v synagóge cez celý stredovek až do dnešných dní. V druhom Chráme sa hudba veľmi nezmenila, ale po jeho zničení v

135 SACKS J.: *Hudba – jazyk duše*. http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/nabozenstvo/hudba-jazyk-duse. (29.1.2013).

136 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 99.

137 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 215.

roku sedemdesiat bola kvôli hlbokému smútku zakázaná inštrumentálna hudba a tento zákaz má platiť v ortodoxných synagógach až do doby, než bude postavený nový Chrám a bude obnovená tradícia levitov. Svetská inštrumentálna hudba – hlavne grécka, bola židovskými duchovnými veľmi kritizovaná, pretože viedla len k pobaveniu spoločnosti a slúžila len k neviazanému životu. V priebehu niekoľkých generácií upadla inštrumentálna hudba a jej niekdajšie používanie v židovskej liturgii sa vytratilo, pričom do synagóg sa preniesla len vokálna hudba. Jediným dovoleným nástrojom zostal šofar, pretože nebol považovaný za melodický nástroj.

S rozvojom denného bohoslužobného rituálu sa vyvinula potreba osoby, ktorá mala povinnosť predspievať verše, vzťahujúce sa na to ktoré liturgické obdobie. V období Chrámu mali túto funkciu leviti, ale v synagógach to robil predspevák, z ktorého sa neskôr vyvinul profesionál, nazvaný chazan. Toto slovo pochádza z asýrčiny a znamená náboženský dozorca. Pôvodne takto označovali osoby, ktoré sa starali o chod Chrámu a po jeho zničení o chod synagógy, neskôr viedli bohoslužby. Postupom času sa pre chazana ujalo tiež označenie kantor, ktorý musel mať dobré hudobné vzdelanie a techniku, pretože všeobecným požiadavkou bola hlasová zdatnosť.[138]

Reformný judaizmus spôsobil veľké zmeny aj v bohoslužobnej hudbe. Spev kantora sa stal profesionálnou umeleckou záležitosťou, do synagógy bol inštalovaný organ a hebrejské a aramejské modlitby boli preložené do národných jazykov. V devätnástom storočí sa západoeurópski kantori začali organizovať a začali sa vydávať rôzne odborné časopisy. Najznámejším kantorom v celej židovskej histórii bol Salomon Sulzer a jeho odkaz je dodnes živý. Vrchným kantorom vo Viedni sa stal v roku 1826, kde úplne zreorganizoval bohoslužbu v synagóge. Vo svojej najznámejšej zbierke liturgických spevov Schir Zion sa pri zachovávaní či obnovení starých melódií a štýlov snažil posunúť synagogálny spev do umeleckej roviny. Reformu chápal ako most od starého k novému. Považoval za svoju povinnosť zachovať tradičné nápevy, vyčistiť staré a nedôstojné typy neskorších prídavkov a nevkusných ozdôb a priviesť ich späť k pôvodnej čistote a zrekonštruovať ich

138 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha : Sefer, 1998. s. 82.

v súlade s textom a harmonickými pravidlami.[139] Bol prvým, kto postavil synagogálnu melódiu v klasickom harmonickom štýle a mnoho jeho nápevov malo korene v kresťanskej hudbe. Napriek tomu bol jeho štýl pre klasických skladateľov príliš orientálny a pre židovskú tradíciu príliš kresťanský. Sulzer bol zásadne proti improvizácii kantorov a zastával názor, že všetko, čo spievajú, má byť pevne dané. Jeho liturgické melódie sú oproti starej židovskej hudbe, v ktorej bolo stále cítiť neustály žiaľ a smútok, plné jasu a povznesenia. Ďalšou osobnosťou bol Louis Lewandowski, ktorý skladal hudbu s doprovodom organu a jeho najznámejšími zbierkami sú: Kol Rinnah U-tefillah a Todah Wesimrah. Vo svojej tvorbe vychádzal z nemeckej ľudovej piesne a v jeho nápevoch nie je veľká stopa po kresťanskej hudbe. Významné postavenie a medzinárodnú slávu získal aj ďalší chazan – kantor: Josele Rosenblatt, ktorý sa stal slávnym umelcom na kultúrnej scéne v New Yorku. Ako kantor väčšinou spieval a nahrával svoje vlastné melódie, mimo kantorskej činnosti bol pozývaný aj k natáčaniu filmov.

Podľa niektorých hudobných historikov židovská liturgická hudba vytvorila základ gregoriánskeho chorálu, pričom historici hovoria o Svätom moste, ktorý ich spája. Toto spojenie sa dá zhrnúť do troch bodov:[140]

- podobnosť melódií žalmov – tu ide o spoločné kultúrne bohatstvo krajiny Stredozemného mora a jeho väčšieho okruhu, pričom ide o základné hudobné prejavy ľudstva – o univerzálnu hudbu,
- hudba nie je len na podfarbenie, je nositeľkou obsahu a má dôležitú úlohu na vytvorení nálady,
- spoločné texty a témy – žalmy a texty z Tóry.

Pri liturgickej hudbe nie je možné vynechať skladateľa so silným duchovným výrazom – Ernesta Blocha, ktorý žil v rokoch 1880 až 1959. Jeho hudobné vzdelanie najviac ovplyvnilo štúdium na konzervatóriu vo Frankfurte, kde jeho hudobné diela začali napĺňať filozofické a náboženské témy. Po tom, ako sa v roku 1916 usadil v Spojených štátoch amerických, stal sa prvým hudobným riaditeľom novovytvoreného Inštitútu hudby v Clevelande. Jeho najznámejšie diela: Schelomo – Hebrejská

139 IDELSOHN, A. Z.: *Jewish Music*. Its Historical Development. Bew York : Hanry Holt and Company, 1929. s. 250.

140 DOBSZAY, L.: *„Szent híd" (A zsidó liturgikus ének és a gregoriánum kapcsolatai)*. In: *Magyar Egyházzene III*., 1995/1996, 141 - 146.

rapsódia, Izraelská symfónia, Baal Shem, suita pre violončelo a klavír Židovský život, Hebrejská suita, vychádzajú zo židovskej ľudovej a liturgickej hudby. V druhom desaťročí dvadsiateho storočia sa začal zaoberať myšlienkou zhudobnenia židovskej liturgie, čoho výsledkom sa stala ranná bohoslužba pre reformovaný prúd – Avodath ha-kodesh.[141]

Klezmer

Vedľa tak dôležitej liturgickej hudby existuje samozrejme mnoho ďalších žánrov, ako napríklad chasidské melódie, ľudové piesne jidiš, hudba jidiš divadla, moderná izraelská hudba a veľmi obľúbený klezmer. Z etymologického hľadiska sa toto slovo skladá z dvoch hebrejských slov klei zemer – nástroje hudby, čiže hudobné nástroje.[142] Ide o inštrumentálnu ľudovú hudbu východoeurópskych židov, ktorá sa síce považuje za sekulárnu hudbu, ale pritom priamo čerpá zo židovskej liturgie. Špecifický štýl prednesu hudobných nástrojov je ovplyvnený vokálnymi technikami chazanov, a to aj napriek tomu, že ide o hudbu inštrumentálnu. Klezmer hudba bola určená k rituálnym účelom – hrali pri rôznych sviatkoch, svadbách, ale aj na objednávku pre nežidovských spoluobčanov.

Počiatky hudobnej tradície klezmer siahajú do domoviny aškenázskych židov – Nemecka, Čiech a Rakúska, postupne však muzikantov klezmeru nachádzame na Ukrajine, v Maďarsku, Rumunsku, Litve, Poľsku a Slovensku, pričom práve tieto územia dali základ hudbe, ktorú ako klezmer poznáme dnes. V súvislosti so zmenami v spoločnosti od konca osemnásteho storočia však zaniká svet židovských štettlov[143], ktoré tvorilo domáce prostredie klezmer hudobníkov, ktorí nasledujú osud svojich zákazníkov a väčšinou odchádzajú do Spojených štátov amerických. V spojených štátoch amerických sa klezmer hudba rýchlo prispôsobuje novému prostrediu a stáva sa viac populárnou, ale pri pokračujúcej asimilácii prisťahovalcov prichádza o svoje publikum, pretože pre nich je táto hudba príliš etnická. Limitujúce technické možnosti vtedajších nahrávacích zariadení síce často okliešťovali tie krásne fareb-

141 BARKOVÁ, I.: *Zhudobnená židovská bohoslužba v Slovenskom rozhlase*. http://old.delet.sk/showarticle.php?articleID=1226. (9.1,2013).

142 TRABALKA, V.: *Hebrejsko-slovenský slovník*. Bratislava : ZING Print, 1997. s. 172.

143 Štettel – označenie malého mesta v jazyku jidiš. Porov. RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 166.

né kompozície klezmer hudby na komerčné nahrávky, ale práve vďaka nim aspoň takto ostali jedinečné zvukové záznamy, ktoré zachytávajú hudobnú profesionalitu klezmer muzikantov. Napriek všetkým týmto problémom dala americká imigrantská scéna zo začiatku dvadsiateho storočia klezmeru všetkých muzikantov, ktorí sa pre dnešných klezmer hudobníkov stali učiteľmi a zároveň akýmsi spojovacím mostom s tradíciou minulosti.[144]

Medzi nástroje, ktoré hrajú hudbu klezmer, patria husle, violončelo, cimbal, akordeón, flauta alebo pikola, malý bubon a v neposlednom rade klarinet, ktorého stonajúci zvuk je dokonale prispôsobený židovskému štýlu hudby. Nástroje boli v minulosti vyberané na základe ich ľahkého prenášania, pretože napríklad svadobný obrad sa mohol konať v rôznych miestnostiach a bolo potrebné sa presúvať. Kým liturgická hudba bola odovzdávaná ústne a v uzavretom kruhu, klezmer hudobníci putovali rôznymi územiami a preberali populárne melódie rôznych kultúr, preto v tejto hudbe môžeme nájsť hudbu rumunskú, ruskú, poľskú, ukrajinskú, litovskú, maďarskú a samozrejme hudbu Rómov. Klezmer hudba je k tancu, často ju tvoria polky, valčíky a tangá. Autori skladieb väčšinou nie sú známy a ak sú niektoré sklady spievané, spievajú sa v jazyku jidiš.

Jeden z významných klezmer hudobníkov, Jávori Ferenc, tvrdí, že klezmer hudba tvorí jedno z najväčších bohatstiev židovskej kultúry, ktoré buduje most medzi židmi a nežidmi, pretože mnohým ľuďom sa páči a vedia sa s touto hudbou stotožniť. Zároveň poukazuje aj na jej úzke spojenie s americkým jazzom.[145]

Klezmer hudbou boli ovplyvnení aj mnohí židovskí skladatelia ako napríklad Leonard Bernstain, Aaron Copland, Gustav Mahler či George Gershvin. V dnešnej dobe Klezmer hudba ožíva, v mnohých krajinách vznikajú klezmer kapely, pričom u nás na Slovensku sú snáď najznámejšie: Pressburger Klezmer Band, Budapest Klezmer Band, Kaschauer Klezmer Band, Mojše Band a sólisti: Itzhak Perlman, Giora Feidman.

144 POSPÍŠIL, V.: *O klezmeru*. http://www.letajicirabin.cz/o-klezmeru. (20.12.2012).

145 JÁVORI, F.: *Budapest klezmer Band*. http://www.budapestklezmer.hu/hu/javori-ferenc. (3.12.2012).

Jidiš literatúra

Jidiš je jazyk, ktorý vychádza zo stredovekej nemčiny, ale slovná zásoba obsahuje aj hebrejské a slovanské výrazy [poľské, ukrajinské, ruské, rumunské a iné]. Pri písaní jidiš sa používa hebrejské písmo, hebrejské slová sa germanizujú a nemecké sú hebraizované.[146]

Literatúra v jazyku jidiš je literatúra exteritoriálna, pretože tento jazyk sa spolu so židmi neustále sťahoval. Vznikol počas stredoveku na území, kde sa hovorilo nemecky. Od šestnásteho storočia židia hovorili, písali a čítali v jazyku jidiš aj v Poľsku, v severnom Taliansku, na Blízkom východe, v sedemnástom storočí v Holandsku, v devätnástom storočí vo Francúzsku, Spojených štátoch amerických a v Anglicku.

Jidiš literatúra sa zvykne deliť do dvoch období:

- stará literatúra – do konca osemnásteho storočia,
- nová literatúra – zahrňujúca devätnáste a dvadsiate storočie.

Rozlišovanie medzi starou a novou literatúrou jidiš je vlastne rozlíšením jazykovým. Jazykoveda rozlišuje jidiš západný a jidiš východný, pričom hranicu tvorí západná hranica Poľska. Takzvaná stará literatúra bola ovplyvnená talianskou literatúrou šestnásteho storočia. Bola písaná skostnateným literárnym jazykom, ktorý mal byť zrozumiteľný v celom priestore aškenázskej diaspóry vrátane Poľska. Nebol to však hovorový jazyk jidiš, pretože neobsahoval slovanské výrazy. Je to výrazné aj v románe Elia Levita, ktorý adaptoval do jidiš taliansky román Bova d'Antona, pričom obsahoval množstvo slov vypožičaných z taliančiny. Pri jeho vydaní v Nemecku odstránil italizmy, čo dokazovalo, že pri vydávaní sa tlač vyhýbala lokálnym výpožičkám [aj slovanským], ktoré by boli nezrozumiteľné pre čitateľov z iných zemí.

V jidiš sa písali modlitby, texty z Tóry a náboženské predpisy. Rabínske autority síce odmietali písanie a rozširovanie náboženských predpisov v jidiš, ale ženy sa hebrejčinu neučili a mnoho mužov nevedelo jazyk v takej miere, aby pochopili príslušný hebrejský text. Z týchto dôvodov sa v tejto dobe stala veľmi obľúbenou kniha Cene urene – homiletická parafráza Tóry, napísaná pre ženy, po ktorej nasledoval mužom určený komentár k Tóre pod názvom Mejlic jojšer. Okrem týchto dvoch kníh je prínos poľských židov pre starú literatúru jidiš veľmi skromný. Najväčší vplyv na jidiš literatúru tohto obdobia mala talianska

146 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubiapress, 1992. s. 101.

literatúra. Okrem prekladov Tóry, náboženských piesní pre rôzne príležitosti a náboženských príkazov vznikajú pod jej vplyvom nové literárne druhy, ako rozprávanie v próze a písanie noviel – adaptácia talianskych rytierskych románov.[147]

Osvietenstvo a emancipácia na Západe ukončili tvorbu literatúry v tomto jazyku, pretože židia si začali osvojovať nemecký a holandský jazyk a na východe tento starý spisovný jazyk už nebol veľmi zrozumiteľný. Začalo sa písať v hovorovej reči východoeurópskych židov a len pre čitateľov, ktorí používali dialekt východného jazyka jidiš. Vznikajú nové preklady Tóry od Mendela Lefina, ktorý neskôr prekladá aj lekárske knihy od Mojšeho Markuze. Tieto lekárske knihy však neobsahovali len lekárske rady, ale aj Markuzeho propagáciu osvietenstva, ktorá bola pravdepodobne namierená proti chasidskému hnutiu. Ale aj chasidizmus bol s jidiš veľmi silne spojený. Aj keď chasidské písomníctvo používalo prevažne svätý jazyk, ústna komunikácia v tomto hnutí prebiehala v jazyku jidiš. Výnimočným zjavom v chasidskej literatúre je súbor príbehov cadika Nachmana z Braclawi, ktorý rozprával svojim chasidom fantastické príbehy. Trinásť príbehov bolo v súlade s predsmrtným prianím autora vydaných v roku 1815 nielen vo svätom jazyku, ale aj v jazyku jidiš. Proti chasidizmu vystupovali mnohí stúpenci haskaly ako napríklad Izaak Ber Levinson, Mendel Lefin, Efraim Fišelson, ktorí znevažovali chasidskú mystiku a snažili sa dokázať, že toto hnutie je nutné demaskovať. Medzi spisovateľmi haskaly bol veľmi známy Josef Perl, ktorý vo svojich dielach parodoval mystifikáciu chasidov.

V roku 1864 vydáva svoj prvý román v jidiš Mendele Mojcher Sforim – vlastným menom Šolem Jakov Abramovič. Ako hebrejský spisovateľ sa ťažko priznával k tvorbe v jazyku jidiš, ale uvedomoval si, že ak chce preniknúť k masovému židovskému čitateľovi, musí používať jidiš. Okrem Abramoviča medzi klasikov jidiš literatúry do prvej svetovej vojny patrili aj Šalom Alejchem a Jicchok Lejb Perec. Ich spoločnou zásluhou bolo vytvorenie takzvaného spisovného jazyka a vytvorili sa aj pravidlá pravopisu jidiš.

Perec využíval pri svojej tvorbe všetky žánre a literárne druhy okrem románu a skoro všetky písal aj hebrejsky, aj jidiš. Je známy predovšetkým krátkymi poviedkami, medzi ktorými výrazne vyniká zbier-

147 SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 9-40.

ka chasidských poviedok Chasidiš. Zaoberal sa aj literárnou a divadelnou kritikou a do jeho odkazu patrí aj kniha hier v hebrejčine aj jidiš. Vo svojich drámach: Di goldene kejt [Zlatá reťaz] a Baj nacht afn altn mark [V noci na starom rýnku] hľadal svetonázorové východiská, ktoré by mohli nahradiť sociálny radikalizmus, pričom čerpal zo svojho zapojenia sa do hnutia židovského osvietenstva a revolučných aktivít, za ktoré bol aj väznený, ale nakoniec ho neuspokojili ani pozitivistické nádeje a robotnícke hnutie.[148] V medzivojnovom období vznikli tri veľké strediská literárnej tvorby v jidiš:[149]

- Spojené štáty [New York] – bola to vlastne odnož literatúry z východnej Európy. Medzi básnikmi vynikali napríklad: Mojše Lejb Halpern, Jakub Glatšen, literárna skupina Di junge. V próze vynikali: Šalom Aš, Jozef Opatošu, J. J. Singer, po druhej svetovej vojne Chaim Grade a Jicchak Baševis Singer.
- Sovietsky zväz – v próze vynikali: Perec Markiš, Lejb Kvitko, David Hofštein, Mojše Kulbak, v próze David Bergelson, Nister . Tu však bola jidiš literatúra podrobená stálemu ideologickému tlaku, a tak ako ostatné literatúry národov obývajúcich bývalé ruské impérium, sa stala literatúrou sovietskou. Už koncom dvadsiatych rokov bola sotva tolerovaná a v roku 1952 je popravená elita sovietskych autorov, ktorí písali v jidiš.
- Poľsko [Kijev, Lodž, Varšava a Vilnius] – v dvadsiatych a tridsiatych rokoch opustilo Poľsko množstvo vynikajúcich prozaikov, aby posilnili literárnu diasporu jidiš v Amerike. Z tých, ktorí ostali v Poľsku, pripomeňme: Ješaja Perle – skvelý prozaik, Jisroel Rabon – poézia a próza, Zusman Segalovič a Michal Burštyn – autori románov, ktorých témou bol súčasný život.

Jicchak Baševis Singer patrí medzi najvýznamnejších americko-židovských prozaikov a za svoje celoživotné dielo získal Nobelovu cenu. Predmetom jeho próz je osud východoeurópskych židov, žijúcich od stredoveku ako uzavretá komunita, pričom celú jeho tvorbu poznačila dualita duchovného mysticizmu a racionalizmu.[150] Jeho najväčším úspechom ešte počas pobytu v Poľsku bol historický román: Satan v Goraji.

148 SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 76-103.

149 SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 111-126

150 ŠTROMPOVÁ, A.: *Otrok-Issac Bashevis Singer*. V zajatí viery. http://www.litcentrum.sk/59401. (20.2.2013).

V roku 1935 emigroval z Poľska do Spojených štátov amerických. Po nezdare pri napísaní románu Der zindiker Mošiech [Hriešny Mesiáš] sa odmlčal na sedem rokov, potom opätovne začne písať. Jeho tvorba sa skladá z dvoch odlišných druhov textov:

- diela bezprostredne spomienkové – napríklad Main tonts bes--din-štub. Ide o zbierku, ktorej základom sú spomienky na klientov jeho otca, ktorý ako rabín riešil záležitosti varšavského židovského obyvateľstva.
- autobiografické diela – napríklad Vidervuks, Der arojsgetribener zum [Vyhnaný syn], Nešome expedicjes [Expedícia duše]. Hlavný hrdina má zreteľné autobiografické prvky a prostredie pripomína literárnu a umeleckú bohému Varšavy.

Písal romány s rôznym historickým pozadím, poviedky [český výber z jeho poviedok vyšiel pod názvom: Stará láska] a v neposlednej miere aj poviedky pre deti. Súbor týchto poviedok vyšiel v knihe: Stories for Children.[151]

Jidiš mal k dispozícii aj obrovskú sieť periodík – denníkov, týždenníkov, mesačníkov. Boli to napríklad: Literarishe Bleter, Globus, Os, Idishes tageblat, Eynikayt, Di yidishe tsaytung, Di yidishe shtime, Dos yidishe folksblat, Forverts a mnohé iné. Mnohí z už spomenutých autorov vydávali svoje poviedky a romány na pokračovanie práve v týchto periodikách a až neskôr boli vydávané knižne.

Neoddeliteľnou súčasťou literatúry jidiš je aj jidiš divadlo. Vyvinulo sa z osláv pri sviatku Purim, pričom jedným z prejavov tradície boli purimové vystúpenia. Ich prvotná forma mala podobu paródií posvätných textov modlitieb a synagogálneho kázania. Názov Purim-špil znamenal spočiatku monologickú recitáciu rozšírenej verzie Knihy Ester, neskôr tieto texty deklamovalo viac osôb a priberali sa aj ďalšie témy.

V období osvietenstva vznikajú už aj tendenčné komédie, ktoré napísali blízki spolupracovníci Mendelssohna, iniciátora hnutia haskaly. Ich cieľom bol boj proti židom, ktorí sa kŕčovite držali svojho jazyka a zavedeného tradičného života, pričom hlavný hrdina spĺňal všetky požiadavky pre vzor kladného hrdinu osvietenstva.

151 SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 129-139.

Purimové predstavenia sa postupne menili v divadelné hry, v ktorých sa rozširovali výstupy komických postáv. Už od počiatku osemnásteho storočia existujú záznamy o takýchto predstaveniach v mestách ako Praha, Hamburg, Amsterdam, Frankfurt nad Mohanom. Pri presune jidiš literatúry na východ prichádza aj zmena v rozmachu divadla. Do dejín divadla jidiš sa zlatými písmenami zapisuje Židovské divadlo v Poľsku. Divadlo mladých vo Varšave na Dlugé, Vilenská skupina a množstvo iných úspechov s vynikajúcimi hercami bolo nadšene prijímaných židovským publikom. Boli medzi nimi dokonca aj horliví stúpenci hebrejskej a poľskej kultúry, ktorí všeobecne jidiš odmietali.[152]

Počas druhej svetovej vojny jidiš divadlá zanikajú a po jej ukončení sa ich už nepodarí nanovo založiť a nadviazať na predchádzajúce úspechy. Výnimku tvorí Jidiš divadlo vo Varšave, ale aj tu po odchode Idy Kaminskej [u nás známej z filmu: Obchod na korze] na konci šesťdesiatych rokov minulého storočia do New Yorku a aj ďalších intelektuálov, umelecká produkcia nedosahuje takú úroveň ako kedysi.

Jazyk jidiš má neobyčajné kúzlo, množstvo odtieňov a psychologických hĺbok, ktorými pozoruje okolitý svet. Je citový a pritom sarkastický, má rád uvážlivosť a hĺbavosť, čo vyplýva z neradostnej minulosti, pričom rád využíva iróniu. Isaac Bashevis Singer poukazoval na to, že jidiš je pravdepodobne jediný jazyk, ktorý nikdy nepoužívali mocní tohto sveta. Často bol zosmiešňovaný ako vulgárny a necivilizovaný, niektorí hebraisti ho nazvali necivilizovaným slangom. Pritom je dôležité si uvedomiť, že pri jeho charakterizovaní, jeho štýle, životnom údele je stále neskrotný a nepotlačiteľný.[153]

Židovská kuchyňa

Judaizmus nemá v obľube prílišný asketizmus a prehnané pôsty. Nesnaží sa nám zoškliviť telesné potreby, naopak zdôrazňuje nevyhnutnosť správneho a hlavne pravidelného stravovania. Ale na druhej strane nepovažuje naplnenie našich telesných potrieb za cieľ sám o sebe, pretože telo je len vonkajšia schránka pre hlavnú časť človeka, a to dušu. Preto by sme sa nemali oddávať naplneniu našich telesných túžob na úkor nášho duševného rastu. Stôl by sa mal chápať ako oltár a jedlo ako

152 SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc : Votobia, 1996. s. 61-119.

153 ROSTEN, L.: *Jidiš pro radost*. Praha : Academia, 1998. s. 6-7.

obeť, čím by sa náš stôl stal aspektom služby Stvoriteľovi a zachovávaním Božieho obrazu v človeku.[154]

Stravovanie v židovskej kultúre má veľmi podstatnú úlohu, pretože židovský stôl je miesto, kde sa odohráva väčšina rituálov spojených s oslavou rôznych sviatkov, na ktorých sa podávajú typické židovské jedlá. Židia sa riadia zvláštnymi stravovacími návykmi, ktoré vyplývajú z ich viery – sú to pravidlá kóšer stravovania. Ak na niekoho povieme, že nie je kóšer, znamená to, že mu nedôverujeme a to isté platí, ak povieme na nejakú zmluvu, že nie je kóšer.[155] V hebrejskom jazyku výraz košer znamená čistý, schopný, rýdzy a kašrut sú vlastne presne stanovené pravidlá, ktoré určujú vhodné a nevhodné potraviny. Kašrut – pravidlá kóšer stravovania sú priamo v Tóre a Talmude, sú dané Bohom, a preto ich Židia považujú za záväzné.[156] Súbor predpisov a podrobné zásady prípravy pokrmov obsahuje aj kódex zo šestnásteho storočia, nazvaný Šulchan Aruch – Prestretý stol.[157]

Kašrut sa dá zhrnúť do štyroch pravidiel:

- Prvé pravidlo určuje vhodné a nevhodné potraviny na prípravu jedla. Je zakázané jesť mäso ošípaných, tiav, hmyz, hady, morské živočíchy, hlavne ustrice, úhory, langusty, krevety, kraby. Samozrejme sú zakázané aj rôzne výrobky, ktoré by pochádzali z týchto zvierat. Povolené mäso musí pochádzať z párnokopytníka – prežúvavca. Medzi tie patria ovce, hovädzí dobytok, kozy, jelene a podobne. Ryby sú povolené, ale len také, ktoré majú šupiny a plutvy. Za vhodné potraviny sa považuje aj hydina, hlavne domestikované zvieratá ako kurča, hus, kačka, morka a holub. Nie sú povolené dravé vtáky alebo také vtáky, ktoré so svojou koristou zaobchádzajú ako dravci, napríklad sova, havran, bocian, pelikán.
- Druhé pravidlo určuje vhodnosť danej potraviny. Zviera musí pochádzať z rituálne vykonanej porážky – šchity, inak nie je

154 LAU, J.M.: *Praktický judaizmus*. Praha : P3K, 2012. s. 72-73.

155 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2008. s. 129.

156 FISHBANE, M.: *Judaizmus: zjevení a tradice*. Praha : Prostor, 1996. s. 137.

157 Šulchan aruch, v preklade „prestretý stôl" je halachický kódex, zahrňujúci židovské náboženské právo a jeho autorom je sefardský rabín a učenec Jozef Karo. DE VRIES, S.P. : Židovské obřady a symboly. Praha: Vyšehrad, 2008. s. 286.

považované za kóšer. Židia veria, že v krvi je prechovávaná duša, preto musí byť porážka vykonaná rituálnym spôsobom. Krv je tabu a pri kóšerovaní krv okamžite vytečie a nedostane sa do mäsa. K zvieraťu sa má pristupovať s úctou, nemá sa zabíjať len tak, ale vždy len pre potrebu jedla. Školu môže vykonávať len špeciálne vyškolený mäsiar – šochet. Porážka sa vykonáva špeciálnym ostrým nožom, ktorý musí byť pred porážkou nabrúsený a skontrolovaný, či na ňom nie sú nerovnosti, aby zviera zbytočne netrpelo. Na začiatku porážky šochet prednesie požehnanie. Jednou ranou podreže zvieraťu hrdlo, pažerák, nervy a krčnú tepnu. Zviera po dvoch sekundách stráca vedomie, pričom nič necíti, pretože bolesť sa pri takej rýchlosti nestihne rozvinúť. Po usmrtení zviera skontroluje aj nezávislá osoba, zistí jeho zdravotný stav a stav vnútorností, ktoré musia byť podľa pravidiel kašrutu vo výbornom stave, inak by bolo mäso vyradené. Následne sa mäso začne porcovať a aby sa dokonale zbavilo všetkých zvyškov krvi, musí sa prepratať a nasoliť. Tento postup neplatí pre ryby.[158]

- Tretie pravidlo sa týka rozdelenia mäsových a mliečnych potravín. Nejde tu len o prísne rozdelenie mäsových a mliečnych jedál, ktoré sa nemôžu konzumovať spoločne. Ide tu aj o vybavenie domácnosti dvojitým kuchynským riadom. Jedno je určené na mäsité jedlá a druhé pre mliečne jedlá. Musí byť uložené oddelene, nemôže sa pomiešať ani pri umývaní. Existujú aj neutrálne potraviny – parve, medzi ktoré patria vajíčka, ovocie, zelenina a zemiaky. Tieto potraviny sa môžu prikladať k mäsu aj k mliečnym výrobkom.[159]
- Štvrté pravidlo zahrňuje príkazy, ktoré sú spojené so stravovaním počas sviatkov. Ide napríklad o dodržiavanie pôstu alebo zákaz konzumácie kvasených potravín počas sviatku Pesach.

Pravidlá kašrutu sa považujú za záväzné, ale v priebehu histórie vznikali rôzne pokusy, ktoré sa snažili o ich racionálne vysvetlenie, aby nešlo len o ich dodržovanie zo zvyku, či z povinnosti. Maimonides bol známy nielen ako veľký učenec, ale aj slávny lekár, ktorý pravidlá

158 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2008. s. 131-135.

159 SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2008. s. 132-133.

kašrutu vysvetľoval na základe svojej skúsenosti z lekárskej praxe. Za všeobecný princíp určil, že ak čokoľvek Tóra zakazuje jesť, znamená to, že je to pre človeka škodlivé. To, čo Tóra povoľuje, nie je škodlivé, ale len v prípade, že človek je umiernene a pravidelne.[160] Vo svojich lekárskych spisoch zdôrazňoval, aké dôležité je jesť ľahko stráviteľné jedlá v umiernenom množstve a poukazoval na to, že prejedanie je smrteľnou hrozbou a hlavnou príčinou všetkých chorôb. Zároveň vysvetľoval aj nevhodnosť miešania rôznych potravín, čím poukazoval na vhodnosť rozdelenia mäsových a mliečnych výrobkov.[161] Maimonides chápal kašrut ako zvyk na ovládanie našich túžob a nášho sklonu vidieť v konzumácii jedla a pitia vrchol ľudskej existencie.[162]

Dodržovanie pravidiel kašrutu je rôzne. Ortodoxní Židia dodržujú pravidlá bez výnimiek a kóšer domácnosť je pre nich samozrejmosťou, reformovaní bývajú miernejší. Je však potrebné si uvedomiť, že práve dodržiavanie pravidiel kašrutu oddeľuje Žida od jeho sociálneho okolia a bráni mu v asimilácii. Je to cena, ktorú židovský národ platí za vernosť Bohu. Je však potrebné uviesť, že kašrut neznamenal a ani neznamená spoločenskú izoláciu, pretože Židia všade, kde ich prijímajú a rešpektujú, sa snažia o blaho krajiny a majú priateľov aj medzi nežidmi. A pravé priateľstvo sa predsa prejavuje v schopnosti rešpektovať inakosť druhého, takže nežidovi nemôže vadiť, že ortodoxný Žid u neho nemôže jesť.

Židovská kuchyňa patrí k chutným kuchyniam, aj keď v nej nenájdeme polievky zo silných mäsových vývarov, ani zatrepané smotanou a to isté sa týka omáčok. Používa veľa ostrých prísad, ako je čierne a biele korenie, mletú papriku, cesnak a citrón.[163] Existuje mnoho židovských alebo izraelských reštaurácií, ale nie všetky sú kóšer. Kóšer reštaurácia môže existovať len vtedy, ak má nad ňou dohľad odborný rituálny špecialista – Mašgiach. Na Slovensku existovala kóšer reštaurácia v Bratislave – Chez David, ktorá však bola zrušená, momentálne existujú už len kóšer vývarovne – jedálne Židovskej náboženskej obce v Košiciach a v Bratislave, ktoré nevaria pre verejnosť, len pre členov Židovskej nábo-

160 LAU, J.M.: *Praktický judaizmus*. Praha : P3K, 2012. s. 93.

161 KRAEMER, J. L.: *Maimonides – Život a dílo*. Praha : Bergman, 2010. s. 648.

162 GOLDMANN, K.: *Je náš kašrut košer? In: Maskil, ročník 8, č.* 12.

163 WIRKOVSKI, E.: *Židovská kuchyňa*. Bratislava : Práca, 1988. s. 9-16.

ženskej obce. Na rozdiel od mnohých krajín, v ktorých existujú aj špecializované obchody kóšer, na Slovensku takáto predajňa neexistuje, ale v obchodoch sa dajú kúpiť kóšer produkty. Zoznam produktov s označením je k dispozícii na stránke Slovenského chasidského vzdelávacieho centra Chabad: www.chabadslovakia.com.

Kultúrne aktivity na Slovensku

Kultúrne aktivity židovského obyvateľstva na Slovensku úzko súvisia s históriou osídľovania nášho územia a sú súčasťou našich dejín. Prvé písomné správy o Židoch na území Horného Uhorska síce pochádzajú až z polovice desiateho storočia, ale je dokázateľné, že prví židovskí obchodníci prišli na územie dnešného Slovenska ešte s rímskymi légiami. V období uhorského kráľovstva vznikajú prvé židovské obce, pričom za vlády Árpádovcov žili na rozdiel od iných krajín v oveľa priaznivejších podmienkach, pretože panovníci zrušili alebo nedodržiavali protižidovské nariadenia. Tak, ako ostatní obyvatelia bez ohľadu na konfesiu, znášali pohromy v tisícročnej histórii Uhorska a zároveň sa podieľali na spoločenskom, hospodárskom a kultúrnom rozvoji tejto krajiny. Tento pokojný vývoj skončil smrťou posledného arpádovského panovníka, po ktorom nastúpila dynastia Anjouovcov, ktorá sa správala veľmi intolerantne. Napriek mnohým negatívnym javom vzrastal počet židovských obcí, ale židia stále nemohli bývať v mestách. Tieto obce boli malé, ale boli blízko hospodárskych centier, takže sa dá povedať, že každé väčšie mesto malo vo svojej blízkosti svoju židovskú osadu, ktorá viedla svoj kultúrny a náboženský život, pričom jej obyvatelia putovali do blízkeho okolia za zárobkom.[164] Zmena nastáva v osemdesiatych rokoch osemnásteho storočia, za vlády Jozefa II. Tolerančný patent umožnil Židom, aby sa sťahovali do miest, a tak dochádzalo k zlepšeniu ich sociálneho a ekonomického postavenia. Pod vplyvom maďarskej aristokracie sa do Uhorska sťahovali Židia z Moravy, Haliče, Bukoviny aj Dolného Rakúska. Sídlom uhorskej židovskej ortodoxie, pod vedením slávneho rabína Moše Schreibera známeho pod menom Chatam Sofer, sa stáva Bratislava. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa uhorské židovstvo rozdelilo na reformný [nazývaný aj neologický] a ortodox-

164 JELÍNEK, J. A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami*. Židia na Slovensku v 20. storočí. Praha : Ipeľ, 2009. s. 19-28.

ný smer, ale časť obcí sa nepridala ani k jednému hnutiu a utvorila tretí smer – status quo ante. Po prvej svetovej vojne a vzniku Československa Židia prijali snahu vlády o zavedenie židovskej národnosti ako koncepcie príslušnosti k národu a židovské národné hnutie sa snažilo o spojenie židovskej populácie na národných princípoch. To ale netrvalo dlho. Mníchovská dohoda v roku 1938 znamenala rozpad Československa a vznik klerikálneho fašistického Slovenska. Nastali deportácie, ktoré trvali do marca 1945. Počas vojny zahynulo asi sedemdesiatsedem percent predvojnovej židovskej populácie. Po vojne žilo na Slovensku asi tridsaťtisíc Židov, ale po prevzatí moci komunistami a zinscenovaných politických procesoch, ktoré boli viditeľne zamerané antisemitsky, tisíce z nich emigrovali do Izraela, Spojených štátov amerických, Kanady, Austrálie a iných krajín. Režim zmaril snahy o oživenie židovského komunitného života a všetky aktivity prebiehali len v rámci rodín. Po revolúcii v roku 1989 sa židovstvo prebudilo k novému životu.[165]

Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku zintenzívnil svoju činnosť a začal sa starať o množstvo pamiatok. Boli obnovené cintoríny, osadené pamätné tabule pripomínajúce život komunít v tej ktorej obci, niektoré synagógy boli premenené na výstavné a koncertné priestory. Dôležitú úlohu v dokumentácii cintorínov a synagóg má Maroš Borský a jeho projekt Synagoga Slovaca. Kniha prezentuje približne sedemsto synagóg a modlitební, ktoré boli na našom území medzi vojnami, pričom do dnešných dní ich ostalo asi sto. Ostatných šesťsto budov bolo počas a po druhej svetovej vojne cielene zbúraných, alebo sa rozpadli pre nedostatok údržby.[166]

Maroš Borský vytvoril aj projekt Slovenskej cesty židovského kultúrneho dedičstva, ktorého súčasťou sú výskumné, vzdelávacie a propagačné aktivity, vychádzajúce z výsledkov výskumného projektu Synagoga Slovaca. Sú v ňom zahrnuté synagógy, cintoríny, múzeá a iné objekty v jednotlivých krajoch. Tento projekt je zároveň súčasťou rozsiahleho projektu Európske cesty židovského kultúrneho dedičstva, do

165 KLEIN-PEJŠOVÁ, R.: *Dejiny Židov na Slovensku*. http://www.slovak-jewish-heritage.org/history-of-jews-in-slovakia.html?&L=1. (1.2.2013).

166 STACHO, Ľ.: *Medzi minoritou a majoritou*. In: *Acta Judaica Slovaca*. Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2010, č. 16. s. 95-96.

ktorého bolo zaradených šesť hodnotných miest židovského kultúrneho dedičstva:[167]

- Pamätník Chatama Sófera v Bratislave;
- Zsigrayova kúria – Múzeum židovskej kultúry v Bratislave;
- Synagóga na Heydukovej ulici v Bratislave;
- Synagóga v Trnave;
- Areál objektov Židovskej náboženskej obce v Košiciach;
- Areál objektov Židovskej náboženskej obce v Prešove.

Veľmi dôležitým partnerom tohto projektu je Menorah – Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva v Bratislave. Ide o mimovládnu neziskovú organizáciu, ktorá bola založená v roku 2000 skupinou slovenských občanov. Jej cieľom je podpora vzdelávacích aktivít v rámci židovskej komunity a iných židovských organizácií a podpora aktivít napomáhajúcich ochranu židovských pamiatok.[168]

Pri Slovenskom národnom múzeu v Bratislave bolo v roku 1993 založené Múzeum židovskej kultúry, ktoré sa okrem iného pričinilo o prezentovanie judaík v expozíciách v Prešove, Trnave, Žiline a Nitre a zorganizovalo aj mnoho výstav. K dnešnému dňu vydalo viac ako osemdesiat titulov kníh a katalógov a spolupracovalo v mnohých dokumentárnych filmoch natočených Slovenskou televíziou.[169]

So Slovenským národným múzeom – Múzeom židovskej kultúry úzko spolupracuje aj EDAH – občianske združenie, ktoré bolo založené v roku 2008. Hlavným cieľom tohto združenia je výskum židovskej histórie a jej sprístupnenie verejnosti, pričom sa zameriava na výchovu mládeže, zameranú na boj proti rasizmu a antisemitizmu. Základ spoločného projektu EDAH a Múzea židovskej kultúry tvoria krátke vzdelávacie filmy, približujúce život Židov na Slovensku, na vzťahy medzi Židmi a nežidmi a na dobové udalosti.[170]

Pre účely šírenia vedomostí o judaizme a o jeho vedecké bádanie bol na Univerzite Komenského v roku 1996 založený Inštitút judaistiky. Prednášajúcimi boli rôzne významné osobnosti ako napríklad Leo

167 SLOVAK JEWISH HERITAGE: Slovakia Synagogues. http://www.slovak-jewish-heritage.org/slovak-jewish-heritage-route1.html?&L=1. (5.12.2012).

168 PETRÁŠ, M. a kol.: *O nás*. http://www.menorah.sk/. (12.1.2013).

169 STACHO, Ľ.: *Medzi minoritou a majoritou*. In: *Acta Judaica Slovaca*. Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2010, č. 16. s. 98-99.

170 http://edah.sk/. (5.12.2012).

Pavlát, Karol Sidon, Jaroslav Franek, Peter Salner, Egon Gál a mnoho ďalších.[171]

Veľmi dôležité miesto v prezentácii židovského kultúrneho dedičstva má Európsky deň židovskej kultúry a dedičstva. Jeho história sa začala písať v Paríži v roku 1996 a odvtedy sa koná každoročne v prvú septembrovú nedeľu v rôznych mestách celej Európy. Hlavnou myšlienkou je prezentácia židovského kultúrneho dedičstva a jeho priblíženie verejnosti, ktoré sa uskutočňuje prehliadkami synagóg, špeciálnymi výstavami v múzeách, premietaním filmov so židovskou tematikou a počúvaním tradičnej židovskej hudby. Od roku 2001 sa Európsky deň židovskej kultúry organizuje aj v Bratislave, Košiciach, Komárne, Šali, Nitre, Žiline, Prešove a od roku 2009 aj v Bardejove, pričom každé zúčastnené mesto podľa svojich možností prezentuje miestne židovské kultúrne dedičstvo.[172]

Okrem Európskeho dňa židovskej kultúry sa organizujú aj rôzne festivaly ako napríklad festival Mazal tov!, ktorý sa konal v dňoch od siedmeho do pätnásteho júla 2012 v Košiciach.[173] Jeho názov znamená „veľa šťastia" a priniesol do Košíc ukážky bohatého židovského kultúrneho dedičstva, ktoré ponúkol širokej verejnosti. Jeho súčasťou boli obľúbené Potulky po Židovských Košiciach, prednáška o židovských osobnostiach Košíc, koncert skupiny Mojše band a Pressburger Klezmer Band s vynikajúcimi hudobníkmi ako Frank London a Paul Shapiro, tanečný workshop s už spomenutým Pressburger Klezmer Band-om. Záver festivalu tvoril český film Golet v údolí a čítanie poviedok spisovateľa Jicchak Baševis Singera s hudbou Kaschauer Klezmer Bandom.[174] Čo sa týka mesta Košice, je potrebné spomenúť, že pri Židovskej náboženskej obci funguje od roku 2000 Združenie ESTER – organizácia židovských žien na Slovensku a jeho hlavným cieľom je udržiavanie tradícií a kultúrneho dedičstva predkov. Zároveň je toto združenie hlavným

171 STACHO, Ľ.: *Medzi minoritou a majoritou*. In: *Acta Judaica Slovaca*. Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2010, č. 16. s. 99-100.

172 GYÖRIOVÁ, M.: *Európsky deň židovskej kultúry*. http://www.delet.sk/spravy-a-politika/slovensko/europsky-den-zidovskej-kultury (5.12. 2012) a http://www.slovak-jewish-heritage.org/european-day-of-jewish-culture.html?&L=1. (5.12. 2012).

173 SORYS, S.: *Geneza samorzadu terytorialnego*. In: *Krakowskie studia Malopolskie*. Krakow : 2009.

174 http://mazaltov.sk/ (5.12. 2012).

organizátorom Dní židovskej kultúry, Európskeho dňa židovskej kultúry a jeho činnosť prezentujú koncerty jidiš, hebrejských piesní, besedy so spisovateľmi židovského pôvodu, spomienkové stretnutia pri výročiach židovskej histórie.[175] Židovská náboženská obec v Košiciach je zároveň pozorovateľom pri Ekumenickom spoločenstve cirkví a náboženských spoločností, ktoré združuje kresťanské cirkvi a náboženské spoločnosti pôsobiace v meste Košice. V rámci ekumenických aktivít sa zapája do ekumenických bohoslužieb a prispieva do kultúrneho programu Festivalu sakrálneho umenia v meste. „*Význam účasti ŽNO v Ekumenickom spoločenstve vidíme predovšetkým vo vzájomnej tolerancii jednotlivých cirkví a náboženských spoločností, vo vzájomnom poznávaní sa pri uctievaní jediného Boha a taktiež v prezentácii malého, ale historicky významného náboženského spoločenstva v našom meste.*“[176]

175 GYÖRIOVÁ, M.: *Niekoľko slov k 10.* výročiu vzniku Združenia ESTER. http://www.kehilakosice.sk/ester.html. (5.12. 2013).

176 EKUMÉNA KOŠICE: Židovská náboženská obec – Pohľad do dejín. http://www.ekumena-ke.sk/zidovska-nabozenska-obec/. (2.3. 2013).

Vybrané témy zo štúdia judaizmu

Mystika v judaizme

Kabala patrí k myšlienkovo najviac závažným rezultátom židovskej kultúry a náboženstva. Židovstvo prispelo k svetovému náboženskému a kultúrnemu vývoju predovšetkým Tórou, teda Bibliou, ktorá dala ľudstvu do vienka biblický monoteizmus, základy univerzálnej etiky, základy učenia o posledných veciach človeka a ľudstva, silné sociálne cítenie, pravidelný rytmus práce a odpočinku, na ktorom je založená naša civilizácia.[177]

Druhým plodným obdobím židovskej kultúry bolo jej stretnutie s gréckym filozofickým duchom, z ktorého vyrástla židovská filozofia.

A konečne tretím rozhodujúcim momentom bol vznik židovskej mystiky - kabaly, ktorá vznikla v dôsledku stretnutia biblickej a pobiblickej židovskej tradície so starovekým židovským poznaním - gnózou. Tieto základné myšlienkové smery udávajú obsah a zameranie židovskej kultúry v staroveku a stredoveku, kedy sa paralelne rozvíjalo štúdium Biblie, rabínskeho talmudského práva, náboženskej filozofie a mystiky.[178]

Mystika, neskôr nazývaná kabala, teda bola a dodnes ostáva integrálnou súčasťou židovskej kultúry a náboženstva. Avšak problémom je, že je obklopená falošnými názormi a často hodnotená negatívne. Seriózne štúdium kabaly nás však presvedčí, že mystika patrí medzi najcennejšie hodnoty, ktoré judaizmus vytvoril.

Čo teda znamená pojem kabala? Znamená vlastne tradícia, neskôr od 11.-12. storočia v užšom slova zmysle znamená „tajná mystická tradícia." V žiadnom prípade to neznamená „úklady, intrigy," ako to bolo mylne interpretované. Niet pochýb, že prvky mágie v kabale existujú tiež, avšak jej podstatu tvorí mystické učenie o Bohu, o svete, človeku a jeho duši, nejde teda o mágiu v bežnom ponímaní tohto slova.[179]

Okrem praktickej mágie v naviazaní kontaktu s Bohom pomocou mystických stavov prinášali od 1. storočia po Kr. ezoterické knihy zápla-

177 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 5.

178 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 5.

179 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 5.

vu informácií o božstve a o raji. Tóra bola posvätná, a preto boli posvätné aj písmená, rovnako ako aj čísla. Keby sa našiel kľúč, dali by sa otvoriť dvere k tajným náukám. Takým kľúčom bol žalm 147,5 „*Veľký je náš Pán, on je veľmi mocný.*“ Slúžil na určenie rozmerov božstva s použitím písmenovo-číslicového kľúča ako číslo 236 násobené 10 000 nebeskými kategóriami. Výsledkom boli základné miery hlavy a končatín a ich tajné mená. Osmička bola magickým číslom prevzatým od gréckych gnostikov a voz stelesnením moci a vyžarovaním Boha, bol obdobou gréckeho eonu. Ale magickým číslom bolo aj dvadsaťdva, čo je počet písmen hebrejskej abecedy, pretože akt stvorenia sa vraj odohral pomocou kombinácie hebrejských písmen. Zistením týchto zakódovaných kombinácií sa odkrývali tajomstvá vesmíru.[180]

V raných tanaitsko–amoraitských prameňoch sa hovorí o Tróne mystiky, s pomocou ktorého sa majstri mystiky približujú vesmírnym sféram, v ktorých mohol mystik dostať poznanie o konci sveta. Takáto túžba bola v raných rabínskych kruhoch bežná a je výrazom sklamaných nádejí tých, ktorí sa museli podrobiť nadvláde Grékov a Rimanov a tých, ktorí prežili potupu zborenia Chrámu. Dramatické udalosti židovských dejín ani v najmenšom neviedli k menšiemu záujmu o Božie prikázania. Mnohí rabíni hľadajúci mystiku ako Rabi Akiva boli zároveň veľkými znalcami halachy. Najviac úvah o nadpozemských veciach nepochádzali z ničoho iného ako z Tóry, najčastejšie z prorockých kníh.[181]

Ako aj iné mystické prúdy i kabala je výrazom túžby človeka po dosiahnutí Boha, po dotyku ľudskej roviny s rovinou božou. Ako hovorí pražský profesor Vladimír Sadek: „Ľudský život má teda zmysel iba vtedy, ak si túto súvislosť uvedomujeme a žijeme už na tejto zemi vo vzťahu k Bohu a k božiemu nekonečnu. Pretože naša duša je súčasťou božieho svetla, človek je analógiou vesmíru, vesmír je analógiou človeka.“[182]

Kolískou židovskej mystiky je pravdepodobne Orient, židovské skupiny tamojšej diaspóry, ktoré sa zaoberali tajným poznaním – gnózou. Išlo o náboženský dualizmus, založený na presvedčení, že vesmír je arénou, v ktorej sa odohráva kozmická dráma boja dobra so zlom, boja dobra s temnotou. V tomto vesmírnom konflikte je potom časť božieho svetla zajatá silami temnôt a svetelné iskry uväznené v hmote sa zúfalo

180 JOHNSON P.: *Dějiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 192.

181 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89.

182 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 10.

snažia o návrat do svojho domova, do ríše božej svetelnej plnosti. Tieto idei boli pre židovstvo prijateľné a mohli sa stať jedným zo základov židovskej mystiky.[183]

Ak pojednávame o mystike, zmienku si tu zaslúži majestátna antropomorfná podoba Boha odvodená prevažne z biblickej Veľpiesne. Tieto predstavy vyústili v stredoveku do celej škály antropomorfizujúcich textov, ktoré pojednávajú o úžasnom božom výzore do tzv. literatúry *Šiur Koma*. Aj keď tieto spisy vychádzali z biblického výroku, že ľudia sú stvorení na obraz Boha, zožali ostrú kritiku od filozofov ako Gaon zo Sury, či Maimonides. Tí považovali takúto antropomorfizáciu za nepochopenie a prekrútenie biblického jazyka. Každopádne starí židovskí mystici študovali a vykladali Písmo so zreteľom k jeho hlbšiemu duchovnému a mystickému zmyslu nazývanému *sod.* Túto významnú rovinu chápali ako doplnok nie ako náhradu ostatných rovín. *Sod* v sebe zahŕňal skryté tajomstvá vznešenej Božej ríše, Božiu podobu a slávu i čas konca dejín.[184]

Židovskí učenci toto učenie odmietali ako neslýchanú poveru, ale zároveň ich aj fascinovalo. Vymeriavanie telesných rozmerov Boha bolo pre svoj antropomorfizmus v rozpore s princípmi židovskej náuky, že Boh je nestvorený a nepoznateľný. Učenci varovali Židov, aby neprenikli do nebezpečných mystérií a aby nestrácali z dohľadu Tóru. No práve učenci sa vydali týmto smerom a ako zástancovia elitárstva dospeli ku koncepcii špeciálnych vedomostí, ktoré sú dostupné vyvoleným. Preto Talmud aj iné posvätné texty obsahovali množstvo tohto podozrivého materiálu.[185]

Pravoverní rabíni však odporúčali študovať mystiku až v zrelom veku, potom, čo si človek osvojí základy náboženstva, náboženského práva, náboženskej filozofie a iné disciplíny.

Veľa vecí z Talmudu preto racionalistov ako bol Maimonides uvádzali do rozpakov. Racionalizmus, ktorý on stelesňoval bol sčasti reakciou na rozkvet ezoterickej literatúry a na jej prenikania do židovského intelektuálneho života.

V 12. a 13. storočí mystici utriedili svoju literatúru a očistili ju od kúzelníckych a gnostických nezmyslov, ktoré sa v nej hromadili po celé

183 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 10.

184 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89.

185 JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Rozmluvy : Řevnice 1995. s. 193.

stáročia. Takto sa začal v južnom Francúzku v 12. storočí utvárať koherentný systém, ktorý by sme mohli nazvať kabalou. Vychádzal z mnohých zdrojov. Jedným z nich bola poézia Jehudu ha Leviho. Ten vyjadril presvedčenie, že logické myslenie nemôže trpiacemu ľudstvu a zvlášť kruto prenasledovaným Židom nahradiť priame nazeranie Boha. Na túto otázku len ťažko nachádzali v dobe prenasledovania odpoveď i vysoko vzdelaní bohatí Židia. Niet pochýb, že kedykoľvek sa kresťanská alebo islamská sieť okolo Židov zatiahla, mystika získavala na obľube.

Ezoterická literatúra

Najznámejším textom staršej židovskej mystiky je „Sefer jecira" (Kniha stvorenia), ktorá je základným kameňom, na ktorom spočívajú neskoršie systémy. Tento spis vznikol pravdepodobne v období medzi 3. a 4. storočím po Kr. Je to prvé systematické spojenie symboliky písmen a čísel s „ma ase berešit" (biblickou správou o stvorení sveta). Dvadsaťdva písmen hebrejskej abecedy spolu s číslicami 1-10 (desať sefirót) sa tu nazýva tridsaťdva ciest múdrosti, alebo tridsaťdva tajných ciest k božstvu, prostredníctvom ktorých Boh stvoril svet. Základom týchto úvah sú predstavy o hebrejčine ako svätej reči, ktorá je zároveň rečou stvorenia sveta. Písmená abecedy, ktoré majú aj číselnú hodnotu sa tu chápu ako kozmogénne potencie a zároveň ako sily, ktoré kozmos aj udržujú. Hra s číselnými hodnotami písmen, gematria sa považovala za tajnú náuku. V centre pozornosti stálo Božie meno – (tetragram JHWH). Ezoterické špekulácie tu splývali s poverou a mágiou.[186]

Provensálski mystici čerpali aj z novoplatonizmu a vytvorili vlastné impozantné filozofické teórie. Abraham ben David známy pod skratkou Rabad a jeho syn Jicchak vytvorili niečo na spôsob koherentného kabalistického systému. Vyšiel z desiatich atribútov Boha - sefirot a z teórie, že všetko stvorenie bolo a je iba lingvistickým vývojom, zhmotnením božskej reči. Zavádza novoplatónsku koncepciu loga, ale upravuje ju tak, aby zapadla do štúdia Tóry a do modlitieb. Z Narbonne, kde Jicchak žil sa mystická kabala rozšírila cez Pyreneje na juh. Jej vážnosť neobyčajne vzrástla pod patronátom slávneho rabi Moše ben Nachmana (1194-1270), ktorý bol známy ako Ramban či Nachmanides, známy aj ako súdna autorita v Španielsku.[187]

186 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 40.

187 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89.

Nachmanides napísal viac ako päťdesiat kníh, v ktorých komentoval Talmud a halachu. Nikdy neútočil na racionalistov a kabalisti vďaka nemu unikli obvineniu z odpadlíctva. Kabala nielen zavádzala gnostické koncepcie, ktoré boli etickému monoteizmu Biblie celom cudzie, ale i teórie pripomínajúce panteizmus. Kabalistická kozmogónia, teória božských emanácií viedli k logickému záveru, že všetky veci obsahujú božský prvok. V 13. stor. vytvoril Moše ben Šem Tov z Leonu kabalistické dielo Sefer ha-Zohar, v ktorom je panteizmus vyjadrený explicitne. Opakovane sa zdôrazňuje: „Boh je všetko a všetko je zjednotené v Ňom, ako je známe mystikom." Ale pokiaľ je Boh vo všetkom a všetko je v Bohu, ako môže byť Boh jediným špecifickým bytím, nestvoreným a absolútne oddeleným od stvorení ako učí ortodoxný judaizmus? Toto napätie medzi ortodoxiou a mystikmi bolo pre tento vývoj typické.

Sefer ha zohar sa prekladá ako komentár Tóry avšak historickým udalostiam, ktoré sa opisujú v Biblii sa venuje iba okrajová pozornosť. Kniha sa zaujíma skôr o ich vnútorný význam. Tóru chápe ako kľúč k poznaniu Boha. Nechce iba vykladať Božie zjavenie a Božie skutky,[188] ale pokúša sa popísať vnútornú činnosť Božej mysle, podať akúsi psychológiu Boha. Desať sefirót sú v tomto ponímaní základnými zložkami Božej osobnosti a keďže človek je obrazom Božím, tak aj osobnosti ľudskej. V Sefer jecira boli sefirót mimo Boha, teraz sú v jeho vnútri. Predstavujú proti sebe stojace procesy a impulzy, protikladné póly akými sú napríklad absolútna dobrota a absolútna prísnosť. Tieto impulzy vychádzajú z bezatribútového Ejn Sof, nekonečného bytia.

Nič nemôže existovať mimo Ejn Sof, je preto chybou povedať, že sefirót vychádzajú z Ejn Sof. V hlbine nekonečna pulzuje spôsobom, ktorý sa vymyká ľudskému chápaniu, aj akejkoľvek definícii. Je to túžba, z ktorej vychádza nekonečná energia, ktorou je Ejn Sof.[189]

Sú to manifestácie sebazjavenia a zároveň sebazahalenia Jediného Boha, ktorý je jednotou mnohosti. Vnútorné vzájomné pôsobenie rôznych potencií sa cez sefiru 10 sprítomňuje a pôsobí vo svete. Sefira 10, posledná z desiatich sefirót, ktorú kniha Sefer ha zohar nazýva malchut šechina, alebo kneset Izrael, je zároveň nebeským pravzorom Izraela. Predpokladom svetového poriadku je súlad síl vo vnútornom živote Boha. Hlavnou tézou doktríny Zoharu je presvedčenie, že ľudské konanie ako zbožnosť, modlitba, či dobré skutky môže prispievať

188 SLODIČKA, A.: *Theologia dogmatica catholica*. Prešov : GTF PU, 2005. s. 7.

189 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopédie rabínského judaismu, Praha, Libri, 2008*. s. 118.

k harmonickému zjednocovaniu vnútorných síl Božského života a naopak ľudská neposlušnosť a hriech spôsobujú, že súd nadobúda prevahu nad milosrdenstvom a láskou. Človek teda môže ovplyvňovať aj Božie konanie. Činy človeka a jeho modlitby majú teda kozmický význam, pretože vplývajú na osudy toho, čo je dole, teda sveta, ale aj na stav toho, čo je hore. Obidva svety, svet skrytý, neviditeľný a svet skutočný vytvárajú organický celok, jednotu medzi materiálnym a duchovným svetom, ktorú človek upevňuje svätým životom. Horná sféra má zodpovedajúci náprotivok vo sfére dolnej, pretože tento svet bol stvorený na obraz horného sveta. Ústredným symbolom tohto vzťahu je človek.[190]

Kniha Zohar poukazuje na rozmanité roviny výkladu Tóry a následného prístupu k Bohu, pričom Tóru prirovnáva ku krásnej dievčine skrytej v odľahlej miestnosti paláca. Dievča má tajného ctiteľa, ktorý kvôli nej obchádza okolo brány. A ona nepatrne pootvorí dvere komnaty a na chvíľku svojmu obdivovateľovi ukazuje svoju tvár. Z lásky k nemu to robí postupne. Len ten kto má k nej skutočnú lásku, si niečo všimne a dá sa prilákať bližšie. Rovnako tak je to so slovami Tóry, hovorí sa v tejto knihe, ktoré sa odhaľujú iba tomu, kto ich miluje. Mystik (nazývaný *múdry srdcom*) je tak Tórou a jej náznakmi priťahovaný k Bohu a sú mu odhalené nové skryté tajomstvá. Mystická túžba sa tak završuje v poznávaní.[191]

Okolo roku 1175 sa v Provenci objavil anonymný spis Sefer ha bahir (Kniha jasu), ktorý mal na rozvoj kabaly rozhodujúci vplyv. Sefer ha bahir vykladá sefirót knihy Sefer jecira novým spôsobom. Vidí v nich súbor božských potencií, vnútorných božských síl. Tento výklad súvisí s gnostickými predstavami so sexuálnou symbolikou a s prastarým motívom stromu sveta. Je zároveň pokusom o riešenie problému teodicei: prečo je vo svete, ktorý stvoril všemohúci a milosrdný Boh toľko zla a utrpenia?[192]

Kabala poníma človeka ako teomorfnú bytosť, ktorá je spojená s dianím v sefirot. V človeku sú podľa kabaly sústredené všetky tajomstvá horného sveta a všetky tajomstvá nižšieho sveta, a preto je človek obrazom Božím. Ako taký sa človek zúčastňuje na procese tvorenia. Návod, ako má človek konať, podáva Tóra. Kabalisti síce tvrdili, že dokážu rozlúštiť ezoterický význam Tóry, ale nikdy sa neopovážili

190 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 41.

191 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89

192 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 40.

vyhlasovať, žeby nejaký človek mohol pochopiť tajomstvo absolútne transcendentného jestvovania Boha.[193]

Tvárou v tvár absolútnosti a transcendencii Boha mnohí Židia od staroveku túžili po stretnutí so živým Bohom a po skrytom poznaní, ktoré z tohto stretnutia pochádza.

Je pozoruhodným paradoxom, že kabala bola nakoniec ovplyvnená ako racionalizmom Maimonida, tak aj antiracionalizmom jeho protivníkov.

V stredovekom judaizme mohli tieto súperiace prúdy vďaka veľkému rozptylu náboženskej autority existovať vedľa seba. V neľútostnom svete hľadali chudobní útechu v poverách a v ľudovom náboženstve. Bohatí pokiaľ boli vzdelaní vyhľadávali racionalizmus, pokiaľ neboli, obracali sa k mystickej kabale. Judaizmus mal príliš veľa vonkajších nepriateľov, nechcel preto ohroziť svoju vnútornú harmóniu zavedením uniformity, po ktorej v podstate nikto netúžil. Stredoveký judaizmus bol naozaj systémom, ktorý zabezpečoval hlavne pospolitosť židovských obcí tvárou v tvár mnohým nebezpečenstvám: hospodárskej katastrofe, moru, svojvoľnej nadvláde a útokom zo strany dvoch veľkých náboženstiev. Pritom úhlavným nepriateľom nebol spravidla samotný štát, či už kresťanský alebo islamský. Židia boli vždy lojálni voči riadne ustanovenej vládnej moci. Vyplývalo to z ich náboženstva a svoju rolu v tom hrali aj ich vlastné záujmy: boli totiž menšinou hľadajúcou u vladára ochranu. Vládcovia vždy považovali Židov za ľudí neobyčajne dbajúcich na zákony a za tú zložku spoločnosti, ktorá produkuje bohatstvo. Čím silnejší bol vládnuci režim, tým bezpečnejšie sa mohli cítiť.

Zohar predstavuje jeden z klasických výrazov mystického prúdu v stredovekom judaizme. Nadväzuje na staršie prúdy, no tiež odráža silnú reakciu na dobovú filozofickú abstrakciu a špiritualizáciu a prostredníctvom nových duchovných výkladov obnovuje judaizmus na zreteľne nových základoch. Boh už nie je mimo svet ako v Biblii, ani už nie je abstraktný a neopísateľný ako vo filozofii, v mystike je skôr transcendentným prameňom všetkého, a imanentnou božskou prítomnosťou vo všetkých veciach. Všetko stvorenie a tvorivosť teda pramenia v nekonečnosti Boha. Boží „obraz" v mystickom poňatí teda znamená zložitú sústavu vlastností (dobrotivosť, moc, tvorivosť, vnímavosť) a ich vzájomných vzťahov, ktoré sú vo všetkom živom a zvlášť v človeku. Zohar nikdy neopomenie zdôrazniť, že „nižšie" sa odráža vo „vyššom" a nao-

193 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 41.

pak. Boh je teda neoddeliteľnou súčasťou sveta, pretože ho zásadným spôsobom ovplyvňuje. Zároveň však reaguje na pôsobenie človeka, na jeho skutky a modlitby, pretože práve ľudia sú najvernejším „obrazom Božím". [194]

Všetky tieto aj iné tajomstvá možno vyčítať z Tóry. Stačí správne porozumieť symbolike *sodu, (*tajomstvu*)* pretože Tóra podľa mystikov nie je len knihou príbehov a zákonov. Podľa Zoharu biblické rozprávania úzko súvisia so skrytými silami v Božej ríši, napríklad s tajomným vzťahom medzi milosrdenstvom a spravodlivosťou. Človek zasvätený do tajov mystiky má výsadu poznávať túto hlbšiu pravdu biblického textu a tým tiež spôsob, akým sa táto Božia dynamika odráža v jeho vnútornom živote. Poznanie „vyšších vecí" preto nie je iba abstraktné a jeho konkrétne účinky sú všade viditeľné. Podľa toho v akej jednote a harmónii sú jednotlivec a spoločnosť sa následne posilňuje i Božia ríša. A podľa toho, aký nesúlad a rozháranosť sú v ľudskej ríši, sa vyvíja i osud celého života a bytia. [195]

Slovo kabala (to, čo je prijaté) pôvodne označujúce tradíciu, sa postupne stalo označením pre novú tajnú náuku.[196]

Pre židovského mystika teda služba Bohu skrze zachovávanie prikázaní neznamená nič menej než akt osobného a kozmického zjednotenia. Zachovávaním halachy človek vlastne poznáva a uskutočňuje najhlbší *sod* (tajomstvo) bytia, pretože práve vtedy, keď svojimi skutkami tvorí sociálny poriadok i psychologickú jednotu, sa mu dostáva výsady budovať skrytú kozmickú harmóniu. Mystici teda nijak neobchádzajú „pozemskosť" klasického rabínskeho judaizmu, ktorý chápal štúdium Tóry a poslušnosť micvot (príkazov) ako prostriedky *tikun ha-olam* (náprava sveta). Práve táto nadpozemská ríša je pre mystika pravým cieľom ľudskej snahy o verné zachovávanie prikázaní.[197]

Aj keď je mystika celosvetovým náboženským javom a vyskytuje sa prakticky vo všetkých náboženstvách je potrebné povedať, že židovská mystika má v porovnaní s mystikou kresťanstva, či islamu určité špecifické rysy. Predovšetkým nie je známe, žeby kabalisti vytvorili nejaký špecifický druh organizácie. Zatiaľ, čo činnosť islamských mystikov sa sústredila okolo mystických (súfijsko-dervišských) rádov, kaba-

194 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89.

195 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 90.

196 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 39.

197 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 89.

listi pôsobili individuálne. Pokiaľ sa združovali do určitých skupín, tie mali charakter študijných krúžkov, nie pevných organizácií. Židovskí mystici nenosili ani zvláštny odev ako islamskí a nevytvorili ani zvláštny rituál. Avšak interpretácia Biblie, náboženských príkazov a predpisov židovstva bola vnútorne zásadne pozmenená v duchu kabalistického učenia[198]

Ďalším charakteristickým rysom židovskej mystiky je to, že medzi kabalou a židovským náboženstvom neexistoval podstatnejší rozpor.[199]

S výnimkou neskoršej sekty sabatiniáncov-frankovcov sa kabala pohybovala v rámci židovských tradícií a podarilo sa jej zladiť mysticko-gnostický pojem Boha s biblickým Bohom, aj keď určité napätie vždy existovalo. V židovstve preto nedošlo k prenasledovaniu mystikov, ako tomu bolo napr. v islame, kde napr. mystik al-Halládž zahynul na popravisku v Bagdade v roku 922. Zdá sa tiež, že židovská mystika omnoho opatrnejšie formuluje svoj cieľ, než iné mystické prúdy. Kresťanská mystika rozpracovala klasifikáciu mystickej cesty do troch etáp: v prvom rade je to zrieknutie sa sveta a odvrat mystika od pozemských vecí, žiadostí a túžob. Potom nasleduje osvietenie božím svetlom, aby nakoniec splynula duša mystika s Bohom. I v židovskej mystike hrá odlúčenie človeka od márnivosti tohto sveta dôležitú úlohu, avšak posledná fáza mystickej cesty nie je označovaná ako „zjednotenie s Bohom," ale skôr ako „priľnutie k Bohu" (hebrejsky devekut), čo naznačuje, že aj v najvyššom extatickom zážitku existuje vedomie skutočnosti, že ľudská duša je síce súčasťou božieho duchovného svetla, ale samotný Boh ju vo svojej plnosti zároveň neskonale presahuje. V kabale sa len zriedka vyskytujú správy o dosiahnutí mystických extatických zážitkov a ich popis. Je pravdou, že mystický zážitok je podľa tvrdenia samotných mystikov nevyjadriteľný a neopísateľný.[200]

Židovských extatických konfesií je teda pomerne málo a nachádzame ju skôr v textoch, ktoré vzišli z tzv. „prorockej", či „extatickej" kabaly, ktorej predstaviteľom bol Abraham Abulafia v 13. storočí. Extatický stav bol dosahovaný sústredením na Božie meno a na jeho kombinácie, pričom bol sprevádzaný vnímaním Božieho svetla a zážitkami iluminácie. Mystici boli schopní dosiahnuť víziu svojho duchovného dvojníka. Môžeme predpokladať, že ide o odpútanie duchovného dvojníka

198 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 8.

199 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 8

200 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 9.

- astrálneho tela, ku ktorému dochádza vo chvíli smrti, pričom niektorí mystici boli schopní privodiť si tento stav i behom života. Teda extatické zážitky majú v židovskej mystike svoju špecifickú formu. Gershom Scholem usudzuje , že v týchto zážitkoch nehrá hlavnú úlohu zraková vízia, ale skôr sluchová. Ide o zážitok Božieho Slova, čo plne zodpovedá biblickej prorockej tradícii, slovnému a knižnému zameraniu, ktoré prevažuje v židovskej kultúre staroveku i stredoveku.[201]

Teozofická náuka kabaly mala pre náboženské vedomie judaizmu veľký význam. Predstava, že dodržiavanie Tóry zo strany Izraela umožňuje zjednotenie Božských sfér sefirót a tým znovunastolenie všeobecnej harmónie, dodávali dejinám Izraela nesmierne pozitívnu hodnotu. Vzhľadom na osobitú úlohu Izraela v dejinách kabalisti predpokladali u príslušníkov tohto národa osobité kvality duše. Podľa kabaly sa ľudská duša skladá z troch vrstiev. Prvá obsahuje tri duševné sily: vegetatívnu, animálnu a racionálnu. Ďalšie dve vrstvy sa vyskytujú iba zriedka. Najvyššiu možno nájsť len u kabalistov. Je to svätá duša, iskra zo sefiry zvanej bina. Hriešna duša potrebuje očistenie.[202]

Kabala dodávala osudu jednotlivca i celého vyhnaného a prenasledovaného židovského národa nábožensko-existenciálny zmysel, ktorý mu nedokázala dať filozofia. Vrchol svojho vplyvu dosiahla v 16. storočí, po vyhnaní Židov zo Španielska. Podiel magických zložiek prebraných z ľudového náboženstva postupom času narastal. Dôraz, ktorý kabala kládla na vzťah človeka ku svetu viedol napríklad k predstavám o Golemovi. Rozvinuli sa aj predstavy o stálom boji dobra so zlom, obzvlášť v podobe zlého ducha–pokušiteľa. Na ochranu pred zlom sa vytvoril celý systém amuletov s patričnými nápismi, ktorým pripisovali magickú moc. Ich tajomstvá poznali iba kabalisti.

Kabala ovplyvnila predovšetkým sefardskú oblasť. Sefardské židovstvo teda v sebe zlučovalo prvky rabínskeho i kabalistického judaizmu. V aškenázskej oblasti sa kabala presadila iba vo východnej časti. Aškenázske oblasti Porýnia a strednej Európy vyvinuli na prelome 12. a 13. storočia vlastný mystický prúd zvaný *chasidej aškenaz.* [203]

201 SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze*. Praha : Společnost židovské kultúry, 1992. s. 10.

202 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava : Judaica slovaca, 1993. s. 42.

203 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopédie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 117.

Posvätnosť ľudského života ako kľúčová definícia židovskej etiky

V dejinách ľudstva neexistovalo obdobie, v ktorom by náboženstvo nezohrávalo dôležitú úlohu v živote jednotlivca ako aj spoločnosti. Existencia každého človeka, každej kultúry a národa je úzko spätá so sférou sacrum, s transcendentnom a jedine náboženstvo môže človeku odpovedať na základné otázky týkajúce sa jeho existencie, zmyslu a cieľa.

„Človek odpovedá na Božiu výzvu vierou a vo viere sa človek spásne stretáva s Bohom. Viera sa netýka len intelektu, ale angažuje v človekovi všetky jeho schopnosti.“[204] Poňatie ľudského života ako posvätného bolo ústrednou poučkou životnej etiky a určovalo od prvopočiatku klauzule židovských trestných zákonov. Všetko vzišlo od Boha a človek môže využívať tieto dary iba dočasne. Medzi tieto dary však patrilo aj vlastné telo človeka.

Predstava, že židovské *micvót* (povinnosti) sú len formou, je ďaleko od pravdy. Keď totiž Židia jednajú v dejinách, konajú sviatostné skutky, eticky premieňajú profánny čas a priestor v posvätený život. Namiesto obiet sa ustanovila pripomienka obetnej bohoslužby a prorocká etika bola transformovaná do systému detailných príkazov. Tieto micvót organizujú každý aspekt života, činia etiku prostriedkom k premene každodennej existencie v existenciu zdieľanú s Bohom. Micvou sa dosahuje *tikun olam* – náprava sveta. Žid je varovaný, aby sa jeho modlitba nestala rutinou, musí to byť sviatostná skúsenosť, stretnutie s božským, zdieľanie času s Bohom. Kľúčovým pojmom, ktorý mení židovskú liturgiu, zákony a zbožnosť vo sviatostný skutok je *kavana*, čo doslova znamená intencia, zámer, úmysel. Teda konanie micvót je len začiatkom, príležitosťou k sviatostnej skúsenosti. Skutok človeka musí byť naplnený vedomím božského, musí byť namierený smerom k Bohu. Samotný skutok je teda menej dôležitý než kavana, ktorá mu dáva náplň. Judaizmus je „morálny mysticizmus,“ v ktorom je každý ľudský čin kľúčom k sebaprekonaniu. Každý čin je potenciálne sviatostný – všetko, čo je potrebné je, aby bol urobený s kavana. Každodenný život Žida tak otvára mnoho dverí ku kozmickej skúsenosti a ľudské skutky, naplnené náboženskou intenciou tieto dvere otvárajú. Tradícia hovorí: „*Niekto*

204 SLODIČKA, A.: *Theologia fundamentalis de religione christiana*. Prešov : GTF PU, 2006. s. 131.

môže konať viac, niekto menej, sú si rovní, ak ich srdcia smerujú k nebu“ (TB Berachot 63 a).[205]

Rabínsky judaizmus hlásal, že telo a duša sú jednotou oboch a spoločne nesú zodpovednosť za hriech, teda aj trest prináleží obom. Toto je dôležitý rozdiel medzi kresťanstvom a judaizmom. Totiž kresťanská idea, že oslabovanie tela askézou a pôstom posilňuje dušu, bola pre Židov celkom neprijateľná.

V 1. stor. po Kr. boli medzi Židmi rôzne asketické sekty, no akonáhle získal rabínsky judaizmus dominantné postavenie, Židia sa navždy odvrátili od mníšstva, pustovníctva a askézy. Takzvané. verejné pôsty sa v judaizme nariaďovali ako symbol verejného pokánia, ale postiť sa súkromne bolo zakázané, dokonca jednalo sa o hriech. Abstinencia od vína ako ju zaviedli nazirejci bola hriešna, pretože sa to považovalo za odmietnutie darov Boha. [206]

Takisto výzvy k celibátu sa nevyskytovali, čo je ďalší podstatný rozdiel od kresťanstva. V každom ohľade sa telo človeka musí chovať mierne a rovnako tak sa s ním musí zaobchádzať. Hlavnou zásadou Žida teda nebola abstinencia, ale zdržanlivosť a striedmosť.

Keďže človek patrí Bohu samovražda bola svätokrádežná. Dokonca hriechom bolo aj riskovať svoj život, pokiaľ to nebolo nevyhnutné. Pre národ existujúci bez ochrany štátu, stále vystavený prenasledovaniu, s tým súviseli nemalé problémy. Židovskí mudrci prehlásili, že človek nemá právo zachrániť si život, keď pri tom spôsobí smrť inému. No na druhej strane ani sa po ňom nežiadalo, aby obetoval svoj život i keby tým mal zachrániť život niekoho iného.

V čase prenasledovania učenci určili, že pokiaľ ide o život, môže Žid porušiť všetky príkazy Tóry okrem troch: zákaz modloslužby, vraždy a krvismilstva.

Takisto platilo, že nevinný jednotlivec nesmie byť obetovaný za život iných ľudí.

K dôležitým princípom Mišny totiž patrí, že každý človek je symbolom celého ľudstva, teda zmariť ľudský život znamená ničiť princíp života. A naopak, kto zachráni život jednému človeku, zachraňuje ľudstvo.

Pretože Boh vlastní všetko, on je poškodenou stranou pri všetkých priestupkoch proti blížnym.

---

205 SLOVNÍK ŽIDOVSKO-KRESŤANSKÉHO DIALÓGU. Praha : Oikoymenh, 1994. s. 142.

206 JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Rozmluvy : Řevnice 1995. s. 151.

Židovský sakramentalizmus je zameraný na kvalitu skutku. Aj keď primárna je intencia, majú jednotlivé prikázania špecifickú, kozmickú hodnotu. Keď Židia zanedbávajú prikázania, alebo ich neplnia patričným spôsobom, svet a ľudstvo sa poškodzujú. Vojna a mier, úspech a neúspech, vykúpenie a exil, to všetko závisí na tom, ako Židia dodržiavajú prikázania dané im od Boha, ako premieňajú svet sviatostnými skutkami. Teda kresťania, ktorí niekedy charakterizujú judaizmus ako suchý legalizmus, by si mali povšimnúť sviatostné zameranie židovských skutkov. Systém nariadených obiet, etiky a zbožnosti nie je teda legalizmom, ale v židovských očiach nutnosťou k vykúpeniu sveta. Micva premieňa svet tým, že dáva ľuďom možnosť, aby prešli z tejto pozemskej sféry do kozmického života. Skrze sväté skutky Žid očisťuje svet a kavana je oživujúcim prvkom týchto činov.[207]

Spravovateľmi židovskej komunity boli súdy, čo bolo prirodzené pre spoločnosť podliehajúcej Božím zákonom. Židia totiž nikdy neprijali právne dôsledky aktu pomazania a všetky prehrešky izraelských kráľov boli v Biblii nemilosrdne odsúdené. Avšak súdnu autoritu nikdy nemal jednotlivec. Tento väčšinový princíp sa používal aj pre interpretáciu Tóry.

V súdoch a v akademických štruktúrach sa skôr uplatňovalo dosadenie do úradu než voľba, pretože vzdelanie bolo podmienkou a súdiť mohli iba učenci.

Na človeka sa pozeralo ako na jednotlivca s právami a zároveň ako na člena obce s povinnosťami. Spoločnosť požadovala, aby pred Zákonom panovala rovnosť, čo bola najlepšia ochranná záruka pre jednotlivca.

Učenec bol pre spoločnosť cennejší, než človek bez vzdelania, avšak mudrci vo svojej kompetencii právnych znalcov stanovili, že všetci ľudia majú právo na dôstojnosť. Ľudia si boli nielen rovní pred Zákonom, ale boli aj fyzicky slobodní. Mudrci preto používali trest uväznenia len veľmi zriedkavo. Totiž koncepcia základného ľudského práva na slobodný pohyb bola v judaizme hlboko zakorenená. To bola jedna z príčin, prečo židovská spoločnosť ako prvá v stredoveku zavrhla otroctvo. Avšak ak bol človek v judaizme slobodný fyzicky, v žiadnom prípade nebol slobodný morálne. Naopak, mal najrôznejšie povinnosti voči obci, z ktorých na prvom mieste bola povinnosť rešpektovať úrady. Židovské právo bolo v tomto neľútostné a previnilca trestalo aj smrťou.

207 SLOVNÍK ŽIDOVSKO-KRESŤANSKÉHO DIALÓGU. Praha : Oikoymenh, 1994. s. 143.

V neskorom staroveku bola každá obec spravovaná prakticky ako kongregácia na čele so sedemčlennou radou. Táto rada určovala mzdy, ceny, váhy, miery a mala právomoc trestať previnilcov. Platiť obecné dane bolo ako náboženskou, tak aj spoločenskou povinnosťou.

Židovský sociálny štát v staroveku nebol závislý na dobrovoľných príspevkoch. Každý povinne musel prispievať na verejné výdavky, primerane svojím príjmom a tento záväzok bol vymáhateľný súdne.

Medzi ďalšie všeobecné povinnosti patrila ohľaduplnosť na svedomie, požiadavka dobrého susedstva a prísne zákazy týkajúce sa hluku, vandalizmu a znečisťovania.

Všetky tieto povinnosti vychádzali zo židovskej teológie. Mudrci učili, že Žid nemá tieto spoločenské záväzky považovať za bremená, ale za spôsob ako môže prejaviť lásku k Bohu a k spravodlivosti.

Boh teda človeku poskytol smernicu k správnemu spôsobu života a navyše seba samého učinil príkladom, ktorý má byť nasledovaný. Napodobňovanie Boha je v rabínskej literatúre predložené ako ideál, ktorý sa má človek snažiť dosiahnuť. Boh je vzorom, podľa ktorého sa má riadiť ľudský život. [208]

Židia sú niekedy obviňovaní, že nepochopili pojem slobody tak dobre ako Gréci. Pravdou však je, že tejto otázke porozumeli omnoho lepšie. Došlo im totiž, že jediná skutočná sloboda je dobré svedomie, čo bola idea, ktorú sv. Pavol preniesol z judaizmu do kresťanstva.

Podobne ako hriech, aj cnosť je vecou kolektívnou. Tóra teda zomkla Židov v jedno telo a v jednu dušu. Judaizmus nikdy nepripustil, aby princíp individuálnej viny a svedomia prevážil nad princípom kolektívneho úsudku. Tak judaizmus vytvoril komplexnú a trvalú náuku o spoločenskej zodpovednosti, čo je jedným z jeho najväčších prínosov ľudstvu.

Takže nebyť k službám obce, keď je to potrebné sa považuje za hriech. Modlitba za ostatných je teda povinnosťou. Každý Žid je zodpovedný a ručí za všetkých ostatných Židov. Pokiaľ vidí nejakého spoluveriaceho hrešiť, musí sa voči tomu ohradiť a ak je to možné, musí tomu zabrániť, ináč hreší tiež. Takisto obec je zodpovedná za človeka, ktorý sa na verejnosti dopúšťa niečoho zlého. Medzi zvlášť veľké priestupky patrí krivé obvinenie.

Učenie o napodobňovaní Boha nie je teda iba základom talmudskej etiky, ale taktiež jej inšpiráciou a hybnou silou. Dávalo človeku pocit, že

208 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 260.

ak je jeho život mravne v poriadku, napĺňa svoje príbuzenstvo s Bohom. A to bolo samo osebe dostatočnou motiváciou k mravnému jednaniu. Univerzálna láska nie je len ideálom, po ktorom volá Tóra, ale je jedinou správnou normou medziľudských vzťahov.[209]

Tóra teda so svojimi komentármi tvorila morálnu teológiu aj praktický systém občianskeho a trestného práva. Židia ako prví zaviedli pojem pokánia a zmierenia. To sa potom stalo ústrednou kresťanskou témou. Tak ako hovorí Kniha proroka Joela: „*Navráťte sa ku mne celým srdcom.*“ a „*Roztrhnite svoje srdcia nie odev.*“ (Joel 2, 12-13).

Otázka však je či pojem „blížny“ z knihy Levitikus („*Milovať budeš svojho blížneho ako seba samého*“ Lv 19, 18) sa vzťahuje iba na brata Izraelitu, alebo je jeho záber univerzálny. Nemôžeme prehliadnuť, že tento príkaz lásky, tak ako ho interpretuje Talmud, sa obmedzuje iba na členov obce Izraelitov. Nie je však správne odvodzovať z toho, že učenci hlásali praktikovanie etických zásad iba vo vzťahu k spoluveriacim Židom. Názory učencov mali celkovo v etických otázkach univerzálny, nie národný charakter. V mnohých mravných ponaučeniach Talmudu nežida označujú výrazom „*brijot*“, t.j. „stvorenia,“ „ľudské bytosti,“ teda láska Židov má byť podľa toho univerzálna. Dokonca ako hovorí jedno z prikázaní Talmudu: „*Je závažnejšie okradnúť nežida ako Izraelitu, lebo to navyše znamená aj znesvätenie božieho mena.*“ (Tos. BK X, 15), a „*Človek nesmie podviesť blížnych, dokonca ani nežida*“ (Chul 942).[210]

Podobne tolerantný prístup k nežidom sa odráža aj vo výkladoch ďalších zákonov.

Na druhej strane modloslužobníci sú všade označovaní ako nepriatelia Izraela, no tieto pocity nepriateľstva nikdy nesmeli prevážiť nad požiadavkami ľudskosti.

Zákon a predpisy preto učenci formulovali tak, aby pôsobili pozitívne a pomáhali presadzovať harmóniu aj, aby sa stali preventívnym faktorom a odstraňovali zdroje možného napätia. Dôležitejšie ako formálne súdnictvo bolo presadzovanie mieru.

Židia prišli na to, že mier je pozitívnym stavom a že tento vznešený ideál možno uskutočniť v ľudských podmienkach. Ide o jeden z najhlbších motívov Biblie. Podľa učencov patrilo k najdôležitejším akademickým úlohám používať Zákon na to, aby sa podporoval mier ako v súk-

209 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 262.

210 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 262-263.

romí medzi manželmi, medzi rodičmi a deťmi, tak aj v širšom meradle obce a národa. Modlitba za mier bola jedným z hlavných požehnaní a zbožní Židia ju prednášali trikrát denne.[211]

Dôraz na pokoj a mier sa stal jedným z najdôležitejších vývojových momentov v židovských dejinách. Judaizmus sa týmto spôsobom najviac odlíšil od starého izraelského náboženstva. Po roku 135 po Kr. judaizmus vlastne dokonca zavrhol aj oprávnené násilie.

Pre zraniteľný a štátom nechránený národ bola koncentrácia na vonkajší mier a na vnútornú harmóniu tým najdôležitejším. Židovské komentáre k Tóre sa týmto zaoberali ako jedným z hlavných námetov a dosiahli skvelé úspechy. Tóra sa stala mocnou súdržnou silou judaizmu.

Ďalšou významnou mravnou kvalitou popisovanou v Talmude je milosrdenstvo, teda túžba byť čo najviac nápomocný blížnym, ktorí potrebujú pomoc. Túto cnosť Talmud rozdeľuje na dve kategórie. Prvá zahŕňa dobročinnosť a je označovaná ako *cdaka*, doslova spravodlivosť. Znamená v podstate finančnú pomoc chudobným. Táto pomoc sa však nechápe ako akt milosti, ale ako povinnosť. Dobročinnosť iba napĺňa spravodlivosť. Všetko, čo človek vlastní, je len výpožičkou od Stvoriteľa sveta, ktorému patrí zem a všetko, čo je na nej. Človek dobročinnosťou prispieva k spravodlivejšiemu rozdeleniu Božích darov ľudstvu. Záväzok dobročinnosti platí pre všetkých.

Skutok milosrdenstva pomáha, ale taktiež prináša osobný prospech darcovi a je aj prostriedkom k odpykaniu hriechov. Podľa židovskej tradície sa Boh raduje, keď sa jeho trpiacim deťom pomáha a svoju radosť prejavuje tým, že darcu odmeňuje. Táto viera je doložená už v apokryfnej literatúre. Biblický verš „*Spravodlivosť oslobodí od smrti.“* (Prís 10.2) tu dostáva novú podobu *: Milosrdenstvo vytrháva zo smrti a očisťuje od každého hriechu. Tí, ktorí preukazujú milosrdenstvo, budú nasýtení životom*. (Tob 12.9). V Talmude je zachovaných veľa príbehov, ktoré na skutočných udalostiach ilustrujú pravdu o spásnej moci dobročinnosti.

V judaizme sa verilo, že dobročinnosť prináša úžitok i hmotným statkom človeka. Bolo by však omylom domnievať sa, že dobročinnosť bola motivovaná iba zištnými pohnútkami. Nejedna stať Talmudu dokazuje, že dobročinnosť bola jednou z najväčších cností. Dokonca v Tal-

211 JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Rozmluvy : Řevnice 1995. s. 156.

mude môžeme nájsť aj ustanovenia o vhodnej miere materiálnej pomoci, ktorá bola povinná počas šabatu.

Dobročinnosť však nemá spočívať iba v rozdávaní almužny. Je potrebné vziať do úvahy pomery žiadateľa a životný štandard, na ktorý bol zvyknutý. Človek by sa nemal domnievať, že svoju povinnosť splnil tým, že dá niekom pár halierov, ale počíta sa hlavne vľúdnosť a ohľaduplnosť voči chudobnému. Pravá dobročinnosť má byť konaná potajomky. Judaizmus traduje, že v Chráme bola pokladnica tajných milodarov. Bohabojní Židia do nej tajne odovzdávali svoje príspevky a zámožné rodiny, ktoré schudobneli boli z nej tajne podporovaní. Podobná inštitúcia bola zriadená v každom izraelskom meste.[212]

Druhým aspektom čnosti milosrdenstva je preukazovanie milosrdných skutkov – *gmilut chasadím.* Tento aspekt je z etického hľadiska vznešenejší a vo svojich dôsledkoch pre ľudstvo významnejší. *Je jedným zo stĺpov, na ktorých stojí svet, t.j. spoločenský poriadok*. (Avot I, 2). Milosrdné skutky totiž možno preukazovať ako bohatým, tak aj chudobným, živým i mŕtvym. Je zaujímavosťou, že Pentateuch milosrdenstvom začína i končí: Na začiatku „*Pán Boh urobil Adamovi a jeho žene kožený odev a zaodel ich.* (Gn 3, 21) a na konci je povedané „ *Pochoval ho v údolí.“* (Dt 34.6).

Preukazovanie milosrdných skutkov - *gmilut chasadím* teda zahŕňa všetky skutky milosrdenstva, ktoré uľahčujú strastiam trpiacich a povznášajú ľudské vzťahy.

Gmilut chasadím je jedným z predpisov, ktorý nemá stanovený rozsah. Spolu s Tórou a modlitbou tvorí ústredný pilier judaizmu – *meil,* jednu z troch vecí, na ktorých je založený svet. Talmudskí učenci urobili z gmilut chasadím základnú spoločenskú cnosť, v ktorej sú obsiahnuté formy humánnej pomoci blížnemu.[213]

Zvláštna pozornosť je venovaná pohostinnosti pocestným, návšteve nemocných a starostlivosti o siroty. Talmud odporúča: *„ Nech je tvoj dom otvorený dokorán, chudobní nech sú členmi tvojej rodiny.“* (Avot I, 5) Z biblických hrdinov sú za túto vlastnosť velebení Jób a Abrahám.

Ďalším vysoko hodnoteným skutkom bolo pomáhať nevestám, zvlášť tým chudobným, k sobášu. Pomoc spočívala v zaobstaraní svadobnej výbavy a vena. Táto povinnosť sa opiera o text proroka Micheáša 6,7: „*Čo od teba Pán žiada je to, aby si zachovával právo, miloval*

212 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 274-275.

213 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2004. s. 39.

milosrdenstvo a pokorne chodil so svojím Bohom". „*Pokorne chodiť so svojím Bohom*" znamenalo totiž vynášať zomrelého k pohrebu a starostlivosť o nevestu.

Najvyššie ceneným aktom milosrdenstva je starostlivosť o mŕtvych, pretože je vedená čistými pohnútkami Pochovanie mŕtveho sa považovalo za tak vysokú cnosť, že dokonca veľkňaz, ktorý bol nazír musel zosnulého osobne pochovať pokiaľ nebol nablízku niekto iný, hoci mu štatút zakazoval rituálne sa znečistiť dotykom s mŕtvym.

Takisto účasť na pohrebe je povinnosťou posvätného významu, ako aj povinnosť utešiť pozostalých počas siedmich dní smútku, ktoré nasledujú po pohrebnom obrade. [214]

Ďalšou cnosťou, ktorou by sa mal mravný život vyznačovať a ktorej Talmud prikladá veľký význam, je poctivosť v podnikaní. O tragických následkoch, ktoré má nepoctivosť pre život spoločenstva vypovedá výrok: „*Jeruzalem bol zničený, pretože z neho vymizli poctiví muži*." (Šab II9b).

Svet obchodu Talmud podriaďuje prísnym zákonom. Nielen podvod, ale aj každý spôsob oklamania sú zakázané.

Pokánie patrí k pozitívnym príkazom Tóry a pre zbožného Žida znamená rozhodné úsilie odvrátiť sa od neprávosti a zdokonaliť sa. Pokánie je tu vyjadrené hebrejským výrazom *tešuva,* čo znamená „vrátiť sa". Podľa talmudských učencov pravé pokánie predlžuje život, všeobecná spoveď je postačujúca a celému svetu sa dostáva odpustenie i kvôli jedinému úprimnému kajúcnikovi.[215]

V spoločnosti by mal panovať súlad. Povinnosťou Žida je teda dbať na to, aby spory a hádky medzi ľuďmi boli čo najskôr ukončené. K tomu je nutné splnenie dvoch podmienok. Tou prvou je, že ten kto je v nepráve musí byť ochotný chybu priznať a požiadať poškodeného o odpustenie. A povinnosťou poškodenej strany bolo ospravedlnenie prijať a neživiť v sebe pocit krivdy. K minimalizácii sporov a ich rýchlej náprave mohla pomôcť múdra rada: „ *Ak si sa dopustil na svojom blížnom malého bezprávia, nech sa ti javí ako veľké, a ak si mu preukázal veľké dobro, nech sa ti javí ako malé. Ak ti blížny preukázal malé dobro, nech sa ti javí ako veľké a ak sa na tebe dopustil veľkého bezprávia, nech sa ti javí ako malé* " (ARN XLI).

214 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 277.

215 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2004. s. 144.

Kritizuje sa aj postoj človeka, ktorý nechce urovnať roztržku a odmieta ponuku na zmierenie. Podľa Talmudu človek, ktorý nechce odpustiť, nevzdáva sa zlosti a raduje sa, keď protivníka postihne nešťastie, sa sám stáva vinným a zvoláva na seba Boží hnev.

Príznačný je postoj Talmudu voči svetským radostiam. Radí, aby sa človek z týchto darov Boha tešil a odsudzuje každého, kto sa týchto radostí zrieka. Podľa mienky učencov si Boh praje, aby jeho stvorenia boli šťastné, a preto zriekať sa fyzického blaha a hmotného blahobytu musí byť hriechom.

Rozumná umiernenosť je jednou z obľúbených tém rabínskej etiky, ktorá odsudzuje oba extrémy – ako odriekanie, tak aj hedonizmus. Na chudobe ako takej nevideli židovskí učenci nič kladné, naopak, majetok je cenný tým, že privádza človeka na radostné myšlienky. Ale je potrebné sa varovať aj opačného extrému, lebo Boh si nepraje, aby človek hromadil bohatstvo len preto, aby si hovel v prepychu. Povinnosťou človeka je postarať sa, aby telo bolo dobre živené, aby sa zachovalo v dobrom zdraví a mohlo čo najlepšie pracovať.

Podobne ako k jedlu sa má človek postaviť aj k pitiu. Teda úplná abstinencia nebola považovaná za cnosť, no učenci si boli vedomí škodlivosti nadmerného pitia alkoholu a varovali pred tým.[216]

Učenci varovali človeka aj pred pocitom prehnanej sebadôvery, ktorý pramení z blahobytu.

Talmud teda nie je dielo plné kúziel a mágie, ani nie je výtvorom odtrhnutým od človeka a jeho konania, ako by sa mnohí mylne domnievali. Je to predovšetkým záznam rozprávaní, ktorých tematický záber sa zaoberá všetkými aspektami života. Tematické okruhy siahajú od teológie, náuky o človeku, dodržiavania náboženských príkazov a právnej vedy až po každodenné problémy ako sú výchova detí, či liečenie chorôb. Talmud rozpráva rečou pohotovej, vtipnej a logickej argumentácie, skrze stovky príbehov a anekdot, v ktorých sa ľudia ocitli, či môžu ocitnúť.

Pragmatické názory judaizmu ako spôsobu života sú takto vyjadrené v starostlivo vyjadrených povinnostiach ovládajúcich správanie Žida a tvoriacich jedinečné životné zameranie. Talmudskí učenci neustále zdôrazňovali morálnu hodnotu plnenia predpisov a uisťovali, že jedna *micva* tiahne za sebou druhú a že odmenou *micvy* je *micva,* pretože cnosť je sama sebe odmenou. V biblickej terminológii zahrňujú predpisy

216 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 283-284.

štyri odlišné kategórie: *torot* (inštrukcie), *chukím* (nariadenia), *mišpatím* (súdy), *edót* (svedectvá). V širšom zmysle sa dajú rozdeliť na tie, ktoré riadia rituálne alebo náboženské vzťahy medzi človekom a Bohom a na ďalšie, ktoré riadia sociálne vzťahy medzi ľuďmi. Pretože mnoho predpisov, zaznamenaných talmudskými učencami sa spája s obetami v Chráme, je v dnešnej dobe použiteľných iba 270 *micvót* z celkového počtu 613. Plnenie týchto predpisov nie je povinné pre maloletých, čiže chlapcov mladších ako 13 rokov a dievčat mladších ako 12 rokov. Od plnenia niektorých príkazov sú oslobodené aj ženy. Slovo *micva* hovorovo označuje aj akýkoľvek záslužný skutok prinášajúci dobro inému.[217]

Štúdium Tóry (*Talmud Tóra*) je základnou povinnosťou a chvályhodným činom v judaizme. Toto štúdium tvorí neustály proces od kolísky až po hrob“ a každý zbožný Žid sa snaží vyčleniť si určitú časť dňa pre náboženské štúdium. Podľa talmudských učencov je Talmud Tóra povinnosťou muža, ale štúdium by sa malo spájať s poctivou prácou. Plnenie tejto základnej micvy vedie ku všetkým formám svätosti a dobročinných skutkov (*gmilut chasadím)*. Vo všeobecnom zmysle, preto Talmud Tóra zahŕňa intenzívne štúdium talmudských zdrojov, aj štúdium Biblie v hebrejčine a miestnom jazyku, čo je povinnosťou každého Žida. Táto náboženská požiadavka zahŕňa tiež navštevovanie študijných krúžkov, ktoré organizuje rabín v synagóge.[218] Už od talmudského obdobia boli zriaďované obecné školy, ktoré poskytovali základné vzdelanie v predpísaných náboženských predmetoch. Tieto školy sa pôvodne zriaďovali pre malé deti, ktorých rodičia nemohli platiť školné učiteľovi v chedere, čo bola súkromná náboženská škola. Označenie Talmud Tóra sa používalo ako označenie systému pre vzdelanie, tak pre inštitúcie, ktoré toto vzdelanie poskytovali. Vyučujúci sa zodpovedali vedúcim činiteľom obce, teda nie rodičom, či poručníkom detí. V dnešnej dobe sú výrazy Talmud Tóra a cheder synonymom pre označenie každodennej hebrejskej školy, kde osnovy pokrývajú celú škálu predmetov počínajúc čítaním Tóry, až po pokročilé štúdium Mišny, Talmudu a ďalších židovských prameňov. [219]

Židia stoja v samom strede večného úsilia dať ľudskému životu vznešený zámer. Žiadny národ nikdy netrval viac na tom ako Židia, že

217 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2004. s. 116.

218 SLIVKA, D.: *Židovská synagogálna liturgia ako znak religiozity a viery*. In: *Doświadczenie wladzy*.Krakow : Uniwersytet Papieski Jana Pawla II., 2012. s. 220-230.

219 NEWMAN, J. - SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2004. s .223.

dejiny majú svoj účel a ľudstvo svoj osud. Už od samého počiatku svojej kolektívnej existencie verili tomu, že rozpoznali božskú schému pre ľudstvo. Prepracovali svoju zvláštnu úlohu v týchto dejinách do nesmiernych podrobností a neochvejne sa jej držali s heroickou vytrvalosťou tvárou v tvár strašnému utrpeniu.

Smrť, vzkriesenie a posmrtný život človeka v chápaní judaizmu

So smrťou ako s nevyhnutným koncom ľudského života sme natoľko dôverne oboznámení, že si iba zriedkakedy položíme otázku: Prečo vlastne existuje smrť? Realitu smrti prijímame ako danú. Jednoducho žijeme a potom zomrieme. Položme si teda otázku v náboženskom kontexte: Prečo Boh tvorí ľudské bytosti smrteľné, resp. prečo dopúšťa smrť? Alebo prečo Boh nariaďuje, že ľudia musia zomrieť?[220]

Ťažko by sme našli v dejinách ľudstva jedinú kultúru, ktorá by nepremýšľala o pôvode smrti. Biblický Izrael nie je výnimkou. To, čo nám Biblia oznamuje o pôvode smrti súvisí s príbehom o Adamovi a Eve v rajskej záhrade. Učí nás, že smrť, pôrodné bolesti a nutnosť ťažko pracovať kvôli obžive – vysvetľujú udalosti, ku ktorým došlo v dávnej dobe. Adam, protiviaci sa Božiemu príkazu, je potrestaný a tento trest je dvojaký: je odsúdený k tvrdej práci pre vlastnú obživu a má sa „*navrátiť do zeme*“, teda zomrieť. Podľa toho potom Boh nestvoril človeka preto, aby zomrel. Smrť sa dostáva do sveta ako trest za hriech. [221]

Biblický text Gn 3, 17-22 umožňuje aj iný výklad. Aký dlhý má byť ten trest? Dokiaľ sa „*neobráti na prach*“, tj. dokiaľ nezomrie. Ale to, že Adam musí zomrieť text už predpokladá. Podľa toho je potom smrť realitou ľudí od samého počiatku, išlo by o súčasť pôvodného Božieho stvorenia. Boh potom stvoril ľudí smrteľných. Text upresňuje, kedy Adam zomrie: „*V ten deň, keď z neho zješ, prepadneš smrti.*“ Ale nikde v týchto častiach knihy Genezis nie je napísané, že Boh stvoril ľudí smrteľných. Text Genezis smrť nezmieňuje až do okamihu, keď Boh dáva Adamovi príkaz v Gn 2, 16-17. A po ďalšie Adam nezomiera v „*deň, keď zjedol*“ ovocie zo stromu.

Problém s týmto chápaním smrti ako trestu za hriech je v tom, že akákoľvek neposlušnosť by mohla tomuto príbehu poslúžiť rovnako.

220 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad 2007. s. 34.

221 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad 2007. s. 33-34.

Všetky tieto texty Genezis súvisia s poznaním, konkrétne s poznaním dobra a zla. Poznanie sa tu spája so schopnosťou človeka byť podobným Bohu, teda byť nesmrteľným. Ako by toto poznanie mohlo učiniť človeka podobného Bohu? A prečo Boh toto nechcel dopustiť? Prečo teda musíme zomrieť? A prečo museli byť Adam a Eva vyhnaní z raja, aby nejedli zo stromu života a nežili večne?

Kľúčom k rozlúšteniu tejto hádanky je porozumieť slovnému obratu „*poznanie dobrého a zlého*.“ Profesor James Barr navrhuje, že to „poznanie dobrého a zlého“ by mohlo znamenať „schopnosť racionálne a zvlášť eticky rozlišovať.“ Rozlišovanie tu znamená podľa Bara poznať rozdiel, konkrétne rozdiel medzi dobrom a zlom.. „*Obom sa otvorili oči“* hovorí Gn 3,7, a uvedomili si svoju nahotu. Dobro a zlo sú protikladné pojmy, protipóly, vzájomný opak. Adam s Evou tak ochutnaním plodov stromu získali schopnosť oceniť rozdiel medzi nimi samými, oceniť samotnú odlišnosť. Cítia hanbu a zakryjú sa a had sa odteraz musí plaziť. Nesmrteľnosť končí a smrť sa stáva faktom života. [222]

Najdôležitejší rozdiel je rozdiel medzi Bohom a ľuďmi. Obe tieto príbuzné schopnosti – rozlišovanie a nesmrteľnosť- sú výsadou Boha, nikoho iného. Obe boli pôvodne ľuďom odoprené, pretože ľudia nemali byť ako Boh. Teraz, keď Adam s Evou získali to prvé, musí im byť odoprené druhé. Slovami profesora Barra má to byť hranica, ktorá nesmie byť prekročená. Teraz, keď sú v istom ohľade ako Boh, musia byť obaja zbavení nesmrteľnosti. Vtedy ich Boh vyháňa z rajskej záhrady, aby nezjedli ovocie aj zo stromu života a nežili naveky.[223]

V tomto svetle smrť nie je trest za neposlušnosť, ale skôr nevyhnutný dôsledok plného rozvinutia nášho človečenstva. Príbeh z rajskej záhrady teraz získava tragický rozmer. Boh, ktorý si je plne vedomý aký lákavý je strom poznania vie, že Adam a Eva si vezmú z jeho plodov. V istom zmysle Boh akoby chcel, aby z neho ochutnali, pretože iba tak sa stanú celými ľuďmi. S rozvinutím ich ľudskosti však prichádza smrť. Tak začína sága ľudstva a ich dejín.[224]

Na svojom živote trváme napriek všetkým útrapám, vnímame život ako hodný tejto námahy. Smrť v nás vzbudzuje strach, bojíme sa tohto veľkého tajomstva. Nie je preto žiaden div, že sa stále znovu pokú-

222 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad 2007. s. 36.

223 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad 2007. s. 36-37.

224 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad 2007. s. 38.

šame emocionálne priblížiť k nevysvetliteľnému. Pohreb zosnulého je zahalený do obradu posvätného, rituálneho, symbolického i tradičného rázu. Obrady nekončia pohrebom, ale pokračujú ďalej nad uzavretým hrobom, niekedy sa pretiahnu do vzdialenej budúcnosti. Nie všetky sú vyjadrením úcty pred tajomnou smrťou, svoje miesto majú aj prejavy lásky k životu, ktorý odkvitol. „*Proti svojej vôli si bol stvorený, proti svojej vôli žiješ, proti svojej vôli zomrieš a proti svojej vôli raz zložíš účet pre Kráľom Kráľov, Svätým nech je požehnaný"* (Mišna Avot 4,29).[225]

Judaizmus a život po smrti

Pre Božie zjavenie i pre biblickú predstavu vzkriesenia z mŕtvych platí, že jediným Pánom nad životom je Boh. Človek, ktorý sa stal smrteľným kvôli hriechu, môže zo smrti povstať ako zo sna jedine vďaka sile samotného Božieho slova, ktoré ho znova povoláva k životu. Zázraky vzkriesenia mŕtvych, ktoré urobili proroci Eliáš a Elizeus, slúžia ako opora pre túto vieru. Význam týchto zázrakov treba hľadať predovšetkým v mravnej oblasti. Jedná sa tu o povzbudenie k obráteniu. Ak sa ľud obráti, Pán ho opäť povolá k životu (Oz 6, 1-2) Danielova apokalypsa dáva odpoveď: „ *Mnohí z tých, ktorí spia v prachu zeme, precitnú, jedny k životu večnému, druhí k zatrateniu a večnej hrôze.*"(Dn 12,2). Od čias proroka Daniela sa viera vo vzkriesenie stala spoločným presvedčením Židov. Popierali to jedine saduceji, ktorí mali archaické tendencie.[226]

Všetky náboženstvá sa zhodujú v tom, že v tomto živote neexistuje spravodlivosť a že v budúcnosti, po smrti, vstúpime do večného života, v ktorom nájdeme spravodlivosť a spravodlivú odplatu za všetko dobro. Mnohí však touto útechou pohŕdajú, alebo o nej nechcú počuť. Nie je vylúčené, že to má psychologické dôvody.[227] Človek totiž chce vidieť výsledky svojho úsilia hneď, preto mnohých náboženské prísľuby nepriťahujú.

Avšak môžeme povedať, že viera vo vzkriesenie mŕtvych je posolstvom, ktoré je adresované ľuďom tohto sveta.[228]

225 DE VRIES, S. P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2006. s. 233-234.

226 JUGIE, M.: *Teologia dogmatca christianorum orientalium, IV*. Letouzey et Ané, Parisiis 1931. s. 183-184.

227 ŠPIDLÍK, T.: *Věřím v život věčný*. ESchatologie. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma s.r.o.., 2007. s. 205.

228 SCHMID J.-RATZINGER J.: *Auferstehung des Fleisches*. Freiburg : Sacramentum mundi. Theologisches Lexicon fur die Praxis, I, 1968. s. 402.

Na konci biblickej doby sa objavili dve mienky ohľadom smrti a vzkriesenia človeka. Prvá z nich hovorí, že v nedatovanej budúcnosti Boh vzkriesi aspoň niektorých ľudí z hrobu, druhá hovorí, že ľudské telo je smrteľné, ale človek má dušu, ktorá sa v okamihu smrti od tela odpúta a raduje sa z pokračujúceho života s Bohom. Túto mienku v Starom zákone nenájdeme, ale až v intertestamentálnej literatúre. Tieto dve myšlienky sa spojili a stali sa základom židovského učenia o posmrtnom živote a súčasťou judaizmu od talmudského obdobia až po začiatok modernej doby.

Eschatologické úvahy Talmudu a midrašov sú hlboko zakorenené v týchto biblických predstavách a apokryfoch. Základné rozlíšenie je medzi dobou mesiášskou a svetom budúcim.

Rabínsky judaizmus vyjadruje pevné presvedčenie v nesmrteľnosť ľudskej duše a v zmŕtvychvstanie, no nedisponuje jednotnou koncepciou posmrtného života. Názory židovských učencov na posmrtný život sú rozptýlené v celej rabínskej literatúre. Talmud tu presadzuje ideál učeneckej spoločnosti, kde sa duše spravodlivých oddávajú štúdiu Tóry.[229]

V rozpravách rabínov pojednávajúcich o budúcom svete sú prítomné archaické prvky, napríklad vízia mýtickej hostiny, ktorú usporiada Boh pre spravodlivých. Celkovo však prevláda poňatie budúceho sveta ako nebeskej akadémie, v ktorej Boh zhromažďuje učencov, študuje s nimi Tóru a zveruje im tajomstvá a dôvody Božích prikázaní. Tu môžeme sledovať tri myšlienkové prúdy:

Budúci svet je určený iba rabínskym učencom, čo súvisí so sebaprezentáciou rabínskych kruhov s hypostázou štúdia ako náboženskej aktivity a ideálom židovskej spoločnosti ako spoločnosti učeneckej.

Budúci svet je určený iba Izraelu ako kolektívu. Podiel Izraela na budúcom svete je výsledkom jeho utrpenia. Všetky dobré skutky, ktoré Izrael vykonal na tomto svete, svedčia v jeho prospech v budúcom svete.

Budúci svet je vnímaný ako odmena pre všetkých spravodlivých bez ohľadu na to, či sú to Židia. „*Zbožný všetkých národov majú podiel na svete, ktorý príde*“ (tSanh 13:2).

Potalmudická literatúra, zvlášť texty mystické, detailne popisujú nebeské sféry, teda svet, ktorý príde. Ten je chápaný ako preexistujúca sféra, ktorá bude v istom okamihu aktualizovaná, a preto ju mož-

229 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 244.

no v mystickej skúsenosti zahliadnuť. Dozvedáme sa tak o usporiadaní nebeskej akadémie, rozsadení biblických postáv a rabínskych učencov.[230]

Ani stredoveký rabínsky judaizmus nedisponuje jednotou eschatologických predstáv, čo súvisí s charakterom stredovekej židovskej zbožnosti, ktorej základom je myšlienka odmeny a trestu a s ňou súvisí aj poňatie tohto života ako prípravy na okamih zúčtovania a súdu.

Základné texty rabínskeho judaizmu vehementne proklamujú vieru v oživenie, či vzkriesenie mŕtvych na konci čias. Modlitba amida, ktorú zbožný Žid vysloví až niekoľkokrát denne znie: „Ty *si naveky mocný Pane, si tým, kto oživuje mŕtvych...*" Zmŕtvychvstanie je posledný z Maimonidových trinástich článkov viery. „*Verím dokonalou vierou, že dôjde k oživeniu mŕtvych v okamihu, ktorý sa zapáči Stvoriteľovi...*" Samozrejme táto predstava je prepojená s vierou v nesmrteľnosť duše: „*Bože dušu, ktorú si do mňa umiestnil je čistá. Ty si ju stvoril, sformoval a vdýchol do mňa. Ty ju vo mne udržuješ. Ty mi ju odnímeš a navrátiš vo svete, ktorý príde*." (bBer 60b)

Rabínska literatúra vykazuje hneď niekoľko názorov o tom, čo zmŕtvychvstanie vlastne je. Staršie eschatologické predstavy odrážajú víziu oživenia duše v tele zomrelého s následným súdom. Boh vezme dušu, vsadí ju do tela a bude ich súdiť spoločne. Následne sa učenci budú zúčastňovať hostiny, ktorú Boh usporiada z mäsa samice obludy leviatana, ktorú Boh zabil a nasolil pre túto príležitosť behom šiestich dní stvorenia. Napokon sa bude podávať víno uchované taktiež od stvorenia sveta. Objavuje sa i predstava duchovného, individuálneho zmŕtvychvstania. V tomto ponímaní „*Svet, ktorý príde je bez jedla, pitia, bez svetských povolaní, závisti, nenávisti, rivality. Spravodliví sedia s korunami na hlavách a tešia sa žiare Božej prítomnosti.*" (bBer 17a).

Podľa jeruzalemského Talmudu budú mŕtvi prebudení prostredníctvom rosy. Objavuje sa tiež názor, že zmŕtvychvstanie sa týka iba Židov, podľa alternatívneho pohľadu budú vzkriesení všetci spravodliví. Podmienkou je však pohreb tela v pôde zeme Izraela. Existuje i názor, že zmŕtvychvstanie je univerzálne ale zlí ľudia po súde zomrú druhou definitívnou smrťou, zatiaľ, čo spravodliví budú žiť naveky.[231]

Rabínsky judaizmus vychádza vo svojich úvahách o rajskej sfére z biblického príbehu o stvorení , ktorý hovorí o záhrade Eden (Gn 2,8-

230 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 244.

231 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 244-245.

14 a 3,23-24), do ktorej mal byť po svojom stvorení umiestnený prvý človek – Adam.

V súlade s biblickým poňatím sa stretávame s myšlienkou, že raj je nejaké miesto na zemi. Talmud sa dokonca zaujíma o jeho umiestnenie. Spomína niekoľko miest (Izrael, Arábia, Mezopotámia), ktoré Biblia označuje za najúrodnejšie, oplývajúce vodou a množstvom záhrad. Lokalizácia raja teda odráža všeobecné ponímanie raja ako miesta blahobytu a zmyselných rozkoší.[232]

V potalmudskom judaizme začína prevládať tendencia k zduchovneniu predstavy raja. Objavuje sa názor, že raj je síce na zemi, ale objaví sa až na konci dní. Apokaliptický text Sefer milchamot ha-Šem predkladá víziu, podľa ktorej mesiáš, syn Dávidov, zničí armády nevercov, mŕtvi znova vstanú a Židia diaspóry budú zhromaždení. Podobné ponímanie pozemského raja nachádzame u Maimonida: „ *Raj je miesto, kde je pôda. Je na zemi. Oplýva množstvom vody a stromov. Pán ho ľuďom zjaví v budúcnosti a ukáže im cestu, aby sa tam radovali. Je možné, že sa tam nachádzajú úžasné rastliny, ktorých úžitok a krása presahuje tie, ktoré už poznáme....Je to možné napriek tomu, že to Tóra nezmieňuje*“. (Úvod k mSanh 10)

Maimonides zároveň obmedzuje materiálny aspekt raja tým, že dôsledne trvá na nemateriálnej podobe „*svete, ktorý príde*“ (olam ha-ba), zatial čo pozemský raj je pre ňho iba záležitosťou prechodnej mesiášskej éry odohrávajúcej sa už na tomto svete. (Tšuva 9:2)

Od pozemského raja je potrebné vyčleniť tzv. pardes – mystickú kontempláciu, mystickú skúsenosť.[233]

Dokonca v spirituálnom ponímaní raja sa rozlišuje vyšší raj, ktorý je v nebi a nižší raj, do ktorého možno vstúpiť v hmotnom tele. Obe tieto podoby raja sú podľa midraše gan Eden spojené kozmickým stromom, z ktorého vykvitajú kozmické duše.

Výraz raj na jednej strane identifikujeme s nebom, na strane druhej toto slovo vyjadruje prvotný stav stvoreného ľudstva pred hriechom ako ho popisujú prvé kapitoly knihy Genezis.[234]

Stredoveký judaizmus úvahy o posmrtnom živote odsúva do sféry mystiky. Predovšetkým na úrovni ľudového náboženstva sa odohrávajú

232 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 183.

233 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 183.

234 ŠPIDLÍK, T., Věřím v život věčný. Eschatologie. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma s.r.o.., 2007. s. 163.

špekulácie o tom, čo sa deje s dušou človeka po smrti. Prevažuje viera, že určitú dobu zotrváva duša blízko pochovaného tela. Podľa inej teórie rok po smrti človeka je jeho duša súdená a trestaná za hriechy. Idea posmrtného života je však zatienená predstavou zmŕtvychvstania. Maimonides napríklad posmrtný život ako taký priznáva iba učencom. Tento jeho pohľad však upiera ľudskej duši osobitosť a substanciu a vylučuje priemerne inteligentnému avšak spravodlivému človeku budúcu existenciu. Samozrejme oponenti tejto Maimonidovej teórie napr. Chasdaj Crescas sa naopak domnievajú, že podstata duše je skôr morálna ako intelektuálna a každá duša naplnená láskou k Bohu je dokonalá a dobrá a má nárok na nesmrteľnosť.

V 11. stor. už v judaizme prevláda čisto duchovné poňatie raja, ktorému je priznaná praexistencia. Podľa Maimonida „*život v ňom začne človeku po živote na tomto svete*". Je to nebeská akadémia, v ktorej sa spravodliví tešia, že porozumejú tomu, čo pochádza od Stvoriteľa. V zhode s tým dolný raj kniha kabalistov Zohar odsúva mimo materiálny svet: "*...Spravodliví v ňom prebývajú duchovne oblečení v nádhernom odeve letia vzduchom do nebeskej akadémie v hornom raji.*" [235]

Vplyv modernej doby

Stretnutie judaizmu s modernou dobou, zvlášť s myšlienkami osvietenstva v 18. storočí viedlo k zbúraniu myšlienkových a politických múrov, ktoré židovské obce oddeľovali od ostatného sveta. Skúsenosť s modernou dobou odhaľuje rozčarovanie z učenia o telesnom vzkriesení a narastá viera v nesmrteľnosť duše. Viera vo vzkriesenie je odsúdená ako primitívna, v rozpore so západným myslením, bez opory v klasickej židovskej tradícii. Naproti tomu učenie o duchovnej nesmrteľnosti je oslavované ako intelektuálne dôveryhodnejšie a viac v súlade s osvietenským duchom doby.[236]

Myšlienka duchovnej nesmrteľnosti nie je v judaizme modernej doby ničím novým. Objavuje sa už u stredovekých židovských filozofov v židovskej mystike. Radikálnejší myslitelia tu vzkriesenie tela nahradili duchovnou nesmrteľnosťou, iní citlivejšie zlúčili mladšie učenie so starším a vzkriesenie dostalo význam duchovnej nesmrteľnosti. Až v posledných rokoch sa tento trend začína obracať.

235 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínskeho judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 184.

236 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad, 2007. s.153.

Židovské reformné hnutie sa naplno zaoberalo tým, čo priniesla moderná doba. Prví reformátori z konca 19. storočia boli veriaci Židia, ktorí v reforme videli záchranu a budúcnosť judaizmu.

Podľa Abrahama Geigera – otca európskej reformy posmrtný život „*by nemal byť popisovaný slovami, ktoré naznačujú budúce oživenie, vzkriesenie tela, skôr je potrebné, aby sa zdôraznila nesmrteľnosť ľudskej duše*."

Skupina reformných rabínov na konferencii v Pittsburghu v r. 1885 dokonca prehlásili, že odmietajú myšlienku telesného vzkriesenia ako myšlienku nevychádzajúcu z judaizmu. Taktiež odmietli vieru v Gehennu a Eden (peklo a raj) ako miesta večného trestu a odmeny. Tieto a ďalšie prehlásenia boli priamou príčinou rozpadu reformnej koalície. Konzervatívnejší členovia sa držali myšlienky vzkriesenia tela a nemohli prijať takýto výklad judaizmu. Tak sa vlastne zrodilo hnutie, ktoré sa neskôr nazvalo konzervatívny judaizmus.

Do polovice 20. storočia sa konzervatívne aj reformné hnutie zhodlo na duchovnej nesmrteľnosti ako jedinom prijateľnom učení pre moderných Židov. Výnimkou nebolo ani rekonštrukcionalistické hnutie Mardocheja Kaplana.

Aj židovská ortodoxia sa do polovice 20. storočia od učenia o vzkriesení odkláňa. No tento odklon neznamenal odmietnutie všetkých myšlienok spojených s posmrtným životom. Judaizmus prišiel s alternatívou duchovnej nesmrteľnosti a toto učenie nahrádza vzkriesenie, alebo mu spätne pripisuje takýto význam.[237]

Súčasná ortodoxia príjíma učenie o vzkriesení práve z dôvodu pre ktorý ho liberálni Židia odmietajú a síce chápu ho ako doslovné vyhlásenie. Všetci títo ortodoxní učenci totiž veria, že náuku o vzkriesení je potrebné vykladať v doslovnom význame ako udalosť, ku ktorej dôjde presne tak, ako je popisovaná niekedy v budúcnosti.

Na konci 20. storočia sme svedkami obnoveného záujmu o eschatológiu, zvlášť o posmrtný život, o telesné vzkriesenie. Znova sa hodnotí napätie medzi učením o telesnom vzkriesení a o duchovnej nesmrteľnosti. Svoju úlohu tu pravdepodobne zohral blížiaci sa koniec tisícročia napriek tomu, že koniec druhého tisícročia je kresťanským, nie židovským medzníkom. Ďalším dôvodom záujmu o eschatológiu je rozvoj tradicionalizmu vo všetkých náboženstvách a obnovený dôraz na závaž-

237 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad, 2007. s. 172.

né životné témy. Prevládajúci vedecko-technicko-racionalistický prístup sa ukazuje ako nedostačujúci, pretože neodpovedá na otázky: Aký význam má ľudský život a ako ho máme žiť.[238]

Najnovšie židovskí učenci tvrdia, že vzkriesenie je potvrdením Božej moci a hodnoty našej telesnej existencie, tej jedinej existencie, ktorú si uvedomujeme.

V ponímaní kresťanstva formulácia nicejsko-konštantinopolského vyznania viery vyjadruje pevné presvedčenie, že tak ako Kristus vstal z mŕtvych a žije naveky, tak aj my v posledný deň vstaneme z mŕtvych. Premenené telo spojené s dušou dostane od Boha neporušiteľný život. Vzkriesenie Krista, „*prvorodeného z tých, ktorí vstali z mŕtvych*" (Kol 1,18), je počiatkom a zárukou vzkriesenia každého človeka. Prejavuje sa ako okamžité ospravedlnenie po smrti a budúce vzkriesenie tela v blaženom nazeraní na Boha. Oslava Kristovho vzkriesenia, či veľkonočného tajomstva je stredom liturgie pri oslave Veľkej noci, ale aj pri eucharistickom slávení nedele, ktorá je dňom vzkriesenia Pána.[239]

Islam podobne zdôrazňuje, že fyzická smrť človeka nie je konečná. Podľa Koránu príde deň vzkriesenia a súdu, keď sa všetci budú zodpovedať zo svojich skutkov. Tento deň ohlásia apokalyptické úkazy. Podľa islamskej tradície prvý bude vzkriesený Mohamed. Narozdiel od ortodoxného názoru o vzkriesení tela sa ojedinele objavuje názor, že večne bude žiť iba duša.[240]

Filozofické odpovede na tieto otázky sa radia do dvoch skupín. Prvá z nich má sklon redukovať jednu realitu na tú druhú: Buď existuje iba telo a odkazy k mysli sú zastrenými odkazmi k telesným funkciám – to je materializmus alebo hovoríme o jeho alternatíve, idealizme, ktorý všetky odkazy k telu redukuje na prejavy mysle. Dualistické teórie zas vysvetľujú, ako sa k sebe telo a myseľ vzťahujú.

V dejinách filozofie sa na túto otázku nepodarilo nájsť uspokojivú odpoveď. Je však jasné, že prvotným impulzom pre jej položenie je intuícia, že pôsobíme v týchto dvoch odlišných rovinách, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú.[241]

---

238 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad, 2007. s. 175.

239 PETROSILLO, P.: *Křesťanství od A do Z*. Kostelní Vydří : Karmelitánske nakladatelství, 1998. s. 226-227.

240 DROZDÍKOVÁ, J.: *Lexikón islamu*. Bratislava : Kaligram, 2005. s. 227.

241 GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad, 2007. s. 218-219.

Úloha a postavenie židovskej ženy v ortodoxnom a v progresívnom judaizme

Postavenie ženy v interpretácii halachy

Hlavný prúd ortodoxného judaizmu (asi 10-15 percent židovského obyvateľstva) dnes reprezentuje ortodoxia vychádzajúca z neoortodoxie Raphaela Hirscha z 19. storočia.

Spory s neortodoxným (progresívnym) judaizmom sa vedú okrem iného aj o význame a platnosti halachy v každodennom živote, s čím priamo súvisí otázka nerovnakého postavenia a chápania úlohy žien v judaizme. Halacha je súčasťou ústnej Tóry – Talmudu. Talmud poskytuje vysvetlenia a výklady, ktoré robia písanú Tóru zrozumiteľnejšou.[242] Ústna Tóra je narozdiel od progresívnych judaistických smerov ortodoxnými Židmi prísne dodržiavaná a rešpektovaná. Ďalšie spory sa vedú o to, či existuje v súčasnosti priestor pre nové interpretácie židovského Zákona. Dnešná ortodoxia sa totiž odvoláva na „definitívnu" kodifikáciu Zákona, ktorú urobil rabbi Jozef Karo v 16. storočí a všetky zásadnejšie nové interpretácie odmieta. V tejto súvislosti sú zvlášť veľké vnútrožidovské diferencie v otázke práv žien a postavenia menšín v judaizme.

Progresívny judaizmus sa domnieva, že Talmud používa dvojaký meter pri posudzovaní práva žien a práva mužov. Podľa nich Talmud pozerá na ženu ako na vlastníctvo muža a jej „najvznešenejšou" povinnosťou má byť rodenie a výchova detí, stáť po boku svojho muža a určitým spôsobom byť jeho doplnkom. Zastávajú názor, že Talmud stavia muža a ženu na nerovnakú úroveň a podobne tak s nimi aj zachádza.

Naproti tomu zástancovia starej praxe, teda ortodoxní, poukazujú na skutočnosť, že ženy aj muži, sa mentálne aj fyzicky od seba značne líšia a plnia v spoločnosti iné úlohy ako muži a preto musia existovať tiež zákony, ktoré by slúžili na ochranu samotnej ženy aj kvality jej života. Vraj pritom ide len o zdanlivú diskrimináciu, pretože vo vlastnom dome je žena ctená, ochraňovaná, manžel sa o ňu stará a udeľuje jej množstvo privilégií. Je oslobodená od niektorých micvot (povinností), napríklad modliť sa v predpísanom čase, chodiť denne do synagógy a venovať sa štúdiu Tóry a Talmudu.

Problémom však je, že tento zákon sa od 12. storočia vôbec nevyvíjal, naopak sprísnil sa a z týchto „oslobodení" sa stali zákazy. Teda to, čo kedysi židovská žena nemusela, dnes už v ortodoxnom judaizme nesmie vykonávať. Avšak spoločenské a právne postavenie ženy v západnom

242 SLOVNÍK ŽIDOVSKO-KRESŤANSKÉHO DIALÓGU. Praha : Oikoymenh, 1994. s. 166.

nežidovskom svete sa postupne zlepšovalo. Preto podľa progresívneho judaizmu sú dnes ženy v tradičnom judaizme diskriminované v mnohých ohľadoch viac ako v iných náboženstvách, nakoľko ony dnes výrazne prejavujú záujem podieľať sa aktívne na náboženskom živote. V interpretácii progresívneho judaizmu náboženská diskriminácia žien zasahuje aj do ich sociálnych a rodinných práv. Táto nerovnoprávnosť je zreteľná aj v oblasti halachického uzatvárania manželstva a rozvodu. Podľa názoru mnohých Židov tieto halachycké zákony nie sú zlučiteľné s ľudskými právami a dôstojnosťou ženy a malo by sa o nich začať viac hovoriť.[243]

V ortododoxnom judaizme sa ženy nepočítajú do minjen (najnižší prípustný počet desiatich mužov, ktorý dáva modlitbe charakter verejnej bohoslužby celej obce). Taktiež v ortodoxnej synagóge sedia ženy oddelené od mužov, spravidla v zadných radoch, schované za závesom alebo prepážkou, prípadne na balkóne a nie sú vyvolávané k čítaniu Tóry.

Spomínané „oslobodenie" sa týka aj modlitby kiduš (svätenie šabatu s predchádzajúcim požehnaním chleba a vína) a modlitby kadiš (modlitba trúchliacich, ktorá sa odrieka napríklad po smrti rodičov). Tieto modlitby sú vyhradené mužom.

Taktiež slávnosť bat micva, ktorá odpovedá ceremónii bar micva bola dievčatám dlho odopieraná. Až v poslednom čase sa tieto slávnosti pre dievčatá zavádzajú v niektorých ortodoxných synagógach.

Podľa ortodoxie rodina je základom židovskej spoločnosti a naozaj zachovanie jej čistoty a stability stojí v centre pozornosti Talmudu. Žena v živote rodiny zastáva zásadnú úlohu a Talmud jej preto priznáva v interpretácii ortodoxných Židov vysoko vážené postavenie. Úcta, ktorú jej preukazuje, zvlášť vyniká, keď porovnávame postavenie židovskej ženy s údelom žien v iných súdobých civilizáciách. Podľa týchto rabínov v žiadnom prípade nie je podriadená mužovi, pretože pole jej pôsobnosti je inde, jej význam pre blaho obce nie je nijako umenšený.

Sporný výrok Talmudu : „Muž je povinný denne predniesť tri požehnania: že ma učinil Izraelitom, že ma neučinil ženou a že ma neučinil nevzdelancom" (Men 43 b) vysvetľujú učitelia Talmudu, ako vyjadrenie vďačnosti za privilégium napĺňať príkazy Tóry. Tu bola zodpovednosť muža väčšia než zodpovednosť ženy, pretože tá bola vzhľadom k svojim domácim povinnostiam oslobodená od viacerých náboženských povinností. Napríklad ženy nie sú povinné behom sviatku Sukot

243 MUCH, T., PFEIFER, K.: *Svár bratov v dome izraelskom*. Praha : Themis, 2000. s. 88.

bývať v stane, alebo si dávať modlitebné remienky. Ostatné povinnosti je však žena povinná dodržiavať rovnako ako muž.

Žene Talmud pripisuje ku cti, ak nabáda svojho muža a synov k štúdiu Tóry, ktoré je jej nedostupné kvôli množstvu povinností v rodine. Vplyv ženy na život muža je rozhodujúci.

Podľa Talmudu (GnR XVIII, 2) stvoril Boh ženu z mužovho rebra, teda z tej časti tela, ktorá je skrytá preto, aby bola skromná. Avšak učenci pripisujú žene presne tie nedostatky, ktorým zdá sa chcel Boh týmto predísť. „ Ženám sa pripisujú štyri vlastnosti: sú nenásytné, radi počúvajú cudzie rozhovory, sú lenivé a žiarlivé. A tiež sú hádavé a urečnené. (tamtiež XLV, 5). „Svetu sa dostalo desiatich mier reči, ženy si vzali deväť a muži jednu.“ (Kid 49 b)

Ani čo sa týka intelektuálnych schopností ženy nepanovala medzi učencami zhoda. Na jednej strane tvrdia: „Ženy sú ľahkomyseľné“, no na druhej strane tvrdia. „Boh obdaril ženu väčšou inteligenciou ako muža.“ (Nida 45 b)

Chasidské spoločenstvo bolo napríklad výlučne mužské a cadikovia sa tu plne venovali štúdiu Tóry. Všetky povinnosti a starosť o denné potreby rodín prevzali ženy. Za takýchto okolností sa postavenie židovského obyvateľstva na východe neustále zhoršovalo.[244]

Ani vzťah ženy k vonkajšej kráse neostáva u učencov bez povšimnutia. „Po čom žena túži, sú ozdoby.“ (Ket 65 a)

Typickou vlastnosťou žien, v čom sa zhodujú talmudskí učenci so súčasnými nežidovskými autormi, je ich záujem na všetkom okultnom. V Talmude sa stretávame s obvinením typu: „Ženy sa oddávajú čarodejníctvu“.(Joma 83 b)[245]

Manželstvo a rodinné právo

Domov tradične predstavuje prvopočiatočný posvätný priestor a rodina základnú rituálnu jednotku judaizmu. Na pravú stranu vchodových dverí pripínajú Židia mezuzu (krabičku s pergamenom, na ktorom je napísaný úryvok modlitby Šema) bez ohľadu na to, či patria k ortodoxným, či progresívnym. Mezuza je tak vonkajším znamením, že dom je židovský. Spoločenstvo stola, ktorý v rodine symbolizuje oltár, je zákonite i spoločenstvom rituálnym.[246]

244 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava, SNM, 1993.

245 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 205.

246 FISHBANE, M.: *Judaizmus*. Praha : Prostor, 1996. s. 136.

K jasne definovaným povinnostiam židovského muža, ktorý si berie ženu za manželku patrilo a patrí: materiálne zabezpečiť ženu a deti, ženu si ctiť, nikdy jej neublížiť, ani ju neudrieť, zostať jej verný. Manželská zmluva – ketuba zaisťuje žene (ktorá ju nepodpisuje) finančné zabezpečenie v prípade ovdovenia alebo rozvodu. Pokiaľ však dôjde k rozvodu na popud ženy, prichádza o tieto finančné nároky vyplývajúce z manželskej zmluvy. Listinu o rozvode (get) však musí vystaviť a podať iba muž. V praxi rabínov sa však vyskytujú prípady, keď muži rozvodovú listinu odmietnu vydať preto, aby ženu finančne vydierali. Ak dôjde k civilno-právnemu rozvodu, potom sa muž môže po rozchode znova oženiť (aj keď môže uzavrieť iba občiansky sobáš) a založiť si novú rodinu a pre deti z tohto manželstva nebudú vyplývať negatívne dôsledky. Naproti tomu, ak si takto rozvedená žena nájde nového partnera, radšej by nemala mať deti, pretože podľa náboženského zákona budú považované za nemanželské - mamzerím. Mamzer je dieťa pochádzajúce z incestu alebo cudzoložstva a je mu zakázané uzavrieť sobáš so Židom, iba ak s iným mamzerom alebo konvertitom. Toto ustanovenie platí podľa učencov do „desiateho pokolenia“, to znamená, že deti mamzerov sú považované za nemanželské tiež.

Podľa progresívnych Židov storočia tak zmenili Zákon, ktorého pôvodným poslaním je potierať nemorálnosť na vrcholne nemorálne ustanovenia, ktoré sú v rozpore s niekoľkými biblickými výrokmi. Napríklad : „Syn nebude pykať za neprávosť otca a otec nebude pykať za neprávosť syna.“ (Dt 24.16) Preto neortodoxný judaizmus striktne odmieta pojem „mamzer“.

To isté platí aj pre opustenú ženu (agunu), ktorej manžel sa stratil. Ani ona s ohľadom na budúcich potomkov sa nemôže znova vydať, aj keď je jej manžel nezvestný už celé desaťročia. Nemá totiž „get“- rozvodový list. V podobnej situácii sa nachádza aj bezdetná vdova, ktorej švagor odmietne podstúpiť ceremóniu chaliza (záväzok oženiť sa so švagrinou podľa Dt 25, 5-9), ani ona už nemôže uzavrieť nové manželstvo.[247]

V interpretácii progresívneho judaizmu ďalšia diskriminácia žien vychádza z prastarého zákona, ktorý niektorým ženám zakazuje sobáš s „kohenom“. V starých dobách sa totiž Židia delili podľa pôvodu do troch skupín: na kňazov, levitov a izraelitov. Podľa tradičného poňatia je každý Žid s priezviskom Cohen, Kohn a Katz potomkom rodiny Árona a teda potomkom kňaza. Kňazi, ktorých hlavnou funkciou bolo konanie

247 MUCH, T., PFEIFER, K.: *Svár bratov v dome izraelskom*. Praha : Themis, 2000. s. 89.

zvieracích obetí mali zakázané ženiť sa s rozvedenými ženami, prozelitkami a ženami pochybnej povesti. Toto ustanovenie v ortodoxnom judaizme stále platí a jeho aplikácia vraj už viedla k mnohým nešťastným situáciám. Progresívny judaizmus sa preto stavia proti tomuto ustanoveniu, pretože kňazi už nie sú v židovskom náboženstve asi dvetisíc rokov a preukázanie pôvodu po takej dlhej dobe nie je možné.

Kvôli mnohým zastaraným tradíciám hrajú ženy podľa nich v náboženskom živote len podradnú úlohu. Ich úloha sa obmedzuje iba na starostlivosť o rodinu a na niekoľko málo ceremoniálnych úkonov ako napríklad zapaľovanie sviec počas šabatu.

Vo svete, kde dominovali muži, nemali ženy možnosť dôkladného štúdia Talmudu a Tóry. Pre liberálne smery judaizmu je neúnosná skutočnosť, že ženy podobne ako maloletý nesmú vystúpiť pred izraelským rabinátnym súdom ako priame svedkyne a nemôžu sa stať sudkyňami.

V interpretácii židovskej ortodoxie manželstvo a výchova detí nie je iba jedným z náboženských prikázaní, ale je dokonca prvým príkazom, ktorý Boh človeku udelil (Gn 1, 28). Preto Talmud zdôrazňuje: „Nezadaný človek žije bez radosti, bez požehnania, bez dobra.“ (Jev 62b) „Neženatý muž nie je mužom v plnom slova zmysle...“(tamtiež 63a) Žena je podľa Talmudu a rabínov synonymom domova.

Sobáš títo rabíni a učitelia Talmudu odporúčajú uzavrieť v rannom veku. Pre muža je to osemnásť, ale iba v prípade, že muž už je schopný ženu uživiť. Pokiaľ ide o dievčatá je povinnosťou otca zaistiť dcére manžela už v rannom veku. Za vhodný vek pre nevestu bol považovaný dvanásť a pol roka. Verilo sa, že sobáše sa uzatvárajú v nebesiach a sú určené už pred narodením.[248]

Talmud ponúka múdre rady pre výber manželky, z ktorých môžeme usúdiť, že muž mal z praktických dôvodov pri výbere slobodnú voľbu. Dôrazne varuje pred veľkým vekovým rozdielom. Pri výbere je teda na mieste byť opatrný a prihliada sa aj na zákony dedičnosti:“...Muž svetlej pleti by si nemal brať ženu svetlej pleti, aby ich deti neboli príliš svetlé. Muž tmavej pleti by sa nemal oženiť so ženou tmavej pleti, aby ich deti neboli príliš snedé.“ (Jev 63a)[249]

A keďže cieľom sobáša bola výchova detí a ideálom bola vzdelanosť v Tóre, veľkou túžbou židovských chlapcov bolo získať za ženu dcéru učeného muža. Muž podľa učenia Talmudu by mal predať všetko

248 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 208.

249 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 209.

čo má, len aby získal dcéru vzdelaného človeka alebo aby svoju dcéru za učenca vydal.

Najbežnejším označením pre sobáš je kidušín, čo doslova znamená posvätenie. Na obe strany je preto kladená požiadavka pohlavnej čistoty: „Nemravnosť v dome je ako červ na zelenine.“, hovorí Talmud. (Sota 3b)

K tomu ešte Talmud pridáva: „Ak sú toho muž a žena hodní, prebýva šechina s nimi, ak nie sú toho hodní strávi ich oheň“ (tamtiež 17a). Výrok je založený na preskupení písmen hebrejských výrazov „iš“ – muž a „iša“ – žena, ktoré dáva slová JH, „Boh“ a eš, „oheň“.

„Maj svoju ženu v úcte, lebo tak obohacuješ seba samého. Muž nech vždy dbá na úctu, ktorá patrí jeho žene, lebo jeho domu sa dostáva požehnania jedine vďaka nej.“ Hovorí ďalší výrok Talmudu (BM 59a). Ďalej sú manželia nabádaní, aby boli v živote partnermi.[250]

Talmud podobne ako Biblia polygamiu dovoľuje, aj keď sa na ňu pozerá s neľúbosťou. Na jeho stránkach sa stretávame s rôznymi názormi na túto otázku. Jedna autorita hovorí: „Muž sa môže oženiť s toľkými ženami, s koľkými chce. (jev65a) Iná prehlasuje: „Nesmie viac ako so štyrmi“(tamtiež 44a) a ešte ďalší učenec tvrdí: „Keď si muž berie ďalšiu ženu, je povinný sa s (prvou) ženou rozviesť, pokiaľ si to ona praje“ (tamtiež 65a). Ale všetci sa zhodovali v tom, že veľkňaz nesmie mať viac ako jednu manželku. Hoci niet pochýb, že medzi jednoduchými ľuďmi polygamia existovala, nevieme ani o jednom učencovi, ktorý by mal viac žien.

Navzdory všetkej opatrnosti sa niekedy predsa len stalo, že sa pár k sebe nehodil. Ak si teda manželia priali rozvod, talmudské zákony nekladú rozvodu prekážky. „Ak má niekto zlú ženu, je jeho náboženskou povinnosťou sa s ňou rozviesť.“(Jev 63b)

K veršu Písma, ktorý manželovi dovoľuje zapudiť ženu (Dt 24,1), zaujali rabínske školy rôzne postoje. Šamajova škola vysvetľovala: „Muž sa smie so svojou ženou rozviesť iba ak zistí, že mu je neverná.“ Akiva zas argumentoval: „Smie sa sňou rozviesť dokonca i vtedy, keď nájde inú ženu krajšiu ako je ona.“(Git IX, 10).

I v dobe učencov pretrvával patriarchálny biblický poriadok, v ktorom mal manžel nad ženou absolútnu moc. Tým si môžeme vysvetliť, prečo Talmud nikdy nespochybňuje zásadu: „So ženou sa možno rozviesť s jej súhlasom alebo bez neho, (žena) s mužom sa smie roz-

250 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 210.

viesť iba s jeho súhlasom. (Jev XIV,1) Rozvedenie manželstva spočívalo v prečítaní rozvodového listu (get) manželom, a to buď osobne alebo prostredníctvom zástupcu, prakticky to znamenalo, že muž sa rozvádzal so ženou, ale žena sa nemohla rozviesť s mužom. Učenci, si ale uvedomovali, že táto procedúra ženu znevýhodňuje a zaviedli preto určité opatrenia. Jedným z opatrení proti unáhlenému rozvodu bolo právne zakotvenie povinnosti vyplatiť ženu podľa ketuby (manželskej zmluvy). Avšak ak žena svojím chovaním vzbudzovala pohoršenie, manžel sa s ňou mohol rozviesť bez vyplatenia tejto sumy. Za pohoršujúce sa pokladalo chodiť po ulici bez pokrývky hlavy, viesť rozhovory s inými mužmi, prekliať manželove deti v jeho prítomnosti alebo správať sa hlučne.[251]

Pokiaľ bola žena neplodná a nemohol sa tak naplniť účel manželstva, bol muž povinný ostať s ňou desať rokov, až tak sa mohol rozviesť.

Duševná choroba nemohla byť dôvodom k rozvodu, ba dokonca rozvod znemožňovala. Zákaz rozvodu s duševne chorou manželkou bol odôvodnený tým, že žena takto zbavená ochrancu by sa mohla stať obeťou zlých ľudí. Duševne chorý muž sa nemohol rozviesť preto, že vydanie getu muselo byť vedomým aktom.

Z toho vyplýva, že manžel bol teoreticky jediný, kto mohol manželstvo ukončiť, v praxi tomu bolo častokrát inak. Súdny dvor mohol na manžela vyvíjať silný nátlak k rozvodu v prípade, ak muž odmietal konzumovať manželský zväzok alebo z dôvodu impotencie manžela, či jeho neschopnosti, neochoty o ženu sa riadne postarať. Taktiež žena sa mohla zbaviť nepríjemného zväzku tak, že zložila sľub zdržanlivosti voči svojmu manželovi. Ten mal právo jej sľub zrušiť, pokiaľ ho nezrušil, rozviedol sa s ňou bez toho, aby ju vyplatil podľa ketuby. Žena podľa Talmudu je oprávnená k rozvodu i v prípade, keď jej manžel ochorel nejakou odpudzujúcou chorobou alebo sa venuje povolaniu, ktoré sa jej „hnusí".[252]

To, čo Talmud o manželstve a rozvodoch učí, ortodoxní Židia, narozdiel od progresívnych, nevidia ako ťažké znevýhodnenie ženy.

Výchova detí a adopčný zákon

Silná láska k deťom a túžba po nich, predovšetkým po synoch, ktorá je pre Orient typická, sa odráža i na stránkach Talmudu. Deti (heb-

251 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 214.

252 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 215.

rejsky *baním*) sú chápané ako stavitelia (*boním*), stavajú nielen budúcnosť rodiny, ale i celú spoločnosť. „Bezdetný človek je považovaný za mŕtveho“ (GhR LXXI,6), pretože takýto človek nesplnil svoju hlavnú povinnosť a jeho meno zanikne spolu s ním. I zámerná bezdetnosť je Talmudom odsudzovaná ako hriech. Používanie antikoncepcie je dovolené iba v prípadoch, keď počatie by mohlo byť pre matku v nejakom ohľade nebezpečné.

Z mnohých talmudských príbehov môžeme vyčítať, že synovia boli vítanejší ako dcéry. „Svet nemôže existovať bez mužov a žien, šťastný ten, kto má deti synov a beda tomu, kto má deti dcéry.(BB 16b). Synovia boli vítanejší, pretože mohli byť rodičom oporou v starobe a tiež naplniť ich želania a stať sa učencami Tóry. Odpor k dcéram opierajú talmudskí učenci o biblický citát z knihy Sirachovec zaznamenaný i v Talmude: „Dcéra je svojmu otcovi ničotným pokladom. Zo strachu o ňu nespí celé noci, dokiaľ je mladistvá, aby nebola zvedená, v čase dospievania, aby nezišla z cesty, v rokoch na vydávanie, aby si našla manžela, keď je vydatá, aby nebola bezdetná a keď je stará, aby sa nepustila do čarovania. (Sanh roob). Rodičovská láska k deťom sa stala príslovečnou, predstihuje i cit, ktorý človeka viaže k jeho rodičom. Starostlivosť o blaho mladej generácie, zvlášť o siroty, bola velebená ako chvályhodný skutok. Ohľadom dobrého, či zlého zaobchádzania s deťmi prináša Talmud rodičom niekoľko rád. Varuje pred premrštenou náklonnosťou, pred prílišnou zhovievavosťou i pred prehnanou prísnosťou.

Rozhodnutie o adopcii dieťaťa je však ovplyvnené náboženskou príslušnosťou manželov, ktorá dokonca môže zabrániť izraelskému manželskému páru adoptovať si v Izraeli dieťa. Adoptujúci pár i adoptované dieťa musia totiž patriť k rovnakému vierovyznaniu. Ak jeden z manželov patrí k inému náboženstvu ako druhý alebo nepatrí k žiadnej náboženskej komunite, nesmú si v Izraeli adoptovať dieťa. Zákon o adopcii teda bráni i osvojeniu si dieťaťa z predchádzajúceho manželstva jedného z partnerov. [253]

Hlavná zodpovednosť, ktorá na rodičoch spočívala, bola príprava detí na život v spoločnosti Izraela. Ideálom bolo vypestovať z nich pevné články v reťazi tradície – tak, aby náboženský odkaz zdedený po predchádzajúcich pokoleniach bol bez ujmy podaný nasledujúcim pokoleniam. Nutným predpokladom takého cieľa bolo vštepiť im znalosť Tóry. Jedným z dôvodov, prečo bola vzdelaniu prikladaná tak vyso-

253 MUCH, T., PFEIFER, K.: *Svár bratov v dome izraelskom*. Praha : Themis, 2000. s. 94.

ká hodnota, bola láska k učeniu ako takému. Toto želanie zaistiť deťom vzdelanie viedlo v judaizme k zakladaniu škôl.

Úcta detí k obom rodičom patrí k zvrchovaným príkazom Talmudu. Plnenie tohto príkazu zaručuje človeku užívanie plodov tohto sveta i blaženosť v živote budúcom. Na prvom mieste v piatom prikázaní Dekalógu je uvedený otec, zatiaľ čo v Lv 19,3 matka. Tento rozdiel sa vysvetľuje na základe rôzneho psychologického postoja, ktorý potomok ku každému z rodičov zaujíma. „... syn má sklon ctiť si svoju matku viac než otca, lebo si ju získava láskavými slovami, a preto dal Svätý, buď pochválený v prikázaní úcty k rodičom prednosť otcovi. Rovnako tak mu bolo zjavené a známe, že syn má sklon obávať sa otca viac než matky, pretože ho učí Tóru, a preto dal Svätý, buď pochválený v prikázaní bázne prednosť matke. Z toho vyplýva, že otec a matka sú si vo veci synovskej úcty rovní. Avšak v prípade stretu svojich synovských povinností musí syn podľa talmudského zákonodarstva dať prednosť otcovi. „...Odlož uctenie matky a ucti si svojho otca, pretože obaja, tvoja matka i ty, máte povinnosť ho ctiť.“ (Kid 31a)[254]

Domácnosť, v ktorej je rodičom preukazovaná úcta, je požehnaná božou prítomnosťou. Aj vtedy, ak je otec mrzutý a syna provokuje, má sa syn ovládať a vyvarovať sa prejavom neúcty. Úctu nestačí prejavovať iba skutkami, ale tieto skutky musia byť motivované správnym vnútorným postojom. Niektorí z talmudských učencov boli povestní úctou, ktorú preukazovali svojim matkám. Táto úcta k rodičom musí byť preukazovaná i po ich smrti.[255]

Neortodoxný judaizmus si kladie za úlohu prekonané a zastarané zákony diskriminujúce ženy buď pozmeniť alebo úplne zbaviť účinnosti. Ako v konzervatívnom, tak aj v tradičnom judaizme (obe tieto smery patria k progresívnemu judaizmu) bola už dávno dosiahnutá náboženská a sociálna rovnoprávnosť žien. V synagógach už nesedia oddelene, plnoprávne sa podieľajú na bohoslužbách a zastávajú bez obmedzení i najvyššie úrady v obci vrátane úradu rabínky. Úplná rovnoprávnosť oboch pohlaví platí aj pri uzatváraní manželstiev a pri rozvodoch.

Umiernená ortodoxia sa dnes vytrvalo snaží zlepšovať osud žien v niektorých kritických bodoch,[256] avšak o ich úplnej rovnoprávnosti

254 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 227.

255 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 229-230.

256 VALČOVÁ, K.: *Vplyv židovského kultu na kresťanské služby božie*. In: *Acta Humanica*. Žilina : Žilinská univerzita, 2006, č. 1.

s mužmi vôbec neuvažuje. Ultraortodoxia sa zase pozerá na každú i najmenšiu zmenu v zákonoch ako na svätokrádež.[257]

Úvod do dejín židovského školstva

História židovského školstva

Židovské vzdelávanie má dlhú tradíciu už od biblických čias. Zaistenie výchovy detí patrilo a patrí v judaizme k základným povinnostiam otca. Ten vedie prvé kroky dieťaťa v náboženskej výchove a umožňuje synom študovať na rôznych druhoch židovských škôl (Dt 6, 6-9).

Výchovné a vzdelávacie princípy Biblie našli neskôr svoje uplatnenie aj v kresťanskej[258] a moslimskej spoločnosti.

Nedávno prišli pedagógovia k poznaniu, že metódy a princípy vzdelávania v starom Izraeli sú nepriamo uplatňované aj v modernej výchove. Povinná školská dochádzka do obecných škôl bola v Izraeli požadovaná už za Simeona ben Šetachem v roku 75 pr.Kr. a Jozueho ben Gamaliela roku 65 po Kr. Taktiež vzdelávanie starších chlapcov a dospelých v tzv. školách bet ha-midraš má svoj počiatok už v období druhého Chrámu. Dôležitosť štúdia je opakovane zdôrazňovaná v posvätných spisoch Talmudu.

Podporovať náboženské vzdelávanie bolo dôležitou povinnosťou každej židovskej obce, pričom obec zvyčajne postavila školu ešte skôr ako synagógu.

Židovské religiózne vzdelávanie predstavovalo komplexný systém, ktorý začínal od raného detstva a ktorý nekončil ani v dospelosti.

Pokiaľ sa Tóra mala stať smernicou života musel s ňou byť oboznámený každý. Preto bolo jej štúdium prvoradou povinnosťou každého Žida a ako také bolo povýšené na významný náboženský akt. Nadradenosť štúdia nad ostatnými cnosťami je odôvodnená tým, že Božie prikázania musíme najprv poznať, aby sme ich mohli plniť. Štúdium bolo vlastne súčasťou kultu. Slúžiť Bohu znamenalo študovať Tóru.[259] Tóra v tomto kontexte neoznačuje iba päť kníh Mojži-

257 MUCH, T., PFEIFER, K.: *Svár bratov v dome izraelskom*. Praha : Themis, 2000. s. 91.

258 SLIVKA, D.: *Historický a kresťanský výklad Starého zákona*. In: *Izraelský monoteizmus v kontexte dejín starovekého Blízkeho východu*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 143.

259 SLODIČKA, A.: *Biblický obraz Boha v kontexte monoteizmu*. In: *Izraelský monoteizmus v kontexte dejín starovekého Blízkeho východu*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 202.

šových, ale celý korpus rabínskeho učenia, teda aj ústnu Tóru, čiže Talmud i ďalšie texty halachy (náboženského práva), haagady a stredovekej náboženskej literatúry.

Základnou podmienkou pre validitu štúdia ako náboženskej aktivity je absencia zištného zámeru. Tóru je teda potrené študovať pre ňu samu.

Vedľa modlitby je preto vzdelávanie základnou náboženskou aktivitou rabínskeho judaizmu. V praktickom živote je toto úsilie doplnené ešte dobročinnosťou (cedaka) a dobrými skutkami (gmilut chasadím).

Žiadna zámienka na zanechanie štúdia sa preto v judaizme neprípúšťa. Ako hovorí Talmud: „Nikto by sa nemal zriekať štúdia a slov Tóry, dokonca ani v hodine svojej smrti.“ (Šab 8 3b)

Taktiež neexistovalo ospravedlnenie pre nedbalosť v štúdiu. Talmud odporúča, aby sa Žid popri štúdiu Tóry venoval aj svetskému povolaniu. Kvôli vzdelávaniu sa teda nesmie zanedbávať práca a starosť o obživu. Učenci odporúčajú voliť si zlatú strednú cestu a vystríhať sa obom extrémom. Bezpochyby bolo nemálo tých, ktorí zanedbávali starosť o svoje živobytie v mene poznania Tóry. Preto životopisy učencov, ako ich predkladá Talmud, obsahujú zmienky o svetských povolaniach rabínov, i keď je zrejmé, že sa jednalo o profesionálnych učencov.

V Talmude zaznievajú výzvy k štedrosti a pohostinnosti voči študentom. Za záslužné sa považovalo, keď majetný muž učinil učenca Tóry svojim zaťom a zbavil ho tak svetských starostí, aby sa potom mohol celkom oddať štúdiu.[260]

Vzdelávanie je aktivitou, ktorá má kozmickú funkciu. Talmud predkladá víziu nebeskej akadémie, kde Boh spoločne so zosnulými rabínmi študuje Tóru a odhaľuje im dôvody jednotlivých prikázaní (micvót), ktoré sú bežným smrteľníkom skryté. Vzdelávanie pozemských učencov je v tomto ponímaní odrazom nebeskej akadémie. Dokonca podľa rabínov štúdium Tóry chráni človeka pred smrťou, ako to popisuje talmudský príbeh o Rabim bar Nachmanovi (bBM 86a): „Poslali pre neho už anjela smrti. Ten sa však k nemu nemohol priblížiť, lebo jeho ústa stále opakovali učebnú látku.“[261]

260 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 182.

261 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 200-201.

Povinnosť študovať mala prednosť aj pred správou obecných záležitostí, lebo ako hovoria posvätné spisy: „Štúdium Tóry je dôležitejšie než opätovné vystavanie Chrámu."

Ešte záslužnejšie ako študovať bolo šíriť znalosť Biblie vyučovaním. Pedagógovia sú preto v Talmude prirovnávaní k fľaštičke s vonným balzamom, ktorá šíri navôkol svoju vôňu. Hovorí sa: „Kto chlapca (syna svojho blížneho) vyučuje Tóre, je mu to počítané akoby ho splodil" (Sanh 19b). Napriek tomu, nemali by učenci podľa Talmudu prepadnúť nezaslúženej pýche, naopak sú vyzývaní k skromnosti a pokore. Štúdium však nemá byť samoúčelné. Poznanie, ktoré tu človek získava mu má pomáhať k dobrému životu.[262]

Učenci Myšny a Talmudu najprv vyučovali po domoch, sústredili okolo seba skupiny žiakov, ktorí ďalej tradovali prevzatú učebnú látku.

Stredoveký judaizmus ustanovuje dvojstupňové školstvo: tzv. cheder – je inštitúciou poskytujúcou základnú gramotnosť a zbehlosť v Biblii, ješiva sa potom sústreďovala na štúdium Talmudu a neskorších halachických textov.

Cheder znamená doslova miestnosť, pretože učiteľ vyučoval žiakov v priestoroch vlastného domu. V chedere sa vzdelávali chlapci od šiestich rokov do trinástich, teda do dosiahnutia dospelosti podľa náboženského práva - halachy. Výučba tu zahŕňala hebrejskú abecedu a čítanie v hebrejčine, ktorá sa v stredoveku už bežne medzi Židmi nepoužívala, pretože vtedy už hovorili jazykom jidiš, alebo ladino. Primárnym cieľom učiteľa bolo naučiť žiaka čítať zo zvitku Tóry zodpovedajúcou melódiou. V 13. storočí sa spolu s hebrejským znením Biblie študovali tiež aramejské targúmy. Celý text žiaci ústne prekladali pomocou slovníkov do miestnych jazykov. Spolu s biblickým textom boli študované jednotlivé Rašiho komentáre. Od desiatich rokov chlapec začínal študovať základy Babylonského Talmudu. Vo väčšine chederov mohli byť žiaci rozdelení do skupín, teda tried (kita), kde mohlo byť najviac 25 žiakov. Podľa smerníc Talmudu deti sa nemali biť metlou ani palicou, ale trestať iba ľahko. Starší žiaci mali byť nápomocní mladším a deti nemali byť zdržiavané od štúdia kvôli iným povinnostiam.

Ak mal učiteľ pomocníka, ten mohol prebranú látku so žiakmi opakovať. Tak ako tomu bolo v stredovekých školách zvykom fyzic-

262 COHAN, A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006. s. 183-184.

ké tresty boli napriek výzvam Talmudu, skôr pravidlom, než výnimkou. [263]

Dnes sa názov cheder používa pre mimoškolskú náboženskú výučbu pod záštitou synagógy, alebo židovskej obce.

Nadaní chlapci, zvlášť z rodín učencov a z rodín bohatých, pokračovali vo svojom vzdelávaní v akadémiách – ješivót.

Týmto slovom sú označované vyššie typy škôl, v ktorých sa študenti pripravujú na povolanie rabína a študujú hlavne Talmud a jeho komentáre. Rabínske školy ješivy existovali všade tam, kde existovalo židovstvo. Niekedy doba umožňovala rozvoj štúdia a vzdelanosti, a to sa prejavilo aj v tvorbe ďalších komentárov. V čase útlaku sa Židia snažili zachovať to, čo získali z dávnych čias, aby to odovzdali ďalším generáciám.[264]

Pôvodne ješivy neboli miestom, kde by mladí chlapci dostávali výučbu. V ješivách sa pôvodne zasadalo a samotný výraz je hebrejským ekvivalentom termínu sanhedrin. V rannom stredoveku sa ješivy v úradných listinách označovali ako „veľké sanhedriny". Zhromažďovali sa v nich učenci, ktorí vydávali autoritatívne predpisy a zákony. Tak pod jednou strechou mohla pôsobiť akadémia, parlament aj najvyšší súd.

Predchodcom týchto akadémií bol bejt ha-midraš (dom učenia). Boli to staroveké akadémie v Babylónii a v Izraeli, ktoré vznikali medzi 2. a 5. stor. po Kr. a na ktorých vlastne vznikal Talmud. Pretože štúdium bolo posvätné, preto aj miestu, kde sa odohrávalo, bol priznaný posvätný status. Halacha hovorí, že pravidelne používaný bejt ha-midraš je svätejší ako synagóga, preto je povolené použiť bejt ha-midraš, ako synagógu, neodporúča to však naopak. Synagóga sa pre študijné účely využívala iba mimoriadne v najstarších dobách. Z talmudských príbehov je jasné, že bejt ha-midraš bolo miesto, kde sa učenci pravidelne stretávali, aby sa v ostrých diskusiách zaoberali nábožensko-právnymi otázkami alebo výkladom Biblie. Niektorí rabíni viedli svoj vlastný bejt ha-midraš a bol otvorený pre ostatných učencov i študentov. Chudobným alebo veľmi zbožným Židom bolo dovolené v týchto študovniach prespávať. Istého učenca sa pýtali,

263 SLODIČKOVÁ, M.: *Použitie literatúry v procese výučby etickej výchovy*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 5.

264 FRANEK, J.: *Judaizmus, Bratislava, Archa 1993*. s. 29.

čomu vďačí za svoj vysoký vek a ten odpovedal: „Nikdy v živote som nedopustil, aby bol niekto v študovni skôr ako ja.“[265]

Rozvinuté talmudské akadémie vznikajú až v stredoveku. V gaonskom období existovala významná akadémia v Bagdade. Akademickí funkcionári - gaoni a ich starší doktori tu boli podľa vzoru pompéznosti moslimských kalifov oslovovaní zvučnými titulmi, udeľovali požehnania a vyhlasovali kliatby. Tvorili dedičnú sakrálne-akademickú aristokraciu.

Babylonskí katedokrati predstavovali autoritu súdnu a vzdelávaciu, ale ich moc trvala len do rozpadu bagdadského kalifátu. Potom sa vytvárali miestne autoritatívne akademické centrá v severnej Afrike s halachickým centrom v Káhire. Pre získanie autority bol dôležitý pôvod učenca, komerčný úspech, ale najdôležitejšie bolo jeho vzdelanie. Všetky tri podmienky spĺňal Maimonides, jeden z najväčších učencov judaizmu.[266]

Akadémie pozostávali z doktorov a starších učencov. Akademici sedeli v siedmich radoch čelom k predstavenému - gaonovi. V každom rade bolo desať miest, pričom každý člen mal svoje nemenné miesto v zasadacom poriadku stanovenom podľa rodového pôvodu. Pre väčšinu z nich však nebolo členstvo v akadémii hlavnou pracovnou náplňou. Pôsobili vo svojich obciach ako úradníci alebo remeselníci i obchodníci. Členovia akadémie sa schádzali v plnom počte dvakrát do roka a rokovali celý mesiac. Do týchto zasadaní patrila aj výučba. Samotný gaon na nich vysvetľoval dvom tisíckam študentov pasáže z Talmudu. Existovali rôzne učiteľské stupne, na najnižšom bol tzv. odriekavač. Jednalo sa často o slepého človeka, ktorý sa naučil dlhé pasáže posvätného textu naspamäť. Na týchto verejných prednáškach sa zakladalo na opakovaní látky vo forme hlučnej zborovej recitácie. Dokonca aj dnes ešte Židia v Jemene udržujú recitačnú tradíciu a zachovávajú presnú výslovnosť stredovekých textov, ktorú európski Židia už dávno stratili.[267]

V Babylonii museli poprední muži akadémií - katedokrati pochádzať z uznávaného okruhu akademických rodín, nie z rodín obchodníkov. Paradoxné je, že ješivy vďačili za svoju existenciu práve obchodníkom a ich peniazom. Predstavený každej babylonskej aka-

265 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 48-49.

266 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 181.

267 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 180.

démie gaon mohol pochádzať z jednej zo šiestich rodín. V Palestíne musel byť jeho predkom Hilel, Ezdráš-Pisár alebo samotný Dávid. Voľba mohla padnúť i na vysoko vzdelaného muža, ktorý sa rodovej línii vymykal, ale stávalo sa to málokedy.[268]

Stredoveký rabínsky judaizmus vedie niekedy ostrú líniu medzi učencom (talmid chacham) a nevzdelancom (am ha arec). Učencovi bolo odporúčané, aby sa modlil v študovni, nie v synagóge. U aškenázskych židov vidieť sklon k paternalizmu, čiže učenec musel pôsobiť medzi ľudom, dohliadať na dodržiavanie zákonov a svojím príkladom viesť ostatných k šíreniu štúdia. Maimonides naopak prejavuje sklon k elitárstvu, keď požaduje, aby sa učenci pokiaľ je to možné nemodlili v synagóge spolu s ostatnými, ale v študovni, lebo ako sám hovorí „študovňa je väčšia ako synagóga" (MT Tfila, 8:3, 6:8).[269]

Začiatky európskych stredovekých ješív treba hľadať v severnom Francúzsku, v Porýní, v moslimskom Španielsku a v Londýne. Tu existovali paralelne s kresťanskými školami a podobne sa delili na dva typy: midraš gadol - škola pre pokročilých a midraš katon bola škola pre začiatočníkov. Toto delenie zodpovedalo katedrálnym a farským školám. V ješive sa študovalo sedem rokov. Študenti tu aj bývali a bola im poskytovaná strava. Vedúci školy bol nazývaný roš ješiva (hlava ješivy). Ten spravidla prednášal dvakrát denne a výučba spočívala v hlasnom melodickom čítaní textu a v preklade do hovorového jazyka. Učitelia prikladali aj vlastné poznámky, ktoré si študenti zapisovali a následne publikovali. Takto vznikali prvé aškenázske komentáre k Biblii a k Talmudu. Pre každých desať študentov bol zaistený repetítor, ktorý opakoval látku prednášanú predstaveným. Následne na konci týždňa študenti po dvojiciach čítali text znovu, pričom jeden z nich bol začiatočník a druhý pokročilý. Preferovalo sa štúdium z textu, nie spamäti. Učitelia dostávali za svoju prácu plat a ješiva bola finančne podporovaná z daní členov miestnej židovskej obce. Tak mohli študovať aj mladí chlapci z nemajetných rodín.

Učenci museli zvládnuť znalosť Biblie, náboženský rítus, kodifikovaný zákon, Talmud a komentáre, dokázali predniesť kázeň, napísať vysvetľujúcu epištolu, či vykonávať funkciu pomocného sudcu. Podobne ako v ostatných spoločnostiach v neskorom stredo-

268 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 179.

269 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 202

veku prebiehalo štúdium zásadne nahlas. Ani vtedy, keď sa rozšírilo používanie rukopisov a písaný text sa stal základným médiom fixácie a prenosu textu, sa prakticky nestretávame s tichým čítaním. To sa objavuje až s nástupom renesancie a tlačenej knihy. Rabínsky judaizmus však táto zmena zasahuje nepatrne. Teória rabínskeho učenia tu rozlišuje medzi skutočným štúdiom, ktoré prebieha nahlas a tichým prehliadaním textu, ktoré vraj nevedie ku koncentrácii a takéto učenie nie je preto považované za plnenie halachického príkazu študovať. Jeho podmienkou je totiž hlasné vyslovovanie učebnej látky.[270]

Význam bratislavskej ješivy

Veľký rozmach zaznamenali európske ješivy už v období raného stredoveku. Na území dnešného Slovenska v tej dobe boli menšie študijné centrá okolo významnejších učencov, akým bol v prvej polovici 15. storočia slávny rabín Izák Trnavský. Podľa niektorých historikov pôsobil popri Trnave krátkodobo aj v Bratislave. Bratislava v tom čase už patrila k popredným centrám uhorského židovstva. Počiatky miestnej ješivy siahajú pravdepodobne až do druhej polovice 13. storočia, a tak ju pokladáme za najstaršiu známu vyššiu vzdelávaciu inštitúciu na území dnešného Slovenska. Od 13. storočia sú známe aj mená viacerých rabínov, ktorí v Bratislave pôsobili a podľa všetkého sa podieľali aj na chode tamojšej ješivy. Bol to predovšetkým rabín Jonahan bar Saul, ktorý bol v dôsledku zosnovaného procesu krivo obvinený z hanobenia hostie a následne inkvizičným súdom odsúdený na smrť ukameňovaním ako aj rabín Herz, ktorý je považovaný za pravdepodobne posledného predstaveného stredovekej bratislavskej ješivy pred vyhnaním Židov z mesta v roku 1526. Hlavný rozmach židovského učenia v Bratislave začal so vznikom židovského geta na svahoch hradného kopca v druhej polovici 17. storočia. Tu sa konštituovala nová židovská komunita, zložená prevažne z viedenských exulantov, na čele ktorej stál rabín Jomtov Lipmann. Lipman sa v roku 1696 zaslúžil o vznik tzv. svätého spolku - Chevra Kadiša. Slávnym predstaveným vtedajšej komunity bol Simon Michel Pressburger (prastrýko nemeckého revolučného básnika Heinricha Heineho). Na vlastné náklady dal vybudovať modlitebňu nanovo založenej ješivy. Svedectvom veľkého významu miestnej ješivy a vzdelávacej činnosti rabína Izáka ha-Levi Landaua, ktorý sa stal hlavou ješivy v

270 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 200-201.

roku 1758, je chvála a uznanie najväčšej rabínskej autority tej doby – pražského rabína Ezechiela Landaua. Rabín Landau-Dukla zomrel v roku 1769. Po ňom ho v rokoch 1762 – 1789 na hlavnom rabínskom poste vystriedal rabín Meir Barby Halberstadt. Halberstadtovi sa podarilo pozdvihnúť bratislavskú ješivu na úroveň pražskej, lipnickej a mikulovskej ješivy, čím sa zaradila po ich boku medzi najvýznamnejšie ješivy tej doby. Rabín Meir Barby bol známy tým, že okrem talmudistických vedomostí oplýval aj svetskými znalosťami, a to najmä z oblasti medicíny. Tešil sa aj veľkému vplyvu na cisárskom dvore Márie Terézie. Význam a slávu, ktorú požívala bratislavská ješiva počas pôsobenia rabína Barbyho, podčiarkuje skutočnosť, že keď po jeho smrti ponúkli rabínsky post významnému talmudistovi Samuelovi Kellinovi, odmietol ponuku údajne so slovami: "V Prešporku by som mohol byť nanajvýš školským hlásnikom!"[271]

Bratislavská ješiva bola najstaršia ješiva na Slovensku. Bola založená pravdepodobne už začiatkom 18. storočia. Najväčší rozkvet dosiahla v 19. storočí za pôsobenia rabína Chatama Sófera, kedy sa stala najvýznamnejšou ješivou v Uhorsku. Bratislavská ješiva vyprodukovala celú generáciu významných rabínskych učencov a náboženských mysliteľov. Fungovala až do druhej svetovej vojny. Ďalšie významné ješivy boli v Galante, Trnave (založil ju rabi Samuel David Ungar), Vrbovom, Huncovciach, Šuranoch, Dunajskej Strede a Košiciach, menšie v Nitre, Seredi, Komárne, Liptovskom Mikuláši a v Humennom.

Vďaka ješive bolo meno dnešnej Bratislavy známe v celom židovskom svete. Počiatky úspechu však neboli jednoduché. V prvých rokoch pôsobenia rabína Chatam Sófera preložili sídlo uhorských kráľov z Bratislavy do Pešti. Bratislava a samozrejme aj miestna židovská komunita tak stratila politický a komerčný význam. Ďalší úder prinieslo obliehanie Bratislavy napoleonskými vojskami v roku 1809, počas ktorých bola poškodená veľká časť Židovne. Chatam Sófer sa na opätovné naliehanie svojich súvercov musel aj s poslucháčmi ješivy uchýliť do neďalekého Sv. Jura. Rabín Sófer síce bol odporcom kontaktov medzi židovskou a nežidovskou spoločnosťou, ale po svojej smrti sa stal symbolom tolerancie a vzájomnej spolupráce.

271 STERN, T.: *Sláva a zánik bratislavskej ješivy*. ww.delet.sk

Najväčšiu pohromu pre ješivu však znamenalo vzrastajúce židovské reformné hnutie. Príslušníkom reformy sa v roku 1820 podarilo založiť tzv. Primärschule - reformnú školu, ktorá popri náboženskom vzdelávaní ponúkala aj výučbu klasických svetských predmetov. V roku 1827 židovskí reformátori dokonca dosiahli niečo, čo bolo predtým neslýchané. Ješiva, ktorá bola baštou tradicionalizmu a výraznou mierou brzdila rozmach reformného hnutia, bola na základe intervencie príslušníkov reformných zmien vládnym dekrétom uzavretá, čím hrozil jej bezprostredný zánik, a to paradoxne v čase, keď bola na vrchole slávy. Len vďaka osobnému úsiliu a veľkým finančným výdavkom sa podarilo toto nariadenie zrušiť a činnosť bratislavskej ješivy zachovať.

V časoch pôsobenia rabína Chatama Sófera navštevovalo ješivu niekoľko stoviek študentov ješivy. Z jej radov pochádzala väčšina hlavných rabínov najvýznamnejších židovských komunít nielen vtedajšieho Rakúska-Uhorska, ale aj iných krajín Európy a dokonca Ameriky. Tento sľubný trend neustal ani po smrti Chatama Sófera v roku 1839. Dôstojnými nástupcami sa postupne stali jeho syn Samuel Wolf Schreiber (Kszaw Sofer), vnuk Bernhard Schreiber (Ševeth Sófer) a nakoniec jeho pravnuk Akiba Schreiber. Akiba Schreiber, ktorý vykonával post hlavného (ortodoxného) rabína od roku 1906, bol nútený sa prizerať, ako vznik klerofašistického Slovenského štátu zavŕšil to, čo sa nepodarilo dosiahnuť žiadnou zlovôľou vekov minulých. Nariadením zákonodarných orgánov Slovenského štátu došlo k zrušeniu väčšiny židovských ustanovizní vrátane ješivy. Študenti a učitelia, ktorým sa nepodarilo včasnou emigráciou zachrániť pred deportáciami, boli odvlečení do koncentračných táborov. Väčšina z nich zahynula. Akiba Schreiber, posledný zo slávneho rodu rabínov, sa zániku diela svojich predkov musel nemohúcne prizerať z emigrácie vo vtedajšej Palestíne.

Po skončení Druhej svetovej vojny, keď zdecimované zvyšky slávnej prešporskej komunity verili v čiastočnú obnovu zaniknutého sveta, ozvali sa hlasy za znovuotvorenie bratislavskej ješivy. Plány zmarilo komunistické prevzatie moci v Československu v roku 1948. Bratislavská ješiva však nezanikla. Pod menom "Pressburger Jeshivah" ju obnovili v novovzniknutom štáte Izrael.

V komplexe dokonca vybudovali presnú kópiu interiéru ortodoxnej synagógy na Zámockej ulici, zbúranej v pätdesiatych rokoch

20. storočia. Duch významnej vzdelávacej inštitúcie žije ďalej a sláva mesta Pressburg sa šíri medzi ortodoxnými Židmi dodnes.[272]

Systém ješív

Vo východnej Európe bol chod ješív závislý na dobročinnosti bohatých sponzorov. Zvlášť po Chmelnického pogromoch v 17 stor., ktoré znamenali počiatok dlhotrvajúceho ekonomického úpadku židovských obcí. Študent ješivy potom dostával z verejných fondov malé vreckové a spravidla sa stravoval striedavo v niekoľkých miestnych rodinách.

Pre ilustráciu spomienka jedného zo žiakov, takejto židovskej školy, ktorý hovorí: „*Obec na východnom Slovensku Čirč bola jedna z najchudobnejších náboženských obcí, ale stredobodom celého života Židov tu bola ješiva, vysoká škola Talmudu. Študenti boli väčšinou úplne chudobní, a preto dostávali obedy každý deň u iného Žida*.“[273]

V Poľsku takmer každá obec mala svoju ješivu. Štúdium bolo rozdelené do dvoch semestrov – letného a zimného a medziobdobie bolo venované samoštúdiu. Počas semestra sa prebrala jedna strana Talmudu denne, pričom roš ješiva (predstavený) sedel a študenti stáli okolo neho. Spravidla si študenti pripravili dennú látku dopredu a následne sa učiteľa vypytovali na zložité miesta. Keď boli otázky zodpovedané, bola látka považovaná za prebratú a nasledoval tzv. chiluk, čiže pokročilá analýza biblického alebo talmudského textu s dôrazom na nábožensko-právnu rovinu (pilpulistická metóda).[274] Koncom semestra sa študovala stredoveká halchická literatúra. Pokročilým študentom bolo dovolené predniesť vlastný chiluk-analýzu.[275]

Ďalší opýtaný svedok na základe vlastných skúseností porovnáva meštianku a ješivu v Gelnici na východnom Slovensku takto: „*Ja sa pamätám, že som si porovnával ten spôsob vyučovania v ješive so spôsobom vyučovania na tej meštianke. Tak na meštianke, pravda, ako na každej takej svetskej škole, učitelia nám látku preniesli.*

272 STERN, T.: *Sláva a zánik bratislavskej ješivy*. ww.delet.sk

273 BÁRKÁNY, E. - DOJČ, Ľ.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna, 1991. s. 360.

274 SORYS, S.: *Kapital ludzki na obszarach wiejskich - badania*. In: *Kapital ludzki, kulturowy i spoleczny a jakość zycia mieszkańców wiejskich województwa malopolskiego*. Krakow : Uniwersytet Rolniczy im. H. Kolataja, 2011.

275 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 106.

Potom sme mali učebnice. Učili sme sa slovenskú literatúru, nemeckú literatúru a tak. Bolo treba sa doma pripraviť podľa učebnice a zapamätať si, kedy sa Kukučín narodil, čo napísal Goethe a podobne. A keď to človek vedel, tak obstál, to znamenalo, že je dobrý žiak. Aj ja som celkove patril medzi dobrých žiakov. A na rozdiel od tohto spôsobu vyučovania na ješive to bolo celkom ináč. No proste tá metóda vyučovania v ješive bola taká, že všetkých žiakov asi raz do týždňa zvolal rabín, všetkých mladších i starších a predniesol im istú časť talmudu. Tam obyčajne sme si vypočuli, čo on hovorí, niektorí starší vstali, prihlásili sa k slovu a oponovali, prípadne povedali, že ten výklad príslušnej časti Tóry by mohol byť iný, a že ten a ten autor talmudu, no proste, že ten výklad možno chápať ináč, než to povedal rabín. No a keď tá prednáška s diskusiou skončila, potom nás rozdelili do takých malých skupín. Obyčajne nás bolo tak šesť, sedem mladších študentov a jeden starší. Ja som bol vtedy, čo ja viem, tak štrnásť, pätnásťročný. No a ten starší, čo bol takým naším vedúcim, to bol asistent rabínov a on sa venoval nám. Látku, ktorú rabín predniesol, potom s nami preberal ešte dôkladnejšie... Vyzval nás, aby sme povedali svoju mienku, či súhlasíme, či sa nám to vidí logické, či je to správne a ak sa nám to vidí nesprávne, že samozrejme máme možnosť uplatniť svoj názor. Tak to bola výzva. Každý mal možnosť sa uplatniť, uplatniť svoj intelekt. Tak samozrejme, že sme sa pretekali, aj sme prekrikovali jeden druhého. Bolo to veľa kriku, a preto sa hovorí, že je krik ako v židovskej škole. Lebo tam nesedia žiaci priklincovaní k stoličkám, aby počúvali, čo učiteľ hovorí, ale hlásia sa aj slovne so svojím výkladom príslušnej látky, ktorá bola prednesená“.[276]

Každý vedúci ješivy mal sluhu (šamaš), ktorý dohliadal na pripravenosť a morálku študentov. Sporadicky boli študenti predvedení pred asistentov, ktorí skúšali ich znalosti. Šamaš, (sluha) mal právo študentov fyzicky trestať a verejne ich napomínať. Študenti často sprevádzali svojho učiteľa na výročné trhy, kde dochádzalo k dohadovaniu sobášov (šiduch). (Sobáš bol považovaný za záslužný skutok, nakoľko tu Žid využije dar Boha tak, že splodí potomstvo).

Systém ješiv sa na konci klasického obdobia rabínskeho judaizmu sa stal strnulý a ekonomicky upadal. Preto v roku 1803 rabi

276 SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000. s. 235-236.

Chajim z Voložinu sa ho pokúsil zreformovať. Založil vo Voložine (dnešné Bielorusko) novú ješivu. Aby ušetril študentov ponižujúceho stravovania po rodinách, zaisťoval prostriedky na chod ješivy i na živobytie študentov sám. To mu umožnilo vyberať si tých najnadanejších študentov bez ohľadu na ich ekonomickú situáciu. Štúdium, ktoré tu prebiehalo nepretržite dvadsaťštyri hodín denne, bolo vo voložinskej ješive povýšené na kozmickú aktivitu, ktorá prispieva k integrácii celého vesmíru a vyžarovaniu Božskej emanácie do sveta.[277]

Konečne až dekrétom Jozefa II. z roku 1781 bola židovským deťom povolená návšteva všetkých druhov domácich verejných škôl vrátane univerzít. Súčasne bolo štátom podporované zakladanie sekulárnych židovských škôl, ktoré navštevovali už aj dievčatá. Tu sa vyučovala popri náboženstve už aj nemčina, matematika, zemepis a etika. V tomto patente bolo tiež nariadené, že Židia majú všetky zmluvy, účty a obchodné knihy viesť v nemčine. Pretože návštevnosť týchto škôl bola spočiatku nízka, cisár nariadil, že absolvovanie takejto sekulárnej školy a znalosť nemčiny budú podmienkou pre povolenie sobáša.

V 19. storočí preto Židia kládli zvýšený dôraz na profánne vedomosti: „Osvojili si svetskú vzdelanosť, začali masovo navštevovať univerzity, asimilovali sa, prestali žiť tradičným spôsobom života, začali konkurovať svojmu okoliu vo všetkých sférach života. Objavujú sa v značnom počte židovskí lekári, právnici, technici, ale aj spisovatelia, umelci, novinári, herci a podobne“. Ideálom rodičov bolo vzdelanie detí, na čo ich pripravovali od detstva. V židovskom vtipe matka na otázku, koľko majú jej synovia rokov, hrdo odpovedá, že advokát má tri a doktor bude mať dva... V domácnostiach často zaznievala veta: „Uč sa, to je jediná vec, ktorú ti nikto nemôže vziať.“[278]

V Prešove židovské deti navštevovali dve ľudové školy, ortodoxnú a neologickú. Okrem toho v meste pôsobili ešte dve ješivy - Ec chaim (Strom života) a ješiva Talmud Tora. Vyučovanie učňov zabezpečoval Prešovský židovský priemysel a remeselnícky spo-

277 SLÁDEK, P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008. s. 107-108.

278 SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print, 2000. s. 238-239.

lok. Deti predškolského veku navštevovali ortodoxnú detskú škôlku, ktorú Prešovčania volali opatrovňa.[279]

Židovské školy v 20. storočí

Vyššie vzdelanie dostávali židovské žiačky a žiaci z Prešova a okolia v povestnom evanjelickom kolégiu. V roku 1903 študovalo vo všetkých ústavoch kolégia vyše 200 židovských žiakov, čo predstavoval viac ako štvrtinu. Väčšina študovala na gymnáziu alebo právnickej akadémii. Podľa vyjadrení svedkov tu bola znášanlivosť, priateľské vzťahy medzi študentmi všetkých vierovyznaní. Študenti, či už kresťania, či Židia si pomáhali a vzájomne sa navštevovali.[280]

V predvojnovom Československu sa židovské náboženstvo vyučovalo na všetkých druhoch škôl. Popri tom existovali ešte samostatné židovské školy ako bolo napr. Reálne židovské gymnázium v Brne, v Mukačeve a v Prahe. Začiatkom vojny, v roku 1940, boli všetky židovské deti zo škôl vylúčené a štúdium sa muselo sústrediť do rôznych ilegálnych vzdelávacích krúžkov.[281]

Možnosti získať vzdelanie výrazne obmedzil holokaust.

Významnú kapitolu v histórii židovskej výchovy tvorí ilegálne vzdelávanie detí v terezínskom ghete a v koncentračných táboroch.

Po Druhej svetovej vojne vzhľadom k veľkým stratám už neboli židovské školy obnovené a po komunistickom prevrate v roku 1948 bola zrušená i tradičná výučba akéhokoľvek náboženstva. Neskôr bola zakázaná aj výučba hebrejčiny na jazykových školách.

Až po nežnej revolúcii, novembri 1989 bola obnovená výučba judaizmu. V Prahe pri Židovskej obci s pomocou americkej Nadácie Rolanda S. Laudera bola založená materská škôlka (1994), základná židovská škola Levíča (1997) a gymnázium Nové svetlo (1999). V týchto školách sa dnes vyučuje podľa štandardných osnov, navyše je tu zastúpená židovská výchova a výučba hebrejčiny. Žiaci tu môžu navštevovať aj rôzne krúžky židovských tradícií, tematické semináre a besedy.[282]

279 KÓNYA, P. - LANDA, D.: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a.s., 1995. s. 39.

280 AMIR, G.: *Prešov - osud židovskej obce, jednej z mnohých*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry. 2004. s. 53-54.

281 http://www.jewishmuseum.cz/en/avice7.htm

282 http://www.jewishmuseum.cz/en/avice7.htm

Sionizmus vo svete a v Izraeli

Sionizmus a situácia Židov v 19. storočí

Návratu na Sion do zeme zasnúbenej do značnej miery pomohol aj sionizmus. Sionizmus môžeme chápať ako hnutie, ktoré malo za cieľ ustanovenie resp. obnovenie štátu Izrael. Tento termín použil roku 1886 Nathan Birnbaum. V židovských myšlienkach a modlitbách bol vždy prítomný, veď návrat do zasnúbenej Zeme je idea, ktorá sa nesie už od vyhnania Židov Rimanmi. Každoročne opakovaná modlitba: „Na ďalší rok v Jeruzaleme" sa opakuje každý rok v mesiášskom očakávaní, až do 19. storočia v sakrálnom slova zmysle, no po vzniku sionizmu a idei národného samostatného židovského štátu resp. štátu Židov v Palestíne, podľa Herzla prešla do profánnej roviny[283]a predvídal ho už Spinoza a priamym iniciátorom bol viedenský žurnalista Theodor Herzl, ktorý bol reportérom pri Dreyfusovom procese v Paríži. V Dreyfusovom procese išlo o vykonštruovaný proces proti dôstojníkovi francúzskej armády na základe falošných dôkazov a listu, ktorý podľa rukopisu mal patriť Dreyfussovi, v hlave Theodora Herzla začali vznikať obavy o Židov v Európe, a tak vzniká tiež myšlienka sionizmu.[284]Dreyfus bol jediný Žid vo francúzskom generálnom štábe, jeho hodnosť bola kapitán francúzskej armády. Jeho obvinenie spočívalo v sprenevere a odovzdaní tajných vojenských dokumentov nemeckým úradom. Bol odsúdený na doživotný žalár. Verejná mienka vo Francúzsku sa rozdelila vo dvoje, na intelektuálov, ktorí považovali proces za urážku humanitných ideálov a na nacionalistov, ktorí boli jednoznačne za zachovanie rozsudku. Bolo zjavné, že Dreyfus je nevinný a vykonštruovaný proces ešte dlho po vynesení rozsudku víril verejnou mienkou Francúzov. Pravda nakoniec zvíťazila a kapitána nakoniec plne rehabilitovali, vrátili mu vojenskú hodnosť a udelili Rád Čestnej Légie ako odškodné za nespravodlivo udelený trest.[285] No dejiny sionizmu siahajú oveľa ďalej, do doby, ktorú je ťažko určiť, keďže túžba po Sione je prítomná už v knihách prorokov a židovskej liturgii. Dejiny túžby návratu majú svoje rôzne

283 RUCKER, L.: *Stalin, Izrael a Židé*. Praha : Rybka publishers, 2001. s. 13.

284 RUNES, D. D.: *Slovník Judaizmu*. Bratislava : Danubia print, 1992. s. 154.

285 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 181.

obdobia. Prehistóriou sionizmu vo forme pokusov o vytvorenie domoviny pre celý židovský národ v Palestíne dávno pred 19. storočím, je ich dosť a zaslúžili by si vlastnú vedeckú prácu, no všetkými sa nemožno zaoberať. Spomeňme Serenusa, ktorý chcel v roku 720 vytvoriť židovskú pospolitosť na území Palestíny pomocou použitia ozbrojeného útoku a jej dobytia. Tiež v 12. storočí sa roztrhlo vrece so samozvanými mesiášmi resp. pseudomesiášmi, či už na území Európy, ale aj v Iráne a iných krajinách, kde boli Židia prítomní. Všetci títo ohlasovali rôznymi formami návrat Židov do svojej vlasti. Známym pokusom sa stal aj pokus Dávida Alroya z roku 1160, svojím militantným poňatím, keď vyzval Židov žijúcich v ázijských krajinách na ťaženie za oslobodenie Palestíny. Šestnáste storočie sa stalo pôsobiskom Jozefa Nassiho, ktorý sa snažil využívať svoje konexie na tureckom panovníckom dvore na získanie autonómneho územia v Palestíne pre svojich krajanov, no neúspešne. V 17. storočí sa do popredia dostáva cesta mystiky, modlitieb a pôstu ako prostriedky urýchlenia príchodu Mesiáša do Jeruzalema, čo môžeme badať aj na vzniku hnutia chasidizmus v Poľsku a na Ukrajine. Zatiaľ čo sedemnáste storočie sa nieslo tónmi náboženského prežívania, kde hrala dôležitú úlohu modlitba a mystické prežívanie, tak v osemnástom storočí sa do popredia dostávajú utopistické a dobrodružné projekty ako memorandum odovzdane anglickému kráľovi Wilhelmovi III., ktoré prijal od O. Paulliho, kde bolo požadované založenie židovského štátu na území Palestíny, taktiež Herman Móric mal túžbu stať sa kráľom židovského národa v Južnej Amerike. Prvý oficiálny nákup pôdy v Palestíne židovskými aktivistami sa mohol stať realitou v roku 1781, keď tí sa stretli v Livorne na stretnutí sprostredkovanom nemeckými vojakmi, s Turkom Ali Beyom, ktorý chcel predať pôdu, ktorú vlastnil na území vtedajšej Palestíny, no k predaju nedošlo pre predčasnú smrť Aliho Beyoma. No oficiálnu iniciatívu zastrešenú jedným kompaktným a živým hnutím započal až Theodor Herzl.[286]

V 19. storočí môžeme vnímať obrovské zmeny na svetovom poli, či už ekonomickom, sociologickom, náboženskom či politickom. Jednou z takýchto zmien bola aj premena nábožensko-národnej identity židovského etnika na nacionálne hnutie, ktoré bolo nositeľom svetovej židovskej kultúry židovského národa. Ako problém národnostný začal vnímať židovskú otázku medzi prvými Rabi Jehuda Alkalai pochádzajúci z Bosny a Cvi Hirsch Kalscher, ktorí sa zaoberali myšlienkou zalo-

286 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 108.

ženia jednej svetovej židovskej organizácie, usilujúcou sa o vyriešenie židovskej otázky návratom do Palestíny, z ktorej vyrástlo hnutie Chibat Cion – láska k Sionu.[287] Tieto tendencie vznikali ešte pred vystúpením Herzla, keď ideu návratu na Sion ako prví začali realizovať Židia z východu, návrat na Sion zahájili okolo roku 1880, čiže ešte predtým ako Theodor Herzl vydal Židovský štát a zvolal v roku 1897 prvý sionistický kongres, ktorý dal hnutiu program a akčné prostriedky.[288] Tieto tendencie boli aj v Rusku, kde židovskí študenti založili kluby ako napr. spoločnosť Bilu, ktorý mal heslo „*Dom Jakubov povstaň a choď*" a tiež Chovevei Ción (milovníci Sionu) boli predchodcovia svetového sionistického hnutia.[289]Chovevei Ción, tak si hovorili jednotliví členovia hnutia ktoré nieslo názov Chibbat Ción, čiže láska k Sionu. Cieľom hnutia bolo uskutočniť návrat Židov do svojej pôvodnej vlasti v Palestíne. Hnutie podporovalo prvú skupinu kolonistov z Ruska a práve členovia Bilu boli prvými, ktorí zakladali poľnohospodárske osady na území Palestíny. Hnutie milovníkov Sionu zakladalo aj pobočky v Rumunsku, Rakúsko-Uhorsku, Nemecku a Amerike. Spoločnosť bola uznaná aj ruskou vládou oficiálne v roku 1899, predsedom hnutia bol L. Pilskner. Financovanie hnutia bolo závislé na bankárovi a finančníkovi Edmondovi de Rothschlidovi.[290]

Ideológia sionizmu je založená na presvedčení Židov, že ich rozpoloženie národné a politické sa nachádza v zvláštnej situácii, ktorá nie je nijako porovnateľná so situáciou ktoréhokoľvek národa na svete. Dôkazom tohto tvrdenia sú dejiny židovského národa či už v Európe alebo v celom svete, ktoré ukázali vo svetle špecifické problémy. Medzi tieto problémy patrí problém ich zapájania sa do obyčajného spoločenského života ako rovnocenného partnera majoritnej populácii, tiež problém asimilácie sčasti spôsobený spôsobom života židovských komunít v uzavretých spoločenstvách resp. snaha zachovať si židovskú identitu a dedičstvo a s tým súvisiaci odmietavý postoj väčšinového obyvateľstva voči týmto komunitám, ktorý zahŕňa pojem antisemitizmus, ktorý sa stal veľkým problémom, najmä pri vyvrcholení týchto nálad najstrašnejšou možnou formou, holokaustom. Všetko toto možno nazvať židovskou otázkou, na ktorú sa Židia rozhodli odpovedať sionizmom. Rieše-

287 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy Judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 54.

288 FOUILLOUX, D. a kol.: *Slovník biblickej kultúry*. Praha : EWA EDITION, 1992. s. 208.

289 LILIENTHAL, A. M.: *Sionizmus*. Praha : Orbis, 1988. s. 13.

290 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 110.

nie sionizmu vychádzalo zo snahy zlepšiť národnú situáciu židovskej populácie a riešiť židovskú otázku ako otázku národnú. Z toho vyplýva, že židovská otázka sa dá riešiť len politickou cestou, ktorá by sa takto predkladala aj kultúrnym národom, ktoré by túto otázku mali riešiť. Bolo nutné pripojiť aj národnú spolupatričnosť a túžbu po znovuzrodení národa. Zastrešenie tohto problému zobral na seba sionizmus, ktorý sa takto stal oficiálnym hnutím snáh židovského národa o sebaurčenie. Diaspóry považoval sionizmus za nedostatočné a polovičné riešenie. Bolo teda nutné vybrať sa inou cestou a to politicko-ekonomickou víziou riešenia, z ktorej vyplývajú štyri základné princípy sionizmu. Hlavné je brať židovskú otázku ako otázku národnú, druhým princípom je neriešiť túto otázku v diaspóre, kde nemôže byť vyriešená. Ďalej je nutné obnoviť spolupatričnosť a pomáhať si medzi sebou, nečakať pomoc od iných a snažiť sa o obnovenie židovského štátu výlučne na území Palestíny.[291]

Sionizmus sa člení na veľa politických smerov a skupín, čiže nie je všeobecne prijímaný ani medzi samotnými Židmi. Významné skupiny ortodoxných Židov (napr. Neturej Karta) myšlienku sionizmu odmietajú a na Palestínsko-Izraelské územie sa väčšinou odmietajú vracať. Tieto skupiny vnímajú sionizmus ako herézu, lebo podľa Tóry môže židovský štát založiť iba mesiáš. Sionizmus bol v minulosti v r. 1975 OSN označený ako za jednu z foriem rasizmu, ale toto rozhodnutie bolo v r. 1991 anulované rezolúciou č. 4686. Je treba mať na pamäti, že žiadny z významných sionistických vodcov a mysliteľov (Theodor Herzl, Achad Ha'am, David Ben Gurion či Moses Hess) nikdy neverili tomu, že židovský štát vyrieši všetky problémy, s ktorými sa Židia stretávali. Aký bol teda hlavný úspech sionizmu? Vytvoril nové normatívne a verejné ohnisko Židovskej existencie. Byť Židom neznamenalo len dodržiavať pravidlá viery či určitej normy, ale tiež byť príslušníkom židovskej pospolitosti.[292]

V najširšom zmysle slova sa môže sionizmus chápať ako „*náboženssko-politická orientácia i orientácia mesiášska o konci sveta na krajinu Izrael ako na Svätú zem a Krajinu otcov*." Ako aj iné politické či nepolitické smery sa ani sionizmus nevyhol rôznym uhlom pohľadov svojich stúpencov, a tak vznikli v sionizme rôzne smery ako Herzlov politicko-diplomatický pohľad židovského štátu. Chaim Weizmann a David Ben

291 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 122.

292 ZROSTLÍK, D.: *Sionizmus*. http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/296-sionismus.html (1.12.2012)

Gurion boli predstaviteľmi praktického sionizmu formou rázneho osídľovania Palestíny. Tzv. kultúrni sionisti, v menšom počte vedení Matrinom Buberom a Achadom Ha Amom, ktorí svoju pozornosť zameriavali na duchovno-kultúrne zriadenie podmienok pre Židov a boli za kompromis s arabským obyvateľstvom. Vladimir Žabotinsky bol predstaviteľom štátneho sionizmu, ktorého sa neskôr zriekol ako aj členstva v sionistických štruktúrach na protest proti mäkkosti tohto smeru.[293]

Vplyv na vznik a podobu sionizmu mali dva faktory. Jedným z nich bolo novoveké európske osvietenstvo, kedy vznikali národne hnutia snažiace sa o dosiahnutie sebaurčenia, slobody a suverenity. Druhým zdrojom je židovská náboženská tradícia, založená na špecifických etických princípoch.[294] Možno povedať, že sionizmus je jedno z tých národno-obrodzovacích hnutí, ktoré sa objavili na svetovej scéne v 19. storočí, no jeho korene pomenúva židovské hnutie usilujúce sa o znovuzriadenie národného domova". Tento termín, sa ale začal používať neskôr, to znamená, že to ,čo označoval, už určitú dobu existovalo t.j. túžba vrátiť sa do zasnúbenej zeme.[295] Sionizmus hebr. sijonut, podľa Newmana je to hnutie, ktoré je obhajujúce a podporujúce návrat židovského ľudu do vlasti predkov Erec Jisra´el, táto myšlienka, ale u Židov bola stále živá, už po prvom churbane, v dobe vyhnanstva v Babylónii a po druhom churbane po vyhnaní Rimanmi v 70. roku po Kristovi. Navzdory vyhnanstvu po cele stáročia si židovské komunity udržiavali svoju identitu a vedomie existencie v exile a stále dúfali s nádejou v príchod mesiáša. Tieto nádeje sa spájali s postojom pri modlitbe, kde boli otočení k Jeruzalemu, podobne aj synagóga, dodržiavanie liturgických predpisov a taktiež neustále pripomínanie si sviatkov udržovalo úzky vzťah s domovinou. Vo svojich začiatkoch musel sionizmus prejsť rôznymi problémami, hlavne čo sa týka nepriateľstva z vlastných radov. [296]

„*Koncepcia národného štátu ako východiska zo situácie spoločenskej diskriminácie a otvorených politických represií, sa hlási k židovstvu ako k národu a politickej spoločnosti,*" aj tak by sa dal chápať sionizmus, ktorý je aj preto možno chápaný ako extrémny, agresívny a netolerantný prúd národného socializmu.[297] Podľa Brumlika M. sa sionizmus po

293 JEKKELOVÁ, J.: *Lexikón svetových náboženstiev*. Bratislava : Aktuell, 2006. s. 122.

294 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 122.

295 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 19.

296 NEWMAN, J.: *Judaizmus od A po Z*. Praha : Sefer, 2009. s. 181.

297 BRUMLIK, M.: *Judaismus*. Praha : GRADA, 2012. s. 76.

naplnení svojho cieľa t.j. založenie židovského štátu, nachádza vo fáze tzv. post sionizmu. Možno povedať, že ide o „*kultúrne cítenie v Izraeli a v diaspóre, viac alebo menej otvorené a pripravené prihlásiť sa ku kultúrnym nie k územným koreňom Izraela.*" Najmä čo sa týka hebrejského jazyka nutné poukázať, že práve ten bol spojovacím prvkom Židov, ktorý bol dejinami overený na rozdiel od rôznych snáh politických spektier a národne orientovaných organizácií. Je očividné, že Izrael v konfrontácií so sekularizáciou je na tom rovnako ako zvyšok sveta, to znamená strácanie duchovného významu.[298]

V slovníku biblickej kultúry sa o sionizme dočítame: *„Sionizmus je politické hnutie, ktorého predmetom je ustanovenie izraelského štátu v Palestíne."* Nakoľko tento cieľ bol roku 1948 splnený, sionizmus obrátil svoju pozornosť na posilnenie tohto štátu, formou ochrany majetku, presídlenia zvyšných príslušníkov židovského národa žijúcich mimo štát Izrael a posilnenie jednoty izraelského národa. [299] V súčasných podmienkach je sionizmu formou národne oslobodeneckého hnutia Židov, ktorý zjednocuje národ v mocnú a jednotnú silu pod jednou vlajkou, ktoré chráni legitímne právo židovských nárokov v zasnúbenej Zemi a obraňuje život svojich krajanov v diaspóre.[300]

Sionizmus sa stal neodmysliteľnou súčasťou svetového diania 20. storočia. To možno pre ľudí, ktorým toto hnutie svojou snahou a činnosťou prinieslo vlastný štát platí dvakrát. Práve pre nich sa stal nádejou, stelesnením a osobným stotožnením sa svojím pohľadom na svet. Markantne to badať najmä po nacistickom vyčíňaní v Európe, kde mohli ľudia aj vďaka snahám sionizmu začať nový život a získať pocit sebaurčenia a bezpečia. Toto hnutie sa premieňalo postupne z pomerne konzistentného, pragmatického a viac-menej ideologického politického prúdu, ktorý tvoril jednotu a celistvú skupinu zástancov jednej veci, na obrovský kolos rôznych smerov a variant súdobých politických smerov a ideológií, ktorý sa pomaly premieňal na súčasnú podobu sionizmu. Dnešný sionizmus, ktorý možno identifikovať ako portfólio politických strán Izraela, je do značnej miery pozitívnym prínosom, najmä kvôli zachovaniu demokracie, dodržiavaniu ľudských práv a zaisťovaniu blahobytu, no na druhej strane tieto snahy často negujú iné, najmä tie, ktoré súvisia s problematickými krokmi, ktoré sa prijímajú v politike voči palestín-

298 BRUMLIK, M.: *Judaismus*. Praha : GRADA, 2012. s. 19.

299 FOUILLOUX, D. a kol.: *Slovník biblické kultúry, Praha : EWA Edition, 1992*. s. 208.

300 NEWMAN, J.: *Judaizmus od A po Z*. Praha : Sefer, 2009. s. 184.

skemu obyvateľstvu a vlastnej politike militarizácie spoločnosti a postojom voči rôznym skupinám v kontexte prístupu Izraelitov k náboženstvu.[301]

Na začiatku 19. storočia žilo na svete 2.25 milióna obyvateľov hlásiacich sa k židovstvu, z toho 2 milióny žilo v Európe. V osemdesiatych rokoch sa situácia rapídne zmenila, počet Židov sa zvýšil na sedem miliónov vo svete a šesť v Európe. Väčšina populácie sa nachádzala na územiach dvoch veľmocí a to Ruska a Rakúsko-Uhorska, kde žilo okolo 80 % svetovej populácie Židov. Konkrétne v Rusku sa nachádzali 4 milióny Židov a v Rakúsko-Uhorsku skoro 1,5 milióna Židov, Nemecko na svojom území v tej dobe registrovalo 550 tisíc Židov, Osmanská ríša 300 tisíc a na americkom kontinente 250 tisíc. Vďaka výraznému zlepšeniu zdravotníckych podmienok a sanitárnej starostlivosti sa zvýšil priemerný vek a aj vďaka tomu bol populačný nárast Židov skoro dvakrát výraznejší ako celkový nárast obyvateľstva. Majoritné obyvateľstvo tých-ktorých štátov sa cítilo byť ohrozené týmto nárastom, a tak nasledovala vlna pogromov, násilia a antisemitských zákonov v súvislosti so zhoršujúcou sa sociálnou situáciou Židov v dôsledku rastu obyvateľstva. Nastala obrovská migrácia obyvateľstva z európskych krajín. Celé židovské rodiny sa vydali hľadať nový život najmä do severnej a južnej Ameriky. Badať to markantne v rokoch 1881 a o rok neskôr odišlo z Ruska 100 tisíc Židov a o desaťročie neskôr krajinu opustilo až okolo 250 tisíc občanov so statusom Žid. Taká istá situácia bola aj v Haliči, ktorá v tej dobe patrila Rakúsku, kde sa v rozmedzí roku 1882 až do začiatku prvej svetovej vojny vysťahovalo 350 tisíc Židov, takmer súmerne v približne rovnakom počte opúšťali Židia aj Rumunsko.[302]

Boli tu aj tendencie, aby títo Židia, ktorí sa rozhodli emigrovať, emigrovali do Palestíny, tieto tendencie sa niesli celou históriou, najreálnejšie kontúry začali naberať na západe, keď v Anglicku v 1838 vyšiel článok anglického ministerstva zahraničných vecí, ktorý hovoril o možnostiach osídľovania Palestíny židovským obyvateľstvom. Tento plán, sa ale neobjavil z ničoho nič, dôvodov bolo viacero. Jedným z nich bola politická nestabilita v regióne povstania v Sýrii a Palestíne, rozpad Osmanskej ríše a záujem imperialistického Anglicka na blízkom východe, kde by v podobe Izraelského štátu získali dobrého spojenca. Vo Švajčiarsku sa zasadzoval za návrat Židov do Palestíny

301 HERZL, T.: *Židovský stát*. Praha : Academia, 2009. s. 12.

302 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 150.

Henri Dunant, zakladateľ červeného kríža. Alliance Israélite Universelle, je prvá medzinárodný zväzok židovstva, ktorá vznikla pod vedením Adolpha Cremieuxa a v prvých rokoch svojej existencie sa zasadzovala o židovské osídlenie Palestíny. Tiež na východe sa objavili predsionistické snahy. Môžeme spomenúť spis vyššie spomenutého Jehudu Alkalaja zo Semlinu Šema Izrael, v ktorom autor tvrdí, že návrat k hebrejčine a zakorenenie sa v svojej krajine prinesie vykúpenie a obrodenie židovského národa ako náboženské, tak politické. Haskala resp. židovské osvietenstvo je ďalším hnutím, ktoré vyplynulo z neistoty Židov žijúcich v Rusku.[303] Hlavne týmto hnutím, ale aj názormi, ktoré vznikli vo francúzskej revolúcii bolo formované európske židovstvo v devätnástom storočí.[304] Hlavným predstaviteľom tohto hnutia bol Moses Mendelssohn, ktorého heslo bolo: „*Buď Židom vo svojej domácnosti a Európanom v spoločnosti*". Toto osvietenecké hnutie značne prispelo k asimilácii židovského obyvateľstva strednej a východnej Európy, no zaslúžila sa aj o zakladanie mnohých židovských inštitúcií a nepochybne o oživenie života v židovských náboženských obciach.[305] Peres Smolenskin bol jedným zo zakladateľov, no vydal sa vlastnou cestou a 1869 založil vo Viedni hebrejské noviny Ha Šachar, ktoré pritiahli mladú židovskú inteligenciu a stali sa vodcovským listom nového, sionistického hnutia. V roku 1881 bol ruskými nihilistami zavraždený cár Alexander II. Zodpovedosť bola pripísaná aj Židom, čo spôsobilo pogromy, ktoré trvali až do roku 1983. V Odese boli násilnosti zvlášť prudké, keďže toto mesto bolo kolískou haskaly. Zdesenie medzi Židmi bolo veľké. Vo Viedni vznikli nové sionistické skupiny ako študentmi vytvorená Kadima, čo v preklade znamená vpred. V 1882 rabín Mohielever založil sionistický spolok Chovevé Cion – milovníkov Sionu, ktoré bolo jedným z mnohých hnutí v Rusku, zatiaľ čo iné podobné vznikali aj v iných častiach Európy, v Poľsku, Rumunsku a Londýne.[306] Podstatným faktom v devätnástom storočí bolo hromadné sťahovanie. Medzi prvými opustili svoje domovy nemecky hovoriaci Židia, ktorí zamierili do Ameriky, po nich v 80. rokoch nasledovali východoeurópski Židia, menej vzdelaní najmä z Ruska a pobaltských krajín, ktorí však v nasledujúcich generáciach nabrali na vážnosti, čo je pochopiteľné vzhľadom k ich počtu. Svoje

303 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 28.

304 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 147.

305 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 182.

306 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 30.

náboženské tradície si uchovali, a tak vznikali rôzne židovské obce podľa príslušnosti. Tak vznikli sefardské, aškenázske a aj chasidske komunity. Amerika so svojim prívetivým prijatím bola dobrou živnou pôdou pre rôzne reformné hnutia, ale aj pre rýchlu asimiláciu pre tých, ktorí sa chceli asimilovať. Európski Židia prechádzali ťažkým obdobím poznačeným osvietenstvom a rýchlo rozvíjajúcou sa spoločnosťou, ktorej bolo treba čeliť, a tým viac sa to prejavovalo u Židov, ktorí sa snažili uchovať si svoju identitu, čo bolo čoraz viac ťažšie. V nemecky hovoriacom prostredí začali vznikať nové reformné impulzy, ktoré vyvrcholili reformným hnutím, ktoré sa snažilo judaizmus viac priblížiť ľuďom. Tento smer chcel skrátiť liturgiu, pridať orgán a zborový smer a rabíni sa mali obliekať po vzore luteránskych kazateľov. Reforma sa ujala najmä v Spojených štátoch amerických, kde v osemdesiatych rokoch hnutie reformistov predstavovalo už radikálny odklon od ortodoxie, kde sa už talmud a Biblia nebrali ako záväzné v určitých oblastiach ako v etických, v predpisoch jedla a vylučovali taktiež existenciu života po smrti, no z týchto myšlienkových pochodov museli rýchlo ubrať a nakoniec uznali Bibliu a talmud ako záväzné pre judaizmus, a tak aj k dodržiavaniu istých predpisov. [307]

Začiatok procesu zrovnoprávnenia Židov v Európe siaha do čias Jozefa II., ktorý vydal tolerančný patent pre Židov žijúcich na území Čiech a Moravy, Viedne a neskôr Haliče, ktorá pripadla Rakúsku po prvom delení Poľska. No aj táto tolerancia mala svoje hranice, keď vo Viedni nemohla byť postavená synagóga a povolenie bývať tam mohli dostať len tolerovaní židovskí občania s rodinami. Taktiež vo Francúzsku v 1791 zrovnoprávnili v Alsasku a Lotrinsku Židov s ostatnými obyvateľmi a to úplne vo všetkých občianskych a právnych smeroch. No už o šestnásť rokov neskôr sa tieto práva, ktoré zrovnoprávňovali Židov ako jednotlivcov mali zastrešiť ako práva celej židovskej obce žijúcej na území Francúzska. Nakoniec sa všetky obce podriadili centrálnemu konzistóriu v Paríži, no zase sa vrátila nedôvera voči Židom v podobe kontrol ich úverov a obchodných činností. Táto vlna otvorenia sa riešeniu židovskej otázky sa ďalej niesla do Pruska, kde postupne Vestfálsko, Bádensko a v 1813 roku Bavorsko prijali zákony podobné tým vo Francúzsku. V Prusku bol vydaný edikt roku 1812, ktorý za istých splnených podmienok považoval židovských usadlíkov za občanov Pruska, pre ktorých už neplatili osobitné dane alebo obmedzenia, išlo hlav-

307 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy Judaizmu*. Praha : SNM, 1993. s. 52.

ne o to aby si viedli účtovníctvo v nemčine a taktiež ponemčené malo byť aj ich priezvisko. Stále však bol odmietavý postoj voči možnosti uplatniť sa v štátnej sfére pre občanov židovskej národnosti. Po revolúcii 1848 sa znovu začína zobúdzať emancipačné hnutie, ale tieto požiadavky sú naplnené až na zjazde severonemeckého spolku v 1869, kde boli Židia riadne zrovnoprávnení a toto nariadenie vstúpilo do platnosti celej Nemeckej ríše v roku 1871. Švajčiarsko sa pripojilo k týmto porevolučným vyhláseniam v 1874 roku, Rusko ako jedno z posledných v Európe prijalo zákon o zrovnoprávnení Židov až v 1917. Situácia Židov sa teda aspoň po stránke politickej o čosi zlepšila. No stále bolo cítiť nepriateľskú atmosféru závisti, ktorá súvisela s tým, že Židia nemohli pracovať v štátnej správe, a tak pracovali v slobodných povolaniach ako lekári, právnici, novinári a tiež básnici a spisovatelia. To samozrejme vzbudzovalo pozornosť a v rastúcej industrializácii bolo ich uplatnenie vysoké. Stále pretrvávali staré názory antisemitských autorov z radov kresťanstva. V Nemecku tiež vznikol pojem antisemitizmus, ktorý používal novinár Wilhelm Marr. Predchádzalo tomu účinkovanie Friedricha Jahna otca nemeckého nacionalizmu a jemu podobných, medzi ktorých možno započítať aj J. A. de Gobieaua, ktorý vo svojej Eseji o nerovnosti ľudských rás, ospevuje nadradenosť árijskej rasy, ktorá žije už len v nemeckom národe.[308]

Rakúsko-uhorská monarchia prijala opatrenia na zrovnoprávnenie Židov v roku 1848. Podrobnejšia chronológia zrovnoprávnenie je však iná. Povolenie bývať v mestách získalo židovské obyvateľstvo roku 1840. Počas revolúcie v 1848 roku im boli udelené občianske a politické práva, ktoré boli potvrdené aj cisárom Františkom Jozefom po potlačení revolúcie o rok neskôr, ale následne došlo v 1851 k opätovnému nastoleniu stavu spred revolúcie a zrušeniu práv Židov. Následne došlo k opätovnému prijatiu opatrení po rakúsko-uhorskom vyrovnaní roku 1867, kde bola deklarovaná plná občianska a politická rovnoprávnosť, ktorá platila až do začiatku druhej svetovej vojny, kedy sa počas trvania vojny zrušili zákony zrovnoprávňujúce Židov, no následne od konca vojny platia až dodnes. Povolania, ktoré vykonávali nežidovskí občania mohli židovskí občania vykonávať od roku 1860 a verejne vyznávať svoje vierovyznanie a svetonázor bez strachu z perzekúcií mohli Židia od roku 1895. V druhej polovici 19. storočia Židia v Európe pociťovali väčšiu formálnu rovnoprávnosť čo sa týka zákonodarnej stránky veci, no prax

308 STEMBERGER, G.: *Úvod do judaistiky*. Praha : Vyšehrad, 2010. s. 168-172.

bola častokrát iná. Židia pomaly začali vychádzať zo svojich get a zapájali sa do všetkých foriem spoločenského života.

Osobitnú situáciu prežívali v devätnástom storočí Židia v Rusku, kde ich uznanie a zrovnoprávnenie prišlo najneskôr v Európe. Ruské zákony neprikladali osobám židovskej etnicity štatút riadneho občana cárskeho Ruska, podľa zákona neboli pokladaní za plnohodnotných obyvateľov. Existovalo pre nich obrovské množstvo obmedzení, ktoré sa flexibilne menili podľa potrieb mocenských elít. Najväčším obmedzením bolo obmedzenie slobody pohybu a usídľovania. Židia sa mohli usádzať len v tzv. rajóne usídlenia, ktorý sa tiahol od Baltického k Čiernemu moru, navyše z neho boli vyňaté všetky väčšie mestá a územia do 30 km od štátnych hraníc, vrátane oblastí s priaznivými poľnohospodárskymi podmienkami. Väčšina kúpeľných miest boli pre Židov úplne uzatvorené. Bežné povolania boli pre nich nedostupné a postup v armáde nemožný. Cestovanie, vzdelanie a súkromné vlastníctvo nebolo dovolené užívať občanom židovského pôvodu. Situácia vrcholila za vlády cára Mikuláša II., kedy sa antisemitizmus stal otvorenou súčasťou politiky Ruska. Výsledkom boli obrovské pogromy na židovskom obyvateľstve. No nie všetci Rusi súhlasili s touto politikou a pri pogrome v Odese, pri organizovanej obrane Židov, sa k nim pripojili príslušníci ruskej inteligencie, resp. v iných mestách podobne prejavili spoluúčasť iné skupiny obyvateľstva a postavili sa na obranu židovskej obrany.[309] Nie všetko bolo čierno-biele a existovali aj výnimky. Takou výnimkou bol cár Alexander II., ktorý sa snažil poskytnúť Židom určité práva. Konkrétne išlo najmä o dlhodobo slúžiacich vojakov, absolventov univerzít alebo obchodníkov, ktorí svojou činnosťou neohrozovali iných nežidovských obchodníkov. Po poľskej revolúcii v roku 1863 tieto práva boli zrušené, ale aj neskôr sa medzi Židmi objavili privilegované skupiny jednotlivcov resp. skupín, ktoré mohli slobodne cestovať alebo sa dokonca usadiť mimo vyhradene pásmo osídlenia. Boli to podobne ako za Alexandra II. prepustení vojaci, absolventi univerzít, ale tiež strojníci, liehovarníci a remeselníci vykonávajúci svoje povolanie. Potrebovali zvláštnu legitimáciu, ktorá sa musela stále obnovovať.[310]

Situácia v Palestíne v 19. storočí bola úplne odlišná od tej na starom kontinente, je zjavná misionárska aktivita protestantských zborov v Jeruzaleme. Ako vyplýva z dobových dokumentov nemecko-holand-

309 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 149-153.

310 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 346.

skej organizácie Halel na podporu Izraela, nájdených v Amsterdame v 1991 roku, kde v jednom liste píše židovský obyvateľ Jeruzalema riaditeľovi tohto združenia, že misionári sú veľmi aktívni a využívajú chudobu Židov a zamestnávajú ich za nízke mzdy a ponúkajú im bezplatné školstvo a zdravotnú starostlivosť. Ako odpoveď dostal tento Žid zákaz udržiavania kontaktov s misionármi pod hrozbou kliatby. Niekoľko Židov dokonca konvertovalo na kresťanstvo. Táto misionárska činnosť mala nakoniec pre Židov, hlavne tých, ktorí nechceli pripustiť prínos misionárskej činnosti, výsledok nad očakávanie. Keďže stavanie škôl a nemocníc kresťanskými misionármi dalo do pohybu aj židovskú obec žijúcu v Jeruzaleme a s pomocou židovských fondov postavili prvú židovskú školu Laemel v roku 1856 a ešte skôr o dva roky bola otvorená aj nemocnica, dokonca v 1963 už mali aj časopis Ha-levanon. Škola mala problémy súvisiace s učebným plánom, ktorý mal osvietenecké tendencie ako európske jazyky a iné moderné predmety, ktoré ultraortodoxní Židia bojkotovali, a tak sa správa školy odovzdala sefardským Židom, ktorí boli otvorenejší. Nastal prudký nárast prisťahovalectva do Jeruzalema a s tým aj problém bývania, ktoré by riešilo len rozšírenie obývaného územia. Tak sa aj stalo a začali vznikať nové štvrte, ktorých financovanie hradili Montefiore a ďalší filantropi. Taktiež sa začali zakladať poľnohospodárske osady, no nemali dlhšiu perspektívu, keďže väčšina roľníkov sa vysťahovala z týchto osád za profitujúcim priemyslom do miest, to všetko ešte pred započatím sionistického osídľovania. Pred sionistickým osídľovaním v 80. rokoch 19. storočia sa v Palestíne nachádzalo okolo 30 000 Židov, ktorí sa sčasti venovali obrábaniu pôdy a stávali sa tak sebestačnými, a tak po dvoch tisícročiach odlúčenia od svojej zasnúbenej Zeme sa táto Zem mohla stať centrom národného znovuobrodenia.[311] Židovské osídlenie nemalo spočiatku nacionalistickú motiváciu, je to aj preto lebo práce Mosesa Hessa Rím a Jeruzalem a Leva Pinskera Autoemancipácia ako aj práca Theodora Herzla spočiatku nezískali podporu medzi samotnými Židmi v Európe a Amerike.[312]

Predstavitelia sionizmu a organizácie

Najvýznamnejšou osobnosťou sionistického hnutia možno jednoznačne označiť Theodora Herzla, zakladateľa a otca sionistickej myšlienky pretvorenej do politického zoskupenia. Theodor Herzl sa narodil

311 KRUPP, M.: *Osmnáct století Izraele*. Praha : P3K : Praha, 2010. s. 124.

312 LILIENTHAL, A. M.: *Sionizmus*. Praha : Orbis, 1988. s. 27.

v 1860 roku v židovskej rodine značne poznačenej asimiláciou. Tento budapeštiansky rodák sa v 18 rokoch odsťahoval na štúdia práva do Viedne, kde neskôr aj pracoval ako žurnalista a sprvu predpokladal, že židovskú otázku možno vyriešiť pokrstením židovských detí. V roku 1886 publikoval svoju knihu Židovský štát a tiež napísal Staronová Zem, knihu v ktorej pojednáva o svojej predstave budovania židovského štátu v Palestíne. Nemal jasnú predstavu, kde má byť tento štát, hovoril o Argentíne alebo Ugande, ale východoeurópski sionisti to odmietli, aj pre narastajúci antisemitizmus a nacionalizmus v Európe prejavených v pogromoch a vynútili si ako Zem, na ktorej má byť nový Židovský štát Palestínu. Herzl sa márne snažil získať podporu európskych mocností, nakoniec sionisti dostali ponuku zriadiť židovský štát v Ugande od Veľkej Británie, čo sionistický kongres odmietol.[313]Herzla odlišovalo od jeho predchodcov usilujúcich sa o riešenie židovskej otázky jeho videnie židovskej otázky ako politickej otázky, v ktorej mal víziu, o ktorej uskutočnenie sa so všetkou snahou činorodo zasadzoval. Jeho organizačný talent a schopnosť získať finančné prostriedky potrebné k dosiahnutiu stanoveného cieľa boli predpokladmi, aby sa postavil do čela riešenia židovskej otázky. Jeho kniha zaznamenala obrovský úspech a nezabránil tomu ani odpor rabínskych autorít tej doby ani samotného zväzu rabínov Nemecka, ktoré židovstvo chápali skôr ako náboženské presvedčenie, nie ako národnosť.[314]Je najznámejším sionistom, ktorý bol taktiež organizátor prvého sionistického kongresu konajúceho sa v Bazileji a zakladateľ Svetovej sionistickej organizácie, je tiež viac než ktokoľvek iný spájaný so vznikom politického sionizmu. Idea sionizmu tu bola dávno pred Herzlom, avšak Herzl učinil z hľadania riešenia národnostnej otázky, ktorá bola len témou židovských časopisov určených hŕstke židovských intelektuálov v rôznych kútoch ruského pásma osídlenia, predmet svetového verejného záujmu. Premenil sionistické riešenie z okrajového javu na súčasť celosvetovej politiky, ktorým je dodnes. Herzl nemal žiadnu politickú moc a ani žiadne finančné zdroje. Židovská finančná a rabínska elita ho považovala za podozrivú osobu a pozerali naňho skôr s hrôzou.[315]Herzl zomrel vo svojich 44 rokoch na zástavu srdca v 1904 roku v Rakúsku. Bol to človek, ktorý uchvátil novú židovskú generáciu a nadchol svoj národ k obrodeniu. Ako vzor moderného Žida, ktorý sa

313 TERNER E.: *Stát Izrael*. Praha : Svoboda, 1990. s. 47.

314 STEMBERGER G.: *Úvod do judaistiky*. Praha : Vyšehrad, 2010. s. 175.

315 AVINERI Š.: *Zrození moderního sionizmu*. Praha : Sefer, 2001. s. 105.

nehanbí volať sa Židom, sa stal príkladom, čo sa môže stať, ak sa úsilie spojí s geniálnym nadaním, samozrejme so všetkou zodpovednosťou pred svojím okolím, na ktorý mal obrovský vplyv. Vďaka nemu z maléh hnutia, ktoré snívalo, sa stalo celosvetové sionistické hnutie, ktoré konalo a muselo sa s ním počítať na medzinárodnej politickej scéne.[316] *„Každý pokus o zhodnotenie Herzlovho prínosu pre vývoj sionistického myslenia vedie k zdôrazneniu dvoch aspektov jeho významu. Po prvé Herzl neuveriteľne úspešne vyviedol myšlienky, ktoré už dlhú dobu klíčili, na výslnie záujmu svetovej verejnej mienky a do povedomia svojej doby. Po druhé si ako mysliteľ, ktorý bol sám vzdialený socializmu a radikálnemu revolučnému mysleniu, dokázal predstaviť sociálne utopické prvky sionistickej prestavby a presne predpovedal vlastnú realizáciu sionistických snáh vo forme konkrétnej organizácie novej židovskej spoločnosti v Palestíne"*.[317]

Významným predstaviteľom Svetovej sionistickej organizácie bol jej dlhoročný predseda Weizmann Chaim, ktorý je v Rusku, konkrétne v Motyli pri Pinsku narodený Žid, ktorý sa aktívne zúčastňoval na chode sionistického hnutia od samého začiatku. Študoval v Nemecku a Švajčiarsku od roku 1903 pracoval v Manchestri. Známym sa stal vďaka svojej práci chemika, v tejto oblasti sa angažoval aj ako vedec. Zaslúžil sa o významný rozvoj chemického priemyslu v čase prvej svetovej vojny. Jeho postavenie mu umožňovalo mať kontakty s čelnými predstaviteľmi britského kráľovstva, čo využil aj pri Balfourovej deklarácii, ktorá vznikla aj jeho nemalým pričinením. Bol veľkým zástancom politiky dobrých vzťahov s britskými úradmi, snažil sa vyhýbať radikálnym rozhodnutiam. Weizmann, ako významný vedecký pracovník sa angažoval aj na zakladaní Hebrejskej univerzity v Jeruzaleme. V Anglicku udržiaval kontakty s hnutím Choveve Cion, tiež sympatizoval s politickým sionizmom Herzla.[318] Neskôr sa snažil o syntézu medzi praktickým a kultúrnym sionizmom, a tak sionistickej organizácií založil v roku 1903 demokratickú frakciu, ktorá sa starala o tzv. praktický sionizmus, na túto tému neskôr rozpráva na ôsmom sionistickom kongrese, kde zaznie jeho prejav o vzťahu medzi politickým a praktickým sionizmom, t.j. medzi snahou o medzinárodne uznanie sionistických požiadaviek a zameraním na osídľovanie Palestíny a budovanie sionistických

316 KRUPP, M.: *Sionizmus a štát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 50.

317 AVINERI, Š.: *Zrození moderního sionizmu*. Praha : Sefer, 2001. s. 105.

318 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 199.

usadlostí .[319] Od roku 1920 do 1948 roku, nepočítajúc štvorročnú prestávku v 30. rokoch bol prezidentom Svetovej sionistickej organizácie. Bol zástancom rovnoprávnosti medzi Židmi a Arabmi v Palestíne po politickej stránke, ale tento názor nebol Palestínou prijatý, nakoľko v tej dobe ešte Židia predstavovali menšinu. Snažil sa o delenie Palestíny na dva rovnoprávne štáty vo forme federácie. V roku 1948 sa stal prvým prezidentom Štátu Izrael a významný výskumný ústav v meste Rechovot nesie jeho meno.[320] Bol kľúčovou postavou sionistickej organizácie v 20. rokoch dvadsiateho storočia, kde možno najmä jeho činnosti pripísať podstatný podiel na úspechoch sionistov v tomto období. Britský pohľad na vec sa čiastočne orientoval aj podľa postoja Weizmanna, ktorý v britských očiach bol pokladaný za predstaviteľa svetového židovstva nie iba sionistickej organizácie.[321]

Ďalším predstaviteľom sionizmu je David Ben Gurion, ktorý sa narodil v malom poľskom meste Plock v roku 1886, kde získal tradičné židovské základné vzdelanie, aj napriek tomu, že jeho rodina nebol ortodoxná. Jeho otec navzdory aktívnemu ovládaniu viacerých cudzích jazykov a s dobrými kontaktmi s miestnou nežidovskou pospolitosťou, odmietal nosiť tradičný židovský odev. Ben Gurion odišiel v osemnástich rokoch do Varšavy. Aktívne sa zúčastňoval na živote Židov v Palestíne, sám bol poľnohospodár a tiež členom socialisticko-sionistickej strany Poalej Cion, do ktorej vstúpil vo Varšave, kde sa stal marxistom a bol známy svojou čulou angažovanosťou politiky vyvlastňovania hlavne cez jeho pôsobenie vo Varšave. Bol predstaviteľom ľavicovo zmýšľajúceho krídla sionistickej organizácie. Jedno z najpriaznivejších období svojho života prežil v Jeruzaleme, kde v rokoch 1910 až 1911 vydával noviny ha Achut, čo v preklade znamená Jednota. Na začiatku vojny považoval za dôležité stáť na strane Osmanskej ríše, no po vytvorení židovskej légie, sa priklonil k jednotke vytvorenej britskou vládou. Cez prvý svetovú vojnu žil v USA, prišiel z Turecka, kde študoval právo. Tam založil spolok Hechaluc, ktorý pripravoval mladých Židov po jazykovej a aj po stránke manuálnej zručnosti, na príchod do Palestíny.[322] Sionizmus považoval za protest proti židovskej tradícii a sionistickú revolúciu považoval za uskutočniteľnú len vtedy, keď sa nájde vhodný subjekt na jej

319 ČEJKA, M.: *Dejiny moderního Izraele*. Praha : Grada publishing , 2011. s. 18.

320 TERNER, E.: *Štát Izrael*. Praha : Svoboda, 1990. s. 50.

321 ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*. Praha : Libri, 2009. s. 49 .

322 TERNER, E.: *Štát Izrael*. Praha : Svoboda, 1990. s. 46.

uskutočnenie. On sám takýto subjekt našiel v podobe socálno-demokratického hnutia, ktoré vytváralo sociálne zázemie židovskej spoločnosti v Palestíne. Jeho tvrdenie o sionizme ako proteste proti kontinuite židovskej histórie vyslovil takto: *„Sionizmus je svojou podstatou revolučným hnutím. Bolo by ťažké nájsť revolúciu, ktorá ide hlbšie než sionizmus, v tom čo chce urobiť so životom hebrejského národa. Nie je to iba revolúcia v politickej a ekonomickej štruktúre, ale revolúcia v samotných základoch osobných životoch príslušníkov tohto národa. Sama podstata sionistického myslenia o živote židovského ľudu a o hebrejskej histórii je revolučná, je to revolta proti tradícii mnohých storočí, beznádejne túžiacich po spáse. Tieto sterilné a nekrvavé túžby nahradzujeme vôľou po uskutočnení, pokusom o rekonštrukciu a tvorivú činnosť na pôde našej vlasti. Miesto národa závislého na ostatných, miesto menšiny žijúcej vďaka milosrdenstvu väčšiny požadujeme sebestačný národ, riadiaci svoj vlastný osud. Miesto skorumpovanej existencie priekopníkov visiacich vo vzduchoprázdne požadujeme nezávislú existenciu pracujúceho ľudu, ktorý bude zakorenený v pôde a v tvorivej ekonomike."*[323] So svojou sociálno-demokratickou stranou, ktorá dostala názov Mapaj, sa stal prvým premiérom v Izraeli, ktorým bol od jeho vzniku v 1948 roku. Zomrel roku 1973 v dôsledku srdcového infarktu.[324]

Jedným z prvých popredných sionistov bol Moses Hess. Ako svoje prvé meno prijal Moses namiesto Moritz, aby prejavil svoju židovskú identitu. Za manželku si vzal prostitútku, ako protest voči morálnej úrovni vtedajších čias, no ostali si verní až do smrti. Zúčastnil sa na revolúcii v 1848 a zato bol odsúdený na smrť, zachránilo ho útočisko v Paríži. Tvrdil, že judaizmus stojí na dogme učenia jednoty, v ktorej videl čiastočne Spinozovo učenie a čiastočne kresťanské učenie o Svätej Trojici. V posledných rokoch svojho života sa snažil zrealizovať svoju ideu, za pomoci Francúzska ako krajiny otvorenej a slobodnej, založiť v Palestíne židovskú osadu.[325]Moses Hess, ktorý pomohol Karlovi Marxovi na jeho ceste, no tým, že až do konca života ostal veriacim Židom, boli ich cesty oddelené. Všetky jeho myšlienky, či už socialistické alebo politické, boli ovplyvnené jeho vierou a židovskou etikou, ktoré ovplyvňovali aj jeho postoj k židovskej otázke, v ktorej nevidel len otázku spoločnosti a jej premien, ktoré by zdanlivo mohli viesť k vyriešeniu tejto

323 AVINERI, Š.: *Zrození moderního sionizmu*. Praha : Sefer, 2001. s. 199.

324 ČEJKA, M.: *Dejiny moderního Izraele*. Praha : Grada publishing , 2011. s. 146.

325 RUNES, D. D.: *Slovník Judaizmu*. Bratislava : Danubiaprint, 1992. s. 79.

otázky. Jeho socializmus možno nazvať aj ako koncepcia náboženského socializmu, kde videl židovstvo a svetovú históriu ako neoddeliteľné časti jedného celku s obrovskými dôsledkami pre celé ľudstvo. Či už ide o ideu vykúpenia ľudstva, ktorá sa naplní cez židovský národ a oslobodí sa tak celý svet. Jeho asi najznámejšie už vyššie spomenuté dielo Rím a Jeruzalem pojednáva o asimilácii, proti ktorej sa ostro stavia ako proti novodobej hrozbe zničenia židovského ľudu.[326] Požadoval v ňom zvrchovanosť a obrodenie židovského národa po politickej stránke v Palestíne, kde by mohli Židia ako národ vlastniť pôdu a spravovať spoločnosť podľa Mojžišových tzv. socialistických zásad. V tomto štáte pod správou Židov, by inštitúcia sanhedrinu pomáhala aplikovať náboženské zákony.[327] Bol považovaný za prvého moderného sionistu. Vo svojich knihách tiež žiadal, aby novovytvorený židovský štát v Palestíne, čerpal etické normy z Mojžišových kníh, lebo práve tieto knihy ako aj ostatné sväté knihy židovstva predstavujú podľa Hessa „*historický plán na uskutočnenie ideálov ľudskosti*", na konci ktorého stojí všeľudská humanitná spoločnosť.[328]

Veľkými písmenami do dejín sionistického hnutia sa zapísal Vladimír Žabotinský. Narodil sa a pôsobil v Odese, kde bol v mladosti literárne činný ako novinár, ktorý písal rusky, s ohľadom na prostredie, v ktorom žil. Zlomom v jeho živote sa stal pogrom v Kišineve, ktorý sa stal začiatkom dvadsiateho storočia, v roku 1903. Týmto sa začala jeho aktivita uberať smerom v prospech sionizmu, v ktorom videl východisko situácie Židov v Rusku, súčasne odmietol úplné a ostro asimilačné aktivity v tomto období. Prvú svetovú vojnu prežil v západnej Európe a jeho snahou v tomto období bolo ovplyvňovať politiku sionistickej centrály, ktorá sa vtedy nachádzala v Kodani v prospech Británie. Bol za vytvorenie tzv. židovskej légie, ktorá mala bojovať pod britským velením. Toto poňatie boja a aktivity Žabotinského schvaľoval aj Ch. Weizmann, no vtedajšie vedenie sionistickej organizácie sa od týchto snáh dištancovalo. Napriek tomu sa Žabotinskému légiu podarilo vytvoriť za výdatnej pomoci J. Trumpeldora a sám išiel príkladom, keď ako ten, ktorý pomáhal založiť légiu jej pomáhal aj bojovať so zbraňou v ruke ako člen novovytvorenej židovskej légie v bojoch pri údolí Jordánu. Jeho hodnosť na konci prvej svetovej vojny bola poručík. Jeho bojové poňatie boja za

326 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 26.

327 STEMBERGER, G.: *Úvod do judaistiky*. Praha : Vyšehrad, 2010. s. 173.

328 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 109.

návrat do zasnúbenej Zeme trvali aj naďalej, keď v dvadsiatych rokoch pri arabsko-židovských nepokojoch organizoval sebaobranu. Táto činnosť ale už nebola pod hlavičkou britskej koruny, kvôli čomu sa s ňou dostal do konfliktu. Zašlo to až tak ďaleko, že bol odsúdený na 15 rokov nútených prác, neskôr bol rozsudok zmenený na jeden rok pevnostnej väzby. Tento trest si však nestihol odpykať vďaka milosti, ktorú obdržal a ktorú potvrdil najvyšší súd, ktorý ho úplne rehabilitoval. Neskôr bol dokonca členmi sionistickej organizácie zvolený za predsedu organizácie na jej 12. kongrese v 1921 roku. Dlho však nepredsedal, dôvodom bolo založenie vlastnej frakcie, ktorá je známa pod pojmom revizionisticky sionizmus.[329]Žabotinský sa stal predsedom tejto novovzniknutej organizácie, ktorá niesla názov únia sionistov-revizionistov. Jeho pozícia predsedu nebola formou vlastníctva resp. kontroly tejto frakcie revizionistov, bol skôr akýsi symbol stelesňujúci princípy revizionistov pre verejnosť, a tak sa stal predstaviteľom vznikajúcej pravice, ktorá sa neskôr odštiepila od sionistickej organizácie.[330]

Tohto ďalšieho predstaviteľa sionizmu možno spolu s Mosesom Hessom nazvať priekopníkom sionizmu. Pinsker Leon je meno ďalšieho predstaviteľa, ktorý mal vplyv na vznik a formovanie sionizmu. Tento civilným povolaním lekár sa narodil v Poľsku v dedinke Tomášovo, no väčšinu svojho bohatého života prežil v Odese, známom sídle židovských osvieteneckých kruhov. Spočiatku bol vodcovskou postavou haskaly, ale behom protižidovských excesov v Odese ju opustil. Málokto by bol povedal, že bude raz zástancom sionistických snáh, keďže Leon Pinsker sa spočiatku angažoval v prospech, v tej dobe tj. šesťdesiatych rokoch 19. storočia, populárnemu riešeniu židovskej otázky, asimilácie židovského obyvateľstva s majoritným obyvateľstvom v Rusku. Pracoval pre časopis Zion a propagáciou sa snažil o aktívne vzdelávanie židovských občanov s cieľom zblížiť sa s ruským národom. No následná odpoveď niektorých intelektuálnych kruhov cárskeho Ruska, ktoré odmietali asimiláciu Židov, zmenila názor Pinskera na riešenie situácie židovskej populácie v hostiteľských krajinách tzv. židovskú otázku a odmietol asimiláciu tiež. Riešenie začal vidieť vo vytvorení samostatného územného celku, kde bude židovská populácia majoritnou. Počas svojich ciest západnou Európou sa jeho myšlienky stretli len s malým ohlasom. Po svojom návrate do Ruska napísal a zverejnil spis *Autoeman-*

329 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 185.

330 ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*. Praha : Libri, 2009. s. 169.

cipácia! Výstraha ruského Žida vlastným súkmeňovcom, v ktorom prvýkrát verejne vystúpil so sionistickými myšlienkami. Vyslovil myšlienku, že židovský národ nebude nikdy uznaný za rovnoprávny, ak nebude mat vlastnú Zem, vlasť. V tomto diele bolo možné prvýkrát badať jeho zmenu orientácie z asimilačných tendencií na sionistické pozície, keď tvrdí, že asimilácia je pre židovský národ nemožná, lebo žiadny pokrok ľudstva ani kultúry neexistuje. Taktiež sa v tomto diele dočítame, že len samotní Židia sa musia snažiť o dosiahnutie cieľa mať vlastný a slobodný priestor pre život. Samostatný štát by mal riadiť kongres a zem by mala byť bezplatne rozdelená záujemcom losovaním. Aj keď Pinsker nestotožnil túto krajinu s Palestínou, po naliehaní zo strany Chovevé Cion označil za plánovanú krajinu návratu Palestínu. Prezentoval svoj názor, že antisemitizmom sa rozumie jav, ktorý nie je ohraničený časovo, ale rozumel pod týmto termínom jav sociálno-patologický, ktorý postihuje hostiteľské národy. Toto dielo malo značný ohlas aj napriek nesúhlasu niektorých židovských autorít tej doby. Neskôr dal Pinsker podnet, aby bola založená Spoločnosť pre kolonizáciu Palestíny.[331]

Z obrovského množstva spletí mien a názorov, ktoré boli súčasťou sionistického hnutia, si osobitnú pozornosť zaslúži taktiež Martin Buber, ktorý sa narodil vo Viedni. Od troch rokov bol v opatere starých rodičov, nakoľko jeho rodičia sa rozviedli. Veľký vplyv na mladého Bubera mal jeho starý otec Salomon, ktorý pochádzal z rodu slávnych talmudistov a sám ním aj bol. V Ľvove chodil Buber na gymnázium Františka Jozefa, nakoľko v tej dobe aj Halič patrila do Monarchie Habsburgovcov a vyučovalo sa na ňom podľa rakúskych učebných plánov. Po ukončení štúdií sa vrátil do Viedne, kde pokračoval v univerzitných štúdiách. Navštevoval prednášky širokého spektra cez filozofiu a psychiatriu až po germanistiku, filológiu a dejiny umenia. Hovoril viacerými svetovými jazykmi. Počas svojho pobytu vo Viedni sa často stýkal s Herzlom, ale nestal sa jeho stúpencom. V jeho sionistickom postoji je odzrkadlený humanizmus, ktorým videl židovské osídľovanie a kolonizáciu Palestíny, ktorá sa mala podľa neho diať vo vzájomnou dialógu s arabským obyvateľstvom. Významne prispel do dedičstva židovského spoločenstva v Nemecku, keď preložil spolu s Franzom Rosenzweigom Starý Zákon, v ktorom videl spis dialógu medzi Bohom a človekom. Posledné

331 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 30-31.

roky svojho života strávil v Jeruzaleme, kde prednášal sociálnu filozofiu na Hebrejskej univerzite.[332]

Nemožno aspoň v krátkosti nespomenúť spisovateľa a sionistu, u ktorého sa prvýkrát objavil pojem sionizmus, Natan Birnbaum. Študoval vo Viedni, kde sa stal názorovo blízkym myšlienkam L. Pinskera. Bol jedným zo zakladajúcich členov študentského spolku Kadima vo Viedni. Bol publikačne aktívny a už vo svojich osemnástich rokoch publikoval prvýkrát a ako dvadsaťjeden ročný už začal vydávať aj časopis s názvom Selbstemanizpation. Na prvom kongrese sionistickej organizácie mal prednášku o kultúrnom význame sionizmu. Zastával pozície živých tradícií východného židovstva a súčasne bol za kultúrnu autonómiu v rámci hostiteľských krajín. Podporoval skupovanie pôdy a celkovo sionistické hnutie. Bol praktickým sionistom, ktorý nedôveroval politickým riešeniam židovskej otázky.[333]

Sionizmus sa nutne spája s osobou Theodora Herzla, ktorý ako prvý započal snahu o návrat do Zeme, ktorá by patrila Židom. Herzlov program bol zameraný do troch oblastí. Prvou oblasťou, ktorou sa podľa Herzla bolo treba venovať, boli rokovania a komunikácia s vládami, predovšetkým Osmanskou ríšou o ochrannej zmluve pre Palestínu resp. inú vhodnú Zem. Ako ďalšou oblasťou, na ktorej bol zreteľ jeho činnosti bolo vytvorenie silnej organizácie schopnej urýchliť tieto vyjednávania. Poslednou bolo založenie inštitúcií, ktoré zaručia uskutočnenie všetkých plánov. V 1897 bol zvolaný Herzlom prvý sionistický kongres v Bazileji, kde hlavným bodom bol definitívne nasmerovanie sionistickej práce na Palestínu a to prostredníctvom tzv. Bazilejského programu. Sionizmus sa usiluje o zriadenie verejnoprávnej domoviny židovského národa v Palestíne. K dosiahnutiu daného cieľa kongres určil tieto prostriedky:

- Účelne osídlenie Palestíny židovskými poľnohospodármi, remeselníkmi a živnostníkmi.
- Miestne a obecné usporiadanie celého židovstva podľa zákonov Zeme.
- Posilnenie židovského národného citu a vedomia.
- Prípravné kroky k dosiahnutiu súhlasu vlád, nutného k uskutočneniu sionistického cieľa.

Sionistická organizácia sa skladala zo zemských organizácií, kde mohli byť iba Židia starší ako 18 rokov. Členovia museli odvádzať roč-

332 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT. s. 193.

333 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993. s. 174.

ný príspevok tzv. šekel, ktorým získavali právo voliť. Kongres sa mal schádzať každý rok a jeho prípravou bol poverený stály výbor. Riadenie organizácie bolo v právomoci Veľkej pracovnej komisie, ktorá volila užšiu akčnú komisiu. Ďalej vznikla potreba zriadiť banku, a tak po počiatočných neúspechoch so židovskými finančníkmi bola založená ľudová akciová banka, ktorá však začala pracovať až v roku 1902.[334]

Založenie sionistickej organizácie sa viaže s dátumom 29.-31. augusta 1897. Najdôležitejšou súčiastkou tohto hnutia sa ukázala jej prepracovaná inštitucionálna štruktúra, ktorú pomáhal vytvárať najmä Herzl. Na čele organizácie bol prezident, ako jeho podporný orgán fungoval užší výkonný výbor a širší výkonný výbor – prezídium kongresu. Najvyšším orgánom organizácie bol kongres, zvolávaný za Herzlovho života raz ročne a neskôr po jeho smrti raz za dva roky. Kongres bol výsledkom volieb členov organizácie, ktorí platili symbolický poplatok – tzv. šekel. Po vydaní Balfourovej deklarácie fungoval tento model, až na jednu výnimku v období 1918-1921, keď úlohu sionistickej organizácie ako partnera britskej administratíve na seba zobrala sionistická komisia. No od zvolenia nového prezidenta Chajima Weizmanna, sa všetko vrátilo do starých koľají. Nebol sám, kto mal predpoklady na prezidenta, druhým kandidátom bol predseda amerických sionistov Louis Brandeis, ktorý ale neuspel a následne, keď v roku 1920 sa ako smer zvolil európsky koncept sionistického konceptu, vystúpili z organizácie a začali pôsobiť v Palestíne na vlastnú päsť, čo oslabilo sionistickú organizáciu hlavne finančne. Následne v 1935 sa k nim pridali ešte aj revizionisti vedení Žabotinským, ktorí založili novú sionistickú organizáciu, tak sa sionisti rozdelili na dva znepriatelené tábory, čím si svoju situáciu ešte viac sťažovali. Štruktúra organizácie sionistov bola vysoko prepracovaná, no objavili sa mínusy, ktoré mali vplyv na fungovanie. Niektoré orgány organizácie sa vyskytovali dvakrát, preto vznikal spor o právomoci, keď sionistická exekutíva mala dve hlavné sídla, jedno v Londýne a jedno v Palestíne, ktoré sa neskôr ukázali ako predpoklady inherentne zakotveného mocenského sporu. Ďalším problémom bola legitimita Sionistickej organizácie ako zástupcu židovského národa. Herzlova koncepcia síce počítala s tým, že sionistická organizácia bude vystupovať ako jediný legitímny zástupca záujmov židovstva, keďže sekulárne pojatie národnej identity sionistov bolo v protiklade s tradičným pohľadom náboženských kruhov. Napriek tomu začal proces vytvorenia

334 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 43.

organizácie tvorenej tak sionistami, ako aj nesionistickými filantropickými skupinami. Hoci tento proces možno nazvať bolestivým v r. 1929 bol schválený projekt vzniku o nesionistov doplnenej organizácie, ktorá niesla názov Židovská agentúra. Táto spojená organizácia rešpektovala ciele sionistického hnutia v súčinnosti s aktivitami židovských nesionistických filantropických aktivít. Predsedom agentúry sa stal automaticky prezident sionistickej organizácie. Veľa inštitúcii v rámci sionistického hnutia, ale aj zakladanie nových inštitúcii aj mimo organizácie, malo za cieľ nazhromaždiť čo najväčší obnos peňazí, ktorý by pomohol realizácii cieľov sionistickej organizácie. K prehľadnejšiemu zaobchádzaniu s finančnými prostriedkami bola založená aj oficiálna banka sionistickej organizácie Anglo-Palestine Bank. Jedným z hlavných cieľov sionistickej organizácie v období pred II. svetovou vojnou bol nákup pôdy. Za týmto účelom bol založený Judischer National Fond, ktorý sa orientoval výlučne na nákup pôdy v Palestíne, okrem tohto fondu existovalo aj mnoho iných zdrojov financovania, a to hlavne zo strany nesionisticky orientovaných bohatých jednotlivcov ako boli deHirsch resp. E. de Rothschild.[335]

Herzl dokázal sionistickú organizáciu viesť ako vodca pomerne s istotou, a tak po jeho smrti nastal problém s obsadením jeho pozície, keďže sa nenašiel nikto, kto by prebral po Herzlovi pomyselné žezlo. Tak pred siedmym kongresom sa užší akčný výbor rozšíril o päť osôb. Vo vnútri sionistickej organizácie sa však po čase vydiferencovali dve sekcie a to politická sekcia a praktická sekcia. Politická sekcia bola za Herzlovo stanovisko, v ktorom sa hovorí, že v Palestíne sa nemá nič robiť na vlastnú päsť, pokiaľ nebude zaručená bezpečnosť, a to podpísaním tzv. ochrannej zmluvy. Zatiaľčo táboru prakticky zmýšľajúcich členov druhého tábora tvrdili, že k podpisu takejto zmluvy môže dôjsť jedine vtedy, ak sa preukáže viditeľne dosiahnutá práca vykonaná na území Palestíny. Aby sa mohli ukázať takéto výsledky, k tomu bolo potrebné vlastniť v Palestíne Zem. K tomuto cieľu bolo už skôr na piatom kongrese sionistickej organizácie schválený židovský národný fond, ktorý mal za úlohu skupovať pozemky a prenajímať ich židovským usadlíkom. Zem ostávala v rukách tohto fondu ako zástupcu národných záujmov, teda vlastníkom mal ostať národným majetkom. Touto činnosťou

335 ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*. Praha : Libri, 2007. s. 47-53.

bol židovský národný fond jednou z najdôležitejších súčastí sionistickej organizácie[336]

V súvislosti s osídľovaním vzniká na popud sionistickej organizácie úrad pre Palestínu, ktorý sa stal centrom celého osídľovania Palestíny. Tam sa riešili problémy židovských prisťahovalcov. Tento úrad taktiež spolupracoval s ostatnými kolonizačnými spoločnosťami ako JCA, ktorá bola dedičom Rothschildovho majetku. Samotná sionistická organizácia nebola schopná poskytnúť novým osadníkom v Palestíne finančnú pomoc, keďže sa orientovala na kúpu pôdy, ktorá sa takto stávala národným majetkom. Tak vznikali aj iné projekty ako nadácia Olivovník, ktorá zbierala financie pre pestovanie stromov a Palestínska spoločnosť pre rozvoj zeme, bola založená na princípe židovského národného fondu, no s tým rozdielom, že majetok kúpený touto spoločnosťou mohol byť ďalej predávaný do súkromného vlastníctva osadníkov. [337]

Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa sionistická organizácia ocitla vo veľkých turbulenciách, ktoré mohli mať katastrofické následky, keďže jej členovia nachádzali na obidvoch znepriatelených stranách. Židovský národný fond sa presunul z Kolína do Haagu a odtiaľ do Kodane. Keďže židovskí predstavitelia sionistickej organizácie boli lojálni voči krajinám v ktorých žili, vedenie organizácie vyhlásilo neutralitu, a tak sa aj správalo. Sionisti neprestali byť aktívni ani v časoch existenčných problémov počas druhej svetovej vojny. Ich aktivita pochopiteľne dosahovala vrchol mimo územia Európy a to v Amerike, kde mala silnú základňu a to najmä medzi senátormi a kongresmanmi, ktorí tvorili silnú časť sionistického nátlaku na vládu USA. V roku 1942 Sionistická organizácia v Palestíne predstavila svoj širší program, ktorý obsahoval tri body, v ktorých bolo jasne cítiť predsavzatie zobrať veci do svojich rúk. V prvom rade sa mali usilovať o suverénny židovský štát, ktorý zahrňoval Palestínu a Zajordánsko. V druhom bode sa počítalo s eventuálnym presunom arabského obyvateľstva z Palestíny do Iraku a tretí obsahoval snahu Židov stať sa vedúcou a hlavnou silou na celom blízkom východe v oblastiach hospodárskeho rozvoja a kontroly. [338]

Počiatkom založenia Izraela ako samostatného židovského štátu v 1948 roku, sionistická svetová organizácia svoju politiku spojila so Židovskou agentúrou pre Izrael, pričom ide o pokračovanie hlavných

336 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrae*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 47-51.

337 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 59.

338 LILIENTHAL, A.: *Sionismus*. Praha : Orbis, 1998. s. 41.

bodov politiky sionizmu ako sú prisťahovalectvo formou alije, vzdelávanie, práca s mládežou a získavanie fondov. [339]

Najvyšším orgánom súčasnej Svetovej sionistickej organizácie a najvyšším legislatívnym orgánom je sionistický kongres. Ústava organizácie sa má schádzať najmenej raz za štyri roky. Na kongrese sa volia výkonný predseda, podpredseda, členovia výkonného výboru, členovia sionistickej Generálnej rady a ich zástupcov, predsedu sionistického Najvyššieho súdu, štátneho zástupcu Svetovej sionistickej organizácie a kontrolóra, ktorého správy sa riešia a vyhodnocujú. Priebeh konania kongresu je rozdelený do piatich etáp. Začína otvorením kongresu príhovorom výkonného predsedu, následne nasledujú voľby nového manažéra, schôdze výborov, hlasovanie výborov o jednotlivých návrhoch. Kongres končí záverečným ceremoniálom.[340] Druhým najvyšším orgánom v sionistickej organizácii je generálna rada, ktorá má všetky právomoci Kongresu s výnimkou tých, ktoré sú výslovne vyhradené pre Kongres. Prijíma a posudzuje správy výkonného výboru a ak je to nutné prijíma rozhodnutia o spôsobe vykonania rozhodnutí kongresu. Generálna rada na základe dotazu výkonného riaditeľa sama alebo prostredníctvom výboru pre rozpočet a financie, rozhoduje o všetkých otázkach rozpočtu a financií, ak sú v súlade s rozhodnutiami kongresu. Ak nastane prípad, že sa funkcia člena výkonného výboru alebo prezídia uvoľní z akéhokoľvek dôvodu v období medzi kongresmi, generálna rada volí na uvoľnené miesto nových kandidátov. [341] Ďalším orgánom svetovej sionistickej organizácie je exekutíva, ktorá je výkonnou inštitúciou a jej úlohou je uvádzanie rozhodnutí kongresu a generálnej rady do praxe. Výkonný orgán exekutívy predkladá správu svojej činnosti a jej jednotlivých útvarov. Okrem toho rozhoduje a dohliada na dohody a pod jej kontrolu spadá podpisovanie zmlúv a ďalšie dokumenty, ktoré sa týkajú Svetovej sionistickej organizácie.[342]

339 NEWMAN, J.: *Judaizmus od A po Z*. Praha : Sefer, 2009. s. 184.

340 WORLD ZIONIST ORGANIZATION: Zionist congress. http://www.wzo.org.il/Zionist-Congress (12.4.2013)

341 WORLD ZIONIST ORGANIZATION: Zionist general council. http://www.wzo.org.il/Zionist-General-Council (12. 4. 2013)

342 WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Zionist Executive*. http://www.wzo.org.il/index.php?dir=site&page=pages&op=category&cs=3081 (12. 4. 2013)

Sionizmus v Európe a v Amerike v 20. storočí

Po založení Svetovej sionistickej organizácie na konci 19. storočia sa základné a najdôležitejšie momenty židovského národa až do vzniku samostatného Izraela diali na európskom a americkom kontinente. Zatiaľ čo v Amerike bola situácia v 20. storočí priaznivá, v Európe tomu tak nebolo. Najdôležitejšie momenty sionistického hnutia sa formovali na stretnutiu tzv. sionistických kongresoch, kde sa prediskutovávali najpálčivejšie otázky smerovania sionizmu, preto každý jeden kongres možno nazvať existenčným. Do roku 1900 sa uskutočnili už štyri takéto stretnutia sionistickej špičky v Európe, hlavne s cieľom posilniť odhodlanie rodiaceho sa telesa. V 1901 roku sa v Bazileji koná piaty sionistický kongres, na ktorom Theodor Herzl referoval o svojom stretnutí s tureckým sultánom. Práve na tomto kongrese bol vytvorený židovský národný fond. Skupina, medzi ktorou boli aj Ch. Weizmann a Martin Buber, predložila výzvu k prijatiu kultúrneho programu a k väčšej miere demokracie vo vnútri sionistického hnutia. O dva roky v tom istom meste sa uskutočnil šiesty sionistický kongres, kde bola odmietnutá ponuka Veľkej Británie na zriadenie slobodného židovského štátu v Ugande. Na kongrese došlo k ostrým výmenám názorov, keďže Herzl bol za tento návrh. Bol to zároveň posledný kongres, na ktorom bol prítomný T. Herzl. Bazilej sa stal dejiskom aj siedmeho kongresu sionistického hnutia, kde zvolia nového predsedu organizácie Maxa Nordaua. Opäť je odmietnutá ponuka plánu, ktorý počítal s Ugandou ako budúcou Zemou židovského národa. Tri roky nato sa tentokrát v Haagu konal ôsmy sionistický kongres, ktorý sa koná súčasne s medzinárodnou mierovou konferenciou. Predsedom svetovej organizácie sionistov sa stal David Wolffsohn. Nasledovalo stretnutie v Hamburgu, Bazileji a Viedni, kde sa dohodlo na založení Hebrejskej univerzity v Jeruzaleme. Dvanásty a trinásty kongres sionistického hnutia sa konal na našom území konkrétne v Karlových Varoch. Sú to prvé kongresy po prvej svetovej vojne, na týchto kongresoch je Ch. Weizman zvolený za predsedu hnutia a prejednávajú sa dôsledky povojnovej situácie v Európe. Na pláne dňa je taktiež otázka arabsko-sionistických vzťahov. Táto diskusia vyústila vo vydaní dokumentu o vzájomných vzťahoch vzájomného rešpektu a harmónie s Arabmi. Na týchto kongresoch sa vyprofilovala silná vlna americkej frakcie sionistického hnutia vedená Louisom Brandeisom. Pätnásty kongres sa konal opäť na území švajčiarskeho mesta Bazilej a bol tam riešený hlavne pokles prisťahovalectva do Palestíny. Na šestnástom

sionistickom kongrese v Zürichu boli do svetovej sionistickej organizácie prijatí aj židovskí nesionistickí predstavitelia. Medzi účastníkmi bol medzi inými aj A. Einstein. V r. 1931 roku sa konal v poradí 17. kongres sionistického hnutia, na ktorom Weizman rezignoval v dôsledku britskej reštriktívnej politiky ohľadne prisťahovalectva do Palestíny, no následne na ďalšom kongrese sa do funkcie vrátil. Revizionisti sa ostro vyhraňujú proti doterajšej probritskej línii sionistickej organizácie. Na poslednom kongrese pred II. svetovou vojnou v Ženeve sa diskutovalo o bielej listine a blížiacej sa vojne. Najbližší kongres sa uskutočnil roku 1946 v Bazileji. Reagoval na holokaust a na napätie medzi sionistami a Britmi v Palestíne. Weizmann vyzval k naplňovaniu Biltmorskej konferencie a následne opäť rezignoval na post predsedu. Biltmorská konferencia bolo stretnutie popredných predstaviteľov sionistického hnutia, kde si určili ďalší postup, organizáciu a financovanie povojnových sionistických aktivít v Palestíne. Prvý kongres v novovzniknutom štáte Izrael sa konal roku 1951 v Jeruzaleme a vzhľadom k tomu, že už boli vybudované štruktúry štátnych inštitúcií, neboli následné sionistické kongresy už tak dôležité.[343]

Zverejnením Balfourovej deklarácie 2. novembra a prevzatie moci komunistov v Rusku možno považovať za cielené chronologické udalosti. Spojenectvo medzi Veľkou Britániou a cárskym Ruskom vyvolalo u Židov strednej a východnej Európy určité rozčarovanie nad týmto úkonom Londýna. Nemeckí Židia sa vo chvíli vypuknutia prvej svetovej vojny nechali strhnúť k veľkým vlasteneckým vyjadreniam a tak aj sionistické hnutie sa ocitlo v situácii, keď väčšina členov bola pronemecky orientovaná. Túto situáciu sa snažili korigovať vedúci predstavitelia pochádzajúci z východu, ktorých hlas bol významný ako Weizmann, Žabotinský a Ha´am. Títo považovali túto prílišnú angažovanosť za nesprávny krok a vyvinuli aktivitu na skorigovanie týchto tendencií. Pre východných Židov bola situácia dosť neprehľadná, jasné je to, že víťazstvo Ruska za podpory Veľkej Británie a Francúzska bolo pre nich synonymom toho, že prenasledovanie v dohľadnej dobe neskončí, naopak, Rusko posilnené víťazstvom bude stupňovať prenasledovanie, zatiaľ čo jeho porážka mohla znamenať nádej na zmenu a slobodu. No v Rusku nevenovala politická moc pred prvou svetovou vojnou sionizmu veľa pozornosti. Ich cieľom bolo vyriešiť otázku vzťahu k židovskej sociálno-demokratickej strane Bund. Táto strana bola už od svojho

343 ČEJKA, M.: *Dejiny moderního Izraele*. Praha : Grada publishing, 2011. s. 17-32.

vzniku ostro antisionistická a na svojom štvrtom zjazde v roku 1901 prijala rezolúciu o sionizme, ktorú označila za reakciu buržoáznej triedy na antisemitizmus a nenormálne postavenie židovského ľudu. Pokladali politický sionizmus za neschopný vyriešiť židovskú otázku a ani uspokojiť židovský ľud, je to iba utopický nereálny sen. Navzdory tomu sa ukázalo, že po prvej svetovej vojne bola hlavnou silou židovstva v Rusku sionistická idea riešenia židovskej otázky, dokazujú to jednak počet členov sionistickej organizácie v Rusku, kde iba k jej socialistickej verzii sa hlásilo 50 000 ľudí, čo je o desaťtisíc členov viac ako mala strana Bund. Celkovo bol počet členov sionistického hnutia v 1200 miestnych frakciách okolo 300 000 členov. Na druhej strane o vedúcej pozícii sionizmu v ruských židovských obciach svedčí aj imigrácia Židov do Palestíny.[344] V Európe sionistické hnutie zaznamenalo zosilnenie interačných tendencií v medzivojnovom období, čo malo za následok založenie Jewish Agency v Zürichu roku 1929. Čestným predsedom novovzniknutej organizácie bol zvolený barón Edmund Rothschlid. Táto agentúra fungovala priamo v Palestíne v dobe mandátu britskej koruny ako neoficiálna vládna organizácia palestínskych sionistov, po vzniku štátu Izrael sa činnosť agentúry orientovala smerom k podpore prisťahovalectva židovského obyvateľstva do Izraela.[345]

Na východe bolo sionistické hnutie veľmi aktívne, a tak veľmi záležalo na postoji Sovietskeho zväzu, ako sa bude ďalej vyvíjať smerovanie sionizmu na východe. Všetko sa zmenilo po druhej svetovej vojne, kedy sa začal formovať samostatný židovský štát. Po druhej svetovej vojne existovalo veľmi krátke obdobie od 1945-1948 roku, kedy sa sovietske úrady stavali k otázke vzniku Izraela kladne a boli relatívne tolerantné aj k prejavom sebauvedomenia formou sionizmu a židovským kultúrnym prejavom. Dokonca Československo ako satelit Sovietskeho zväzu expedoval Izraelu zbrane a lietadlá po februári 1948, kedy sa rozpútala arabsko-izraelská vojna, ktorá podľa pamätníkov tejto vojny by bola pravdepodobne ťažko víťazná bez pomoci tejto dodávky zbraní. To nič nemení na tom, že ešte v roku 1948 nastal prudký zvrat v politike Sovietskeho zväzu voči Izraelu. Zintenzívnila sa antisemitská kampaň, ktorá sa niesla v duchu boja proti sionizmu. Propaganda Sovietov zaistila, aby sa za nich postavili aj samotní Židia, takí sa našli v každej z krajín východ-

344 RUCKER, L.: *Stalin, Izrael a Židé*. Praha : Rybka Publisher, 2001. s. 22-25.

345 ČEJKA, M.: *Dejiny moderního Izraele*. Praha : Grada publishing, 2011. s. 26.

ného bloku. Každodenne vychádzali články o zločinoch sionistov, ktorých mená boli zverejňované.[346]

Na Slovensku Židia, ako súčasť východoeurópskej vetvy, predstavovali voči sionizmu skôr rezervovanosť k forme židovského nacionalizmu v modernom šate. Veľmi ortodoxné a konzervatívne bolo portfólium Židov žijúcich na Slovensku a tiež netvorili nikdy významnú časť obyvateľstva. V prvých rokoch existencie ČSR žilo na území Slovensku 135 918 Židov, ktorí si vyberali cestu ich ďalšieho smerovania, buď maďarizácia, v ktorej videli istý zisk a možnosť profitovať alebo ostať na Slovensku a asimilovať sa. Podstatná časť sa rozhodla ostať a odmietala sionizmus, no tento postoj nebol dôsledok lásky k národu, proste prevládal názor, že sionizmus je prežitkom a istotou je život prosperujúcej spoločnosti v stredoeurópskej oblasti.[347]

Sionisti boli ale aktívni aj na Slovensku, kde prvý sionistický kongres prebiehal 12.-13. mája roku 1940 v Liptovskom Svätom Mikuláši v židovskej škole v atmosfére strachu a veľkého politického napätia. Z rôznych sionistických frakcií prišlo do 30 delegátov. Kongres si zvolil za predsedu Dr. Oskara Neumanna. Sionisti boli aktívni aj po publikačnej stránke, keď po zakázaní Židovských novín, začali vychádzať hneď Haderech, týždenník, ktorý vlastnila Sionistická organizácia na Slovensku.[348] Organizácia bola činnou inštitúciou, ktorá sa delila na tri frakcie a to hnutie všeobecných sionistov, Tórava-avoda a ha-Oved spolu s Erec Jisrael ha–Ovedet. Kritická situácia nastala po mníchovskom diktáte, kedy sa roztrhli zväzky s českou stranou a navyše situácia začínala byť krajne nebezpečná aj pre slovenských sionistov, a tak čelní predstavitelia boli poverení zisťovaním možností alijah t.j. presídlením slovenských židov, čo bolo za danej situácie asi jediné riešenie. Po stretnutiach s predstaviteľmi štátov z amerického kontinentu, ktorí neboli ochotní otvoriť tejto emigrácii svoje brány, sa obrátili na židovské organizácie, kde im Židia boli ochotní podporiť svojich krajanov na Slovensku založením fondu, no to bolo maximum z ich strany a aj keď v tej dobe bola slovenská vláda priaznivo naklonená emigrácii Židov, podstatné výsledky táto iniciatíva sionistických predstaviteľov nepriniesla.[349]

346 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 169.

347 HRADSKÁ, K., Storočnica idey sionizmu. In: *Historická revue,* Bratislava : SAHI , roč. 8, č. 8, 2007. s. 26.

348 FRIEDER, E., *Z denníka mladého rabína.* Bratislava : Judaica Slovaca, 1993. s. 30.

349 FRIEDER, E., *Z denníka mladého rabína.* Bratislava : Judaica Slovaca, 1993. s. 25.

Počiatkom 20. storočia boli hlavnými strediskami Židovskej kultúry najmä Poľsko, Rusko a USA, kde je najväčšie židovské spoločenstvo. Majú značný vplyv na život a hlavne obchod a politiku. Synagóga má v USA menší vplyv než kedysi, aj preto, lebo sa značná časť príslušníkov židovského etnika asimiluje a od 50. rokov, kedy bolo manželstvo mimo svojej viery pod hranicou 10%, v súčasnosti je to viac ako 40% a deti z týchto manželstiev poväčšine nevyrastajú v židovskej viere.[350]

Americké židovstvo zohralo v novodobých dejinách židovského národa obrovskú úlohu. Konsolidácia a rozkvet Židovstva v 20. storočí možno svojou dôležitosťou prirovnať k vzniku samostatného Izraelského štátu. Zatiaľ čo splnenie hlavného cieľa sionistov poskytlo vytvorenie útočišťa pre všetkých Židov v diaspóre, kde môžu sami rozhodovať o svojom smerovaní, v Amerike Židia dosiahli celkom iný element. Začali prenikať do najvyšších sfér spoločnosti, stali sa tak legitímnou a trvalou súčasťou formovania politickej línie najmocnejšieho štátu na svete. Na konci sedemdesiatych rokov na území Spojených Štátov žilo 5 780 960 Židov. Predstavovali tak iba 2,7% z celkovej populácie USA, avšak nahustených do mestských aglomerácií, čo bolo centrom kultúrneho, sociálneho, hospodárskeho a politického diania. Na konci 20. storočia ľudia židovskej národnosti tvorili stále nezanedbateľnú zložku viacerých svetových veľkomiest. Najviac Židov však žilo v najväčšom židovskom meste na svete v New Yorku so skoro 2 miliónmi židovských obyvateľov. Ďalej nasledovali Los Angeles, Filadelfia, Boston Chicago, Miami a hlavné mesto Washington, počet židovských obyvateľov v týchto mestách predstavoval okolo 1 500 000 občanov. Židovská menšina sa úplne transformovala medzi základné prvky americkej spoločnosti. Amerika poskytovala židovskému obyvateľstvu príležitosti, ktoré Židia začali naplno využívať. Navštevovali univerzity, stávali sa lekármi, právnikmi, učiteľmi, kvalifikovanými pracovníkmi v odboroch každého druhu, politikmi a štátnymi úradníkmi a dôležité postavenie zohrávali aj v oblasti podnikania a finančných služieb. Dominantné postavenie badať v sektore súkromného podnikania, tlače a nakladateľskej činnosti a s tým spojenej literárnej tvorby, rozhlasového a televízneho vysielania a celkovo intelektuálna úroveň bola na veľmi vysokej úrovni. Židia v Amerike prestali byť skupinou, ktorá sa domáha svojich práv ale stali sa súčasťou väčšiny, ktorá tieto práva udeľuje, prešli z pozícií, z ktorých ovplyvňovali vedúce miesta, práve rovno na tieto miesta zna-

350 KEENE, M.: *Svetové náboženstvá*. Bratislava : Ikar, 2003. s. 64.

menajúce moc. Vo vzťahu Ameriky a Izraela už nebolo treba presviedčať vedúcich predstaviteľov, aby zaručili Izraelu právo na existenciu, ktoré sa považovalo za samozrejmé. Nakoľko v osemdesiatych rokoch bola na blízkom východe situácia tak napätá, že aj keby neexistovala v Amerike žiadna americko-židovská komunita, bol by Izrael najspoľahlivejším partnerom USA v tomto regióne. Židovská komunita v Amerike sa vyznačuje jedinečným postavením, nielen z historického hľadiska, keď ešte nikdy v histórii Židia nepožívali takú priaznivú situáciu na vlastný progres, ale aj z hľadiska charakteru spoločnosti. Židia sa úplne asimilovali, čo bolo doposiaľ nevidané. Prišli ako prisťahovalci, teda ako všetci ostatní, ktorí prišli do Ameriky hľadať lepší život. Náboženská sloboda, sloboda zhromažďovania a americká demokracia zabezpečili židovskej komunite obrovskú možnosť využitia potenciálu, ktoré americké židovstvo úplne využilo. Americkí Židia tvoria jedinečnú skupinu v rámci židovstva, keď predstavujú popri Izraelských a diaspórnych Židoch tretiu súčasť trojnožky, na ktorej rovnakým dielom závisí bezpečnosť a budúcnosť celého židovského ľudu.[351] V rámci amerického sionizmu za pozornosť stojí aj organizácia nezávislá na svetovej sionistickej organizácii s názvom Hadassah. Išlo o organizáciu založenú v roku 1912 Henrietou Szold. Organizácia nesie názov Ženská sionistická organizácii Ameriky. Presvedčenie založiť takúto organizáciu získala po návšteve Izraela v roku 1909, kde videla chudobu a choroby, ktoré postihli obyvateľov regiónu. Prvou misiou tejto organizácie bolo poslanie dvoch zdravotných sestier do Izraela za účelom pasterizácie mlieka a boja proti očným ochoreniam, ktoré zapríčiňovali slepotu. Do roku 1918 bolo v Izraeli celý tím lekárov zložený z 45 osôb, zdravotných sestier, zubných lekárov a zdravotných pracovníkov, ktorí ponúkali starostlivosť všetkým bez ohľadu na rasu, vyznanie alebo národnosť. Táto činnosť bola začiatkom izraelského systému zdravotnej starostlivosti. Henrieta Szold neostala len pri zdravotníckej starostlivosti, ale jej činnosť bola aktívna hlavne za II. sv. vojny, keď pomáhala zachrániť tisícky malých detí útekom do Palestíny. Po viac ako 100 rokoch existencie tejto organizácie je s približne 300 0000 členmi Hadassah najväčšia židovská organizácia v Amerike a jednou z najväčších dobrovoľníckych ženských organizácií sveta.[352]

351 JOHNOSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 543-545.

352 THE WOMEN´S ZIONIST ORGANIZATION OF AMERICA, Inc. Our history : Henrietta Szold. http://www.hadassah.org/site/c.keJNIWOvElH/b.5651301/k.AE75/Our_History.htm (25.4.2013)

Prvá svetová vojna znamenala pre sionizmus v USA veľký rozmach. Na začiatku storočia sem začali prichádzať Židia z východnej Európy, ktorí tvorili osemdesiat percent amerických Židov. Situácia v Európe len podporovala vznik pomocných prostriedkov týmto židovským komunitám. Táto pomoc sa zjednotila do jedného konkrétneho celku v roku 1914 do organizácie American Jewish Joint distribution committee, taktiež známeho pod názvom Joint. Tento zmysel pre solidaritu bol značne na vzostupe aj čo sa týka členstva v sionistickej organizácii, ktorý sa oproti osemtisíc členom pred vojnou rozrástol pod vedením Lousa Dembitza na stopäťdesiattisíc členov po vojne. Kongresové hnutie bolo spájacím elementom amerických Židov, ktoré založil Brandeis, aby sa mohli židovské záujmy lepšie a účinnejšie presadzovať v americkej vláde. Na konferencii sionistov v Pittsburghu sa zástupcovia, ktorí doteraz neprijali sionistické myšlienky, stretli so sionistami a tam aj prijali Bazilejský program hnutia. Takto sa Amerika stala novým centrom sionistických nálad a Amerika sa tak stala domovom státisícom sionistov a tak aj novým, veľmi silným prvkom vo fáze návratu do Palestíny.[353]

V predvolebnej kampani v Spojených štátoch amerických boli prosionistické body zahrnuté v programoch oboch hlavných strán. Demokrati hovorili o slobodnej a demokratickej židovskej republike v Palestíne. V prípade republikánov sa manévrovalo s termínom Slobodná demokratická republika, no aj guvernér New Yorku, Thomas Dewey, jednoznačne označil túto republiku za židovskú. Takáto rezolúcia však z dôvodu nepokojov na strane Arabov v americkom kongrese neprešla, no bol viditeľný záujem Ameriky v tejto veci, a to založenie Židovského štátu. V tejto situácii sa mali predstavitelia Veľkej Británie a Ameriky stretnúť s kráľom Ibn Saudom. Sionisti začali mať obavy, žeby toto stretnutie mohlo narušiť ich snahy a podporu zo strany demokratov. No táto politika zo strany Ameriky pokračovala až do smrti prezidenta Roosvelta, ktorý doma vyjadroval podporu sionistickým požiadavkám a pre Arabov predstavoval istotu zastavenia prisťahovalectva Židov.[354]

Po nástupe nového prezidenta Trumana, sionisti stupňovali svoju kampaň na prvého muža Bieleho domu a varovali ministerstvo zahraničia USA, že pokiaľ nezaujmú rozhodné stanovisko, nahradia umierneného rabína S. Wiseho vo vedení iným, oveľa extrémnejším zástupcom sionistického hnutia. Tak bolo USA pritlačené zaujať postoj k tejto otáz-

353 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 66.

354 LILIENTHAL, A.: *Sionismus*. Praha : Orbis, 1998. s. 44.

ke, čo sa aj stalo a ministerstvo zahraničia USA sa vyjadrilo v hendersonovom memorande, kde komentovali štyri možné plány pre usporiadanie Palestíny:

- Nezávislá židovská republika
- Nezávislý arabský štát
- Rozdelenie na základe poručníckeho systému
- Navrhnutá poručnícka dohoda o Palestíne[355]

Jedným z dôsledkov druhej svetovej vojny a s tým súvisiacej genocídy európskeho židovstva z pohľadu sionizmu, je jednoznačne vzostup významu amerických sionistických organizácií. Napriek početným apelom amerických sionistických organizácií za zrušenie Bielej listiny, resp. prehodnotenie britskej vlády v otázke prisťahovalectva do Palestíny, sa nepodarilo učiniť väčšie úspechy. V lete 1943 sa konala veľká konferencia amerických Židov, kde boli prítomní predstavitelia 64 židovských organizácií zastrešujúcich v celkovom počte okolo dva a štvrť milióna členov. Na tejto konferencii sa zúčastnení zhodli jednoznačne na ďalšom smerovaní amerického židovstva, ktorým sa stalo vytvorenie židovského štátu.[356] Mnoho Židov v Amerike bolo pred vojnou najprv proti vytvoreniu Izraela. Sionisti však dokázali holokaust a beštiálne obdobie druhej svetovej vojny použiť k úplnému obráteniu postoja. Z takýchto protižidovských nálad naraz vzniklo hnutie Izraelizmus. Sionisti získavali židovské spolky pod svoju kontrolu. Organizácia a rozsah sionistov bol na veľmi vysokej úrovni a sionistická agenda dosahovala svojím prevedením vysokej efektivity. Dobročinné, politické, náboženské, školské a kultúrne sekcie boli v dokonalej súhre pri získavaní peňazí a získavaní podpory zo strany amerických Židov. Snaha sionistov sa dotýkala všetkých oblastí života a hlavne svojimi propagačnými kampaňami sa zviditeľnil ich duch politiky. Túto činnosť možno badať aj v správe predsedu informačnej správy americkej sionistickej rady z roku 1970. V tejto správe sa dočítame o rôznych aspektoch práce sionizmu v USA. Napríklad išlo o monitorovanie tlače, kde bola monitorovaná denná tlač s cieľom zistiť protižidovské resp. protiizraelské, načo reagovali kontrolóri protireakciou, buď samotnému nakladateľstvu alebo akoukoľvek inou cestou pripravia odpoveď, ktorá sa má dostať do rúk šéfredaktora a zamedziť podobným článkom. Taktiež sa v správe dočítame o úrade hovorcov, ktorý sám o sebe prináša veľmi dobrú prácu s málo ľuď-

355 LILIENTHAL, A.: *Sionismus*. Praha : Orbis, 1998. s. 46.

356 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 189.

mi. Ďalšími aspektmi práce sionistického úradu v spomínanom liste boli práce vo výskumnom úrade, ktorý prinášal informácie tam, kde to potrebovali použiť proti potenciálnym nepriateľom a táto práca obsahovala aj analýzu kníh a rôznych monografií, aby sa na potenciálne útoky, ktoré by sa vyskytovali v týchto monografiách, mohlo odpovedať promptne. Ďalšími činnosťami, ktoré správa obsahuje, sú činnosti spojené s priblížením situácie v Izraeli samotným americkým občanom formou osobnej návštevy tejto krajiny, pretože *„návšteva Izraela umožní Američanom porozumieť tamojším problémom a oceniť pokrok v tejto krajine, čo je nenahraditeľná skúsenosť"*. Taktiež karta antisemitizmu neostala nepoužitá a jej hlavným cieľom bolo postaviť štát Izrael do roviny bojovníkov za slobodu, zatiaľ čo ostatných ako tých, ktorí sa usilujú im slobodu vziať, v tomto prípade antisemitov. Išlo najmä o otázku arabského, ruského a kresťanského terorizmu, na ktoré sa sionisti odvolávali a snažili sa tak podporovať svoje záujmy. Otázka arabského antisemitizmu slúžila ako karta pre ospravedlnenie vojen a zakladanie osád, ruský antisemitizmus sa zas využíval k snahám o povolenie emigrácie Židom žijúcim za železnou oponou a kresťanský antisemitizmus slúžil ako prevencia proti potenciálnymi kritikám Izraela. [357]

Sionistické hnutie a vznik štátu Izrael

Sionistická základná téza, že Židia nie sú schopný plnohodnotnej asimilácie aj s ohľadom na často nepriateľské prostredie hostiteľských štátov, že sú cudzorodí nacionálny celok vnútri okolitých štátov, je asi jediná vec, ktorá spájala sionistov a antisemitov. Preto sa sionisti s dôverou obracali hlavne na predstaviteľov štátov, v ktorých bol problém antisemitizmu zjavný.[358] Hlavnou úlohou, ktorú prijala sionistická organizácia, bolo vytvorenie domoviny pre židovský národ. V počiatočných časoch Herzlovho vedenia bola každá ponuka prijateľná, hoci Herzl sa pokúšal hľadať možnosti ako založiť židovský štát najmä v osídlení Palestíny. Napísal list sultánovi Abdulhamidovi a dostal odpoveď záporná, nakoľko sultán píše: *„môj národ bojoval za túto zem a zúrodnil ju svojou krvou...nech si Židia nechajú svoje milióny"*. Tiež nemecký cisár bol ovplyvňovaný sionistami, ktorí mu predložili návrh, podľa ktorého mal byť nový židovský štát prednou frontou germánskej kultúry, no aj jeho naliehanie sultán odmietol. Herzl sa nevzdával a svoje plány pred-

357 LILIENTHAL, A.: *Sionismus*. Praha : Orbis, 1998. s. 106.

358 KOLÁR, F.: *Sionizmus a antisemitizmus*. Bratislava : Pravda, 1970. s.25.

ložil Veľkej Británii, ktorá mu ako odpoveď poskytla možnosť vybudovať takýto štát pre Židov na území jednej zo svojich kolónií menovite v Keni, no politickí sionisti nepredpokladali tento štát inde ako na území biblického Sionu. Samotný Herzl však tento návrh privítal a podporil, bol však prehlasovaný vedením hnutia, ktoré sám založil a ktoré o štyridsaťštyri rokov neskôr pod jeho portrétom vyhlásilo v Palestíne sionistický štát.[359]

Obrovský posun nastal, keď bola predložená Balfourova deklarácia. Príprava Balfourovej deklarácie k jej predloženiu si vyžiadala viac ako rok neúnavných rokovaní medzi predstaviteľmi sionistickej organizácie a predstaviteľmi britskej vlády. Keď situácia v Rusku začínala byť v podobe protivojenských nálad v kontexte boľševickej propagandy, britská vláda sa usilovala stále aktívnejšie o nájdenie cesty ako presvedčiť ruských Židov, že víťazstvo spojencov je rozhodujúci prvok pre židovské národné požiadavky. Briti chceli po porážke Turecka vládnuť na blízkom východe, čo bolo v súlade so sionistickými plánmi, no v deklarácii sa museli uspokojiť s výrazom Židovská národná domovina, čo bolo v rozpore s ich požiadavkou na pojem Židovský štát.[360] Balfourova deklarácia je vlastne uznanie sionistických požiadaviek vypracovaných Jamesom de Rothschildom, synom Edmudnda Rothschilda, známeho podporovateľa sionistických tendencií už v 19. storočí a Brandeisom, sionistickými zástupcami. K uznaniu týchto požiadaviek došlo 2. novembra 1917 anglickou vládou. Tento úspech bol zásluhou najmä Weizmanna Chaima, ktorý svojím pôsobením v Anglicku získal neoceniteľné kontakty, ktoré sa neskôr ukázali ako rozhodujúce v prijatí Balfourovej deklarácie. S Balfourom sa zoznámil v Manchestri, kde pôsobil ako profesor biochémie. Biochémia mu pomohla tiež prísť ešte bližšie k centru diania, keď ho vďaka jeho vynálezu zlepšeného postupu výroby syntetického acetónu, ktorý bol neodmysliteľnou súčasťou výbušnín, povolali do anglického ministerstva munície. Najmä vďaka tomu v spojení so svojim aristokratickým vystupovaním si získal priazeň a sympatie anglickej vlády. V roku 1916 sa Balfour stal ministrom zahraničných vecí a ministerským predsedom Lloyd George. Obaja boli účastní na projekte Uganda a spolupracovali so sionistickým hnutím. V Balfourovej deklarácii sa uvádza nasledujúce stanovisko: „*Vláda jeho Veličenstva zamýšľa blahosklonne o zriadení národnej domoviny pre židovský*

359 LILIENTHAL, A.: *Sionismus*. Orbis : Praha, 1998. s. 27.

360 GILBERT, M.: *Izrael : dejiny*. Praha : BB art, 2002. s. 50.

národ v Palestíne a vynasnaží sa zo všetkých síl, aby uľahčila dosiahnutie tohto cieľa, pričom bude jasné, že sa nemá učiniť nič, čo by bolo na škodu občianskych a náboženských práv existujúcich nežidovských obcí v Palestíne alebo čo by ohrozovalo práva a politické postavenie Židov v ktorejkoľvek krajine." Táto deklarácia sa zapísala do histórie ako magna charta židovského národa.[361]

Ďalším posunom a priblížením sa k svojmu snu pre sionistov isto znamenalo aj zverenie Palestíny pod britský mandát. Tento mandát udelila spoločnosť spojených národov v roku 1922 Veľkej Británii a toto rozhodnutie nadobudlo platnosť 29. septembra 1923. Britská politika bola spočiatku pozitívne naklonená snahám sionistov, a tak príchodom Židov do Palestíny sa začala pozvoľna napĺňať funkcia Balfourovej deklarácie. No táto politika vzbudila silný odpor u arabského obyvateľstva. Vláda britského kráľovstva dokonca vypracovala koncept, podľa ktorého sa malo územie Palestíny rozdeliť na tri zóny a to zónu pod kontrolou britskej správy, zónu pod židovskou kontrolou a nakoniec arabskú zónu. Návrh ale neprešiel pre nesúhlas sionistickej organizácie, ktorá počítala s celým územím Palestíny pre židovský štát.[362]

Dve dekády po podpise Balfourovej deklarácie bola deklarácia de facto pozbavená účinnosti. Nástupom nacistov v Nemecku k moci sa začala najstrašnejšia časť európskej histórie. Situácia v Európe bola neprehľadná, ale očividne sa všetci pripravovali na vojnu, čomu podriadili jednotlivé štáty aj svoju politiku. Na nemeckej strane to bola politika otvorenej agresie, zatiaľ čo na strane Anglicka a Francúzska to bola politika ústupkov, zameraná na odloženie vojny na čo najneskorší možný termín. Situácia sa aj cez snahu riešiť agresívnu politiku nacistického Nemecka diplomaticky a ústupkami zdala neudržateľná a stále sa zhoršovala. Britská vláda sa snažila zabrániť nepokojom aj na blízkom východe medzi Arabmi a Židmi. Bola zvolaná arabsko-židovská konferencia, ktorá sa konala v Londýne v roku 1939, no bez hmatateľných výsledkov. Keďže sa nepodarilo dospieť k dohode, pristúpila britská vláda k svojskému riešeniu situácie prihliadnuc na napätú situáciu v Európe. Týmto riešením bola tzv. Biela listina, nový dokument vydaný mandátnou mocou na Palestínskom území teda Anglickom, v ktorej sa obmedzoval počet prisťahovalcov židovskej národnosti na minimum, čím sa nepriamo anulovala Balfourova deklarácia. Židovský štát podľa

361 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 69.

362 RÁCZ, J.: *Palestína včera a dnes*. Bratislava : Pravda, 1973. s. 30.

Bielej listiny nesmie byť vytvorený proti vôli arabskej väčšiny. Touto listinou mohol vzniknúť iba arabský štát, v rámci ktorého by bolo možné budovať židovskú národnú domovinu. Taktiež židovská imigrácia bola týmto dokumentom radikálne obmedzená na 75 000 prisťahovalcov po dobu piatich rokov. V druhej polovici tridsiatych rokov takýto kurz nabrali aj iné krajiny vo vzťahu k svojmu územiu, medzi inými aj Spojené Štáty Americké. Keďže povolené kvóty nestačili, bola väčšina Židov nútená zostávať v očakávaní toho, čo príde v Európe. Vypuknutím vojny sa ocitlo sionistické hnutie vo veľmi zložitej situácii. Bol to čas radikálnych riešení v dobe nežičlivej a nepriateľskej atmosfére. Sionisti, ak chceli ostať verní svojmu programu, museli podporovať prisťahovalectvo aj cez obmedzenia zo strany Britov, na druhej strane bol boj proti novej a hrôzostrašnej diktatúre, ktorá nechala svoju zvrátenú doktrínu realizovať sa v praxi. Ben Gurion toto obdobie vystihol jednou vetou: „*Budeme bojovať vo vojne, ako keby nejestvovala Biela listina a bojovať proti Bielej listine, ako keby nejestvovala vojna."* Sionisti nezostali len pri slovách a ich iniciatíva sa pretavila počas vojny v realizáciu myšlienky vytvorenia samostatnej židovskej brigády, táto brigáda nakoniec bojovala pod vlajkou Britskej armády.[363]

Ďalším dôležitým elementom vo vývoji procesu dosiahnutia hlavného cieľa sionistického hnutia bolo, že sa začal formovať jeden jazyk, ktorý sa začal všeobecne uznávať a používať v Palestíne ešte pred prvou svetovou vojnou. Týmto jazykom bola hebrejčina, ktorá sa stala taktiež obchodným jazykom medzi španielskymi a aškenazskými Židmi v Jeruzaleme. Hebrejčina bola rozšírená aj v Oriente, kde bola považovaná za nielen kultúrnu, ale aj svätú reč. Na východe sa hovorilo jazykom jidiš, ktorý mnohí považovali za národný jazyk židovského ľudu, ale Achad Ha Am, popredný sionista prehlásil, že iba hebrejčina spĺňa požiadavky úradného a všetko prepájajúceho jazyka židovského národa, argumentoval to tým, že starobylosť národa sa vždy rovná starobylosti jeho jazyka. Hebrejčina sa v židovských osadách stále viac presadzovala ako hovorový jazyk. Boli prekladané učebnice a niektoré sa dokonca aj písali v hebrejčine. Postupom času väčšina škôl presadzovala hebrejčinu ako vyučovací jazyk, dokonca aj nesionistické školy.[364]

Veľkou výzvou, ktorú si sionizmus vzal za svoju úlohu, bolo zhromaždiť Židov z celého sveta na pôdu svätej Zeme, čo bolo hlavným

363 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 189.

364 KRUPP, M..: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 63.

predpokladom vzniku Izraela a dôležitou súčasťou tvarovania židovského štátu. K židovskému prisťahovalectvu na územie budúceho štátu Izrael dochádzalo v 5 etapách postupne od 1881 roku až po dobu vytvorenia samostatného Izraela. Židovskí osadníci vykupovali vo veľkom pôdu a zakladali kolektívne osady (kibucy). V Balfourorovej deklarácii z roku 1917 sa podarilo získať od Veľkej Británie prísľub k vytvoreniu židovskej domoviny, ale aj tak Briti židovské prisťahovalectvo obmedzovali. Sionistické organizácie pokračovali v ilegálnom prisťahovalectve, aby zachránili čo najväčší počet Židov. Aktívne hnutie za návrat Židov do Palestíny sa objavilo až v druhej polovici 19. storočia. Situácia naberala na obrátkach po vzniku Izraela.[365]

Prvými prisťahovalcami, ktorí vypočuli volanie sionistov, prichádzajú do Palestíny v roku 1882 a boli to biluim z Ruska, ktorí boli prívržencami židovského osvietenstva a chceli svoj osud konečne zobrať do svojich rúk. Z Ruska utekali po veľkých pogromoch, ktoré sa diali v cárskom Rusku po smrti cára Alexandra II., no pre ultraortodoxné obyvateľstvo Izraela predstavovali vzburu proti Bohu a narušenie koncepcie Boha a Jeho plánu spásy. Tento mix obyvateľstva znamenal značné skomplikovanie situácie v krajine, ktorej situáciu by mohol vyriešiť Mesiáš. Teodor Herzl nepoznal túto situáciu a nebol v kontakte ani s ortodoxnými Židmi ani s mladými socialistickými osadníkmi biluim, ktorých osady sa podarilo zachrániť len s pomocou EdmondadeRothschild. O žiadnu z týchto skupín sa Herzl nezaujímal, išlo mu o občiansky štát, kapitalisticky zameraný po vzore Švajčiarska ďaleko v púšti, kde by sa dala pretvoriť do takejto podoby ideálneho židovského štátu. Je pravda, že riešenie židovskej otázky v kontexte moderného antisemitizmu videl aj v hromadnom krste, kde by pápež pokrstil židovský národ na svätopeterskom námestí.[366]

Druhá prisťahovalecká vlna sa konala v rozmedzí rokov 1904-1914, kde na územie Palestíny prišlo okolo 40 000 osôb z východnej Európy, ktorí toto riešenie zvolili hlavne kvôli pretrvávajúcim antisemitským náladám a taktiež neúspešná revolúcia mala svoj vplyv na obchod. Vďaka tejto vlne bolo založené mesto Tel-Aviv, prvý kibuc Deganija a obrodenia sa dočkala aj hebrejčina. O päť rokov, po konci druhej alije 35 000 osôb opäť hlavne z Ruska a Poľska, emigrovali. Táto tretia

365 ZROSTLÍK, D.: *Sionismus*. http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/296-sionismus.html, (1.12.2012)

366 KRUPP, M.: *Osmnáct století Izraele*. P3K : Praha, 2010. s. 125.

alija bola hlavne reakciou na boľševickú revolúciu v Rusku a tiež na pozitívny impulz zo strany britských diplomatov, tzv. Balfourovou deklaráciou, ktorou povolili založenie židovskej národnej domoviny. Štvrtou alijou, ktorá začala v 1924 najmä poľskí Židia z veľkých poľských miest, predovšetkým strednej vrstvy, ktorí sa už ale neusadzovali na poľnohospodárskej pôde, prichádzali do Palestíny, a tak prinášali rozvoj do palestínskych miest. Piatou alijou sa na územie zasnúbenej Zeme rozhodli vycestovať najmä nemeckí Židia pred hrozbou nacistickej mašinérie, pretože emigrácia do USA, resp. iných anglosaských krajín, nebola možná z dôvodu obmedzení. Táto alija mala zásadný vplyv na situáciu v Palestíne, nielen preto, že zahŕňa až 250 000 ľudí, ale preto lebo táto inak nazývaná intelektuálna alija, priniesla do Palestíny veľké množstvo vzdelaných ľudí a tak sa zakladali univerzity a vznikalo veľké množstvo slobodných povolaní.[367]

Vznik Izraela bol hlavným dlhodobým cieľom sionizmu. Tomuto momentu predchádzala podpora myšlienky vzniku Izraela po druhej svetovej vojne, ako aj rezolúcia OSN č. 181 z 1947 roku o rozdelení Palestíny. Toto rozhodnutie, ako sa dalo predpokladať, odmietli všetky arabské krajiny. Dávid BenGurion vyhlásil samostatný židovský štát a podpísal ako ministerský predseda a minister obrany novovytvorenej vlády prehlásenie nezávislosti Izraela. Bolo 14. mája, deň pred ukončením britského mandátu. Stalo sa tak o piatej hodine popoludní v hlavnom sále telavivského múzea, kde sa konala ceremónia na počesť vyhlásenia suverénneho Izraela. Nový štát medzi prvými diplomaticky uznali USA, Sovietsky zväz a krajiny východného bloku a po nich nasledovalo mnoho ďalších krajín. Anglicko spočiatku zaujalo pasívny postoj so zreteľom odradiť od súhlasu západoeurópske štáty. Ako prvá sa odvážila uznať, aj napriek tichému nesúhlasu Británie, Juhoafrická republika a postupne sa pridávali ďalšie štáty. Okamžite po vzniku Izraela armády viacerých arabských krajín zaútočili zo všetkých strán na jeho územie. Konkrétne išlo o armády Egypta, Zajordánska, Sýrie, Libanonu a Iraku, taktiež sa útoku zúčastnili aj jednotky z Jemenu a Saudskej Arábie. Izrael sa ubránil za cenu 6000 ľudských životov. Podľa údajov Organizácie spojených národov z krajiny utieklo približne 725 000 Arabov do susedných islamských štátov. Izrael tak musel tvrdo bojovať o svoju suverenitu. No na legitimitu nového štátu mal vplyv, hlavne z izraelskej strany aj najväčší nález 20. storočia, ktorý pôsobil na Izraelčanov povzbudzujúco.

367 JEKKELOVÁ, J.: *Lexikón svetových náboženstiev*. Bratislava : Aktuell, 2006. s. 124.

Bol to nález kumránskych zvitkov, ktoré boli nájdené v jaskyni beduínskymi pastiermi. Práve na deň vyhlásenia deklarácie OSN, na základe ktorej mohol vzniknúť štát Izrael, ich odkúpil jeden z najuznávanejších odborníkov z Hebrejskej Univerzity Eleazar Sukenik. Išlo o vojnový zvitok a hymnu vďakyvzdania. Odkúpil ich v Betleheme, ktoré bolo v tom čase na arabskom území, kde potreboval vojenskú priepustku, keďže atmosféra bola napätá a Jeruzalem bol ostnatým drôtom rozdelený na dve časti arabskú a židovskú.[368]

Židia ako národ majú nesmierny vplyv na dejiny celého ľudstva, aj keď ich je len okolo 14 miliónov, ich vplyv na svetové dianie je nepomerne väčší. Založením štátu Izrael v 1948 roku získali domov, ale aj nových nepriateľov, ktorí svoju silu chceli hneď vyskúšať v boji, a tak Izrael musel čeliť piatim vojnám s jeho arabskými susedmi. Založenie tohto štátu nesie so sebou obrovské polemiky a je predmetom sporov na politickej, ale aj vojenskej úrovni. Rozširovanie územia pomocou osád Palestínci vnímajú veľmi citlivo, a tak napätie iba rastie, no Židia podkladajú svoje snahy teologickým výkladom, resp. zmluvou Boha Jahveho s Abrahámom. [369]

8. septembra 1948 sa konali v Izraeli prvé voľby a zo 440 000 voličov sa volieb zúčastnilo 87%. Parlament - Kneset, má podľa vzoru, ktorý bol na území Izraela užívaný pred 2000 rokmi, mal a stále má 120 členov. Vyhrali židovské strany a do parlamentu sa dostala aj jedna arabská strana. Za prezidenta bol zvolený sionistický politik Chaim Weizmann, ktorý neskrýval nadšenie, z tohto neuveriteľného uskutočneného sna sionistov, keď povedal že: *„Spravodlivá bitka je hodná odmeny."* V štáte Izrael bol ako medzi prvými prijatý zákon o návrate, ktorý sa začal hneď aj realizovať, keď z Európy ešte ilegálne prichádzali Židia a tiež Židia internovaní na Cypre. V akcii nazvanej Nezdráš a Nehemiáš boli privezení všetci Židia z Iraku a to 110 000 ľudí. Tiež akcia Lietajúci koberec letecky priviezli z Jemenu 45 000 Židov, ktorí boli po stáročia vazalmi Arabov. Dohromady ich prišlo v prvých troch rokoch okolo 700 000 Židov, čo bolo viac ako pri založení štátu Izrael. Zvláštnou formou prisťahovalectva bola mládežnícka alija, ktorá sa starala o deti, ktoré prežili koncentračné tábory alebo po masakroch druhej sv. vojny nemohli nájsť svojich rodičov, pre nich vznikali malé dedinky mladých. Najznámejšia z nich je Kirjat jearim, ktorá vznikla pomocou švajčiarskych sympati-

368 TRSTENSKÝ, F.: *Kumrán a jeho zvitky*. Svit : KBD, 2009. s. 27.

369 O´CALLAGHAN, S.: *Sprievodca svetovými náboženstvami*. Bratislava : IKAR, 2012. s. 53.

zantov. Táto organizácia tak previedla do Izraela 100 000 detí.[370] Od roku 1989 sa behom ôsmich rokov prisťahovalo do Izraela 830 000 Židov, no je problém, kde budú bývať títo ľudia, ktorí potrebujú nemocnice, školy, cesty obchody a predovšetkým ubytovanie a prácu. Izrael chcel začať stavať na kopci Har-Choma, ale ostré zahraničné reakcie to znemožnili. Tiež reakcie moslimov a kresťanov, ktorí tento kopec vyhlásili za svätý vrch. Nielen Židia z celého sveta sa sťahovali do zasnúbenej zeme, ale aj izraelská armáda na základe dohôd z Osla, kde aj Palestína prvýkrát oficiálne uznala existenciu Izraela, musela opustiť po etapách sporné okupované územia, a to pásmo Gazy, západný breh rieky Jordán Jericho a Hebron.[371]

Od roku 1990 po revolučnej vlne vo východnej Európe a páde Sovietskeho zväzu, prišla zmena a pre Izrael to znamenalo príliv obyvateľstva z bývalého východného bloku, ktorí sa snažili emigrovať aj mimo Izraela, no všade dvere masového prisťahovalectva boli zatvorené, tak ostal Izrael, ktorý nestratil nič zo svojej sionistickej funkcie, prenasledovaným Židom poskytnúť azyl, preto Židia zo Sovietskeho zväzu putovali práve tam a snažili sa zariadiť tak, ako najlepšie mohli. V roku 1989 sa do Izraela prisťahovali iba 24 tisíc Židov z toho 16 tisíc zo Sovietskeho zväzu, no v roku 1990 to už bolo 200 000 z toho 190 tisíc z bývalej veľmoci východného bloku. Do roku 1998 ich počet činil 700 000 obyvateľov. Táto vlna priniesla značné problémy najmä čo sa týka zamestnanosti. Portfólio prisťahovalcov bolo nasledovné: polovica z nich mala vysokoškolské vzdelanie, z toho 5% bolo umelcov, 11% lekárov, 37% inžinierov a technikov, 15% učiteľov. Títo ľudia boli ale ochotní prijať akúkoľvek prácu len aby mohli z niečoho žiť. Prisťahovalci tvorili 2% z celkového počtu pracujúcich, ale iba 2% z celkového počtu nezamestnaných. K prisťahovalcom zo Sovietskeho zväzu sa v máji 1991 roku pripojil ďalší masový príliv utečencov z úplne inej strany a kontinentu. Leteckým mostom, tzv. akciou Šalamún, bolo behom 36 hodín prepravených 15 tisíc etiópskych Židov.[372]

V štáte Izrael je oficiálne diskriminovaná nežidovská populácia, a to v troch základných smeroch: a to sú právo na trvalý pobyt, právo na prácu a právo na rovnosť pred zákonom. 92 % pôdy je vlastnených, štátom t.j. pobočkou Svetovej sionistickej organizácie, ktorá má názov

370 KRUPP, M.: *Sionizmus a štát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 127.

371 SHNEIDER, L.: *Boj o Jeruzalem začal*. Ostrava : Alef, 1997. s. 19.

372 KRUPP, M.: *Sionizmus a štát Izrael*. Praha : Vyšehrad :1998. s. 127.

Izraelský pozemkový úrad, ktorý upiera komukoľvek, kto nie je Žid, usadiť sa a pracovať v Izraeli. Predstavme si, že by toto bolo používané proti Židom v nejakej inej krajine, hneď by to bolo považované za antisemitizmus a nenávisť. V Izraeli sa tiež deťom už v školskom veku vštepuje, že Izrael je vykúpená zem, ktorá sa z nežidovských rúk dostala naspäť do židovských, ale miesto, kde bývajú neveriaci, ak sa kúpi Židom stáva sa vykúpenou zemou. Toto učenie je súčasťou sionistickej ideológie odsunu neveriacich z územia Izraela a vykúpenie celej zeme do židovských rúk. Podobne je to aj v kibucim, čo je vlastne istá forma mesta s kolektívnym vlastníctvom, kde zisky sa vracajú naspäť do mesta a je používaný pre obyvateľov a rast mesta. Do kibucov, aj keď ich členovia sú ateisti, neprijímajú arabov, iba v prípade ich konvertovania na židovstvo. Snom štátu Izrael je úplne vykúpená Zem, čo jasne vyjadrili aj členovia sionistického hnutia pracujúcich, kde Gordon, jeden z predstaviteľov tohto hnutia, vyjadril túžbu, aby každý strom a ker sadili židovskí prisťahovalci. Ale kibuc nebol pre všetkých tým najšťastnejším riešením, lebo pre väčšinu orientálnych Židov tento spôsob života odporoval ich štýlu, rodinným a klanovým tradíciám. Tak do popredia sa začína pretláčať iný typ osídlenia a to mošav, ktorý na rozdiel od kibucov nedostávajú iba vreckové, ale dostávajú stály plat a tiež je tam kladený väčší dôraz na súkromné vlastníctvo. Existuje ešte aj tretí typ osád a to mošavot - kolónia je typ novšieho roľníckeho sídla v Izraeli. Na rozdiel od mošavov a kibucov ide o čisto individuálny typ osídlenia, bez kolektívnych foriem hospodárenia.[373] Prenajať neveriacemu dom je v Izraeli možné len po splnení dvoch podmienok, a to dom nesmie byť používaný ako dom obytný, ale iba ako sklad a nesmie byť prenajatých tri a viac priľahlých domov, aby sa nežidom zabránilo usadiť natrvalo, ale iba dočasne, ale aj to je tolerované iba v prípade, ak židovská komunita nemá na danom území veľkú moc, ak má moc, musí sa snažiť neveriacich vypudiť.[374]

Izrael sa môže pochváliť jedinou skutočnou demokraciou na Blízkom východe a slobodou v rámci politickej sféry ako aj volebným systémom demokracie a veľkým spektrom politických strán, kde každý môže identifikovať svoj názor s tou stranou, ktorá mu najviac rezonuje od liberálno-arabského cez konzervatívny, ďalej sekulárny, až po ortodoxný židovský pohľad na vec. Izrael tiež vyniká systémom škôl a vzdelá-

373 KRUPP M.: *Sionizmus a štát Izrael*. Praha : Vyšehrad :1998. s. 130.

374 SHAHAK I.: *História a náboženství židů*. Olomouc : Votobia, 2005. s. 115.

vacích inštitúcií, podľa niektorých zdrojov dokonca najlepším na svete, tiež zdravotníctvo dosahuje dlhodobo vysokú výkonnosť a kvalitu pre všetkých občanov Izraela, ale nielen pre nich. Sociálny systém je tak isto na vysokej úrovni. Poľnohospodárstvo je oproti minulosti v rozkvete a potenciál, ktorý ukrýva táto Zem je využívaný výborne, táto niekedy pustá, zanedbaná zem na púšti je dnes prekvitajúca a prosperujúca krajina, ktorá je schopná konkurovať najväčším vývozcom potravín na svete.[375] Izrael oslávi 65 rokov svojho vzniku. Z hľadiska spôsobu života je to krajina zázrakov. Izraeliti dosiahli úroveň najvyspelejších štátov sveta. Veda, priemysel, vzdelanie a kultúra je na vysokej úrovni a aj keď obyvateľstvo žije v ťažkých podmienkach pri sústavnom ohrození zo strany teroristických militantných organizácii, životná úroveň je na vysokej úrovni. Aj keď táto krajina prosperuje a demografický vývoj je vo výbornom stave, keď natalita je väčšia ako mortalita, Izraelu chýba mier.[376]

Náboženský sionizmus

Svetský sionizmus a religiozita samotného judaizmu - tento problém existencie jedného vedľa druhého tu existoval stále. Zakaždým, keď si Židia začali rozhodovať o svojich záležitostiach sami, prerástlo to do otvoreného konfliktu. Preto sa veľa nábožne orientovaných Židov domnievala, že pre židovský národ je lepšie žiť pod cudzou nadvládou. No moderné dejiny ukázali, že na tento model existencie vyvoleného národa sa nemožno spoliehať. Uholným kameňom judaizmu bola viera, že vyhnanstvo skončí na základe metafyzickej udalosti z Božej vôle a nie na základe politického riešenie ľudským konaním. Pravdou je, že sionisti, ktorí väčšinou boli nenáboženskí resp. protinábožanskí založení, hľadali oporu v judaizme. Bez judaizmu a vedomia, že Židia sú národom, ktorý zjednocuje viera, sionizmus nič nezmohol. Pre sionizmus znamenal judaizmus pohodlný zdroj národnej energie a kultúry a Biblia nič iné ako štátnu listinu. Aj preto sa väčšina nábožensky orientovaných príslušníkov židovského národa pozerala na sionizmus s veľkou nedôverou, niekedy až nepriateľsky. Sionisti využili náboženstvo k založeniu

375 WAGNER C. H.: *40 dôležitých faktov z histórie Izraela*. Žilina: Chevra, 2002. s. 38.

376 FRANEK, J., Judaizmus. Bratislava : Marenčinpt, 2009. s. 218.

Izraela a niektorí zbožní Židia verili, že by naopak sionizmus mohol poslúžiť ideálom judaizmu a priviedol by späť svetsky žijúcich bratov.[377]

Pre nezainteresovaného človeka v problematike sionizmu, by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že impulzom pre jeho vznik boli náboženské dôvody. Málokto by predpokladal, že sionizmus ako židovská svetová organizácia, vznikol ako sekulárna organizácia. Je badateľné značné napätie medzi tými, ktorí sa snažili o priblíženie svojej židovskej komunity k modernosti a sekularizácii, zatiaľ čo iní sa snažili o separáciu a o celkový dojem odlišnosti judaizmu od okolitého sveta. V ponímaní veriacich Židov vo svojich začiatkoch sionizmus predstavoval výrazný protiklad s princípmi judaizmu ako produkt západných sekulárnych a nacionalistických tendencií tej doby bojujúcich proti tradičným hodnotám, a to platilo prinajmenšom do doby II.. svetovej vojny. Proti sionizmu bola na prelome 19. a 20. storočia drvivá väčšina náboženských Židov. V ich očiach totiž sionizmu popiera jednu zo základných myšlienok sionizmu, že židovský štát obnoví až Mesiáš, teda takýto štát môže byť založený iba z jeho vôle. Mnoho rabínskych autorít sa postavilo proti sionizmu ako proti hriechu, ktorý chce odďialiť príchod Mesiáša, dokonca ho niektorí považovali za príčinu holokaustu ako Božieho trestu pre sionizmus. Súčasný Izrael nábožní Židia chápu ako prechodnú etapu pred halachickým štátom vytvoreným Mesiášom. Pragmaticky rešpektujú sionizmus ako ideológiu, na ktorej je založený štát Izrael a ktorý im ponúka mnoho výhod a kladov. Toto odmietanie sionizmu ako hriechu voči Bohu, nebolo spoločné pre všetkých ortodoxných Židov. Aj v ortodoxnom prostredí židovstva získal na význame prúd, ktorý sa snažil sionistické myšlienky prepojiť s vierou. Vznikol tak nový fenomén už na nielen politickom poli sionizmu. Náboženský sionizmus zaznamenal zvlášť veľký rozkvet po vzniku Izraela a šesťdňovej vojne. Stále je však badateľný rozdiel medzi sionizmom a judaizmom, keďže sionistom sa môže stať aj človek, ktorý nie je židovského pôvodu, ako to vidíme na príklade kresťanského sionizmu resp. iných svetových osobností sympatizujúcich so sionizmom ako Balfour Arthur, britský premiér Churchill, Tomáš G. Masaryk a iní.[378]

Jednoznačne môžeme konštatovať, že ortodoxný judaizmus bol v začiatkoch sionizmu výrazne protisionistický, ale aj tak sa objavilo hnutie, ktoré sa snažilo spojiť ortodoxný judaizmus s niektorými myš-

377 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Rozmluvy : Řevnice, 1995.s. 527.

378 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 88.

lienkami sionizmu, ktoré mohli mať praktické vyústenie v podobe znovuobrodenia izraelskej zeme. Takzvaní náboženskí sionisti - v hebrejčine cijonim datiim a neskôr aj nacionalistickí chaderim, sa podieľali na budovaní súčasného Izraela veľmi aktívne. Spočiatku predstavovali umiernený prúd judaizmu, ktorý sa snažil byť akousi spojnicou medzi náboženským judaizmom a sekularizmom. Neskôr sa ale vykryštalizovali v rámci náboženského sionizmu aj rôzne ultrapravicové náboženské subjekty. Súčasná nábožensko-sionistická komunita predstavuje okolo 15% obyvateľstva, ale jej vplyv je porovnateľný s najväčšími komunitami v krajine. Jej vnútorný vývoj nie je bez problémov, keď radikálne extrémne frakcie značne poškodzujú dobré meno religióznych sionistov.

Ortodoxní Židia vidia v judaizme jednotu písomného ústneho učenia, verné nasledovanie Tóry a biblických i rabínskych predpisov. Kodifikácia židovského zákona od rabína J. Karo ako aj neskorších kodifikátorov, je úplne záväzná. V praxi to znamená, že v ortodoxný judaizmus a politické strany, ktoré z neho vzišli, trvajú na zákaze akejkoľvek práce cez šabat. V Izraeli neexistuje odluka cirkvi od štátu. V tzv. náboženskom statuse quo poskytli v roku 1948 sionisti židovskej ortodoxii svoje práva a výhody, aby si zaistili ich podporu pri zakladaní štátu. Všetci Židia, aj sekulárni sa musia podrobiť zákonom ortodoxie v prípade obriezky, svadby, rozvodu a úmrtia. Všetko sa musí uskutočniť pred rabínskymi náboženským súdmi, kde rozhodujú predstavitelia ortodoxie.[379] Spektrum náboženských strán však išlo ešte ďalej, v 90. rokoch už požadoval aj uzatvorenie komunikačných dopravných uzlov, ktoré vedú popri náboženských osadách, zatvoriť kiná, diskotéky, reštaurácie a podobné podniky. Tiež sprísniť zákaz umelého prerušenia tehotenstva, blokovať práva žien a iných, lebo sú v rozpore s Tórou, zákaz dovozu mäsa, ktoré nie je kóšer, zákaz chovu bravčového dobytka, zákaz pohoršujúcich reklám. No na tieto požiadavky sa vzniesla vlna kritiky zo strany sekulárnych Židov.[380] Sionisticky orientovaná národná náboženská strana dokonca počas svojho pobytu vo vláde so stranou Likud v 1982 roku dosiahla, za značnej nevôle labouristických sionistov, zastavenie letov leteckej spoločnosti El Al cez šabat.[381]

Je zaujímavosťou, že sionisti našli svojich stúpencov aj v radoch kresťanov, čo je do istej miery šokujúce. Ich prvý kongres sa konal

379 POJAR, M.: *Izrael*. Praha : Libri, 2004. s. 114.

380 KRUPP, M.: *Sionismus a stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1998. s. 213.

381 GILBERT, M.: *Izrael : Dejiny*. Praha : BB art, 2002. s. 491.

v auguste roku 1985 v meste prvého všeobecného sionistického kongresu zvolaného Herzlom, v Bazileji. Tento prvý kongres kresťanských sionistov zastrešila medzinárodná organizácia ICEJ, čo je skratka medzinárodného kresťanského veľvyslanectva v Jeruzaleme. Kresťanský sionizmus je jedným z prúdov kresťanskej misijnej činnosti evanjelických cirkví. Tento projekt spojiť kresťanstvo a židovské národné hnutie prichádza hlavne z anglosaského sveta. Kresťanskí sionisti považujú za jediný zdroj viery Bibliu a veria, že keď dôjde k zhromaždeniu všetkých Židov na Sion, dôjde k parúzii Ježiša Krista.[382]

Duchovnými otcami tohto konceptu integrácie ortodoxného judaizmu s podporou myšlienok na znovuvybudovanie izraelskej Zeme boli duchovné autority. K najvýznamnejším patria rabín Jicchak Ha Kohen Kook. Aj keď sa nedožil vzniku Izraela, bol prvým aškenázskym vrchným rabínom na území Palestíny a jeho zásluhou sa náboženský sionizmus stal mostom medzi náboženským judaizmom a sekularizmom a pevnou súčasťou izraelskej spoločnosti a politiky. Jeho teórie vychádzali z tvrdenia, že vykúpenie židovského ľudu nastalo v dnešnej dobe, čoho dôkazom je zrod sionistického hnutia. V šľapajach svojho otca pokračoval rabín Jehuda Ha Kohen Kook. Zatiaľ čo učenie jeho otca bolo humanistické, jeho učenie bolo predovšetkým politicky radikálne. Stal sa jedným z hlavných predstaviteľov modernej izraelskej pravice. V tomto trende pokračoval a zo sionistických rabínov zašiel najďalej Meir Kahane. Kahanove náboženské názory a politické aktivity sú označované za otvorene rasistické a šovinistické. Keď roku 1995 zavraždili izraelského premiéra Jicchaka Rabina náboženský radikalista, podozrenie padlo na niekoľko autorít z radov náboženských sionistov preto, lebo atentátnika mohli inšpirovať svojimi tajnými halachickými rozsudkami smrti vynesenými nad premiérom. Súčasný náboženský sionizmus v politike nie je nutné spájať iba s nacionalistickým politickým smerovaním. Súčasťou izraelských vládnych koalícií bolo aj umiernené krídlo náboženských sionistov strana Mejmad, znamenajúca v preklade Rozmer. Jej predseda, rabín Michael Melchior, bol ministrom, ktorý sa angažoval v mnohých aktivitách podporujúcich zmierenie medzi Židmi navzájom a porozumenie v medzináboženskom dialógu.[383]

Odjakživa bol v judaizme prítomný duch zachovávania zákona. Aj v sionizme vznikla frakcia, ktorá stavala na tomto základe, konkrét-

382 ČEJKA, M.: *Dejiny moderního Izraele*. Praha : Grada publishing. 2011. s. 193.

383 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 94.

ne išlo o skupinu, ktorá nesie názov Mizrachi, čo v preklade znamená Východ. Mizrachi svoje začiatky začala písať v Litve v 1902 roku. Jednou z hlavných príčin vzniku náboženského hnutia Mirzachi bola otázka spojená so systémom vzdelávania v Palestíne. Náboženskí sionisti sa obávali prílišnej sekularizácie židovskej kultúry a boli zástancami oddelenia vzdelávania a kultúrnej aktivity od sionizmu. Jej vernosť halache ju stavalo v sionistickom hnutí do istého zaujímavého stavu - až paradoxu. Išlo najmä o to, že ortodoxné židovstvo prenechávalo vytvorenie nového Izraela výhradne Mesiášovi, a preto bolo v opozícii k sionistickému hnutiu, ktorá sa túto ideu snažilo dosiahnuť svojou aktivitou na poli ekonomickom a politickom. Zaujímavosťou je, že v roku 1904 sa na našom území konal prvý sionistický kongres frakcie Mizrachi, ktorého sa zúčastnilo 180 delegátov z celého sveta počnúc Palestínou, cez Európu až po Ameriku. Všetky rokovania boli prístupné pre verejnosť, vrátane hlasovania, kde zvolili predsedníctvo zjazdu vo forme delegátov, tento zjazd sa konal v auguste už vyššie spomínaného roku 1904. Prítomní na otváracom ceremoniáli boli aj viacerí zástupcovia katolíckej cirkvi. Úvod patril rabínovi Izákovi Reinesovi, ktorí zaujal najmä svojou čistou hebrejčinou a heslom, ktoré malo rezonovať a byť mottom celého kongresu:„ Neprišli sme rozdeľovať, ale zbližovať.”[384]

Náboženský sionizmu až do nedávnej krízy v 2004 roku reprezentovala najmä Národná náboženská strana Mafdal, ktorá vznikla zlúčením strán Mizrachi a Hapoel Ha Mizrachi a vyznačovala sa najväčším prosionistickým cítením spomedzi všetkých náboženských strán, o čom svedčí aj označenie jej spolupráce so sekulárnymi stranami na budovaní židovského štátu ako historického partnerstva. Medzi náboženské strany so zvýšeným sionistickým cítením môžeme zaradiť aj strany ako Jišaj, čo je strana jemenských Židov, ďalej umiernená ortodoxná strana Mejmad a strany Tami, Morašaa Achi, ktoré sa odštiepili od Mafdalu. No veľa náboženských stán nemá kladný vzťah k sionizmu, takého strany nazývame nesionistické resp. charedim. Charedim a ultraortodoxne nesionistické strany sami seba za sionistov z princípu nepovažujú, politické ovplyvňovanie politiky chápu pragmaticky. Podporujú síce sionistické vlády, ale požadujú zato značné ústupky a úľavy vyplývajúce z ich politického programu.[385] Vo voľbách do knesetu v roku 2013 sa charedim strany nedostali do vlády. Jedným z dôvodov bol úspech sekulárnej

384 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčinpt, 2009. s. 185..

385 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 132.

strany Ješ Atid, ktorá vo voľbách postavila program na nutnosti rovnakého zdieľania bremena, a to najmä čo sa týka vojenskej služby zo strany charedim. Druhým tak isto dôležitým dôvodom, bolo to, že sa spojili viaceré sionistické strany a utvorili povolebný vyjednávací blok. Charedim dnes tvoria približne 10 % z 8 miliónov občanov Izraela, doteraz mali veľký vplyv, pretože tvorili jazýček na váhach medzi pravicou a ľavicou. Zraniteľnými sa tak stávajú výsady charedim v oblasti povinnej vojenskej resp. civilnej služby, ale tiež financovanie charedi škôl a vôbec sociálnej podpory, na ktorú je táto časť izraelskej spoločnosti odkázaná. Napätie existuje aj v samotnej komunite charedim. Veľké množstvo mladých členov sa snaží etablovať do izraelskej spoločnosti plnohodnotne a študuje aj nenáboženské predmety a zapája sa do pracovného života. Podľa izraelského ústredného štatistického úradu malo v roku 2011 prácu 55% žien a 45% mužov tejto komunity, je to značný nárast oproti roku 2002. Uvidí sa, ako bude fungovať Izraelská demokracia bez náboženskej ultra-ortodoxnej strane vo vláde, bude to test aj pre charedim, či dokáže zmeniť niektoré svoje postoje voči štátu a dosiahnuť tak cenné kompromisy, ktoré budú k prospechu komunity aj celej izraelskej spoločnosti.[386]

Teraz si predstavíme niektoré náboženské strany orientované sionisticky. Strana Mejmad vznikla v 1988 roku ako politické hnutie, ktoré pomáhali utvárať medzi inými rabín Amital spolu s religióznymi kibucmi, univerzitnými profesormi a ďalšími liberálne zmýšľajúcimi osobnosťami izraelskej religióznej komunity. Predstavuje v spektre náboženských strán výnimku pre jej liberálnosť a umiernenejšiu tvár náboženského sionizmu. To ju výrazne odlišuje od národnej náboženskej strany, od ktorej sa oddelila ako reakcia na radikalizáciu jej postojov. Cieľom nového politického subjektu na scéne izraelskej politiky boli snahy o dosiahnutie mieru s Arabmi vďaka teritoriálnym kompromisom a taktiež negatívny postoj programov ostatných náboženských strán. Vo voľbách do Knesetu v roku 1988 dostala iba 15 000 hlasov, čo znamenalo veľký neúspech a najmä kvôli tomuto výsledku sa strana pretransformovala na hnutie a v nasledujúcich voľbách už nekandidovala do Knesetu. Do roku 1999 zostala politicky nečinná až na výnimku, ktorá tvorila podpora kandidáta Šimona Pereza na premiéra. Pred voľbami roku 1999

386 BLAUSTEIN, M.: *Izraelské charedi strany plné hořkosti, smutku a zklamánimiři do opozice*. http://eretz.cz/2013/03/izraelske-charedi-strany-plne-horkosti-smutku-zklamani-miri-opozice/ (20. 4. 2013)

sa vrátila do politiky ako politická strana. Nakoniec sa dostala do izraelského parlamentu kde ju zastupoval práve jej predseda Michael Melchior. V súčasnosti strana Mejmad predstavuje umiernenú tvár náboženského sionizmu.[387]

Ďalšou je strana Mafdal, ktorá bola založená v roku 1956 zlúčením dvoch menších strán Mizrachi a Hapoel Ha Mizrachi, ktoré vznikli ešte pred samotným vznikom izraelského štátu. Mizrachi bola najdôležitejšou náboženskou stranou v Palestíne pred rokom 1948. Pri vzniku tejto strany treba hľadať nábožensky orientovaných východoeurópskych Židov prvej alije z hnutia milovníkov Sionu. Aby sa predišlo prílišnej sekularizácii zo strany sionistov vznikla inštitúcia, ktorá niesla názov duchovné centrum. Tá mala usmerňovať ortodoxných Židov sympatizujúcich so sionistami a rovnako koordinovať komunikáciu s nesionistickými chaderim. V roku 1902 v litovskom Vilniuse sa Mizrachi sformovalo ako politická strana, ktorá v tej dobe tvorila jedinú náboženskú alternatívu sekulárnej sionistickej väčšine vedenej Theodrom Herzlom. To jej pridalo na dôležitosti a aj preto sa stala nadnárodnou stranou pôsobiacou v rôznych sionistických štruktúrach v rade krajín sveta. Druhou stranou, ktorá bola spočiatku iba odborová labouristická frakcia strany Mizrachi, je Hapoel Hamizrachi – pracovník mizrachi. Táto frakcia sa časom vyprofilovala ako konkurencia Mizrachi a do volieb v rámci židovskej komunity v Palestíne začala stavať vlastných nezávislých kandidátov, dokonca aj vyhrala voľby pred Mizrachi. Strany sa však proti sebe nikdy nepostavili, nakoľko vychádzali zo spoločných základov. Najzákladnejším bodom ktorý spájal tieto strany bolo vytvorenie židovskej národnej domoviny v Palestíne na religióznych základoch. Po vzniku Izraela sa obe strany pripojili do Náboženskej fronty, v ktorej boli zastúpene ako ortodoxné, tak ultraortodoxné strany. Sionistické a nesionistické myšlienky, ktoré boli zahrnuté v tomto bloku strán sa však vzájomne vylučovali, a tak došlo k rozpadu koalície a v nasledujúcich voľbách už kandidovali všetky náboženské strany osobitne. Obidve strany ako Mizrachi, tak aj Hapoel Hamizrachi sa spojili pred tretími voľbami do Knesetu, v roku 1955 sa obe strany spojili do Národnej náboženskej fronty, ktorá sa v roku 1956 premenovala na Národnú náboženskú stranu Mafdal, ktorá bola koaličným partnerom vo všetkých ľavicových vládach až do roku 1977. V 60. rokoch a na začiatku 70. sa strana držala medzi tromi najsilnejšími stranami. Mafdal sa stal symbolom proce-

387 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 169.

su nacionalizácie náboženstva. Hlavným cieľom strany bolo uzákonenie náboženských inštitúcií a to ministerstva pre náboženské záležitosti, vrchného rabinátu, rabínskych súdov a náboženských zborov. Strana sa tak chcela stať hlavnou silou židovskej religióznej komunity a hlavným ochrancom Tóry v sekulárnom štáte. Národná náboženská strana sa charakterizuje ako reprezentant moderného pojatia sionizmu a judaizmu. Jej prívrženci pochádzajú ako z tábora aškenázskych Židov, tak z tábora sefardských Židov. Aj keď v súčasnosti strana nekritizuje sekulárne vnímanie štátu Izrael, ako by sa od ultraortodoxnej strany čakalo, ale na druhej strane sa snaží hlavne o presadzovanie náboženských záujmov v oblasti štátnej náboženskej výchovy a vojenskej služby. Snažia sa presadiť všeobecné uznávanie dodržiavania zásad Tóry v bežnom živote a usilujú o prísnejšie posudzovanie toho, kto je Žid, konkrétne podľa predpisov halachy. Súčasná kríza sa začala po predčasných voľbách v 1999 roku, keď získala najmenej kresiel v knesete od vzniku Izraela. To sa prejavilo na nespokojnosti jej členov a odštiepení niekoľkých frakcií, ktoré z nej vznikli. Medzi tieto frakcie možno započítať obnovenú Náboženskú národnú sionistickú stranu, ktorá sa pripojila k pravicovým radikálom, taktiež odštiepených od Mafdalu - Národná jednota. Pred parlamentnými voľbami roku 2006 sa značne oslabená Národná náboženská strana rozhodla kandidovať spolu s Národnou jednotou. V jednom okamihu sa tak spolu na kandidátnej listine ocitli bývali členovia opäť spolu.[388]

Politický sionizmus

Sekulárni Židia (herb. Chiloni), tvoria najväčšiu skupinu obyvateľstva. Príslušnosť k židovstvu chápu ako danú narodením alebo národnostne, nedodržujú väčšinu náboženských predpisov a nechodia do synagógy ani na najväčšie sviatky. No aj tak väčšina dodržuje predpis o nejedení bravčového mäsa. Podľa odhadov tvoria okolo polovice obyvateľstva žijúceho na území Izraela.[389]

Po vzniku samostatného štátu Izrael dominoval politike a verejnému životu v židovskom štáte labouristický sionizmus, ktorý mal ale silného protivníka v podobe revizionistického sionizmu, ktorý sa ale presadil v podobe získania moci až po tridsiatich rokoch existencie Izraela. Obidva prúdy boli prítomné na palestínskom území už v období brit-

388 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 164.

389 POJAR, M. Izrael. Praha : Libri, 2004. s. 113.

ského mandátu a po vzniku suverénneho štátu sa pretavili iba do straníko-politického systému. Neboli pokračovateľmi politického myslenia zakladateľa sionizmu Herzla, ale boli značne alternatívnymi ideologickými prúdmi. Labouristi, teda príslušníci labouristickej frakcie sionizmu, mali svoje korene v druhej vlne prisťahovalcov do Palestíny na začiatku 20. storočia. Väčšina z nich boli židovskí socialisti, často marxisti, stotožňujúci sa s ideológiou triedneho boja. Stavali sa kladne k hospodárskemu kolektivizmu. Herzl na rozdiel od tohto revolučného ľavicového radikalizmu, chápal budovanie židovského štátu s dôrazom na strednú triedu, diplomaciu a zahraničnú podporu. Kľúčovým predstaviteľom labouristov bol David Ben Gurion, neskôr prvý ministerský predseda Izraela. Ďalšími významnými predstaviteľmi boli Berl Katznelson či Jicchak Ben Cvi. V otázke židovsko-arabského konfliktu sa nesnažili o racionálne vyriešenie, resp. konsenzus prijateľný pre obidve strany, ale o židovskú domovinu bez Arabov alebo aspoň z čo najnižším počtom príslušníkov arabskej národnosti v novom židovskom štáte. Túto ideu uviedli aj do praktického života, keď odmietali dať prácu arabským pracovným silám. V duchu týchto krajných riešení sa vyjadril aj Ben Gurion, keď odmietol spolunažívanie s Arabmi slovami: „*Nie je možné vyriešiť spor medzi Židmi a Arabmi, my ako národ chceme, aby táto Zem bola naša, oni chcú túto zem pre seba.*“ Väčšina členov labouristickej vetvy nebola nábožensky založená, dokonca pár členov sa pokladalo za ateistov. Tento prúd postupne posilňoval svoju pozíciu v Palestíne pod britským mandátom a stal sa najmocnejšou politickou silou na území Palestíny. Ľavicoví labouristi aj keď boli dominantnou silou, mali svoju nepriehľadnuteľnú konkurenciu, ktorá sa sformovala zo sympatizantov a stúpencov sionistu Vladimíra Žabotinského. Tento prúd žiadal dôkladnú revíziu sionizmu presadzovaného Ben Gurionom a Weizmannom, od toho je odvodený aj jeho názov, revizionistický sionizmus. Revizionisti zakladali nacionalistické organizácie ako odpoveď na labouristické štruktúry a organizácie. Žabotinský založil novú sionistickú organizáciu, mládežnícku organizáciu Bejtar a milíciu Irgun. Voči ľavicovému prúdu prechovával averziu a pokladal ho za rakovinu na tele sionizmu. Pravica kládla dôraz na silu národa, súdržnosť, nadradenosť a na silný odpor voči ľavici. Na rozdiel od labouristov Žabotinský považoval spor medzi Arabmi a sionistickým úsilím za niečo prirodzené: *„Arabi milovali svoju zem rovnako ako Židia. Inštinktívne veľmi dobre pochopili zámery sionistického hnutia a ich rozhodnutie brániť sa bolo*

úplne prirodzené. Medzi Arabmi a Židmi nedošlo k nedorozumeniam, jednalo sa o prirodzený spor." Aj keď uznával legitimitu Arabskej obrany voči nárokom sionistov, na druhej strane odmietal akúkoľvek dohodu s arabskou stranou. Mal v úmysle vytvoriť generáciu Židov ochotných bojovať za svoju zem proti Arabom prípadne aj Britom. Túto militantnú výbojnosť Žabotinského spojenú s nacionalizmom odsudzovala väčšina ostatných sionistov a bola považovaná za značne nebezpečnú kombináciu. Ešte pred vznikom Izraela sa niektorí revizionisti rozhodli prestúpiť na radikálnejšiu koľaj a priklonili sa k otvorenému politickému radikalizmu, boli to začiatky izraelskej radikálnej pravice. Spory medzi dvoma súperiacimi frakciami sionizmu sa stupňovali. V roku 1933 boli revizionisti obvinení z vraždy labouristu Arlozova, aj keď nikdy nebolo potvrdené toto obvinenie. Tento tlak nakoniec explodoval v dobe tesne po ukončení britského mandátu. Došlo dokonca k otvorenému boju, keď boli aj obete na životoch. V roku 1948 niekoľko desiatok sionistických Židov padlo pri bojoch medzi revizionistami a labouristami. Tento boj nastal kvôli dodávke zbraní, ktorú viezla loď Altalena. Tieto zbrane mali doraziť pre radikálnu skupinu Irgun, no vtedajší premiér Ben Gurion označil toto hnutie za separatistov a narušiteľov národnej jednoty a vydal rozkaz Altalenu potopiť, čo malo tragické následky.[390] Samostatná štátnosť židovského štátu zanechala obidvom smerom sionizmu odlišné dedičstvo. Ľavicu charakterizovala kontinuita, ktorú predstavovala strana Mapaj. Organizačno-inštitucionálne teleso robotníckeho hnutia bolo v novom šate stelesnené v mocenských štruktúrach izraelského štátu, pričom tento status neprechádzal výraznejšími zmenami až do 80. rokov minulého storočia. Izraelská ľavica tak behom obdobia svojej hegemónie izraelskej spoločnosti ponúkla funkčný a stabilný systém vlády. Vnútropolitická stabilita, ktorá trvala prinajmenšom do roku 1967, umožnila formulovanie pragmatickej a relatívne predvídateľnej zahraničnej politiky. Pre pravicu bol naopak charakteristický proces cyklických zvratov, keď jedna garnitúra nahradila druhú, pričom zmenila predchádzajúci kurz. Žabotinský ako zakladateľ izraelskej pravice nezanechali žiadny inštitucionálny odkaz. Izraelská pravica sa vyvinula z polovojenských organizácií, ktoré sa utvárali samostatne a nezávisle na vtedajšom politickom vedení. Rozdiel medzi vedením revizionistov a vedením ľavice bol v tom, že špičky revizionistov disponovali širokým intelektuálnym rozhľadom, ktorý bol podporený kvalitným univerzit-

390 HERZL, T.: *Židovský štát*. Praha : Academia, 2009. s. 34-38.

ným vzdelaním. Naopak, tvrdohlavá povaha Ben Guriona bola ideálnym predpokladom k postupnému budovaniu mocenskej základne v primitívnych podmienkach Palestíny. Vedenie oboch táborov si bolo najbližšie v otázke poňatia novej sionistickej identity, ktorá mala predstavovať revolúciu v doterajších dejinách židovskej kultúry.[391]

Herzl chápal sionizmus ako politické hnutie bez náboženského náboja, išlo primárne o vyriešenie tzv. židovskej otázky v Európe a snahy o založenie židovského štátu, ktorý mal nakoniec vyrásť v Palestíne. Udalosti spojené s osídľovaním však ukázali, že tento nenáboženský prvok v sionizme nebude dlho určovať smer sionizmu, keďže sa v Palestíne usadzovali predovšetkým Židia z východnej Európy, a tí videli sionizmus v kontexte pozitívnych mesiášskych predstáv. Dôležité, až priam výsadné postavenie tak získala ortodoxia, čo sa prejavilo aj na zákonodarstve novorodiaceho sa židovského štátu Izrael.[392]

Politický systém Izraela je parlamentná demokracia. Kneset, ktorý možno prirovnať k nášmu parlamentu, je najvyšší zákonodarný orgán v krajine a má 120 poslancov, ktorí sú volení v normálnych slobodných voľbách. Volebné právo majú občania starší ako 18 rokov, bez ohľadu na pohlavie, národnosť resp. predchádzajúcu národnosť v prípade prisťahovalcov, náboženskú príslušnosť a pod. Pre vstup do knesetu je určená hranica 1,5% platných hlasov, čo predstavovalo v roku 1996 asi 46 000 platných hlasov. Tieto ústavné nariadenia tak umožňujú dosiahnuť účasť v parlamente širokému spektru politických strán. Hlavným dôvodom bola snaha, čo najviac rešpektovať politické názory vysoko štruktúrovanej spoločnosti, tento model bol veľmi silno zakorenený už v období mandátnej Palestíny. Prezident je reprezentatívna funkcia a je hlavným veliteľom armády a jeho funkčné obdobie je 5 rokov. Vnútropolitická situácia je rozmanitá a najväčší vplyv má na ňu predseda vlády, ktorým sa stáva ten, kto dokáže utvoriť vládu, zvyčajne to býva predseda strany, ktorá dostala vo voľbách najviac hlasov. Treťou mocou je moc justície, teda súdnictvo. Je to nezávislá moc od ostatných dvoch, vlády a parlamentu, kde sú volení profesionálny sudcovia. Pred zákonom sú si rovní príslušníci všetkých náboženstiev ako aj ateisti. Náboženské inštitúcie sú nezávisle od štátu. Štát rešpektuje všetky pútnické miesta rovnako a chráni ich ako židovské. Ortodoxní Židia sa delia na ašenázskych

391 ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*. Praha : Libri, 2007. s. 279.

392 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy Judaizmu*. Bratislava : SNM, 1993. s. 55.

a sefardských. Na čele každej z nich stojí vrchný rabín. Úradnými jazykmi sú dva jazyky a to hebrejčina tzv. ivrit a arabský jazyk.[393]

Charakter súčasnej izraelskej demokracie v kontexte vnútropolitickej situácie - možno povedať, že je zachovaná koncepcia ešte z čias britského mandátu. Teda súčasné portfólio strán sa vytvorilo hlavne z dvoch vetiev sionizmu z labouristického a revizionistického sionizmu, o ktorých som písal v kapitole nenáboženský sionizmus. Izraelská ľavica, ktorá vychádza z labouristického smeru, bola v mnohých ohľadoch umiernenejšia ako pravica. Vystihoval ju blízky vzťah k sociálnodemokratickému modelu, no ani jej sa nevyhli prešľapy v podobe nedemokratických praktík, ktoré súvisia s kolektivizmom, triednym bojom a veľmi tvrdými postojmi k arabskému obyvateľstvu. Zatiaľ čo izraelská pravica nadväzujúca na revizionistov bola často omnoho radikálnejšia. Predstavitelia pravice vo svojich začiatkoch demokratickým ideálom príliš naklonená nebola. S izraelskou pravicou sa spájajú aj milície Irgun a Lechil z dôb britského mandátu, ktoré mali na svedomí proti britské, proti arabské a dokonca boli príčinou aj vnútro židovského násilia. Dôležitým medzníkom vo vývoji izraelskej politiky je šesťdňová vojna v roku 1967. Toto ohromujúce a zdrvujúce víťazstvo Izraelskej armády učinilo z dovtedajšieho Izraela, ktorý nemal vlastne žiadne expanzívne ambície, Izrael, ktorý sa zrazu stal dôležitou silou na blízkom východe. Aj vďaka vzostupe silne nacionalistickej pravice v sedemdesiatych rokoch, sa do popredia dostáva myšlienka tzv. Veľkého Izraela, to značí Izraela biblických hraníc. Z laického pohľadu by sa mohlo zdať, že systém volieb do parlament s nízkou percentuálnou sadzbou dosiahnutých hlasov posúvajúcich strany do knesetu, je výborným riešením v tak štrukturalizovanej krajine akou je Izrael. Druhá strana mince je, ale nutnosť pre tvorbu pevnej koalície, spájať sa aj s extrémistami a fundamentalistami.[394]

Najväčším spojencom Izraela je jednoznačne USA, kde samotný Židia oplývajú veľkým vplyvom a peniazmi, preto sú aj napádaní rôznymi konšpiračnými teoretikmi a znepokojenými občanmi, ktorí tu vidia veľké nebezpečenstvo rozpínavosti v súčinnosti s tým, že Izrael vlastní zbrane hromadného ničenia, jeho agresívna politika neprispieva práve k stabilite v regióne a nakoľko jeho partnerom je najsilnejší štát sveta, tieto obavy sa stále vyskytujú. Politický život v Izraeli je jedna veľ-

393 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : MarenčinPT, 2009. s. 198.

394 ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli*. Brno : Baristerr & Principal, 2009. s. 22.

ká diskusia o možnostiach ďalšieho smerovania izraelskej politiky, na jednej strane reformovaní Židia sa pokúšajú o väčšiu mieru spolupráce medzi vierou a spoločnosťou. Konzervatívni Židia sa snažia o zachovanie tradície Otcov a prenášať ju jej uskutočňovaním a praktikovaním do dnešných čias, zatiaľ čo príslušníci ortodoxnej vetvy chcú ponechať výlučné prvenstvo a autoritu Tóre, zatiaľ čo radikálnejšia odnož ultraordoxných odmieta akúkoľvek snahu o modernizovanie judaizmu. Sekularizácia sa nevyhla ani židovskému národu, a tak čoraz viac je badať trend uchovávaní zvykov len po formálnej stránke, aj keď aj tá je ohrozená rôznymi vplyvmi.[395]

Po politickej stránke sa v sionizme hlavnými ideologickými smermi stali tri vetvy. Prvým krídlom, ktorý vznikol bol sionizmus pragmatický, druhým bol sociálne-demokratická strana Mapaj s Ben Gurionom na čele a marxistická strana Mapam, ktorá sa zúčastňovala na vládnutí v rôznych kombináciách až do roku 1977. Hlavným oponentom všeobecného sionizmu bol Chaim Weizmann, prvý prezident Izraela, možno aj preto sa rozštiepil na niekoľko frakcií. Jednou z nich bol revizionizmus, hnutie, ktoré viedol Vladimír Žabotinský, ktorý vystúpil zo sionistickej svetovej organizácie a toto hnutie našlo svoje vyjadrenie v strane Likud a v roku 1977 dominovalo vo voľbách už pod vedením Menachema Begina. Ďalším smerom, ktorý vznikol v svetovej sionistickej organizácii bolo náboženské krídlo ako reakcia na sekulárne tendencie v spoločnosti. Hlavnými predstaviteľmi boli buržoázne krídlo Mizrachi - znamenajúc aj duchovné centrum a Ha-poel ha-mizrachi, čo bolo pracovné krídlo, ktoré sa spojili a vznikla tak silná Národná náboženská strana Mafdal, ktorá sa veľmi aktívne podieľa na politickom živote v Izraeli, kde je významným partnerom každej vládnej koalície.[396]

Rok 1977 bol bodom zlomu vo vnútropolitickom vývoji Izraela, lebo víťazstvom strany práce bol porazená ľavica, ktorá od vzniku štátu dominovala na politickej scéne a vlády sa ujal centristicko-pravicový blok Likud. Práve tejto pravicovej vláde sa podarilo uzavrieť mier s prvou arabskou krajinou, Egyptom. Najskôr navštívil v 1977 roku Jeruzalem egyptský prezident Anvar Sadat a dva roky po rokovaniach v Camp Davide pod patronátom Spojených Štátov Amerických sa uskutočnilo podpísanie mierovej zmluvy vo Washingtone. Výsledkom bolo, že Izrael sa úplne stiahol zo Sinajského polostrova, kde územie prene-

395 O´CALLAGHAN, S.: *Sprievodca svetovými náboženstvami*. Bratislava : IKAR, 2012. s. 54.
396 NEWMAN, J.: *Judaizmus od A po Z*. Praha : Sefer, 2009. s. 184.

chal Egyptu a stiahol sa na svoje pôvodné hranice.[397] Sionistická politická scéna ako taká bola do značnej miery chaotická a nehomogénna. Tento vývoj postihol aj zjednotenú ľavicu, ktorú prezentovala hlavne Mapaj, ktorá bola skôr federáciou frakcií. Mapaj vznikla 17. mája 1929, keď sa zástupcovia Achdut ha avody a hapoel hacair dohodli a podpísali prehlásenie o zlúčení do vtedy dvoch strán súperiacich medzi sebou. Je treba podotknúť, že zlúčenie oboch strán by nebolo možné bez jednej spoločnej, veľmi dôležitej veci, a to spoločného nepriateľa, ktorého predstavovali občianskej strany. Takto sa začala formovať sionistická ľavica, ktorá mala obrovský vplyv na politiku Izraela až do 70. rokov dvadsiateho storočia.[398] Neskôr úlohu strany Mapaj prevzala Strana práce, je politickou stranou jednou z hlavných v izraelskej politike. Vznikla v roku 1968 zlúčením židovskej socialistickej strany Mapaj a ďalšími dvoma socialistickými stranami. Až do volieb v roku 1977, kedy utrpela ľavica porážku, bola vládnucou stranou v izraelskom knesete. V roku 1984 vstúpila do vlády Národnej jednoty vedenej stranou Likud. Samostatne bola schopná vládu vytvoriť v roku 1992 pod vedením J. Rabina, ktorý otvoril jednanie s Organizáciou pre oslobodenie Palestíny, ktoré boli ukončené v roku 1993 dohodou o poskytnutí palestínskej autonómie v pásme Gazy a na západnom brehu Jordánu.[399] Na druhej strane stála pravicová Likud. Likud je blok izraelských politických strán. Vznikol v roku 1973 združením strán Chérut, Laam a Liberálnej strany. Je predstaviteľkou izraelskej pravice, ktorá sa formovala z revizionistického sionizmu. V roku 1977 zvíťazil v parlamentných voľbách a jeho predseda M. Begin sa stal ministerským predsedom. Begin sa od založenia štátu Izrael stal známym svojimi postojmi radikálny proti britským a proti arabským vyhláseniam. Od roku 1984 až do roku 1990 Likud vytváral spoločne s izraelskou stranou práce koaličnú vládu národnej jednoty. Neskôr tvoril vládu dva roky sám a od 1992 roku bol v opozícii. Vo voľbách o štyri roky neskôr získal 31 mandátov a spolu s ďalším piatimi stranami vytvoril Národný pravicový blok, ktorý s 68 mandátmi získal právoplatnú väčšinu v parlamente a zostavil vládu so svojim predsedom na čele, ktorým bol Benjamin Netanjahu.[400]

397 POJAR, M.: *Izrael*. Praha : Libri, 2004. s. 65.

398 ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*. Praha : Libri, 2007. s. 86.

399 ŽALOUDEK K.: *Encyklopedie politiky*. Praha : Libri, 1996. s. 411.

400 ŽALOUDEK K.: *Encyklopedie politiky*. Praha : Libri, 1996. s. 223.

Vo svojej podstate po vytvorení samostatného štátu Izrael so štatútom židovského štátu bolo cieľom sionizmu snaha o to, aby Palestínci uznali jeho legitimitu. Aj napriek početným vojnám a nepriateľstvu bolo nutné nájsť spôsob, ako sa vzájomne akceptovať, žiť v mieri a prosperovať. Politickým prielomom v tomto smere bolo stretnutie v Oslu. Rozhovory v Osle medzi zástupcami Izraela a Organizácie pre oslobodenie Palestíny, s ktorou Izrael dovtedy odmietal komunikovať. Izrael na prvom stretnutí zastupoval politológ dr. Jair Hirschfeld, na strane palestínskej oslobodeneckej organizácie stál Abu Ala. Dokumenty, ktoré znamenali obrovský úspech vošli do dejín ako dohody z Osla. Boli podpísané 13. septembra 1993. Ich hlavnými signatármi boli Jicchak Rabin a Jásir Arafat. Izrael týmto uznal Organizáciu pre oslobodenie Palestíny ako právoplatného zástupcu Palestíny a Palestínci zase uznali Izrael, čo bol obrovský krok vpred vo vývoji palestínsko-izraelských vzťahov.[401] V roku 1995 sa obaja signatári vrátili do Washingtonu a ešte raz podpísali spolu dohodu Oslo II a stanovili časový rozvrh a jasný model rozšírenia palestínskej samosprávy na Západný breh rozšírený omnoho viac než podľa dohody Oslo I. V Izraeli opozícia voči Oslu II razantne odmietali tieto dohody. V knesete po búrlivej debate pravica ostro odmietla kroky vlády spojené s mierovými dohodami, pretože to považovali za kolaboráciu s teroristickou organizáciou a vzdanie sa biblickej izraelskej Zeme v prospech vrahov.[402] Podľa tejto dohody malo palestínske národne zhromaždenie odstrániť všetky pasáže, ktoré boli nezlučiteľné s dohodami z Osla. Izrael tak pripustil, aby do Gazy pricestovali na hlasovanie aj ľudia so statusom teroristov, ktorí mali právo hlasovať. Jasnou väčšinou 500 hlasov boli príslušné kontroverzné paragrafy pozbavené účinnosti, pričom 100 hlasov bolo proti a 50 sa zdržalo. Palestínske zhromaždenie následne vytvorilo komisiu, ktorá mala vytvoriť novú komisiu na vypracovanie novej charty.[403] J. Rabin bol však zavraždený židovským extrémistom v 1995 roku , keď predtým sa stal terčom ostrej kampane, kde bol vykresľovaný ako zradca židovského národa. Táto tragická udalosť zasadila smrteľnú ranu mierovému procesu.[404]

Založenie štátu Izrael bol hlavným cieľom sionistického hnutia a znamená najväčší jeho úspech. Mohlo by sa zdať, že dosiahnu-

401 POJAR, M. Izrael. Praha : Libri, 2004. s. 55.

402 GILBERT, M.: *Izrael – dejiny*. Praha : BB art, 2002. s. 567.

403 KRUPP, M.: *Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999. s. 205.

404 POJAR, M. Izrael. Praha : Libri, 2004. s. 78.

tím hlavného cieľa tak stratil svoju funkciu a ďalej už nemá význam. No neznamenalo to zánik sionistického hnutia. V prvých rokoch boja za potvrdenie nezávislosti sa sionizmus snažil pomáhať izraelskej domovine všetkými dostupnými prostriedkami. Má zásluhu na všeobecnom rozvoji, či už po stránke duchovnej, kultúrnej alebo vedeckého rozvoja, ktorý nadobudol do dnešných čias rozmery porovnateľné s najvyspelejšími krajinami sveta. Dnešné sionistické organizácie sa podieľajú na umožnení všetkým potenciálnym záujemcom vysťahovanie do Izraela a hľadajú možnosti zachovania židovskej identity pre Židov žijúcich v diaspóre. Preto sa sionizmus snaží podporovať vzdelávacie inštitúcie a snahy o združovanie Židov mimo územia Izraela.[405]

Potreba ochrany, bezpečia a útočišťa pre všetkých Židov, to sú stále elementy, ktoré Izrael nestratil ani po vyše polstoročí svojej existencie. Už na začiatku sa preukazoval ako potrebný, keď vznikol ako domov obetí európskeho antisemitizmu a holokaustu. Domov našli aj komunity vyhnané z arabského sveta. Že tieto naplnené zámery ospravedlnili jeho existenciu. V prvom desaťročí bolo hlavným cieľom dostať 1 750 000 sovietskych Židov. Štát Izrael vzal na seba nielen starosti o zhromaždenie všetkých ľudí židovského pôvodu do Palestíny, ale teraz mal ešte vážnejšiu úlohu, a to byť garantom záchrany ohrozených Židov kdekoľvek na svete. Dôležitú úlohu tu majú židovskí vedci, ktorí v časoch druhej svetovej vojny pomáhali vytvoriť prvú jadrovú zbraň, konali tak zo strachu, že takýto objav ako prvý učiní Hitler. V 60. a 70. rokoch vytvorili izraelskí vedci arzenál jadrových tajných zbraní na odstrašenie tých, ktorí by chceli siahnuť na suverénny židovský štát.[406]

Napriek obrovským úspechom sionistickej organizácie a sionizmu všeobecne naďalej ostáva hlavným cieľom zjednotiť všetkých Židov na vlastnom území, s vlastnou ústavou a vlajkou. Tak naďalej ostáva prioritou organizácie sionistov podporovať Židov z celého sveta na rozhodnutie sa pre príchod do Izraela. Prispôsobila tomu aj svoju činnosť, keď vznikli oddelenia, ktoré majú za úlohu splniť vytýčené ciele hnutia pre súčasnosť. Prvé oddelenie sa snaží o posilnenie sionistickej identity v živote Židov žijúcich v diaspóre. Veľa peňazí a úsilia idú na účely vzdelávania a aktivít spojených k priblíženiu štátu Izrael Židom žijúcim v diaspóre, čoho výsledkom má byť vzbudenie ochoty a túžby prísť natrvalo žiť na územie židovského štátu. Ďalším vytýčeným cieľom je

405 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčinpt, 2009. s. 195.

406 JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995. s. 557.

posilniť a rozširovať okruhy priateľov a partnerov pridružených k sionistickej organizácii v celosvetovom meradle. Šírenie osvety spojenej so vzdelávaním spojeným hlavne s centrom vzdelávania, ktoré nesie meno zakladateľa sionizmu T. Herzla s názvom Herzl center.

Herzl centrum - toto novodobé sionistické centrum vzniklo pre potreby sionistického hnutie. V centre sa konajú rôzne školenia a programy v závislosti na cieľovej skupine so zameraním na zoznámenie sa s programom sionistického hnutia a šírenia osvety tejto ideológie. Jeho úlohou je byť mostom medzi minulosťou a budúcnosťou, taktiež priblížiť dedičstvo Herzlovho života a jeho sionistickú víziu mladým ľuďom a zabezpečiť tak židovskú budúcnosť a vzbudiť hrdosť a národné cítenie Izraelitov na ich príslušnosť k židovskému národu. Okrem iných aktivít centrum poskytuje priestory pre semináre, školenia, konferencie, kurzy a dokonca aj obrady vhodné pre Izraelčanov. Jeho činnosť obsahuje aj literárnu činnosť zameranú na tvorbu materiálov pre rôzne účely spojené najmä s dôrazom na židovské a sionistické monografie pre Izraelitov, a tak aj pre Židov žijúcich mimo zasnúbenej Zeme. Nedávno bol otvorený nový priestor tejto inštitúcie s anglickým názvom Smartwall, čo je niečo ako miestnosť plná počítačov a najmodernejšej výpočtovej techniky. Tento nový prístup má zasiahnuť najmä mladých návštevníkov, no nielen ich. V ponuke sú rôzne filmy, hudba a pod. Cieľom tohto nového priestoru je zapojiť ľudí prichádzajúcich do Herzl Center do interaktívnej a zážitkovej činnosti. Návštevníci mimo iného môžu tiež navrhovať sionistické heslá na samolepky a tričká, spojené s T. Herzlom a jeho víziou aktívnej sionistickej spoločnosti.[407] Druhou aktivitou svetovej sionistickej organizácie, na základe ktorej vzniklo oddelenie pre aktivity v Izraeli a čelenie antisemitizmu, je posilnenie židovsko-sionistickej identity medzi Izraelčanmi. V súvislosti s tendenciami medzi mladými Izraelčanmi, ktorí sa nestotožňujú s ideálmi sionizmu, Odbor rozhodol, že potreba verejnej diskusie o sionizme je jedným z jej hlavných cieľov. V záujme týchto cieľov oddelenie vedie niekoľko subjektov a programov zameraných na posilnenie sionistických hodnôt vo všetkých vekových kategóriách.[408]

407 WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *The Herzl centre*. http://www.wzo.org.il/The-Herzl-Center(13.4.2013)

408 WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Activities in Israel and Countering Antisemitism*. http://www.wzo.org.il/Activities-in-Israel-en (13.4.2013)

Dnešnú situáciu sionizmu niektorí autori prirovnávajú k post sionistickému syndrómu. Ten predpokladá, že sionistické hnutie speje z rôznych dôvodov k svojmu koncu. Existujú dva druhy postsionistickej ideológie. Prvý pohľad je pozitívny, keďže sionizmus dosiahol všetky svoje ciele, zdalo by sa, že jeho funkcia je splnená. Situácia sa zmenila po šesťdňovej vojne, kedy mala sionistická organizácia zobrať na seba ešte jednu úlohu a tou bolo zabezpečenie normalizácie pomerov a mier v Izraeli a s tým spojené úplné uznanie štátu Izrael. Tento cieľ bol prezentovaný ako vyvrcholenie činnosti sionistického hnutia. Druhý typ postsionistickej ideológie je vpodstate nastolenie stavu spred II. svetovej vojny, kedy sionizmus v Palestíne nemal výsostné postavenie, neexistoval ani konsenzus. Dohoda nastala až po holokauste a vytvorení židovského štátu, kedy sa sionizmus stal predmetom dohody, ktorá spájala všetky segmenty Židov v Izraeli a diaspóre. V súčasnosti je hlavným cieľom sionizmu vybudovať duchovné centrum. Dosiahnutie tohto cieľa je hlavne boj za židovskú identitu štátu Izrael. Sionizmus na seba preberá hlavnú úlohu a vyžaduje aj od Židov v diaspóre, aby sa jednotlivo aj kolektívne podieľali na budovaní štátu. Izrael je demokratický pre jeho vzťah s princípmi prorokov spravodlivosti a víziami mieru, ktorí sa spomínajú aj v deklarácii nezávislosti. Sionistická úloha tkvie v tom, aby Izrael ostal židovským štátom v týchto perspektívach, čomu má napomôcť zodpovedajúcim spôsobom - vzdelávaním, tvorivou a duchovnou činnosťou, najmä na štátom podporovaných školách a iných inštitútoch vzdelávania. [409]

409 SCHWEID, E.: *The goals of zionism today*. http://www.mfa.fob.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2001/8/The%Goals%20of%20Zionism%20Today (20.4.2013)

Tragické osudy Židov na východnom Slovensku

Hitlerove „konečné riešenie“ židovskej otázky a deportácie

V januári 1941 župan Dudáš svojou vyhláškou, ktorou sa všetkým Židom bez výnimky nariaďovalo nosiť: „*Na ľavom ramene nad lakťom, na vrchu obleku dookola prišitú pásku žltej (citrónovej) farby v šírke 3 cm.*“, predstihol o niekoľko dní vládu Slovenskej republiky, ktorá Židom starším ako 6 rokov uložila povinnosť nosiť označenie žltú hviezdu v septembri toho istého roku. Historik Ivan Kamenec zdokumentoval, že Dudášovo nariadenie vo viacerých prípadoch prinieslo so sebou prejavy otvoreného fyzického násilia voči Židom, ktorých bolo ľahké identifikovať pre ich označenie.[410]

Na Slovensku šlo nacistom o to, aby protižidovské opatrenia postihli čo najväčší okruh ľudí, a preto naliehali na slovenských vládnych činiteľov, aby čoskoro vydali zákonné opatrenie určujúce pojem Žid podľa vzoru norimberských zákonov. Preto dňa 9. 9. 1941 vláda Slovenskej republiky vydáva vládne nariadenie o právnom postavení Židov, známe pod menom židovský kódex. Pojem Žid je tu určený na rasistickom základe. Židom je ten, kto pochádza aspoň z troch židovských starých rodičov. Jedine prezident republiky môže poskytnúť výnimku z pojmu Žid. Túto možnosť využil v takom množstve, že mu to nacisti vytýkali. Presný počet prezidentských výnimiek nie je známy, približne sa však ich počet odhaduje na 9000. Dr. Tiso nesúhlasil s uzákonením židovského kódexu a takisto protestujú aj slovenskí biskupi listom adresovaným predsedovi vlády. Tento list, zo dňa 7. 10. 1941, formulovaný ako memorandum, biskupi zaslali aj prezidentovi republiky a všetkým významným vládnym činiteľom. Potrebné je si aj pripomenúť, že materialistická teória rasizmu je v priamom protiklade s náukou katolíckej Cirkvi o spoločnom pôvode všetkých ľudí od jedného Stvoriteľa, o podstatnej rovnosti ľudí pred Bohom zdôrazňovanej najmä Apoštolom národov, o spoločnom nadprirodzenom určení človeka, vyplývajúcom zo všeobecnej spasiteľskej vôle Božej a všeobecného vykupiteľského diela Kristovho. Práve preto, že v úzadí celého nariadenia je jasné materialis-

410 HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007. s. 138.

tické stanovisko určenia o rase, jeho praktické dôsledky nespravodlivo zasahujú ľudí celkom nevinných, ktorých Cirkev považuje za svojich plnoprávnych členov. Proti židovskému kódexu protestuje aj Vatikán prípisom adresovaným slovenskému vyslancovi pri Vatikáne Sidorovi: *„Svätá Stolica so živou bolesťou sa dozvedela, že aj na Slovensku, bolo vyhlásené vládne nariadenie, ktoré ustanovuje podrobné zákonodarstvo rasové.“*[411]

Narodiť sa ako Žid znamenalo v očiach Adolfa Hitlera a aj nacistického režimu, že taký jedinec nebol ľudským tvorom, teda nebol hoden života. Vieme, že za nacistického režimu sa v táboroch smrti konali činy s brutalitou dovtedy nepoznaných rozmerov. Guľkami rad za radom zabíjali chvejúcich sa polonahých dospelých a deťom bez výčitiek svedomia rozbíjali hlavičky. Základnou nezodpovedanou otázkou ostáva: *„Prečo?“* Podľa Hitlerovej genocídnej rasistickej ideológie závisela spása Nemcov a ich kultúry od „konečného riešenia“ židovskej otázky. Pokiaľ nebol diabolský nepriateľ sveta zničený, nemohol ani nastať v Európe mier. Európa sa mala spojiť pod generálnym vedením tak, aby Nemecko mohlo splniť svoje poslanie, expanziou na východ vytvoriť pre svoj národ životný priestor.[412] Znakom toho bol hákový kríž, ide o prastarý indoeurópsky symbol, ktorý symbolizoval oheň, poprípade slnko. Nemeckí nacionalisti stotožnili tento symbol s ohnivosťou, dravosťou a silou árijskej rasy. Podľa niektorých zdrojov podobu kríža, čierny kríž v bielom kruhu na červenom poli, navrhol sám Adolf Hitler.[413]

Medzitým sa rozvíjala a rozrastala Hitlerova mládež. V rámci samotného Nemecka rozšírila Hitlerova mládež okruh pôsobnosti vytvorením zvláštnej organizácie pre chlapcov vo veku od šesť do desiatich rokov. Chlapci, ktorí dosiahli vek desiatich rokov postupovali do Jungvolku, kde získali ešte dôkladnejšie nacistické prípravy a po absolutóriu sa vo veku štrnástich rokov stali členmi Hitlerovej mládeže. Táto Hitlerova mládež mala svoju Hitlerjugend – Streifendienst (hliadková služba), ktorá bola mládežníckou obdobou gestapa. Udržiavala poriadok na schôdzkach Hitlerovej mládeže a jeho narušiteľov potrestala tradičným spôsobom, zbitím. Sliedila po akýchkoľvek prejavoch nedostatoč-

411 HOFFMAN, G. a L.: *Katolícka cirkev a tragédia Slovenských židov v dokumentoch*. Partizánske : GARMOND, 1994. s. 16-19.

412 WISTRICH, S.R.: *Hitler a holokaust*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 2002. s. 11-13.

413 HONZA, M.: *Hákový kříž*. 2006. (cit. 2012-02-11). http://www.fronta.cz/dotaz/hakovy-kriz.

nej lojality a udávala každého, kto sa akýmkoľvek spôsobom vyslovil proti Hitlerovi alebo nacistickej strane. Členovia hliadkovej služby boli schopní udať aj vlastných rodičov. Otec Waltera Hesseho, ktorý bol členom Hitlerovej mládeže vo Wittlichu, nachádzajúcim sa hneď pri francúzskych hraniciach, skončil v koncentračnom tábore v Dachau, odkiaľ sa už živý nevrátil, po tom, čo jeho vlastný syn zistil, že Hitler je pre neho bláznivým maniakom. Hesse bol za službu pre ríšu povýšený. Príčinou toho bolo, že títo predstavitelia nacistických mládežníckych skupín boli zatlačení do ilegality.[414]

Protižidovský rasizmus sa stal aj oficiálnou politikou nového Slovenského štátu a krátko po jeho vzniku vychádzajú aj prvé nariadenia i zákony vytvárané na základe rasovej definície pojmu Žida. Židia boli postupne zbavovaní všetkých občianskych práv, majetku, bytov a možnosti pracovať v nejakom zamestnaní. Okradnuté, bezprávne, fyzicky aj duchovne prenasledované židovské obyvateľstvo bolo sústreďované do pracovných táborov. Rozpustili sa všetky židovské spolky, okrem kontrolnej Ústredne židov, ktorá mala na starosti špinavú robotu, ale našli sa v nej aj takí ľudia, ktorí riskovali svoj život a pokúsili sa urobiť, čo bolo v ich silách na záchranu ostatných.[415]

I keď táto inštitúcia bola formálne uznaná počas Tisovho režimu, v ktorej bol aspoň jeden Nemecký kolaborant, členovia Ústredne židov sa pokúšali ničeniu Židov zabrániť, ako len mohli. Zorganizovali spravodajské siete, prepašovali a aj pomohli asi ôsmim tisícom Židov dostať sa do relatívneho bezpečia v Maďarsku. Dodávali západu informácie o deportáciách a angažovali sa aj v iných podzemných aktivitách. Pôsobila tu takisto ilegálna pracovná skupina, ktorá sa vytvorila popri tejto oficiálnej Ústredni židov. Viedla ju odvážna sionistka Gisi Fleischmannová a ultraortodoxný rabín Michael Dov Ber Weissmandel, ktorý neskôr obvinil celý vonkajší židovský svet, že nedokázal zachrániť európske židovstvo včasným zaslaním peňazí. No tieto obvinenia boli založené na ignorovaní toho, čo sa skutočne na Slovensku stalo, a takisto na nezohľadnení finančnej tiesne Židov, ako aj zlého ohľadu nacistických zámerov. Vďaka Hitlerovým víťazstvám sa dostali pod dosah nemeckej moci milióny Židov. Zaviedol sa tzv. program eutanázie, kontrolovaný priamo Hitlerom a jeho kanceláriou, ktorý mal eliminovať Židov označených ako neschopných života, pretože boli fyzicky alebo

414 RALPHOVÁ - LEWISOVÁ, B.: *Hitlerova mládež*. Praha : Svojtka a Co, 2001. s. 23-43.
415 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčin PT, 2009. s. 234.

mentálne defektní. Išlo o „konečné riešenie“, ktoré súviselo s vyhladzovaním Židov. Vyvraždenie Židov znamenalo zbaviť sa neželaných konzumentov a mal to byť prvý krok v pláne genocídy proti ďalším etnickým skupinám, čím by sa uľahčila cesta socioekonomickej modernizácie vo východnej Európe. Židov zabíjali preto, že boli Židmi alebo v dôsledku iracionálnej rasistickej ideológie. Skôr boli eliminovaní ako nepriatelia sveta stojaci v ceste modernej racionálnej západnej civilizácie. Vyvlastnenie židovského majetku pridalo nacizmu na atraktívnosti u miliónov nežidov. Organizácia masového vraždenia si vyžadovala nielen priamych páchateľov, ale desiatky tisíc ďalších Nemcov: diplomatov, právnikov, lekárov, úradníkov a železničiarov, bez ktorých by vlaky do koncentračných táborov nejazdili.[416]

Koncentračné tábory pracovného charakteru tvorili v čase druhej svetovej vojny organickú súčasť riešenia židovskej otázky na Slovensku. Aj tu totalitný režim hneď od začiatku zaviedol do politickej praxe inštitút koncentračného tábora ako zastrašujúci a eliminačný prostriedok nemierený proti svojim skutočným odporcom alebo iba fiktívnym, no potrebným nepriateľom. Vytvorenie táborov pre Židov bolo podmienené predstavou vládnej elity, že Žid je najväčší nepriateľ slovenského národa. Preto musí byť aj izolovaný. S týmto návrhom sa spojila aj požiadavka nasadiť Židov na nútené práce. Súviselo to s vtedajšími predstavami predstaviteľov vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorí tvrdili, že Židia nie sú schopní fyzicky (manuálne) pracovať, resp. sa vyhýbajú akejkoľvek manuálnej práci. Táto predstava korešpondovala s autochtónnym antisemitizmom na Slovensku a jeho predstavou o Židoch ako parazitoch v spoločnosti. Problematika židovských pracovných táborov v období slovenského štátu je úzko spätá s problematikou nútenej pracovnej povinnosti Židov, ktorá jej predchádzala. O vytvorenie civilných židovských pracovných táborov perzekučného charakteru sa snažili radikálnofašistické sily vo vládnom tábore a osobitne aj Hlinkova garda, ktorej hlavný veliteľ A. Mach podal návrh na zriadenie veľkých pracovných táborov väzenského typu. V tom období sa objavili aj viaceré vládne návrhy na vytvorenie ďalších židovských pracovných táborov, ktoré sa však nerealizovali.[417]

416 WISTRICH, S.R.: *Hitler a holokaust*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 2002. s. 180-240.

417 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Bratislava : KLEMO, 2004. s. 6-7.

Samotný termín deportácia v technickom slova zmysle zaviedli ako prví Rimania a znamenalo doživotné vyhostenie na ostrov so stratou rímskeho občianstva i majetku.[418] Súčasťou prípravy na deportáciu Slovenských Židov, okrem násilných pracovných táborov, bolo aj ich sústredenie v gete. Myšlienka to však bola nová. Deportácia bola spočiatku vysvetľovaná tým, že Židia idú na prácu do Nemeckej ríše. Transporty, ktoré boli zostavené z mladých silných ľudí, tomu aj nasvedčovali. Bola to iba kamufláž, ktorá mala zahnať strach Židov a upokojiť slovenské obyvateľstvo. Po oznámení správy o príprave deportácií na verejnosť, šokovala nielen budúce obete, ale aj celú slovenskú spoločnosť. Deportácia sa totiž nejavila iba ako vnútorná záležitosť, ale ako vec, ktorá presahuje hranice Slovenského štátu, týkajúcej sa princípu štátneho občianstva. Nasledujúce dni žiadali desiatky Židov o pomoc Ústredňu židov.[419]

Vatikán bol pobúrený nielen samotným faktom deportácií, ale aj spôsobom, akým sa uskutočňovalo sústredenie Židov do koncentračných stredísk a transportov. Vatikánska diplomacia prijímala množstvo správ o tragédii slovenských Židov, ako napr.: „*Tam je podrobná osobná prehliadka, zoberú im všetko, čo majú so sebou, vezmú im osobné doklady a označia ich evidenčným číslom. Keď niektorí z nich protestujú alebo sa sťažujú alebo prosia, aby im nechali nejakú rodinnú pamiatku, umlčia ich kopancami alebo údermi. Potom sú zhromaždení do miestnosti, kde na kúsku slamy, bez jedla čakajú, až na nich príde rad, aby ich naložili do vagónov pre dobytok a odviezli k Nemeckým hraniciam.*“ Vatikán podnikol preto aj rôzne kroky v tejto veci a snažil sa pomôcť židovskému obyvateľstvu na Slovensku.[420]

V marci roku 1942 začali zatýkať dievčatá. Podobne ako pri väčšine protižidovských opatrení, bolo východné Slovensko prvým dejiskom. V rukách tých, čo akciu realizovali, išlo hlavne o príslušníkov Hlinkovej gardy, boli zoznamy dievčat vo veku od 16 rokov. Zatýkanie sa vykonávalo však podľa zoznamov adries. Rodičov dievčat, ktorým sa podarilo svoje dcéry schovať, gardisti často kruto bili pri tvrdení, že nevedia, kde sa ich dcéry nachádzajú. V marci a apríli odišli zo Slovenska do Osvienčimu štyri transporty, v ktorých bolo 4000 dievčat. V apríli sa začala

418 JUROVÁ, A. - ŠALAMON, P.: *Košice a deportácia židov v roku 1944*. Košice : Vytlačilo RVO VVŠL gen. M.R. Štefánika, 1994. s. 143.

419 MLYNÁRIK, J.: *Dejiny židu na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. s. 151-163.

420 MLYNÁRIK, J.: *Dejiny židu na Slovensku*. Praha : Academia, 2005. s. 176-178.

aj deportácia chlapcov vo veku od 16 do 35 rokov. Zhromažďovali ich podľa pripravených zoznamov na dvore hasičskej kasárne, z ktorej odišli pred niekoľkými dňami dievčatá do Osvienčimu. Rodičom chlapcov, ktorí sa nedostavili na miesto určenia pohrozili, že ich zatknú namiesto ich synov. Po tejto hrozbe niekoľko chlapcov vyšlo dobrovoľne z úkrytu. Transport, ktorý bol jedným z pätnástich, odišiel zo Slovenska s počtom 1000 mladíkov. V apríli sa takisto začal aj proces, ktorým chceli predstavitelia Slovenska úplne vyhladiť slovenské židovstvo. Išlo o deportácie celých rodín. Po deportovaní židovskej mládeže sa totiž začalo tvrdiť, že finančné zaopatrenie starých ľudí a detí zaťažuje štát. Vláda si tak uvedomila, že ide o obyvateľstvo, ktoré žije na Slovensku veľa rokov a zžilo sa s miestnym ľudom. Preto úlohou zhromažďovať rodiny, dostali poverenie oddiely Hlinkovej gardy, ktoré boli z Terchovej. Kontrolovali batožiny a kradli šperky, peniaze i iné cennosti. Ponižovali Židov nielen psychicky, ale aj fyzicky. Chasidom bezohľadne postrhávali pajesy a brady. Do dobytčích vagónov natlačili až 40 osôb a to bez hygienických zariadení, pričom tam strávili aj niekoľko dní. Mnohí starci a novorodeniatka sa konca cesty však nedožili.[421]

Veľmi veľa spisov dokumentuje rasové prenasledovanie, ktoré vyvrcholilo v Košiciach vytvorením geta a hromadnými deportáciami do koncentračných táborov. Predchádzala tomu najmä kontrola štátneho občianstva osôb židovského pôvodu.[422]

Počas tohto obdobia bola takmer úplne zničená aj veľká a významná židovská komunita v meste Košice, kde z celého počtu 145 vlakov bolo odbavených vyše 120. Podľa údajov tých, čo prežili, oznámili Nemeckí dôstojníci deportovaným v prejave na Košickej stanici, že sú poslaní do Nemecka na práce. Politické i vojenské spojenie s Nemeckom bolo spečatené, keď sa Maďarsko zúčastnilo na dobyvačnej a vyhladzovacej vojne. Tak deportovala Maďarská vláda 17 000 Židov, ktorých vyhlásila za bezštátnych, do blízkeho ukrajinského mesta Kamenec, kde ich postrieľali Nemecké policajné jednotky. V roku 1942 zavraždili maďarské policajné a vojenské jednotky približne 1000 židovských mužov. V berlínskom Hlavnom ríšskom bezpečnostnom úrade (RSHA) organizoval Adolf Eichmann takmer všetky deportácie Židov do geta. Podľa

421 AMIR, G.: *Osud židovskej obce, jednej z mnohých (Prešov)*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2004. s. 116, 138, 156.

422 Štátny okresný archív Košice, Maďarský kráľovský policajný kapitanát v Košiciach 1938-1944, inventár Košice 1973.

tohto programu mali najprv maďarskí žandári nahnať všetkých Židov z rôznych častí východného Slovenska do geta a v neskoršom termíne podľa presného plánu deportovať. Rozhodujúcu iniciatívu pri zriaďovaní židovského geta vyvíjal vedúci kancelárie v Košiciach a Miškovci - Reiner Gottstein. V Košiciach bolo zriadené dva týždne pre oficiálnym začiatkom getoizačných prác provizórne geto pre židovských obyvateľov. Podmienky v tomto tábore - išlo o staré tehelne, určité židovské mestské štvrte, niekedy aj o tábory pod holým nebol – boli pod ľudskú dôstojnosť. Na úzkom priestore sa nachádzali tisíce ľudí, ktorí trpeli katastrofálnymi hygienickými podmienkami, nedostatkom potravín a brutálnym zaobchádzaním zo strany strážneho personálu. Eichmann predpokladal, že na deportovanie určené osoby budú odbavené na stanici v Košiciach v 110 vlakoch. Za hlavnú trasu určil na Slovensku trať z Košíc do Prešova a v Poľku smerom na Tarnów. Deportovaných malo byť 350 000 Židov tak, že denne mali do Osvienčimu vypraviť približne štyri vlaky, v každom po tritisíc Židov. Samotné deportácie sa uskutočňovali podľa súradníc, ktoré však zodpovedali vojenským kritériám. Reakcie nežidovského obyvateľstva na tieto deportácie boli rôzne. Aj napriek tomu, že nemálo Slovákov aj Maďarov nesúhlasilo s transportmi a niektorí dokonca u seba ukrývali Židov, tí, čo ušli alebo sa skryli, najmä židovské deti, väčšina populácie reagovala ľahostajne alebo s výrazným nesúhlasom.[423]

Holocaust (ha-šoa) doslovne znamená katastrofu i zničenie, ktorú vymysleli a uskutočnili nacisti počas II. svetovej vojny.[424] Priemyselný a takmer dokonale zorganizovaný proces masového vyvražďovania Židov v nacistickom Nemecku i v krajinách pod Hitlerovou kontrolou, je jednou z desivých záhad moderných dejín Európy. Z množstva príčin podmieňujúcich tento tragický i nepochopiteľný čin je možné zohľadniť niekoľko zásadných udalostí, ktoré viedli k nástupu nacizmu a genocíde Židov. Rozpad zákonnosti, hospodárska deprivácia a všeobecný pocit roztrpčenia sa stali priaznivé pre zvulgarizovaný šovinizmus i fanatický antisemitizmus Adolfa Hitlera. Išlo o posadnutosť odhaliť a zničiť židoboľševické sprisahanie kombinované so spasiteľským poslaním voči Nemeckému národu, ktoré sa stalo oficiálnym programom Národnosocialistickej robotníckej strany, známej organizácie Nemeckých nacistov.

423 OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005. s. 66-78.

424 NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaismus od A do Z*. Praha : SEFER, 2009. s. 213.

Hitlerova predstava boľševizmu ako komplotu svetového židovstva, sa stala atraktívnou aj pre tisíce Nemcov, členov antisemitických organizácii, ktorí tvorili najradikálnejšiu časť antisemitických pravicových organizácií formujúcich sa v Nemecku. Vojenské úspechy Hitlerových armád v prvých fázach II. svetovej vojny rozšírili teror a útlak na Židov do celej Európy. Hrôzy masového vraždenia sa v plnom rozsahu rozbehli po invázii Poľska a Sovietskeho zväzu. Systém kalkulovanej dehumanizácie charakterizoval, že židovskí robotníci nemali mená, ale na tele vytetované čísla. Smrť z podvýživy a vyčerpania bola všeobecným javom.[425]

Štyri druhy mlčania obklopujú holocaust:[426]

1. mlčanie z viny (Obete holocaustu zomreli uprostred mlčania, pretože svet sa previnil nepozdvihnutím svojho hlasu.);
2. mlčanie z pocitu hanby (Mlčanie tých, čo to prežili a takisto len preto, že sú Židmi. Žltá hviezda minulosti sa stala žltou hviezdou prítomnosti a tento symbol hanby bolo treba zakryť zabudnutím.);
3. mlčanie z hrôzy (Mlčanie z bezmocnosti. Môžeme zabrániť tomu, aby sa na holocaust zabudlo.);
4. mlčanie z nezmyselnosti (Ak nebude Osvienčim nikdy zabudnutý, budeme ho mať stále v mysli a na pamäti, budúce obete mlčania budú iste vedieť, že na tejto zemi nikto neumrel mlčaním.)[427]

Prvé neúspechy nacistických armád a vstup USA do vojny len zosilnilo Hitlerovo odhodlanie posielať Židov do koncentračných táborov, ktorých vyhladzovanie dostalo prednosť pred vojnovým úsilím. Vo svojom psychopatickom fanatizme bol Hitler odhodlaný urobiť všetko preto, aby bez ohľadu na výsledok vojny, boli Židia čo najskôr vyvraždení. I v čase najväčšieho vojnového zaťaženia mali transporty Židov do táborov smrti prednosť pred dodávkami zbraní a aj vojakov na fronty.

425 JUROVÁ, A. - ŠALAMON, P.: *Košice a deportácia židov v roku 1944*. Košice : Vytlačilo RVO VVŠL gen. M.R. Štefánika, 1994. s. 148-151.

426 HRABOVECKÁ, H.: *Ruka s vytetovaným číslom*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 1998. s. 53-54.

427 HRABOVECKÁ, H.: *Ruka s vytetovaným číslom*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 1998. s. 53-54.

Mašinéria smrti zorganizovaná i riadená nacistickými pohlavármi pracovala vo dne aj v noci.[428]

Stupňujúce sa násilie vytvorené právnymi úpravami privádzalo Židov do bezvýchodiskových situácií, keď im neostávalo už nič, iba život a aj o ten mal byť pripravený v koncentračných táboroch. Po začiatku transportov v roku 1942 napísal biskup bl. Pavel Peter Gojdič list Apoštolskej nunciatúre na Slovensku, v ktorom tvrdo odsúdil barbarské správanie Hlinkovej gardy voči bezbrannému židovskému obyvateľstvu: *„Hlboko nás zarmútili krutosti, ktorých sa dopustili pri deportácií Židov na východnom Slovensku orgány takzvanej Hlinkovej gardy poverené vykonávaním nariadenia o deportácii nešťastného židovského ľudu. Barbarstvá páchané na tomto biednom ľude prevyšujú každú nehumánnosť."* Nezostal však len pri verejných protestoch, ale v rámci svojich možností sa aj osobne angažoval pri záchrane Židov. Spolu s duchovenstvom preukazovali židovským rodinám hrdinskú pomoc v podobe vydávania pravých aj nepravých krstných listov, ukrývania cenností, zabezpečovania prezidentských výnimiek a aj ukrývaním prenasledovaných. Vydal i niektorým gréckokatolíckym kňazom poverenie krstiť a vydávať pravé alebo aj nepravé krstné listy. Svojim jasným postojom i aktívnym prístupom ukázal aj duchovenstvu a veriacim správnu cestu, ako sa majú zachovať k trpiacim Židom a pomohol im zorientovať sa v zložitej dobe. Hlbokou ľudskosťou i hrdinskou obetavosťou zachránil tri desiatky rasovo prenasledovaných osôb. Ide však len o zachránených z okolia Prešova a Spiša. Pracovníci múzea Yad Vashem zistili, že zo židovských rodín, ktorí konvertovali na vieru sa podarilo zachrániť 1500 životov. [429]

Po októbri 1942 zostalo na území Slovenska 24 000 Židov a približne 6000 židovským obyvateľom sa podarilo ujsť do Maďarska. Po ukončení deportácii im na čas prestalo hroziť bezprostredné nebezpečenstvo fyzickej likvidácie a až do konca leta 1944 mohli žiť v postavení, danom antisemitickým zákonodarstvom.[430]

Po vypuknutí SNP sa veľká časť slovenských Židov, ktorí prežili deportácie, pridala k tomuto povstaniu. Do povstaleckej armády a partizánskych oddielov vstúpili takmer všetci väzni pracovných táborov.

428 JUROVÁ, A. - ŠALAMON, P.: *Košice a deportácia židov v roku 1944*. Košice : Vytlačilo RVO VVŠL gen. M.R. Štefánika, 1994. s. 151.

429 BORZA, P.: *Ruka podaná Židom*. In: *Slovo*. 2010. roč. 42. č. 14–15. s. 12-13.

430 KÓNYA, P.: *Dejiny židov na východnom Slovensku*. Prešov : Metodické centrum, 1997. s. 49.

Oficiálna propaganda využívala toto povstanie na rozpútanie novej protižidovskej hystérie, ktorú prezentovala ako sprisahanie židoboľševikov proti slovenskému národu. V snahe izolovať Židov a zabrániť ďalším mnohým deportáciám, nariadila vláda sústredenie všetkých Židov do tábora v Seredi. Nemecké vojská sa však riadili inými rozkazmi, preto nebrali ohľad na slovenských predstaviteľov. Všetkých Židov odvážali do koncentračných táborov alebo ich hneď na mieste vraždili. Okrem tých, čo padli v bojoch a na popravených miestach, bolo do konca vojny približne 13 500 Židov deportovaných do rôznych táborov smrti, kde viac ako 10 000 z nich zahynulo. Nemeckí velitelia neuznávali nijaké výnimky, preto bez rozdielu deportovali aj konvertitov a osoby zo zmiešaných manželstiev. S úlohou zbierať židovské obyvateľstvo boli poverení na Slovensku zvláštne komandá Nemeckej bezpečnostnej služby SD a SYPO, ktoré za pomoci jednotiek POHG a Heimatschutzu vyhľadávali Židov, ktorí sa schovávali v rôznych úkrytoch na vidieku i v horách. Napriek mimoriadne krutému prenasledovaniu sa asi 10 000 Židom podarilo prečkať v rôznych úkrytoch, či v partizánskych oddieloch okupácie a dožiť sa oslobodenia. Veľkú pomoc im však pritom preukázali aj ich kresťanskí spoluobčania.[431]

Problematika židovskej komunity na Slovensku po roku 1945 predstavuje širokú škálu tém a otázok spojených s každodenným povojnovým životom. Časť Židov, ktorá prežila holocaust, sa po skončení druhej svetovej vojny vrátila späť do miest a obcí, ktoré boli násilne donútení opustiť. Obdobie po skončení vojny bolo sociálne i ekonomicky neisté pre všetkých obyvateľov, no pre Židov predstavovalo navyše aj konfrontáciu s minulými rokmi holocaustu a jeho dôsledky pre židovskú komunitu. Roky nacistického režimu a jeho antisemitskej propagandy sa podpísali na myslení, postojoch i konaní majoritného obyvateľstva. Napriek týmto problémom bola snaha Židov usadiť sa a splynúť s majoritou. Termín holocaustu alebo šoa predstavuje bezprostrednú genocídu namierenú proti európskemu židovstvu a po roku 1945 sa stal súčasťou ich identity. Nacistická protižidovská ideológia totiž zasiahla a zjednotila vlastným rasovo podloženým výkladom Žid, nielen ľudí hlásiacich

431 KÓNYA, P.: *Dejiny židov na východnom Slovensku*. Prešov : Metodické centrum, 1997. s. 49-50.

sa k izraelitskému náboženstvu alebo židovskej národnosti, ale aj tých, ktorí sa k židovstvu nehlásili a žili asimilovaní s okolitým prostredím. [432]

Židia v povojnovom období a v súčasnosti, svedectvá

V povojnovom období došlo, danou novou politickou realitou, k obnoveniu najmä náboženského a čiastočne i kultúrneho života židovskej pospolitosti na východnom Slovensku. Tento život však, odhliadnuc od nových spoločenských podmienok po nastolení tzv. ľudovodemokratického režimu a pofebruárovej emigrácie, ostal natrvalo poznačený obrovskými stratami, utrpenými počas holocaustu. Po vojne obnovila svoju činnosť iba jedna náboženská obec, ktorá používala len malú časť objektov z predchádzajúceho obdobia. Po potrebnej oprave i výmene vnútorného zariadenia bola v roku 1948 slávnostne posvätená veľká ortodoxná synagóga a v nej inštalovaná pamätná tabuľa 6000 obetiam fašistického režimu. Každý rok (20. sivana) sa pri nej odvtedy konajú spomienkové bohoslužby. Ostatné synagógy a bet hamidraše sa už nikdy nezačali používať. Pokiaľ neboli zbúrané, dala ich obec do prenájmu na skladovanie alebo administratívne účely. Školské budovy a aj niektoré ďalšie objekty boli zoštátnené. Ostatné menšie budovy náboženská obec predala, prenajala alebo ich aj požívala na administratívne účely. V roku 1950 prebehla rekonštrukcia a uvedenie do prevádzky mikveh (kúpeľov) na Baštovej ulici. Po vojne sa utvárali aj osudy prešovského židovského múzea. Vďaka tomu, že do jeho budovy, bašty Kumštu, sa po viedenskej arbitráži dostal bývalý župný archív presťahovaný z Košíc, ostali aj po konfiškácii zbierky zachované na jednom mieste, keďže nedošlo k ich rozkladu, približne 90% exponátov sa tak zachránilo. Po oslobodení poverila vláda starostlivosťou o zbierky Ing. Eugena Bárkánya. O znovuotvorení múzea sa však neuvažovalo. Práve naopak, mesto Prešov vypovedalo večný nájom budovy Kumštu a zbierky uložené do dvanástich debien boli odvezené do Státního židovského musea v Prahe, kde sa však do expozície dostala iba malá časť. Väčšina prešovských exponátov zostala v depozitoch.[433]

Celé povojnové obdobie je obdobím ničenia pamätihodností, úpadku i zániku stôp židovského obyvateľstva. Demolujú sa synagógy, zanikajú cintoríny so starobylými náhrobkami, ničia sa knižnice a archívy

432 VRZGULOVÁ, M. - SALNER, P.: *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, 2010. s. 5-6.

433 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 60-61.

náboženských obcí. Spolu s ničením fyzických stôp židovstva postupovala propagandistická kampaň proti náboženstvu všeobecne. Výsledkom bol nepatrný počet členov náboženských obcí a značná odtrhnutosť od židovských tradícií i kultúry. Početnosť malej židovskej obce sa výrazne zmenšila v dôsledku emigračnej vlny vtedajšej mladej generácie v rokoch 1968 – 1969.[434]

Počet členov obce aj naďalej klesal. To bol jeden z dôvodov, prečo sa v roku 1989 rozhodla americká organizácia Pacific Jewish Center rozobrať interiér synagógy a premiestniť ho do Los Angeles. Predstavitelia organizácie vyvíjali v tomto smere značné úsilie a podarilo sa im aj dokonca získať podporu niektorých vysokých straníckych i vládnych činiteľov. V Prešove však narazila na odpor židovskej náboženskej obce a v novej spoločenskej situácii po novembri 1989 definitívne stroskotala. Na konci roku 1989 sa podarilo zachrániť ortodoxnú synagógu, ktorá vtedy predstavovala skutočne unikátnu pamiatku nielen v meste, ale i v rámci celého Slovenska. Začína nové obdobie v dejinách prešovskej židovskej náboženskej obce, ktorá sa vyznačovala takmer dvojnásobným počtom jej členov a dynamickým vzrastom jej aktivity. Výrazne sa zlepšila aj finančná situácia, a to vďaka podpore rozličných zahraničných nadácií i príspevku fondu MK SR Pro Slovakia. S použitím týchto, ako i vlastných prostriedkov, sa mohlo v posledných rokoch prikročiť k čiastočnej obnove fasády (v roku 1991), strechy synagógy (v roku 1993), rozsiahlej oprave cintorína i postaveniu monumentálneho pomníka obetiam holocaustu (18. augusta 1991) v areáli židovskej náboženskej obce na Švermovej ulici. Moderne riešený pomník, situovaný pred vchodom do synagógy, symbolizuje utrpenie židovského obyvateľstva v koncentračných táboroch ako aj prerušenú cestu jeho historického vývinu. Druhou najvýznamnejšou udalosťou najnovšieho obdobia bolo opätovné otvorenie prešovského židovského múzea (25. novembra 1993). V súčasnosti stoja v Prešove štyri budovy synagógy, z ktorých však iba jedna slúži svojmu pôvodnému poslaniu – veľká ortodoxná synagóga. Stará bet hamidraš zhorela v roku 1990 a dnes už neexistuje. Z cintorínov sa zachovalo šesť: starý cintorín s pomníkom rodiny Holländerovcov, neologický cintorín, ortodoxný cintorín, cintorín v Šebastovej, na Dúbrave a na Solivare. Dodnes sa však používa iba neologický cintorín, kde sa zachovala aj pohrebná kaplnka.[435]

434 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčin PT, 2009. s. 238-239.

435 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 62-63.

Židovský spoločenský a kultúrny život sa tak aktivizoval. Organizovali sa benefičné koncerty, prednášky, oslavy sviatkov, premietanie videofilmov so židovskou tematikou i o živote v Izraeli, diskusie s politikmi, umelcami a novinármi. Pre mládež sa organizovali aj zájazdy do Izraela a pripravili sa vydania kníh venovaných židovskej tematike. V rámci Slovenského národného múzea sa otvorilo Židovské múzeum so stálou expozíciou.[436]

Obnovil sa aj spolkový život v Košiciach, kde vznikli lóže židovskej humanitnej organizácie Bnai Brith. Ústredný zväz židovských náboženských obcí vyvíjal značné aktivity na zlepšenie životných podmienok a podporoval kultúrne aj vzdelávacie aktivity. Spolužitiu medzi kresťanmi a Židmi napomáhala akcia Mosty – Gešarim, počas ktorej každoročne slávili mladí ľudia oboch konfesií pracovný týždeň pri rekonštrukcii židovských a kresťanských pamiatok. Súčasťou boli i tematické prednášky.[437]

Synagóga na Zvonárenskej ulici sa nachádza vo veľmi zlom stave. Pri výstupe na ženskú galériu je upevnená čierna pamätná tabuľa so zlatým textom v hebrejskom jazyku, na ktorej je napísané: *„Toto je pamätný kameň na večnú spomienku a nárek pre všetky pokolenia. Nebesá sa zahalili do smútočného šatu a všetky krajiny sú pokryté vrecom a popolom. Pre židovský národ už niet nijakej radosti, lebo nemeckí nacisti na nás zoslali ničivú silu. Oni, prekliati nepriatelia, prelievali židovskú krv ako vodu. V ohni a vode zabíjali starcov i mladých, dojčence i mladé deti, okrem iných aj členov našej obce. Tí sú svätí a čistí ako viacnásobne prečistené zlato a umreli, aby posvätili naše meno. Tá strašná katastrofa nás zasiahla v rokoch 1940/41 až 1945. Boh pomstí ich krv. Tento pamätný kameň bol vo veľkom zármutku osadený v 6. dňa mesiaca tišri roku 1950 členmi našej obce, ktorí prežili katastrofu.“*

Mikve je vyslovene pekná stavba a má vysokú umeleckohistorickú hodnotu. Hoci nádrž ešte stále obsahuje spodnú vodu, nemôže sa dlho používať kvôli spustnutému stavu. Je to veľká škoda, keďže ponorný kúpeľ patrí bezpochybne k najkrajším a najzaujímavejším architektonickým svedectvám židovského života v Košiciach. Na pohrebisku si návštevník okamžite všimne veľkú Dávidovu hviezdu, Dávidov štít, ktorý kedisi zdobil kupolu veľkej Neologickej synagógy na Moyzesovej ulici. Slúži ako pamätník obetiam holocaustu. Prvá neologická časť cintorí-

436 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčin PT, 2009. s. 241.

437 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčin PT, 2009. s. 242.

na je ohraničená na vrchole pahorka symbolickým potokom. Za ním sa začína ortodoxná časť, ktorá sa rozprestiera v údolí, kde preteká malý potok, až do výšky ďalšieho pahorka. Na tomto cintoríne sa nachádza približne 3000 hrobov. Na cintorín dozerá podľa tradície Chevra kadiša: *„Sväté pohrebné bratstvo.“* K jeho úlohám patrí aj navštevovanie chorých, starať sa o zosnulých a pochovávať ich. V roku 2003 bolo na cintoríne za jednu noc povyvracaných 163 náhrobných kameňov. V Košiciach je mnoho Židov, ktorí sa boja navštevovať cintorín a hroby svojich rodinných príslušníkov bez doprovodu priateľov alebo príbuzných.[438]

Svedectvo prenasledovaných - Jossi Steiner

Narodil som sa v Zlatých Moravciach v roku 1936, odkiaľ pochádzal aj môj otec, ktorý sa narodil v roku 1903. Môj starý otec prišiel do Zlatých Moraviec, keď mu bolo povolené sem prísť a žiť vo vtedajšom okresnom meste. Keď sa tu nasťahoval v roku 1914, mal 8 detí. Pracoval ako vojak – seržant v československej armáde, teda slúžil vojsku. Stará mama chcela, aby z vojska odišiel, ale generál ho nechcel pustiť, lebo bol dobrým vojakom. Koncom prvej svetovej vojny sa k nemu pripojil aj jeho najstarší syn Viliam Steiner, môj otec. Po službe v armáde môj otec pracoval v Zlatých Moravciach. Mal prvú slovenskú plachtáreň, ktorá sa zaoberala šitím plachiet (voskové plachty). Otec bol tým známy v celom okolí. Cestoval najprv motorkou a neskôr autom, takto si zháňal objednávky. Mal i troch pomocníkov. Môj otec bol človek, ktorý mal rád ľudí a táto vlastnosť ho sprevádzala aj počas ťažkých rokov. V čase druhej svetovej vojny, v roku 1942, som mal vek 6 rokov. Nemci zobrali otcovi dielňu a starému otcovi arizovali obchod s textilom, ktorý bol na námestí. Jeden priateľ môjho otca v Zlatých Moravicach bol členom Hlinkovej gardy. Povedal mu, že Hlinková garda dostala rozkaz, aby zaistili určitých ľudí a dali ich do dobytčích vagónov, ktoré mali smerovať do Lublinu. Účastníkom týchto deportácii sa stal aj Dezider Landa.[439]

Nakoľko slová môjho priateľa viedli k tomu, aby sme sa celá rodina vydali na cestu, ktorá mala svoj cieľ v Maďarsku, neboli sme jedinými Židmi, ktorí tam utiekli. Asi 10 000 ďalších Židov zo Slovenka utiekli takisto do Maďarska, kde boli podmienky ešte znesiteľné a prijateľné. Celej našej rodine sa podarilo úspešne prejsť cez maďarskú hranicu, aj

438 OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005. s. 38-60.

439 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 64.

keď bola prísne strážená. Môj 2-ročný brat bol v ruksaku a ja som kráčal s mamou i otcom. Vtedy som sa ja, Jossi Steiner, stal nemým, nakoľko som hovoril iba po slovensky. V tom čase už slovenská polícia hľadala rodinu Vojtecha Steinera, ktorý sa vraj údajne skrýva pred zákonom. My sme podľa štátnych orgánov porušili zákon Slovenského štátu tým, že sme si všetci zachránili život. Hľadali nás, no márne, keďže sme sa v Maďarsku volali Elemér. Bol to Maďar, ktorý však už bol mŕtvy. Cez cirkev dostal môj otec papiere, sfalšovali jeho fotku, a tak sa z neho stal Mate Elemér, ktorý pôvodne pracoval u svojej sestry, ktorá mala za manžela advokáta, vlastníka továrne na obuv. Keďže sa môj otec vyznal v šijacích strojoch, tak sa mu tam podarilo dostať ako údržbárovi a náplňou jeho práce bolo olejovať stroje. Schovávanie však netrvalo dlho.[440]

V jeden deň došli do fabriky dvaja páni v kožených kabátoch s klobúkmi na hlave, zdvihli preukazy a povedali: *„Sme z polície. Kto je to Mate Elemér?“* Priviedli k nim môjho otca a vyžiadali od neho legitimáciu. On ich však oklamal, keď si šiel do šatne pre svoje doklady, ušiel im. Otec sa tak musel postarať o nové doklady. My sme ako deti žili u maďarskej rodiny Klein na ulici Telekiter, na prvom poschodí. Vtedy už prešla od nášho pobytu v Maďarsku dlhá doba. Pamätám sa, takisto sme boli počas nášho pobytu aj bombardovaní. Dňa 19. marca 1944 Eichmann spolu s 300 esesákmi začal v Maďarsku robiť ten istý proces, ktorý sa robil na Slovensku: sústrediť a odoslať. Môj otec hneď vedel, čo sa bude diať. V tej dobe sme už boli blízko Rumunských hraníc, ale náš prechod cez hranice sa neuskutočnil kvôli veľkému nebezpečenstvu a aj kvôli tomu, že sme sa nemohli začleniť do tamojšieho obyvateľstva, keďže práve zapisovali do zoznamov všetkých obyvateľov okolia. Tak som musel ako 8-ročný chlapec a môj 4-ročný brat utekať a skrývať sa. Spolu s rodičmi sme sa vrátili do Budapešti a prešli na Slovensko v máji roku 1944. Boli sme nútení hľadať si nový úkryt na Slovensku, kde už chýbalo okolo 60 000 Židov, ktorí boli odovzdaní do koncentračných táborov. Náš návrat na Slovensko však nebol jednoduchý. Otec chcel čo najrýchlejšie nájsť pre nás úkryt. Došli sme až do obce Hrachovište na Myjave. Spali sme v lese, lebo určitý človek, ktorý nám pomáhal, sa nás bál prenocovať v jeho dome. Totiž, ak niekto schovával Žida alebo par-

440 PETRUŠ, L: Holokaust včera a dnes. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 35-37.

tizána, bol zastrelený a jeho dom bol spálený. Také bolo naše nesmierne utrpenie.[441]

Od obce Hrachovište sme došli k dedinke Krajné. Domčeky tam boli roztrúsené a v jednom z nich žil Ján Mozoľák so svojou rodinou. Vtedy nás už bolo 14, pretože k našej rodine sa cestou pripojili ďalšie dve rodiny. Ján Mozoľák bol veľmi dobrý človek, ktorý nám túžil pomôcť, no do jeho domu sme sa nemohli hneď nasťahovať, keďže v ňom nebol ešte úkryt. Preto sa v pivnici jeho domu vystaval múr, pri ktorom boli sudy vína a zemiaky, ktoré boli pre nás dôležitou vecou. No boli sme radi, že žijeme a môžeme aj naďalej žiť. Do miestnosti sme mali dva vchody: jeden bol za sudom a druhý pri koze (válov). My sme nazývali svoju skrýš „Kozárovce." Druhý bunker bol v náprotivej budove pri krave a volali sme ho „Mukačevo." Vchod mal pri válove pre kravy. V týchto miestnostiach sme všetci, dospelí i deti, jedli a robili ľudské potreby. Nemci nás však stále neprestávali hľadať. Všetci sme vedeli, čo by nás čakalo, ak by nás našli. Už bolo po povstaní a ľudia sa strieľali akoby nič. To je moje osobné svedectvo.[442]

Do vyhľadávania Židov boli zapojené aj psy a tu majú veľký význam spomínané zemiaky, pretože boli čiastočne nahnité. Takže ak psy hľadali ľudí podľa zápachu, v miestnosti, kde sme boli, bol aj určitý nepríjemný pach, ktorý vydávali naše telá, tak nás nenašli. Nahnité zemiaky totiž svojim zápachom prekryli náš pach. To bola významná funkcia zemiakov, ktoré nás zachránili. Zároveň v tej druhej miestnosti bol aj dobytok, ktorého pach prispel k prekrytiu nášho pachu. Vonku sme vychádzali len zriedka a to však iba v noci. Ak prišli Nemci dostávali sme znamenia: Ján Mozoľák trikrát dupol na podlahu v jeho izbe. To bol znak, že máme mlčať a mlčaním bojovať o svoj život. Ak buchol iba raz, znamenalo to, že odišli. Človek si musel dávať pozor na ústa, nakoľko niekedy aj niekoho chytili, zavesili za nohy alebo ruky a začali ho mučiť. Samozrejme, že my sme sa dočkali oslobodenia. Ešte dnes si pamätám na tvár Jána Mozoľáka v momente, keď Slovensko bolo oslobodené, ako si vydýchol, keď sa nemusel starať o to, kto ho udá. Stalo sa to dňa 7. apríla 1945, keď nám zabúchal na stenu a povedal: *„Sme slobodní."* Pochovaný je v Krajnom na evanjelickom cintoríne. Toto miesto poznajú aj moje deti a deti môjho brata, ktoré kladú kamien-

441 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 67.

442 PETRUŠ, L: *Holokaust včera a dnes*. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 37-38.

ky na hrob za jeho odvahu, ide o židovský zvyk.[443] Hlas z popola: *„Či čuješ môj hlas dvojtisícročný z klenby belasých nebies? Ozývam sa ti z hromady šedivého popola, ktorý už černie. Bol som ešte junákom, tak veľmi podobným môjmu nežidovskému vrstovníkovi, keď ma ako štvanca odviedli na jatky. A to po dlhom útlaku, hladomore a otrockej práci, bol som dvadsiateho tevetu 1944 zaškrtený plynom cyklón B. Ozbrojení zloduchovia obkľúčili náš blok, aby zabránili čo najmenšiemu odporu. A rad nákladiakov nás odviezol do náručia smrti. Stáli sme tam natlačení, telesne zlomení a z posledných síl vyhŕklo z našich úst: Ešte sme nestratili našu nádej byť slobodným národom v našej krajine. Či čuješ môj hlas? Fakľa smrti rozložila oheň v peciach a z komína pekelného vychrlil sa dym našich spálených tiel, ktorý zatemnil nebesá Osvienčimu. A môj hlas ozývajúci sa z hromady popola prosí: Povedz kadiš a zapáľ sviecu za mňa, za nich a za všetkých umučených. Či čuješ môj hlas? "*[444]

Svedectvo záchrancu - Ing. Jozef Mašlej

Moje meno je Jozef Mašlej a som gréckokatolíckym kňazom prešovskej eparchie. Nie som záchranca v úplne presnom slova zmysle, ale som však jeden z tých, ktorý bol svedkom nezištnej pomoci Židom, ktorí prežili ťažké chvíle. Toto je osobné svedectvo toho, čo som zažil. Sám som na svoje kňazstvo čakal 40 rokov. V 50-tych rokoch ma to zasiahlo kruto, keďže som prešiel politickým väzením, potom trojročnou chorobou a až po 40-tich rokoch čakania som sa mohol stať kňazom (25. marca 1988), bol som tajne vysvätený. K veľkej plejáde záchrancov Židov počas holocaustu ocenených diplomom a medailou: „*Spravodlivý medzi národmi*" (Yad Vashem), štátom Izrael patrí aj môj strýko Michal Mašlej. Aj on bol gréckokatolíckym kňazom v dedine Olšavica, neďaleko Levoče. Strýko bol v tej dedine celý svoj život. Toto ocenenie som osobne prevzal in memoriam za môjho strýka na Bratislavskom hrade dňa 18. mája 1999. Koľkých ľudí zachránil nikto nevie, pretože počas vojny sa to nedalo spočítať a po vojne to už počítať nebolo treba. Meno môjho strýka je zavesené aj na pamätníku Židovského múzea, ktoré sa nachádza v Prahe. A kto to bol môj strýko Michal Mašlej? Nie

443 PETRUŠ, L: Holokaust včera a dnes. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 39-40.

444 OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005. s. 64.

je to chválenkárstvo alebo rodinná história, ale citovanie zachráneného človeka pána Doc. Ing. Filu, ktorý spomína takto: *„Pán farár Mašlej bol človekom s mimoriadnou prirodzenou autoritou a vo svojom okolí požíval veľkú úctu. Vyznačoval sa aj veľkou húževnatosťou a cieľavedomosťou. Pre jeho vzťah ku každému s kým prišiel do styku bolo charakteristické, že v ňom videl svojho blížneho a z jeho náboženského presvedčenia vyplývalo, že láska k blížnemu bola jeho základným životným postojom, a to aj plne uplatnil v pomoci ľuďom, ktorí boli na ňu odkázaní.“* A práve toto v plnej miere ukázal prenasledovaným Židom, keď im pomohol prežiť útrapy rasového útlaku a vyvražďovania. To sú slávne spomienky na minulosť i veľké utrpenie pre všetkých žijúcich pamätníkov a ich potomkov.[445] Takisto aj ľuďom prenasledovaným samotným politickým režimom.

Pán Doc. Ing. Filo ďalej spomína: *„Pred príchodom do Olšavice sme žili v Stropkove a naše priezvisko bolo Fuchs. Priezviská sa však museli často meniť. Otec Ľudovít a mamka Irena boli farmaceuti, ktorí pôsobili ako lekárnici. Pred deportáciou nás zachránila legitimácia. V roku 1944 sa rodičia rozhodli, že pre našu záchranu je potrebné prechod vojenského frontu prežiť mimo Stropkova na mieste, kde nás nepoznajú. A tak nám sfalšovali doklady, kde nám boli zmenené priezviská z Fuchs na Vaško.“*[446]

Tak sa rodina Vaška usídlila v Olšavici. V tom čase sa už však na časť východného Slovenska sťahovala evakuácia s blížiacim sa vojenským frontom. A tu je moment, keď som ako gymnazista piateho ročníka z dôvodu prichádzajúcej evakuácie mal ísť kopať zákopy. Mal som odísť zo svojho domova niekde na západ. Práve z tohto dôvodu, aby ma rodičia ochránili pred nebezpečenstvom vojny, poslali ma do Olšavice k strýkovi. Tam som sa zoznámil, s vtedy ešte chlapcom, pánom Filom a toto priateľstvo trvá dodnes. V tom čase už však bolo v Olšavici viacero židovských rodín a prenasledovaných z iných príčin. Po oslobodení urobil práve pán Vaško zoznam skrývajúcich sa v Olšavickej oblasti a podľa dostupných pamätí ich bolo cez 50, z čoho 30 – 35 tých, ktorí sa skrývali pred rasovým prenasledovaním. Skrývali sa aj iné rodiny z dôvodu nevôle fašizmu. Tu by som sa pozastavil, nad menom doktora Bedrnu, ktorý bol sudcom. Práve on odsúdil nášho biskupa Gojdiča.

445 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 67.

446 PETRUŠ, L: Holokaust včera a dnes. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 42-43.

Celá ich rodina sa zachránila v Olšavici. Nakoniec samotný zachránený však odsúdil toho, ktorý zachraňoval. Stal sa organizátorom protižidovských útokov.[447]

Koľko bolo tých, ktorí sa skrývali v Olšavici, nikto nebude nikdy presne vedieť, pretože platilo, že jeden o druhom nesmel nič vedieť. V takmer každej rodine sa niekto skrýval, no aj napriek tomu jeden o druhom nevedel. Treba vyzdvihnúť jednu veľkú vec, že za celú tú dobu nedošlo ani k jednej zrade. Svojho času som dostal otázku, prečo najväčšej pomoci židovským spoluobčanom sa dostávalo zo strany gréckokatolíckej cirkvi a najmä od gréckokatolíckych kňazov. Dlho som nad tým rozmýšľal a nakoniec som prišiel k jednému záveru, že už to samotné životné prostredie, ten tvrdý život týchto ľudí vytváral u nich dobré srdce, a to srdce nemohlo ináč konať, než konalo. Pravdou je, že v priebehu týchto ťažkých dní i mesiacov dochádzalo k rôznym situáciám a mnohokrát aj k tragickým. Jeden večer sa istý občan Olšavice vracal domov, prišiel na faru a hovoril takto: „*Otče, v tom a v tom rúbanisku neďaleko Poproče sú nejakí ľudia a prosili, aby som vám to oznámil.*“ Strýko, aj keď bol už večer a v dedine bola nemecká hliadka, poprosil ešte jedného občana, zobrali lampáš a obaja išli do rúbaniska. Keď tam prišli, našli skoro polozmrznutých troch ľudí: otca, matku a jedno dievčatko. Podarilo sa im prejsť cez nemeckú stráž do dediny, prežili a bolo o nich ďalej postarané. Podobne aj koncom roku 1945 bolo treba previezť do dediny približne 10 židovských osôb, ktorí sa skrývali v okolitých lesoch. Najtragickejšie skončila však rodina, o ktorej identite som sa nikdy nič nedozvedel. Našli ich už zhorených v lese.[448]

Nebezpečenstvo známych razií nemeckých vojsk, obzvlášť gestapa, ktoré malo veliteľstvo v neďalekej dedine, bolo takisto veľmi drastické. Pri jednej takejto razii veliteľ zavolal všetkých mužov z dediny, bol som tam aj ja. Vtedy však hľadali partizánov. Veliteľ povedal, že ak niekto neprezradí, kde sa nachádzajú partizáni, tak všetkých vystrieľa. Vtedy vystúpil jeden občan, ktorý bol myslím vtedajším richtárom, a povedal: *„Pán veliteľ u nás partizánov niet a ak si myslíte, že budete robiť dobre, tak tu môžete mňa odstreliť za všetkých.“* To našťastie zabralo a všetkých nás rozpustili. Takto sme zostali na žive, za čo vďačím tomuto mužovi. Bolo i veľa iných ťažkých chvíľ. Viackrát prišli

447 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 68.

448 PETRUŠ, L: Holokaust včera a dnes. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 43-45.

nemecké vojská a hľadali, ale nikdy nikoho nenašli. Aj vo farskej drevárni bol urobený jeden bunker z dreva a tam, keď už bola nahlásená razia, sa ukrývali Židia z okolitých domov. Často tam išli v zime a museli prečkať aj pol dňa, teda pokiaľ sa Nemci nestiahli. Na tomto mieste sa stala jedna zaujímavosť. Pri jednej nemeckej razii bol povolaný aj pán Vaško. Stále mu hovorili, že je Žid a snažili sa ho o tom presvedčiť. On im nemohol dokázať, že ním nie je, tak si rozopol nohavice a stiahol ich dole. Povedal: „*Som alebo nie som Žid?*" V skutočnosti bol Žid, ale tam Židom nebol, pretože mal umelú protézu. Aj takéto príhody bolo treba niekedy prežiť a pochopiť. Neraz išlo o ťažké podmienky.[449]

Pri prechode fronty sme všetci spolu sedeli v pivnici a na celej fare bolo komando Nemcov. Kuriózne na tom bolo to, že samotných nemeckých dôstojníkov obsluhovala židovka a nikto o nej nevedel, kto je to. Bola predstavená ako manželka kňaza a kňaz, teda môj strýko, vždy ak bola takáto situácia využíval jedinú záchranu, ktorou bolo kňazské oblečenia – reverenda. Teda akonáhle mal na sebe kňaz reverendu, mal pred vojakmi istý rešpekt. A tak na všetky tieto spomienky si stále spomínam, na všetkých tých, ktorí sa dnešného dňa nedožili, ale takisto aj na tých, ktorí vedeli svoje životy dávať do ohrozenia, pretože každé zlyhanie a každá zrada bola ukončená smrťou. Aj preto si treba spomenúť na blahoslaveného biskupa Gojdiča, ktorý bol človekom veľkého srdca a ktorý nabádal aj kňazov i všetkých, aby pomáhali Židom. Veľmi rád si na neho spomínam aj preto, lebo rád chodil dlhé roky do Olšavice, keďže sa tam dalo výborne odpočívať. V ťažkých chvíľach vedel vždy svojou odvahou povzbudiť a usmerniť kňazov. Aj jemu bol právom udelený titul: „*Spravodlivý medzi národmi*" (Yad Vashem). Nech teda logo, ktoré sprevádza toto ocenenie, zostáva navždy živým, pretože tam je známa veta z Talmudu: „*Kto zachráni čo i len jeden život, akoby zachránil celý svet.*"[450]

Spomienky na krivdu - Franz Freimann

Pri riešení prešovských a košických Židov sa našiel aj dokument, ktorý náhodným spôsobom spája ľudí z Prešova, Košíc a Wuppertalu. Dokument pochádza z Kníh úmrtí koncentračného a vyhladzovacieho tábora Osvienčim, ktorý bol vystavený 20. júla 1942. Zaznamenávali

449 KÓNYA, P.: *Stručné dejiny Prešovských židov*. Prešov : PVT, 1995. s. 68.

450 PETRUŠ, L: Holokaust včera a dnes. Prešov : Vydala Prešovská univerzita v Prešove Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009. s. 45-46.

sa tu od júla 1942 do decembra 1943 dáta úmrtí osvienčimských väzňov. Tieto knihy viedol matričný úrad správy SS koncentračného tábora, ktorý tam podliehal politickému oddeleniu, táborovému gestapu. S byrokratickou presnosťou sú v dokumente spomínané niektoré biografické informácie, dátum úmrtia a aj údaje príčiny smrti istého slovenského Žida. V prípade zomrelej osoby ide o vodiča nákladného auta Franza Freimanna. Narodil sa 4. februára 1910 v Košiciach a až do svojej deportácie do Osvienčimu býval v Bratislave na Hviezdoslavovej ulici. Tak ako i pri tisícoch ďalších osvienčimských väzňov, aj tu zapísal lekár SS ako príčinu smrti srdcovú slabosť pri črevnom katare. Číslo, ktoré Franz Freimann dostal pri príchode do tábora, mu tam vytetovali, bolo 15225. Zápis o úmrtí obsahuje aj mená jeho rodičov: Viliam Freimann a Irene Freimann, rodená Klein, obaja bytom v Prešove ako aj manželkino meno Elisabeth Freimann, rodená Klinger. Ďalšie informácie o Franzovi Freimannovi i jeho rodinných príslušníkoch môžeme rekonštruovať len na základe historických udalostí z roku 1942 a aj niektorých ďalších dát, ktorých je však málo. Isté je, že ho deportovali na jar 1942 jedným z prvých transportov so Židmi zo Slovenska do vyhladzovacieho tábora Osvienčim. Zrejme vyrastal vo svojom rodisku Košice a neskôr ako dieťa alebo mladík sa presťahoval so svojimi rodičmi do Prešova. Ďalšie presťahovanie do Bratislavy, odkiaľ ho v roku 1942 deportovali, azda súviselo s profesionálnymi dôvodmi. Z informácií a dokumentov Židovskej obce v Prešove vyplýva, že aj rodinu Franza Freimanna deporotvali Nemci na jar roku 1942 do Osvienčimu. Na to isté miesto odviezli aj istého Ľudovíta Freimanna (nar. 1914), ktorý bol Franzov mladší brat. Keďže okrem dátumu úmrtia Franza Freimanna niet na osvienčimskej matrike ďalších záznamov o úmrtiach týchto osôb, predpokladá sa, že rodinní príslušníci vôbec neboli v tábore zaregistrovaní, ale ich bezprostredne po príchode do Osvienčimu zavraždili v plynových komorách.[451]

Spomienky, ktoré máme v sebe uložené, nie sú vytesané do kameňa. Nielenže sa rokmi strácajú, ale často sa menia, dokonca sa rozrastajú a priberajú cudzie prvky. Dajú sa vysvetliť iba tak, keď budeme vedieť v akom jazyku sú napísané a na akom materiáli.[452]

451 OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005. s. 136-138.

452 LEVI, P.: *Potopení a zachránení*. Bratislava : AGORA, 2003. s. 19.

Zápis o úmrtí Franza Freimanna nasledoval po hlásení lekára SS dr. Heinza Thila. V čase od júla do decembra 1942 podal spolu 3590 takýchto hlásení. Thilo sa narodil 8. októbra 1911 vo Wuppertale. Po štúdiu medicíny nastúpil v roku 1937 na miesto lekárneho asistenta na Krajinskú ženskú a pôrodnú kliniku do Erfurtu. Od roku 1930 bol členom hitlerovej NSDAP a v roku 1933 nasledoval jeho vstup do SS. Istý čas pôsobil ako lekár v Buchenwalde a v júli 1942 sa ako táborový lekár SS dostal do Osvienčimu, kde zostal až do novembra 1944. V lete roku 1943 ho na niekoľko týždňov navštívila v Osvienčime jeho manželka. Koncom roku 1944 ho odvelili do koncentračného tábora v Gros-Rosen pri Wroclaw. V máji 1945 zomrel v Hohenelbe (východné Nemecko), zrejme na úteku pred Červenou armádou. Na nemocničnom oddelení vo vyhladzovacom tábore Osvienčim sa zúčastňoval na tzv. selekčných akciách a zločinných lekárskych experimentoch na väzňoch, okrem iného ako spolupracovník obávaného lekára SS Josefa Mengeleho. Od leta 1943 sa pravidelne zúčastňoval na selekciách Židov deportovaných do Osvienčimu zo Slovenska, Francúzska, Ninozemska, Grécka a iných krajín. Na fotografii, ktorú urobil istý príslušník SS v máji 1944, je zachytený pri selekcii maďarských Židov na osvienčimsko-birkenauskej rampe. Odtiaľ zrejme poslal do plynovej komory prešovských i košických Židov, alebo ich vyselektoval na nútené práce v tábore.[453]

Ocitáme sa tu, podobne ako pri niektorých iných javoch, pred paradoxom medzi obeťou a utlačovateľom a chceme, aby v tom bolo jasno: obaja sa ocitli v rovnakej pasci, ale len utlačovateľ ju nastavil a spustil, a keď kvôli tomu trpí, je správne, aby trpel a je nespravodlivé, aby kvôli tomu trpela obeť, ako v skutočnosti trpí aj po desiatky rokov. Zo smútku musíme povedať, že krivda sa nedá odstrániť. Dnes už máme veľa priznaní, výpovedí i svedectiev utláčateľov. Niektoré zazneli pred súdom, iné pred novinármi a ďalšie sú v knihách aj v pamätiach. Opisy vecí, ktoré videli a činov, ktorých sa dopustili, sa z veľkej časti zhodujú s tým, čo o nich vypovedali obete. Málokedy ich niekto popiera, preveril ich súd a stali sa súčasťou dejín. Oveľa dôležitejšie sú zdôvodnenia: „*Prečo si to urobil? Uvedomoval si si, že sa dopúšťaš zločinu?*“ Formulované rozlične, vyjadrené s väčšou či menšou dávkou bezočivosti, podľa duševnej a kultúrnej úrovne hovoriaceho, všetky však hovoria v podstate to isté: „*Urobil som to, lebo mi to prikázali. Vzhľadom na moju*

453 OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005. s. 138-140.

výchovu a na prostredie v akom som žil, som sa nemohol správať inak. Keby som to nebol urobil ja, bol by to namiesto mňa urobil niekto iný oveľa tvrdšie.“[454]

Zneistenie predložilo jednak nejaký obraz: neustálu pochybnosť Židov, ktorí boli podriadení moci.[455] Ten, kto má dosť skúseností s ľudskými vecami, vie, že rozlišovanie protikladu poctivosť/nepoctivosť je optimistické a osvietenecké. Predpokladá duševnú jasnozrivosť, akú má málo ľudí, a aj tí ju stratia vo chvíli, keď v nich minulá alebo terajšia skutočnosť z nejakého dôvodu vyvoláva úzkosť alebo nepokoj. Za týchto okolností sa možno nájde niekto, kto klame vedome a chladnokrvne falšuje samotnú skutočnosť. Oveľa viac je však takých, čo sa na chvíľu alebo navždy vzdialia od pôvodných spomienok a vyrobia si skutočnosť, aká im vyhovuje. Minulosť je im na príťaž a veci, ktoré vykonali alebo utrpeli, ich odpudzujú a preto pociťujú potrebu nahradiť ju inými. Náhrada sa môže začať s plným vedomím, podľa vymysleného, falšovaného, upraveného scenára, ktorý je znesiteľnejší ako skutočnosť. Keď tento opis opakujeme iným, ale aj sami sebe, rozdiel medzi pravdou a klamstvom sa začne postupne stierať a človek nakoniec celkom uverí tomu, čo tak často rozpráva, pričom upravuje niektoré menej presvedčivé alebo protirečivé detaily, ktoré sa nezhodujú s celkovým obrazom nadobudnutých faktov: počiatočná nepoctivosť sa premenila na poctivosť.

K týmto rekonštrukciám minulosti treba dodať, že prekrúcaniu faktov často bráni objektívnosť samotných faktov, o ktorých existujú svedectvá ďalších osôb, dokumenty, usvedčujúce predmety a historicky overené kontexty. Vo všeobecnosti sa ťažko popiera, že sme sa dopustili nejakého činu alebo že sa ten čin stal. Veľmi ľahko sa dajú pozmeniť dôvody, ktoré nás k nejakému činu viedli, a to, čo sme pri tom čine cítili. Neexistujú dôveryhodné odpovede, lebo duševné stavy sú od prírody labilné a iste labilnejšia je ich stopa v pamäti. Ten, komu ublížia alebo ho ponížia, si nepotrebuje vymýšľať klamstvá, aby sa zbavil viny, ktorú nemá. Zistilo sa, že mnohí navrátilci z vojny alebo ľudia, ktorí prežili iné komplikované a traumatické skúsenosti, majú sklon mimovoľne filtrovať svoje spomienky. Keď si ich pripomínajú medzi sebou alebo ich rozprávajú iným ľuďom, radšej sa pristavujú pri prímeriach, chví-

454 LEVI, P.: *Potopení a zachránení*. Bratislava : AGORA, 2003. s. 20-21.

455 ĎURICA, S.M.: *La Republica Eslovaca y la tragedia de los judios europeos*. Buenos Aires : Institutio Argentino – Eslovaco de Estudios Históricos y Sociales, 1975. s. 9.

ľach oddychu, podivuhodných alebo zdĺhavých epizódach a iba letmo sa zmieňujú o najbolestivejších chvíľach. Tie si iba neradi pripomínajú, preto sa aj časom zahmlievajú a strácajú obrysy. Keď hovoríme o nejakej udalosti: *„Na to nikdy nezabudnem.“*, ktorá nás hlboko ranila, ale ani v nás, ani okolo nás nezanechala nijakú materiálnu stopu či trvalé prázdno po niekom, počíname si nerozvážne. Aj v bežnom živote nezabudneme na podrobnosti ťažkej udalosti, ktorá nakoniec dobre dopadla.[456]

456 LEVI, P.: *Potopení a zachránení*. Bratislava : AGORA, 2003. s. 21-26.

Židovský a Rómsky holokaust a jeho percepcia v súčasnosti

Úvod

Holokaust je tak vážna téma aj v súčasnosti, že nám rezultuje sa ňou zaoberať. Holokaust (z gréčtiny „zničiť ohňom"), tiež holocaust alebo shoah (šoa) je pojem používaný na opísanie systematického vyhladenia 5-6 miliónov Židov v rokoch 1933-1945 / prípadne iných skupín obyvateľstva / nacistickým Nemeckom. Od čias druhej svetovej vojny je holokaust hojne využívaný ako politická zbraň a zdroj príjmov. V mnohých západných krajinách boli prijaté a platia zákony zakazujúce diskusiu o podstate holokaustu.[457] Dôsledky holokaustu siahajú až do dnešnej doby. Holokaust včerajška sa v ničom podstatnom nezmenil, menia sa iba spôsoby, formy a metódy a pripisuje sa im „vznešenejší" názov. Okrem mnohých iných dôvodov, ktoré ich k tomuto viedli, zaiste patrí aj dôvod, aby sa na tieto zverstvá páchané na človeku nezabudlo a aby budúce generácie pamätali na to, čo bol človek voči človeku schopný vykonať.

Príčiny holokaustu

Aké však boli príčiny holokaustu? Adolf Hitler sa stal ríšskym kancelárom a Vodcom v roku 1934, pričom rok pred jeho nástupom sa k moci v Nemecku dostali národní socialisti. Svetový židovský kongres ešte pred prijatím akýchkoľvek protižidovských zákonov 24.3.1933 vyhlásil „Nemecku vojnu", čím treba rozumieť bojkotovanie nemeckého tovaru. Židia mali v tom čase v Nemecku pomerne veľký politický a ekonomický vplyv, a tak ich ríša vnímala ako nepriateľa poškodzujúceho ríšu. Židia začali byť vytláčaní z vedúcich pozícií a obmedzovaní vo svojich činnostiach a mnohí z nich skutočne v rokoch 1933-1939 Nemecko opustili, na čo existuje dostatok podkladov, dokumentov, s ktorými sa stotožňujú aj historici.[458] Čo sa však so Židmi dialo počas vojny, je predmetom mnohých kontroverzií.

457 KRAUS, J. a kol.: *Slovník cudzích slov /akademický/, Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo Mladé letá, s*.r.o., 2005, s. 381.

458 Osud Židov v rokoch 1933-1945. http://sk.metapedia.org/wiki/Holokaust (27.12.2008). SORYS, S.: *Romskie bariery spoleczno-ekonomiczne w budowaniu partnerstwa*. In: *Part-*

Podobne aj na Slovensku, keďže vtedajší Slovenský štát, ktorý vznikol v r. 1939 ako dôsledok nacistickej expanzionistickej politiky v strednej Európe a bol spojencom Nemecka, dochádzalo už v jeseni 1938 k radikálnemu zásahu proti židovskej komunite. Prešlo sa od pasívneho antisemitizmu k aktívnemu antisemitizmu. Aké boli základné príčiny tohto stavu?

Príčin môžeme špecifikovať päť. Prvou príčinou bola politická situácia, ktorá najmä príchodom totalitného fašizmu a nacizmu eskalovala už existujúci pasívny antisemitizmus v Európe a teda aj na Slovensku. Druhou príčinou boli základné rozdiely medzi životom nežidovského a židovského obyvateľstva na Slovensku, ktoré boli dané okrem iného aj rozdielmi medzi kresťanstvom a judaizmom. Treťou príčinou bol veľmi pravdepodobne slovenský nacionalizmus, ktorý najmä v 20. storočí koexistoval s pojmom rasizmus a ktorého vyvrcholenie prišlo v podpore pravicových autonomistických strán slovenským obyvateľstvom. Tie požadovali nezávislosť Slovenska od Československa. Následne po rozpade republiky a vzniku Slovenského štátu sa nacionalizmus stal základnou témou krajne pravicovej slovenskej vlády. Štvrtá príčina bola charakterizovaná židovskou nejednotnosťou v konfesijných a nacionálnych otázkach, ako aj problémom a oneskorenosťou židovskej asimilácie, ktoré ústili do mnohých konfliktov a oslabovali jednak samotné židovstvo, ako aj vzťahy medzi ním a ostatným obyvateľstvom. Ako piatu príčinu môžeme označiť za najdôležitejšiu. Zlá hospodárska situácia na Slovensku znamenala najmä nepriaznivé sociálne postavenie obyvateľstva, ktoré vyúsťovalo do nepokojov a emigrácie. Na strane druhej stálo majetnejšie židovské obyvateľstvo, ktoré malo vo svojich rukách veľkú časť hospodárstva na Slovensku. Táto situácia znamenala, že najzákladnejšia téma aktívneho antisemitizmu v Slovenskom štáte bola arizácia, čo bolo prevedenie všetkého židovského majetku do „árijských" slovenských rúk. Dochádza k arizácii židovského majetku ako dôsledok hospodárskej krízy. Hospodárska príčina stála pomerne často za protižidovskými opatreniami. To znamená, že vlastné obohatenie sa na úkor židovského obyvateľstva nebolo v dejinách novum.[459]

---

nerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-spoleczny w Europie środkowej i wschodniej. Tom II. Lublin : KUL, 2010.

459 GAJDOŠ, L.: *Príčiny aktívneho antisemitizmu v slovenskom štáte*. http://www.delet.sk/showarticle.php?articleID=1176 (6.12.2008). SORYS, S.: *Kapital ludzki na obszarach wiejskich - badania*. In: *Kapital ludzki, kulturowy i spoleczny a jakość zycia mieszkańców*

V dôsledku ochudobňovania židovskej komunity arizáciou ich hnuteľného i nehnuteľného majetku sa vytvorila masa pauperizovaných Židov, o ktorých sa musel štát starať, vytvoriť im pracovné príležitosti. Boli vytvorené pracovné géta či veľké pracovné tábory, ktoré boli v r. 1941 aj opustené z dôvodu vysokých finančných nákladov.

Z hľadiska právneho treba podotknúť, že vláda využívajúc svoje právomoci, ktoré jej umožňoval ústavný zákon č. 210/1940 prijala v septembri 1941 vládne nariadenie 1938/1941 – tzv. Židovský kódex – rozsiahlu právnu normu, ktorá vychádzala z rasových princípov a regulovala celý život židovskej komunity na Slovensku. Nie náhodou tvorili protižidovské právne normy v rokoch 1939-1945 najvyššie percento celkovej legislatívy štátu.

Celý rozsiahly proces diskriminácie židovskej komunity pritom prebiehal v ovzduší antisemitskej propagandy v tlači i rozhlase. Dochádzalo aj k brutálnym fyzickým útokom. Vyvrcholením politiky antisemitizmu na Slovensku boli deportácie Židov v r. 1942, nakoľko pauperizovaných Židov sa štát potreboval zbaviť. Slovenská republika sa stala prostriedkom riešenia nacistických zámerov a vyviezla zo Slovenska Židov do okupovaného Poľska. Už 2.12.1941 podpísal Tuka v Bratislave s vyslancom nacistického Nemecka H. E. Ludinom „Dohodu o deportovaní Židov“, pričom Tuka sa zaviazal za každého deportovaného zaplatiť 500,–RM.[460]

S otázkou deportácií vystúpili predseda vlády V. Tuka a minister vnútra A. Mach na zasadnutí slovenskej vlády 3.3.1942 a následne sám Tuka v Štátnej rade 6.3.1942, kde o deportáciách povedal: *„[...].Už nám označili, kde majú byť umiestnení. Tým, že opustia územie nášho štátu, prestanú byť štátnymi občanmi SR. So sebou môžu vziať na 14 dní jedenia. [...]. Vysťahovacia akcia Židov začne mesiacom marcom a končí asi v mesiaci auguste 1942 [...].“*[461]

Ohlasy deportácií v domácej a zahraničnej tlači v r. 1938-1942:

1. V „Slovenskej politike*“* bol dňa 6.11.1938 uvedený náznak zdôvodnenia, prečo sa deportácie uskutočnili: *„V poslednom*

wiejskich województwa malopolskiego. Krakow : Uniwersytet Rolniczy im. H. Kolataja, 2011.

460 HOFFMANN, G.- HOFFMANN, L.: *Katolícka cirkev a tragédia slovenských Židov v dokumentoch*. Partizánske : G-print, s.r.o., 1994. s. 9-98.

461 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku 1938-1945*. http://www.holocaust.cz/cz2/resources/texts/niznansky_komunita (5.12.2008).

čase rozchyrovalo sa napr. po Slovenku, že Bratislava s okolím pripadne Nemecku a že Poliaci nám zaberú severné Slovensko až po Žilinu. Robili sa rôzne komploty, štvalo sa a pobúrovalo. Vyšetrovaním sa zistilo, že všetky tieto chýry pochádzajú od židov, ba dokonca, že židia túto šepkavú propagandu organizujú a financujú. Vzhľadom na tieto okolnosti urobili sa potrebné kroky, aby títo Židia, ktorí boli maďarskými príslušníkmi a emigrantmi, boli odstránení a odovzdaní tam, kam patria. Urobené boli tiež ďalšie opatrenia k zaisteniu Slovenského národného majetku [...].“[462] Vtedajšia tlač vyjadrila súhlas s deportáciami, jasne prejavila súhlas s antisemitizmom.

2. S odstupom času sa danému problému v januári 1939 vrátili „Národné noviny“: *„[...].A keď slovenská vláda dala vyviesť zopár celých a zdravých Schwarzov, Weiszov, Reiszov na územie dnes obsadené, lebo boli ta príslušní, kričala celá svetová tlač, teda židovská tlač tu v Bruxellesi, v Paríži, New Yorku na ratu. A vydieračstvo a hrozby: Stornujeme objednávky, požidovčené štáty nič od nás nekúpia [...]. Pravda, to tie všelijaké Heraldy už nekomentujú, že vysokoctení páni izraelského náboženstva „Schwarz, Weisz a Reisz“ sa na druhý deň už vrátili na Slovenské územie v trojnásobnom vydaní s tetkami, svokrami, rodičmi, bratmi atď. rovnako izraelského pôvodu.....“*[463] Teda z uvedeného je vidieť, že predmetné noviny chápali deportácie ako normálny fakt, z ktorého protižidovské zahraničie urobilo strašiaka.
3. Najrozsiahlejší článok, ktorý sa týkal len Židov v táboroch, je od O. Neumanna a bol uverejnený v „Židovských novinách“. Autor v ňom poukazuje na bezvýchodiskovú situáciu deportovaných: *„[...]. V mene ľudskosti voláme k Vám ľudia, vysloboďte týchto nešťastníkov zo zeme nikoho, zmilujte sa nad nevinnými dietkami a chorými starcami, nad všetkými, ktorých*

462 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999. s. 87.

463 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999. s. 88.

jedinou vinou nútiacou ich k pobytu na tejto beznádejnej pôde, v zemi nikoho je, že sú Židia [...].“[464]

O deportácii Židov zo Slovenska informovali napríklad maďarský denník *Pester Lioyd,* nemecké noviny vychádzajúce v Prahe *Sudetendeutsche Tagenszeitung,* pražské *Právo lidu*, poľské noviny *Kurjer Warszawski,* či *Gazeta Polska*, švajčiarske noviny *Neue Zürcher Zeitung,* francúzsky denník *Pariser Tageszeitung*, či Londýnske noviny *Jewish Chronicle.* Celkovo možno povedať, že o deportáciách bola jednoznačne lepšie informovaná verejnosť v zahraničí ako na Slovensku, nakoľko na území Slovenska boli objektívne informácie prísne cenzurované.[465]

Vyvrcholenie holokaustu

Niekto by mohol namietať, že hovoriť o holokauste, znamená hovoriť o vyhladzovacích koncentračných táboroch, o vraždení a zubožovaní židovského obyvateľstva, o plynových komorách, o neľudskom zaobchádzaní s človekom. Pravda je však taká, že tento likvidačný proces je len vyvrcholením holokaustu, ktorému predchádzali už spomínané deportácie, ale v prvom rade, ak problematiku aplikujeme na Slovensko, to bol vybudovaný a realizovaný aktívny antisemitizmus v r. 1938 v povedomí a myslení nielen ľudu, ale predovšetkým vo sfére riadenia štátu, ktorý poklonkoval nacistickému Nemecku. Príčina je vždy podstatou problému, dôsledky z toho plynú a doznievajú podstatu.

Koncentračné tábory

Už na päťdesiaty deň Hitlerovej vlády vznikol prvý koncentračný tábor – Kl. Dachau. V roku 1939 bolo v Tretej ríši už 6 koncentračných táborov: Dachau, Sachsenhausen, Buchenwald, Flossenbürg, Mauthausen a ženský tábor Ravensbrück. Zatiaľ fungovali ako trestné tábory pre nepohodlné osoby. S vypuknutím vojny sa počet koncentračných táborov zvýšil na dvadsať a prudko narastal aj počet väzňov. Ku koncu vojny sa celkový počet táborov odhadoval približne na dvetisíc. Medzi ďalšie najznámejšie patria tábory v Terezíne, Chelmne nad Nerom, Treblinke, Majdaneku, Sobibore, Grosse Rosen, Hartheime, Dachau, Bergen-

464 NIŽŇANSKÝ,E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999. s. 88, Podľa: Židovské noviny, Článok: V mene ľudskosti,. 1.12.1938, s.1.

465 NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999. s. 89-96.

-Belsen, Dora, Papenburg. Okrem pracovných, trestných a výchovných táborov vznikali aj tábory vyhladzovacie. Najväčší z nich bol Osvienčim, ktorého veliteľom sa stal esesák Rudol Franz Höss. Osvienčim bol ústredným táborom pracovným i vyhladzovacím, okolo ktorého vzniklo ďalších 40 satelitných pracovných táborov. Väzni medzi jednotlivými tábormi boli podľa pracovných potrieb premiestňovaní.[466]

V Osvienčime boli 4 veľké plynové komory s kapacitou 2-3 tis. ľudí. Počet obetí nie je presne známy, keďže sa nerobila žiadna evidencia ľudí. Ľudí usmrcovali „Cyklónom B", ktorý sypali do komory cez okrúhle otvory v strope. Pár minút na to sa všetci udusili. Na svoje si prišla aj lekárska veda. Dr. Klaus Schelling už nemusel fanolové a malériové injekcie pichať zvieratám, ale živým ľuďom, následne reakcie pozoroval a dôkladne svoj výskum zapisoval. To všetko sa odohrávalo v tábore Dachau. Taktiež sa tu robil výskum dr. Siegmundom Rascherom pre letecký priemysel, ktorý skúmal reakcie tela na tlak vo veľkých výškach. V špeciálnych hermetických miestnostiach, do ktorých voviedli ľudí, bol postupne znižovaný tlak a cez okienko sa pozorovalo, ako človeku od vnútorného tlaku napuchne hlava, vydujú sa cievy a po ich prasknutí človek klesne mŕtvy na zem. Rascher pracoval aj na zmrazovacích pokusoch, ktoré potom presunul do Osvienčimu.

Medzi nepredstaviteľné zverstvá táborov patrí komplexné zužitkovanie ľudských tiel, a to na získavanie drahých kovov zo zubných náhrad, z vlasov mŕtvych tkali textílie a ponožky, z ľudského tuku vyrábali mydlá: obyčajné, pracie, detské, tekuté, toaletné, voňavé, z ľudskej kože vyrábali tabatierky, tienidlá na lampy, chrbty kníh, dámske topánky, kabelky, obaly na listiny, rozomleté ľudské kosti a popol využívali ako hnojivo.[467]

Exterminacionistické a revizionistické stanovisko

Exterminacionisti sú presvedčení, že európski Židia boli počas II. svetovej vojny obeťou systematického vyvražďovania zo strany nacistov. Myslia si, že existoval plán na vyhladenie všetkých európskych Židov, že toto vyhladzovanie bolo implementované do praxe pomocou dômyselných prostriedkov ako plynové komory a že si vyžiadalo

466 WIESEL, E.: *Noc*. Praha : Sefer, nakladateľstvo Federácie židovských obcí v Českej republike, 1999. s. 10-104.

467 HRADSKÁ, K.-SCHWALBOVÁ, M.: *Žila som životy druhých*. Zo spomienok. lekárky na Osvienčim. Zvolen : Klemo, 2001. s. 25-88.

5-6 miliónov židovských obetí. Toto vyvražďovanie malo byť oficiálne zahájené niekedy začiatkom roku 1942.

Revizionisti jednoznačne odmietajú exterminacionistickú verziu. Myslia si, že Židov nijaké systematické vyvražďovanie nepostihlo, že mnohí emigrovali /predovšetkým v prvých rokoch po vojne, ale aj pred a počas nej/. Revizionisti nepopierajú existenciu koncentračných táborov, ani to, že Židia boli vystavení prenasledovaniu. Tiež nepochybujú o tom, že mnohí Židia umreli, či už z prirodzených príčin, chorôb, zlého zaobchádzania, vyhladovania alebo popravy. Popierajú však existenciu plánu na vyvraždenie všetkých európskych Židov, existenciu homicídnych plynových komôr a tvrdia, že počas II. svetovej vojny zomrelo omnoho menej ako 5 miliónov Židov.[468]

Rómsky holokaust

Rómovia sú na území Slovenska približne už v 8. storočí. Najstarší dochovaný záznam o pobyte Rómov na Slovensku je z roku 1322. Hlavnou príčinou ich nesplynutia s majoritným etnikom bol neagrárny charakter tohto spoločenstva. Živili sa predovšetkým ako hudobníci a kováči, privyrábali si aj veštením, drobnými pomocnými prácami na poli, ako sluhovia a pod. Snaha o ich asimiláciu a zmenu spôsobu života bolo viac. Najsystematickejší pokus bol za Márie Terézii v rokoch 1758 – 1773. Vydala štyri edikty s cieľom začlenenia Cigánov medzi potrebných obyvateľov. Mali prijať kresťanské mená, stať sa roľníkmi, deti odchádzali na prevýchovu do sedliackych rodín, a zároveň im bolo zakázané sa rozprávať svojím jazykom, ale jazykom národa, v ktorom žijú. Snahy Márie Terézie však nepriniesli očakávané výsledky, ba naopak. Došlo k zhoršeniu ich sociálnej situácie, k úpadku tradičných remesiel, čím prichádzali o zdroj obživy. Medzivojnové obdobie prinieslo ďalšie obmedzenia pre rómske rodiny. Takýmto príkladom je zákon o potulných Cigánoch z roku 1927, o rok na to, vládne nariadenia prikazovalo zavedenie cigánskych legitimácií, identifikáciu osôb podľa daktyloskopických odtlačkov a zriadenie ústrednej evidencie.[469]

468 METAPÉDIA – elektronická encyklopédia o kultúre, umení, vede, filozofii a politike, Polemika o holocauste. http://sk.metapedia.org/wiki/Polemika_o_holokauste (6.12.2008). SORYS, S.: *Romskie bariery spoleczno-ekonomiczne w budowaniu partnerstwa*. In: *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-spoleczny w Europie środkowej i wschodniej*. Tom II. Lublin : KUL, 2010.

469 RÁCOVÁ, A.: *Rómovia, In.*: *História, Bratislava, roč.* 2., č.6.,2002. s. 21-22.

Slovenskí Rómovia v rokoch 1939-1945

Do života Rómov ako i celej Európy kruto zasiahla II. svetová vojna. V roku 1939 vznikol Slovenský štát, ktorý v mnohom napodobňoval nacistické Nemecko. Prijal diskriminačné zákony, totalitný režim s fašistickou orientáciou.[470] Slovensko pod nátlakom Nemecka ako aj z vlastných pohnútok pristúpilo k riešeniu neárijských občanov. Obeťami tohto riešenia boli predovšetkým židovskí obyvatelia ako aj Rómovia. Nedôvera a ponímanie rómskej komunity v negatívnom svetle pramenila z odlišnosti rasy, vzhľadu, reči, náboženstva a predovšetkým z ich spôsobu života, ktorý sa spravidla kriminalizoval. Presný počet Rómov počas rokoch 1939-1945 nevieme presne určiť, ale predpokladá sa, že ich bolo cca 100 000.[471]

Karol Janas rozdeľuje perzekúciu slovenských Rómov do dvoch základných období, na základe intenzity násilia páchaného na Rómoch a kvôli lepšej prehľadnosti.

Prvé obdobie (1939 -1940) sa člení ešte na tri základne línie :

1. Snahy o likvidáciu kočovného spôsobu života
2. Pracovné útvary pre Rómov a tzv. asociálne osoby
3. Perzekúcia v armáde slovenského štátu

Druhé obdobie (1944 -1945) sú viditeľné dve základne línie:

1. Zaisťovací tábor pre Cigánov v Dubnici nad Váhom
2. Prípady priamej fyzickej likvidácie[472]

Prvé obdobie (1939 -1940)

Snahy o likvidáciu kočovného spôsobu života: Prvým závažným opatrením bolo vydanie zákona o štátnom občianstve, ktoré sa udeľovalo iba usadeným a pracujúcim Rómom. Potulných Cigánov označili za cudzie živly bez nároku na občianstvo.[473] Rómom zakázali obchodovať s koňmi, zakázali im kočovanie, zrušili im živnostenské a kočovné listy.

470 KUMANOVÁ, Z.: *Niekoľko poznámok o rómskom holokauste, In:: Acta judaica Slovaca, Bratislava, 2006*. s. 126.

471 ANTALOVÁ.I. a VRZGULOVÁ.M.: *Porraimos - zabudnutý rómsky holokaust, In*.: *História*. Bratislava, 2010. č. 5-6. 2010.

472 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. s. 10.

473 JANAS, K.: *Utrpenie slovenských Rómov*. In.: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava, 2006. s. 132.

Boli nútení odstrániť svoje obydlia z okolia miest s cieľom prinúť ich k usadlému spôsobu života.[474]

Pracovné útvary pre Rómov a tzv. asociálne osoby: Druhé obdobie je obdobie budovania pracovných útvarov pre tzv. asociálne osoby. Do pracovných táborov boli umiestňovaní mladí rómski muži, ktorých nútili vykonávať ťažké fyzické práce. Prvé tábory vznikali v rokoch 1941 v Očovej, v Moste na Ostrave a v horárni Trnava. V roku 1942 vznikol pracovný útvar na stavbe vodných elektrárni na Váhu – v Dubnici nad Váhom, Prešov – Strážske stavanie železnice, v Revúcej, Krupine a v Ústi na Orave.[475]

Po príchode do pracovných útvarov zriadencov rozdeľovali do dvoch skupín :

1. Skupina Cigánov - do tejto skupiny zaradzovali Rómov s vysporiadanou minulosťou, životom, disciplínou , inteligenciou, poslušnosťou a práceschopnosťou
2. Skupina ostaných – do tejto kategórie patrili zriadenci s naštrbenou minulosťou, no nie úplne najhorší
3. Skupina neprispôsobivých a trestaných – bola určená pre nedisciplinovaných, lenivých, zlomyseľných a viacnásobne trestaných a so zlou minulosťou

Perzekúcia v armáde slovenského štátu: Ministerstvo národnej obrany ako prvé začalo s perzekučnými opatreniami. Nariadilo prepustenie všetkých Rómov z brannej moci bez ponechania vojenských hodností.[476]

***Druhé obdobie (1944 -1945)*)**

Perzekúcia v armáde slovenského štátu: Ministerstvo národnej obrany ako prvé začalo s perzekučnými opatreniami. Nariadilo prepustenie všetkých Rómov z brannej moci bez ponechania vojenských hodností.[477]

474 NEČAS, C.: *Českoslovenští Rómové v letech 1938 – 1945*. Brno : Masarykova univerzita, 1994. s. 98-99.

475 KUMANOVÁ, Z.: *Niekoľko poznámok o rómskom holokauste*. In:*: Acta judaica Slovaca*. Bratislava, 2006. s 136.

476 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. s. 59-78.

477 JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939 – 1945)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010. s. 59-78.

Zaisťovací tábor pre Cigánov v Dubnici nad Váhom: Perzekúcia slovenských Rómov dosiahla svoj vrchol v rokoch 1944 – 1945, kde na mieste pracovného útvaru v Dubnici nad Váhom vznikol zaisťovací tábor pre Cigánov. So zmenou charakteru tábora z pracovného na zaisťovací (tzv. koncentračný), zhoršila sa situácia Rómov. V tábore, ktorého kapacita bola 300 ľudí sa zakrátko zvýšil počet na 700. Podmienky boli veľmi ťažké. Väčšina spala na zemi, nemali stravu, oblečenie, čistú vodu, chýbala sprcha či umyváreň. Tuhá zima sa tiež podpísala na zdraví starých ako aj mladých ľudí. V tábore 14. decembra vypukla epidémia škvrnitého týfusu a na tábor bola uvalená karanténa. Ministerstvo národnej obrany odmietlo zrušiť tábor, pretože bol dôležitý pre nemeckú armádu. Preto iniciatívu opäť prebralo nacistické Nemecko, ktoré sa rozhodlo vyvraždiť všetkých chorých a podozrivých z nákazy. Od 5. apríla roku 1945 prevzal tábor žandársky pohotovostný oddiel z Trnavy. Ani po príchode žandárov sa postavenie Rómov nezlepšilo, panoval hlad a zima. Ale aj tak, najväčším nepriateľom boli Nemci, ktorí požadovali úplnú likvidáciu Rómov. To žandársky poručík Krkoška odmietol a rozhodol sa Rómov zachrániť, a to takým spôsobom, že tábor rozpustil.[478]

Prípady priamej fyzickej likvidácie

Najbrutálnejšími opatreniami proti Rómom boli prípady priamej fyzickej likvidácie nemeckými okupačnými silami. Ale taktiež nemožno zabudnúť na aktívnu pomoc slovenských prisluhovačov. Rómovia boli vraždení z podozrenia pomoci partizánom, držania zbraní, z rozkrádania vojenského materiálu a pod. Viacero osád na celom Slovensku bolo vypálených.[479]

Mnohí slovenskí Rómovia sa vyhladzovacím koncentračným táborom vyhli, ale mnohí prešli pracovnými útvarmi pre asociálov a všetci sa museli podrobiť viacerým obmedzeniam. Mali zakázané cestovať verejnými dopravnými prostriedkami, nesmeli vstupovať do parkov a verejných priestorov, do mesta mohli vstupovať iba určité hodiny a pod. Mnohé zločiny neboli vyriešené a vinníci potrestaní. Ale v samotnej rómskej populácii prevládal názor, že na utrpenie treba rýchlo zabudnúť. Jedinou

478 JANAS, K.: *Utrpenie slovenských Rómov*. In: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava, 2006. s. 141-143.

479 JANAS, K.: *Utrpenie slovenských Rómov*. In: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava, 2006. s. 143-144.

pamiatkou na rómsky holokaust je divadelná hra Eleny Lackovej *Horiaci cigánsky tábor*, ktorá je zhmotním zážitkov druhej svetovej vojny.[480]

Udalosti, ktoré postihli Rómov a Židov sa netýkajú iba týchto dvoch skupín, ale dotýkajú sa celého ľudstva. Treba si uvedomiť, že sme všetci ľudia s rovnakými pocitmi, myšlienkami, právami a povinnosťami. Je nepochopiteľné, ako mohlo dôjsť až k takej nenávisti, opovrhovaniu, ktoré vyústili k snahe úplnej likvidácie istých skupín ľudí. Dodnes je to pre mnohých nezodpovedaná otázka, na ktorú niet odpoveď. Jedinéčo môžeme robiť, je nezabudnúť, aby sa história neopakovala.

Holokaust a masmédiá

Je málo známe, že literárne reflexie na riešenie židovskej otázky na Slovensku začali už počas druhej svetovej vojny. Mali jednak neuveriteľne cynickú, resp. pseudohumoristickú podobu oslavy zločinu, či podobu jeho rozhorčeného, alebo aj symbolického odsúdenia. Veršikári komentovali „riešenie" židovskej otázky asi takto: *Ale prečo vravieť o tom, veď to nikto neodtají, že židákom na tom svete žilo sa už ani v raji. Len, že ten raj poškvrnili židáčiská hriechu smradom, preto pravda pomstí sa im za všetko zlo strašným pádom. Meč pravdy už pomstou horí a drží ho mocná ruka, kde uniknúť z toho klepca ustrašený židák kuká.* Akokoľvek cynické, ale vystihovalo to dobovú situáciu a priam mrazivo predpovedalo budúci osud a tragédiu slovenských židov. V čase deportácií sa anonymný básnik k danej situácii vyjadril nasledovne: *To, že židov vyvážame, len tešiť nás môže,/ aspoň nás už nebude mať kto odierať z kože.* Pri tejto príležitosti sa oslavoval aj tzv. židovský kráľ A. Vašek, šéf 14. oddelenia ministerstva vnútra, ktoré organizovalo deportácie: *Najprv triedi židov/ podľa veku sorty/ a potom vo veľkom/ robí z nich transporty./ Samých prosebníkov,/ až sa človek ľaká,/ kde sa len nabrala/, k židom láska taká.* Ozývali sa kritické a výsmešné hlasy aj na adresu tzv. bielych židov, ľudí, ktorí sa snažili prenasledovaným pomáhať, alebo celú akciu odsudzovali: *Humanity pre židákov majú plné huby/ nedbajú však, že svoj národ vedú do záhuby./ Farizejstvo z nich až páchne, o národe vravia,/ ale za groš každú podlosť pre židáka spravia.*

Je to veľmi zahanbujúce čítanie. V dobovej literatúre sa však vyskytli aj opačné prejavy. Spisovateľka M. Figuli písala počas vojny román Babylon situovaný do staroveku. V ňom písala o násilnom odvle-

480 KUMANOVÁ, Z.: *Niekoľko poznámok o rómskom holokauste*. In: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava, 2006. s. 138.

čení židov do otroctva, babylonského zajatia. Možno v tom hľadať symboliku prebiehajúcich udalostí na Slovensku? Omnoho ostrejšie a adresnejšie sa vyjadril vo svojej samizdatovej básni J. Jesenský, ktorú napísal 21. marca 1942, teda v predvečer začiatku deportačnej akcie: *Priniesol lístok. V očiach listonoša/ čosi jak krôpka žiaľu zaskvelo sa./ Hlas chvel sa, keď ústa hovorili:/ dve mladé židovky sa obesili./ Sestričky boli. Vzali im kšeft, kasu./ Mali len žlté hviezdy, cnosť a krásu,/ pre Lucifera i to poklad milý/ dve mladé židovky sa obesili.* Po roku 1945 sa problematika holokaustu objavuje jednak v memoároch, jednak v umeleckej tvorbe – najmä v beletrii, dráme a filme. Tento trend sa logicky zintenzívnil po roku 1989, keď vari najvýraznejší prínos zaznamenala filmová, resp. televízna dokumentaristika, ktorá napriek viacerým faktografickým nepresnostiam a omylom má vplyv na vedenie a vedomie spoločnosti o tomto citlivom probléme jej najnovších dejín.[481]

V závere je potrebné zdôrazniť potrebu upozorňovať ľudstvo na takéto činy, ktoré dehonestujú človeka. Doba, v ktorej žijeme je dobou konzumu a pôžitkárstva. Človek zahĺbený do vlastného egoizmu stráca schopnosť empaticky hľadieť pred seba alebo vedľa seba. Myslenie človeka je sterilné voči problémom svojho okolia, svojho blížneho. Buďme ostražití, aby v dnešnej dobe, médiami manipulovateľnej dobe, sme sa nenechali zviesť súčasnou podobou holokaustu, ktorá nás „učí, že to nie je vražda, iba umelé prerušenie života". Prajem tejto konferencii úspech a plodné rokovanie s konštruktívnou diskusiou.

481 KAMENEC, I.: *Fenomén holokaustu v historiografii, v umeleckej tvorbe a vo vedomí slovenskej spoločnosti, Historický ústav SAV*. http://sk.holokaust.sk/wp-content/kamenec2.doc (27.12.2008). VALČOVÁ, K.: *Vzájomný vplyv kresťanského kultu a kultúry ako východisko pre poznanie kultúrneho dedičstva a súčasnej kultúrnej situácie*. In: *Acta Humanica*. Žilina : Žilinská univerzita, 2008, č. 2.

Príklad prešovského biskupa P. P. Gojdiča vo vzťahu k Židom

V rokoch 1939 – 1945 v tieni druhej svetovej vojny a ničivých dôsledkov nacionálneho socializmu a komunizmu sa v prostredí gréckokatolíckej cirkvi zrodili osobnosti schopné čeliť neslobode a neľudskosti doby aj za cenu rizika straty vlastného života. Prešovský biskup Pavol Peter Gojdič, OSBM spolu s kňazmi nezostali ľahostajní k tragédii Židov. Zachránili ich život, nehľadiac na vlastnú bezpečnosť. Svojimi hrdinskými postojmi udržali česť národa, ktorý najprv ožobráčil a potom poslal desaťtisíce Židov na istú smrť do koncentračných táborov. S odstupom času, keď to umožnila nová geopolitická situácia po páde komunizmu vo východnej Európe, ocenil štát Izrael prešovského biskupa Gojdiča, ako aj niektorých kňazov a veriacich titulom Spravodlivý medzi národmi.

***

Nacionálno-socialistická politika rasovej nadradenosti vniesla do slovenskej spoločnosti nový rozmer antisemitizmu, ktorý bol síce na Slovensku badateľný už od 19. storočia, ale obludné rozmery získal až v období trvania 1. Slovenskej republiky ohraničenej rokmi 1939 – 1945. Takzvané riešenie židovskej otázky na Slovensku sa stalo skutočnou traumou moderných dejín Slovákov a morálne dôsledky tohto hanebného činu sú badateľné aj v dnešnej spoločnosti.[482] Dramatické osudy približne 89 000 mužov, žien a detí židovskej národnosti sú mementom pred slovenským nacionalizmom, ktorý sa v období druhej svetovej vojny prejavil v nevýslovne brutálnej forme a stále sa prejavuje v myslení a konaní určitej skupiny obyvateľstva Slovenska.[483]

Protižidovská kampaň sa začala už po vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938 a nastolenie riešenia židovskej otázky sa stalo jedným z nosných atribútov vládnej politiky rodiaceho sa autoritatívno-totalit-

482 SLIVKA, D.: *Christianity, Communism and Democracy in Slovakia in the 20th Century*. In: *Roczniki teologiczno - Pastoralne 7*. Lublin : Norbertinum, 2013. s. 17-22.

483 SORYS, S.: *Kapital ludzki na obszarach wiejskich - badania*. In: *Kapital ludzki, kulturowy i spoleczny a jakość zycia mieszkańców wiejskich województwa malopolskiego*. Krakow : Uniwersytet Rolniczy im. H. Kolataja, 2011.

ného režimu. V noci zo dňa 4. na 5. novembra 1938 sa autonómna vláda za pomoci oddielov Hlinkovej gardy pokúsila o násilné vyvezenie nepohodlných Židov na juh Slovenska, ktoré po Viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku.[484]

Vznik Slovenského štátu 14. marca 1939, podľa ústavy z júla 1939 niesol názov Slovenská republika, otvoril priestor na realizáciu slovenského nacionalizmu. Autoritatívno-totalitný režim sa pri takzvanom riešení židovskej otázky zvlášť prejavil v podobe antidemokratických, antihumánnych a napokon aj antikresťanských opatrení.[485]

Ruka v ruke s antisemitskou politikou vlády išla aj oficiálna propaganda vyvolávajúca nenávisť voči židovským spoluobčanom. Po slovensko-nemeckých rokovaniach v Salzburgu v lete 1940 sa osud tisícok Židov začal riešiť podľa nemeckého vzoru a rasového princípu. Na Slovensko pricestoval zvláštny nemecký poradca pre riešenie židovskej otázky Dieter Wisliceny. V septembri 1940 Slovenský snem odovzdal vláde 1. Slovenskej republiky plnú moc, aby v priebehu jedného roku vyriešila židovskú otázku. Nemecký poradca navrhol jednoduchý plán zabratia príjmov a majetku židovských spoluobčanov, z čoho následne predpokladal vzniknutie problému, ktorý zas mal vyriešiť odsun Židov zo Slovenska. Ročné uvoľnenie rúk vláde zo strany Snemu prinieslo sériu doslova stovky protižidovských nariadení a vyhlášok centrálneho alebo regionálneho charakteru. Postup vlády systematicky vylučoval židovských obyvateľov z hospodárskeho a verejného života, premyslene ich zbavoval spoločenských, občianskych a napokon aj ľudských práv. Do septembra 1941 bola židovská komunita plánovite ožobráčená a táto bezprávna masa ľudí sa stala nepohodlnou sociálnou záťažou štátu.[486]

Vyvrcholením bolo vydanie vládneho nariadenia č. 198/1941 Sl. z., tzv. židovského kódexu zo dňa 9. septembra 1941. Vládne nariadenie obsahovalo až 270 paragrafov a bolo najobsiahlejším nariadením vydaným počas obdobia 1. Slovenskej republiky. Nariadenie bolo takmer presná alebo verná kópia nemeckých zákonov proti Židom a zafixovalo riešenie židovskej otázky na Slovensku na prísnom rasovom princípe. V porovnaní s inými štátmi, ako bolo Taliansko, Francúzsko, Maďarsko,

484 KAMENEC, I.: *Slovenský štát (1939–1945)*. Praha : Anomal, 1992. s. 107.

485 KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch*. Praha : Ottovo nakladatelstvi, 2008. s. 141-142. SLIVKA, D., VALČO, M.: *Christian Churches in Post-Communist Slovakia: Current Challenges and Opportunities*. Salem : Center for Religion and Society, USA. p. 21-32.

486 BORZA, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II*. svetovej vojny (1939 – 1945). Prešov : Petra, 2006. s. 161.

Rumunsko, Holandsko, Rakúsko a iné, obsahoval židovský kódex aj dva svetlejšie body alebo paragrafy 255 a 256, ktoré boli jeho exkluzivitou. Prvý vyhradzoval prezidentovi 1. Slovenskej republiky právo priameho administratívneho vyňatia kohokoľvek z moci tohto zákona a druhý potvrdzoval platnosť všetkých výnimiek už pred tým udelených podľa spomenutých slovenských zákonov.[487]

Výnimky nachádzajúce sa v kódexe nemohli zmierniť nemorálnosť a hanebnosť kódexu, ktorý jednu skupinu ľudí vyhlasoval za menejcennú a bezprávnu. Následky týchto úprav namierených proti židovským spoluobčanom nadobudli tragické následky začiatkom roka 1942, keď sa začali prípravy na vysťahovanie Židov zo Slovenska. Dňa 25. marca odišiel prvý transport s tisíc mladými ľuďmi do koncentračného tábora Auschwitz, ktorý sa nachádzal v okupovanom Poľsku. Vláda na čele s radikálom Vojtechom Tukom vykonávala deportácie na základe 22. § židovského kódexu o pracovnej povinnosti Židov, keďže oficiálne sa židovskí občania vyvážali na práce do okupovaného Poľska. Do mája 1942, kedy bol Snemom prijatý zákon o vysťahovaní Židov zo Slovenska, deportovala vláda až 35 000 židovských občanov. Zákon o vysťahovaní židovských obyvateľov začínal slovami: *Židov možno vysťahovať z územia Slovenskej republiky*. Vysťahovalci stratili všetok hnuteľný majetok (nehnuteľný už nemali) a štátne občianstvo. Náklady na vysťahovanie činili 500 ríšskych mariek na osobu a mali sa hradiť zo zhabaného židovského majetku. Snemu Slovenskej republiky, ktorý vysťahovalecký zákon prijímal dňa 15. mája 1942, sa podarilo vsunúť výnimky, ktoré znamenali záchranu pre tisíce židovských obyvateľov. Napriek tomu bolo zo Slovenska celkovo do zastavenia transportov v októbri 1942 deportovaných do 58 000 ľudí, aj preto nemôžeme zmenšovať hanebnosť postupu vládnych predstaviteľov, ktorí na seba prevzali zodpovednosť za spôsobené zločiny proti ľudskosti.[488]

Deportácie sprevádzali rôzne násilnosti zo strany bezpečnostných orgánov. Neľudské zaobchádzanie so židovským obyvateľstvom vyvolalo oprávnené pobúrenie medzi verejnosťou ako aj cirkevnými predsta-

487 HOFFMANN, G. – HOFFMANN, L.: *Katolícka cirkev a tragédia slovenských židov v dokumentoch*. Partizánske : G-print, s.r.o., 1994. s. 130-131. Tiež MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Hamilton : Zahranična Matica slovenská1987, s. 418 – 419; Slovenský zákonník, 1941, Zákon č. 198/1941 Sl. z. SORYS, S.: *Nowoczesne gospodynie pamietaja o tradycji*. In: *Fundusze Europejskie dla Malopolski nr*. 7. Krakow : Urzad Marszalkowski Województwa Malopolskiego, 2013.

488 Časová os. [cit. 2012-06-14]. Dostupné na internete: http://www.uzzno.sk/dsh/casova-os.

viteľmi. Veľké množstvo židovského obyvateľstva sa zachránilo pred deportáciami aj vďaka obetavosti obyvateľov Slovenska, cirkevných a štátnych predstaviteľov, ktorí nesúhlasili s postupom vládnych činiteľov a vyvíjali tlak na zastavenie transportov, čo sa im aj v októbri 1942 podarilo.[489]

Potom sa zo Slovenska až do roku 1944 Židia aj napriek nemeckému nátlaku nevyvážali. Zmena nastala po príchode nemeckej armády v auguste 1944, ktorá v spolupráci s Pohotovostnými oddielmi Hlinkovej gardy deportovala zo Slovenska ďalších asi 13 500 Židov. Takmer všetci deportovaní zahynuli v neľudských podmienkach nacistických táborov.[490]

Česť národa, ktorí najprv ožobráčil a potom poslal desaťtisíce Židov na istú smrť v koncentračných táboroch, svojim hrdinským postojom zachránili obyvatelia Slovenska, z ktorých mnohí sú aj nositeľmi titulu „Spravodlivý medzi národmi“. Na Slovensku bolo za záchranu Židov ocenených týmto titulom 548 ľudí.[491]

Jedným z nich bol aj blahoslavený prešovský biskup Pavol Peter Gojdič. Osobnosť biskupa Gojdiča je úzko spätá s Prešovskou eparchiou. V roku 1926 vymenovala Svätá stolica mladého bazilianskeho mnícha do úradu administrátora Prešovskej eparchie. Biskup Gojdič v úrade vystriedal biskupa križevackej eparchie Dr. Dionýza Nyáradiho, ktorý Prešovské biskupstvo spravoval od roku 1922, ale keďže nebol československým štátnym občanom, musel čeliť rôznym protivenstvám zo strany štátnych úradov, ktoré sa ho usilovali z úradu odstrániť. Napokon za svojho nástupcu navrhol mladého rehoľného kňaza P. P. Gojdiča Rím návrh prijal a 14. septembra 1926 menoval nového apoštolského administrátora.[492]

Biskup P. P. Gojdič bol v poradí šiestym biskupom Prešovskej eparchie od jej vzniku v roku 1818 a súčasne posledným pred násilnou likvidáciou v roku 1950. Počas svojho pôsobenia sa zameral na dosiahnutie cieľa, ktorým bolo zvýšiť autoritu cirkvi jej obnovou a prehĺbením náboženského života ako aj zabrániť ďalšiemu šíreniu pravoslávia, ktoré sa

489 Biskupi Slovenska veriacim. Vyhlásenie biskupov o rasovej legislatúre. In: *KAMENEC, I.* – PREČAN, V. – ŠKORVÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945), Dokumenty*. Bratislava : Slovac Academic Press, 1992. s. 105-108.

490 Časová os. [cit. 2012-06-14]. Dostupné na internete: http://www.uzzno.sk/dsh/casova-os.

491 Spravodlivý medzi národmi 2012. [cit. 2012-06-14]. Dostupné na internete: http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/holocaust/spravodlivy-medzi-narodmi-2012.

492 ŠTURÁK, P.: *Otec biskup Pavol Gojdič, OSBM*. Prešov : VMV, 1997. s. 48-53.

po revolúcii v Rusku začalo prostredníctvom emigrantov šíriť v priestore Prešovskej eparchie. Veľkú pozornosť venoval duchovnej obnove. Na to využíval tlač, školy, nariadenia, vizitácie, osobné návštevy a pod. Usiloval sa o to, aby sa duchovní častejšie schádzali na konferenciách. Spolu s dekanmi ustanovil, že duchovné konferencie sa majú konať aspoň štyrikrát do roka. Nariadil, aby každý kňaz najmenej raz za tri roky absolvoval päťdňové duchovné cvičenia a od kňazov vyžadoval zvýšenie disciplíny. Dbal o čistotu východného obradu. Podporoval vydávanie náboženskej literatúry, najmä zborníkov a modlitebných pomôcok, ktoré po náležitom vysvetlení zabezpečili zjednotenie liturgického spevu. Obnovil a skrášlil katedrálny chrám v Prešove. Na území eparchie pribudlo do roku 1947 osemnásť nových chrámov a v dvadsaťjeden farnostiach boli chrámy obnovené. Zároveň pre potrebu veriacich vznikli nové farnosti v Prahe, Brne a Bratislave a po druhej svetovej vojne aj na východe Slovenska. Do eparchie pozval nové rehoľné spoločenstvá a síce sestry Kongregácie Nepoškvrnenej Panny Márie, ktorým zveril eparchiálny sirotinec v Prešove a reformovaných otcov baziliánov. Podporou tlače v podobe časopisu pre rusínsku inteligenciu *Russkoje slovo*, ale najmä založením obchodnej inštitúcie Petra podporoval duchovnú obnovu v Prešovskom biskupstve. Petra sa zaoberala nakladateľskou a vydavateľskou činnosťou. Vydávala učebnice, modlitebné knižky, katechizmus a pod. Biskupovi Gojdičovi sa tak darilo povzniesť cirkevný a náboženský život gréckokatolíkov. V službe prešovského biskupa bol od roku 1927 do svojej smrti v leopoldovskom väzení. V roku 1950, keď komunistický režim v bývalom Československu zakázal gréckokatolícku cirkev, bol uväznený a v roku 1960, verný Bohu, Cirkvi a svojmu svedomiu, zomrel vo väzení v Leopoldove.[493]

Dňa 4. novembra 2001 ho blahoslavený pápež Ján Pavol II. v Ríme beatifikoval. Stal sa tak prvým novodobým svätcom, ktorý sa na Slovensku narodil, tu žil, pôsobil, trpel a zomrel. Jeho relikvie sú k verejnej úcte vystavené v prešovskej gréckokatolíckej Katedrále sv. Jána Krstiteľa.

Na myšlienky nacistickej ideológie šíriace sa v slovenskej spoločnosti reagoval pastierskym listom z januára 1939, v ktorom ideológiu nacizmu nazval epidémiou. Nacistická epidémia sa šírila Európou a našla svoje obete aj na Slovensku. V čase vydania pastierskeho listu sa na

493 POTAŠ, M.: *Dar lásky*. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM. Prešov : VMV, 2001. 379 s.

Slovensku hovorilo o takzvanom riešení židovskej otázky. Pokladal to za scestné, ba nebezpečné pre Slovensko, ak totiž *„niekto krivdí druhému, škodí sám sebe“*.[494] Jasné pomenovanie problému v januári 1939 svedčí o Gojdičovej výnimočnosti a rozhľadenosti a citu pre zachovávanie základných práv človeka. Silne sa ho dotkli ukrutnosti páchané na bezbranných Židoch pri organizovaní transportov. Neuspokojil sa so spoločným postupom katolíckych biskupov vo forme memoranda a vyhlásenia. Po začatí transportov napísal v máji 1942 list adresovaný chargé d´affaires Giusepe Burziovi, v ktorom opisuje hrôzy transportov a navrhuje odstúpenie prezidenta J. Tisa. /*Barbarstvá páchané na tomto biednom ľude prevyšujú každú nehumánnosť*... ./ Listom hájil aj záujmy katolíckej cirkvi, ktorej povesť bola značne ohrozená. Neskôr sa potvrdila jeho obava vyjadrená v liste, že vina z uplatňovania tzv. židovského kódexu môže padnúť na katolícky klérus a celu katolícku cirkev.[495]

Prešovský biskup Gojdič nezostal len pri verejných protestoch, ale v rámci svojich možností sa aj osobne angažoval pri záchrane Židov. Viacerých kňazov inšpiroval svojim osobným príkladom a inštrukciami konať v prospech prenasledovaných. Veľkú pozornosť venoval najslabším členom židovských rodín, ktorými boli deti. Spolu s duchovenstvom preukazovali židovským rodinám hrdinskú pomoc v podobe vydávania pravých aj nepravých krstných listov, ukrývania cenností, zabezpečovania prezidentských výnimiek a napokon aj ukrývaním prenasledovaných.[496] Biskup Gojdič, vydal niektorým gréckokatolíckym kňazom poverenie krstiť a vydávať pravé alebo aj nepravé krstné listy.[497] Tieto aktivity neostali bez pozornosti bezpečnostných zložiek štátu, a tak v prípade niektorých duchovných sa vykonalo vyšetrovanie, ktoré viedlo k zatknutiu a internácii v Ilave. Medzi vyšetrovaných kňazov patril Peter Dudinský – farár v Ihľanoch, ktorý podľa zápisnice z vyšetrovania udelil krst 210 Židom. Istý čas bol zaistený v Ilave.[498] Vyšetro-

494 BIRČÁK, J. (zost.): Slovo episkopa Gojdiča. Výber z publikovaného dedičstva blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča. Prešov 2004. s. 155-157.

495 BORZA, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II*. svetovej vojny (1939 – 1945). Prešov : Petra, 2006. s. 165.

496 Archív Ústavu pamäti národa (AÚPN) Bratislava, fond KS ZNB S-ŠTB Košice, inv. č. V-745/2, Teodor Rojkovič.

497 Svedectva Michala Lukáča – Spitzera zo dňa 06.12.2006, archív autora.

498 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond 209, kr. 934. Gréckokatolícky farár Peter Dudinský v Hodermarku – pokrstenie 210 Židov na gr. kat. Zápisnica zo dňa 30. júna 1944.

vanie prebehlo aj voči Michalovi Szabatovi – farárovi z Laškoviec.[499] Na oboch boli vznesené obvinenia, že sa týmto konaním obohacovali. Prinajmenšom v prípade Petra Dudinského išlo o falošné obvinenie, keďže mu za nezištnú záchranu Židov počas holokaustu, bolo v roku 1994 in memoriam udelené vyznamenanie Spravodlivý medzi národmi. Titul Spravodlivý medzi národmi bol v roku 1997 in memoriam udelený aj kňazovi Michalovi Mašlejovi z Oľšavice. Osobným zanietením a pomocou farníkov zachránil niekoľko desiatok prenasledovaných židovských spoluobčanov.[500]

Popri eparchiálnych kňazoch sa do prebiehajúcej pomoci zapojili aj rehoľníci. Redemptoristi v Michalovciach[501] a rehoľné sestry Rádu sv. Bazila Veľkého spravujúce dievčenský internát a sestry Kongregácie služobníc Nepoškvrnenej Panny Márie spravujúce eparchiálny sirotinec v Prešove, ktoré v internáte a sirotinci ukrývali židovské deti.[502]

Biskup Gojdič svojim jasným postojom a aktívnym prístupom ukázal správnu cestu aj duchovenstvu a veriacim ako sa majú zachovať k trpiacim Židom. Pomohol sa zorientovať v zložitej dobe. Farárovi Michalovi Mašlejovi, ktorý mal obavu, že poskytnutím úkrytu rasovo prenasledovaným ohrozí bezpečnosť svojich farníkov, biskup povedal: *„pomoc prenasledovaným vyplýva z lásky k blížnemu a preto je tvojou povinnosťou podľa svojich možností pomáhať a poskytnúť úkryt deportáciou ohrozeným Židom.*[503]

Hlbokou ľudskosťou a hrdinskou obetavosťou zachránil tri desiatky nám známych rasovo prenasledovaných osôb. Ide však len o zachránených z okolia Prešova a Spiša, v skutočnosti ich bolo iste viac. Stále nepoznáme zachránených z Michaloviec a Humenného aj keď v Michalovciach sa s nimi stretol pred kláštorom otcov redemptoristov v augus-

499 Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov. In: *Slovenská Sloboda*. 1943, č. ?, zo dňa 30. januára 1943. s. 2. SORYS, S.: *Romskie bariery spoleczno-ekonomiczne w budowaniu partnerstwa*. In: *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie środkowej i wschodniej*. Tom II. Lublin : KUL, 2010.

500 BORZA, P.: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II*. svetovej vojny (1939-1945), Prešov: Petra, 2006. s. 166. VALČOVÁ, K.: *Vzájomný vplyv kresťanského kultu a kultúry ako východisko pre poznanie kultúrneho dedičstva a súčasnej kultúrnej situácie*. In: *Acta Humanica*. Žilina : Žilinská univerzita, 2008, č. 2.

501 MANDZÁK, A. D.: *Čriepky našich dejín*. Židovská otázka v Michalovciach a redemptoristi. In: *Misionár*. 2008, č. 6, s. 48-54.

502 Svedectvo Judit Knellerovej zo dňa 05.12.2006 a Marianny Zachovej zo dňa 02.01.2007, archív autora.

503 Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20.12.2006, archív autora.

te 1942 a povzbudzoval ich aby sa nebáli. ÚŠB o tom informovala, že biskup Gojdič sa bozkával zo Židmi a skutoční veriaci tým boli značne pohoršení. Jedna zo zachránených, Marianna Zachová r. Spitzerová mala v roku 1942, keď začali transporty, 12 rokov. Spolu so sestrou Zuzanou ich biskup umiestnil do internátu kláštora sestier Bazila Veľkého a dokonca im umožnil navštevovať gymnázium v Prešove. *„Žili sme normálnym životom bez strachu a ohrozenia"* napísala vo svojom svedectve. Do dramatickej situácie sa dostal jej otec Pavel Lukáč – Spitzer, keď boli spolu s biskupom v meste a Hlinkova garda práve začala chytať Židov. Biskup Gojdič ho pevne objal a tým ochránil pred gardistami.[504] Rodinu Fleischerovú zachránil z transportu, ktorý smeroval do koncentračného tábora. Erika Kleinová r. Fleischerová mala vtedy len päť rokov. K tomuto hrdinskému skutku mu postačilo osvedčenie o krste, ktoré osobne vydal. Zachránená Erika si spomínaný dokument uchovávala až do roku 2006, keď ho priložila k svojmu svedectvu. Znamenal predsa život pre celú jej rodinu.[505]

Židia zachránení biskupom Gojdičom dnes žijú v Kanade, Nemecku, Českej republike a na Slovensku. Jeho postoje a skutky záchrany Židov počas trvania prvej Slovenskej republiky ocenil štát Izrael in memoriam vyznamenaním Spravodlivý medzi národmi, ktoré bolo odovzdané príbuzným a následne prešovskému arcibiskupovi dňa 27. januára 2008 v Bratislave.[506]

Ocenenie biskupa Gojdiča in memoriam vyznamenaním Yad Vashem prišlo v čase, keď sa marginalizuje prínos cirkvi pre spoločnosť. Pritom osobnosť biskupa Gojdiča presahuje hranice jednej konfesie – gréckokatolíckej cirkvi a zasahuje do celej multikultúrnej spoločnosti Slovenska, tak v minulosti ako aj dnes. Jeho hlboko ľudské postoje vychádzali z hlavného prikázania lásky k Bohu a človeku. Vynikal úprimnou láskou k Bohu a ľuďom, čo si všimli aj jeho súčasníci a už počas života ho pomenovali *biskupom zlatého srdca*.

Práve toto pomenovanie jeho súčasníkmi nám pomáha pochopiť hrdinské postoje biskupa tvárou v tvár neľudským ideológiám fašizmu a komunizmu. V konfrontácii s hrubým porušovaním ľudských práv sa s príslovečnou odvahou a statočnosťou zasadzoval o záchranu prenasle-

504 Svedectvo Marianny Zachovej zo dňa 02.01.2007, archív autora.

505 Svedectvo Eriky Kleinovej zo dňa 18.03.2007. Archív autora.

506 BORZA, P.: *Spravodlivý medzi národmi*. In Slovo – časopis gréckokatolíckej cirkvi, 2008, roč. 40, č. 1, s. 16-17.

dovaných nehľadiac na ich rasovú či konfesionálnu príslušnosť. Videl ľudí, ktorí potrebujú pomoc a pokladal za samozrejmé poskytnúť útočište bytostiam hľadajúcim ľudskosť v neľudskom prostredí. Práve úžasná ľudskosť blahoslaveného biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM vyjadrená v pomoci núdznym má byť tou pomyselnou niťou prechádzajúcou reláciou od začiatku až do konca. Keď sledujeme život biskupa Gojdiča v celom jeho kontexte, ale aj v jednotlivostiach, pred zrak nám vystupuje jeho sociabilita a empatia. Nedá sa prehliadnuť jeho silné sociálne cítenie.

Významnou aktivitou v prospech popularizácie pozitívneho príkladu biskupa P. P. Gojdiča medzi širokou verejnosťou na Slovensku a v zahraničí bola v rokoch 2012 – 2013 realizácia výstavy pod názvom: *(NE)ZABUDNUTÍ (osudy ľudí, osobné hrdinstvá) - výstava o ľuďoch, ktorí získali titul „Spravodlivý medzi národmi“*.[507] Prehľad dramatických udalostí spojených s deportáciami Židov na Slovensku tvorí úvod výstavy, ktorá bola na prelome rokov 2012/2013 v mesiacoch december a január sprístupnená v priestoroch Krajského múzea v Prešove. Okrem chronologického prehľadu smutných udalostí spojených s holokaustom, poodhalila príbehy niektorých ľudí, ktorí v období druhej svetovej vojny zachraňovali Židov. Autori výstavy Anna Nagyová a historik Peter Borza si predsavzali pripomenúť odvahu, statočnosť a dobro ľudí, držiteľov titulu „Spravodlivý medzi národmi“. Od roku 1953 ho nežidom udeľuje múzeum Yad Vashem v Izraeli.

Slávnostného otvorenia výstavy sa zúčastnili vzácne osobnosti, generálna konzulka Ukrajiny Oľga Benč, prešovský arcibiskup a metropolita Ján Babjak SJ a riaditeľ Židovského múzea v Bratislave Pavol Mešťan. Prítomní boli aj potomkovia ocenených. Výstava je koncepčne i výtvarne spracovaná v kontraste ľudského dobra a zla. Dobra – pomoci záchrancov a zla – toho, čo by prenasledovaných Židov čakalo, ak by sa im nedostalo pomoci. Záchrancu, ktorý sa objavil vo chvíľach strašného zúfalstva obete, zachránení vo svojich svedectvách nie raz porovnávali so zázračným anjelom z neba.

Na výstave (NE)ZABUDNUTÍ (osudy ľudí, osobné hrdinstvá) nie sú uvedení všetci Slováci, ktorí získali ocenenie „Spravodlivý medzi národmi“. Na Slovensku tento titul doposiaľ udelili 548 záchrancom. Žiaľ, zachovalo sa iba torzo príbehov, spojených s dramatickými udalos-

507 NAGYOVÁ, A. – BORZA, P.: *(NE)ZABUDNUTÍ (osudy ľudí, osobné hrdinstvá) - výstava o ľuďoch, ktorí získali titul „Spravodlivý medzi národmi“, 16 panelov*.

ťami záchrany. Vďaka profesorovi P. Mešťanovi, riaditeľovi Židovského múzea v Bratislave, ktorý umožnil nazrieť do pripravovanej encyklopédie o spravodlivých sa podarilo vybrať 25 životných príbehov viažucich sa k jednotlivcom alebo manželským párom spätým s východným Slovenskom. Vznikla výstava, ktorá po prvý raz otvára dlho „zabudnutú" tému. Širokej verejnosti bola sprístupnená výstava, koncipovaná na 16 paneloch. Po stručnom načrtnutí tragédie Židov na Slovensku a zmyslu vyznamenania Spravodlivý medzi národmi sú predstavení jednotliví Spravodliví. Jeden samostatný panel autori venovali ocenenému blahoslavenému prešovskému biskupovi Pavlovi Petrovi Gojdičovi, ktorý otvorene protestoval proti deportáciám a zachránil životy desiatkam slovenských Židov.

Ďalší priestor je určený 24 životným príbehom. Medzi nimi sú aj gréckokatolícky kňazi, jeden z nich aj s manželkou, a veriaci, ktorí riskovali svoje životy aby nezištne zachránili životy prenasledovaných. Naplnili tak slová Talmudu vyrazené na medaile pre Spravodlivých: *Veď kto zachráni čo i len jeden život, akoby zachránil celý svet.* Pozornosť si zaslúžia aj viaceré emotívne príbehy záchrany napríklad Márii Lampartovej zo Starej Ľubovne, matky šiestich detí, ktorá sa napriek svojej chudobe podelila s obživou i strachom s ukrývajúcimi Traurigovcami. Manželia Pavlíkovci z Danišoviec ukrývali rodinu Gelettyovcov, napriek tomu, že to bolo psychicky veľmi náročné. Svatúškovci z Humenného ukrývali v podzemnej skrýši pod dlážkou svojej kuchyne Davidovičovcov. Hrdinským činom bola záchrana štvormesačnej Marianny, ktorú Elisabeth Stephanyová, opatrovateľka v rodine doktora Fridricha v Košiciach pred deportáciou sústredených v gete, v košíku v ktorom im prinášala jedlo, ju vyniesla z geta von.

Prešovský arcibiskup a metropolita Ján Babjak SJ sa k výstave vyjadril slovami: „*Táto výstava je pre nás výzvou, aby sme už nikdy nedovolili smrť nevinných ľudí, ktorých duše odporúčame Božiemu milosrdenstvu. Výstava má pomôcť ukázať dnešným ľuďom dôležitosť vzájomnej tolerancie, vzájomnej pomoci a odpúšťania.*"

Projekt výstavy vznikol s podporou Úradu vlády Slovenskej republiky v rámci programu: „*Kultúra národnostných menšín 2012*".

Autori pri zhromažďovaní a spracovávaní materiálov spolupracovali s Židovským múzeom v Bratislave, Gréckokatolíckym arcibiskupstvom v Prešove a Gréckokatolíckou teologickou fakultou Prešovskej univerzity.

Anna Nagyová je vydavateľkou, novinárkou, výtvarníčkou a okrem iného aj autorkou reprezentačnej výstavy o Prešove, Dotyk mesta a výstavy (NE)ANONYMNÍ (od zachovaných historických dokumentov, po osudy ľudí) o holokauste v Prešove.

Historik Peter Borza je odborným asistentom Katedry historických vied Gréckokatolíckej teologickej fakulty Prešovskej univerzity. Vo svojej vedeckej práci sa zameriava na dejiny gréckokatolíkov v 20. storočí a je autorom viacerých monografií a vedeckých štúdií. V roku 2007 zhromaždil rozhodujúce dokumenty, ktoré potvrdili nezištnú pomoc Židom zo strany prešovského biskupa P. P. Gojdiča a tak významnou mierou prispeli k udeleniu in memoriam titulu Spravodlivý medzi národmi v januári 2008.[508]

Výstava (NE)ZABUDNUTÍ bola počas roku 2013 prezentovaná v mesiaci február v Starej Ľubovni, neskôr počas marca v rámci projektu Európskeho hlavného mesta kultúry aj v Košiciach neskôr v Humennom, v auguste pri príležitosti odhalenia pamätnej tabule záchrancom Židov sprístupnená v Olšavici. Koncom roka v mesiacoch september a október v Kežmarku. Anglická verzia výstavy bola v októbri sprístupnená v Jeruzaleme.

Obyvatelia Izraela tak vzdali hold blahoslavenému prešovskému biskupovi P. P. Gojdičovi, spolu s ďalšími Spravodlivými medzi národmi z východného Slovenska, ktorých prezentuje výstava *Not FORGOTTEN - the destiny of some and their heroism*. Výstavu slávnostne otvorili dňa 10. októbra 2013 v galérii *Jerusalem Hous of Quality* na ulici 12 Hebron Rd. zástupca ministra zahraničných vecí štátu Izrael Raphael Gamzou a štátny tajomník Ministerstva kultúry Slovenskej republiky Ivan Ševčík za účasti veľvyslanca Slovenskej republiky v Izraeli Radovana Javorčíka, riaditeľa Múzea Židovskej kultúry v Bratislave Pavla Mešťana ako aj autorov výstavy Anny Nagyovej a Petra Borzu.

Raphael Gamzou vo svojom príhovore zdôraznil nádheru osobnosti P. P. Gojdiča ako aj jeho osobitého ducha, ktorým dokázal rozoznať nebezpečenstvo skrývajúce sa v rasistickej ideológii už v januári 1939, keď sa na Slovensku začalo ešte len opatrne hovoriť o riešení Židovskej otázky. Inšpiratívnosť činov P. P. Gojdiča vyzdvihol Pavol Mešťan, pričom zvlášť upozornil na otca Michala Mašleja s Olšavice. Výstavy sa zúčastnili Židia z celého Izraela, viacerí pôvodom zo Slovenska, ktorí týmto spôsobom vzdali hold záchrancom. Medzi nimi bol prítomný aj

508 NAGYOVÁ, A.: *Nezabudnutí? In Prešovský večerník, 4*. decembra 2012. s. 8-9.

bývalý košický rabín Jossi Steiner. V roku 2007 osobne podal v múzeu YAD VASHEM návrh k oceneniu in memoriam Spravodlivý medzi národmi pre blahoslaveného biskupa P. P. Gojdiča.

V roku 2014 sa inštalácia výstavy plánuje v Sabinove, Spišskej Novej Vsi, Poprade a Gelnici.

***

Na ospravedlnenie rôznych nedostatkov, alebo dokonca aj zlých postojov a skutkov sa zvykne povedať, že bola, alebo je taká doba. Je to však alibizmus, pretože tú ktorú dobu tvoria ľudia. Doba je taká, akí sú ľudia, ktorí v nej žijú. Vo svedectvách môžeme čítať, že biskup Gojdič bol človek odvážny, neohrozený, človek, ktorý rešpektoval dôstojnosť každého človeka.[509] Popri tej neľudskej tvári vtedajšej spoločnosti ukazuje aj tvár plnú ľudskosti a skutočného človečenstva a svedčí, že sa to dalo, že tu niet miesta na výhovorky, keď ide o základné práva človeka. Vidíme, že u neho bola tak rozvinutá rovina ľudskosti, že si priam nevieme ani predstaviť, že by v prípade Židov zaujal nejaký iný postoj, ako ten, ktorý zaujal. Ľudskosť biskupa Gojdiča vyjadrená skutkami v kritickom období pre židovský národ si právom zaslúži ocenenie Spravodlivý medzi národmi. Katolícka cirkev už nádheru jeho života ocenila blahorečením v Ríme.

509 PAĽA, G.: *Mediálna problematika v Katolíckej náboženskej výchove*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 147-157.

Súčasný antisemitizmus a extrémizmus

Antisemitizmus

V súčasnej dobe badať nárast a návrat antisemitizmu v niektorých častiach sveta. V mnohých ožívajú staré predsudky a predpojatosti a opakujú sa niektoré modely správania z minulosti. Na vzostupe sú i nové formy tejto nenávisti proti Židom. Ide o globálny jav, ktorý je spôsobený mnohorakými príčinami a faktormi. Pri uvedomení si, aké škody v minulosti antisemitizmus popáchal, narastajú i oprávnené obavy z neho. Pri zaoberaní sa antisemitizmom je treba najskôr ozrejmiť pojem. Literatúra venujúca sa tejto tematike pod týmto termínom súhrnne označuje nepriateľstvo alebo nenávisť voči Židom. Avšak termín antisemitizmus je dosť problematický. Z hľadiska pravidiel logiky by to mala byť nenávisť voči Semitom, teda príslušníkom semitských národov. Toto je dosť zvláštne, lebo takýmto spôsobom sa tento výraz neberie a nevysvetľuje. Výraz antisemitizmus zahŕňa v sebe určité problémy. Nenávisť voči Židom existuje aj medzi Arabmi. Práve v tomto prípade to však vyznie dosť zvláštne a bizarne, pretože aj samotní Arabi sú semitským národom.

Preto sa niektorí snažili používať iné výrazy, ktoré by výstižnejšie vyjadrovali podstatu ako judeofóbia, alebo bolo možné stretnúť sa i s výrazom antijudaizmus, avšak aj tieto výrazy skrývali v sebe určité problémové body. Toto sa nepresadilo a pod termínom antisemitizmus sa chápe nepriateľstvo a nenávisť voči Židom.[510] Antisemitizmom sa tiež rozumie nenávisť voči Židom, ktorá sa rozšírila počas stáročí na všetky kontinenty, ale tiež i relatívne moderné politické hnutie, ktoré povstalo v strednej Európe na konci 19. storočia.[511] Spočiatku sa výraz antisemitizmus vyskytoval len náhodne a prvý, kto ho začal používať systematicky, bol radikálny nemecký politik a publicista Wilhelm Marr, ktorý tento termín používa od roku 1879. Antisemitizmus bol u neho vyjadrením opozície proti pôsobeniu semitskej rasy na nemeckú spoločnosť. Jeho

510 FRANKL, M.: *Emancipace od židů*. Český antisemitiznus na konci 19. století. Praha : Paseka, 2007. s. 22.

511 BELLER, S.: *Antisemitism*. A Very Short Introduction. New York : Oxford University Press, 2007. s. 1.

vnímanie sa vlastne odlišovalo od náboženskej nenávisti voči Židom.[512] Ako vidieť antisemitizmus zaberá široké spektrum. Od všetkých kolektívnych antagonizmov sa antisemitizmus vymyká svojou ideologickou silou, nadnárodnými hranicami prekračujúcim rozpätím, ale aj zmesou lokálnych a svetových prúdov a zdrojov.[513]

Vo všeobecnosti sa pod pojmom antisemitizmus, ako už bolo spomenuté, chápe nenávisť a nepriateľský postoj voči Židom. Antisemitizmus je teda súborom takých názorov a interpretácií spoločenských javov, ktoré sú založené z protižidovského myslenia a toto je začlenené do súdobého svetonázoru. Údajným pôsobením Židov sa potom vysvetľujú rôzne problémy majoritnej spoločnosti.[514] K charakteristike antisemitizmu patrí i to, že je sprevádzaný rôznymi predsudkami a mýtmi o Židoch, ktoré ich vykresľujú v negatívnom svetle. Toto potom slúži ako akési ospravedlnenie a alibi pre prejavy nenávisti voči nim. Nenávisť voči Židom a predsudky k nim boli stálym javom v kresťanskej civilizácií a do určitej miery aj v moslimskom svete. Protižidovská nenávisť má svoje pramene v rôznych náboženských a spoločenských antagonizmoch. Židia boli zo strany kresťanov obviňovaní z ukrižovania Krista, z rituálnych vrážd, z protikresťanských sprisahaní, z hanobení hostie a podobne. Tieto predsudky prežívajú do súčasnosti a vyskytujú sa aj medzi ľuďmi, ktorí sa inak považujú za nábožensky tolerantných. Dokonca je možné sa s nimi stretnúť aj u ateistov.[515]

Tieto stereotypy sú určitým druhom nenávistnej mystifikácie, ktoré veľmi často vedú k protižidovským postojom a náladám. Prerastajú zo štvavých antisemitských kampaní až do fyzického napádania osôb, ktoré majú židovský pôvod. Nebezpečenstvo týchto stereotypov je jednoducho v tom, že vyvolávajú rôzne druhy antisemitizmu.[516] Tieto predsudky a mýty sú úplne nezmysly a jedná sa tu o veľké falšovanie skutočnosti. Jedným z najväčších, alebo lepšie povedané najhlúpejších antisemitských mýtov je ten o pití krvi. Židia majú mať údajne nejaké tajné rituály, pri ktorých dochádza k pitiu ľudskej krvi. Ide tu o nezmysel a niekde

512 FRANKL, M.: *Emancipace od židů*. Český antisemitiznus na konci 19. století. Praha : Paseka, 2007. s. 22.

513 BAUMAN, Z.: *Modernita a holocaust*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2010. s. 31.

514 FRANKL, M.: *Emancipace od židů*. Český antisemitiznus na konci 19. století. Praha : Paseka, 2007. s. 22-23.

515 PAVLICOVÁ, H. – HORYNA, B.: *Judaizmus, křesťanství, islám*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2003. s. 46.

516 MÜLLER, Z.: *Svaté války a civilizační tolerance*. Praha : Academia, 2005. s. 92.

sa tomu ešte i dnes verí. V tomto kontexte existuje v súčasnosti silná islamská antisemitská propaganda, čo je dosť smutné. Takéto obvinenia z rituálnej vraždy, alebo inak nazývanej aj Krvnej žaloby, že Židia používajú kresťanskú krv pred svojim sviatkom Pesach, sa v Európe historicky opakovane ozývali. V minulosti sa tiež mučením získalo i niekoľko priznaní a na ich základe existovali aj procesy v Rusku a Nemecku až do roku 1911.[517]

Tieto názory okrem iných dôvodov vychádzajú i z totálnej neznalosti židovského náboženstva a jeho obradov. Absencia týchto elementárnych znalosti a poznatkov bola príčinou takýchto nezmyselne bizarných obvinení, ktoré často viedli i k pogromom. Ak sa niekto bližšie pozrie na židovské náboženstvo a jeho kašrut, tak zistí, aké nezmyselné tieto antisemitské obvinenia naozaj sú. Kašrut znamená doslova rituálnu spôsobilosť a týmto termínom sa označuje náboženská platnosť niektorého predmetu, alebo potreby podľa židovského zákona a to hlavne v prípade potravín.[518]

V týchto stravovacích príkazoch judaizmu – kašrut je jasne stanovený a daný zákaz požívania krvi. Dokonca napríklad vajce, ktoré samo o sebe nie je zakázané jesť, sa nesmie požiť, pokiaľ by obsahovalo, čo len jedinú kvapku krvi. V Tóre sa tento príkaz alebo zákaz požitia krvi niekoľkokrát opakuje. Krv je život a táto myšlienková predstava je základom, ktorý obhajuje príkaz daný Noemovým potomkom, keď im po potope bolo dovolené jesť aj zvieratá. „ Len mäso oživené krvou nesmiete jesť“ – tak znel príkaz. Tento princíp platil a platí stále. Zachoval sa až do dnešných čias a je základom židovských stravovacích predpisov, ktoré upravujú spôsoby, ako konzumovať jedlo zo zvierat.[519]

Piť, alebo inak požívať krv, je pod trestom smrti zakázané (Lev. 47:10). Je to jasná odpoveď pre tých ľudí, ktorí obviňujú Židov z toho, že používajú ľudskú krv.[520] A nielen to je striktne upravené predpismi, ale dokonca za odporné sa považuje nielen požívanie krvi, ale aj pohľad na ňu a pri zachádzaní s ňou je potrebné to, aby bolo zabránené samotnému kontaktu s ňou. To sa napríklad prejavuje i v tom, že pri poráž-ke zvieraťa má krv zo zvieraťa vytiecť bez nejakej prekážky, ktorá by jej v tom bránila. Mäso, ktoré je určené k spotrebe nesmie obsahovať

517 RUNES, D, D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubia Press, 1992. s. 113.

518 NEWMAN, J. – EL SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z*. Praha: Sefer, 2009. s. 82.

519 DE VRIES, S, F.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2009. s. 147.

520 RUNES, D, D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava : Danubia Press, 1992. s. 113.

ani kvapku krvi.[521] Ako možno z tohto vidieť, Židovi by zrejme už len samotná myšlienka na to, že sa má dotýkať krvi, nerobila dobre a pri predstave, že by ju mal dokonca požiť, by to s odporom odmietol. Antisemitská predstava o tom, že Židia pijú krv je bludný výmysel, ktorý nemá žiadne seriózne základy. Veriaci Žid by niečo také neurobil už pri krvi zvieracej, nie to ešte ľudskej.

Pre kresťanský antisemitizmus je charakteristické, že sa v ňom možno stretnúť s názorom, že to, čo sa Židom v minulosti stalo, alebo dnes stáva, je trest za to, že odmietli a ukrižovali Krista. Za túto vinu si privolali sami na seba trest. V tejto súvislosti sa často cituje text Nového zákona, keď pred Pilátom padá definitívne rozhodnutie o tom, že Ježiš bude ukrižovaný. A Židom sa vyčíta reakcia na túto skutočnosť. *„A všetok ľud odpovedal: Jeho krv na nás a na naše deti!"*(Mt. 27, 25). Toto obvinenie sa na stáročia stalo akýmsi uhoľným kameňom protižidovských a antisemitských polemík.[522] Nebezpečenstvo tohto mylného názoru spočíva v tom, že vedie k druhu určitého ospravedlňovaniu neprávosti, ktoré sú páchané na Židoch. Tu sa treba zastaviť a vyjasniť si stanovisko a oficiálny postoj najväčšieho a najstaršieho kresťanského spoločenstva a to Katolíckej cirkvi. V katechizme Katolíckej cirkvi je jasná odpoveď na tento názor: *„Nemožno na základe zvolania jeho krv na nás a naše deti!, ktorá bola vlastne schvaľovacou formulkou rozšíriť zodpovednosť za Ježišovu smrť na ostatných Židov všetkých krajín a čias. To čo sa spáchalo pri Kristovom umučení, nemožno bez rozdielu pripísať ani všetkým Židom, čo vtedy žili, ani dnešným Židom... Židov nemožno predstavovať ako Bohom zatratených ani ako prekliatych, ako keby to vyplývalo zo Svätého písma* „ (KKC 597).

Táto formulácia vychádza z toho, čo na Druhom Vatikánskom koncile Katolícka cirkev vyhlásila v Nostra Aetate, čo je deklarácia o postoji Cirkvi k nekresťanským náboženstvám. Na margo tohto problému sa ďalej v Nostra Aetate v časti venovanej židovskému náboženstvu na adresu antisemitizmu jasne píše: *„Okrem toho Cirkev, ktorá odsudzuje každé prenasledovanie proti komukoľvek, vedomá si svojho spoločného dedičstva so Židmi, podnecovaná náboženskou láskou evanjelia, a nie politickými pohnútkami, vyslovuje poľutovanie nad nenávisťou voči Židom, prenasledovaniami a prejavmi antisemitizmu, kedykoľvek*

521 DE VRIES, S, F.: *Židovské obřady a symboly*. Praha : Vyšehrad, 2009. s. 147.

522 KLENICKI, L. – WIGODER.: *Slovník Židovsko-kresťanského dialógu*. Praha : Oikoymenh, 1994. s. 14.

a z ktorejkoľvek strany sa vyskytli.“[523] V súvislosti s už spomenutým zvaľovaním viny za Ježišovu smrť na Židov treba v tomto smere ešte spomenúť dosť sebakritické stanovisko zo strany Katolíckej cirkvi, kde sa hovorí, že: *„Cirkev vo svojom autentickom učení (Magisterium) svojej viery a vo svedectve svojich svätých nikdy nezabudla, že pôvodcami a vykonávateľmi všetkých múk, ktoré Kristus vytrpel boli hriešnici. Keď sa vezme do úvahy, že naše hriechy zasahujú samého Krista, Cirkev neváha najväčšiu zodpovednosť za Ježišove umučenie pripísať kresťanom, zodpovednosť, ktorú oni sami príliš často zvaľovali na Židov...“* (KKC 598). V tom duchu, že nie je možné obviňovať Židov píše i dnešný emeritný pápež Benedikt XVI. Na toto pozitívne napríklad zareagovala i židovská komunita na Slovensku. Židovská internetová stránka Delet uverejnila správu s názvom: Pápež zbavil Židov viny za Ježišovu smrť. Píše sa tu, že pápež vysvetľuje vo svojej knihe Ježiš z Nazareta, že neexistujú nijaké dôvody na tvrdenie, že Židia ako celok boli zodpovední za Ježišovu smrť. Ďalej sa tu píše, že židovskí učenci sa k tomuto pozitívne vyjadrili. Podľa nich takéto znalé argumenty sú veľmi významné a pomôžu v boji proti antisemitizmu.[524] Treba spomenúť aj fakt, že i mnoho protestantských cirkevných skupín vydalo prehlásenia, ktoré odsudzujú antisemitizmus ako niečo, čo je kresťana nehodné.[525] Ako vidieť, zvaľovanie viny na Židov za Ježišovu smrť je blud, ktorý nemá miesto v Katolíckej cirkvi. V jej oficiálnom učení. Aj nekatolícke cirkevné spoločenstvá zastávajú negatívne postoje k antisemitizmu. Tu však treba kriticky priznať, že prax v minulosti a v niektorých prípadoch i dnes, sa od tohto veľmi vzdialila.

Dnešný moderný antisemitizmus dospel do súčasnej podoby postupne a stojí za ním jeho určitý vývoj. Tento vývoj prebiehal v rôznych fázach nasledujúcich po sebe. Antisemitizmus sa v priebehu stáročí vyvíjal v troch základných častiach. Prvou formou bol náboženský antisemitizmus, niektorými označovaný aj ako antijudaizmus. V druhej forme sa k tomuto druhu antisemitizmu pridal i rasový prvok a jednalo sa potom teda už o rasový antisemitizmus. Po II. svetovej vojne na svet-

523 DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL.: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho koncilu, Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2008*. s. 573.

524 DELET.: *Pápež zbavil Židov viny za Ježišovu smrť*. http://www.delet.sk/search/?q=-P%C3%A1pe%C5%BE+zbavil+%C5%BEidov+viny+za+Je%C5%BEi%C5%A1ovu-+smr%C5%A5. (21.04.2011).

525 KLENICKI, L. – WIGODER, G.: *Slovník Židovsko-kresťanského dialógu*. Praha: Oikoymenh, 1994. s. 15.

lo sveta vyšiel moderný druh antisemitizmu, ktorý sa prejavuje rôznymi novými charakteristikami a badať ho po celom svete.

Tento moderný antisemitizmus veľmi často prepuká aj do rasového nepriateľstva ako v minulosti. Taktiež má tento moderný antisemitizmus svoju určitú postupnosť. Najskôr je tu zárodočná fáza, v ktorej sa vyvolávanie protižidovských nálad prejavuje hlavne v stálom zdôrazňovaní určitých obvinení. Postupne sa uskutočňuje prechod z tejto zárodočnej fázy do explozívnej fázy, ktorá je v podstate totožná s otázkou utvorenia skupiny a vodcovstva. Latentní antisemiti sa zhluknú do skupín, ktoré sa vzájomne povzbudzujú vo svojich antisemitských názoroch a potom, keď si nájdu vodcu, tak spoločne idú za naplnením cieľa, ktorý je pre nich veľký a ušľachtilý.[526] Antisemitizmus súčasnosti je charakteristický hlavne tým, že popiera holokaust. Ďalším jeho znakom je antisionizmus. Tento nový antisemitizmus sa vyznačuje i tým, že nie je nutne zviazaný s pravicovým extrémizmom, ako je tomu u rasového antisemitizmu.[527] Popieranie holokaustu, alebo tiež používaný termín v tejto súvislosti - osvienčimská lož, je prvou charakteristikou nového antisemitizmu. Jeho prívrženci i napriek jasným faktom sa snažia dokázať, že neexistovali plynové komory, že vo vyhladzovacích nacistických táboroch nebolo možné masové vraždenie a spochybňujú dokázané veci v rámci nacistického konečného riešenia, ktoré sa stali. Títo popierali holokaust nazývaní aj revizionisti sa v podstate snažia o rehabilitáciu nacizmu. Tento ich postoj ďalej slúži i k útoku na Izrael a židovskú americkú lobby, ktoré obviňujú z udržovania lži o holokauste. V rámci týchto názorov sa objavuje i antisemitská klasika v podobe židovského svetového sprisahania, kde sa hovorí o teórií židovského podvodu na dejinách a na nemeckom národe. Hlavnými predstaviteľmi v tomto smere sú Kanaďan Ernst Zündel a anglický historik David Irving. Tento je však neakceptovaný akademickým svetom nielen pre svoje názory, ale i neodbornú spôsobilosť, pretože nemá ani dokončené formálne vzdelanie.[528]

Veľmi výrazne pri šírení moderného antisemitizmu pomáha propaganda. Číslom jedna je bezkonkurenčne bestseller všetkých antisemitov Protokoly sionských mudrcov. Toto dielo je antisemitský podvrh,

526 HERMANN, I.: *Psychológia antisemitizmu*. Nové Zámky : Psychoprof a Artus s.r.o. Dunajská Streda, 1998. s. 98-103.

527 CHARVÁT, J.: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 47-48.

528 CHARVÁT, J.: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 47.

ktorý je veľmi rozšírený a obľúbený u antisemitov dnešnej doby. Čerpajú z neho aj tí, ktorí popierajú existenciu holokaustu. Podstatné pre týchto čitateľov posadnutých nenávisťou voči Židom je hlavne to, že sa tam nachádzajú veci, ktoré potrebujú. Na druhej strane im vôbec nevadí to, že sa jedná o čisté výmysly. Tieto protokoly vyvolávajú náboženskú a rasovú nenávisť voči Židom a ich príťažlivosť je hlavne v tom, že trvajú na celosvetovom sprisahaní Židov, ktorým sa dá vysvetliť takmer všetko. Jedná sa tu o klasickú ukážku toho, ako sa dá klamať rafinovaným spôsobom.[529]

Ďalšou, veľmi výraznou charakteristikou súčasného antisemitizmu je antisionizmus, ktorý je neprehliadnuteľný v postojoch a názoroch súčasných antisemitov, ktorí za ním schovávajú svoju nenávisť voči Židom. V súvislosti s antisionizmom si treba najskôr predstaviť sionizmus, ktorý môžeme stručne charakterizovať ako národnopolitické hnutie, ktorého pôvodným hlavným cieľom malo byť vytvorenie a vznik domova pre židovský národ. Zakladateľom sionizmu je novinár a publicista Teodor Herzl (1959.1904).[530] Ten má na riešenie židovskej otázky jednoduchý plán, ktorý vyjadril vo svojom diele Židovský štát. Podmienkou je u neho samostatnosť Židov a kus krajiny, ktorá bude podľa neho stačiť oprávneným potrebám židovského ľudu a všetko ostatné si potom už Židia zaistia sami.[531]

A práve boj proti sionizmu je veľmi výrazným prejavom dnešného moderného antisemitizmu. Antisionizmus sa v Európe objavuje od sedemdesiatych rokov 20. storočia. Izrael bol do tej doby vnímaný ako spojenec a jeho vznik bol ospravedlňovaný hrôzami holokaustu. Postupne sa však veci začali meniť a na sile naberali kritické hlasy. Izrael sa stál terčom tvrdej kritiky pre osud palestínskych utečencov. Príležitosť začali využívať rôzne neonacistické hnutia a za kritikou Izraela schovávali svoj antisemitizmus. Kritiku izraelskej politiky nemožno hneď automaticky zamieňať za antisemitizmus. Tu treba rozlišovať, či sa jedná o serióznu politickú analýzu, alebo o snahu paušálne odsúdiť židovský štát ako taký. Moderný antisemitizmus sa dopúšťa v kritike Izraela práve tejto druhej varianty. Jadrom ich myšlienok je to, že za všetky krízy na Blízkom východe môžu Židia, ktorí sú dokonca zodpovední i za

529 MÜLLER, Z .: *Svaté války a civilizační tolerance*. Praha : Academia, 2005. s. 92.

530 FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčin PT, 2009. s. 176.

531 HERZL. T.: *Židovský štát*. Praha : Academia, 2009. s. 65.

nárast islamského fundamentalizmu, ktorý ohrozuje Európu. A dokonca sa tu objavuje i názor, že i za holokaust si môžu vlastne Židia sami.[532]

Nový antisemitizmus sa silne nachádza v neonacistických hnutiach. Vychádza z pôvodného Hitlerovho antisemitizmu a pridáva k nim niektoré súčasné prvky. Tieto bludy vychádzajú z presvedčenia o svetovládnych ambíciach Židov. Toto má údajne viesť k zotročeniu árijského obyvateľstva predstavujúceho pre Židov najväčšie nebezpečenstvo. Je to preto, lebo vraj Árijci voči Židom stoja rasovo, intelektuálne, morálne i kultúrne na vyššej úrovni. Árijci sú údajne hlavnou prekážkou ich chúťkam ovládnuť svet. Tento konflikt je podmienený podľa nich rasovo a to nemenne, takže neonacisti toto vnímajú ako dejiny rasového boja, v ktorom musia zvíťaziť. Podľa neonacistov si v tomto boji Židia vytvorili inštitúcie, ktoré im majú Árijcov pomôcť poraziť. Medzi tieto inštitúcie zaradzujú i kresťanstvo, ktoré podľa nich vymysleli Židia. Urobili tak vraj preto, aby ono svojim hlásaním lásky k blížnemu a nastavením druhej tváre oslabilo pôvodného bojovného ducha Árijcov. Tu treba poznamenať, že väčšina neonacistov sa prikláňa k starogermánskej, či keltskej mytológií alebo rôznym pseudoárijskym kultom. Ide tu v podstate o novodobé pohanstvo. Ďalej si údajne Židia vymysleli liberalizmus a komunizmus, ktoré rozkladajú politickú jednotu bieleho sveta. Výmyslom Židov je podľa neonacistov i demokracia, ktorá slúži k potláčaniu hierarchického usporiadania spoločnosti, kde úplne dole sú otroci a najvyššie vodca.[533] Aby toto bolo dotiahnuté do úspešného konca tak toto Židia podporujú pomocou ďalšieho vynálezu, ktorý vymysleli a to humanizmu. Tu vraj prostredníctvom migrácie, multikulturalizmu a miešania rás, ktoré je z ich pohľadu najväčším hriechom z hľadiska rasového zákona, sa snažia o úplne potlačenie árijských síl. K týmto všetkým svojim bludom a neuveriteľným výmyslom neonacisti pridávajú ešte hlúposti typu, že Židia ovládajú OSN, majú hlavný vplyv v USA, že cez USA ovládajú NATO a podobne. Pomocou tohto všetkého sa Židia snažia ustanoviť vraj vo svete Nový svetový poriadok. Cez toto všetko budú Židia vládnuť svetu. Podľa neonacistov Židia ovládajú aj všetky vlády euroamerických štátov. Keďže hlásanie týchto názorov

532 CHARVÁT, J .: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 48- 49.

533 MAREŠ, M.: *Transnacionální spolupráce krajní pravice ve středovýchodní Evropě*. Bratislava : Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy, 2012. MAREŠ, M.: *České militantní a neonacistické hnutí (aktuální trendy)*. Brnao : MV ČR, 2011.

by verejne viedlo k stretu so zákonom, ukrývajú neonacisti tieto svoje myšlienky pod plášťom antisionizmu.[534]

Ak sa hovorí o súčasnom modernom antisemitizme, tak treba spomenúť, že ten sa dnes silne prejavuje v islamskom svete. Antisemitizmus v tomto prostredí má svoje špecifiká a príčiny. Má príčiny náboženské, tak ako v kresťanskom prostredí a tiež veľmi silné politické príčiny súvisiace so situáciou na Blízkom východe a štátom Izrael. Po založení nezávislého židovského štátu v Palestíne sa nenávisť proti Židom stala bežnou súčasťou v mnohých oblastiach v Arabskom svete.[535] Arabské vlády, ktoré ostro vystupujú proti štátu Izrael a jeho politike podporujú šírenie klasickej antisemitskej propagandy, vrátane Protokolov sionských mudrcov.[536]

Je úplne bežnou vecou stretnúť sa v islamských médiach s rôznymi karikatúrami na adresu Židov, ktoré v mnohom pripomínajú nacistickú propagandu z minulosti. Či už sa to bude páčiť alebo nie, mimoriadne problematickým sa v súvislosti s antisemitizmom v moslimskom prostredí javia niektoré verše Koránu o Židoch a i niektoré hadísy. Ako príklad by sa dali uviesť verše piatej súry Koránu a hadís nachádzajúci sa v zbierkach hadísov Buchárihо i Muslima. Tieto zbierky sú v islamskom svete považované za veľmi dôveryhodné. V piatej súre Koránu pod názvom Stôl sa na adresu Židov píše: *„Vždy, keď rozdúchajú oheň vojny, Boh ho uhasí, oni sa usilujú šíriť po zemi pohoršenie, avšak Boh nemiluje tých, ktorí šíria skazu“*(Korán 5, 64). I keď existujú rôzne komentáre ku Koránu, ktoré tvrdia, že tieto verše sa vzťahujú na Židov žijúcich v čase Mohameda, tak i napriek tomu faktom ostáva, že tieto verše slúžia pre niektorých moslimov ako alibi pre antisemitské postoje. Diskutovaným v súvislosti s antisemitizmom je i hadís v zbierkach hadísov Buchárihо a Muslima, ktorý jasne hovorí: „ *Súdny deň nenastane, až kým nebudú všetci moslimovia bojovať proti Židom a dokiaľ ich moslimovia nezabijú... a dokiaľ sa Židia neschovajú za kameň alebo strom a dokiaľ nepovedia: moslim, služobník Alláhov, za mnou sa skrýva iný Žid, poď a zabi ho...* “ [537]

534 CHARVÁT, J.: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 49.

535 JANSEN, J. J. G.: *Dual nature of Islamic fundamentalism*. New York : Cornell University Press Ithaca, 1997. s. 119.

536 FREDRICKSON, G. M.: *Rasizmus*. Praha : BB/art, 2003. s. 112.

537 INTROVIGNE, M.: *Hamás*. Islámsky terorizmus ve Svaté zemi. Praha: Vyšehrad, 2003. s. 84-85.

Na tento hadís sa napríklad vo svojom boji proti Izraelu odvoláva i Hamas, ktorý v súčasnosti predstavuje pre Izrael veľké bezpečnostné riziko. I z islamského prostredia rovnako ako z pravicového sa šíri dnešný antisemitizmus po internete. Klasickým príkladom šírenia antisemitizmu v tomto smere je www.radioislam.org, kde sa šíri nenávistná propaganda proti Židom. Antisemitské články tu môžete nájsť vo viacerých jazykoch. Nebezpečenstvo antisemitizmu jednoducho nepominulo ani v dnešnej dobe. Jeho rôzne prejavy sú len známkou toho, že tento nebezpečný fenomén vôbec nie je zvládnutý a stále disponuje schopnosťou prepuknúť do ničivého násilia.

O antisemitizme s predsedom ŽNO v Žiline

Pri zaoberaní sa antisemitizmom je určite dobré poznať názory tých, ktorých sa tento problém bezprostredne dotýka. Ich názory a to, čo si o antisemitizme myslia, sú určite veľmi dôležité. V tomto smere sú veľmi zaujímavé odpovede ohľadne antisemitizmu od pána Ing. Pavela Frankla predsedu Židovskej náboženskej obce v Žiline a výkonného predsedu Ústredného zväzu židovských náboženských obcí v Slovenskej republike, ktorý bol ochotný poskytnúť na túto tému rozhovor. Na niekoľko otázok ohľadne antisemitizmu dáva nasledujúce odpovede:[538]

Otázka: S antisemitizmom sú spojené rôzne predsudky a stereotypné názory ohľadne Židov. S akými ste sa najčastejšie stretávali Vy osobne?

Odpoveď: O antisemitizme sa napísalo množstvo kníh a článkov ,takže obecne Vám nepoviem nič nové. V literatúre a na internete nájdete množstvo materiálov na prvú časť otázky. Sústredím sa preto na druhú časť. Tým, že mám židovský pôvod sú u mňa podobne ako aj u iných Židov determinované určité odlišnosti oproti majoritnej populácii. Tieto odlišnosti by za normálnych okolností nemali majorite vadiť. Naopak, väčšina z nich by mala majoritu obohacovať napr. z hľadiska kultúry, zvykov, tradícií, atď. Lenže ako to už býva ten, ktorý sa vymyká z radu, ten je nápadný a kto je nápadný, ten býva, terčom zvýšenej pozornosti spojenej s predsudkami a kritickejším prístupom. Najčastejšie sa stretávam s neznalosťou základných princípov a aspektov židovstva. Z tejto neznelosti potom pramenia rôzne predsudky a stereotypy. Ale ja osobne nemám problém s antisemitizmom u nás.

538 FRANKL, Pavel < pfsk@nextra.sk>. 2011-04-03. Rozhovor o antisemitizme. [E-mail adresátovi Jaroslav Labuda <j.labuda@azet.sk>].

Zhodnotenie: I keď nemožno konštatovať, že by sa predseda ŽNO v Žiline cítil byť diskriminovaný pre svoj židovský pôvod, predsa sa len s určitými negatívnymi javmi stretáva. Ide hlavne o predsudky prameniace zo základnej neznalosti judaizmu.

Otázka: Máte pocit, že by boli Židia nejakým spôsobom na Slovensku diskriminovaní?

Odpoveď: Nemám taký pocit. Myslím tým diskrimináciu v bežnom živote. Samozrejme môžu existovať prípady diskriminácie, ale nemyslím, že by sa na základe nich mohlo konštatovať o diskriminácii Židov na Slovensku. Na druhej strane je samozrejmé, že život na Slovensku, teda zákony, zvyklosti, spoločenské pravidlá, atď. sú nastavené majoritou, a tak sa rôzne minority môžu niekedy cítiť obmedzované. Ale je tu naše členstvo v Európskej únii a nutnosť prispôsobenia sa jej legislatíve, a tá diskriminácii nepripúšťa.

Zhodnotenie: Podobne ako v odpovedi na prvú otázku i tu predseda ŽNO v Žiline nemá pocit nejakej diskriminácie Židov na Slovensku ako celku. Poukazuje tu v tejto súvislosti na legislatívu vyplývajúcu z členstva našej krajiny v Európskej únii.

Otázka: Myslíte si, že je dnešný antisemitizmus na Slovensku väčší ako v okolitých krajinách?

Odpoveď: Nie je. Naopak. Antisemitizmus napr. v Maďarsku je vyšší ako na Slovensku a aj v Poľsku je situácia hlavne z historického hľadiska horšia ako na Slovensku.

Zhodnotenie: Potešujúcim môže byť fakt toho, že antisemitizmus na Slovensku pán Frankl považuje za nižší ako v okolitých krajinách.

Otázka: Ktoré skupiny dnes, podľa Vás, predstavujú najväčšie nebezpečenstvo z hľadiska antisemitizmu na Slovensku?

Odpoveď: Keď myslíte pod pojmom skupina nejakú neorganizovanú skupinu ľudí, tak najväčším nebezpečenstvom sú žiaľ mladí neinformovaní a často aj nevzdelaní ľudia, z ktorých mnohí nevideli v živote na vlastné oči Žida. Skreslenými informáciami, niektorými antisemitskými webovými stránkami či „zaručenými" správami o tom, že Židia hýbu svetom sa stali antisemitami bez toho, aby na to mali reálne poznanie a dôvod.

Zhodnotenie: V tejto odpovedi vidieť názor, že z hľadiska nebezpečenstva antisemitizmu riziko je v mladých neinformovaných a nevzdelaných ľuďoch ovplyvnených zmanipulovanými informáciami.

Otázka: Na čo je židovská komunita na Slovensku v súvislosti s antisemitizmom najviac citlivá?

Odpoveď: Na hodnotenie vojnového Slovenského štátu a jeho čelných predstaviteľov. Tiež na antisemitizmus prameniaci zo situácie na Blízkom východe.

Zhodnotenie: V tejto odpovedi sa potvrdzujú viacmenej známe veci. Židovská komunita mimoriadne citlivo vníma hodnotenia čelných predstaviteľov Slovenského vojnového štátu a antisemitizmus, ktorý vychádza zo situácie na Blízkom východe

Otázka: Je podľa Vás zo strany štátu venovaná dostatočná pozornosť antisemitizmu a v tejto súvislosti i dostatočnej spolupráci štátnych orgánov so židovskou komunitou na Slovensku?

Odpoveď: Antisemitizmus u nás nie je vypuklým problémom, ale to neznamená, že neexistuje. Žiaľ naša spoločnosť sa nevie vysporiadať s ďalekoväčšími celospoločenskými problémami ako je antisemitizmus, a preto ani riešenie tohto problému nie je na želateľnej úrovni. Obecných proklamácií je dosť, ale reálne zakročiť proti prejavom antisemitizmu je niečo iné. Myslím tým napr. neriešené problémy s futbalovými fanúšikmi skandujúcimi pripravené antisemitské heslá či nedostatočná reakcia na antisemitské vystúpenia niektorých verejných činiteľov alebo verejné glorifikovanie niektorých predstaviteľov Vojnového slovenského štátu.

Zhodnotenie: V odpovedi jasne vidieť, že židovská komunita na Slovensku citlivo vníma antisemitské prejavy futbalových fanúšikov, glorifikáciu predstaviteľov Slovenského vojnového štátu. Je tu i silne realistický pohľad na to, že riešenie antisemitizmu nie je na želateľnej úrovni, nakoľko spoločnosť zápasí s mnohými väčšími spoločenskými problémami.

Otázka: Prejavy antisemitizmu sa vyskytujú aj na miestach, kde vôbec žiadni Židia už nežijú alebo je ich tam minimálne množstvo. Máte na to nejaké vysvetlenie?

Odpoveď: Na túto otázku som už sčasti odpovedal v rámci predošlých otázok. Hovoríme o antisemitizme bez Židov. Každý problém, alebo neúspech musí mať svojho pôvodcu a Židia sa stali v minulosti dobrým terčom, na ktorý sa dalo poukázať v prípade problémov. Tento stereotyp pretrváva aj v situácii, keď už niekde Židov niet, alebo ich je tak málo, že nemôžu mať reálny vplyv.

Zhodnotenie: Antisemitizmus bez Židov je jednoducho pretrvávajúci stereotyp. Židia sú niekým, na koho sa dajú problémy veľmi ľahko a jednoducho zvaliť.

Otázka: V čom sa podľa Vás skrýva najväčšie nebezpečenstvo dnešného moderného antisemitizmu?

Odpoveď: Neviem, čo presne myslíte pod pojmom moderný antisemitizmus. Ale ako som už povedal, nebezpečenstvo antisemitizmu spočíva v intolerancii, neschopnosti a neochote akceptovať inú kultúru, náboženstvo či zvyky a následne na zvalenie vlastných problémov a neúspechov na niekoho druhého.

Zhodnotenie: V tomto bode rozhovoru ide o podobnú odpoveď ako v predchádzajúcej otázke. Za jednu z príčin antisemitizmu okrem zvaľovania viny na iných, je tu označená silná intolerancia spojená s neochotou rešpektovať iných. Ich kultúru a zvyky.

Otázka: Myslíte si, že je právna ochrana pred antisemitizmom na Slovensku dostačujúca?

Odpoveď: Jedna vec sú zákony a druhá vec je ich aplikácia. Zákony máme, ale ochota ich aplikovať v prípadoch antisemitizmu je už často problémom. Mohol by som spomenúť veľa prípadov, keď súdy nerozhodli ani po rokoch v kauzách, ktoré sa nielen nám, ale aj nezávislej spoločnosti javili jasne antisemitskými.

Zhodnotenie: Ide tu o silne realistický pohľad rozlišujúci jasne medzi teóriou a praxou. Ochota aplikovať zákony v boji proti antisemitizmu sa javí problematická.

Otázka: Čo by podľa Vás mohlo prispieť k zníženiu antisemitizmu na Slovensku?

Odpoveď: Vzdelávanie a poznávanie. Myslím tým hlavne vzdelávanie na školách s väčším zaradením problematiky holokaustu, antisemitizmu a obecných princípov tolerancie do učebných osnov. Veľa môžu urobiť aj masmédia, ale je potrebné, aby bola u nás k tomu priaznivá atmosféra. Čo sa týka poznávania je potrebné, aby sme sa viac otvorili svetu, aby sme si všimli, ako sa s týmto problémom vysporiadali napr. v Rakúsku a Nemecku. Poznávanie je aj cestovanie a v tak hlboko kresťanskej krajine akou je Slovensko, by malo byť samozrejmosťou navštíviť Izrael. Návšteva tejto krajiny neznamená len návštevu kolísky kresťanstva, ale aj zoznámenie sa s reálnym životom v Izraeli, kde dnes slobodne žije viac ako 1 milión moslimov a napr. na univerzite v Hajfe študuje viac ako 20% moslimských študentov. V izraelskom parlamente

pôsobí arabská strana, a teda izraelskí Arabi majú vplyv na dianie v krajine. Na druhej strane takmer miliónová židovská komunita v okolitých arabských krajinách ešte na začiatku druhej polovice minulého storočia sa scvrkla na pár tisíc osôb žijúcich často v domácom väzení.

Zhodnotenie: Zaujímavé informácie. Mnohé veci tu stoja za zamyslenie. Vzdelávanie a poznávanie môžu hrať kľúčovú úlohu pri znižovaní miery antisemitizmu v našej krajine.

Zhodnotenie celkového rozhovoru: Ako vidieť z odpovedí na hore uvedené otázky, problém antisemitizmu nie je v slovenskej spoločnosti úplne zažehnaný. I keď nemožno hovoriť o tom, že by občania Slovenskej republiky so židovským pôvodom boli nejako právne diskriminovaní práve kvôli ich pôvodu. Potešujúce je, že Slovensko nemá väčšiu mieru antisemitizmu ako okolité susedné krajiny. Neznamená to však, že by tu neexistovali určité problémy a skutočnosti v súvislosti s antisemitizmom na Slovensku. Na Slovensku rezonujú v židovskej komunite určité problémy. Ide hlavne o glorifikovanie predstaviteľov Slovenského vojnového štátu. V tejto spojitosti pôsobia na slovenskú židovskú komunitu negatívne niektoré vystúpenia verejných činiteľov. Význam má aj zmienka o prejavoch antisemitizmu futbalových fanúšikov. Dá sa z toho usúdiť, že správanie sa futbalových fanúšikov používajúcich pripravené antisemitské pokriky, sú na Slovensku židovskou komunitou vnímane mimoriadne citlivo. Toto je len potvrdením faktu, že tento druh antisemitizmu je v rámci dnešného extrémizmu na Slovensku problém. Obzvlášť citlivo sú zo strany slovenskej židovskej komunity vnímané reakcie štátnych orgánov na takéto antisemitské prejavy futbalových fanúšikov. Dá sa tu vycítiť určitý druh nespokojnosti.

V odpovediach na otázky sa upozorňuje na súčasnú realitu, že antisemitské názory, šíriace sa internetom prinášajú veľmi skreslené a zaujaté informácie o Židoch. Z pohľadu svetového antisemitizmu sa tu tiež potvrdzujú skutočnosti o nebezpečenstve a oprávnených obavách ohľadne vzostupu antisemitizmu v islamských krajinách. Na mysli sa tu má hlavne situácia v súvislosti s procesom na Blízkom východe. Riešenie problému zníženia antisemitizmu na Slovensku, predseda ŽNO v Žiline hovorí, že riešením je predovšetkým vzdelávanie a poznávanie. Je to logické tvrdenie nadväzujúce na odpoveď v začiatku rozhovoru, kde sa konštatuje, že okrem iného má na antisemitizmus vplyv aj úplná neznalosť základných princípov a aspektov židovstva. Mladí neinformovaní a nevzdelaní ľudia predstavujú rizikovú skupinu, ktorá je viac

náchylná k antisemitským postojom a názorom. Kľúčovú úlohu by malo mať vzdelanie na školách. V spojitosti so znížením antisemitizmu predkladá Pavel Frankl ďalší názor. Vrámci vzájomného poznávania by malo byť samozrejmosťou pre občanov Slovenskej republiky návšteva štátu Izrael.

Právne ustanovenia a súčasná extrémistická scéna

Treba žiaľ konštatovať, že extrémizmus a antisemitizmus je na Slovensku prítomnou realitou, ktorá nezmizne zo dňa na deň len tak sama od seba. I keď možno tento problém nie je väčší ako v okolitých krajinách, predsa len existuje. Zahanbujúcim faktom je to, že v spoločnosti neprežíva len tzv. ľudový antisemitizmus, i keď aj tu došlo k určitému zlepšeniu, ale stále sa vyskytujú prejavy antisemitizmu aj v extrémnych formách.

Jednou z úplne prirodzených reakcií spoločnosti na negatívne javy, ktoré sa v nej nachádzajú, je ten fakt, že sa voči nim snaží brániť. To platí i v prípade antisemitizmu a extrémizmu. A tak má i Slovensko vo svojom právnom systéme zabudované páky, ktoré reagujú na tieto skutočnosti. V prvom rade by bolo treba spomenúť Ústavu Slovenskej republiky ako dokument najvyššej právnej sily. V nej sú zakotvené ustanovenia zaručujúce základné práva človeka. V druhej hlave Ústavy Slovenskej republiky, ktorá pojednáva o všeobecných právach a slobodách v prvom oddiely vo všeobecných ustanoveniach v článku 12 ods. 2 sa píše: *„Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvýhodňovať, alebo znevýhodňovať.“*[539] Ako možno vidieť ,toto poskytuje taký právny základ, ktorý zaručuje pre človeka právnu ochranu jeho práv a slobôd. Je to právny odrazový mostík, z ktorého sa potom vychádza i v Trestnom zákone, ktorý definuje trestné činy a vymeriava za ne sankcie. V súvislosti s antisemitizmom a extrémizmom možno uplatniť v boji proti nim niektoré ustanovenia v už spomenutom Trestnom zákone.

Trestný zákon Slovenskej republiky v § 140a hovorí o trestných činoch extrémizmu, ktorých sa podľa tohto zákona dopúšťa ten, kto spá-

539 NÁRODNÁ RADA SR.: *Ústava Slovenskej Republiky a Listina základných práv a slobôd*. Bratislava : Nová práca, 2007. s. 8.

cha trestné činy podľa § 421 a 422, čo sú trestné činy podpory a propagácie skupín smerujúcich k potláčaniu základných práv a slobôd, ďalej podľa § 422a, 422b, 422c, čo sú trestné činy výroby, rozširovania a prechovávania extrémistických materiálov a tiež § 423-hanobenia národa, rasy a presvedčenia, a ďalej podnecovania k národnostnej, rasovej a etnickej nenávisti podľa § 424. Ďalej podnecovania, hanobenia a vyhrážania osobám pre ich príslušnosť k niektorej rase, národu, národnosti, farbe pleti, etnickej skupine, alebo pôvodu podľa § 424a a trestný čin spáchaný z osobitného motívu podľa § 140 písm. d) a f).[540]

V ochrane pred extrémizmom došlo k určitému zlepšeniu a posunu dopredu oproti minulosti. Za príklad by mohol poslúžiť § 422c dnešného Trestného zákona. Ten hovorí, že trestným podľa Zákona je už nielen výroba a rozširovanie extrémistických materiálov ako je stanovené v § 422a a § 422b, ale po novom už aj ich prechovávanie ako stanovuje Zákon v konkrétnom § 422c. Posun oproti minulosti spočíva v tom, že dnes je trestné už aj prechovávanie, čo v období predtým nebolo. Boj proti extrémizmu a antisemitizmu by mal zahŕňať v sebe represívne a rovnako aj nerepresívne metodické postupy a riešenia tohto závažného spoločenského problému. Z hľadiska represívnych opatrení štát disponuje právnymi normami umožňujúcimi mu zasiahnuť voči takýmto spoločensky nebezpečným javom ako je extrémizmus a antisemitizmus. Na tejto úrovni hrá kľúčovú úlohu Policajný zbor Slovenskej republiky. Avšak, aby bol dosiahnutý väčší efekt, bolo by treba posilniť útvary, ktoré sú priamo zamerané na boj s extrémizmom. A to nielen kapacitne počtom policajtov, ale i materiálno-technickým vybavením a lepšou komunikáciou s ostatnými útvarmi v rámci Policajného zboru. Toto je však len jedna úroveň.

Druhou úrovňou v rámci boja proti extrémizmu by boli nerepresívne metódy. Išlo by o prevenciu, na ktorej by sa podieľalo školstvo, polícia prípadne iné organizácie. Je známe, že v rámci boja proti kriminalite robí polícia v spolupráci so školstvom prevenciu vo forme rôznych prednášok na školách. Avšak takáto prevencia je zameraná prevažne na protidrogovú prevenciu a prevenciu proti majetkovej kriminalite. Čo je určite správne a chvályhodné, ale tieto možnosti by bolo možné využiť aj na iné oblasti. Prednášky ohľadne extrémizmu a antisemitizmu sa v rámci prevencie kriminality nejako zvlášť nevykonávajú. V tomto by sa mohli urobiť nejaké rozumné kroky a zaradiť prednášky takéhoto

540 NÁRODNÁ RADA SR.: *Zákony 2011- Trestný zákon*. Žilina : Poradca, s.r.o., 2011. s. 586.

druhu do škôl. Cieľom by nemali byť len rizikové vekové skupiny na stredných školách, ale malo by sa tak konať i v rámci základných škôl. Všetko by sa mohlo diať v rámci spolupráce a koordinácie medzi rezortmi vnútra a školstva. V prípade, že by napríklad Policajný zbor nedisponoval dostatočným počtom odborníkov na túto tému, tak jedným z riešení napríklad v oblasti boja proti antisemitizmu, by mohla byť pomoc a spolupráca židovských náboženských obcí. Tieto by sa mohli kapacitne podieľať v rámci prevencie na takýchto prednáškach. Ďalšou činnosťou s nerepresívnym charakterom by mohla byť viditeľnejšia podpora spoločnej spolupráce podieľajúcej sa pri budovaní a upevňovaní pozitívnych väzieb voči judaizmu. Treba mať tiež na pamäti, že okrem deklarovaného antisemitizmu existuje i antisemitizmus latentný, ktorý drieme v spoločnosti. Nebezpečenstvo v tomto prípade spočíva v tom, že tieto skryté podoby môžu prerásť pod vplyvom určitých, pre nich priaznivých podmienok, do úplne otvorených a nenávistných foriem antisemitizmu, pripravených sa zúčastniť násilných akcií. Antisemitizmus v kresťanskej spoločnosti klesá i pri zdôrazňovaní spoločných koreňov, čo sa malo podporovať. Všade tam, kde je takéto vedomie oslabené, alebo nejakým spôsobom deformované, sa vytvára živná pôda pre antisemitské skupiny, ktoré ohlupujú chorými argumentmi spoločnosť. Aktérmi súčasného boja proti antisemitizmu a extrémizmu v konečnom dôsledku nemôžu byť teda len policajné zložky, ale mala by do tohto byť zapojená i širšia verejnosť a média, ktoré majú schopnosť vplývať na ľudí. Tie by si mali uvedomiť, že niekedy štýl, ktorým informujú o prejavoch antisemitizmu a extrémizmu vôbec neslúži na boj proti nim, ale im napomáha.

V boji proti antisemitizmu treba nutne venovať mimoriadnu pozornosť predsudkom a stereotypom ohľadne Židov, pretože tie majú moc rozdúchavať protižidovské vášne. Ako skúsenosti v tomto smere ukazujú, že ak sa takéto stereotypy stretnú s argumentáciou voči nim, ktorá je založená na skutočných znalostiach o Židoch, tak sa strácajú, alebo veľmi silno slabnú. Vyvracanie týchto nezmyselných antisemitských názorov je teda veľmi dôležité a treba im venovať mimoriadnu pozornosť. Je to fakt, na ktorý netreba zabúdať a podceňovať ho. Tu by mal zohrať kľúčovú úlohu už spomínaný školský vzdelávací systém, v ktorom by takéto veci boli zakomponované. Ako v rozhovore uvádza predseda Židovskej náboženskej obce v Žilne Ing. Pavel Frankl, keď zastáva ten názor, že by bolo treba do učebných osnov na slovenských školách zaradiť problematiku antisemitizmu a holokaustu vo väčšej miere.

S tým sa dá úplne súhlasiť. A tiež by mohli byť s touto vecou spojené i školské výlety do nacistických vyhladzovacích táboroch v Poľskej republike ako Osvienčim (Auschwitz), Osvienčim-Brezinka (Auschwitz-Birkenau) alebo Majdanek v Lubline. Tieto nacistické vyhladzovacie a koncentračné tábory sú veľmi zachované aj v súčasnej dobe na rozdiel od iných podobných táborov. Samotný fakt pobytu na týchto miestach, ako i informácie získané z príslušných múzeí tu zriadených, môžu lepšie pomôcť prehĺbiť si vedomosti z tejto oblasti a zároveň pomôžu lepšie si uvedomiť, do akých dôsledkov je antisemitská ideológia schopná zájsť. Tu treba poznamenať, že na niektorých slovenských školách sa tak deje. V susednom Poľsku takéto výlety, alebo zájazdy na tieto miesta už existujú. Uskutočňujú sa v oveľa väčšej miere v rámci školského vyučovacieho systému ako u nás na Slovensku. Deje sa tak i napriek tomu, že z niektorých častí Poľska to je do týchto miest ešte ďalej ako zo Slovenska.

Ďalším vypuklým problémom v boji proti dnešnému antisemitizmu a extrémizmu je jeho šírenie prostredníctvom internetu. Nenávistné skupiny v mnohých krajinách aj naďalej veria v Hitlerov mýtus, že svet ohrozuje židovské sprisahanie a internet je plný ich rečí.[541] Ani Slovensko nie je v tejto súvislosti žiadnou výnimkou. Ba, naopak má v tejto oblasti niektoré medzery. Dnešní antisemiti majú na internete k dispozícií také možnosti, o akých sa im v minulosti ani len nesnívalo. Závažnou vecou je to, že v používaní internetu, respektíve v jeho zneužívaní, existujú veľké legislatívne diery. Antisemitské skupiny túto realitu vedia veľmi dobre využiť pre svoje ciele. Tieto organizácie a jednotlivci presne vedia, čo robia. Na Slovensku sa postihujú za šírenie antisemitizmu a extrémizmu prakticky len tí, ktorých internetové webové stránky majú server na Slovensku. A preto extrémisti šíria svoje postoje práve na stránkach, ktoré majú server v zahraničí.

Túto nepríjemnú skutočnosť potvrdzuje i to, čo je napísané v Metodike k problematike boja proti extrémizmu, ktorú vydalo Prezídium Policajného zboru v Bratislave v roku 2006. Policajné prezídium si je vedomé právnych medzier, ktoré existujú v súvislosti s extrémizmom a upozorňuje na ne. Spomenutá metodika zreteľne uvádza, že šírenie trestnej činnosti, konkrétne rasovej neznášanlivosti cez internet je novou osobitnou formou páchania trestnej činnosti. Ďalej sa tu konštatuje, že je takéto objasňovanie problematické najmä v prípade webových stránok,

541 FREDRICKSON, G. M.: *Rasizmus*. Praha : BB/art, 2003. s. 112.

ktoré majú svoj server mimo územia Slovenskej republiky a www adries týchto stránok končia napríklad org, com.[542]

Jedná sa naozaj o veľkú medzeru, ktorá dnes existuje v tomto ohľade. Ospravedlňovať a naivne zakrývať uverejňovanie takýchto internetových stránok v zahraničí slobodou slova je veľkou chybou. Napríklad popieranie holokaustu, takýmto ospravedlňovaním je nielenže hrubou a urážlivou neúctou voči jeho obetiam, ale vytvára vhodné podmienky do budúcna, ktoré by uľahčili prípadné zopakovanie takejto tragédie. Pri antisemitizme dnešnej doby sa dá jasne vidieť tvrdá skutočnosť, že antisemiti dneška veľmi dobre vedia, ako prezentovať svoje myšlienky, aby neprišli do stretu so zákonom. Ich konanie je vopred premyslené. Majú dobre preskúmané, ktoré aktivity sa z hľadiska nášho právneho systému ťažko dokazujú. Vedia nedostatky, ktoré štát má, veľmi dobre využiť vo svoj prospech.

Pre súčasnú slovenskú extrémistickú scénu na Slovensku je charakteristické pôsobenie predovšetkým krajne pravicových skupín a radikálnych ľavičiarov. Oba tieto tábory zaujímajú voči sebe veľmi silné antagonistické postoje, pretože ich ciele sú odlišné. Riziká prepuknutia násilných prejavov veľmi často hrozia hlavne v prípadoch rôznych pochodov a akcií, ktoré organizujú a na ktorých sa z protestných dôvodov zúčastňuje i druhá strana. A tak pri pochodoch organizovaných ultrapravicou a demonštrácií vedených extrémnou ľavicou je takmer vždy nutná prítomnosť polície, pretože hrozia vzájomné strety a porušovanie zákonov. Pravicový extrémizmus existuje na Slovensku v organizovanej i neorganizovanej podobe. K organizovanému extrémizmu patria predovšetkým politické strany, hnutia, zväzy, združenia a rôzne spolky. K neorganizovanému sa zaraďujú hlavne subkultúry, subkultúrne skupiny, skinheadi a hooligans. Existuje u nich podpora násilia, ako i ochota sa na ňom aktívne zúčastniť.[543] Na Slovensku v súčasnej dobe pôsobí množstvo organizácií, politických strán, združení, subkultúr, ale i voľných skupín a tiež jednotlivcov, ktorých by sme mohli označiť ako predstaviteľov pravicového extrémizmu. Podľa najmenších odhadov je na Slovensku približne 2500 osôb, ktoré sympatizujú s extrémizmom. Iné odlišné údaje hovoria asi o 5000 extrémistoch. Pre krajne pravicové

542 PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU.: *Metodika k problematike boja proti extrémizmu*. Bratislava : Ministerstvo vnútra, 2006. s. 43.

543 GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010. s. 28-29.

extrémistické skupiny na Slovensku sú charakteristické dve hlavné veci. Tou prvou je to, že tieto skupiny vychádzajú z radikálneho nacionalizmu a druhou je obhajoba Slovenského vojnového štátu.[544]

Slovenská extrémistická pravica má silné paralely hlavne s českou extrémistickou scénou, čo sa dá vysvetliť kultúrnou a jazykovou príbuznosťou, ako i nedávnou spoločnou históriou. Pravicový extrémizmus na Slovensku je okrem tradičného prepojenia na Českú republiku prepojený aj na iné krajiny. Ide predovšetkým o slovanské krajiny ako Rusko a Srbsko. Spolupráca tu spočíva hlavne v udržovaní kontaktov s pravicovými extrémistami týchto krajín, čo sa prejavuje i vo vzájomnej podpore a účasti na spoločných akciách, či už vo forme koncertov, pochodov a pod.[545]

Čo sa týka pravicového extrémizmu na Slovensku je tu charakteristické i pôsobenie subkultúr spojených s pravicovým extrémizmom. Ide tu o ultrapravicových skinheads a ďalšou subkultúrou sú futbaloví chuligáni, z ktorých určitá časť prejavuje sympatie k nacistickým a fašistickým myšlienkam. Pri niektorých rizikových futbalových zápasoch dochádza k extrémistickým prejavom. Na vzostupe sú tiež neonacistické hnutia.[546]

Prejavovanie pravicových extrémistických postojov sa na Slovensku často deje počas športových podujatí hlavne súvisiacich s futbalom. Hlavne u subkukltúry futbalových chuligánov ako rizikovej skupiny súčasnej mládeže, kde sa vyskytujú prejavy rasizmu a antisemitizmu a národnostnej neznášanlivosti.[547] K najzávažnejšiemu skutku tohto druhu v slovenskej spoločnosti došlo určite počas stretnutia najvyššej slovenskej futbalovej ligy medzi mužstvami DAC Dunajská Streda a Slovan Bratislava. Tento zápas sa uskutočnil 1. novembra 2008 a súvisel s extrémizmom a národnostnou neznášanlivosťou. Od samého začiatku bol označený ako vysoko rizikový a na jeho zabezpečení sa podieľalo približne 1000 policajtov. Počas tejto akcie bolo ošetrených veľa ľudí a tiež niekoľko desiatok predvedených z oboch táborov. Zápas vyvo-

544 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J .: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 29.

545 PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU SR.: *Správa o stave extrémizmu v Slovenskej republike za rok 2008*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2009. s. 5.

546 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 61-63.

547 GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010. s. 140.

lal napätie medzi Slovenskom a Maďarskom.[548] Futbalové zápasy sú aj javiskom na prejavy antisemitizmu. V médiach bolo možné zachytiť hovorcu Ústredného zväzu židovských náboženských obcí v Slovenskej republike Jaroslava Franeka, z ktorého prejavu sa dala vycítiť určitá nespokojnosť s reakciou na tieto prejavy zo strany štátu. K takýmto prejavom dochádza hlavne pri zápase medzi mužstvami Spartak Trnava a Slovan Bratislava.

Futbalový klub ŠK Slovan Bratislava založili Židia, za čo sa na adresu jeho fanúšikom dostáva často mnoho antisemitských hanlivých pokrikov od fanúšikov iných futbalových klubov.[549] Toto je typický príklad toho, aké je antisemitské zmýšľanie nezmyslené. Okrem toho, že mnohí fanúšikovia Slovana Bratislava o tomto fakte ani nevedia a drvivá väčšina z nich ani Židia nie sú a k židovstvu sa nehlásia. A i tak sa táto skutočnosť stáva dôvodom na antisemitizmus. Na adresu činnosti polície treba dodať, že je ťažko niekedy obviňovať jednotlivého policajta z nečinnosti, pretože na takýchto podujatiach je väčšina policajtov pod spoločným jednotným velením. Je to skôr otázka toho, že nedostatky v tomto ohľade sú výsledkom zlej metodiky a prepracovanosti vykonávania služobných zákrokov u velenia. Má to niekedy súvis i s tým, že polícia má problémy s dokazovaním takejto trestnej činnosti, ktoré sa potom javia, ako mimoriadne komplikované. Zo strany súdov sú spôsobené mnohé problémy tým, že takéto trestné činy sú odmietané, čo sa zdôvodňuje nedostatočnosťou dôkazov. Tu by určite pomohla komplexnejšia prepracovanosť a určite aj konzultácie s policajnými zbormi v rámci Európy i sveta, ktoré majú väčšie skúsenosti s týmto druhom trestnej činnosti, ako slovenská polícia. Tu netreba zabúdať i na fakt absencie súdnych znalcov na extrémizmus, čo komplikuje situáciu pri dokazovaní.

Okrem športových chuligánov je aktívne i hnutie skinheads, ktoré je orientované na odkaz fašistického Slovenského štátu a na glorifikáciu jeho osôb. Počas 90. rokov vznikalo množstvo takýchto organizácií, často však dlho netrvali. Išlo napríklad o Národno-socialistické hnutie Európy, Klan Slovenských rytierov, Slovenský národný front, Slovenský úsvit, Slovenská národná liga, Slovenská vlastenecká Organizácia-

548 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 63.

549 GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu*. Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010. s. 145.

-Garda. Založené boli pobočky medzinárodných neonacistických hnutí, ako Hammer skinheads a Blood and Honour. Ďalšími dôležitými atribútmi tejto scény sú aj jednotlivé skinheadské ziny-časopisy ako Biela myseľ, Generácia 88, Náš hlas, Fikal Holocaust, Naše správy, Working class, White victory, White warriors, Útok, Victory, Power race a iné. Významnou súčasťou bola i hudobná scéna so skupinami ako Krátky proces/Juden Mord, D.M.S., Biely odpor, Ancerstors, N.S. Band. Realita sa v tomto zmenila a tieto skupiny zaznamenávajú úpadok v dôsledku tlaku zo strany kriminálnej polície SR. Problémom sú i internetové stránky s pravicovou extrémistickou tématikou. Ide o stránky ako NSINFO, Blood & Honour Division Slovakia, National Socialist Education, Center, Svetovláda. Christian Separatisti Church, Libertas Slovakia, Fortis, White Nations, WCTOTC Slovensko – pobočka Svetovej cirkvi Stvoriteľa a pod.[550]

Do pravicového extrémistického spektra na Slovensku môžeme rátať skupiny, ktoré sú buď ako politické strany, občianske združenia, ale i organizácie neregistrované, či tie, ktoré zvolili taktiku vedenia bez vodcu. Tieto skupiny sú rôznorodé, ako napríklad Slovenská pospolitosť – Národná strana SP – (NS), Slovenská ľudová strana SĽS, Slovenská národná jednota SNJ, Jednota slovenskej mládeže JSM, Nové slobodné Slovensko NSS, Slovenské hnutie obrody SHO, Stropkovská stráž a Národný odpor Slovenska. Pravicoví extrémisti sa dopustili činu, ktorý vyvolal veľký odpor v spoločnosti a podporil protiextrémistické nálady na Slovensku. Bola to vražda študenta Daniela Tupého 4. novembra 2005 v Bratislave. Skutok sa pripisoval neonacistickým skinheadom. Na protineanocistickej demonštrácií v Bratislave, ako reakcií na tento čin sa zúčastnilo okolo 5000 ľudí.[551]

Z pravicových extrémistických skupín na Slovensku s politickými ambíciami sa najviac zviditeľňuje Slovenská pospolitosť. Tejto sa podarilo veľmi zviditeľniť svojimi akciami hlavne cez média a dnes je na čele ultrapravice na Slovensku. Vznikla 20. mája 1995 v Banskej Bystrici. Pôsobí hlavne v mestách Banská Bystrica, Bratislava, Dolný Kubín, Holíč, Hlohovec, Piešťany, Partizánske, Rimavská Sobota, Prešov, Rožňava, Ružomberok Topoľčany a Trnava. Vznik tejto organizácie v Pre-

550 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 61- 62.

551 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 53-54.

šove bol determinovaný pôsobením občianskeho združenia Nové Slobodné Slovensko – NSS, ktoré vzniklo v Prešove, ako občianske združenie. Jeho hlavnými aktivitami boli spomienkové akcie na Slovenský štát a tiež spolupráca so SP. Dnes sa počet aktivistov SP odhaduje na 100-150. Za vznikom strany sú vnútorné rozpory Slovenskej národnej fronty v prvej polovici 90. rokov, ktorá sa rozdelila na dve časti. Ľudovú stranu a Slovenskú pospolitosť. SP zaujíma odmietavý postoj k EU a NATO, pretože podľa nich tieto organizácie ovládajú Židia. Extrémistické postoje u SP badať hlavne v prehláseniach voči Židom a menšinám. Neskôr toto združenie prešlo transformáciou na politickú stranu. Strana sa oficiálne zaregistrovala v januári 2005 pod názvom Slovenská pospolitosť – Národná strana, potom usporiadala niekoľko uniformovaných pochodov po celom Slovensku, kde sa prejavovali antisemitské, protimaďarské a iné extrémistické prejavy, ktoré začali vzbudzovať obavy verejnosti. Na návrh generálneho prokurátora bola potom SP-NS rozpustená Najvyšším súdom SR, čím prišla o možnosť byť vo voľbách. Program SP-NS sa orientuje na odkaz Slovenského štátu, ktorý vychádza z ľudáckej tradície a hlási sa tiež k významným predstaviteľom HSĽS. Zastáva netolerantné názory a rovnako odmieta multikulturalizmus, liberalizmus, komunizmus, anarchizmus. Prítomné sú i xenofóbne postoje. Extrémistické postoje badať hlavne vo vyhláseniach proti Židom a menšinám. Je tu tiež jasné odmietanie demokracie. Hodnoty sú ďaleko vzdialené od hodnôt moderných demokracií. Koncom roku 2008 MV SR rozpustilo Slovenskú pospolitosť z dôvodu, že podnecuje národnostnú, rasovú a náboženskú nenávisť. Zrušením sa zaoberal dokonca i Najvyšší súd SR.[552]

Pre toto pravicové extrémistické zoskupenie je charakteristické i to, že naberá na sile tým, že pohlcuje niektoré regionálne pravicové extrémistické skupiny. V Žilinskom kraji malé lokálne pravicové extrémistické skupiny, počítajúc aj keď iba niekoľko desiatok aktívnych príslušníkov, sa stali súčasťou Pospolitosti. Príkladom sú skupiny ako Kysucký odpor a Oravský vzdor prešli do Slovenskej pospolitosti a sú jej členmi. Antisemitizmus členov organizácie je veľmi viditeľný. Veľmi jasne ho badať na internetovej stránke tejto organizácie www.pospolitost.wordpress.com, na ktorej je možné nájsť rôzne antisemitské nezmysly, vrátane antisemitských karikatúr, článkov a podobne. Server internetovej

552 KUPKA, P. – LARYŠ, M. – SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy*. Brno : Masarykova univerzita, 2009. s. 49-57.

stránky Pospolitosti samozrejme nie je domáci. Ide tu o klasickú taktiku. Jej cieľom je vyhnúť sa možnému trestnému stíhaniu.

Ľavicový extrémizmus na Slovensku vedia veľmi zviditeľniť anarchisti. Zatiaľ, čo nacisti a neonacisti sa uchyľujú hlavne k plošnému násiliu voči príslušníkom menšín, anarchisti siahajú k demonštratívnemu násiliu voči majetku počas diania väčších verejných vystúpení a aj proti príslušníkom extrémnej pravice.[553] Radikálna ľavica je na Slovensku reprezentovaná hlavne dobre organizovaným hnutím Afa alebo Antifa. Sú to ľavicové extrémistické organizácie s protifašistickou ideológiou a proti rasistickou orientáciou. Antifašitická akcia Slovensko AFA sama seba na svojej internetovej stránke na úvodnej strane chápe, ako federáciu regionálnych skupín. Tieto vedú boj proti fašizmu, rasizmu, nacionalizmu a tiež proti útlaku spoločenských a národnostných menšín. Tento boj sa podľa nich má diať na dvoch úrovniach a to ideologickej a fyzickej. Sami seba charakterizujú ako organizáciu militantných radikálnych antifašistov. Títo vytvárajú lokálne skupiny po celom území Slovenska a tu rozvíjajú svoje aktivity. Vo svojom boji sa nespoliehajú ani na štát a ani na politické strany. Podľa nich preto, pretože práve títo veľmi napomáhajú nárastu fašizmu. Narozdiel od antifašistických hnutí nemajú vodcov.[554]

Nebezpečenstvo z ich strany býva často podceňované. Jednou z ich taktík boja, sú fyzické útoky na jednotlivcov z radu pravicových extrémistov. Nebezpečenstvo spočíva i v ich postoji k násiliu. I keď jeho použitie u anarchistov môže vyznieť ako problém, pretože väčšina z nich má ten názor, že používanie násilia je autoritárske, predsa sa jeho použitiu pri stretoch s neonacistami alebo políciou nebránia.[555] Činnosť ľavicového extrémizmu v dnešnej dobe na Slovensku vystihuje i Správa o extrémizme v Slovenskej republike za rok 2008, ktorú vydalo Ministerstvo vnútra SR, kde sa píše, že ľavicový extrémizmus u nás reprezentujú anarchisti s antiglobalistami a aj antikorporavisti s radikálnymi ekológmi. Organizácia ich akcií sa zameriava na získanie podpory verejnosti pozitívneho ohlasu v médiach. Neobvyklé pri týchto akciách nie je ani konzumácia drog a psychotropných látok.[556] Do tábora ľavicového extrémizmu sa dá i napriek určitej názorovej nevyhranenosti zaradiť i hnutie PUNK. Je

553 CHARVÁT, J.: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 139.

554 ANTIFA SK.: *Antifašistická akcia Slovensko*. http://www.antifa.tym.sk/. (21.04.2011).

555 CHARVÁT, J.: *Současný politický extrémismus a radikalismus*. Praha : Portál, 2007. s. 113.

556 PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU SR.: *Správa o extrémizme v Slovenskej republike za rok 2008*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2009. s. 1-2.

to tak, pretože jeho príslušníci, ktorí okolie šokujú nápadne výstredným výzorom, zastávajú kritický nihilistický a anarchistický názor. Väčšina príslušníkov z hnutia Punk, ktorí užívajú drogy, sú voľne napojení na anarchistov. I keď ich úplne nemožno označiť za ľavicových extrémistov, predsa sa len zúčastňujú na akciách, ktoré sú organizované ľavicovými extrémistami.[557]

V poslednej dobe bolo možné na Slovensku zachytiť niekoľko prejavov antisemitizmu. Najviac snáď vystúpili do popredia útoky na bratislavského ortodoxného rabína Barucha Myersa. Dosť vážnemu útoku čelil ortodoxný bratislavský rabín Baruch Myers začiatkom roka 2007. Nešlo tu o prvý antisemitský útok voči jeho osobe. Udialo sa tak v Bratislave pri synagóge, kde sa mu vyhrážala dvojica mladíkov. Rabín bol nútený sa ukryť aj so svojim dvanásťročným synom a zavolať políciu, ktorá týchto dvoch mužov zadržala.[558] Do ďalšieho incidentu sa Baruch Myers dostal pri futbalovom kvalifikačnom zápase medzi Slovenskom a Poľskom o postup na Majstrovstvá sveta vo futbal do JAR v roku 2010. V centre Bratislavy skupina asi 30 poľských fanúšikov na neho zaútočila antisemitskými a nacistickými pokrikmi. Celá situácia hrozila tým, že vyústi do fyzického útoku na jeho osobu. Na mieste zasahovala i polícia.[559]

Smutným javom na Slovensku v dnešnej dobe je poškodzovanie a ničenie židovských cintorínov, pamiatok a synagóg, z ktorých je aj tak väčšina v dezolátnom stave, pričom mnohé sú skutočné architektonické skvosty a zaslúžili by si, aby boli zachránené. Je to problém, s ktorým sa dnes boria všetky židovské náboženské obce v Slovenskej republike. Napríklad v septembri roku 2000 sa predstavenstvo Židovskej náboženskej obce v Žiline muselo zaoberať tým, že na modlitebni na Milcovej ulici sa objavili hákové kríže. Rovnako sa objavili hákové kríže aj na židovskom cintoríne v Žiline. O dva roky neskôr na židovskom cintoríne bolo poväľaných 22 malých náhrobných kameňov.[560] Dnešné rôzne výbuchy antisemitizmu na Slovensku sú len prejavom a dôkazom toho, že tento problém nie je úplne zvládnutý a je stále prítomný.

557 PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU.: *Metodika k problematike boja proti extrémizmu*. Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. 2006. s. 27.

558 SZATMARY, M.: *Rabína Myersa napadli*. http://www.delet.sk/search/?q=barucha+myersa+napadli. (21.04. 2011).

559 SITA.: *Útok na rabína*. http://aktualne.centrum.sk/sport/futbal/clanek.phtml?id=1166758. (21.04.2011).

560 FRANKL, P. – FRANKL, P.: *Židia v Žiline*. Žilina : Edis, 2009. s. 325.

Sociokultúrne a etické determinanty identity Európy

Ján Pavol II. 30 marca 2001 adresoval účastníkom Zhromaždenia Komisie Biskupov Európskej Únie tieto slová: „*Spojenie štátov EU nemôže ostať výlučne kontinentálnou geografickou a hospodárskou štruktúrou, ale má sa stať predovšetkým kultúrnym a duchovným porozumením (dohodou, zhodou), vytvoreným, sformovaným na ceste plodného spojenia rozmanitých a dôležitých hodnôt a tradícií (...)*“.[561] Tento citát poukazuje na dôležitú otázku týkajúcu sa budúceho smerovania Európy a od odpovedí na ňu závisí jej existencia. Zároveň pripomína veľmi dôležitú pravdu, že Európa je založená na kresťanských koreňoch a odchod od nich predstavuje veľkú hrozbu nielen vo vzťahu k jednotlivcovi, ktorý je čoraz viac osamotený a stráca zmysel svojho života alebo vo vzťahu k celej spoločnosti, ktorá stráca svoj duchovný rozmer. O týchto hrozbách hovoril Ján Pavol II. vo svojej posynodálnej apoštolskej exhortácii *Cirkev v Európe*, v ktorej poukazuje predovšetkým na stratu kresťanskej pamäti a zabúdanie na dedičstvo. Tento proces je sprevádzaný istým druhom praktického agnosticizmu a náboženskej ľahostajnosti. Dnes čoraz viac sa zviditeľňujú pokusy vytvárať obraz Európy, odtrhnutej od svojho koreňa, od kresťanskej duše, obraz založený výlučne na vedecko-technickom svetonázore, vyzdvihujúci jedine ekonomicko-hospodársky a materiálny rast spoločenstiev a národov. V takto formujúcej sa Európe je dnes veľmi ťažko žiť podľa viery v Ježiša Krista a ešte ťažšie je Ho vyznávať v mnohých oblastiach verejného života.[562]

Spomínané javy a hrozby neostávajú bez následkov.[563] Namiesto nádeje prinášajú strach pred budúcnosťou, vnútorná prázdnota, ktorá trá-

561 JÁN PAVOL II.: *Europa wymaga na nowo pracy misyjnej*. (Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Komisji Episkopatów Uii Europejskiej, Watykan, 30. 03. 2012). In: *Losservatore Romano*. poľ. vyd. , 22/2001, č. 5. s. 29.

562 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (07.05.2010). KAPELLARI, E.: *Europa 2001*. Nadzieje, doświadczenia, wyzwania. In: *Moralny fundament Europy czyli o cywilizację życia*. Ed. T. Styczeń. Lublin 2002. s. 157-158. PAĽA, G.: *Mediálna problematika v Katolíckej náboženskej výchove*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 51-74.

563 PAĽA, G.: *Služba masmédií pri ohlasovaní viery*. In: *Teologické súvislosti mediálnej problematiky v katechéze*. Prešov : GTF PU, 2009. s. 71-86.

pi mnohých ľudí, strata zmyslu života. Pápež ďalej poukazuje na to, že k prejavom tohto existenciálneho strachu patrí najmä dramatický pokles pôrodnosti a úbytok kňazských a rehoľných povolaní, atď. „*Dnešná Európa prežíva vážny problém krízy rodiny a úpadok v samotnom ponímaní rodiny, pokračovanie alebo nové výbuchy etnických konfliktov, oživovanie určitých rasistických postojov, napätia medzi náboženstvami, egocentrizmus, ktorý opantáva jednotlivcov i skupiny, pribúdanie všeobecnej mravnej ľahostajnosti a kŕčovitého sledovania vlastných záujmov a privilégií*."[564] K tomu dochádza kontext globalizujúceho sa sveta, ktorý predstavuje hrozbu, že namiesto väčšej jednoty ľudstva nastane potláčanie najslabších a rozmnoženie počtu chudobných na zemi.

Na mieste je položiť si otázku, na akú stranu sa v konečnom dôsledku prikloní Európa, na stranu vznikajúcej súčasne novej kultúry bez prínosu kresťanstva, ovplyvnenej masovokomunikačnými prostriedkami, ignorujúcej zásady Evanjelia a univerzálne zásady a hodnoty, či tiež sa vráti ku svojim koreňom a bude nielen hlásať, ale skutočne chrániť a rešpektovať tie mravné a etické princípy, ktorých základom je dôstojnosť človeka, stvoreného na obraz Boží a Jeho podobenstvo. K tej prvej, označovanej kultúrou smrti, podľa pápeža patrí čoraz viac rozširovaný náboženský agnosticizmus, spojený s hlbokým mravným a právnym relativizmom, ktorý má svoje korene v strate pravdy o človeku ako základe nedotknuteľných práv každého jednotlivca.[565]

Dynamika spoločnosti

V sociológii oddávna prebieha diskusia, ktorá sa dotýka podstaty sociálnych zmien v súčasných vysoko rozvinutých spoločnostiach západnej Európy. Podľa niektorých sociológov západné spoločnosti vstupujú do novej fázy vývoja, zvanej postmodernou, pre iných je to ešte pokračovanie novej, rozvinutej, radikálnej, pokročilej, reflexívnej, neskoršej modernity. Pre niektorých postmodernita je prejavom hlbokej krízy modernity a jej hodnôt.[566] V súčasnosti sme svedkami rozpadu a enormnej kritiky konceptu modernity. Ako to výstižne popisuje J. Tiňo vo svojom článku „*Globalizácia: výzva alebo hrozba?*", optimizmus

564 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (07.05.2010)

565 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (07.05.2010)

566 MOTAK, D.: *Nowoczesność i fundamentalizm*. Ruchy antymodernistyczne w chrześcijaństwie. Kraków, 2002. s. 19-22.

zakladateľov osvietenstva sa rozplynul. Dnes konštatujeme, že ich predpoklady, že svet bude pevne kontrolovaný, dobre organizovaný a predvídateľný, sa nenaplnili. Stalo sa to, čo mnohí tušili, že je to utópia, ktorá povedie k prísne kontrolovanému svetu. A tak všetky nadmieru optimistické očakávania, podľa ktorých mal automaticky prísť ľudsky dôstojný vek, sa nesplnili. Človeku je stále vlastný ničivý pud k agresii a deštrukcii, po odstránení starých antagonizmov môže a bude nasledovať vytváranie nových. Svet je poznačený neistotou. Nevieme odhadnúť ani to, čo bude zajtra. Kto napríklad dokáže odhadnúť, kam nás dovedie prudký rozvoj informačnej technológie? *Nikto!* Lebo tieto zmeny sú nepredvídateľné. Je to naopak. Namiesto toho, aby svet bol predvídateľný, je nevyspytateľný a rozvrátený. Okrem toho dostatočnú istotu neprináša ani veda a technológia. Heisenbergov princíp neurčitosti a Gödelova veta o nemožnosti dokázať, že ľubovoľný matematický systém je konzistentný a úplný, sú príkladom obmedzení vo vede.[567]

Civilizácia, v ktorej žijeme, vchádza do novej fázy svojich dejín. Okrem rýchlych a prudkých intenzívnych zmien, ktoré sa uskutočňujú v takmer všetkých oblastiach ľudského života, máme do činenia s fundamentálnym prehodnotením skutočnosti. Čoraz častejšie sa zdôrazňuje, že v druhej polovici 20. stor. sa skončila éra modernity a novoveku, ktorá sa v oblasti myslenia charakterizovala snahou o dosiahnutie precízneho, racionálneho a vedeckého poznania objektívnej reality a v sfére ľudského konania snahou o dosiahnutie vysokej miery efektivity a účinnosti vo všetkých rozhodnutiach a predsavzatiach. Tieto nové tendencie získavajú rozmer procesu, ktorý je pomenovaný postmodernou.[568]

Postmodernita netvorí komplexnú presne vymedzenú doktrínu, nie je tiež uceleným životným štýlom, ale určitým súborom rôznych smerov, ideí a tendencií. Postmoderná spoločnosť je sklamaná z modernity, nedôverujúca konštruktívnemu racionalizmu, odmietajúca ideu pokroku, predvídateľnej a plánovateľnej budúcnosti. Postmoderná spoločnosť je spoločnosťou bez univerzálneho hodnotového systému, ohrozená ekologickými katastrofami. Je výrazom sebareflexie spoločnosti v stave krízy.[569]

---

567 Článok dostupný na internete. In: *http://www*.uski.sk/frm_2009/publikacie/zborniky/zbornik-2009-1-02.html. (10. 03. 2011). KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Praha, 2006, s. 43.

568 http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/ponowoczesnosc_wychowanie.html.

569 Veľký sociologický slovník. Ed. M. Petrusek. Praha, 1996. s. 1203; LUŽNÝ, D.: *Řad a moc*. Vybrané texty ze sociologie náboženství. Brno, 2005. s. 267-268. SLIVKA, D.,

Pluralistické spoločnosti, vchádzajúce do postmodernej fázy vývoja spoločnosti, charakterizuje strata absolútnej platnosti a nedotknuteľnosti hodnôt a morálnych noriem.[570] V každodennom živote sa odchádza od toho, čo je správne (hodnoty) a orientuje sa na to, čo je výhodné, čo prináša zisk.[571] Znamená to, že sa mení aj každodenný svet. Máme do činenia s úplne inými sieťami sociálnych interakcií a vzťahov, líniami konfliktov, politických foriem spolupráce. V tom procese reflexívnej modernity inštitúcie priemyselnej spoločnosti strácajú svoj dávny vplyv a význam, svoje historické základy, stavajú sa vnútorne protikladné, konfliktogénne, závislé od individuálnych predispozícií a volieb jednotlivca. Spomínaný U. Beck poukazuje na to, že moderná spoločnosť produkuje z druhej strany viaceré riziká. Vedená vidinou neustáleho zvyšovania svojho vlastného výkonu zaťažuje spoločnosť a životné prostredie, ktoré sa neustále kumulujú a ich dôsledky sa vymykajú spod predvídateľnej kontroly. Účinnej kontrole sa vymykajú tiež najmodernejšie technologické postupy, či už v oblasti výroby chemikálií, atómovej energie alebo génového inžinierstva. Riziká a strach s nimi spojený problematizujú samotné základy legitimity modernej spoločnosti, ktorá bola získaná vďaka tomu, že moderná spoločnosť bola považovaná za celok, systém schopný s vysokou účinnosťou riešiť problémy jednotlivca a spoločnosti. Viaceré organizácie a inštitúcie vznikli s cieľom podieľať sa na redukovaní chudoby, sociálnych nerovností, zaostalosti vo vzdelaní a podobne, avšak recepty a snahy uzdravenia a vyriešenia problémov spoločnosti sa stali kontraproduktívne.[572] Jednotliví autori v tomto kontexte poukazujú na zmenu v hodnotovom systéme jednotlivca a spoločnosti pod vplyvom modernizácie a globalizácie. Táto zmena je spôsobená určitým prechodom od tzv. fázy heteronómie (prijímania morálnych noriem daných zhora alebo objektívnych noriem nemenných, zdedených v procese socializácie) k fáze morálnej autonómie (jednotlivec samostatne volí pravidlá, normy správania, ktoré vznikajú na

VALČO, M.: *Christian Churches in Post-Communist Slovakia: Current Challenges and Opportunities*. Salem : Center for Religion and Society, USA. p. 21-32.

570 MARIAŃSKI, J.: *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*. Lublin, 2006. s. 157.

571 MARIAŃSKI, J.: *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne*. Lublin, 2001. s. 13.

572 KELLER, J.: *Úvod do sociologie*. Praha, 2005. s. 43-44.

základe zmluvy alebo dohody v spoločnosti).[573] Na tomto mieste je dôležité poznamenať, že z pohľadu sociológie normy a hodnoty spoločnosti nie sú dane objektívne, ale sú produktom konsenzu alebo výtvorom spoločnosti, dohody v nej. Na základe tejto teórie, amerického sociológia Ronalda Ingleharta, v postmodernej spoločnosti máme do činenia s prechodom od hodnôt nasmerovaných na pretrvanie, zabezpečenie, k hodnotám nasmerovaným na sebaexpresiu, sebavyjadrenie.[574]

Hodnoty a ich funkcie

Ako odpoveď na šíriacu sa v Európe kultúru smrti poukazuje sa dnes, medzi inými na nevyhnutnosť návratu k Evanjeliu a morálnym hodnotám, ktoré sú univerzálne, sú spoločné pre všetkých. Sú základom vzájomného porozumenia a jednoty všetkých účastníkov sociálneho, politického, ekonomického alebo tiež medzinárodného života. Na nich založený konsenzus je podmienkou formovania a budovania skutočného sociálneho, morálneho, politického a národného poriadku.

Prvú sociologickú definíciu hodnôt nachádzame u W. I. Thomasa a F. Znanieckiego. Pod pojmom hodnota chápu každý fakt, ktorý ma empirický obsah dostupný členom sociálnej skupiny a tiež význam, z ohľadu na ktorý sa môže stať predmetom činnosti. Takto chápané hodnoty majú charakter objektívny, vonkajší vo vzťahu k jednotlivcovi, ktorý ich pociťuje ako predmety orientácie. V tomto prípade môžeme povedať, že sú to činitele, ktoré veľmi často rozhodujú o správaní človeka, o tom čo si vyberie ako predmet svojej orientácie a správania. Týmito predmetmi orientácie môžu byť tak elementy prirodzeného prostredia ako aj umelecké diela, náboženské presvedčenia,[575] technické výrobky a tiež vedecké teórie.[576]

---

573 ZDZIECH, P.: *Globalizacja, rozwój ekonomiczny i wartości o procesach unifikujących świat i ich wpływie na sferę aksjologii z perspektywy teorii przemiany wartości Rolanda Ingleharta*. In: *M*. Libiszowska – Żółtkowska, Religia i religijność w warunkach globalizacji, Kraków, 2007. s. 41-53.

574 The Inglehart Values Map: http://www.worldvaluessurvey.org/statistics/some_findings.html 15. 06. 2009; ZDZIECH, P.: *Globalizacja, rozwój ekonomiczny i wartości o procesach unifikujących świat i ich wpływie na sferę aksjologii z perspektywy teorii przemiany wartości Rolanda Ingleharta*. In: *M*. Libiszowska – Żółtkowska, Religia i religijność w warunkach globalizacji, Kraków, 2007. s. 41-53.

575 SLIVKA, D.: *Židovská synagogálna liturgia ako znak religiozity a viery*. In: *Doświadczenie władzy*.Krakow : Uniwersytet Papieski Jana Pawla II., 2012. s. 220-230.

576 THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F.: *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Warszawa, 1976, s. 54-63. Porov. Valore sociale. In. Dizionario di sociologia. Ed. L. Gallino. Torino, 1978. s. 739.

Jednou z najviac rozšírených a populárnych v sociológii je definícia C. Kluckhohna. Podľa neho hodnota je precíznou koncepciou toho, čo je požadované, charakteristickou pre skupiny a jednotlivcov a zohráva dôležitú úlohu a význam pri voľbe prostriedkov a cieľov správania. Z tejto definície môžeme vykoncipovať trojitý aspekt hodnôt: emotívny – to čo je žiaduce, kognitívny (koncepcia) a volitívny (voľba, rozhodnutie). Hodnoty sú objektmi záujmov človeka a pre jeho vedomie majú úlohu každodenných orientačných bodov v sociálnej skutočnosti.[577]

Dôležitú skupinu definícií hodnôt tvoria autori, ktorí poukazujú na hodnoty ako na vzor alebo kritérium voľby, výberu určitej orientácie. Jednou z najpoužívanejších v tomto kontexte je definícia M. Rokeacha, ktorý definuje hodnoty ako štandardy, ktoré riadia správanie a prisvojené v procese socializácie sa stávajú kritériom alebo štandardom v riadení správania, pre vývoj a udržovanie postojov voči podstatným objektom a situáciám, pre ospravedlňovanie správania, atď.[578] Hodnoty rozhodujú o správaní jednotlivca a skupiny, o ich postojoch voči dôležitým objektom a iným osobám. Podobne tiež uvažuje R. Lautmann, podľa ktorého hodnoty sú kritériami voľby, čiže tým, na základe čoho sa človek rozhoduje pre to a nie iné správanie, atď. Sú kritériami voľby určitých predmetov a faktov, ktoré sa stávajú cieľom správania a snáh.[579] Známy poľský sociológ náboženstva Wl. Piwowarski definuje hodnoty ako štandardy. Podľa neho hodnoty sú to zinternalizované štandardy správania, zdedené osobami a prisvojené v procese socializácie a v kultúrnom kontexte určitej spoločnosti.[580]

Tieto štandardy (modely, vzory) sú prijímané v procesoch primárnej a sekundárnej socializácie. Narastajú spontánne v priebehu historicko–kultúrneho vývoja v určitej spoločnosti. Vždy sú podmienené časom a priestorom. Môžu sa stať hodnotami sociálnymi v prípade, keď naberú význam a uznanie, akceptáciu v sociálnej a spoločenskej úrovni. Preto nie sú to len hodnoty jednotlivcov, ale i širších sociálnych skupín alebo tiež celej spoločnosti, alebo ešte širšie viacerých spoločností (napr. ľud-

577 KLUCKHOHN, C.: *Values and Value Orientation in the Theory of Action*. In: *Toward a general theory of action*. Ed. E. E- Shills. Cambridge , 1959. s. 395.

578 ROKEACH, M.: *Beliefs, Atitudes and Values, San Francisko, 1976, s*. 156-157. ROKEACH M.: *The Nature of Human Values, New York 1973*. s. 3-25.

579 LAUTMANN, R.: *Wert und Norm Begrieffsanalysen fur die Sociologie*. Koln, 1969, s. 105, 98-112.

580 PIWOWARSKI, W.: *Socjologia Religii*. Lublin 1996, s. 242; HEPP, G.: *Zerfall der politischen Kultur*. Wertvorstellungen im Wandel. Koln 1984. s. 4.

ské práva sú akceptované ako základné hodnoty v celej Európskej únii). Veľmi dôležitú úlohu zohráva v tom prípade sociálno–historicky kontext, pretože on vplýva na charakter a sociálny význam hodnôt.[581]

Sumarizujúc spomínané definície, môžeme poukázať na to, že hodnota, zo sociologického hľadiska je vedomou alebo nevedomou predstavou o tom, čo je žiaduce. Vystupuje v niekoľkých významoch: 1. ako objekt, nejaké cenené dobro, statok, 2. postoj k objektu (objekt tento je považovaný za dobrý, správny), 3. merítko pre rozhodovanie a správanie. V tomto význame v sociológii je dôležitým prameňom záujmu, pretože v mnohých situáciách vytvára kritéria pre posudzovanie správnosti konania, správania a miera záväznosti hodnôt umožňujú posúdiť mieru integrácie spoločnosti. Sú aj iné významy hodnôt, ktoré pre nás v tejto chvíli nesú však dostatočne zaujímavé.[582]

Európa ako spoločenstvo hodnôt a kultúry

Proces rozširovania Európskej Únie otvára s celou svojou intenzitou problém a otázku budúcich duchovných základov a hodnôt, ktoré majú zaručiť jednotu v rôznorodosti a mnohosti rozšírenej Európy. Európa potrebuje dušu. Nevyhnutným predpokladom je návrat k základným hodnotám, ktoré sú pilierom vzájomného porozumenia a konsenzu medzi rôznymi národmi, menšinami a skupinami. Vzniká otázka, ktoré sú to základné hodnoty.

V súčasných definíciách sa zdôrazňuje, že základné hodnoty sú hodnoty centrálne, okolo ktorých vládne všeobecný konsenzus a zhoda, súlad v určitej sociálnej skupine.[583] Pod pojmom základné hodnoty chápeme menší alebo väčší súhrn hodnôt akceptovaných všetkými alebo prinajmenšom väčšinou členov spoločnosti, na základe ktorých dochádzajú oni k konsenzu, dialógu a začínajú pozitívnu spoluprácu a kooperáciu pre spoločné dobro. Sú to také hodnoty ako dôstojnosť človeka, ľudské práva, život, sloboda, pravda, rovnosť, spravodlivosť, pluralizmus, národ, demokracia, solidarita, mier, láska. V tejto definícii sa kladie dôraz na integračnú funkciu základných hodnôt. V tomto prípade sú

581 PIWOWARSKI, W.: *Młodzież a wartości podstawowe*. In.: *Religia w dobie przełomu w Polsce*. Ed. L. Adamczuk. Warszawa, 1991. s. 106-134.

582 Veľký sociologický slovník. Ed. M. Petrusek. Praha, 1996. s. 375-377. SORYS, S.: *Nowoczesne gospodynie pamietaja o tradycji*. In: *Fundusze Europejskie dla Malopolski nr*. 7. Krakow : Urzad Marszalkowski Województwa Malopolskiego, 2013.

583 STYK, J.: *Chłopskie wartości podstawowe*. In.: *Wartości a struktura społeczna*. Ed. S. Marczuk, Rzeszów 1990. s. 138.

základom budovania konsenzu u väčšej časti spoločnosti. Tento konsenzus je budovaný prostredníctvom dialógu. Jeho cieľom je spoločné dobro, blaho všetkých členov spoločnosti. Spoločnosť sa integruje okolo týchto hodnôt a pôsobí pre spoločné dobro. Tieto hodnoty sú mostom, ktorý spája vládne a administratívne inštitúcie štátu s obyvateľmi určitej spoločnosti.[584] Preto základné hodnoty sa stávajú fundamentom vzájomného porozumenia medzi všetkými silami spoločnosti. Takto chápané základné hodnoty môžu byť prítomné jedine v štátoch úplne demokratických a pluralistických. Počas panovania totalitného systému v komunistických štátoch boli prítomné dva systémy základných hodnôt: jeden bol nanútený štátnou mocou (ateistická koncepcia človeka, úzko chápaný pokrok, sociálna spravodlivosť, rovnosť, vládnuca strana atď.). Na druhej strane fakticky existujúci systém základných hodnôt, vyplývajúci z národných tradícií a kultúry. Boli to hodnoty hlboko zakotvené v tradícii a kultúre určitého národa alebo spoločnosti, často spojené s kresťanstvom (sloboda, demokracia, náboženstvo, patriotizmus, tolerancia, samostatnosť, nezávislosť, dôstojnosť človeka, ľudské práva atď.) Ony formovali celé storočia kultúru a identitu národa a spoločnosti. Zohrávali veľmi dôležitú úlohu pri ochrane národnej a kultúrnej identity.[585]

Cirkev pripomína, že zabúdajúc na fundamentálne hodnoty európskej kultúry dôraz sa kladie na záujmy etnického spoločenstva, rasy, triedy alebo určitého štátu, a to vedie v konečnom dôsledku k tragédií. Preto hlavnou úlohou a zadaním súčasných spoločností na úrovni lokálnej a medzinárodnej a aj zadaním Cirkvi, je opätovné odkrytie fundamentálnych hodnôt. Toto odkrytie je podmienkou budovania lepšej budúcnosti v Európe a vyžaduje zapojenie sa a spoluprácu medzi všetkými vrstvami pluralistickej spoločnosti.[586] Týka sa to aj Európskej Únie, ktorá si musí byť vedomá toho, že sa nemôže zaobísť bez základných hodnôt a ich realizácie, uskutočňovania.

L. Roos tvrdí, že tieto hodnoty vyplývajú z kresťanského obrazu človeka (základom tohto obrazu je biblická antropológia) a boli zin-

584 PIWOWARSKI, W.: *Socjologia religii, Lublin, s*. 243. LUHMANN N.: *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego*. Warszawa 1994. s. 148.

585 PIWOWARSKI, W.: *Socjologia religii*. Lublin, s. 241. Porov. PIWOWARSKI W.: *Podstawowoe wartości społeczeństwa polskiego*. In. Religie i Kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych. Ed. I. Borowik, A. Szyjewski, Krakow 1993. s. 26.

586 DROŻDŻ, B.: *Wychowawcza funkcja Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym*. Legnica 1997. s. 25.

štitucionalizované politicky v historickom procese. Poukazuje na také základné hodnoty demokracie ako sloboda, mier, spravodlivosť, láska, národ. Bez realizácie týchto hodnôt celou spoločnosťou a štátom nie je možný konsenzus, sociálny poriadok, vzájomné spolunažívanie všetkých obyvateľov. Najdôležitejšou spomedzi všetkých hodnôt je človek. Ide hlavne o úctu voči celému človeku, jeho autonómie ako hodnoty a nielen ako nejakej pracovnej sily, predmetu alebo abstrakcii. Ide o úctu voči všetkým ľudom a spravodlivosť, bez ktorej ľudia sú zredukovaní do úlohy prostriedkov a veci, predmetov.[587]

Ďalší autor J. Stimpfle poukazuje na to, že tieto hodnoty sú hlboko zakorenené, zakotvené v ľudskej prirodzenosti a tam majú svoj zdroj, pôvod. Spomínaný autor nerozlišuje základné hodnoty katolícke alebo liberálne, socialistické. Cirkev z dôvodu svojej misie, poslania, chráni tieto hodnoty a zdôrazňuje potrebu ich uskutočňovania a realizovania. V kontexte kresťanstva tieto hodnoty naberajú hlbší význam a zdôvodnenie.[588] Ony sú objektívne a nezávisia od preferencií alebo záujmov jednotlivých skupín alebo inštitúcií, jednotlivcov. Vymedzuje nasledovné hodnoty: dôstojnosť ľudskej osoby, život, pravda, láska, spravodlivosť, solidarita, vernosť, mier.

Podľa spomínaných autorov základné hodnoty dávajú orientáciu a cieľ tak v individuálnom, ako aj sociálnom živote jednotlivca. Každý človek vo svojej podstate je otvorený na život, pravdu, lásku, spravodlivosť, solidaritu. Ťažkosti a problémy, konflikty, sa objavujú vtedy, keď ide o ich konkrétne uskutočňovanie v praxi, v politickom alebo sociálnom živote.[589] V súčasnosti sa veľa hovorí o ľudských právach, živote, spravodlivosti, solidarite atď. Keď ide o teoretickú rovinu, tak tam nie je problém. Všetci sa zhodujú na týchto hodnotách, ako sme spomenuli. Ale zároveň tieto štáty a spoločnosti sami tieto hodnoty ničia a odmietajú. Máme tu príklad s hodnotou života. Na jednej strane celá medzinárodná spoločnosť vrátane Európskej únie zdôrazňuje život a potrebu jeho ochrany, ale na druhej strane v demokratických krajinách sú legalizované potraty a eutanázia. Podobne to je aj s manželstvom a rodinou. Všetci sa zhodujú, že rodina je základom spoločnosti, národa a štátu,

587 ROOS, L.: *Wartości demokracji a odpowiedzialność chrześcijańska*. Warszawa 199., s. 8-54. HERR, E.: *Szkic o wartościach w europejskim kontekscie politycznym*. In. Życie katolickie 9: 1990. č. 11-12, s. 7-19.

588 STIMPFLE, J.: *Die Grunwerte in der Sicht der katolischen Kirche*. Stuttgart 1979. s. 23, 11-12.

589 STIMPFLE, J.: *Die Grunwerte in der Sicht der katolischen Kirche*. Stuttgart 1979. s. 31.

ale na druhej strane súčasne sa legalizujú homosexuálne zväzky a manželstvá, atď. V pluralistických spoločnostiach, v ktorých spolunažívajú katolíci a protestanti, kresťania a nekresťania, základné hodnoty stanovia spoločnú bázu, fundament vzájomného sociálneho porozumenia, bez ktorého nie je možné vzájomné poznávanie sa, dialóg a konsenzus.[590]

Ján Pavol II. a základné hodnoty

Cirkev, vedomá si svojho poslania, misií a funkcií v súčasnom svete, čoraz častejšie poukazuje na niečo čo ma, napriek prehlbujúcej sa pluralite názorov, náboženstiev a skupín, spájať rôzne sociálne skupiny, spoločnosti a národy pre všeobecné dobro. Tým niečím sú vlastne základné hodnoty, ktoré majú svoj prameň v prirodzenom zákone a sú spoločné pre každého človeka a spoločnosti. Cirkev pozýva prostredníctvom svojho učenia, aby v dobe konzumu, nihilizmu a narastajúcej sekularizácie a laicizácie ľudia a národy došli ku konsenzu na báze základných hodnôt a ich realizácie v praxi.

Už pápež Pavol VI. si všimol problém základných hodnôt a poukazuje na ne v kontexte otázky pluralizmu, ktorého však podmienkou musí byť konsenzus okolo základných hodnôt a ich uskutočňovania a realizácie v každodennom živote. Samozrejme pluralizmus znamená viac ako prirodzenú skutočnosť, že spoločnosť sa skladá z mnohých jednotlivcov a skupín. Znamená skôr, že jednotlivci a skupiny principiálne konajú samostatne a rovnoprávne a navzájom si konkurujú. Preto sa pluralizmus stále viac rozvíja vo všetkých oblastiach a aktivitách spoločnosti: ako ekonomicky a sociálny pluralizmus v konkurencii podnikov, zamestnaneckých skupín a ich zväzov, ako kultúrny a vedecký pluralizmus, náboženský a svetonázorový pluralizmus, politický pluralizmus strán atď.[591] Vo svojej encyklike *Populorum progresio* tvrdí, že kresťan odmieta doktrínu založenú na materialistickej a ateistickej filozofii, ktorá nerešpektuje ani náboženstvo, ani slobodu, ani ľudskú dôstojnosť; tam však kde tieto najcennejšie hodnoty sú zabezpečené, je možná spoluprá-

590 RAABE, F.: *Der Streit um die Grundwerte, s*. 5-7. NOJIRI, T.: *Wartości jako warunek istnienia demokracji*. In: *Społeczeństwo 10: 2000, č*. 2, s. 239. KIMMINICH, O.: *Was sind Grundwerte*. Düsseldorf 1977. s. 10. LEHMANN, K.: *Grundwerte in Staat und Gesellschaft*. In: *Herder Korrespondenz 31: 1977*. z. 10, s. 13-18.

591 SUTOR, B.: *Politická etýka, Trnava, 1999*. s. 182.

ca rôznych organizácií a sociálnych, hospodárskych skupín a Cirkvi na rôznych úrovniach pre spoločné dobro všetkých (PP 39).[592]

Ján Pavol II. spája pojem základných hodnôt s kultúrou. Poukazuje najprv na mnohosť, zložitosť a rôznorodosť ľudských kultúr. Každá z nich sa odlišuje od seba svojou vlastnou, špecifickou históriou a sformovanými v priebehu dejín charakteristickými črtami a vlastnosťami, ktoré svedčia o ich jedinečnosti. Vo všetkých kultúrach možno vymedziť spoločné a nemenné elementy. A to sú základné hodnoty spoločné pre všetky kultúry a zakotvené v prirodzenosti človeka.[593] V týchto hodnotách ľudstvo vyjadruje svoje najdôležitejšie črty a vlastnosti.[594] Ďalej poukazuje Ján Pavol II. na základné hodnoty ako podmienku existencie demokratického štátu. Vymedzuje nasledovné hodnoty: dôstojnosť človeka, rodina, spoločné dobro, sloboda, spravodlivosť, láska, mier, demokracia. Základom všetkých je však ľudská osoba ako hodnota najviac fundamentálna.[595] Vo svojom učení však zdôrazňuje aj iné, a to solidaritu, život, výchovu atď.

Ján Pavol II. poukazuje, v kontexte hospodárskej a politickej integrácie Európy, na hlbokú krízu hodnôt: „*Hoci má k dispozícii množstvo prostriedkov, pôsobí dojmom, akoby jej chýbal rozmach, ktorý by živil jej spoločné projekty a dával jej obyvateľom nové dôvody na nádej.*“[596] V kontexte súčasnej doby, kde čoraz viac možno spozorovať negatívny jav, akým je prehlbovanie sa sociálnej a ekonomickej nerovnosti vo svete (kontrast medzi bohatými a chudobnými štátmi, sociálne rozdiely v jednotlivých krajinách), Ján Pavol II. tvrdí, že prvou a základnou hodnotou, ktorú treba rozširovať je solidarita, ktorá však musí byť spojená s ďalšou hodnotou a tou je spravodlivosť, ktorá sa dožaduje nielen dávania chudobným z toho, čo je zvyšné, ale predovšetkým pomoc v oblasti

592 Papež hovorí: „ Každá sociálna činnosť sa viaže na určité učenie. Kresťan nemôže súhlasiť s učením, ktoré sa zakladá na materialistickej a ateistickej filozofii, ktoré nerešpektujú ani náboženské zameranie života na svoj konečný cieľ vo večnosti, ani ľudskú slobodu a dôstojnosť. Avšak pod podmienkou, že sú tieto hodnoty zabezpečené, určity plutalizmus profesijných a odborových organitacii je prípusný a v istom zmysle užitočný, ak chráni slobodu a vyvoláva zápolenie“ (PP 39).

593 SLIVKA, D.: *Biblia ako fundament sociálnych a kultúrnych hodnôt*. In: *Vplyv medií na sociálne a kultúrne hodnoty súčasnosti*. Prešov : GTF PU, 2010. s. 7-27.

594 JAN PAVOL II.: *Dialog między kulturami drogą do cywilizacii miłości pokoju*. In: *Społeczeństwo 11: 2000*. č. 1, s. 132-138.

595 Ľ Osservatore Romano, 10: 1989. č. 9, s. 26.

596 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (30.04.2011).

zapájania sa do procesu hospodárskeho a civilizačného vývoja.[597] Ďalšou aktuálnou hodnotou zdôrazňovanou v tom kontexte je mier, ktorý je cieľom každej spoločnosti a spoluexistencie ľudí v spoločnostiach národných a medzinárodných. Demokratický štát existuje alebo zaniká spolu s pravdami a hodnotami, ktoré vyjadruje a rozširuje. Nie sú určené a ustanovené hlasmi väčšiny, ale vyplývajú zo zásad zákona vpísaného Bohom v srdci človeka.[598] Majú korene a zdroj v samej prirodzenosti človeka, a preto musia stanoviť základ každého spolunažívania medzi ľuďmi. Ľudská prirodzenosť je ich prvým a bezprostredným zdrojom.

Ján Pavol II. varuje pred redukovaním vízie zjednotenej Európy výlučne do jej aspektov ekonomických a politických. Povzbudzuje zároveň k budovaniu novej trvácnej jednoty Európy na fundamente základných hodnôt, ktoré boli jej formujúcim činiteľom, s povšimnutím bohatstva a rôznorodosti kultúr a jednotlivých národov. Okrem cieľov ekonomických a politických zjednotenej Európy, najdôležitejším cieľom je potvrdenie, obhajoba a preukazovanie duchovných hodnôt, ktoré sa nachádzali pri začiatku jej existencie a stanovili jej fundament.[599]

Základné hodnoty sú podľa sociálneho učenia cirkvi v svojej podstate kresťanské, ale majú tiež univerzálny význam. Cirkev, v súlade so svojou misiou a povolaním, obhajuje a chráni tieto hodnoty, ktoré sú vyjadrením uznania dôstojnosti človeka a stanovia podstatu a základ sociálneho a politického života. Cirkev samozrejme je otvorená na spoluprácu s rôznymi skupinami a politickými subjektmi a inštitúciami, ktorých cieľom je realizácia a zachovávanie základných hodnôt.[600] V perspektíve kresťanstva univerzálne ľudské hodnoty, také ako dôstojnosť človeka, ľudské práva, spoločné dobro, láska, spravodlivosť, mier, národ získavajú novú dimenziu vďaka ich chápaniu vo svetle a v perspektíve Evanjelia a evanjeliového zákona lásky. Encyklika *Evangelium Vitae* poukazuje na to, že treba nanovo objaviť, odkryť existenciu ľudských a morálnych hodnôt, ktoré prináležia k samej podstate a prirodzenosti človeka, ktoré vyplývajú z pravdy o človekovi a vyjadrujú a chrá-

597 JAN PAVOL II.: *Dialog między kulturami, s*. 137.138; STRZESZEWSKI, CZ.: *Katolicka nauka społeczna*. Lublin 1994. s. 327-328.

598 L' Osservatore Romano, 17: 1996. č. 1, s. 11.

599 IRMLER, K., STRÓŻYŃSKI, J.: *Integracja europejska jako wyzwanie*. In: *Społeczeństwo*. Warszawa 1999. s. 16-19. LAUBIER de P.: *Myśl społeczna Kościoła katolickiego*. Kraków, 1988. s. 79. JAN PAVOL II: O Państwie. Kraków 2001. s. 71.

600 STIMPFLE, J.: *Die Grunwerte in der Sicht der katolischen Kirche*. Stuttgart, 1979. s. 11-12.

nia ľudskú dôstojnosť. Ďalej pápež zdôrazňuje, že sú to hodnoty, ktorých žiaden jednotlivec ani väčšina, ani žiaden štát nemôžu tvoriť, vytvárať, meniť alebo ničiť, ale musia je uznať a pomáhať v ich uskutočňovaní a šírení, a to je podmienkou vývoja zdravej demokracie a budúcnosti spoločenstiev (EV 71).[601]

Dôstojnosť ľudskej osoby je hodnotou najvyššou tak v individuálnom, ako aj v sociálnom živote. Je hodnotou, o ktorej nikto nemôže rozhodovať, ani dokonca sám človek nemôže ju porušovať. Dôstojnosť ľudskej osoby tvorí fundament sociálneho poriadku a ľudských práv. „*Povinnosť rešpektovať dôstojnosť každej ľudskej bytosti, v ktorej prirodzenosti sa odzrkadľuje obraz Stvoriteľa, zahŕňa aj dôsledok, že s osobou sa nemôže zaobchádzať podľa ľubovôle. Ten, kto má väčšiu politickú, technologickú, či ekonomickú moc, nesmie ju zneužiť na to, aby porušoval práva tých menej úspešných*."[602] Najhlbšia a najpresvedčivejšia motivácia týkajúca sa dôstojnosti človeka sa nachádza v Biblii: človek ako stvorenie nosí v sebe obraz a podobenstvo Boha (Gn 1, 27). Prvou úlohou spoločnosti, podľa Jána Pavla II. je chrániť ľudskú dôstojnosť ako nedotknuteľnú.[603] Tyká sa to tiež spoločnosti a politickej moci. Táto hodnota je základom všetkých hodnôt. Kresťanská tradícia ju uznáva ako fundament a jadro sociálneho, politického a národného života. Potvrdzuje to v konštitúcii *Gaudium et Spes* II. Vatikánsky koncil: „*Lenže čo je vlastne človek? On sám vyslovil a vyslovuje o sebe mnoho rozmanitých, ba i protichodných názorov, podľa ktorých sa často vynáša ako ničím nepodmienená norma, alebo upadá až do zúfalstva (...) Cirkev hlboko pociťuje tieto ťažkosti a poučená Božím zjavením, je schopná na ne odpovedať a opísať pravé položenie človeka, vysvetliť jeho slabosti a zároveň umožniť správne poznanie jeho dôstojnosti a povolania*" (GS 12). Sväté Písmo poukazuje na človeka ako na pána a vládcu celého stvorenstva: "*A spravil si ho málo menším od anjelov, slávou a počestnosťou korunoval si ho. Dal si mu vládu nad dielami svojich rúk a všetko si mu vložil pod nohy*"(Ž 8, 5-7). Táto pravda o dôstojnosti ľudskej osoby bola neustále hlásaná tiež Ježišom Kristom a nachádza svoje potvrdenie v učení Cirkvi. Základom kresťanského chápania dôs-

601 Orędzie biskupów polskich o potrzebie dialogu i tolerancji w warunkach budowy demokracji. In: *Społeczeństwo 1995*. č. 3, s. 613-631. EV, 71.

602 Posolstvo Svätého Otca Benedikta XVI. k Svetovému dňu pokoja. 1. január 2007. In: *http://www*.kbs.sk/?cid=1167216412 (09.05.2011.).

603 MUSZYŃSKI, H.: *Jedność Europy ze szczególnym uwzględnieniem historycznej roli Gniezna*. In: *Moralny fundament Europy*. Lublin, 2002. s.176.

tojnosti človeka ako základnej hodnoty sú dve pravdy: pravda o stvorení človeka na obraz a podobenstvo Boha a pravda o Božom synovstve ľudí. Človek je pozvaný k životu s Bohom a k Bohu ako definitívnemu cieľu smeruje. Človek je preto absolútnou a nedotknuteľnou hodnotou sám v sebe, pretože nemá svoj počiatok v národe alebo štáte, ale v Bohu, ktorý ho spasil a vykúpil. Dejiny sveta a ľudstva sú často svedkom viacerých negatívnych a zlých skúsenosti, kedy človek a jeho dôstojnosť boli šliapané a opovrhované.[604] V tom kontexte Ján Pavol II. poukazuje na to, že v súčasnosti je rozšírená snaha presadiť antropológiu bez Boha a bez Krista. Človek sa pokladá za „*absolútny stred celého bytia, pričom sa mu mylne dáva miesto Boha a zabúda sa, že nie človek stvoril Boha, ale Boh človeka. Zabudnutie na Boha priviedlo k úpadku človeka. (...). V tejto súvislosti vznikol veľký priestor na vznik nihilizmu vo filozofickej oblasti, relativizmu v poznávacej, teoretickej a morálnej oblasti, pragmatizmu, či dokonca cynického hedonizmu pri utváraní každodenného života". Európska kultúra vyvoláva dojem „tichej apostázy*" zo strany sýteho človeka, ktorý si žije akoby Boha nebolo.[605]

Ďalšou hodnotou, zdôrazňovanou Cirkvou je rovnosť všetkých ľudí. Konštitúcia *Gaudium et spes* poukazuje na to, že „*všetci ľudia sú obdarení rozumnou dušou a stvorení na obraz Boží, všetci majú tú istú prirodzenosť a ten istý pôvod; ako Kristom vykúpení, majú aj to isté povolanie a Božie určenie. Práve preto, čím ďalej, tým viac musíme uznávať základnú rovnosť ich všetkých*" (GS 29). Benedikt XVI. poukazuje na príčinu mnohých napätí ohrozujúcich mier. Je to predovšetkým nerovnosť a najmä zákerné nerovnosti v prístupe k základným dobrám ako sú jedlo, voda, bývanie, zdravie; na druhej strane sú to pretrvávajúce nerovnosti medzi mužom a ženou pri uplatňovaní základných ľudských práv. Pre budovanie mieru má prvoradý význam uznanie základnej rovnosti medzi ľudskými osobami, vyplývajúcej z ich spoločnej transcendentnej dôstojnosti. Rovnosť na tejto úrovni je tiež dobrom patriacim všetkým, je to dobro, ktoré nemôže byť nerešpektované alebo hanobené bez toho, aby to nevyvolalo vážne následky ohrozujúce mier. Skutočne hlboká núdza, ktorou trpia národy predovšetkým afrického kontinen-

604 STIMPFLE, J.: *Die Grunwerte in der Sicht, s*. 26-27. Porov. SCHOOYANS, M.: *Prawa człowieka i demokracja*. In: *Społeczeństwo 10: 2000, č*. 2, s. 279-308.

605 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (30.04.2009).

tu, je príčinou násilného domáhania sa svojich práv, a preto predstavuje hroznú ranu uštedrenú mieru.[606]

Spomedzi zakladných hodnôt demokratických spoločností prvoradé miesto zaujíma sloboda, ktorá je základným atribútom ľudskej osoby. Podľa biblického popisu stvorenia človek vlastní, má právo i slobodu rozhodovania a voľby medzi dobrom a zlom. A to znamená, že on sám je zodpovedný za svoje skutky, správanie. Táto sloboda je právom človeka. Sociálne a spoločenské usporiadane je jedine vtedy humánne a demokratické, kde práva všetkých sú zabezpečované, keď vymedzuje pre svojich občanov optimálny priestor pre osobný hospodársky rast a vývoj a vymedzuje dostatočný priestor pre spoločné rozhodovanie a politickú spoluzodpovednosť.[607] Sloboda preto je prirodzeným atribútom, charakteristikou človeka, avšak nie je niečím absolútnym, pretože podlieha morálnemu, prirodzenému a nadprirodzenému právu, zákonu. Je atribútom človeka zakladajúcim sa na tom, že sa môže sebaurčiť.[608]

V tom kontexte sa vyskytuje ďalšia hodnota a tým je spoločné dobro, ktoré je základom a cieľom štátu a politickej moci. Realizácii spoločného dobra majú slúžiť všetky sociálne inštitúcie a najmä inštitúcie štátu. Cieľom štátu ako politickej spoločnosti je zaručenie, zabezpečenie realizácie spoločného dobra. Ján Pavol II. v tejto súvislosti poukazuje na ne ako na cieľ a kritérium riadiace sa politickým životom (EV 70). Spoločné dobro podľa sociálneho učenia cirkvi súhrn podmienok spoločenského života, ktoré umožňujú tak spoločenstvám, ako i jednotlivým členom dosiahnuť plnším spôsobom svoju dokonalosť.[609] Spoločné dobro určuje cieľ a zadania každej spoločnosti a najmä štátu (GS 26, MM 65, PT 58). Je hodnotou pre všetkých účastníkov sociálneho života a cirkev pozýva k tomu, aby sa táto hodnota stala duchovným a morálnym postojom.[610]

---

606 Posolstvo Svätého Otca Benedikta XVI. k Svetovému dňu pokoja. 1. január 2007. In: *http://www*.kbs.sk/?cid=1167216412 (09.05.2009.).

607 HERR, T.: *Wprowadzenie do katolickiej nauki spolecznej*. s. 67-68.

608 RAABE, F.: *Der Streit um die Grundwerte*. s. 9. KOWALCZYK, S.: *Człowiek i społeczność*. s. 162-176.

609 SLIVKA, D.: *Židovská synagogálna liturgia ako znak religiozity a viery*. In: *Doświadczenie władzy*.Krakow : Uniwersytet Papieski Jana Pawla II., 2012. s. 220-230.

610 TUROWSKI, J.: *Socjologia*. Wielkie struktury społeczne. Lublin, 1994. KOWALCZYK, S.: *Człowiek a społeczność, s*. 232-239. MARTINI, C. M.: *Rozeznanie dobra wspólnego w polityce i gospodarce*. In: *Społeczeństwo 1995*. 4. 3, s. 499-507. KONDZIELA, J.: *Moralne podstawy demokratycznego ładu społecznego*. In: *Ethos 5: 1992*. č. 2/3, s. 149-150.

Ďalšou hodnotou, ktorá zohráva dôležitú úlohu a je zdôrazňovaná v sociálnom učení cirkvi, je solidarita. Je nevyhnutná pre správne fungovanie sociálneho života a pre spolužitie rôznych osôb a skupín. Spoločnosť bez minimálneho súhlasu a snahy o vzájomnú solidaritu nie je životaschopná. Solidarita však nemôže byť chápaná len a len ako povinná láska a súcit voči iným ľuďom a nemôže byť ohraničená, obmedzená jedine voči niektorým skupinám a vrstvám. Cirkev zdôrazňuje že je fundamentom a základom človeka, bez ktorého sa nemôže dokonca zrealizovať.[611] Ján Pavol II. ju definuje ako cnosť a morálny postoj. Preto nie je len neurčeným súcitom alebo niečím povrchným voči zlu týkajúceho sa mnohých ľudí. Ba naopak, je to silná a stála vôľa angažovania sa pre spoločné dobro, čiže dobro všetkých a zodpovednosti jeden za druhého (SRS 38). V tom kontexte pápež poukazuje na úlohu Európy pri podpore a rozvíjaní globalizácie v oblasti solidarity. Táto tzv. „globalizácia solidarity" a s ňou súvisiacich hodnôt rovnosti, spravodlivosti a slobody, je nevyhnutná, ak sa má zaručiť uspokojovanie základných potrieb celej spoločnosti. Európa, podľa pápeža, zažila najmä v poslednom storočí, keď sa presadili totalitné ideológie a nacionalizmus, porušovali sa základné práva ľudí a národov kontinentu, roznecovali konflikty vnútri národov i medzi národmi. Ján Pavol II. ďalej pripomína, že na jednej strane sa musia dodržiavať a pestovať národné odlišnosti ako základ európskej solidarity, na druhej strane sa však sama národná identita môže dosahovať iba cez otvorenosť voči iným národom a cez solidaritu s nimi.[612]

Cirkev zdôrazňuje, že každá spoločnosť, napriek prehlbujúcej sa pluralite názorov, presvedčení a skupín, potrebuje dnes mať spoločný základ sociálneho života, čiže spoločných presvedčení týkajúcich sa základných hodnôt. Musí existovať niečo, čo navzájom spája, integruje. V opačnom prípade spoločenský život sa stáva utópiou a nemožnosťou. Do čias novoveku tento problém nezohrával dôležitú úlohu, a to z tohto dôvodu, že sa žilo samozrejmým spôsobom na fundamente kresťanskej viery a spoločných presvedčení týkajúcich sa hodnôt. Po tom však, keď hodnoty vyplývajúce z kresťanskej viery začali ustupovať do úzadia

611 HERR, T.: *Wprowadzenie do katolickiej*. s. 83-84. RAABE, F.: *Der Streit um die Grundwerte*. s. 5.

612 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (30.04.2010). SORYS, S.: *Aspekt wsi i rolnictwa w nauczaniu Jana Pawla II*. In: *Dziedzictwo i pamieć*. Tarnów : Centrum Edukacji w Tarnowie, 2010.

(osvetienstvo, modernizmus, vývoj technológií, materializmus), ukázalo sa, že fundament, na ktorom všetci spoločne stavali, sa stáva príliš váhavý. Ide o to, že ľudia nie sú schopní sa dohodnúť, keď ide o najdôležitejšie životné rozhodnutia, tak ako aj vo veciach každodenných a tie vnútorné spory a nezhody naberajú čoraz ostrejší charakter. A tak rôzne spoločnosti si uvedomujú čoraz viac, že pluralizmus ako taký nemá žiadnu integrujúcu silu. Prichádzame ku konštatovaniu, že každé spoločenstvo a spoločnosť potrebuje určitý základ spoločných presvedčení preto, aby mohlo určovať spoločnú cestu života, ciele zjednocujúce spoločenstvo a prostriedky potrebné k ich realizácii. Súčasný demokratický štát, svetonázorovo neutrálny, nie je schopný a ani nemôže vytvárať a určovať nové hodnoty. Môže však a aj musí, je povinný robiť všetko, čo je v jeho silách, aby tieto hodnoty chránil a podporoval.[613]

Riešenie problémov a vzniknutej krízy Ján Pavol II. vidí v návrate k základným hodnotám, ktoré prijímala s rozhodujúcim prispením kresťanstva a ktoré sa dajú vyjadriť ako potvrdenie transcendentnej dôstojnosti ľudskej osoby, hodnoty rozumu, slobody, demokracie, právneho štátu a odlíšenia politiky od náboženstva. Je to nevyhnutný predpoklad budovania nového modelu jednoty v mnohosti, vytvárania spoločenstva zmierených národov a zapojenia sa do súčasného globalizačného procesu. Len takýmto spôsobom Európa bude schopná nadobudnúť svoju pravú totožnosť.[614]

Záver

Základné hodnoty stanovia základ univerzálneho étosu vytvoreného ľudským rozumom v sociálno – historickom kontexte. Tento étos mal svoj prameň a zdroj spočiatku v kresťanstve a až neskôr, v novoveku, vznikali nové elementy rastúceho vedomia a autonómii. V centre tohto étosu sa nachádza človek, jeho dôstojnosť, ktorá je skonkretizovaná v zakladných hodnotách a je s nimi spojená. Kresťanstvo dáva týmto hodnotám hlbší význam a zmysel. Otázka základných hodnôt a orientácia na ne samozrejme ešte nevyrieši všetky problémy sveta a Európy, ani riešenia záujmových a hodnotových konfliktov. Avšak spoločnosť, ktorá sa napriek všetkým rozdielom záujmov a presvedčení usiluje zachovať poriadok vychádzajúci z uvedených základných hodnôt, je schopná

613 HERR, T.: *Wprowadzenie do katolickiej nauki spolecznej*. s. 353-355.

614 JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: *http://www*.kbs.sk/print.php?cid=1117289696 (30.04.2010).

zvládnuť svoj pluralizmus. Kresťanstvo a Cirkev môžu k tomu významne prispieť.[615] „*Nemožno pochybovať, že kresťanské náboženstvo patrí k najhlbším a určujúcim základom európskej civilizácie. V skutočnosti kresťanstvo dalo tvár Európe tým, že jej vtlačilo pečať niektorých základných hodnôt. Ešte aj moderné európske dejiny, ktoré dali svetu ideál demokracie a ľudských práv, čerpajú vlastné hodnoty zo svojho kresťanského dedičstva.*“

615 SUTOR, B.: *Politická etika*. s. 189.

Posvätné spisy monoteistických náboženstiev v kontexte medzináboženského dialógu

„Dialóg vytvárajú ľudia, ktorí sa napriek rôznym názorom dokážu v pokoji a s úprimnou láskou porozprávať s partnerom dialógu, vo vzájomnej zhode hľadať objasnenie v nedorozumeniach, zmierňovať rozpory, boje a niekedy aj odstrániť nenávisť. Práve takýto dialóg je nanajvýš potrebný a neodmysliteľný najmä medzi veriacimi rôznych náboženstiev, ak sa chceme vyvarovať vážnemu zlu, ktoré ohrozuje našu dnešnú spoločnosť.“[616] Výklad medzináboženského dialógu - rozhovoru nemožno začať inak, ako predstavením jeho predpokladov. Doba, v ktorej dnes žijeme, je nesmierne hektická a dynamická.

„Niečo v súčasnom svete sa nepochybne rúti a niečo nové povstáva. To, čo povstáva, vynára sa z dna krízy modernej civilizácie.“[617] V súčasnej premene sveta na spoločnosť, v ktorej vystupuje čoraz väčší počet kultúr a náboženstiev, pričom sa objavujú obavy z konfliktov civilizácií, sa zasadzuje za rozšírenie dialógu medzi náboženstvami, aby náboženský pluralizmus, ktorý je v ľudstve, nebol príčinou rozporov a vojen, ale prispieval k nastoleniu jednoty.

Dialóg má dvojaký účinok: pomáha nám spoznávať aj náboženstvo toho druhého a spôsob jeho vyjadrovania, druhých zas pripravuje, aby si vypočuli nás. Takto môžeme prejsť k nevtieravému informovaniu, v ktorom pri zachovaní vernosti Bohu i sebe a zároveň s otvorenosťou voči blížnemu môžeme povedať, čo vo veci, o ktorej hovoríme, tvrdí naša viera, a to bez toho, aby sa mu čosi vnucovalo, len z lásky. Takto sa rastie vo vzájomnom poznávaní. Dialóg môže pomáhať stúpencom rôznych náboženstiev, aby si uvedomili a napravili chyby a nedostatky vo svojom náboženskom živote. Niekedy môže viesť aj k prehĺbeniu viery. Ale treba uznať, že medzináboženský dialóg je tvrdý a ťažký.[618]

Čo je vlastne dialóg? Dialóg je slobodným a otvoreným stretnutím osôb, ktoré sa na báze vzájomnej rovnoprávnosti podujímajú spoločne

616 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*.Prešov : Petra,n.o., 2007. s. 7.

617 ŠTAMPACH, I.: *Život, Duch a všecho : Duchovní směry nového veku*. Tišnov: Sursum, 1993. s. 19.

618 SLIVKA, D.: *Biblia ako fundament sociálnych a kultúrnych hodnôt*. In: *Vplyv medií na sociálne a kultúrne hodnoty súčasnosti*. Prešov : GTF PU, 2010. s. 7-27.

hľadať pravdu. Dialóg je druh rozhovoru medzi osobami, ktoré sa usilujú o pochopenie názorov a postojov partnerov dialógu. V ňom dochádza aj ku konfrontácii čiastkového pohľadu na jednu a tú istú skutočnosť. Preto k dialógu patrí aj argumentácia, diskusia. Dialóg by sa nemal brániť sporným nárokom, ale má byť ústretový ku každej úprimnej mienke. Ponúka každému diskutujúcemu rovnaké možnosti. Otvára priestor na slobodnú výmenu a hľadanie, ktoré sú podmienkou na vzájomné obohatenie. V dialógu je potrebné najprv počúvať a až potom hovoriť. Dialóg bez cieľa nejestvuje. Aj keď niekedy neprichádza s hotovými riešeniami, dialóg obnovuje komunikáciu tam, kde z nedostatku vzájomnosti stroskotala. Otvára stretnutie, ktoré umožňuje prijať inakosť druhého.

„*Dialóg zostáva jedinou komunikačnou šancou tam, kde úplne zlyháva možnosť druhého pochopiť, zaradiť ho do toho istého poriadku, v ktorom som sám zaradený. Dialóg v najvlastnejšom zmysle je komunikáciou, ktorá prelamuje hranice púheho pochopenia: „dia-lóg" je prenikanie skrze poriadok myslenia, prenikanie za tento poriadok, k živej skutočnosti druhého. Transcendujúci charakter dialógu ruší tak idolatriu*[619] *akéhokoľvek konštruovaného zmyslu a umožňuje prijať zmysel, ktorý naopak konštituuje a premieňa nás. Jeho zdrojom je nekonečno, ktoré nazerám v trhlinách svojho poriadku, skrze ničotu a absurditu"*.[620] Pokojné nažívanie a toleranciu medzi stúpencami rôznych náboženstiev ešte nemôžeme považovať za medzináboženský dialóg, aj keď má nepochybne veľkú cenu. Ani vzájomná komunikácia nie je ešte dialógom. Dialóg nemá za ciel obrátenie. Ku konverzii napokon ani obvykle nevedie. Kresťan sa nestane moslimom a ani moslim kresťanom. Obom však môže dialóg pomôcť k inej, hlbšej konverzii, ktorá spočíva v pokornom návrate srdca k Bohu.

Čím je teda medzináboženský dialóg? Je vzájomným dielom, spoločným putovaním k pravde, spoluprácou na projekte spoločných záujmov. Dialóg je duchovným partnerstvom oslobodeným od komplexov a skrytých pohnútok, je postavený na vôli počúvať a učiť sa jeden od druhého. S dialógom môže jestvovať aj viera a môže sa pričiňovať o jej obohatenie. Dialógom tu rozumieme, podobne ako Deklarácia[621] o náboženskej slobode, výmenu myšlienok. Je to chápanie najvšeobecnejšie

619 uctievanie modly

620 POLÁKOVÁ, J.: *Několik poznámek ke smyslu dialogu*. In: *Filosofický časopis 46(1996), s*. 467.

621 prehlásenie, najčastejšie verejné a slávnostné

a najjednoduchšie: Jeden druhému vysvetľujú pravdu, ktorú našli – alebo o ktorej sa nazdávajú, že ju našli – aby si tak navzájom pomáhali hľadať pravdu.[622]

Predpokladom medzináboženského dialógu je postoj rešpektu a otvorenosti. Ak má priniesť zrelé ovocie, musí stavať na prijatí druhých v ich odlišnosti a ochote k spolupráci. Na spoločenskej rovine dialóg predpokladá náboženskú slobodu. Náboženská sloboda nám garantuje právo na slobodnú diskusiu o duchovných a náboženských otázkach, právo na slobodnú voľbu vyznania a jeho praktizovanie. Medzináboženský dialóg takto chráni právo každého jednotlivca na vlastné náboženské presvedčenie. Vieru nespochybňuje, ale predpokladá.[623]

V histórii ľudstva sú od pradávna aj rôzne rozkoly medzi náboženstvami. Naša každodenná skúsenosť hovorí, že spoločenstvo národov je v ohrození nepokojom vo svete. A je zahanbujúce zistenie, že za týmito nepokojmi sú i sily náboženské. V súčasnosti nám ide o to, aby sa ľudia rôznych vierovyznaní spojili. Súčasťou svedectva viery je nielen kultúra, ale tiež medzináboženský dialóg, spolupráca katolíkov s inými kresťanmi. Skalický konštatuje, že: „*Krátce řečeno, jedinec sestává tím, čím je, dobírá se své vlastní totožnosti v míře, v níž musí odpovídat na oslovující výzvy druhých. Avšak právě proto, že tento /spoločenský/ svět je vytvořen ve vědomí jedince prostřednictvím dialogu s významu plnými druhými, stává se, že jakmile se tento dialog nějakým násilným zpusobem přetrhne, začne tento svět jedince kolísat, ztrácet svou samozřejmost a vyjevovat se ako vnitřne vratký a nicotný. "*[624]

Pozastavíme sa iba na medzináboženskom dialógu monoteistických náboženstiev, čo predpokladá ich stručné predstavenie. Výraz monoteizmus je neologizmus, ktorý vznikol v novovekej filozofii náboženstva a neskôr sa stal súčasťou religionistickej terminológie i bežného jazyka. Etymologický sa monoteizmus odvodzuje z gréčtiny monos – jediný, sám; theos - Boh. Jedno božstvo je najcharakteristickejší prvok, ktorý spája tri tzv. abrahámovske náboženstvá: judaizmus, kresťanstvo a islam. Práve pôsobenie jedného Boha nám umožňuje chápať tieto náboženstva ako náboženstvo jednej rodiny. Ak odhliadneme od histo-

622 WOJTYLA, K. K.: *Pri základoch obnovy*. Bratislava: Vydavateľstvo Don Bosco. 2003. s. 20.

623 SLIVKA, D., VALČO, M.: *Christian Churches in Post-Communist Slovakia: Current Challenges and Opportunities*. Salem : Center for Religion and Society, USA. p. 21-32.

624 SKALICKÝ, K.: *V zápase s posvátnem*. Brno : Centrum prostudium demokracie a kultury, 2005. s. 260.

rických sporov o pravosť každého z nich, odhalíme, že najdôležitejším miestom kontaktu medzi judaizmom, kresťanstvom a islamom je práve téma jednoty, jedinečnosti Boha. *„Dialog s Bohem muže tedy být pro naše poznání, jak univerzálně otevírajícím přístupem ke skutečnosti vubec, tak i partikulárně určujíci cestou k jakékoli dílčí skutečnosti.“*[625]

Kresťanstvo je svetovo rozšírené monoteistické náboženstvo blízke judaizmu i islamu. Vyznačuje sa vierou v jedného Boha a vykupiteľskou úlohou Ježiša Krista považovaného za Božieho Syna, Mesiáša. Základným posvätným textom kresťanstva je Biblia, pozostávajúca zo Starého zákona, ktorý kresťania zdieľajú s judaizmom a Nového zákona. Biblia je zbierka kníh, ktoré Cirkev považuje za inšpirované Bohom; tieto knihy sú súčasťou kánonu. Biblia je normatívna, pretože bola uznaná za inšpirovanú Bohom. Božie pôsobenie na pisateľa bolo vnútorné: Boh pôsobil skrze rozum, vnímavosť a predstavivosť autora. Vonkajšie pôsobenie: Boží vplyv na pisateľa sa prejavoval skrze jeho skúsenosť a skúsenosť jeho komunity. Neomylnosť obsahuje presvedčenie, že Biblia nemôže obsahovať žiadny omyl, pretože je to inšpirované slovo Božie.

Vznik novozákonných písem je spojený s vývojom pôvodných kresťanských spoločenstiev, ktoré postupne prekročili židovsko–palestínsky životný a náboženský priestor, s čím bolo nutne spojené zjednotenie teologických výkladov. Podľa dogmatickej konštitúcie *DeiVerbum* je obsahom Svätého písma Božie zjavenie, čiže Bohom zjavené pravdy, cez ktoré chce Boh vyjadriť samého seba a večné rozhodnutie svojej vôle o spáse ľudí.[626]Týmto zjavením sa neviditeľný Boh vo svojej veľkej láske prihovára ľuďom ako priateľom a s nimi žije, aby ich pozval a prijal do svojho spoločenstva. Tento plán zjavenia sa uskutočňuje udalosťami a slovami, ktoré medzi sebou vnútorne súvisia, takže Božia činnosť v dejinách spásy odhaľuje a potvrdzuje učenie a skutočnosti vyjadrené slovami a slová zase ohlasujú skutky a objasňujú v nich skryté tajomstvo. Hĺbka pravdy sa odhaľuje zjavením o Bohu a o spáse človeka a Ježiš Kristus je prostredníkom a zároveň plnosťou celého zjavenia.

Prvá časť kresťanskej Biblie je posvätným textom Židov. Hebrejská Biblia *Tenach* má tri časti, podľa začiatočných písmen hebr. označenia tieto tri časti sa nazývajú Tóra - Zákon, Neviím – Proroci a Ketubím – Spisy. Toto trojčlenné delenie odráža židovské predstavy o prenose tra-

625 POLÁKOVÁ J.: *Smysl dialogu o směřováni k plnosti lidské komunikace*. s. 51.

626 Křesťanství a ostatní náboženství..s. 48. PAĽA, G.: *Mediálna problematika v Katolíckej náboženskej výchove*. Prešov : GTF PU, 2008. s. 30-50.

dície. V kresťanskej Biblii sa táto spoločná časť so Židmi nazýva Starý Zákon – Stará zmluva. Biblia v kresťanskom ponímaní nie je priamym božím zjavením, svätou knihou rovnakého typu ako Korán v Islame. Je jedinečným svedectvom Božieho zjavenia, ktoré sa odohral skrze dejinné udalosti a jeho konečným vrcholom je život a učenie Ježiša Krista ako Božieho Syna.

Kanón bol uzavretý v 1. stor. po Kr. Štyri kritériá pre kanonizáciu sú: zostavenie v období zjavenia, charakter vecnej svätosti písem, početné obmedzenie písem a nedotknuteľnosť slovného statusu. V Talmude sa síce nestretneme so slovom kánon, ale nájdeme v ňom zmysel pre jeho význam, keď sa píše o vylúčených knihách.[627]

Prví rabíni sa obrátili k Biblii ako k náboženskému zdroju, z ktorého a na ktorom stavali židovský život. Podľa židovskej tradície Mojžiš na hore Sinaj dostal i ústny zákon, ktorý rozširuje a objasňuje jej zmysel. Ústna Tóra je autoritatívna interpretácia písanej Tóry, ktorá podľa tradície bola daná Mojžišovi na vrchu Sinaj. Medzi ústnou a písomnou Tórou je veľmi úzky vzťah a jedna nemôže existovať bez druhej ako z vieroučného, tak aj historického hľadiska. Potreba ústnej Tóry vyplýva z charakteru Pentateuchu. Mnohé ustanovenia obsiahnuté v písomnej Tóre nemôžu byť pre svoju nejasnosť plnené doslovne a vyžadujú podrobnejší výklad. Z ústnej Tóry sa postupom času vyvinula *halacha*. Ústna tradícia sa začala zapisovať najmä po zničení Jeruzalemského chrámu, keď tí učenci, ktorí prežili, založili školu v Jabne pod vedením Jochanana ben Sakkaja. Snažili sa zhromaždiť a spisovať všetky dostupné tradície judaizmu. Zisťovali staré zvyky, rekonštruovali komentáre rabínov a všetko zapisovali. Písaný zákon je nepochopiteľný bez objasnenia rabínskym myslením. Podľa Židov Biblia nie je priehľadný dokument. Je to mnohovýznamový text, ktorý potrebuje rozlúštenie. Prvý problém je s počtom kníh a ich usporiadaním. Žid číta Bibliu rabínskymi očami ako liturgicky, tak aj prakticky. Bez uznania tohto judaistického vnímania Biblie je dialóg medzi Židmi a kresťanmi takmer nemožný. Napriek tomu, že Židia i kresťania spoločne zdieľajú niektoré texty, ich porozumenie týmto textom sa formulovalo odlišným spôsobom. Kresťanské texty majú pre Židov celkom odlišný význam. Zatiaľ čo kresťania sú rozladení, že Židia nečítajú Písmo ako oni, Židia ovplyvnení rabínskymi názormi, považujú kresťanské výklady za svojvoľné.

627 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*. Prešov : Petra,n.o., 2007. s. 7.

V rámci židovsko-kresťanského dialógu je Biblia príčinou nedorozumení i miestom stretnutia. Je príčinou nedorozumenia, pretože sami kresťania sa medzi sebou líšia v názore na závažne veci, ako je kánon, inšpirácia, neomylnosť a úloha Cirkvi pri výklade Písma. Kresťania často čítajú hebrejské Písma vo svetle Nového zákona. Kresťania by mali byť opatrní, nemali by čítať hebrejské Písma a deuterokanonickú literatúru len ako prípravu k Novému zákonu. Kresťania by mali počúvať posolstvo týchto spisov židovskými ušami, lebo kresťanské čítanie nevyčerpáva ich zmysel. Biblia je miestom stretnutia, na ktorom Židia i kresťania spolu zdieľajú hebrejské Písma. Poznanie židovskej tradície je nevyhnutné pre správne pochopenie Nového zákona. Dialóg znamená ochotu uznať i iné možnosti, obsiahnuté v každom náboženskom texte. Priznanie vlastných predsudkov je kľúčovou prípravou pre dialóg, priznanie rovnakej hodnoty stanoviska partnera v dialógu ako stanovisku svojmu, je podmienkou medzináboženskej diskusie.[628] Základom dialógu má byť spoločné štúdium textov. Obe strany potrebujú pochopiť, že kresťanstvo a rabínske židovstvo vyrástli ako paralelné, ale odlišné cesty a obe nahrádzajú biblické židovstvo. Ani jedno z oboch náboženstiev nemôže vynášať nárok na definitívnu interpretáciu tradícii, ale dialógom môžu uznať, že existujú rozdielne a niekedy vzájomne sa doplňujúce spôsoby výkladu textov. Cesta dopredu vedie spoločným kritickým a vnímavým čítaním týchto textov.[629]

Korán je súborom zjavení, podľa islamskej tradície je božím slovom, ktoré bolo sprostredkované Mohamedovi anjelom Gabrielom. Má byť recitované alebo nahlas prednášané. Korán je oficiálne nazývaný vznešený Korán. Všetky súry okrem 9. začínajú basmalou*/V mene milosrdného a milostivého Boha/*.[630] Kapitoly sú zoradené od najdlhšej po najkratšiu. Výnimkou je vstupná súra Fátiha. Text korániu je rozčlenený do 4 častí. K základným myšlienkam Mohamedovým patrí, že nielen jeho sprostredkovanie zjavenia, ale aj zjavenie predchádzajúcich prorokov majú svoj pôvod v nebeskom Koráne, teda judaizmus, kresťanstvo a islam vychádzajú z jednej „knihy". Moslimovia môžu študovať Korán až po vykonaní rituálnej očisty. Recitovanie Fátihy je povinnou

628 Křesťanství a ostatní náboženství. s. 18.

629 DRÁB,P.: *Kresťania v dialógu Príspevok k budovaniu sveta porozumenia*. Prešov : tlačiareň Kušnír, 2008. s. 137.

630 WALDENFELS,H.:*Fenomén křesťanství*. Křesťanská univerzalita v pluralitě náboženství. s. 77.

súčasťou modlitby. Korán predstavuje zákon, teológovia ho pokladali za večné Slovo. Dnes prevláda tvrdenie, že je stvorený, má však svoju univerzálnu, nebeskú predlohu, ktorá je božím slovom. Napriek tomu, že je islam rovnako ako judaizmus a kresťanstvo „náboženstvom knihy", nemá Korán pre moslimov ten istý význam ako Biblia pre kresťanov a Židov. Korán je pre moslimov autentické slovo božie, ktoré povyšuje jeho text a jazyk na úroveň posvätnej hodnoty. Každé slovo Koránu je teda slovom božím, preto sa v islame dbá na veľmi presný výklad a tradíciu. Už počas Mohamedovho života bolo posolstvo zaznamenané. Ku kodifikácii došlo za kalifa Usmána.

Základný prvok, ktorý mení význam Biblie a Koránu je tom, že Biblia pripúšťa ľudský pôvod. Pripúšťa okrem Božieho pôvodu aj ľudský pôvod – biblického pisateľa. Korán je priame slovo božie, je nestvorený, jestvujúci od večnosti ako slovo Boha. Každý citát z Koránu začína slovami: „*vznešený Boh hovoril*", končí slovami „*mocný Boh hovoril pravdivo*". Korán nadväzuje na učenie Biblie. V mysliach moslimov Starý ani Nový zákon nie je úplne dovŕšený. Definitívnym zavŕšením Starého i Nového zákona je podľa nich práve Korán. V Koráne sa vyskytuje veľké množstvo prerozprávaných biblických príbehov. Ďalším rozdielom je, že v islame je Boh absolútne transcendentný, svoju vôľu zjavuje v Koráne. V kresťanstve sa Boh transcendencie nezrieka, zjavuje sa v osobe Ježiša Krista. Zjavením je teda v kresťanstve osoba a v islame kniha.

Ježiš v Koráne vystupuje pod menom *Ísa* alebo *al-Masíh*, t.j. Pomazaný.[631] Je označovaný tiež ako Slovo Božie, je synom Máriiným, jeho panenská matka počala priamym tvorivým slovom Božím, podobne ako Boh stvoril Adama. Máriino panenstvo sa v Koráne zdôrazňuje viackrát v súrach z mekkanského i medinského obdobia. Máriu si Boh vyvolil, učinil ju čistou a vyznamenal medzi všetky ženy. Ježiš je prorokom a poslom, ktorý prináša zjavenú Knihu Evanjelium, Boh mu dal možnosť konať zázraky. Moslimovia popierajú Ježišovo vykupiteľské poslanie a tiež aj Ježišove ukrižovanie, kde podľa ich názoru namiesto Ježiša zomrel na kríži niekto iný. Mohamad veril v Isovo nanebovstúpenie a to v pozemskom tele, zomrel, ale bol vzatý k Bohu. Ježiš má prísť na konci vekov ako „znamenie hodiny" a po tejto parúzii zomrie. Príde do Svätej zeme a zabije Antikrista. Potom zlomí kríž a zbúra všetky kosto-

631 WALDENFELS,H.:*Fenomén křesťanství*. Křesťanskáu niverzalita v pluralitě náboženství. s. 79.

ly a synagógy. Potom bude ešte žiť 40 rokov a zomrie, bude pochovaný v Medine. Čo sa týka kristológie tu nie je možný dialóg, dialóg je možný v oblasti spoločnej viery v Boha – Stvoriteľa a zameranie sa na spoločné ciele. Korán a islamská vierouka pozná Ježišových apoštolov. Moslimovia hovoria o neporozumení kresťanského Písma, tak že Korán ho označuje za Evanjelium a chápe ako knihu zjavenú Ježišovi, tak ako Mohamedovi Korán. Neskôr vládlo povedomie, že kresťania toto evanjelium pokazili, pôvodné sa stratilo a vlastne spisy evanjelistov a listy sú len kresťanské *hádisi, sunna*. Koránske povedomie o krste a eucharistii je veľmi skreslené. V praktických otázkach spolužitia moslimov a kresťanov prijatých do islamského štátu boli uplatnené pravidlá. Kresťania ani židia neboli nútení ku konverzii. Judaizmus, kresťanstvo a islam boli vždy pokladané za zjavené náboženstvá a podľa islamskej formulácie chápané ako nebeské náboženstva. *„Dialogický vztah k Bohu je proto epistemologicky klíčově významný: je konstitutivní pro dialogičnost veškerého našeho poznávaní – pro ten epistemický postoj, který se nechává vést k univerzalitě, a pro který tedy není nic přede malteritní."*[632]

Medzináboženský dialóg sa nesmie zakladať na presvedčení, že moja je pravda, spása patrí mne. *„Mezináboženský dialog není jenomtechnika či umění, je to také a zřejmě především určitý výraz veľmi vznešené spitituality. Vždyť třetím účastníkem takového dialogu mezi dvěma vyznavači ruzných náboženství je vždy Buh sám."*[633] Medzináboženský dialóg by mal prebiehať v priateľskom duchu pre obe strany.[634] Cieľom dialógu je vzájomné poznávanie nie presviedčanie. Kresťania začali skúmať, ako Korán vykladá fakty o kresťanstve, ktoré Mohamed prevzal do svojho náboženstva. Korán bol vysvetľovaný ako mix právd zo židovstva a kresťanstva. Mohamed videl v Kristovi len svojho predchodcu. Korán hovorí o Kristovi ako o človeku. Podľa učenia Koránu Ježiš predpovedal príchod Mohameda. Korán uznáva, že Kristus konal zázraky, nekonal ich ako Boží Syn, ale iba z Božieho dovolenia. Korán neuznáva ukrižovanie, smrť Ježiša Krista. Podľa ich presvedčenia na kríži zomrel niekto iný, snáď Judáš, pretože Boh ho vzal do neba skôr, než ho ukrižovali. Obraz Krista, ktorý sa nachádza v Koráne, nezodpovedá obrazu Krista v evanjeliách. Korán sa zhoduje s evanjeliom v tom, že Kristus sa narodil z Panny. Zrodenie z Panny nie je chápané ako dôkaz božstva, ale

632 POLÁKOVÁ J.: *Smysl dialogu o směřováni k plnosti lidské komunikace*. s. 52.

633 *Křesťanství a ostatní náboženství.* s. 13.

634 *Křesťanství a ostatní náboženství.* s. 23.

iba Božej všemohúcnosti. Medzináboženský dialóg má viesť k vytváraniu ovzdušia mieru medzi národmi, ktoré napriek inému náboženstvu majú presvedčenie a nachádzajú dôvody na pokojné spolunažívanie, budovanie jednoty nie rozdelenie či vzájomný zápas. *„Dialóg vytvárajú ľudia, ktorí sa napriek rôznym názorom dokážu v pokoji a s úprimnou láskou porozprávať s partnerom dialógu, vo vzájomnej zhode hľadať objasnenie v nedorozumeniach, zmierňovať rozpory, boje a niekedy aj odstrániť nenávisť. Práve takýto dialóg je nanajvýš potrebný a neodmysliteľný najmä medzi veriacimi rôznych náboženstiev, ak sa chceme vyvarovať vážnemu zlu, ktoré ohrozuje našu spoločnosť.“*[635]

Cirkev a medzináboženský dialóg

„*Medzináboženský dialóg musí byť prostriedkom na riešenie rôznych ťažkostí, možných sporov a tiež rozdielnych názorov. Je dôležitý pri budovaní pevných základov pokoja a tiež pri zvestovaní mena jediného Boha ako mena pokoja.“*[636] Zmysel náboženského života treba hľadať v uvedení stvoreného do nestvoreného, ľudského do božského, prirodzeného do nadprirodzeného. Kľúčom k jeho pochopeniu sú pojmy transcendencie a vzťahu.[637]

Pre dva stromy tak nevidieť les, dva viac-menej konvenčné diskurzy zakrývajú podstatu diskusií, ktoré dnes prebiehajú vo svete náboženstva. V týchto analýzach je kus pravdy. Ich nevýhodou však je, že mlčia o tom, ako reagujú sami inštitucionalizované náboženstvá takpovediac zvnútra na problémy, ktoré pred ne stavia laicizácia sveta.[638] Podľa K. Skalického *„Jinak řečěno, subjektivní skutečnost světa je závislá na dialogu, a právě pokračování tohto dialogu s významuplnými druhými, jenž se odvíjí bez otřesu a velkých obtíží, nám umožňuje uvěřit, že „všechno je v pořádku“ a skrýt před námi vratkost našeho světa. Proto jednou z nejduležitějších funkcí společenského řádu je zajišťovat takový to hladký pruběh dialogu.“*[639] Jediným adekvátnym prístupom k mnohosti je dialóg. Niet preto divu, že ľudstvo dnes stojí na prahu globálneho ekumenického prebudenia, na začiatku seriózneho medzináboženského

635 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*. Prešov: Petra,n.o., 2007. s. 7.

636 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*. Prešov: Petra,n.o., 2007. s. 9.

637 ŠTAMPACH, I.: *Náboženství v dialogu*. Praha : Portál., 1998. s. 30.

638 FERRY, L.: *Človek-Boh alebo zmysel života*. Bratislava : Agora s.r.o., 2003. s. 50.

639 SKALICKÝ, K.: *V zápase s posvátnem*. Brno : Centrum prostudium demokracie a kultury, 2005. s. 260.

dialógu. Ten je niekedy spojený s obavami z náboženského imperializmu. Ale možno naozaj pokladať novodobé prekračovanie až zmazávanie hraníc medzi kultúrami za inváziu? Nebola to práve západná kultúra, ktorá umožnila túto výmenu? Neprišla práve ona s myšlienkou voľného pohybu ľudí a ideí?

Izolácia náboženstiev dnes už skutočne nie je možná. Bytostné hodnoty miliárd ľudí, ktorí nie sú súčasťou „nášho" sveta, nemožno ďalej ignorovať. Je potrebné učiť sa žiť s tými, ktorí sú iní. *„Nikto dnes nemôže nevidieť dôležitosť a potrebu vzájomného dialógu pre všetky náboženstvá a všetkých veriacich, ktorí sú povolaní viac ako kedykoľvek predtým spolupracovať na tom, aby každá osoba dosiahla svoj transcendentný cieľ a uskutočnila svoj autentický rast, a aby sa pomohlo rôznym kultúram uchovať vlastné náboženské hodnoty uprostred dnešných prudkých sociálnych zmien."*[640]

Zásadný obrat vo vzťahu katolíckej cirkvi k nekresťanským náboženstvám priniesol Druhý vatikánsky koncil (1962-1965). Po koncile akoby sa roztrhlo vrece s iniciatívami. *„Mužeme říci, že tento koncil byl koncilem svobody a opravdového dialogu a současně koncilem, jehož základem byla stará a trvalá vír katolícke církve."*[641]

Druhý vatikánsky koncil zdôraznil, že všetky národy tvoria iba jedno spoločenstvo, majú ten istý pôvod a spoločný konečný cieľ Boha. Rozdiely sú menej dôležitými prvkami v porovnaní s jednotou, ktorá je radikálna, základná a rozhodujúca.[642] Vo Vatikáne začali vznikať inštitúcie s poslaním napomáhať dialógu. V mnohých iných krajinách zase začali vznikať komisie pre medzináboženský dialóg. Dialogický prístup katolíckej cirkvi k mimokresťanským náboženstvám sa odzrkadľuje v deklarácii Druhého vatikánskeho koncilu Nostra aetate. *„Širší formulaci křesťanského vztahu k islámu přinesla Nostra aeate, vyhlášená v posledním roce koncilu. Po vyslovení obedného principu, že vše, co je v náboženstvích pravdivé a dobré, pochází od Boha, deklarace věnuje pozornost islámu pečlivě váženými slovy, vyjadřujícími úctu a snahu po vzájemném porozumění a součinnosti."*[643]

640 Dialog v praxi. In: *Teologické texty, roč*. 1, 1990. č. 2, s. 49-50.

641 MÁDR, O.: *Dokumenty II*. Vatikánského koncilu. KostelníVydří: Karmelitánske nakladatelství, 2002. s. 13.

642 DRÁB,P.: *Kresťania v dialógu*. Príspevok k budovaniu sveta porozumenia. Prešov : tlačiareň Kušnír, 2008. s. 42. PAĽA, G.: *Služba masmédií pri ohlasovaní viery*. In: *Teologické súvislosti mediálnej problematiky v katechéze*. Prešov : GTF PU, 2009. s. 71-86.

643 KROPÁČEK, L.: *Islám a Západ*. Praha: Vyšehrad, 2002. s. 154.

Židovsko – kresťanský dialóg

Kresťanské chápanie tejto problematiky

Židovsko-kresťanský dialóg, rovnako ako každý iný medzináboženský dialóg našej doby, znamená situáciu, v ktorej sa ľudia rôznych náboženských tradícií zúčastňujú ako rovnoprávni partneri rozhovoru, pričom každý uznáva sebaurčenie druhého. Dialóg znamená, že sa strany navzájom uznajú ako rovnoprávni partneri.[644]Medzináboženský dialóg je konfesný, ľudia hovoria zo skúsenosti svojej vlastnej náboženskej tradície. Sú však ochotní uznať aj svedectvo ľudí odlišných tradícií v rámci ich vlastného sebapochopenia. Také vzájomné svedectvo sa stáva spoločnou výzvou pre všetky strany k premýšľaniu a vyjadreniu ich vlastnej náboženskej skúsenosti. Svedectvo židovského života umožnilo kresťanom si uvedomiť, že navzdory ich pôvodnému názoru Boh nezrušil zmluvu so židovským ľudom. Boh je aj naďalej verný židovskému ľudu. Židovsko-kresťanský dialóg vedie kresťanov k vedomiu významu holokaustu v židovskom sebaporozumení. Kresťanský objav judaizmu vyústil do vnímavosti na židovské sebaurčenie a na pochopenie kresťanského dlhu voči judaizmu. Kresťania si uvedomujú, že zatiaľ čo pre Židov nie je k pochopeniu ich vlastnej tradície podstatné porozumenie kresťanstva, pre kresťanov je porozumenie a pochopenie judaizmu nevyhnutné k adekvátnemu pochopeniu kresťanstva.

Dialóg je výzvou tak pre Židov, ako aj kresťanov, aby rástli v oddanosti svojej viery aj tým, že spoločne skúmajú význam svojich tradícií pre moderný svet.

Judaizmus patrí k trom veľkým monoteistickým náboženstvám spolu s kresťanstvom a islamom. Je ním spoločná viera v jedného Boha, ktorý stvoril svet a človeka, existuje mimo tento stvorený svet, ale aktívne do neho zasahuje, je súcitný a spravodlivý, odmeňuje dobré skutky a trestá neprávosti. Človek má Boha poslúchať a dodržiavať Božie prikázania, aby bol spasený. Základ spoločnej tradície tvorí hebrejská Biblia, kresťania ju nazývajú Starý zákon. Ťažiskom kresťanstva je Krédo, teda vyznanie viery, naproti tomu o židovstve sa hovorilo ako o druhu správania či životného postoja. V stredoveku sa židovstvo porovnávalo s kresťanstvom, ale existovali medzi nimi i určité polemiky. Židovstvu sa upierala zakotvenosť v osobnom transcendentnom Bohu. Dnešný judaizmus je založený na histórii, Židia sú ľud, ktorý zdieľa spoločné dejiny. Samotný judaizmus sa ani za náboženstvo nepovažoval, išlo tu

644 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*. Prešov : Petra,n.o., 2007. s. 11.

skôr o stotožnenie sa so skupinou a nájsť si v nej svoje miesto. Základom judaizmu bola Božia zmluva s Izraelským ľudom, vyvoleným národom.[645] Špecifickým rysom židovskej kultúry a civilizácie je spojitosť náboženstva a profánnych aspektov.

Počas dvetisícročnej existencie kresťanstva a židovstva v Európe došlo ku mnohým nepriateľským postojom kresťanstva voči židovstvu, dokonca k aktom diskriminácie židovstva. Medzi týmito dvoma veľkými náboženstvami panovala vzájomná nedôvera. Židia prežili holokaust počas druhej svetovej vojny, čo ešte viac naštrbili vzťahy medzi kresťanstvom a judaizmom. Židom sa pripisovala vina za ukrižovanie Krista. Neskôr však došlo k prehodnoteniu niektorých historických udalostí, ku ktorým patrí aj vina Židov na ukrižovaní a smrti Krista a došlo rovnako k uznaniu platnosti zmluvy medzi Bohom a Izraelom, ktorá platí vždy a za každých okolností. Okrem iného boli uznané rozdielne prístupy k trancendentnu. V súčasnosti sa vedú rokovania a dialógy medzi týmito náboženstvami. Už v blahej pamäti, Svätý Otec Ján Pavol II., navštívil v Ríme židovskú synagógu a nazval Židov našimi staršími bratmi vo viere, čím potvrdil rovnocennosť oboch náboženstiev.[646] Kresťanstvo vyrástlo zo židovstva, lebo Nový zákon by nemohol existovať bez Starého zákona, ktorý bol obdobím prípravy na príchod Ježiša Krista a zasa Nový zákon príchodom Krista zavŕšil Starý zákon.[647]

Dialóg tak zahŕňa proces stretania a vzájomného uznania dvoch komunít, dvoch skúseností Boha: kresťanstva a judaizmu. Ide o rozhovor dvoch rovnocenných partnerov a nie nadriadeného a podriadeného subjektu viery.[648] Proces dialógu vyžaduje na kresťanskej strane prekonanie predsudkov, pre Židov to znamená vyrovnať sa s traumatizujúcimi spomienkami z minulosti. Kresťanstvo je vyzvané pochopiť holokaust, utrpenie Božieho ľudu, ktoré sa odohralo uprostred kresťanskej spoločnosti. Judaizmus musí zo svojho hľadiska pochopiť kresťanstvo nie ako minulého prenasledovateľa, ale ako inú cestu k Bohu.

Židia aj kresťania vzývajú toho istého Boha Abraháma, Jakuba a Izáka, Stvoriteľa neba i zeme. Židia aj kresťania nachádzajú autoritu v tej istej knihe Tenak, SZ. Keď v nej hľadáme nasmerovanie vie-

645 Křesťanství a ostatní náboženství. s. 52.

646 DRÁB,P.: *Kresťania v dialógu Príspevok k budovaniu sveta porozumenia*. Prešov: tlačiareň Kušnír, 2008. s. 133.

647 Křesťanství a ostatní náboženství. s. 53.

648 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*. Prešov: Petra,n.o., 2007. s. 67.

ry, duchovnú posilu aj poučenie vo veciach spoločenstva. Rozdiely vo výkladoch treba rešpektovať. Kresťania môžu rešpektovať nárok Židov na zem Izrael, čo vyplýva z prisľúbenia im daného. Židia aj kresťania prijímajú mravné zásady Tóry. Najdôležitejšou je neodcudziteľná posvätnosť a dôstojnosť ľudskej osoby.

Uprostred dnešnej civilizácie, ktorá uprednostňuje materiálne hodnoty, zabúda dnešný človek na ozajstnú pokladnicu života, ktorá je ukrytá v každom z nás. Nedoceňujeme bohatstvo svojho vnútorného duchovného prameňa a v šialenom tempe sa naháňame iba za materiálnymi hodnotami a blahobytom. Týmto sa ale ešte viac prehlbuje bariéra medzi nami a svetom, v ktorom žijeme. Svoju myseľ nechávame produkovať samé negatívne myšlienky, ktoré odrážajú chaos tejto civilizácie, a tak sa vytvárajú negatívne psychické návyky, ktoré sú zdrojom strachu, obáv, nedôvery, sebectva.

Dnešný svet sa tak zviera v globálnej kríze, ktorá je krízou ľudského vedomia.Tá ústi do netolerantných postojov, násilia a vojen. Ale stačí popritom hlbšie nazrieť do svojho vnútra, začať pracovať na sebe, oprášiť dávno zabudnuté hodnoty v skutkoch, ktoré vyjadrujú slová ako: odpustenie, požehnanie, pokora... A k tomu ľudstvu môže pomôcť náboženstvo.

Náboženstvo je jedným z najrozšírenejších prejavov ľudskej duchovnej činnosti. V histórii ani v súčasnosti niet spoločnosti, v ktorej by neexistovalo nejaké náboženstvo a náboženské spoločenstvo. Náboženstvo ako jedna z inštitúcií vlastná iba ľudskej spoločnosti, je prejavom špecificky ľudskej potreby nájsť svoje miesto vo svete a odpoveď na základné otázky bytia.Slovo náboženstvo označuje zložité a pojmovo nie príliš jasne vymedzené skutočnosti, ktoré sa ľudské myslenie snažilo vyjadriť rozličnými spôsobmi**.** Náboženstvo, alebo zriedkavo relígia, je vzťah človeka k posvätnému, prostredníctvom ktorého človek transcenduje svoju skúsenosť s vonkajšou realitou. V úzkom zmysle je náboženstvo vierou v jedného Boha alebo vo viacerých bohov. K veľkým náboženským systémom sa zväčša viaže posvätná literatúra, v ktorej sú obsiahnuté predstavy o priebehu stvorenia sveta a ľudí, predstavy o posmrtnom živote, obsahuje morálne normy a hodnotové rebríčky. Poskytuje tak veriacemu človeku komplexný pohľad na svet.

Medzináboženský dialóg má byť prostriedkom na riešenie rôznych ťažkostí, možných sporov a tiež rozdielnych názorov. Je dôležitý pri budovaní pevných základov pokoja a tiež pri zvestovaní mena jedi-

ného Boha ako mena pokoja.[649] Žijeme v dobe, keď zo všetkých strán počuť hlasy volajúce po tolerancii iných náboženstiev, po porozumení a vzájomnej spolupráci. Často zaznie potreba jednoty pre našu rozdelenú spoločnosť. Výsledkom dialógu je objavenie skutočných náboženských koreňov, toho, čo nás spája. Zmysel náboženského života treba hľadať v uvedení stvoreného do nestvoreného, ľudského do božského, prirodzeného do nadprirodzeného. Kľúčom k jeho pochopeniu sú pojmy transcendencie a vzťahu.[650] V transcendentnom zdroji a cieli všetkého sú si všetci rovní. Preto sa náboženský človek usiluje žiť v pokoji a mieri. Preto postupne, niekedy aj váhavo, vstupuje do medzináboženského dialógu.

V závere výpovedné slová K. Skalického o nevyhnutnosti dialógu: „*Jinak řečěno, subjektivní skutečnost světa je závislá na dialogu, a právě pokračování tohto dialogu s významu plnými druhými, jenž se odvíjí bez otřesu a velkých obtíží, nám umožňuje uvěřit, že „všechno je v pořádku" a skrýt před námi vratkost našeho světa. Proto jednou z nejduležitějších funkcí společenského řádu je zajišťovat takovýto hladký pruběh dialogu."*[651]

649 VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg*.Prešov : Petra,n.o., 2007. s. 9.

650 ŠTAMPACH, I.: *Náboženství v dialogu*. Praha : Portál, 1998. s. 30.

651 SKALICKÝ, K.: *V zápase s posvátnem*. Brno : Centrum prostudium demokracie a kultury, 2005. s. 260.

Multikultúrna edukácia

Podoby multikulturalizmu

Čoraz častejšie sa každý z nás stretáva s príslušníkmi iných kultúr, ktoré je potrebné poznať a predchádzať možným nedorozumeniam. Okrem úpravy našich právnych a ekonomických predpisov je nevyhnutné zmeniť aj naše postoje a z nich vychádzajúce predsudky, ktoré nám bránia pochopiť etnickú odlišnosť ako prirodzene obohacujúcu súčasť každej spoločnosti.

Akomodácia kultúrnych menšín vytvára priestor na ich rozvoj a súčasne predchádza vzniku etnicky motivovaného násilia. Krajiny, ktoré zaujali takýto prístup k pôvodnému obyvateľstvu, národnostným, náboženským menšinám, imigrantom či hendikepovaným skupinám, vytvorili pluralitné spoločnosti, v ktorých príslušníci menšín podstatne jednoduchšie dosahujú nielen právne, ale aj socioekonomicky rovnocenné postavenie s majoritou. Multikulturalizmus a multikultúrna edukácia sa preto môžu stať efektívnym spôsobom riešenia menšinovej politiky.[652]

História pojmu a princípov multikulturalizmu, chápanie jeho významu sa dá najlepšie vysvetliť na príkladoch z krajín, v ktorých sa tento pojem ujal najskôr: USA a Kanady. Boli to krajiny, ktoré už od svojho vzniku museli zaujať určité stanovisko a politiku ku kultúrnym odlišnostiam nových obyvateľov - imigrantov. Tieto krajiny prešli politikou asimilácie, integrácie a segregácie. Uznávali iba tie hodnoty, princípy a inštitúcie, ktoré zodpovedali normám dominantnej kultúry. Ako prvá sa začala uplatňovať metóda asimilácie, ktorá sa mocensky snažila vnútiť kultúru, spoločenské normy, hodnoty a inštitúcie väčšiny menšine. Cieľom bolo prispôsobiť ich na obraz dominantnej kultúry.[653] Princíp integrácie spočíval vo vzájomnom ovplyvňovaní sa a splynutí prvkov väčšinovej a menšinovej kultúry s cieľom vzniku novej kultúrnej entity, ktorá by niesla stopy každého z jej prvkov. Ďalšou z foriem vyrovnania sa s kultúrnymi odlišnosťami v spoločnosti bola segregácia. Jej charakteristickou črtou je oddelenie väčšinovej skupiny od skupín menšinových. K tomu poslúžili rôzne druhy štátnych opatrení a vplyvom donútenia

652 PETRUSEK, M. – BALON, J.: *Společnost naší doby*. Praha : Accademia, 2011. s. 18.
653 KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika.* Praha : Ekopres, 2010. s. 22.

menšinové skupiny sa považovali za menejhodnotné, nebezpečné a žili oddelene.[654]

Termín multikulturalizmu sa intenzívne objavuje v teórii kultúrneho pluralizmu[655] na konci šesťdesiatych rokov 20. storočia. Jeho prvé koncepty vznikali v Severnej Amerike, najmä v USA, v dôsledku silnej migrácie po druhej svetovej vojne a v súvislosti so snahou USA vyrovnať sa s dedičstvom pôvodných obyvateľov. Impulzom pre jeho vznik bola tiež rozrastajúca sa aktivita hnutí a rôznych menšín, ktoré poukazovali a zdôrazňovali svoje požiadavky v súvislosti s ich zastúpením vo verejných inštitúciách, v médiách, v prijímaní na školy, v súvislosti s bojom za občianske práva, rovnoprávne postavenie, väčšiu politickú slobodu a plnohodnotné začlenenie do spoločnosti.[656]

Osemdesiate roky boli v USA charakterizované najmä ako boj všetkých tých, ktorí nepatrili do skupiny bielych heterosexuálnych anglosaských protestantských mužov strednej vrstvy, a tak boli vytláčaní na okraj americkej spoločnosti. Vyústilo to do stavu, keď ktokoľvek, kto dokázal, že patrí do utláčanej skupiny, získal určitú morálnu nadradenosť a možnosť uvaliť kolektívnu vinu na všetkých, čo patrili k príslušníkom minulých alebo vtedajších utláčateľov. Tento prístup predstavovalo hnutie politickej korektnosti (political correctness), rozšírené na amerických univerzitách, ktoré akýkoľvek odkaz na spoločného menovateľa americkej kultúry a politiky považovali za recidívu imperializmu vládnucej skupiny, ktorá vnucuje ostatným svoju kultúru ako záväz-

654 ĽUPTÁKOVÁ, K.: *Interkultúrna výchova vo výchovno-vzdelávacom procese na 1.*stupni ZŠ. Banská Bystrica : PF UMB, 2004. s. 18.

655 *„Od kultúrnej rozmanitosti ku kultúrnemu pluralizmu. V našich stále diverzifikovanejších spoločnostiach je nevyhnutné zabezpečiť harmonickú interakciu medzi jednotlivcami a skupinami vzájomne sa líšiacich pluralitou, rozmanitosťou a dynamikou svojich kultúrnych identít, ako aj ochotou vzájomne spolunažívať. Politiky podporujúce začlenenie a účasť všetkých občanov garantujú sociálnu súdržnosť, životaschopnosť občianskej spoločnosti a mier. Takto definovaný kultúrny pluralizmus je odpoveďou na realitu kultúrnej rozmanitosti. Kultúrny pluralizmus je neoddeliteľný od demokratického rámca, priaznivo vplýva na kultúrne výmeny a rozvoj tvorivých schopností, ktoré rozvíjajú verejný život."* UNESCO: *Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti.* Prijatá na 31. zasadnutí Generálne konferencie UNESCO v Paríži 2. novembra 2001. čl. 2. Dostupné na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_sk.pdf (10.9.2013) Za zmienku stojí, že táto deklarácia bola prijatá tak skoro po 11. septembri.

656 KOMINAREC, I. - KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia*. Prešov : Grafotlač, 2005. s. 17.

nú normu.[657] Výraz multikulturalizmus sa týmto ujal ako výraz snáh o spoločenskú akceptáciu odlišnosti. V USA sa rozvinuli mnohé diskusie a polemiky, ktoré poukazovali najmä na kontraproduktívnosť rôznych opozičných teórií vo vzťahu k multikulturalizmu a na potrebu presadzovať prístup pokojného spolužitia menšín v rámci jedného politického spoločenstva, ktoré sa navzájom obohacujú, stýkajú a akceptujú.[658] V priebehu deväťdesiatych rokov sa chápanie multikulturalizmu rozširuje o vytváranie spoločnosti, ktorá bude tolerantnejšia a inkluzívnejšia voči kultúrno-skupinovým rozdielom vo všetkých sociálnych oblastiach a inštitúciách.[659] Je však nutné pripomenúť, že multikultiralizmus, nie je jednoliata teória, ale obsahuje jednotlivé názorové prúdy: Konzervatívny multikulturalizmus/monokulturalizmus, liberálny multikulturalizmus, pluralistický multikulturalizmus, esenciálny multikulturalizmus a kritický multikulturalizmus.[660]

Posledné desaťročie sa však spoločnosť stále viac stavia proti teórii politického multikulturalizmu s odkazom na jeho údajnú nefunkčnosť. Pochybnosti sa týkajú jeho esencialistického chápania kultúry - kultúra ako niečo statické, nemenné, objektívne a rovnomerne zdieľané členmi určitej skupiny.[661] Takto chápaný pojem kultúra, podľa Hlinčíkovej, ukrýva nacionalistickú logiku a politizuje národnú kultúru – „Národná kultúra, tak ako je chápaná v rámci multikultúrneho diskurzu, nielenže objektívne existuje, ale ľudia majú na ňu právo. (...) Multikulturalizmus tak uznáva, podporuje a potvrdzuje skupinové rozdiely a formovanie etno-kultúrnych komunít.“[662] Súčasná multikultúrna realita si teda vyžaduje viac, ako len poukazovanie na rozdiely a ich zachovávanie v duchu uchovania kultúrnej diverzity. Na poli politickom sa adekvátny model

657 BARŠA, P.: *Politické teórie multikulturalizmu*. Brno : Centrum pro studium demokrace a kultury, 1999. s. 21.

658 KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha : Ekopres, 2010. s. 25.

659 KOMINAREC, I. - KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia*. Prešov : Grafotlač, 2005. s. 18.

660 MISTRÍK, E.: Multikulturalizmus-kultúrny konflikt. In: *Multi-kulti na školách.* Bratislava : NMŠ, 2006. s. 51.

661 *„Každá kultúra je interpretovaná ako špecifická entita, ktorá vo svojej podstate (esencii) obsahuje súbor charakteristík, ktoré každý príslušník tejto kultúry musí mať. Tento prístup nezohľadňuje jedinečnosť kontextu, ale vytvára zovšeobecňujúce kritériá.“* HLINČÍKOVÁ, M.: *Multikulturalizmus.* Dostupné na : http://www.multikulti.sk/pojmy/multikulturalizmus.html (10.9.2013)

662 HLINČÍKOVÁ, M.: *Multikulturalizmus.* Dostupné na : http://www.multikulti.sk/pojmy/multikulturalizmus.html (10.9.2013)

hľadá – môže ňom byť aj tzv. obojstranná integrácia,[663] alebo kritický multikulturalizmus.[664] Na poli výchovnom východiská multikulturalizmu nachádzajú odkaz v tzv. multikultúrnej výchove/edukácii (ďalej MV).

Multikultúrny vývoj na Slovensku

Slovensko nikdy nebolo a ani dnes nie je monokultúrne. Kultúru na našom území formovali a formujú sociálne skupiny, etniká a národy. Slováci tvoria približne 86 % obyvateľov Slovenskej republiky. Populáciu krajiny tvoria aj príslušníci menšín tradične žijúcich na našom spoločnom území – Maďari, Rómovia, Nemci, Rusíni, Ukrajinci, Česi, Poliaci, Židia, Bulhari, Chorváti a aj tzv. nové menšiny - Vietnamci, Číňania, Afganci, Arabi a mnohé iné skupiny.[665] Súčasťou rozvinutého multikulturalizmu sú pravidelné i nepravidelné kontakty príslušníkov odlišných kultúr, ktorí voči sebe zaujímajú rôzne postoje: od spolupráce a mierového spolužitia, cez ľahostajnosť až po nevraživosť a nepriateľské aktivity.[666]

Obnovením demokracie v roku 1989 sa situácia mení, nastáva zmena spoločenskej situácie a postupné prekonávanie izolácie. V dôsledku migrácie obyvateľstva dochádza k väčšiemu poznávaniu kultúr v zahraničí. Táto tendencia sa ešte viac umocnila po vstupe Slovenska do NATO a Európskej únie. Dochádza k novému štátotvornému deleniu. Hranice štátov nevytvárajú etnicky jednotné národné štáty. Pohyb

663 *„Alternatívou k multikulturalizmu ako integračnej politike je obojstranná integrácia (znamená, že na jednej strane prijíma hostiteľská spoločnosť zodpovednosť za zabezpečenie všetkých formálnych práv imigrantov tak, aby mali možnosť participovať na ekonomickom sociálnom, kultúrnom a občianskom živote – teda zodpovedá za prístup migranta k všetkým verejným inštitúciám, zariadeniam a právam väčšinovej spoločnosti. Na druhej strane musia aj imigranti rešpektovať zásadné normy a hodnoty autochtónnej spoločnosti a zúčastňovať sa aktívne na integračnom procese (Divinský 2008, s. 15) imigrantov a odklon od sústredenia sa na pretrvávajúce rozdiely a mechanizmy, cez ktoré sa kultúrne rozdiely uchovávajú, k širšiemu záberu, ktorý zahŕňa existujúce spoločné črty a občiansku integráciu. „Mnoho členov minorít by uprednostnilo, keby sústavne nevystupovali ako členovia minorít. Avšak v spoločnosti charakterizovanej kultúrnym relativizmom a multikultúrnou ideológiou opakovane počujú, že majú svoju kultúru a tradíciu, a preto majú byť na čo hrdí!“ (Eriksen 2007, s. 27).“* HLINČÍKOVÁ, M.: *Multikulturalizmus.* Dostupné na : http://www.multikulti.sk/pojmy/multikulturalizmus.html (10.9.2013)

664 MISTRÍK, E.: Multikulturalizmus-kultúrny konflikt. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 51.

665 DÚBRAVOVÁ, V. a kol.: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 3.

666 MISTRÍK, E. a kol.: *Multikultúrna výchova v škole*. Bratislava : NOS, 2008. s. 10.

vo vnútri Európy, široká vlna imigrácie príslušníkov mimoeurópskych národov otvorili problémy, ktoré sa v minulosti nevyskytovali alebo boli skryté. Patrí tu napr.: politická a náboženská intolerancia, nepriateľstvo na základe rasového a etnického pôvodu, otvorenosť voči svetu, nebezpečenstvo terorizmu, nízka úroveň spoločenského vedomia vo vzťahu k prebiehajúcim zmenám, predsudky, strach a obava z neznámeho.[667] Slovenská republika netvorí etnicky jednotný národný štát, je domovskou krajinou príslušníkov viacerých národností. To si vyžaduje koexistenciu menšinových etník s väčšinovým národom.

V roku 2011 bolo na Slovensku vykonané sčítanie obyvateľstva, v ktorom sa mohli všetci občania so slovenskou štátnou príslušnosťou vyjadriť, ku ktorému národu, etniku, národnosti sa hlásia. Zistilo sa, že z celkového počtu 5 435 300 obyvateľov sa ľudia hlásia k týmto národnostiam a etnickým skupinám: slovenská (majoritná), maďarská, rómska, česká, rusínska, ukrajinská, nemecká, poľská a iné (zoradené podľa počtu).[668] Medzi cudzincov na Slovensku žijúcich k 31.12.2011 patria obyvatelia týchto krajín: Česká republika, Maďarsko, Poľsko, Rumunsko, Nemecko, Ukrajina, Rakúsko, Taliansko, Spojené Kráľovstvo, Rusko, Vietnam, USA, Čína, Srbsko, Kórea, Nórsko, Chorvátsko (zoradené od najpočetnejšej skupiny).[669]

Vyššie uvedené štatistické údaje poukazujú na to, že slovenská spoločnosť je rôznorodá a dynamicky meniaca sa. Okrem tradičných a autonómnych menšín pozorujeme utváranie nových menšín, či už etnických, náboženských alebo záujmových. Problematika integrácie týchto menšín s akcentom na demokratické uplatňovanie ľudských práv v otvorenej a akceptujúcej multikultúrnej spoločnosti ostáva predovšetkým predmetom vzdelávania.[670]

667 KHUN, P.: *Interkultúrna výchova v podmienkach Slovenskej republiky*. In: *Pedagogická revue, Bratislava : SPN, 1999*. roč. 51, č. 1. s. 34.

668 ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR.: *Obyvateľstvo - demografia - preddefinované tabuľky.* Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/grafy/sj/08.pdf (29.11.2012).

669 ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR: *Demografia. Zahraničná migrácia. Aktuality. Cudzinci v SR k 31.12.2011*. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=60608 (29.11.2012).

670 MISTRÍK, E. a kol.: *Multikultúrna výchova v škole*. Bratislava : NOS, 2008. s. 36-37.

Multikultúrna edukácia v kontexte slovenského školstva

Z retrospektívneho pohľadu je MV len prirodzeným vyústením iniciatív zameraných na posilnenie hodnôt otvorenej spoločnosti v tolerantnom a v spravodlivom prostredí. Slovensko ako súčasť stredoeurópskeho priestoru až v novom miléniu dospelo k potrebe upravovať vzťahy a kolízie viacerých kultúr. Slovensko vždy bolo križovatkou kultúr. Vzťahy medzi jednotlivými kultúrami súvisia s rozvojom spoločnosti a zároveň ohrozujú schopnosť ľudí konštruktívne riešiť etnické a kultúrne konflikty. Aktuálne problémy, s ktorými je potrebné neustále sa vyrovnávať:

- glokalizácia – globálna kultúra ako zdroj ohrozenia autentických kultúr;
- globalizácia – globálny priestor pre interakciu kultúr;
- otvorenie politického a územného priestoru;
- migrácia a prisťahovalectvo spôsobujúce zmeny v štruktúre obyvateľstva;
- vnútropolitická situácia – národniarstvo, patriotizmus, entocentrizmus;
- spoločenská situácia – vyhrotené vzťahy medzi dominantnou spoločnosťou a menšinami, najmä Maďarmi a Rómami;
- extrémizmus;
- centralisticky model vzdelávania počas štyridsiatich rokov socializmu na Slovensku.[671]

Od MV sa očakáva vyriešenie uvedených problémov. MV predstavuje v našom kontexte nástroj zmeny vzdelávacej politiky, a to zmeny kurikula, zmeny triednej klímy, štýlov výučby, inštitucionálnej a systémovej zmeny vo vzdelávaní ako súčasti širšej spoločenskej transformácie. Ideálny stav nastane vtedy, keď sa odlišnosti druhých prestanú považovať za chyby a začneme ich chápať ako alternatívu. Dosiahnuť však takýto stav v našej spoločnosti bude dlhý a náročný proces, ktorý sa nezaobíde bez aplikácie vo všetkých sférach života: kontakty medzi príslušníkmi rôznych kultúrnych spoločenstiev, odlišných národov a etník, rasových, náboženských a jazykových skupín.[672]

671 KAHÁTOVÁ, B.: *Mimovládne iniciatívy vo vzdelávaní*. Bratislava : NOS, 2010. s. 38.

672 DOLINSKÁ, V.: *(Multi) kultúrna perspektíva edukácie*. Brno: Tribun EÚ, 2010. s. 39-41.

Prierezové témy alebo samostatný predmet

Multikultúrna výchova/edukácia sa v súčasnosti môže a nemusí vyučovať ako samostatný predmet na základných školách. Skôr sa skloňuje pri implementácii tzv. prierezových tém.[673] Zavádzanie MV do systému štátneho kurikula na Slovensku sa deje na základe reformy slovenského školstva. Kurikulárna reforma vzdelávania na Slovensku sa v súčasnosti realizuje na základe zákona č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov schválenom NR SR 22. 5. 2008. Samotnému koncipovaniu tohto zákona predchádzal rad dokumentov, ktoré sú zastrešené pod spoločnú snahu o kurikulárnu transformáciu. 19. júna 2008 bol na gremiálnej porade ministra schválený Štátny vzdelávací program. Zároveň v roku 2008 boli schválené aj vzorové školské vzdelávacie programy a metodika ich tvorby.[674]

Projekt Milénium, ako prvotný impulz pre ďalšiu reformu bol predložený v roku 2000 na verejnú diskusiu, hovoril o potrebe aj spôsobe transformácie našej školy v zmenených spoločenských podmienkach. Na základe pripomienok bol k nemu vypracovaný Národný program výchovy a vzdelávania v SR na najbližších 15 až 20 rokov. Tieto materiály spolu s Dohovorom o právach dieťaťa a s ďalšími analýzami a víziami platnými pre výchovu a vzdelávanie v európskom priestore, napr. dokument Európskej únie Biela kniha sa stali východiskom pre tvorbu koncepcie MV. Zámerom bolo, aby žiak na základe vlastného kultúrneho zakotvenia porozumel vlastnej kultúrnej identite a iným kultúram. Téma interkultúrnych vzťahov, ktorá má prenikať cez jednotlivé školské predmety sa stala jedným z nástrojov potrebným na zodpovedný pohyb v sociokultúrne rozmanitej spoločnosti.

673 *„prelínajú vzdelávacími oblasťami. Odrážajú aktuálne problémy súčasnosti, sú určitým návodom na ich prevenciu a riešenie, ale zároveň slúžia aj na prehĺbenie základného učiva, zdôraznenie aplikačného charakteru, majú prispieť k tomu, aby si žiaci rozšírili rozhľad, osvojili si určité postoje, hodnoty, rozhodovanie. Prepájajú rôzne oblasti základného učiva, prispievajú ku komplexnosti vzdelávania žiakov a pozitívne ovplyvňujú proces utvárania a rozvíjania kľúčových kompetencií (spôsobilostí) žiakov. Môžu sa vyučovať v rámci jednotlivých učebných predmetov alebo formou kurzov, prípadne samostatného voliteľného predmetu.“ Vzdelávacie oblasti a prierezové témy.* Dostupné na: http://www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program/Statny-vzdelavaci-program-pre-1-stupen-zakladnych-skol-ISCED-1/vzdelavacie-oblasti-a-prierezove-temy.alej (20.2.2012)

674 HUMAJOVÁ, Z.-PUPALA, B.: Podoby školskej reformy. In. Kol. autorov: V*zdelávanie pre život. Reforma školstva v súvislostiach.* Bratislava : Konzervatívny Inštitút M. R. Štefánika, 2008. s.43-48. Dostupné na: http://www.noveskolstvo.sk/upload/pdf/Publikacia_Reforma_skolstva_v_suvislostiach.pdf (20.2.2012)

Cieľový stav výchovy a vzdelávania bol pre oblasť MV v Miléniu formulovaný takto: „Program výchovy a vzdelávania na každej škole by mal viesť k všestrannému rozvoju osobnosti každého jednotlivca, k získaniu vedomostí a kľúčových kompetencií a uplatneniu v spoločnosti. Vychádzať pritom z toho, že výchova k mravným hodnotám, k sociálnemu cíteniu a demokracii predstavuje základ stability spoločnosti a je jednou z najúčinnejších prostriedkov proti násiliu, kriminalite a ďalším negatívnym javom. Osobitne vytvára podmienky na výchovu v duchu porozumenia a tolerancie voči iným národnostiam a iným menšinám.“[675]

Ciele MV odvodzujeme od kľúčových kompetencií ako potrebných životných zručností, ktoré žiakom umožnia preukázať vedomosti, zručnosti, schopnosti a postoje pri stretávaní odlišných kultúr. Patria tu komunikačné schopnosti, personálne a interpersonálne schopnosti, schopnosti tvorivo a kriticky riešiť problémy, schopnosť pracovať s informačnými technológiami, schopnosti potrebné na udržanie zdravého života a schopnosti formovať občiansku spoločnosť.[676] Proces rozvíjania kľúčových kompetencií je dlhodobý. Žiaci sa naučia orientovať v medziľudských vzťahoch, vytvárať si návyky, kooperovať s predstaviteľmi iných kultúr, vytvárať pozitívny obsah v sebe, získať, budovať vlastnú identitu a hľadať spôsoby ako žiť v spoločenstve s inými.

Ak školu navštevujú žiaci rôznych národností, ak sa škola nachádza v pohraničí, ak stúpol počet rómskych a iných žiakov, je nevyhnutné zaoberať sa otázkou MV. Spôsob ako na škole začať realizovať MV, vyžaduje záujem školy i predmetových komisií. V Školskom vzdelávacom programe - základnom dokumente školy sformulujeme filozofiu školy a zdôvodníme, prečo sa budeme venovať MV. Je dôležité odpovedať na otázky. Prečo sa venovať MKV? K čomu má smerovať takéto vzdelávanie? S kým sa spojíme? Ako budeme realizovať MKV? Multikultúrna výchova implementovaná ako jednotlivé prierezové témy, sa môže objavovať v celej skupine predmetov – od najčastejšie skloňovanej občianskej náuky, cez geografiu, literatúru, ale aj iných; napr. učitelia matematiky, fyziky, chémie pomocou slovných úloh približujú veľké

675 KONCEPCIA ROZVOJA VÝCHOVY A VZDELÁVANIA v Slovenskej republike na najbližších 15 – 20 rokov (projekt „MILÉNIUM“). Dostupné na: http://www.cpk.sk/web/dokumenty/krvv.pdf (20.12.2012)

676 ĎURAJKOVÁ, D. – VARGOVÁ, D.: *Multikultúrna výchova, áno, alebo nie?* Bratislava : MPC, 2007. s. 10.

objavy prírodných vied z histórie a súčasnosti spôsobom, ktorý ukazuje na prínos všetkých kultúr do rozvoja poznanie celého ľudstva.[677]

Východiská pre kurikulum MV by mali kopírovať aktuálnu situáciu v škole a dianie v mieste školy. Premyslením stratégie pripraviť pôdu na postupnú zmenu prostredia školy, na začlenenie tém do plánu školy, tematických plánov a cieľov. Štyri oblasti potrebné pre návrh stratégie zavedenia MV na škole sú:[678]

1) filozofia školy – ukotvenie v základných dokumentoch školy, triedy, predmetovej komisie - kódex tolerancie, etický kódex;
2) informácie – získavanie informácií, vzdelávanie o vlastnej kultúre a iných kultúrach, porovnávanie s inými, právny rámec SR, EÚ, história a hodnoty minorít;
3) schopnosti a zručnosti - pri realizácii identifikujeme, zavádzame, rozvíjame a oceňujeme životné zručnosti, potrebné pre dobrý život v spoločenstve;
4) akčný plán – naplánujeme zmenu – čo, kto, ako, kedy.

Multikultúrne priateľská škola podporuje tvorivú atmosféru v triede, spolupracuje, formuluje aktuálne a príťažlivé témy, zadáva stručné a konkrétne sformulované úlohy, podnecuje vytvorenie atmosféry a dôvery. Študentom dáva priestor na sebavyjadrenie, škola pracuje s konfliktom, neuteká od neho a vedie sporné strany, aby vyjasňovali stanoviská, zdôrazňuje styčné body odlišných názorov, podnecuje k hľadaniu prijateľného konsenzu a venuje dostatok času na zhodnotenie aktivít.

Na druhej strane aj MV je podrobená neustálej evalvácii. V západnej Európe môžeme badať odklon od klasického poňatia MV ako jasne stanoveného výchovného predmetu. Dôvodom je, že samotná MV môže zoznamovať s kultúrou jednotlivých etník, alebo v lepšom prípade sa snažiť o zmenu zmýšľania žiaka ku väčšej otvorenosti, avšak ostáva otázkou, ako toto dosiahnuť. Viac sa tak dostáva do popredia myšlienka MV ako jednoducho povedané výchovy ku kritickému mysleniu, ktoré je vnímané ako základný pilier poznania vlastnej identity a spolužitia v akejkoľvek diverzifikovanej spoločnosti.

Poznámku si zaslúži aj stav výukových materiálov pre potreby MV. Na tomto poli jednoznačne dominujú mimovládne organizácie, ktoré svojimi materiálmi zapĺňajú prázdny priestor v tvorbe učebníc. Na Slo-

677 MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris, 1999. s. 63-64.

678 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova, In: Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 12.

vensku hovoríme predovšetkým o dvoch organizáciách a ich projektoch: Nadácia Milana Šimečku s projektom Multi-Kulti na školách, ktorí veľmi jasne pracujú s materiálmi od starších českých kolegov z organizácie Člověk v tísni – vzdelávací program Varianty a občianske združenie ORAVA s konceptom kritického myslenia.

Základné pojmy multikultúrnej edukácie

Terminológia MV má interdisciplinárny charakter. Dôvodom je absencia jednotnej koncepcie MV na medzinárodnej aj lokálnej úrovni.[679] Zároveň často laxné definovanie základných pojmov zo strany medzinárodných dokumentov otvára priestor na odlišné chápanie obsahov jednotlivých pojmov. Multikultúrna edukácia môže mať veľmi rôznorodé podoby, ak chceme, aby bola efektívna a poskytovala žiakom zážitok kultúrnej rozmanitosti, aby im umožnila stretnúť sa s postojmi príslušníkov iných kultúr, musíme ich to naučiť. Mala by sa preto nachádzať v školských osnovách, v predmetoch i ako snaha o chápanie a rešpekt kultúrnej rozmanitosti v atmosfére školskej i mimoškolskej činnosti. Český pedagóg J. Průcha chápe MV ako proces, prostredníctvom ktorého si jedinci vytvárajú predpoklady na pozitívne vnímanie a hodnotenie odlišných kultúr a učia sa regulovať svoje správanie k príslušníkom iných kultúr. Zároveň hovorí že: „Multikultúrna výchova je konkrétny vzdelávací program, ktorý v programoch vyučovania zabezpečuje také vzdelávacie prostredia, ktoré sú prispôsobené jazykovým, kultúrnym potrebám žiakov z rôznych minorít.“[680] Termín multikultúrna edukácia vyjadruje snahy prostredníctvom vzdelávacích programov vytvárať spôsobilosť ľudí, chápať a rešpektovať iné kultúry. Multikultúrna výchova označuje výchovu k medzikultúrnemu porozumeniu. Je to výchova, ktorá podporuje kultúrnu pluralitu a mierové spolunažívanie v tejto pluralite.[681]

Môžeme sa však stretnúť aj s novšími definíciami: „Interkultúrne vzdelávanie umožňuje jedincovi rozvíjať chápanie a prijímanie rôznorodosti ako pozitívneho javu a hodnotiť rozdiely medzi ľuďmi z rôznych kultúr ako prínosné. Odlišnosť by nemala byť chápaná ako potencionál-

679 PRŮCHA. J.: *Multikulturní výchova. Příručka (nejen) pro učitele.* Praha : Triton, 2006. s. 28.

680 PRŮCHA, J.: *Multikulturní výchova*. Praha : Triton, 2011. s. 15.

681 MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris, 1999. s. 49.

ny zdroj konfliktu, ale ako príležitosť k vlastnému obohateniu.“[682] Stretávame sa tak s rozšíreným pochopením MV.

Poznámku si zaslúži aj používanie predpôn multi- a inter-. Najčastejšie sa uvádza rozdiel v používaní v anglosaských (multi-) a európskych krajinách (inter-). Môžeme však pristúpiť k rozlíšeniu aj z pohľadu jazyka: „Predpona multi- zdôrazňuje, že výchova sa venuje podpore rôznorodosti kultúr, predpona inter- zdôrazňuje rozvíjanie spolupráce medzi príslušníkmi rôznych kultúr.“[683] Opäť však ide o zjednodušujúce vyjadrenie a popritom sa môžeme ešte stretnúť aj s pojmom transkultúrna edukácia. Na tomto mieste by však išlo o zložitú sémantickú diskusiu, preto používanie multikultúrna edukácia je jednoducho terminus technicus a spoločným označením pre celú plejádu rôznych náhľadov, čo vlastne MV má obsahovať, k čomu smerovať a ako ciele dosahovať.

Multikultúrna výchova disponuje súborom pojmov, ktoré by si každý žiak mal osvojiť. J. Průcha uvádza tieto základné pojmy a problémy v súvislosti s MV:[684]

- Kultúra je súhrn ľudských činností, predmetov, hodnôt, ideí a inštitúcií, ktoré sú vlastné určitému spoločenstvu ľudí. Generácie si kultúru dovzdávali prostredníctvom výchovy sociálnym učením. Kultúra vzniká a mení sa v každodennej činnosti, funguje ako regulátor a ako norma vnímania sveta. Prejavuje sa v chovaní ľudí, spôsobe myslenia i v mnohých ďalších činnostiach človeka.[685]
- Subkultúra je kultúrou menšinovej skupiny alebo určitej sociálnej vrstvy, ktorá sa podieľa na dominantnej kultúre, má vlastné tradície, jej príslušníci sú nositeľmi odlišných noriem, hodnôt i životného štýlu. Najčastejšie sa objavuje u mládeže. Väčšinou je obmedzená na určitý priestor, často funguje ako spôsob vyjadrenia tých obsahov psychiky, ktoré vo väčšinovej spoločnosti nedostali priestor. Spochybňuje zaužívané normy, spôsoby,

682 BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání I.* Praha: Varianty, 2002. s. 13.

683 Multikultúrna / interkultúrna výchova. Dostupné na: http://www.multikulti.sk/slovnik.html (20.9.2013)

684 PRŮCHA, J.: *Multikulturní výchova*. Příručka (nejen) pro učitele. Praha : Triton, 2006. s. 28.

685 KOMINAREC, I. - KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia*. Prešov : Grafotlač, 2005. s. 23.

do spoločnosti prináša nový pohľad na svet.[686]

- Enkulturácia je proces osvojenia si kultúry našich rodičov a učíme sa tejto kultúre porozumieť. Napríklad učíme sa jesť príborom, rozumieme rôznym úkonom, znakom a rituálom a postupne si osvojujeme spôsob chovania a hodnotovú hierarchiu. Prebieha pri výchove, učení sa v škole, v rodine, v sociálnych skupinách, v škole a prostredníctvom médií na základe pozorovaní, napodobňovaním a rešpektovaním príkazov a doporučení. Prejavuje sa v základnej rovine ako osvojenie si spôsobu chovania predchádzajúcej generácie.[687]
- Etnikum je spoločenstvo ľudí, ktoré majú spoločný rasový pôvod, spoločný jazyk a zdieľajú spoločnú kultúru. Etnicita je navzájom previazaný systém kultúrnych, rasových, jazykových a teritoriálnych faktorov, histórie a predstáv o spoločnom pôvode pôsobiacich v interakcii a formujúcich etnické vedomie človeka a jeho etnickú identitu.[688]
- Etnicita je súhrn vlastností a znakov vymedzujúcich etnikum, je úzko spojená s prvkami príslušnej kultúry. Pokiaľ má byť cieľom MV poznávanie a rešpektovanie iných kultúr, znamená to poznávať a rešpektovať iné etniká a ich nositeľov.
- Etnické vedomie je vedomie prináležitosti s určitou etnickou skupinou na základe spoločne zdieľaných objektívnych komponentov etnicity alebo rodového pôvodu. Ako forma spoločenského vedomia je súhrnným názorom na pôvod, etnický priestor, historické osudy, postavenie a povahu vlastného etnika a na jeho miesto medzi ostatnými etnikami.[689]
- Národ je uvedomelé kultúrne a politické spoločenstvo ľudí spojených jazykom, históriou a spoločnou kultúrou. Slúži na označenie štátoprávnej príslušnosti k určitému národu, je charakteristický politickou príslušnosťou k určitej krajine, štátu, kultúrnym tradíciám, etnickým a náboženským myslením i cí-

686 PRŮCHA. J.: *Multikulturní výchova*. Příručka (nejen) pro učitele. Praha : Triton, 2006. s. 28.

687 PRŮCHA. J.: *Multikulturní výchova*. Příručka (nejen) pro učitele. Praha : Triton, 2006. s. 28.

688 PRŮCHA, J.: *Interkultúrní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. Praha : Portál, 2007. s. 51.

689 PRŮCHA, J.: *Interkultúrní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. 2007. s. 52.

tením. Tieto hlavné znaky podmieňujú spolupatričnosť národa a vytvárajú pocit vzájomnej solidarity pri prežívaní rôznych udalostí spojených s občianskymi a národnými hodnotami. V jeho súvislosti používame aj pojem národnosť.[690]

- Národnostná menšina sa často používa aj v súvislosti s pojmom etnická skupina, menšina. Vo vymedzení tohto pojmu nie je zhoda, nakoľko sa určité etnikum samo považuje za národ, ale štát, v ktorom príslušníci tohto etnika žijú, ich za svojbytný národ neuznáva. Otázky vzťahu národa a národnostnej menšiny vymedzujú príslušné štátne zákony.
- Etnická menšina je pojem, ktorým označujeme každú skupinu obyvateľov určitého územia, ktorá nepatrí k väčšinovej spoločnosti.[691]
- Predsudok ja akási predpojatosť, názorová strnulosť, je emočne nabitý, kriticky nezhodnotený úsudok a z neho plynúci postoj, názor prijatý jedincom či skupinkou.[692] V spojení s MV znamená, že príslušníkov inej kultúry odsudzujeme na základe nepodstatných vonkajších znakov.[693]
- Stereotyp znamená, že príslušníkov inej kultúry hodnotíme stále rovnakým spôsobom, len na základe ich vonkajších alebo nepodstatných znakov a nedostatočných informácií. Ide o zafixovaný obraz, ktorý ovplyvňuje naše správanie a postoje voči ním.
- Rasizmus znamená posudzovanie iných ľudí na základe farby pleti a iných fyzických charakteristík. Prejavuje sa vyjadrením odsúdenia, podporou i priamym iniciovaním opatrení na diskrimináciu.
- Pri diskriminácií ide o porušovanie ľudských práv jednotlivca alebo skupiny. Väčšinou diskriminuje politicky silnejšia, početne väčšia skupina obyvateľstva politicky slabšiu, menšiu skupinu. Obsahuje právne a politické opatrenia, ktoré obmedzuju

690 KOMINAREC, I. - KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia*. Prešov : Grafotlač, 2005. s. 29.

691 PRŮCHA, J.: *Multikulturní výchova*. Příručka (nejen) pro učitele. Praha : Triton, 2006. s. 41.

692 PRŮCHA, J.: *Interkultúrní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. Praha : Portál, 2007. s. 67

693 MISTRÍK, E.: *Pojmy*. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 52.

prístup menšine k niektorým životným príležitostiam.[694]

Tieto pojmy pomôžu žiakom pochopiť multikultúrne procesy, žiaci pomocou nich budú môcť zmysluplne a vecne vypovedať o vzťahoch medzi kultúrami, budú vedieť pomenovať kultúrne konflikty a možnosti dosahovania medzikultúrneho porozumenia.

Ciele multikultúrnej edukácie

Tradične sa za všeobecný cieľ MV považuje podpora a upevňovanie vzájomných vzťahov medzi skupinami v spoločnosti, predovšetkým medzi majoritou a menšinami.[695] Špecifikum MV spočíva v príprave žiakov na život v kultúrnej pluralitnej spoločnosti tak, aby žiaci boli schopní konať na základe:

1. Poznatkov a informácií o rôznych etnických a kultúrnych skupinách, predovšetkým o tých, s ktorými sa delia o svoj životný priestor.
2. Schopností a zručností, orientovať sa v kultúrne pluralitnom svete a využívať interkultúrne kontakty a dialóg na obohatenie seba aj iných.
3. Postojov a hodnôt tolerancie, rešpektu a otvorenosti k odlišným skupinám a životným formám vrátane vedomia potrebnosti osobnej angažovanosti.[696]

Ciele MV smerujú od rozvoja pasívnych postojov k aktívnej spolupráci. Tolerancia je začiatkom. Aktívnejším postojom je empatia a snaha o pochopenie odlišných postojov a aktívne občianske zaangažovanie je výsledkom rozvoja schopnosti občianskej participácie.[697]

Základnými cieľmi MV podľa E. Mistríka sú:

- Schopnosť začleniť rôznorodé kultúry a spoločenstvá do svetovej histórie – schopnosť uvedomiť si, že ich vklad do svetovej kultúrnej histórie je rovnocenný.
- Schopnosť vidieť a chápať vzájomnú komunikáciu a dynamiku kultúr v histórii.

694 MISTRÍK, E.: *Pojmy*. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 55.

695 MISTRÍK, E. a kol.: *Od kultúrnej tolerancie ku kultúrnej identite*. Bratislava : Iris, 2001. s 12.

696 ĎURAJKOVÁ, D. – VARGOVÁ, D.: *Multikultúrna výchova, áno, alebo nie? Bratislava: MPC, 2007*. s. 10.

697 MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris, 1999. s. 49.

- Schopnosť viesť dialóg s inými kultúrami, otvoriť sa a vstúpiť do aktívneho a tvorivého dialógu s inými kultúrami.
- Schopnosť chápať vzťahy vlastnej kultúry s inými. Schopnosť byť tolerantný a empatický k odlišným kultúram.[698]

Za poznaním problémov iných kultúr nasleduje rozvoj schopností a budovanie multikultúrneho prostredia s rovnocennou šancou pre všetkých. MV ustupuje od teórie a kráča k praktickej existencii. Každodennou komunikáciou s inými kultúrami rozvíjame multikultúrnu empatiu a osobnú angažovanosť k spolupráci. Z psychologického hľadiska si stanovujeme ciele v oblastiach:

Oblasť kognitívneho rozvoja: Zahrňuje poznatky, vedomosti a intelektové schopnosti, napríklad tvorivé alebo kritické myslenie. Pri výchove tolerantného človeka, ktorý je schopný žiť s odlišnými jedincami a dokáže rešpektovať, prijať aj oceňovať ich odlišnosť je dôležité nielen rozumieť procesom, ktoré sa v našom sociálnom a morálnom rozvoji odohrávajú, ale vedieť ich aj ovplyvňovať. V multikultúrnom prostredí je dôraz kladený predovšetkým na spôsoby, metódy ovplyvňovania afektívnej sféry osobnostného rozvoja tých, ktorých chceme prinútiť k zamysleniu, k dobrovoľnej spoluúčasti, alebo k zvnútorneniu určitých postojov k sebe aj k iným ľuďom. Táto rovina MV si zasluhuje veľkú pozornosť, citlivosť a kontrolu práve v triedach, kde sa nachádzajú žiaci z rôzneho sociokultúrneho prostredia.[699]

Afektívna oblasť: Taxonómia vzdelávacích cieľov nám ponúka predstavu ako postupovať v MV, ako ovplyvniť žiakov tak, aby prekonali vlastný nezáujem, či odpor k problémom. Od nezáujmu je potrebné viesť žiakov k vytvoreniu citlivého vnímania problému, k citovej odpovedi, k hodnoteniu a k vytváraniu vlastných hodnôt, ktoré si zvnútorňujú a stávajú sa súčasťou ich životného štýlu.

Psychomotorická oblasť: Schopnosti a zručnosti v oblasti ovládania tela a jeho kondícia sú predpokladom pre komplexné zvládnutie učenia sa. Plynulý rozvoj zmyslovo pohybových schopností uľahčuje rozvíjať kognitívnu a afektívnu oblasť. Pre kinesteticko pohybové typy učiacich sa žiakov je telo bránou s prichádzajúcimi informáciami, spôsobom vyjadrenia a predstavuje schopnosť riešiť problémy. Kondícia je dôležitá pre život v rozmanitej spoločnosti, tvorí súčasť interkultúrnej komu-

698 MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris, 1999. s. 50.

699 DÚBRAVOVÁ,V.: *Multikultúrna výchova*. In: *Multi – kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 18.

nikácie a vytvára prístup pre úspešnú spoluprácu.[700] Taxonómia cieľov znamená postupnosť cez prechody do vyšších etáp, ktoré sú u žiakov rôzne. Ak je žiak z rodiny, ktorá v ňom upevňuje predsudky voči niektorým národnostiam, rasám jeho presvedčenie môže pozmeniť len vlastná silná skúsenosť, priatelia alebo účinne poskytnutá informácia na vyučovaní.[701] Modeluje interakcie medzi kognitívnou, afektívnou a psychomotorickou oblasťou rozvoja, ukazuje na vzájomné ovplyvňovanie úrovne poznávania a utvárania vzťahu k téme či problému a na jej zvládnutie na psychofyzickej úrovni.[702]

Buryánek však upozorňuje, že všeobecný cieľ MV kladie nároky nielen na majoritnú spoločnosť, ale na všetky sociokultúrne skupiny. Týmito nárokmi sú:

- uvedomiť si, že rozmanitosť a rôznosť je založená na bezpodmienečnej rovnosti
- snažiť sa poznať odlišné kultúrne identity a rešpektovať ich ako rovnocenné
- naučiť sa riešiť konflikty pokojnou cestou.[703]

Učenie sa multikultúrnou edukáciou

Multikultúrna edukácia je príležitosťou na učenie sa novým zručnostiam a postojom potrebným pre kontakt s ľuďmi z iných sociokultúrnych skupín. Interaktívna výučba, aktívne sociálne učenie aj postupy pedagogického konštruktivizmu považujeme za najvhodnejšie prístupy na dosahovanie cieľov MV.[704] Osvedčeným spôsobom je zapojiť žiakov do učenia a poskytnúť im skúsenosť s rasovo, etnicky odlišnými ľuďmi. Aktívne sociálne učenie poskytuje skúsenosť. Môže mať rozličné podoby a rôzny vplyv na učenie. Ak sa podarí zapojiť do hry aj poznanie, žiak

700 ĎURAJKOVÁ, D. – VARGOVÁ, D.: *Multikultúrna výchova, áno, alebo nie? Bratislava : MPC, 2007*. s. 11.

701 DÚBRAVOVÁ,V.: *Multikultúrna výchova*. In: *Mult-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 18.

702 DÚBRAVOVÁ,V.: *Multikultúrna výchova*. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 19.

703 BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání I.* Praha: Varianty, 2002. s. 14.

704 DÚBRAVOVÁ,V.: *Multikultúrna výchova*. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 19.

si môže predchádzajúci poznatok doplniť novým, alebo starú skúsenosť zmeniť. Také učenie považujeme za veľmi účinné.[705]

Ideovým základom učenia sa MV sú tzv. štyri piliere MV: pedagogický konštruktivizmus, kritické myslenie, interakcia a kooperácia.[706] V rámci týchto pilierov sa môžeme stretnúť s celou plejádou metód a prístupov k výučbe.

a) Učenie sa so zapojením a prežitím skúsenosti

Efektívne učenie predpokladá cyklický proces skúsenostného učenia tzv. Kolbov cyklus. Pri tomto cykle prechádzame všetky fázy učenia sa. Začíname od skúsenosti, aktivity s reflexiou cez vyvodenie záverov o téme a o procese, ktoré si vytvárajú žiaci. Učiteľ prináša nové poznatky na rozšírenie vedomosti žiakov. Experiment a úlohy na aplikáciu predpokladajú teoretické vedomosti, pomocou ktorých riešime problém a hľadáme ďalšie možnosti. Mať príležitosť experimentovať je pri učení dôležitým ukotvením poznatku.

Ak poznáme učebné preferencie žiakov a žiaci prejdú celým učebným procesom od aktivity až po aplikáciu naučeného, je zárukou, že všetci žiaci v škole môžu byť úspešní.[707]

b) Aktívne sociálne učenie - autentické učenie

Dovoľuje žiakom reagovať na podnety na základe svojich poznatkov, spracovať podľa preferovaného štýlu a podľa skúseností získaných z vlastnej kultúry. Je to učenie, ktoré pomáha dosiahnuť ciele MV a má osobnú hodnotu pre žiakov. Záujem žiakov súvisí s výskumnými úlohami, s možnosťou angažovať sa verejne a s estetickým stvárnením problému. Žiaci využívajú poznatky zmysluplným spôsobom, umožňujú im pochopiť svet okolo, riešiť problémy a komunikovať myšlienky. Pomenovávajú problémy v reálnom svete, rozprávajú sa, hľadajú možnosti riešenia, získavajú informácie, vyjadrujú názor, myšlienky, formulujú otázky a prezentujú výsledky. Produkty sociálneho učenia majú praktickú osobnú a estetickú hodnotu. Zahrňujú zhromažďovanie faktov, ich interpretáciu a syntézu v návrhoch na riešenie. Prezentácia výsledkov práce pred publikom t. j. projektové vyučovanie, napr. výstava, pro-

705 DÚBRAVOVÁ,V.: *Multikultúrna výchova*. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 20.

706 BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání II.* Praha: Varianty, 2005. s. 8-16.

707 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 21.

jekt, nástenka, výskum si vyžaduje učiť sa prezentovať, zdôvodňovať a komunikovať s dôrazom na rešpekt a dôstojnosť iných.[708]

c) Pedagogický konštruktivizmus

V osemdesiatych rokoch 20. storočia sa vo vyučovaní objavuje konštruktivizmus. Kognitívny konštruktivizmus spočíva v postupoch učenia a realizuje kroky, ktoré sú v súlade s predpokladom, že poznávame, poznatky znovu konštruujeme a tie, ktoré máme a nie sú v súlade s vedeckým poznaním, rekonštruujeme. Žiaci si spájajú informácie, ktoré prichádzajú zvonku do zmysluplných štruktúr a robia s nimi mentálne operácie. Sociálny konštruktivitizmus sa opiera o poznanie, ktoré konštruujeme v interakciách s inými ľuďmi a vždy sme zaradení do jedného rámca. Spojenie obidvoch teórií vedie k presadzovaniu kooperatívneho učenia, riešenia problémov zo života, k postupom, ktoré pomáhajú rozvíjať tvorivé a kritické myslenie. Zelinova stratégia výchovy KEMSAK je predpokladom rozvoja osobnosti žiaka. Cez kognitivizáciu, emocionalitu, motiváciu, socializáciu, autoreguláciu a kreativizáciu sa žiak stáva zodpovedným za svoje konanie, rešpektuje pravidlá občianskej spoločnosti a je schopný prispieť k spolužitiu ľudí z rôznych sociokultúrnych skupín.[709]

Všeobecné zásady MV vyplývajú z cieľov, napĺňajú komplexný rozvoj žiaka v kognitívnej, afektívnej a psychomotorickej oblasti. Nie sú cieľmi, ale prostriedkami vo výučbe. Sú to:

1. Zásada komplexného rozvoja žiaka - podporovať rozvoj vo všetkých oblastiach.
2. Zásada primeranosti a individuálneho prístupu - rozvíjať individuálne predpoklady.
3. Zásada prepojenia teórie s praxou - predpokladá teóriu a poznatky prepojiť s praxou, so životom a ukázať na možnosť ich aplikácie učiť sa činnosťou.
4. Zásada vedeckosti - poskytuje vedecké poznatky a podporuje u žiakov hľadanie a objavovanie nových poznatkov vo všetkých oblastiach.
5. Zásada uvedomelosti a aktivity - vysvetliť žiakom, čo sa učia a k čomu ich učenie smeruje. Informovať žiakov o možnosti dosiahnuť ciele v určitej kvalite a informovať ich o dosiahnu-

708 ALEXOVIČOVÁ, T.: *Alternatívne školstvo v kocke*. Prešov : MPC, 2007. s. 7.

709 ZELINA, M.: *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava : Iris, 1996. s. 13.

tých výsledkoch. Poskytnúť podnety na samostatnú a skupinovú prácu. Myslieť na to, čo žiakov motivuje a aktivizuje.

6. Zásada názornosti - podnety na učenie poskytovať tak, aby boli zapojené všetky zmysly a myseľ žiaka mala čo spracúvať.
7. Zásada sústavnosti - poskytovať poznatky a rozvíjať životné zručnosti, upevňovať, rozvíjať a rozširovať hodnotové postoje v určitej logickej postupnosti.
8. Zásada kultúrneho kontextu - zabezpečiť socializáciu žiakov v zmysle rešpektu medzi pohlaviami, sociálnymi skupinami a rozličnými kultúrami.
9. Zásada predchádzajúcich spôsobilostí - stavať na vedomostiach, zručnostiach a postojoch žiakov, nadväzovať na ne pri konštruovaní a rekonštruovaní poznatkov.
10. Zásada rozmanitosti - rozmanitosť učebných štýlov žiakov a úroveň osvojeného poznania a schopností spolu s rešpektom k podnetom pre všetky zmysly a pre deti rôznych kultúr, prispôsobiť výučbu ich potrebám.[710]

Metódy multikultúrnej edukácie

Voľba metód by mala zodpovedať cieľom, téme, konkrétnej skupine študentov a skúsenostiam učiteľa s ich používaním a realizáciou. Cieľom MV zodpovedajú metódy podporujúce aktívne sociálne učenie, učenie prostredníctvom skúseností a rozvoj kritického a tvorivého myslenia. V súlade s predstavami o efektívnom učení (učiteľ) a učení sa (žiak) uvádzame nasledujúce rozdelenie metód.[711]

1. Metódy vo vzťahu k poznávacím činnostiam
   – podľa aktivity a miery samostatnej činnosti žiakov

Interakcie - zapojenia žiaka do učenia spôsobujú, že žiak sa učí efektívnejšie. S ohľadom na svoje potreby a záujmy sa naučí viacej. Informácie čerpá rôznou cestou – z textov, od učiteľa, od spolužiakov, z aktívne prežitých skúseností. Ich vstup sa pohybuje na škále od pasívneho počúvania po individuálne i skupinové projekty. Striedanie a pestrosť metód zodpovedá cieľom MV a témy sú pútavejšie, zaujímavejšie.[712]

710 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 25.

711 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 26.

712 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 26-28.

A. Reproduktívne metódy - pomocou nich si žiaci osvojujú hotové poznatky a činnosti. Ďalej ich reprodukujú ústne, písomne, v rozhovore, riešením typových úloh, načrtnutím schém, predvedením výtvarných a hudobných cvičení. Učiteľ pripravuje a konštruuje učebné úlohy pre činnosť žiakov a úroveň osvojenia poznatkov a činnosť môže byť na úrovni prvých troch stupňov Bloomovej taxonómie kognitívnych cieľov.
Príklady metód: výklad, vysvetľovanie, opis, ilustrovanie pomocou textu, učebnej pomôcky, demonštračných pokusov, počúvaním nahrávok, videofilmy, filmy a pod. Vzhľadom na ciele MV väčší priestor si zaslúžia produktívne metódy.

B. Produktívne metódy - aktivita žiakov vzrástla, žiaci získavajú poznatky samostatne ako výsledok tvorivej činnosti. Pomer aktivít učiteľa a žiakov, je takmer rovnaký, práca na projektoch je založená na samostatnej práci žiaka.

Príklady metód: problémový výklad, heuristické metódy, výskumná metóda, prípadové štúdie, projektová metóda, situačné a rolové hry, brainstorming, panelová diskusia, rozvoj schopností, analyzovať, robiť syntézy a hodnotiť. Učebné úlohy sú pokyny učiteľa, ktoré dáva žiakovi na učenie sa a súvisia s metódami, ktoré používa pri výučbe a fázach vyučovania.

2. Metódy MKV z hľadiska fáz vyučovania

Všetky spôsoby učenia sa opierajú o spoločný postup. Úvod patrí motivácií, potom nasleduje akcia, ktorá v spojení s reflexiou prináša skutočné, vedomé podnety na učenie sa a záver väčšinou patrí podnetom na aplikáciu naučeného do príbuznej alebo vzdialenej oblasti. Každá fáza vyučovania má iné metódy.[713]
A. Metódy, ktoré sa viažu na klasickú schému vyučovania 1. Motivácia - 2. Expozícia -3. Fixácia – 4. Diagnostikovanie - 5. Aplikácia

- motivačné metódy a aktivity – čítanie príbehu, vlastná skúsenosť, rozprávanie, hudba, metafory, text, pesničky, hádanky, kvíz, pozorovanie správania, videofilm, kreslenie asociácie.
- expozičné metódy – viažu sa na fázu výkladu učiva – vysvetľovanie, prednáška, rozprávanie, diskusia, stretnutie s odborníkom, metóda otázok a odpovedí, heuristická problémová výskumná metóda, metódy zážitkového učenia napr. hry, situačné,

713 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 27-28.

rolové, tvorivé, dramatizácie, párové a skupinové interview, nedokončené vety.

- fixačné metódy – dramatizácia hry, riešenia prípadových štúdií, samostatná práca, projekty, kvízy, otázky a odpovede medzi žiakmi v triede, krížovky.
- diagnostické – test, kvízy, otázky a odpovede, súťaž, vyplnenie pracovných listov, rolové hry, praktické cvičenie, simulácie, kreslenie obrázkov, schém, učenie sa získavať informácie k téme, zapisovať si štruktúru výkladu, zostavovať otázky a pod.
- aplikačné – písanie, esej, denník, akčný plán, domáce zadanie, vypracovanie projektu, hry so scenárom, návrh na postup riešenia, vypracovanie zadania, napísanie textu básne, piesne, vyhľadávanie v literatúre, praktické činnosti.

B. Metóda pedagogického konštruktivizmu, metóda EUR - funkcie jednotlivých fáz a metódy, ktoré pomáhajú učeniu a učeniu sa 1. Evokácia - 2. Uvedomenie si významu - 3. Reflexia.[714]

1. fáza – Evokácia.

V tejto začiatočnej fáze učiteľ poskytuje a pripravuje žiakom príležitosť, aby si aktívne vybavili vedomosti a skúsenosti zo svojho života a uvažovali o téme samostatne. Uvedomenie si doterajších vedomostí, vytvára základ individuálnych vedomostí, ku ktorým bude žiak pridávať ďalšie. Nové informácie sú prijímané a chápané v kontexte a žiaci ich lepšie a dlhodobo pochopia. Proces učenia je procesom spájania nového s už poznaným. Navyše pri tomto spôsobe práce si žiak uvedomí mnohé nejasnosti, nedorozumenia a môže si prípadne opraviť chybné vedomosti a názory.[715] Učiteľ v tejto fáze zasahuje do vyučovania prostredníctvom otázok. Ak žiaci odpovedajú zle, vždy je lepšie, ak si správnu odpoveď vyhľadajú sami. Učiteľ ich usmerňuje, žiaci vyjadrujú svoje odpovede, názory a predstavy. Učiteľ nevyhodnocuje, ktorá odpoveď je správna a ktorá nie. Túto hypotézu si žiaci overia v ďalšej fáze. Dôležité je, aby žiaci dostali priestor k objasneniu svojich vedomostí o téme. Svoje nápady, odpovede, myšlienky si zapisujú individuálne alebo v skupinách a informácie si odovzdávajú. V tejto fáze sa môžu využiť metódy: voľné písanie, asociácia na slová, situácie, obrázky, krátke texty, formulácie

714 DÚBRAVOVÁ, V.: *Multikultúrna výchova*. In. Multi-kulti na školách. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 28.

715 PETRASOVÁ, A.: *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. Prešov : MPC, 2003. s. 19.

otázok k obrázku, podnetu, prezentácia názoru, brainstorming, diskusia.

2. fáza – Uvedomenie si významu informácií a skúseností.

V tejto etape sa žiaci pomocou textov, výkladu, diskusií, filmového predstavenia stretávajú s novými informáciami. Žiaci musia byť aktívni, pomocou svojho úsilia hľadajú odpovede na otázky. Overujú, či sú pravdivé alebo nie. Pod vedením učiteľa prijímajú nové informácie a premýšľajú o nich. Uvedomenie si významu buduje v žiakoch chuť učiť sa a poznávať veci okolo seba. Nový poznatok, nový pojem, nová predstava dieťaťa sa jednoducho nepreberá, ale musí sa obrazne povedané v hlave dieťaťa utvoriť. Zámerne spája nové informácie s už poznanými. Aby došlo u žiaka k zmene jeho predstavy, musia byť splnené nasledujúce podmienky: nespokojnosť, zrozumiteľnosť, prijateľnosť, prospešnosť, užitočnosť.[716]

Možnosť využitia týchto metód: čítanie z textu, počúvanie výkladu, sledovanie filmu, uskutočňovanie experimentu. Metódou INSERT - interaktívny záznamový systém na efektívne čítanie, sleduje učiteľ aj žiak, ako porozumel textu alebo inému podnetu. Porovnaním, výsledkom vlastného premýšľania a nového podnetu sa ukáže, čo si žiak sám uvedomil, čo vedel, čo nové zistil, s čím v texte súhlasil, alebo nesúhlasil, o čom chce diskutovať. Ďalšie metódy: kritická analýza textu, čítanie s predvídaním, riadené čítanie s porozumením, reflektovanie, zhodnotenie metód vlastného postupu a práce skupiny, spätná väzba, tvorba záverov, plánovanie krokov, pracovné listy, vyplnenie slepej mapy, domovské a expertné skupiny, kreslenie komiksu, hranie rolí so scenárom, písomné odpovede a otázky, zápis individuálny a skupinový.[717]

3. fáza – Reflexia

Je to fáza zameraná na upevnenie učiva. Žiaci si uvedomia, čo si na začiatku mysleli a aké informácie získali a dozvedeli sa. Až v tejto fáze si skutočne osvojujú učivo a vznikajú trvalé vedomosti. Učenie je aktom zmeny, vzniká pri ňom niečo, čo je odlišné od predchádzajúceho. Žiaci svojimi slovami popisujú informácie o údajoch, ktoré sú im podstatne zrozumiteľnejšie, ktoré chápu a hovoria i o tom, čo zatiaľ ešte nevedia, čo im nie je jasné. Medzi nimi dochádza k výmene myšlienok, rozširuje sa ich slovná zásoba a prezentuje rôzne schémy ich porozumenia. Uve-

716 PETRASOVÁ, A.: *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. Prešov : MPC, 2003. s. 20.

717 DÚBRAVOVÁ, V.: Multikultúrna výchova. In. *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 28.

domujú si, že vytvorená myšlienková schéma ešte nemusí byť definitívna, že je možné prijať a do svojho uvažovania zahrnúť aj názor iných.[718] Metódy: otázky a odpovede, samohodnotenie študentmi, kritická analýza textu, voľné písanie, usmernené písanie k uvedomeniu si učenia alebo možnosti aplikovať naučené v iných oblastiach či hodnotenie z hľadiska dohodnutých alebo individuálnych kritérií. [719]

V závere predstavíme aj etapy procesu MV - „(MV) je dlhodobý proces, behom ktorého prechádzajú účastníci hlbokou osobnostnou premenou. Vzhľadom k tomu, že etnocentrizmus a xenofóbia sú do istej miery vlastné všetkým kultúrnym spoločenstvám, nie je jednoduché tieto často krát hlboko zakorenené postoje meniť. Preto by celý proces (MV) mal postupovať v etapách.“[720]

1. študenti si samých seba predstavujú zvonka
2. študenti sa učia rozumieť svetu a dobe v ktorej žijeme
3. študenti sa zoznamujú s odlišnou realitou – inými pohľadmi na svet
4. študenti sa učia chápať rozmanitosť ako pozitívny jav[721]

Multikultúrna výchova predstavuje komplex myšlienok a aktivít, ktoré v pozitívnom zmysle majú za cieľ vytváranie zrelej a uvedomelej spoločnosti. Jednotlivé nuansy a nezodpovedané otázky multikultúrnej reality by sa nemali stávať prekážkou k hľadaniu modus vivendi v jasne pluralitnej spoločnosti. Pre ľudí zvyknutých na „vedenie z vonka“ v každej oblasti života sa multikultúrna výchova stáva problematickou práve preto, že nemusí vždy poskytovať jasné a nemenné odpovede, ale neustále nastoľuje nové otázky.

718 PETRASOVÁ, A.: *Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov*. Prešov : MPC, 2003. s. 22.

719 DÚBRAVOVÁ, V.: Multikultúrna výchova. In. *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006. s. 28.

720 BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání I.* Praha: Varianty, 2002. s. 16.

721 BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání I.* Praha: Varianty, 2002. s. 16-17.

Výchova a vzdelávanie v židovskej rodine

Náboženská výchova v rodine

V starozákonných dobách bola rodina nielenže základom sociálneho a politického poriadku, ale bola vždy aj spoločenstvom kultovým, miestom uctievania Boha. Náboženský kult vplýval na všetky etapy života židovskej rodiny. Domov je pre Židov už takmer dvetisíc rokov ako *„mikdaš me'at – malá svätyňa. Po zničení Jeruzalemského chrámu sa novými svätyňami nestali synagógy – ako sa mnohí mylne domnievajú – ale domovy."*[722] Domov sa stal tým pádom prvým a najdôležitejším centrom náboženského života.[723]

Narodenie potomka bolo dôležitou udalosťou v živote židovskej rodiny. Túžbou židovských žien bolo stať sa matkou Spasiteľa alebo prinajmenšom jeho pramatkou. Narodenie mužského potomka bolo preto významnejšie než narodenie dievčaťa.

Narodenie dieťaťa oznámil otec v židovskej synagóge, modlitebni, tzv. *bužni*. Narodenie dievčaťa zahlásil pomocníkovi v synagóge (tzv. *šámesovi*) a v nasledujúci *šabat* bol vyzvaný k čítaniu z *tóry*. Za tým nasledovalo požehnanie rodičov a novonarodenej dcéry, ktoré predniesol *šámes* a oznámil jej meno.

Narodenie chlapca bolo okrem toho spojené s hostinou. *Šámes* slávnostne oznámil narodenie chlapca trojnásobným buchnutím na stôl. Na to všetkých pozval na hostinu, ktorá sa konala v najbližší piatok. Meno bolo udelené chlapčekovi až pri obriezke (t. j. na ôsmy deň od narodenia), ktorá sa konala buď v *bužni* – ak pripadla na sobotu alebo v dome rodičov – ak sa konala vo všedný deň. Na slávnosti sa zúčastnili aj rabín, *šámes*, (niekedy *mohel,* ktorý vykonával obriezky), traja funkcionári a samozrejme rodina a priatelia. Pred samotným obrezaním zobrala krstná matka dieťa od jeho rodnej matky a podala ho krstnému otcovi. On by totiž nemohol od rituálne nečistej ženy nič prijať.[724] (U ultra ortodoxných židov sa matka dieťaťa i ženy prítomné pri obrade zdržiavajú v

722 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách"*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

723 LAŠOVÁ, M.: *Život v ortodoxnej židovskej rodine na Slovensku (Študentský vedecký a umelecký prieskum Albertus Magnus)*. Ružomberok: FF KU, 2007. s. 20.

724 KRPELEC, B.: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov: Miestny výbor Matice Slovenskej, 1935. s. 237.

susednej miestnosti.) Pri obriezke býva vyslovené prianie, aby chlapček *„dozrel k Tóre, svadbe a k dobrým skutkom“*.[725]

Na hostine po obrade sa podávala pečienka, ryby a tiež špeciálne pečivo, tzv. *lejky*[726]. Narodenie dieťaťa bolo príležitosťou pre veľké nadšenie a oslavy. Na obrad obriezky sa pozývali všetci. Napr. v 19. stor. v prvý piatkový večer po narodení chlapca, mala rodina dieťaťa u *aškenazských* Židov otvorený dom, podával sa koňak, koláče a studený varený cícer. Do domu neustále prichádzali hostia a prinášali jedlo. Zovšadiaľ sa ozývalo blahoželanie „mazl-tov“ a priania, aby im prinášali radosť ich deti,a deti ich detí.[727]

Výchova potomstva v prvých rokoch života bola záležitosťou matky. V ortodoxnej židovskej rodine (a tiež u *chasidov*), keď chlapec dovŕšil tretí rok, konal sa slávnostný obrad prvého strihania vlasov u dieťaťa. Bol to jeden z rítov prechodu. Symbolizoval oficiálny začiatok náboženskej výchovy chlapca a darovanie jeho života Bohu. (Od tej doby mal byť chlapec ráno vedený k umývaniu rúk, k odriekaniu rannej a večernej modlitby a k chápaniu Božích nariadení.) Tento úkon pretrval od staroveku a je podložený[728] Písmom. Pri obrade každý z pozvaných hostí odstrihol chlapcovi pramienok vlasov a do prichystanej krabičky vhodil peniaz. To symbolizovalo, že chlapec má byť veľkorysý a dobročinný počas svojho života. Po obrade sa konala hostina.[729]

V čom spočíva náboženská výchova detí v rodine? F. Gioia považuje rodinnú výchovu za *„školu teórie spolu s praxou.“*[730] Otec je povinný vyučovať svoje deti a matka je jeho partnerkou vo výchove. Deti

---

725 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

726 CEBUĽAKOVÁ, S.: *Judaizmus na Slovensku a dotyk s kresťanstvom, 2002*. s. 61.

727 RODENOVÁ, C.: *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*. Praha: Nakladatelství BB/art, 2005. s. 65.

728 Rabbi Moshe Lieblich vysvetľuje, že Židia od najstarších čias nechávali svoje ovocné stromy tri roky bez zberu ovocia. Ich úrodu darovali Bohu. Na štvrtý rok ovocie obrali a zaniesli do Jeruzalemského chrámu ako povinný desiatok. U ortodoxných Židov strom symbolizuje človeka. Trup je ako kmeň, ruky ako vetvy, dobré skutky sú ovocie a viera predstavuje korene. Čím sú korene silnejšie, tým skôr strom prežije víchricu. In: *GREENE, A.*: *Locks of faith: Orthodox Jewish boy gets first haircut at age 3*.http://www.starnewsonline.com/article/20081218/ARTICLES/812180317/-1/SPORTS01?Title=Locks_of_faith__Orthodox_Jewish_boy_gets_first_haircut_at_age_3 (2008-12-28),

729 GREENE, A.: *Locks of faith: Orthodox Jewish boy gets first haircut at age 3*. http://www.starnewsonline.com/article/20081218/ARTICLES/812180317/-1/SPORTS01?-Title=Locks_of_faith__Orthodox_Jewish_boy_gets_first_haircut_at_age_3 (2008-12-28),

730 GIOA, Metodi e ideali educativi dell´Antico Israele e del Vicino Oriente, 2008. s. 97.

môže vyučovať aj učiteľ, ale osobný príklad rodičov je základom domácej výchovy.

Claudia Rodenová opisuje ideálny prototyp židovských detí takto: *„Zatiaľ, čo židovské dievčatá mali byť ružové a kypré, židovskí chlapci boli bledí, ohnutí učenci a nikdy nevideli slnko. Matky ich nútili do jedla, ale boli pri tom hrdé na horlivý, hladný vzhľad svojich synov. V štetli, ktorý si cenil silu myšlienky, bola vo vážnosti hlava človeka...“*[731]

Náboženská výchova ešte malých detí je záležitosťou matky. Zo začiatku sa učili pozorovaním a napodobňovaním toho, čo doma videli. Bolo to spontánne učenie sa, pri ktorom si deti ešte celkom neuvedomovali, že si už osvojujú nové poznatky a nové skúsenosti. Túto formu edukačných procesov Průcha nazýva „*edukačné procesy typu (A)“*[732]. V časoch, keď ešte nepoznali povinnú školskú dochádzku, dcéry zostávali pri matke, až pokým sa nevydali. Ako spomína *kehila* Žilina na svojej webovej stránke: *„ešte aj na začiatku minulého storočia bola bežná negramotnosť (žien), pretože ich vzdelanie zahŕňalo len tie najzákladnejšie predmety. Keď sa učili hebrejskú abecedu, tak len preto, aby mohli čítať jidiš, nie hebrejčinu.“*[733]

Neskôr i dievčatá *„mali svoje vlastné vyučovanie – väčšinou pod vedením slepých učencov.“*[734] Alebo navštevovali (spoločne s chlapcami) súkromnú náboženskú školu (*chéder*), ktorú mala každá židovská náboženská obec, bola to jej povinnosť. Deti v nej boli delené na dve skupiny podľa veku a u ortodoxných židov aj podľa pohlavia.

Keď chlapci odrástli (okolo 6 roku), bral si ich na starosť otec. Ten im odovzdával učenie *Tóry*, zvyky, tradície a viedol ich k láske i oddanosti voči Bohu. Jeho úlohou bolo poúčať svojich synov o viere v jediného Boha a uvažovať o Ňom spolu s nimi, na každom mieste a pri každej činnosti, k čomu ho neustále vyzývali aj úvodné slová rannej, popoludňajšej a večernej modlitby *„Šema Israel“* (porov. Dt 6, 4-9).[735] Židia preto chápu svoj život ako jednu veľkú modlitbu. Tento typ edukačných

731 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*, 2005. s. 64.

732 PRŮCHA, J.: *Moderní pedagogika (2*., přepracované a aktualizované vydání). Praha: Portál, 2002. s. 78.

733 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

734 JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa*. Řevnice: Rozmluvy, 1996. s. 197-198.

735 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

procesov je zaradený medzi tzv. *„edukačné procesy typu (C)“*[736]. Ide o procesy, pri ktorých na dieťa pôsobí niekto iný zvonku, kto ho riadi, dáva mu impulzy, vytvára podmienky so zámerom, aby učenie sa bolo čím účinnejšie.

Povinnosť nábožensky vychovávať chlapca je do 13. roku a u dievčaťa je to do 12. roku. Potom sa už považujú za nábožensky dospelých a preberajú zodpovednosť za seba a svoj náboženský rast. Tento typ edukačných procesov nazývame *„edukačné procesy typu (B)“*[737] Jedná sa o učenie intencionálne (zámerné), pri ktorom učiaci subjekt si sám určuje čo a ako dlho sa bude učiť, autoreguluje svoje učenie. Ale rodičia i naďalej majú pokračovať vo výchove svojich detí, pokiaľ majú na ne vplyv.

„Prikázanie ctiť si otca a matku je veľmi dôležité, lebo je základom tradície a skúseností prenášaných z jedného pokolenia na druhé.“[738] Je spojené s Božím prísľubom, že kto si bude ctiť rodičov, bude dlho žiť (porov. Ex 20, 12).

Zaujímavé je, že v *tóre* alebo v *SZ* sa väčšina príkazov a zákazov uvádza s vysvetlením a odôvodnením. Podľa Průchu, by sme túto *„jazykovú formu intencionality“*[739] (t. j. zámernosti, plánovaného úmyslu) - rozkazu mohli zaradiť medzi takzvanú deklaratívnu formu. Ako sa podľa výskumu slovenského psychológa, J. Gráca (1985), na istej vzorke tínedžerov ukázalo, táto forma je pre študentov najpríťažlivejšia, menej pôsobí imperatívna forma (t. j. čistý zákaz) a najmenej interogatívna forma (t. j. prosba formou otázky).[740] Zdá sa, *Tóra* je naozaj „múdrym učiteľom“ pre svojich žiakov.

Deti verzus rodičia

Vráťme sa však opäť k židovskej rodine a jej úcte voči rodičom, ktorá je opísaná aj v Desatore. Všimnime si, ako by sa mala navonok prejaviť správna výchova detí voči svojim rodičom. Zosumarizujme si to v bodoch: zaobstarávaním jedla, oblečenia a starostlivosťou o ich potreby; iné vonkajšie prejavy úcty sú, že dieťa vstane pri ich vstupe

736 PRŮCHA, *Moderní pedagogika*, 2002. s. 78.

737 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 78.

738 AVICHAIL, E.: J*udaizmus (Úvod do základov židovskej viery a zákonov)*. Bratislava: Uniapress, 1997. s. 67.

739 PRŮCHA, *Moderní pedagogika*, 2002. s. 79.

740 PRŮCHA, *Moderní pedagogika*, 2002. s. 79.

do miestnosti; dieťa nesedí na ich mieste; neodvráva im; nevolá ich po mene; nehaní ich; mlčky znáša urážku a sprevádza ich pri chôdzi, keď im dochádzajú sily. Jeden príklad – legenda navyše ako ilustrácia dobrej výchovy. Cieľom židovských legiend je totiž nájsť zrnká múdrosti, ktoré sa dotýkajú srdca človeka v každej dobe. Istá legenda nám hovorí, kam až má siahať úcta detí voči rodičom: *„Raz sa žiaci rabiho Eleazára pýtali na význam a na medze povinnej úcty voči rodičom. Povedal teda žiakom: - Mňa ste sa prišli pýtať? Opýtajte sa predsa Damyho ben Netiny, ktorý bol ministrom vojny. Raz jeho matka, o ktorej sa hovorilo, že „nemá všetkých päť pohromade“, po ňom hodila topánku pred jeho generálmi. A viete, čo urobil? Iba jej povedal: To stačí mamička! A keď jej vypadla črievica, ktorú držala v ruke, zdvihol jej ju a znovu jej ju podal.“*[741] Iná legenda vysvetľuje: Natoľko, že neprotestujeme, keď jeden z rodičov zahodí mešec s peniazmi.[742]

Treba však poznať svoje hranice. I rodičia majú povinnosť nedráždiť svoje deti k hnevu, nesmú ich príliš zaťažovať, aby v nich nevzbudili odpor a následné odbočenie zo správnej cesty.[743] Rovnako majú byť voči svojim deťom spravodliví a ani jedno z nich neuprednostňovať pred iným. Istá legenda poukazujúca na zlo žiarlivosti nás vystríha: *„Človek nesmie dávať prednosť jednému synovi pred ostatnými. Pretože pre jedinú hodvábnu košeľu, ktorú Jakub ponúkol Jozefovi a nie bratom, pochytila bratov silná žiarlivosť – a tak sa stalo, pretože jedna vec súvisí s druhou, že naši predkovia museli emigrovať do Egypta.“*[744]

Otec a syn

Otec vedie syna k sebaúcte - poznaniu, že Žid nesmie svoje telo mrzačiť, či sám raniť – ani z dôvodu smútku, či v zúfalstve si vytrhávať vlasy, tetovať sa, a to z dôvodu, že bol stvorený na Boží obraz. A navyše je to pohanský zvyk.[745] Tiež mu pripomína, ako píše rabín Avichail, že: *„Žid, muž, má zakázané holiť si bradu zboku žiletkou alebo britvou. Pretože presne nepoznáme miesto, ktoré sa na tvári nesmie holiť žiletkou alebo britvou, holenie tváre britvou je úplne zakázané. Je však dovole-*

741 MALKA, V.: *Nejkrásnejší židovské legendy*. Praha: Portál, 1999, s. 115.

742 MALKA, *Nejkrásnejší židovské legendy*, 1999. s. 115.

743 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 67-68.

744 MALKA, *Nejkrásnejší židovské legendy,* 1999, s. 122.

745 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 73.

né holiť sa elektrickým strojčekom alebo použiť nožnice.“[746] Rovnako si nesmie holiť a strihať kadere (tzv. *pajesy*), lebo to patrí k pohanským zvykom. Muž nesmie nosiť, ani sa obliekať do ženského odevu a pre ženu to platí presne opačne. A čo sa týka mravnej čistoty, je zakázané byť osamote s nevydatou ženou i s vlastnou snúbenicou z dôvodu, aby to pre nás nebolo pokušením k dotyku, či sexuálnemu styku. Nezakazuje sa byť osamote s vlastnými rodičmi.[747]

Pozoruhodné je tvrdenie *talmudu*: *„šťastný je ten, koho deti sú synovia a smútok (beda) pre toho, koho deťmi sú dcéry“*.[748] Prečo takéto tvrdenie, čím je podložené? U Židov boli synovia zvyčajne uprednostňovaní, pretože boli pomocou, oporou v starobe, mohli naplniť ambície rodičov a stať sa slávnymi učencami a rovnako niesli otcovo meno (napr. Samuel ben Jicchak = Samuel syn Izákov), a teda jeho rod nebol vymazaný z vedomia ľudí. Nechuť mať dcéry vyplýva z výroku Ben Sira, ktorý je uchovaný v *talmude*: *„Je napísané, dcéra je bezcenný klenot pre svojho otca. Zo strachu o ňu v noci nespáva; počas jej mladosti, aby nebola zvedená, skazená, v jej dospelosti, aby nezišla z cesty, počas jej rokov vydaja, aby si našla manžela, ak je vydatá, aby nebola bezdetná a keď je stará, aby nepraktizovala bosoráctvo“ (Sanh. 100b)*.[749]

Matka a dcéra

Matka neraz poúča svoje dcéry o dôležitosti cudného odievania: *„Dcéry Izraela sa obliekajú skromne. Nosia šaty a sukne nie kratšie ako po kolená a rukávy siahajúce poniže lakťov. Nenosia nohavice.“*[750] V Knihe prísloví, v 31. kapitola 10-31 verš, sa opisuje *Zlatá abeceda o dobrej žene,* ktorá vyzdvihuje ženinu pracovitosť a múdre vedenie domu. Claudia Rodenová opisuje *aškenázsku* komunitu Židov spred dvoch storočí a život žien v nej. Tento opis činného života židovských žien až náramne pripomína ideál dobrej ženy z Knihy prísloví. Píše: *„Židovské ženy neviedli skrytý život. Cestovali na vozoch od jedného mesta k druhému [...] a predávali sušené ryby a nakladané slede, kyslé uhorky a sladké marmelády, ale tiež ihly, nite, mydlo a šatky na hlavu.*

746 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 73.

747 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 66.

748 COHEN, A.: *Everyman´s Talmud - New American Edition*. New York, U.S.A.: *E*. P. Dutton & Co., Inc., 1949. s. 171.

749 COHEN, *Everyman´s Talmud - New American Edition,* 1949. s. 171-172.

750 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 73.

[...] napriek tomu, že sotva vedeli čítať, hovorili poľsky, rusky a maďarsky...“[751]

S náboženským kultom veľmi úzko súvisí *kóšer* stravovanie, či *kóšer* kuchyňa. Matky v rodine zodpovedali za vzorné dodržiavanie stravovacích predpisov nariadených posvätnými textami a písanými zákonmi, ktoré zľudoveli. Tiež za vykonávanie domácich rituálov súvisiacich či už so *šabatom* alebo svatkami. Ako ďalej uvádza Claudia Rodenová vo svojej publikácii *Kniha o židovské kuchyni:„I keď celý obrad (sviatkov) viedol manžel, musela mať žena naporúdzi pohár s vínom, bochník chleba, nôž a obrúsok. Matka bola hlavným článkom v súdržnosti rodiny, vytvárala prostredie, v ktorom každý vykonával svoju úlohu. Ideálna žena bola dobrou manželkou a matkou – čistá, trpezlivá, pracovitá, tichá a poslušná. V skutočnosti však len máloktorá vydržala mlčať a poslúchať, ale všetky boli naplno oddané svojim rodinám. Ich vlastné blaho nebol dôležité a keď si začali na celé jarmo sťažovať, hovorili to s pýchou. Matka sa starala predovšetkým o fyzický blahobyt rodiny – aby sa deťom niečo nestalo, [...], aby neprechladli, ale hlavne, [...], aby boli dosť najedené.“*[752]

Na inom mieste Rodenová veľmi pekne vyzdvihuje *kóšer* kuchyňu ako spojivo medzi svätým a svetským: *„V takomto svete, kde ľudia dôverne rozprávali s Bohom, kde sa duchovno povznášalo nad telesno a kde ideálom muža bol poblednutý, vychudnutý učenec, horiaci vnútorným svetlom, sa jedlo stalo spojivom medzi svätým a svetským.“*[753] Navyše sa hovorí, že i vďaka prísnym predpisom o *kóšer* kuchyni sa Židia (či Židia – ako národ) v priebehu dejín v diaspóre neasimilovali.

Vzťahy medzi súrodencami: Základom prežitia v minulosti bola zomknutá silná mnohopočetná rodina. Taktiež veľké rodiny mali väčšiu váhu v spoločnosti. Z archívnych zdrojov možno zistiť, že: *„zásadným vzťahom nebol vzťah manželský, ale vzťah rodičovský, poprípade súrodenecký. Bratia sestry si vymieňali listy omnoho častejšie než manželia. Medzi ženami bola rozšírená povedačka: «Manžela si môžem zaobstarať, dieťa môžem porodiť, ale ušľachtilého brata – kde ho nájdem?»“*[754]

751 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů,* 2005. s. 64.

752 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů,* 2005. s. 64.

753 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů,* 2005. s. 64.

754 JOHNSON, *Dějiny židovského národa*, 1996. s. 196.

Pozoruhodná je aj skutočnosť uprednostnenia brata, súrodenca, či najbližších príbuzných z „otcovského domu" pred manželkou bezdetného muža v otázke dedenia po jeho smrti. Manželke patrilo len jej veno, majetok zostal v manželovej rodine. *„Ako stálo napísané v jednom závete: «Môj majetok sa navráti tam, kam patrí – do domu môjho otca.»"*[755]

Nariadenia pre slobodných mladíkov a devy: Život židovskej rodiny sa zakladá na jej posvätnosti, ktorá vytvára primeranú rovnováhu medzi abstinenciou a permisivitou.[756] Preto pohlavný styk i každý telesný dotyk sú so ženami mimo manželstva zakázané. Zaujímavé je prikázanie, aby sa každý žid oženil – dôvod je viac než prozaický – aby sa množil. Ako píše rabín Avichail, muž, ktorý je otcom syna a dcéry, splnil toto prikázanie.[757]

Nariadenia pre manželov: Manželský život si vyžaduje vzájomnú úctu a lásku. Taktiež ochotu navzájom si pomáhať a radiť sa v rodinných záležitostiach. Rodičia majú byť vzorom pre svoje deti. Ďalšie vhodné naučenie pre rodičov je, aby nikdy nesľubovali dieťaťu, že mu dajú niečo a potom nedodržali prísľub, pretože tým učia dieťa klamať (porov. Suk. 46b). A keďže dieťa zvykne iným rozprávať o tom, čo doma počuje, mali by byť rodičia obozretní, o čom sa pred dieťaťom zhovárajú.[758] Všimnime si oblasť manželskej rituálnej čistoty – alebo *kóšer* intímny život. Počas menštruačného cyklu ženy (*nida*) je zakázaný akýkoľvek telesný styk. Po nich žena musí rátať sedem dní bez krvácania, následne sa musí ponoriť do *mikve.* Potom je povolená svojmu manželovi podľa židovských zákonov (*halachy*). Zákony *nida* sú početné a treba si ich starostlivo preštudovať. Muž ich má študovať s učeným mužom a žena so ženou.[759] Veľmi prísne sa dodržiavajú hlavne u ortodoxných židov. V prípade akýchkoľvek nejasností ohľadom *kóšer* intímneho života je vhodné poradiť sa s rabínom.

Ako sme už skôr spomínali tvrdenie Jarmily Drozdíkovej,[760] že *judaizmus* nevníma sex ako niečo nečisté, či zlé alebo prekážku duchovnému životu, ale práve naopak, chápe ho ako cestu k vyplneniu *micvy* mať deti, množiť sa. Sexuálny život zároveň napomáha k harmonické-

755 JOHNSON, *Dějiny židovského národa*, 1996. s. 196.

756 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 64.

757 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 65.

758 COHEN, *Everyman´s Talmud - New American Edition,* 1949. s. 172.

759 AVICHAIL, *Judaizmus*, 1997. s. 66.

760 DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu*. Bratislava: Edícia Judaica Slovaca, 1993. s. 73.

mu spolužitiu manželov. Ako sa ďalej uvádza na stránke *kehily* Žilina: *„Pri sexe nejde teda len o fyzickú, ale samozrejme aj o psychickú stránku veci. Aj z tohto dôvodu je sex dovolený len v rámci manželstva. [...] Mať sex je právom ženy, a nie muža, aj keď žena nesmie používať odmietnutie sexu ako trest alebo nebodaj prostriedok na vydieranie partnera (medzi tri základné práva vydatej ženy, ktoré muž nesmie zanedbávať, patria okrem sexu ešte právo na dostatočnú stravu a oblečenie).“*[761]

Čo sa týka antikoncepcie, tú *judaizmus* nezakazuje, pod podmienkou, že máme raz úmysel splniť *micvu* - mať deti. Dve deti, po jednom z každého pohlavia, napĺňajú túto *micvu*. Navyše musíme zabezpečiť, aby semeno nebolo zničené alebo blokované (porov. výstražný biblický príbeh o Onanovi - Gn 38, 1-30).[762]

Bar micva a bat micva - náboženská dospelosť[763]

Ako sme už vyššie spomínali, vek náboženskej dospelosti je iný pre chlapcov a iný pre dievčatá. Židovský chlapec je už v trinástich rokoch považovaný za nábožensky zrelého a zodpovedného za svoj život, u dievčat je to o rok skôr. Teológ Andrej Mátel píše: „*Takisto všeobecná školská dochádzka končila vo veku trinásť rokov.“*[764] Židovský mladík sa vtedy stáva *„synom prikázaní“* alebo *„synom povinnosti“* (tzv. *bar micva* – hebr. בר מצוה), a tým je prijatý do náboženskej obce ako plnoprávny člen. V ten deň mladý muž môže prvýkrát čítať v synagóge na verejnom zhromaždení z *tóry* za pomoci ukazovadla[765] – čítacieho prstu (tzv. *jad* – hebr. **יד**) v tvare ruky.[766] Od tohto dňa je povinný zachovávať všetky príkazy *tóry*, nosiť pri rannej modlitbe modlitbové remienky (*tefillin* – hebr. **תפילין**) a môže byť počítaný k desiatim mužom potrebných k verejnej modlitbe, tzv. *minjanu*.[767]

761 KEHILA ŽILINA: *Svadba a manželský život.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=51 (2009-07-04)

762 KEHILA ŽILINA: *Svadba a manželský život.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=51 (2009-07-04)

763 LAŠOVÁ, *Život v ortodoxnej židovskej rodine na Slovensku*, 2007. s. 8.

764 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

765 Ukazovadlo môže byť vyrobené z rôznych materiálov, najčastejšie z dreva alebo kovu. Zvláštnosťou je, že existujú dva druhy ukazovadiel: pre ľavákov i pre pravákov.

766 Z úcty voči tóre sa jej totiž Židia nedotýkajú pri čítaní prstom. Výnimkou je ukončenie bohoslužby, kedy dotykom ruky a jej následným pobozkaním prejavujú úctu tóre.

767 BAUMANN, *Co by měl každý vědět o židovství*, 2000. s. 70.

Aj z príležitosti slávnosti náboženskej dospelosti sa konala rodinná slávnosť. Ako uvádza Claudia Rodenová: *„Každá rodinná udalosť sa oslavovala verejne a nikdy nechýbalo jedlo. Po bar micva nasledoval v synagóge Kiduš s koňakom a koláčikmi a doma potom jednoduchá hostina.“*[768] Pre židovských rodičov týmto aktom nastáva zmena. Lebo neraz je výzvou prijať dospelosť svojich synov. Pomaly musia meniť svoj zaužívaný postoj k nim. „*Kto bije staršieho syna, dráždi ho ku hriechu,“* hovorí jeden z výrokov *Talmudu.*[769] Dospelý syn sa teraz môže stať pre otca rovnocenným partnerom pri štúdiu *tóry*, od ktorého sa môže niečomu priučiť aj samotný otec.[770] Možno sa to zdá zvláštne, no otcovia rodín sa naozaj zvykli počas *šabatov,* ale niekedy i cez týždeň, venovať štúdiu *tóry* a iným náboženským spisom, či mystike. Bolo tomu tak hlavne u skupiny *chasidov* na východe Európy. Ako spomína Claudia Rodenová: *„V konfrontácii s nepriateľským a brutálnym okolím si Židia vytvorili hodnoty z iného sveta. Boli posadnutí mystickou minulosťou a čakali na očistnú budúcnosť. Náboženské štúdium ponúkalo mužom únik od reality plnej perzekúcie a od ťažkej obživy. Stalo sa im najprestížnejšou činnosťou a súčasne najobľúbenejším odpočinkom.“*[771]

Ale vráťme sa opäť k náboženskej dospelosti, tentoraz u dievčat. V liberálnych alebo reformovaných židovských obciach sa zaviedla obdobná slávnosť aj pre dvanásťročné dievčatá, ktoré sa potom nazývajú *„dcéry prikázaní“* (*bat micva* – hebr. בת מצוה). Ich úlohou je vyšiť obrúsok, na ktorom je citát z *tóry*[772] a zväčša vyobrazený pletený koláč podávaný počas *šabatu* (tzv. *barcheska*). Drobný a pekný steh poukazuje na ich šikovnosť a text z *tóry* zasa na ich zbožnosť a znalosť hebrejčiny. V niektorých amerických reformovaných náboženských obciach aj dievčatá sú vyzvané k čítaniu z *tóry,* rovnako pri modlitbe nosia *kipu*

768 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*, 2005. s. 65.

769 Podobne je tomu aj v Novom zákone, kde čítame: „Otcovia nedráždite svoje deti k hnevu...“ (Ef 6, 4).

770 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

771 RODENOVÁ, *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů*, 2005. s. 63.

772 *Židia - História*. http://www.kezmarok.com/historia/zidia/ (2006-10-10)

a *talit*. Neskôr v dospelosti sa môžu stať učiteľkami v židovskej náboženskej škole, kantorkami v synagóge, či dokonca rabínkami.[773]

Keď mladík dospel (hebr. dospelosť - בגרות) do veku 18 – 25 rokov, začal si hľadať vhodnú partnerku pre život, alebo tým poveril sprostredkovateľa.[774] Ten dostal dodatočne za svoje služby od oboch rodičovských strán odmenu. Výška dojednaného vena sa dala vedieť rabínovi a ten tiež dostal z neho určitú čiastku. Následne sa mal s ňou podeliť so *šámesom* a kantorom, ktorý sa premodlieval v *bužni*.[775]

Výber vhodného životného partnera (Šidduch)

Na nasledujúcich stránkach sme sa rozhodli opísať obrad zásnub a svadby z dôvodu, že jeho symbolika, je v mnohom veľmi poučná. Poučná nielen pre svadobných hostí, aj pre samotných manželov a ich budúce manželské spolužitie. V jednotlivých úkonoch zásnub i svadby si môžeme všimnúť veľmi úzke prepojenie medzi vierou a národom, empatické spomenutie si na trpiacich členov národa i v tento najveselší deň pre manželov a hostí, osobný deň pokánia spojený s pôstom a zároveň hojnosť požehnaní. Na koniec jedného obdobia a začiatok nového, na manželskú jednotu, ktorá podľa kabalistov siaha až k utvoreniu novej jednej bytosti a pod. Poďme sa teda spolu pozrieť na spôsob hľadania vhodného životného partnera pre veriaceho Žida/ Židovku.

Prvou etapou, ktorá predchádza zásnubám je *šidduch* (hebr. שִׁדּוּך) alebo výber vhodného partnera pre život. Tento proces voľby partnera nie je náhodný alebo založený čisto na fyzickej kráse. Práve naopak, príbuzní mladíka, či devy alebo ich dôverní priatelia dohodnú vzájomné stretnutie. Má sa jednať o človeka, o ktorom si myslia, že by mohol byť vhodným životným partnerom. Cieľom spoločného stretnutia pre budúcu nevestu a ženícha je, aby zistili, či sa naozaj k sebe hodia.

Takéto stretnutie, či „rande" je zamerané predovšetkým na rozhovor o záležitostiach dôležitých pre manželstvo, ale tiež je to bežná konverzácia. *Talmud* zároveň tvrdí, že dvojica by mala byť pre seba navzájom príťažlivá.[776] A to je možné zistiť len po vzájomnom stretnutí. Fyzický kontakt podľa židovských zákonov nie je dovolený, až pokým dvoji-

773 LAŠOVÁ, M.: *Zásnuby a svadba u ortodoxných židov na Slovensku (Bakalárska práca)*. Ružomberok: FF KU, 2009. s. 5.

774 Podobne tomu bolo už v starozákonnej dobe: porov. napr.: *Gn 24, 1-9*.

775 LAŠOVÁ, *Život v ortodoxnej židovskej rodine na Slovensku*, 2007. s. 9.

776 LAŠOVÁ, *Život v ortodoxnej židovskej rodine na Slovensku*, 2007. s. 10.

ca nie je právoplatne oddaná do stavu manželského. Podobne by nemali zostať osamote spolu v zatvorenej miestnosti, či na odľahlom mieste. Vo veľkej miere to zaručuje, že výber životného partnera bude založený na rozume a cite a nie výlučne na telesnej túžbe.[777]

Zásnuby a svadba[778]

Jedno z nariadení, ktoré museli židia dodržiavať, bola *micva*[779] – príkaz mať deti. Jarmila Drozdíková vo svojej knihe *Základy judaizmu* uvádza: *„Judaizmus nepovažuje sexuálny život za ústupok telu a nerobí z tela nepriateľa spirituality.“*[780] Naopak, rodina je pre Židov posvätná. Z toho dôvodu sa nepovoľuje uzatvárať manželstvá s neveriacimi, iba pod podmienkou konvertovania na *judaizmus*. Svadbu v synagóge môžu mať iba partneri židovského vierovyznania. Uzavretím manželstva sa mladí stávajú nádejou trvania a zachovania vyvoleného židovského národa. Ich radosť rovnako zdieľa celá miestna židovská náboženská obec.

Kidušin (hebr. קידושן) - zasvätenie sa, venovanie sa, tiež zásnuby (ale aj názov pre celý svadobný obrad).[781] V židovskej literatúre sa manželstvo nazýva *kidušin* alebo *kiddušin*, čo značí „zasvätenie sa“, „venovanie sa“. Zasvätenie symbolizuje, že úkon, ktorý sa odohráva, vytvára duchovné puto a zároveň je vyplnením *micvy* - Božieho predpisu. Venovanie naznačuje, že mladomanželia majú odteraz výhradný vzťah, ktorý obsahuje úplné venovanie sa mladomanželov navzájom jeden druhému

777 BECHER, M.: *The Jewish Wedding Ceremony*. http://ohr.edu/yhiy/article.php/1087 (2006-10-10),

778 LAŠOVÁ, *Zásnuby a svadba u ortodoxných židov na Slovensku*, 2009. s. 6.

779 Židia museli dodržiavať 613 nariadení. Z nich 365 bolo zákazov a 248 príkazov. Mos Maimonides zaradzuje príkaz oženiť sa na 212 miesto v poradí. STEFANI, P.: *Introduzione all´ebraismo*. Brescia: Editrice Queriniana, 2004. s. 250.

780 DROZDÍKOVÁ, *Základy judaizmu*, 1993. s. 73.

781 NEWMAN, J./ SIVAN, G.: *Judaismus od A do Z – Slovník pojmů a termínů*. Praha: Vydavateľstvo Sefer, 1998. s. 87.

až pokým nebude „*jedna duša v dvoch telách*“,[782], ako hovoria *kabalisti*[783].[784]

Výchova cez predpisy o rituálnej čistote

„Biblické termíny s významom čistý zahŕňajú telesnú, rituálnu a mravnú oblasť.“[785] Pôvodný biblický význam slova čistota bol výlučne rituálny, kde čistota sa dosahovala umývaním a obmývaním presne podľa náboženských rituálnych predpisov. Očisťovanie, ktoré sa praktizuje v iných náboženstvách, nemá etický význam, ale len rituálny. V Izraeli predstavovali poväčšine etickú a hygienickú očistu.

Rovnako však čistota vo všeobecnosti znamenala aj čistotu srdca, ktoré je oddané len Bohu. Je to srdce, ktoré je oddané len Všemohúcemu, Bohu Hebrejov. Je to srdce, ktoré neslúži protikladne dvom pánom, aj svetu - mamone aj Bohu. V užšom slova zmysle znamená čistota odstránenie telesnej nečistoty, napr. v sexuálnom živote v manželstve a pod. Čistota začína naším postojom v srdci, naším rozhodnutím slúžiť a podriadiť sa vo všetkom Bohu, ktorý jediný nám chce skutočné dobro. Rozhodnutie srdca pre čistotu sa následne prejavuje navonok počas celého života človeka, keď riadi jeho myšlienky i skutky.[786]

Obriezka

Na úvod treba zdôrazniť, že obriezkou sa dieťa nestáva Židom, ale dieťa, ktoré sa narodilo židovskej matke, je Židom. Ako sa hovorí, židovstvo sa dedí po praslici, nie po meči. Bez ohľadu na to, čo budú deti neskôr veriť, či ako konať, navždy ostávajú Židmi. Jedinou výnimkou je, ako píše Brian Lancaster[787], ak Žid prijme pohanské náboženstvo. Tým sa kompromituje.

---

782 BECHER, M.: *The Jewish Wedding Ceremony*. http://ohr.edu/yhiy/article.php/1087 (2006-10-10),

783 Kabala – židovský ezoterický a mystický výklad Biblie používaný hlavne v stredoveku, ako aj astrologické a magické úkony zakladajúce sa na ňom. Kabalisti veria v emanáciu sveta z božskej sféry, na preexistenciu duše pred narodením človeka, na sťahovanie duší, na tajomné významy čísel a písmen a pod. HERIBAN, Príručný lexikón biblických vied, 1998. s. 559.

784 BECHER, M.: *The Jewish Wedding Ceremony*. http://ohr.edu/yhiy/article.php/1087 (2006-10-10),

785 DOUGLAS, J. D. a kol.: *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů, 1996. s. 137.

786 DOUGLAS, *Nový biblický slovník*, 1996, s. 137,

787 LANCASTER, B.: *Judaizmus*. Bratislava: Media klub, 2000, s. 20.

Teraz sa oboznámime s jednou z najhlavnejších stránok rituálneho života judaizmu - obriezkou. Obriezka alebo amputácia mužskej predkožky je jedným z najstarších a súčasne najrozšírenejších zvykov a v antických dobách bola bežná aj u iných národov. Používala sa (hoci s malými odchýlkami v metóde, veku pri obriezke, osobe vykonávateľa atď.) u Židov, Mohamedánov, Egypťanov, Polynézanov, u indiánskych kmeňov v Novom svete a u mnohých primitívnych kmeňov v Afrike a Austrálii. Odhaduje sa, že asi sedmina[788] mužskej populácie je obrezaná. Objavili sa mnohé teórie na vysvetlenie pôvodu a účelu tohto zvyku. Pôvod u Židov: Nariadil ju Boh Abrahámovi a mala sa vykonať na všetkých jeho mužských potomkoch, ba i jeho otrokoch akéhokoľvek pôvodu.[789] Všeobecný účel: hygienické dôvody; znak príslušnosti ku kmeňu; príprava na pohlavný život; spôsob, ako posvätiť rozmnožovacie schopnosti; obeť, ktorá vykupuje človeka, muža od Boha, ktorý mu daroval život.

Štefan Mordel[790] uvádza tieto dva významy obriezky u Vyvoleného národa: znamenie príslušnosti k vyvolenému ľudu; nárok na Božie prisľúbenia. Podľa *Katechizmu Katolíckej cirkvi* je židovská obriezka symbolom: začlenenia sa do Abrahámovho potomstva, do ľudu zmluvy; podriadenosti zákonu; oprávnenia na kult Izraela, na ktorom sa bude „obrezaný“ zúčastňovať po celý život. V *SZ* je obriezka predobrazom „Kristovej obriezky“, ktorou je v *NZ* krst.[791]

Pre Židov je obriezka jedným z najdôležitejších zo 613 prikázaní.[792] Interpretovala sa ako symbol zmluvy medzi Bohom a Izraelom, preto bola nevyhnutná ako znak príslušnosti k Izraelu (porov. Gn 17, 10-14 - obrezanie Izáka Abrahámom; Ex 12, 40-49 – nijaký cudzinec „neobrezanec“ nesmie jesť paschu). V Talmude je veľa predpisov, ktoré sa týkajú samotného aktu obriezky. Môže sa uskutočniť aj na sabat, ak na ten deň pripadne ôsmy deň od narodenia chlapca. Ak bolo dieťa slabé alebo choré, počkali až sa uzdraví[793].

788 RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu*. Bratislava: Danubiaprint, 1992, s. 136.

789 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1935, s. 175-177,

790 MORDEL, Š.: *Biblická archeológia*. Spišské Podhradie: Spišská Kapitula, 1995, s. 199.

791 *Katechizmus Katolíckej cirkvi*, 1999. s. 136-137.

792 Lv 12, 3

793 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1935. s. 175.

Jaroslav Franek[794] nazýva obriezku základným obradom, určujúcim príslušnosť mužov k židovskému náboženstvu. Je fyzickým znamením zmluvy, ktoré má nosiť každý Izraelita na svojom tele. Tento obrad sa nazýva hebr. *brit mila*, t.j. zmluva obriezky a u Židov sa koná na ôsmy deň od narodenia dieťaťa. Obrad zvyčajne prevádzal otec[795] alebo nejaký príbuzný, ba niekedy aj žena.[796] Neskoršie bol na to ustanovený človek („*mohel*"[797]), ktorý mal službu v chráme (dnes - v synagóge).

Obriezka pozostáva z:[798] *mila* – odrezanie predkožky; *peria* – odhalenie žaluďa; *mecica* – zastavenie prúdu krvi. (V neskoršej dobe sa krv vyliata pri vykonaní obradu nazýva „krv zmluvy.")[799] Príslušné požehnania sa odriekajú pred aj po obriezke a dieťa súčasne dostane meno. Pri obriezke ho sprevádza prianie,[800] aby dozrel k *tóre,* svadbe a dobrým skutkom. Cestou k naplneniu tejto modlitby je predovšetkým výchova v rodine. Obrad obriezky sa potom oslavuje slávnostným jedlom, ktoré sprevádza zvláštna modlitba so zmienkou o tejto udalosti.[801] Prorok Jeremiáš však upozorňuje, že nielen bezduché dodržiavanie litery zákona, ale hlavne vnútorné uvedomenie si a pripútanie sa k Bohu – tzv. „obriezka srdca" je dôležitá (porov. Jer 4, 4).[802] V poznámke pod čiarou vo *Svätom písme* sa uvádza, že kto by sa uspokojil len vonkajšími prejavmi náboženstva bez vnútornej obnovy, bez „obriezky srdca", konal by ako roľník, ktorý seje na tŕnie burinu, bez toho, žeby zoral pôdu.[803]

Pôvod obriezky sa stal v poslednej dobe predmetom prudkých vedeckých sporov. Tvrdenie, že obriezku prijal Abrahám od Egypťanov, sa ukazuje ako nepravdepodobné. Ale nikto nepopiera, že v Egypte poznali[804] obriezku už dávno pred patriarchom. Dôvody proti tvrdeniu prevzatia obriezky z Egypta sú:

---

794 FRANEK, *Judaizmus – kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve,* 1993. s. 17.

795 Gn 17, 23.

796 . Ex 4, 25.

797 ALLMEN, J. J.: *Biblický slovník*. Praha: Edice Kalich, 1987. s. 175.

798 RUNES, *Slovník judaizmu*, 1992. s. 136.

799 MORDEL, *Biblická archeológia*, 1995. s. 199.

800 MÁTEL, A.: *Úloha rodičov v náboženskej výchove detí v židovskej rodine*. http://www.andrejmatel.info/ (2009-08-01)

801 RUNES, *Slovník judaizmu*, 1992. s. 136.

802 *Slovník Biblické kultury.* Praha: Ewa Edition, 1992. s. 161,

803 *Sväté písmo*, 1996, s. 1606.

804 Zmieňuje sa o tom niekoľkokrát Herodot a dosť iných spisovateľov napr. Diodor Sicílsky. Z egyptských pamiatok sa dozvedáme, že ju konali už v dobe štvrtej dynastie.

- Obriezka v Egypte nebola všeobecná. Obrezávali sa len egyptskí kňazi a mužovia, ktorí sa chceli venovať chrámovej službe. Zhodne to tvrdia Jozef Flávius i Origenes. A potvrdzujú to i nájdené múmie kňazov.[805]
- Aj keby sa dalo predpokladať, že patriarcha sa s obriezkou stretol v Egypte, predsa si ju odtiaľ neosvojil. Naopak, zaviedol ju až na Boží príkaz o 20 rokov neskôr.
- **Rozdiel v egyptskej a židovskej obriezke:**

1. židovská obriezka (ďalej len ž. o.) mala význam náboženský a bola spečatením zmluvy, ktorú uzavreli s Bohom; v Egypte náboženský význam nemala;
2. bola nariadená pre všetkých Židov, v Egypte sa udeľovala len kňazom;
3. ž. o. sa dávala na ôsmy deň len chlapcom; u Egypťanov sa konala, keď chlapci dospievali a rovnako aj dievčatá podstupovali obriezku.[806]

Obriezka ani dnes nie je niečím nezvyčajným u habešských kresťanov[807] a rovnako ani u Mesiánskych židov. Ak sa obriezka vykonávala u dospelých, zvyčajne k tomu volali lekára. No neraz hojenie trvalo aj 40 dní.[808] V súčasnosti ju lekári odporúčajú z hygienických dôvodov. V Amerike sa praktizuje aj u značnej časti nežidovského obyvateľstva.[809] Iné dôvody pre obriezku môžu byť napr., ak sa manželom nedarí počať dieťa.

Kašerovanie nádob a umývanie tela

Kašerovanie nádob - po zakúpení riady nie sú automaticky *kóšer*. Je potrebné ich *tojvelovať* alebo *kašerovať*. Tzn. musia sa najprv ponoriť do rituálneho kúpeľa – *mikvy*, čím sa rituálne očistia. Ortodoxný Žid vlastní dva druhy sád riadov a príborov. Sú to nádoby na mäso a mäsité pokrmy a nádoby na mlieko a mliečne pokrmy. Sú zvyčajne farebne rozlíšené (napr. modré na mliečne potraviny a červené na mäsité potraviny), aby nedošlo k ich zámene v používaní. Ak sa tak predsa stane, ortodoxný Žid ich nesmie ďalej používať, ale musí ich *kašerovať* – čo je rituálna

805 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1935. s. 176-177.

806 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1935. s. 175-177.

807 MORDEL, *Biblická archeológia*, 1995. s. 199.

808 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1935. s. 175.

809 FRANEK, *Judaizmus – kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve,* 1993. s. 17.

procedúra, ktorá opäť z nádob urobí *kóšer* nádoby. Rovnako, ak prídu nádoby do kontaktu s *nekóšer* potravinami, musia sa *kašerovať*. Rovnako sa nesmú umývať v jednom dreze, ale každý druh riadov zvlášť. Aj keď sa to môže zdať na prvý pohľad zložité, pre veriaceho Žida je to rutinná záležitosť, ku ktorej samozrejme vedie aj svoje deti. Tie s tým časom taktiež nemajú problém.[810] *Kóšer* kuchyňa vyžaduje, aby veriaci Žid jedol doma, alebo v *kóšer* reštaurácii a pod. Podľa rabínov, práve predpisom o *kóšer* kuchyni Židia vďačia za to, že sa neasimilovali s miestnym obyvateľstvom v diaspóre.

Umývanie nôh

Večer pred svojou smrťou trávil Ježiš so svojimi učeníkmi vo večeradle, aby oslávili židovskú veľkú noc. Pri jedle – poslednej večeri – Ježiš vstal od stola, vzal ľanový ručník a ako otrok začal podľa starovekého zvyku umývať učeníkom nohy. Šimon Peter sa spočiatku bránil: «Pane, ty mi chceš umyť nohy?» Ježiš učeníkom vysvetlil symbolický význam svojho gesta: «Keďže teda ja, Pán a Majster, som vám umyl nohy, i vy máte jeden druhému nohy umývať» (Jn 13, 1-15); dal im tak príklad pokory a príkaz k bratskej láske.[811]

Voda zabezpečuje život vo všetkých jeho formách, ale z biblického pohľadu má významnú úlohu v uzdravovaní chorých: porov. prorok Eliáš poslal malomocného veliteľa, aby sa sedemkrát umyl v Jordáne (2 Kr 5). Každá očista tela je určitý druh uzdravenia, či už telesného alebo duchovného. Božie zákony predpisovali využívať očistné vody k očiste ľudí a nečistých vecí (Num 19). A Izraeliti obradne zachovávali predpisy o oplachovaní a umývaní čiaš, jednotlivých nádob i častí odevov. Koniec koncov Židia poznajú obrady očisty ako telesné, tak i duchovné, ponorení do nádrží čistej vody napr. pri vchode do chrámu alebo v obradných bazénoch (napr. Kumrán) v minulosti.[812]

Vodný sviatok

Počas sviatku *Sukkot*, v jeho druhú noc, sa v čase druhého chrámu naberala voda z prameňa Siloam neďaleko Jeruzalema so sprievodom

810 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 135.

811 *Slovník Biblické kultury,* 1992. s. 237.

812 *Slovník Biblické kultury,* 1992. s. 244.

a fakľami, tancom a obetami. Bola to oslava vody dôležitej predovšetkým v poľnohospodárstve.[813]

Kóšer potraviny

Židia vedú aj svoje deti k dodržiavaniu týchto zásad *kóšer* stravovania a teda aspoň ortodoxní určite. Ako píše Paul Spiegel: *„Ide o to, že sa tak človek rozhodol dobrovoľne, zo slobodnej vôle. Človek ovláda svoje pudy a nie on sám je nimi ovládaný. To je, ..., «výchovné» ponaučenie z kašrutu, ktoré je možné aplikovať na všetky telesné potreby človeka.“* [814] Jedným zo špecifických znakov židovskej kuchyne je práve stravovanie sa podľa zásad *kašrutu,* ktoré sa dodržiava kvôli nariadeniu *tórou*. *„Zákony kašrutu sú rozpísane v Šulchan aruch (prestretý stôl), ktorý spísal a upravil rabín Yosef Karo v 16. storočí. Šulchan aruch je vlastne kodifikácia alebo písaný manuál židovských zákonov halachy. Skladá sa zo štyroch častí a predpisy kašrutu sú obsiahnuté v druhej z nich v Jore dea.“*[815]

V *kašrute* ide o rozdelenie potravín na čisté (*kóšer*) a nečisté (*trejf*). Nečisté sa samozrejme nesmú konzumovať, výnimku tvorí len prípad krajnej núdze, prežitia. *„V prípade, že by mal Žid umrieť od hladu, môže jesť aj bravčové mäso.“*[816] *Kašrut* stravovanie je, dalo by sa povedať, zdraviu prospešné. *Kóšer* potraviny kontrolované a certifikované rabinátom sú bez chemických prísad a konzervantov, bez farbív a É-čok a pod.. A napr. *„aj diabetologické výskumy potvrdili, že konzumácia kombinácie mliečnych výrobkov a mäsa nie je pre organizmus vhodná.“*[817]

Okrem iného, takmer v každom židovskom jedle sa dá nájsť aj skrytý duchovný význam. Tak napríklad „*ryba je na šabat preto, lebo nemá nikdy zavreté oči a my chceme, aby na nás bolo dohliadané Hospodinom bez prestávky aj v nasledujúcom týždni. Tak isto sú určité jedlá spájané s niektorými sviatkami, napr. maces s Pesachom, okrúhla cha-*

813 RUNES, *Slovník judaizmu*, 1992. s. 176.

814 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007, s. 136,

815 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

816 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

817 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

la a granátové jablko s Roš ha-šana, etrog so Sukotom, hamentaschen s Purimom atď.“[818]

V skutočnosti *kóšer* stravovacie predpisy dodržujú dnes už len ortodoxní Židia, u iných skupín je to s prísnosťou rôzne, až po liberálnych, či sekularizovaných Židov, ktorí už nedodržiavajú takmer žiadne, alebo žiadne predpisy. Veľa Židov sa doma stravuje *kóšer* a preto mimo domu jedia len ryby, no i tu dochádza ku kompromisu, pretože jedia z *nekóšer* tanierov.

Veľmi zaujímavý je pohľad *Talmudu* na domáci stôl, ktorý sa po zbúraní Jeruzalemského chrámu a oltára v ňom, stáva symbolom domáceho oltára. Píše sa v ňom: *„prv mohla človeka vykúpiť zmierna obeť v Chráme, po tom, čo bol Chrám zborený, túto úlohu preberá stôl.“*[819] Preto si zbožný Žid nikdy nesadne na stôl a rovnako vedie k tomu aj svoje deti, aby si nikdy nesadli na stôl a na jedálenský už vôbec nie. Pred jedlom je zvyk rituálne si umyť ruky, podobne ako to kedysi robili kňazi v Chráme pred obetovaním. Pred požívaním pokrmu sa rozdáva kúsok chleba so soľou, ktorá je symbolom lásky, pretože všetky obety sa zvykli soliť. Podobne pred ďakovnou modlitbou po skončení jedenia otec spolu so svojimi deťmi uprace zo stola všetky nože, pretože na oltár bolo zakázané odkladať nože a meče. Oltár bol totiž symbolom mieru.

Boh si oddelil svoj ľud, Izrael, len pre seba a chce, aby sa on taktiež tým, že bude rozlišovať medzi čistým a nečistým, oddelili od svojho okolia (porov. Lv 20, 24-26), a tak vlastne zamedzil asimilácii. Ak Žid verí Bohu, musí dodržiavať aj jeho príkazy. Napriek tomu, že Židia nemôžu spoločne stolovať s nežidmi, neznamená to, že nemôžu byť priateľmi. Rodičia neraz poúčajú svoje deti, že pravé priateľstvo sa prejavuje v schopnosti rešpektovať odlišnosti nachádzané v druhom človeku.

A ešte jedna zaujímavosť. Moslimovia taktiež rituálne *kašerujú* mäso, ktoré potom nazývajú *halal*. Ak nemajú možnosť nakupovať vo svojich mäsiarstvach, nakupujú v židovských. Opačne to však neplatí, lebo moslimské pravidlá *kašerovania* sú pre Židov nepostačujúce.[820]

Židia vychovávajú svoje deti vo vedomí, že život je najväčšia hodnota a že je posvätný. No tiež, že treba posvätiť každý čin, tak aby sa konal v zameraní na Boha. V židovstve je potrené dodržiavať približ-

818 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

819 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007, s. 136,.

820 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 136 – 138.

ne 613 *micvot* – rôznych predpisov a *kóšer* stravovanie patrí k jedným z nich. Hebr. *kóšer* znamená čistý, schopný, rýdzi a *kašrut* značí - pravidlá *kóšer* stravovania.

Spiegel vo svojej knihe *Kdo jsou Židé?,* píše: *„Kóšer strava nemá telo len živiť a posilňovať podľa určitých dietetických pravidiel. Má taktiež podporovať telesnú a duševnú čistotu veriaceho Žida.“*[821]

Ktoré živočíchy nie sú *kóšer*? Sú to ošípané, všetky plazy, ulitníky a morské mäkkýše. Ako dnes vedci dosvedčujú, má to svoje opodstatnenie. Rovnako sa nesmie kombinovať mäsitý pokrm spolu s mliečnym pokrmom. Paul Spiegel vysvetľuje: *„Najnovšie biochemické výskumy dokazujú, že mäso upravené so smotanou môže spôsobiť vážne tráviace problémy.“*[822] Ale napriek všetkému tomuto, sa *kóšer* nariadenia dodržiavajú preto, že to tak nariadil Boh, nie kvôli medicínskym výhodám.

Rodičia učia svoje deti rozlišovať medzi čistým a nečistým, dobrým a zlým, medzi pozemským a svätým, aby tak mohli dať každodennému životu transcendentálny rozmer. Nielen činy, ale aj strava môže posväcovať alebo poškvrňovať človeka (porov. Lv 11, 44 – 47 alebo Ex 22, 30 [31]).

V nasledujúcich odsekoch uvedieme sedem základných zjednodušených pravidiel *kašrutu*.[823]

1. Mäso, ktoré je dovolené jesť, je mäso párnokopytníkov a zároveň prežúvavcov (t.j. ovce, kozy, jelene, hovädzí dobytok). Treba spomenúť, že mäso je *kóšer*, ak bolo rituálne zabité, (tzv. *šchita*) a rozporciované zviera bolo úplne zdravé a bezchybné. Takéto rozporciované mäso sa ešte musí zbaviť i poslednej kvapky krvi, a to prepraním a nasolením. Potom ostáva už len čistá svalovina. Rovnaký postup *kóšerovania* mäsa platí aj pre hydinu, naopak neplatí pre ryby. *„Niektoré časti, aj kóšer zvierat, konzumované nemôžu byť (napr. hovädzie zadné.)“*[824] Ak sú niektoré zvieratá považované za *nekóšer*, rovnako *nekóšer* budú aj ich *„vnútornosti, vajíčka, mlieko, ikry atď.“*[825]

821 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 130.

822 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 130.

823 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 130-131.

824 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

825 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

2. Je povolené jesť všetku hydinu. V *tóre* sa uvádza len 24 druhov vtákov, ktorých možno požívať. Na základe toho učenci usúdili, že je zakázané jesť dravce – napr. sovy, pelikány, bociany, havrany.
3. Je dovolené jesť takmer všetky ryby. Výnimkou sú ryby, ktoré nemajú šupiny a plutvy (napr. úhor, ale tiež dravé ryby - žralok, ustrice, krevety, kraby a langusty sú zakázané, tzv. *„trejf"*[826].
4. Rovnako je zakázaný akýkoľvek druh hmyzu a obojživelníkov a produkty, ktoré z nich pochádzajú (napr. kaviár z jesetera, mäso a mlieko z ťavy, olej z dravej ryby, avšak med je výnimkou, lebo ten pochádza k peľa kvetov.)
5. V Knihe Deuteronómium sa píše: *„Nebudeš variť kozľa v mlieku jeho matky"* (porov. Dt 14, 21). Rabínsky výklad spomínaného výroku je nasledovný: je potrebné oddeľovať konzumáciu mäsa a mäsových výrobkov a konzumáciu mlieka a mliečnych výrobkov. Ortodoxní rabíni požadujú až šesť hodinovú prestávku medzi konzumáciou mäsového pokrmu a mliečneho pokrmu. Opačne je len hodinový pôst. U iných skupín Židov sú to tri hodiny a pol hodiny... Ale nielen to, je potrebné mať dva druhy riadov a príborov a tie používať pri konzumácii jednotlivých skupín potravín. Tieto riady sa nesmú zmiešať ani pri umývaní, ani pri uložení do poličiek. Napriek tomu, že ryby patria medzi neutrálne *parve* potraviny, predsa *„niektoré komunity odporúčajú ryby nekombinovať s mliekom."*[827]
6. Medzi neutrálne potraviny, tzv. *parve*, patria: vajcia, ryby, obilniny, ovocie a zelenina (zbavené akéhokoľvek hmyzu).
7. Parve potraviny je možné kombinovať s oboma skupinami potravín – mliečnou aj mäsovou, avšak pri ich (tepelnej) príprave je potrebné používať len tie riady a príbory, s akým druhom potravín ich budeme ďalej konzumovať, (napr. praženicu, ktorú chceme zajedať s kúskom syra pripravíme na panvici pre mliečne potraviny).[828]

826 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

827 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

828 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007, s. 131 - 133.

8. Nápoje z hrozna a hroznovej šťavy spracovávané nežidmi sú taktiež *nekóšer.*

„Niektoré komunity majú ešte svoje doplňujúce pravidlá, tie sa však nepovažujú za všeobecne platné.“[829] Keďže dostupnosť *kóšer* potravín je na Slovensku veľmi obmedzená, je ťažké dodržiavať predpisy *kašrutu*. Ale napríklad aj v USA, kde sú *kóšer* potraviny dostupné *„len 17% Židov dodržuje dôsledne predpisy kašrutu.“*[830]

Vymetanie kvasu pred Pesachom

Pred sviatkami sa upratuje celý dom a odstraňuje sa akýkoľvek kvas. Večer z 13. na 14. nisana otec rodiny spolu s deťmi robí rituálnu prehliadku celého domu. Prechádza pomaly s lampou celý dom a hľadá zvyšok starého zabudnutého kúska chleba. Je zvykom, že kvôli deťom sa nejaký kúsok predsa len niekam ukryje. Tento kvasený chlieb (*chamec*[831]) sa na nasledujúci deň 14. nisana dopoludnia spáli.[832] Napoludnie 14. nisana sa smú konzumovať len nekvasené chleby – macesy (hebr. *macot* - מצות, v jidiš *macos*) (porov. Pesachim 1, 3). I po celý nasledujúci týždeň musia Židia jesť iba nekvasené chleby, ktoré sú symbolom vyslobodenia, ale i súženia. Podrobné predpisy o sviatku sú uvedené v traktáte Pasachim 1,1.[833]

Mikve

Mikve[834] (hebr. מקווה) alebo zhromaždenie vôd, či židovský rituálny kúpeľ, patrí k základným vybaveniam každej židovskej náboženskej obce. Je to nádrž s prírodnou pritekajúcou a odtekajúcou vodou, asi *„40 se´ah“*[835] (t. j. niekoľko stoviek litrov vody), slúžiaca k rituálnemu očisteniu. *Mikve* by mala byť dosť hlboká, aby umožnila dospelému človeku úplné ponorenie sa. Zbožní Židia navštevovali *mikve* minimálne raz

829 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

830 Kehila Žilina: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (2009-07-24)

831 V rôznych knižných publikáciách je možné nájsť aj iný prepis: chámec.

832 KUNETKA, F.: *„Budeš se radovat před Hospodinem, svým Bohem“ (Dt 16, 11) – Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc: CMTF Univerzity Palackého v Olomouci, 1994, s. 23,

833 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1939, s. 123,

834 V rôznych knižných publikáciách je možné nájsť aj iný prepis: mikveh, mikva, mikvah.

835 *What is a Mikvah?* http://www.baischabad.com/templates/articlecco_cdo/aid/67019/jewish/About-Mikvah.htm (2009-07-27),

za týždeň, pred sobotou, pretože hygiena a telesná čistota sú súčasťou náboženských príkazov.[836]

V staroveku *mikve* slúžilo iba kňazom k rituálnej očiste pred službou v Jeruzalemskom chráme. Dnes je *mikve* určené pre očistu ženy po menštruácii, pôrode či inom krvavom výtoku, ale aj pred svadbou pre oboch snúbencov.[837] K ženskej časti dnešnej *mikve* je nezriedka pripojený i kozmetický alebo kadernícky salón. Sem chodievajú matky so svojimi dcérami každý mesiac.

Ponorenie do *mikve* je tiež súčasťou konverzie k *judaizmu* pre obe pohlavia. Na rozdiel od *chasidov*, židovskí muži chodia do *mikve* zvyčajne iba v období veľkých sviatkov (napr. *Roš ha-šana* a *jóm kippur*) za účelom duchovnej prípravy a očisty, zatiaľ čo *chasidi* chodia s rovnakým úmyslom do *mikve* i v predvečer každého *šabatu* – teda v piatok popoludní. Synov po 13. roku do *mikve* doprevádzajú neraz ich otcovia, či rodinní príslušníci mužského pohlavia. V minulosti boli *mikve* situované do pivníc domov susediacich s modlitebňami. O pravidlách (*halache*) pri budovaní *mikve* a type vody v nej používanej bližšie pojednáva traktát *Mikva'ot* v *mišne*. V *mikve* sa taktiež *kóšerujú* niektoré druhy riadov, nádob vyrobené nežidmi pred použitím v židovskej *kóšer* kuchyni.

Vzdelávanie a výchova vo vlastnej rodine

A) Rozvoj kognitívnych schopností v židovskej výchove

Správne formulovanie otázok je veľmi dôležité. Žid Stan Telchin uvádza vo svoje knihe *Zrada*: *„Odpovedí v živote je na tucty. Každý má nejakú lepšiu odpoveď. V skutočnosti je problém v tom, nájsť správne otázky. Keď hľadáte odpoveď na správne otázky, môže to zmeniť váš život."*[838] Práve snahu o správne formulovanie otázok si môžeme všimnúť počas niektorých židovských sviatkov. Počas nich je úlohou dieťaťa pýtať sa otca, prečo slávia ten, ktorý sviatok. Dôraz sa kladie na to, aby sa dieťa pýtalo v prvej osobe množného čísla – „my". Dôvod spočíva v tom, že dieťa samo pochopilo, že je súčasťou vyvoleného národa.

B) Rodina ako „inkubátor" lásky a prijatia

Anglický pedagóg Robert Fisher vo svojej knihe *Učíme deti myslieť a učiť sa* uvádza niekoľko zásadných poznatkov najmodernejšej didaktiky a pedagogiky o dôležitosti rodinného prostredia na vývoj vlastnos-

836 FRANEK, *Judaizmus – kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve,* 1993. s. 191.

837 RUNES, *Slovník judaizmu*, 1992. s. 128.

838 TELCHIN, S.: *Zrada*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství. 1996. s. 5.

tí dieťaťa. Dovolím si citovať jeho 11 bodov: *„Keď deti žijú s kritikou, učia sa odsudzovať. Keď deti žijú s nepriateľstvom, učia sa bojovať. Keď deti žijú s posmechom, učia sa bojazlivosti. Keď deti žijú so zahanbením, učia sa previnilosti.*

Keď deti žijú s toleranciou, učia sa trpezlivosti. Keď deti žijú s povzbudením, učia sa sebadôvere. Keď deti žijú s bezpečím, učia sa veriť. Keď deti žijú s nestrannosťou, učia sa spravodlivosti. Keď deti žijú s chválou, učia sa oceňovať. Keď deti žijú s uznaním, učia sa sebaúcte. Keď deti žijú s priazňou a priateľstvom, učia sa nachádzať vo svete lásku.“[839]

Deti sa teda učia tomu, s čím, kde, ako a v neposlednom rade s kým žijú. Židovské deti v diaspóre si iste zažijú počas svojej mladosti dosť výsmechu, zahanbenia, poníženia zo strany nežidovského okolia. O to viac vo svojej vlastnej rodine musia byť milované, prijímané, vyzdvihované, povzbudzované, chránené, utvrdzované vo správnosti ich viery a s ňou spojeným neľahkým spôsobom života.

C) Vzdelávanie, či výchova?

Albert Einstein raz povedal: *„Edukácia je to, čo zostane, keď zabudneš všetky fakty, ktoré ťa naučili v škole.“*[840] Cieľom edukácie v *judaizme* nie je vychovať intelektuála, ale dobrého človeka. Ako poznamenáva F. Gioia: *„Non multa sed multum!“*[841] - (*„Nie veľa, ale dobre!“*). A to platí, zdá sa, pre všetky oblasti ľudského života.

Rozdiely vo výchove u chlapcov a dievčat

Kniha prísloví v 31. kapitole nám podáva nádherný návod na ideálnu výchovu židovských dievčat. Opisuje vzor židovskej ženy – pracovitú, podnikavú, húževnatú, plánujúcu, milosrdnú a starostlivú, no predovšetkým bohabojnú ženu, pani domu. Skúsme sa spolu na nasledujúcich riadkoch zamyslieť nad jednotlivými veršami *„Zlatej abecedy o dobrej žene“*.[842] Prianím každého muža túžiaceho po pokojnom rodinnom živote je nájsť si vhodnú partnerku, teda dobrú ženu. Bez nej je jeho túžba len prázdnym snom. V dobrej žene nachádza bezpečie a dôveru (Prís

839 FISHER, R.: *Učíme děti mysleť a učiť se*. Praha: Portál, 1997. s. 136.

840 KAPLAN, N.: *Being engaged in our Children´s Education*. http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/511199/jewish/Being-Engaged-in-our-Childrens-Education.htm (2009-07-16),

841 GIOA, Metodi e ideali educativi dell´Antico Israele e del Vicino Oriente, 2008. s. 158.

842 In : *Sväté písmo Starého a Nového zákona.* Slovenský preklad z roku 1955 (Starý zákon) a z roku 1986 (Nový zákon). Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1996. s. 1240.

31, 11), no i prísľub šťastia a budúceho blahobytu. Pre jej pracovitosť, trpezlivosť, húževnatosť, no neraz i obetu sa celému domu neustále dobre vodí.

Šikovná gazdiná má svoju prácu rada alebo tiež inak povedané, keďže jej ide od ruky, koná ju s radostným srdcom (porov. Prís 31, 13).

Je podnikavá – zďaleka si vie zadovážiť všetko, čo potrebuje. Aby tak mohla konať, musí si privstať a tiež nemyslí len na seba. Stará sa o zabezpečenie základných potrieb pre svoju čeľaď (dnes by sme tomu mohli modernou rečou povedať – snaží sa zabezpečiť vhodné pracovné podmienky pre svojich zamestnancov). Už zrána premýšľa a prideľuje robotu na daný deň - teda koná po predošlej úvahe, plánuje (porov. Prís 31, 15). Je skutočným manažérom v dome, ktorý má presný prehľad, čo sa kde deje (porov. Prís 31, 25-27).

Je samostatná v rozhodovaní, sama je schopná uživiť sa, vie kreatívne nakladať so zarobeným ziskom (porov. Prís 31, 16).

Dobrá gazdiná sa vyznačuje chrabrosťou – vlastnosťou, ktorá je potrebná v každodennom boji o prežitie, a to v akejkoľvek dobe (porov. Prís 31, 17). Ukrýva sa v nej bojovník, no na druhej strane aj trpezlivá žena sediaca pri vretene dlho do noci (porov. Prís 31, 19). Napriek únave však pociťuje slasť, keď sa jej darí. I vďaka nej prosperuje jej rodina.

I ona sama sa venuje domácim prácam, (aj keď nemusí, veď má na to čeľaď). Šije vkusné šaty, ktoré predáva. Taktiež odpredáva opasky, ktorých výroba sa pokladá za jednu z najťažších... (porov. Prís 31, 24).

Okrem pracovitosti, podnikavosti, tvorivosti, húževnatosti, bojovnosti, oplýva ďalšími nemenej dôležitými vnútornými kvalitami. Empatia, solidarita a charita sú hlboko vryté v jej srdci. Nech by prišlo akékoľvek ťažké obdobie, je pripravená a rovnako myslí aj na svojich podriadených – svoju čeľaď, aby ani oni netrpeli v čase núdze. Predvídavo plánuje – „už v lete myslí na zimu...“ (porov. Prís 31, 20 - 21).

Vo svojom dome je mocnou a suverénnou paňou, no napriek tomu si uvedomuje svoju malosť a úbohosť pred Bohom (porov. Prís 31, 30).

Je veselej optimistickej povahy *„s úsmevom sa díva na budúci deň“* (Prís 31, 25). Je pokladnicou životnej múdrosti, láskavosti a prívetivosti ku každému (porov. Prís 31, 13).

Dbá o seba – pekne, ba dokonca honosne sa oblieka. Tu to značí, že si to môže dovoliť z práce vlastných rúk (porov. Prís 31, 22). Je chválou a pýchou svojho muža, ktorý i vďaka nej nadobúda vážené postavenie v spoločnosti (porov. Prís 31, 23).

Jej výnimočnosť si vysoko vážia deti aj manžel, ktorí si ju za to ctia a dobrorečia jej (porov. Prís 31, 28). Už tu na zemi sa jej dostáva pochvaly za jej dobré skutky, neustálu pracovitosť a užíva si z ovocia práce vlastných rúk (porov. Prís 31, 31).

O výchovu dievčat sa kedysi starala výlučne matka. Ona ich učila zbožnosti, ale i domácim prácam. Ona ich brávala do chrámu. A neskôr to boli synagógy... Ona ich učila všetkým rituálnym zvykom – či už týkajúcim sa rituálnej očisty v *mikve* po období menštruácie, či *kóšer* kuchyni a *kašerovaniu* nádob, či cudnému odievaniu sa a pod. Ak sa jedná o židovskú rodinu v diaspóre, matka dcéru učievala základy hebrejčiny, ale neskôr už i dievčatá smeli chodievať do školy *chéder*. Vo veľmi prísnych ortodoxných komunitách bolo vzdelávanie chlapcov a dievčat separované – dnes sa tomu moderne hovorí „gender pedagogy" alebo „rodová výchova". Má mnohé klady, ako sa vo viacerých štúdiách ukázalo. V iných, menej ortodoxných komunitách, či *ŽNO,* prebiehala výučba pre obe pohlavia pospolu v triede.

Aj keď *talmud* zakazuje štúdium *tóry* pre dievčatá, lebo je to vraj pre ne neužitočné, doslova „hlúposť", v dnešnej dobe tomu už tak celkom nie je. Ako pri osobnom rozhovore[843] spomínal košický rabín Jozef Steiner, v Jeruzaleme je dokonca zriadená univerzita len čisto pre ženy, kde sa ony venujú štúdiu *tóry* a iných posvätných spisov *judaizmu*. Je to požiadavka dnešnej doby, keď sa už mladí neuspokoja s tradičnou vierou, ale potrebujú filozofické a teologické podloženie istých skutočností, zvykov, tradícií a pod.

Chlapci, ako už bolo vyššie spomínané, do veku 5-6 rokov zostávajú vo výchove matky, ktorá ich učí základom zbožnosti, modlitby a vštepuje im vieru a rituály hravou, ľahkou formou. Deti sa učia pozorovaním a napodobňovaním. Podáva im jednoduché vysvetlenia na ich mnohé zvedavé otázky. Vo veku niekedy už piatich rokov, si chlapcov začína brať na starosti otec. Zasväcuje ich do rituálov, ktoré sa týkajú výlučne mužov a stáva sa pre nich prvým vzorom, s ktorým sa chlapci už v útlom veku stotožňujú. Niekde už vo veku piatich rokov začína chlapček navštevovať školu *chéder*, kde sa učí hebrejskú abecedu. Vyučovanie prebieha doobeda, miernym tempom pod dohľadom učiteľa. Je presne stanovené, v akom veku by mali chlapci mať načítané už isté pasáže z *Tóry, Talmudu, mišny* a pod. V trinástom roku, je chlapec vyhlásený za nábožensky dospelého počas slávnosti *bar micva* v synagóge a prebe-

843 STEINER, J. Osobná komunikácia. 2009-06-15, Zvonárska 5/1, 040 01 Košice.

rá za seba zodpovednosť, čo sa týka otázky viery. No i naďalej sa o neho rodičia starajú, čo sa týka materiálneho zabezpečenia, kým sa nevyučí remeslu a nie je samostatne zárobkovo činný. Vyučenie sa remeslu je i naďalej podstatnou zložkou vzdelania židovského mladíka, odporúča to totiž *Talmud*. Nakoľko si má byť sám schopný zarobiť na živobytie vlastnými rukami. Ako sa ukazuje i dnes, je to veľmi praktická vec.

Školy - chéder, ješiva a židovské mládežnícke hnutia

Vzdelávanie a náboženská výchova v židovskom národe zohrávali vždy významnú úlohu. Chlapci sa doma už ako trojroční učili poznávať písmenká hebrejskej abecedy, ktorú v neskoršom veku využívali pri čítaní náboženských textov. No, tá istá abeceda sa používa aj na prepis *jidiš* u *aškenazských* židov. Po tomto vzdelaní v písaní pokračovali na dennej škole (*chéder)*.[844] Neskôr mohli nastúpiť do *ješivy*, kde sa učila *tóra* a *talmudické* vedy. U dievčat tomu bolo inak, tie sa v dávnej minulosti nevzdelávali a ešte aj na začiatku minulého storočia sa vyskytovala u nich negramotnosť. Keď sa učili doma hebrejskú abecedu, tak iba z toho dôvodu, aby mohli čítať *jidiš*, nie hebrejčinu. Takto tomu bolo samozrejme v minulosti. V dnešnej dobe, ak sa mladý Žid nerozhodne pre štúdium v náboženských školách, rovnako ako ostatní, vzdeláva sa v civilných školách a na univerzitách spolu s nežidmi.[845]

Chédery ako základné židovské školy vznikali koncom osemnásteho storočia. Navštevovali ich obvykle iba chlapci, dievčatá boli vyučované doma matkou. Vyučoval v nich učiteľ (*melamed*) a bol platený z prostriedkov židovskej komunity. Chlapci začali chodiť do *chéderu* zvyčajne vo veku piatich rokov a hneď, ako sa naučili dobre čítať hebrejsky, začali študovať *tóru*. Okolo siedmeho roku začali so štúdiom *mišny* a po jej zvládnutí pokračovali štúdiom celého *Talmudu – mišny a gemary*. Vzdelávanie v *chédere* končilo vo veku 13 rokov, keď chlapci dosahujú náboženskú dospelosť *bar micva*. Tí, ktorí sa rozhodli stať sa rabínmi, pokračovali v štúdiu na *ješive.* V dnešnej dobe sa *chéder* navštevuje popri civilnom vzdelávaní, je to akoby taká náboženská nadstavba.[846]

844 V rôznych knižných publikáciách je možné nájsť aj iný prepis: Cheder, cheder, chaider.

845 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

846 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

Náboženská výchova židovských detí je v prvom rade úlohou rodičov. Najprv sa deti učia recitovať modlitby spamäti a potom sú vedené k tomu, aby na každom vekovom stupni dosiahli isté vedomosti a začali zachovávať ďalšie príkazy z *tóry*. Istý traktát z *mišny* – traktát výchovy hovorí, k čomu má človek dospieť v jednotlivých obdobiach života: *„5 – ročný k čítaniu; 10 – ročný k Mišne; 13 – ročný k povinnosti príkazov; 15 – ročný k Talmudu; 18 – ročný k ženeniu; 20 – ročný sa má starať o chlieb; 30 ročný k sile; 40 – ročný k rozumu; 50 – ročný k rade (t. z. chápať súvislosti medzi jednotlivými vecami); 60 ročný – k starobe (čo sa týka múdrosti); 70 - ročný k starobe (čo sa týka veku); 90 - ročný sa začne kloniť; 100 – ročný, akoby odišiel zo sveta.“*[847] Ak je možnosť, židovská mládež navštevuje verejnú židovskú školu, ak nie je táto možnosť, židovská mládež navštevuje štátne školy a súčasne nadobúda náboženskú výchovu v náboženskej súkromnej škole nazývanej *chéder*[848]. Prácu učiteľov zväčša odmeňujú rodičia detí. Povinnosťou židovskej obce je zriadiť náboženskú školu *chéder* (hebr. חדר).

V tejto škole sú žiaci rozdelení do dvoch skupín podľa veku. Prvú skupinu tvoria žiaci, ktorí ešte nie sú viazaní povinnou školskou dochádzkou. Ich vyučovanie prebieha takmer celé dopoludnie, alebo niekoľko hodín popoludní. Starší žiaci, mali vyučovanie v škole *chéder* delené na dve etapy. Vyučovanie v škole *chéder* pre nich začínalo už veľmi skoro okolo šiestej hodiny a trvalo približne do siedmej hodiny, aby žiaci stihli aj vyučovanie v štátnej škole. Po skončení vyučovania v štátnej škole sa opäť vracali do školy *chéder* a zostávali tam až do večera.

Takýto spôsob vzdelávania mal obrovský vplyv na rozvoj kognitívnych schopností židovských detí, no na druhej strane zanedbanie pohybu na čerstvom vzduchu a nedostatok iných tvorivých činností mal vplyv na menšiu telesnú zdatnosť u židovských chlapcov, ich hĺbavosť a uzavretosť. Historik B. Krpelec píše o bardejovských židovských žiakoch a ich vzdelávaní, že škola *chéder* bola i na úkor školy verejnej, lebo žiaci do nej prichádzali zavčasu, vyučovaním v nej boli ustatí a vyčerpaní. V oboch školách vysedeli denne 10-11 hodín...[849]

Ješiva (z hebr. sedenie) alebo *Bejt Midráš* (rabínska škola) - slúži pre vyššie náboženské vzdelávanie. Jej hlavným účelom je štúdium

847 CEBUĽAKOVÁ, *Judaizmus na Slovensku a dotyk s kresťanstvom.* s. 19-20.

848 Chéder značí miestnosť, izba. Je to základná židovská škola pre malé deti, kde sa vyučuje hebrejská abeceda a základy judaizmu. FRANEK, *Judaizmus*, 1993. s. 184.

849 KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*, 1935. s. 174.

judaizmu, *tóry* a *talmudu*. Prvé školy *judaizmu* - *ješivy* vznikali pred rokom 1800, keďže takmer každý rabín mal svoju skupinu žiakov. Bol to tiež spôsob, ako udržať základ desiatich mužov - *minjan* potrebných pre verejné spoločné modlitby v synagóge. Jeho žiaci sa potom zúčastňovali aj rabínskeho súdu *bejt din*. V minulosti sa nachádzali významné *ješivy* taktiež na území Slovenska. Najslávnejšia z nich bola *Pressburg* (alebo *Pressburger*) *Ješiva* vedená bratislavským ortodoxným rabínom Chatamom Soferom[850]. Dnes je najbližšie k Ružomberku *ješiva* vo Varšave.[851]

Za zmienku ešte stoja rôzne židovské voľno-časové mládežnícke hnutia. Keďže sa nám podarilo dostať k zaujímavej literatúre o sionistickom mládežníckom hnutí *Hašomer Hacair* pôsobiacom medzi dvoma vojnami na našom území, budeme sa snažiť priblížiť si jeho históriu, cieľ i obrovský význam, ktorý zohralo pri osídľovaní Palestíny.

Židovské mládežnícke hnutia neboli nikdy novinkou. V dejinách ich bolo viacero, no najviac z nich začalo vznikať po prvej svetovej vojne. Dôvod bol viac než prozaický. Začali sa silne zavádzať protižidovské zákony (čo vyvrcholilo zákazom vzdelávania pre židovské deti) a šírili sa chýry o zámeroch nacistov v Nemecku. Bolo ťažké uveriť, že by boli ľudia ľuďom schopní niečo také urobiť, a predsa...

Hnutie *Hašomer* (*Strážca*) vzniklo i na Slovensku po prvej svetovej vojne vďaka poľským židovským mladíkom, ktorí prchali do Palestíny cez Slovensko. Neskôr sa hnutie spojilo s hnutím *Kadima* (*Vpred*) z Podkarpatskej Rusi a dostalo názov *Hašomer Kadima.*[852]

Cieľom hnutia bolo pripraviť mladých ľudí na život v Palestíne. Vytvorilo výchovné metódy s cieľom naučiť sa životu v prírode, priateľstvu a boju za spravodlivosť. Členovia hnutia sa stretávali cez víkendy, organizovali výlety do neďalekej prírody i návštevy podobných hnutí *Hašomer* v okolitých mestách. Učili sa dejiny Izraela, poznávali jeho literatúru, jazyk i piesne. V lete vždy organizovali 3 až 4-týždňové tábory židovských detí a mládeže, po ktorých počet členov vždy vzrástol. Od roku 1928 sa hnutie volalo *Hašomer Hacair* (*Veľký Strážca*).[853] V porovnaní s Českom, *„na Slovensku od roku 1938 prevládol vplyv nacizmu.*

850 Chatam Sofer. http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=59164 (2009-07-20)

851 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

852 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia.* Bratislava: Vydalo SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001, s. 13.

853 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia,* 2001, s. 13.

Sionistické mládežnícke hnutia sa stali domovmi židovskej mládeže po jej vylúčení zo stredných a vysokých škôl. Hašomer Hacair organizoval kurzy stredných škôl, preškoľovacie strediská pre mládež, letné a zimné tábory." Keď sa situácia ešte pritvrdila, bolo zorganizovaných viacero *kibucov* (poľnohospodárskych komún) mladých ľudí, ktorí emigrovali (tzv. *alija*) do Palestíny. Rovnako po druhej svetovej vojne, bolo toho hnutie „záchranným hniezdom" pre židovské siroty a preživších bez rodín, ktorým pomohlo emigrovať do Izraela. Po splnení svojich úloh r. 1950 hnutie zaniklo. Toľko z pôsobenia hnutia *Hašomer Hacair* na území Slovenska.

Židovské rodiny veľmi dbali na vzdelanie svojich detí, hlavne na stredoškolské a vysokoškolské, a tak zväčša vyššie úradnícke posty, miesta advokátov, notárov, bankárov, lekárov, zverolekárov a inžinierov zastávali práve Židia. Zo židovského prostredia vzišli mnohé významné osobnosti, ktoré ovplyvnili tok dejín, napr. Albert Einstein, Sigmund Freud a iní.

Memorovanie – učenie sa opakovaním

Lee Strobel vo svoje knihe *Kauza Kristus*[854] kladie niekoľko zaujímavých a pre nás veľmi dôležitých otázok profesorovi Blombergovi o rabínskom učení sa naspamäť – memorovaní v dobe Ježiša Krista. Profesor Blomberg odpovedá, že neraz rabíni vedeli i celý Starý zákon naspamäť: *‹‹V tej dobe boli knihy – vlastne zvitky papyrusu – relatívne vzácne, a preto sa výchova a vzdelávanie, bohoslužby i vyučovanie v náboženských komunitách dialo hovoreným slovom. Rabíni sa stali slávnymi tým, že vedeli celý Starý zákon naspamäť. Preto nebolo pre Ježišových učeníkov problémom uchovať v pamäti omnoho viac materiálu, než obsahujú všetky štyri evanjeliá dohromady a presne ho odovzdať ďalej.››*

Dnes si len veľmi ťažko dokážeme predstaviť takéto memorovanie, ale ako ďalej pokračuje profesor Blomberg, texty mali poetickú formu a rytmus, čo umožňovalo ľahšie zapamätanie si informácií: *‹‹Bola to kultúra slova, kde sa kládol veľký dôraz na učenie sa naspamäť. Osemdesiat až deväťdesiat percent Ježišovho učenia malo pôvodne poetickú formu. Nešlo priamo o rýmy, ale jeho výroky mali istý rytmus s vyváženosť a obsahovali množstvo paralel, čo bolo pre pamäť veľkou pomocou. V istej štúdii sa píše, že v staroveku sa kdekoľvek na Strednom východe*

854 STROBEL, L.: *Kauza Kristus*. Bratislava : Porta Libri, 2000. s. 43.

mohlo kedykoľvek pri opätovnom rozprávaní posvätnej tradície meniť až štyridsať percent jej obsahu. Samozrejme vždy sa museli zachovať závažné aspekty príbehu a komunita mala právo zasiahnuť a korigovať rozprávača, ak sa práve v nich odchyľoval.››

„Remeslo má zlaté dno“

Ako sme už skôr spomínali do piatich rokov synov vychovávala hlavne matka. Keď mali chlapci šesť rokov, vzal si ich na zodpovednosť a výchovu otec. Snažil sa vyučiť ich nejakému remeslu a nezriedka to bolo remeslo, ktoré on sám ovládal. Synovia sa od neho učili napodobňovaním. Teória bola až druhoradá. I sám *Talmud* nariaďuje, aby *„každý muž vedel nejaké remeslo.“* [855] V judaizme neexistuje práca, služba čisto svetská a práca, služba na posvätenie – ako je len výlučne štúdium *tóry*. Ale každá práca môže byť pozdvihnutá aj do duchovnej roviny. Andrej Mátel takto vysvetľuje hebrejské sloveso *avad*: „*Hebrejské sloveso avad – pracovať, slúžiť, sa môže preložiť aj ako uctievať.* “[856] Z toho nám následne vyplýva poznanie, že modliť sa a uctievať Boha sa dá aj prácou.

Navyše Talmud varuje, že: „*Kto neučí syna obchodovať, ako by ho učil kradnúť“ (Kidušin 29a). Tradičnou cestou v židovskej rodine je spojenie štúdia tóry s nejakým praktickým zamestnaním: „Vynikajúcou vecou je štúdium tóry spojené s nejakým zamestnaním, lebo práca, ktorú oboje vyžaduje, vyháňa človeku z mysle hriech“ (Avot 2, 2).*[857] Preto ani vzdelaní Židia sa za to nehanbili... Napr. v Novom zákone vysoko vzdelaný apoštol Pavol uvádza, že pracoval i počas svojich misijných ciest, kedy ručne vyrábal stany (porov. Sk 18, 3).[858]

Podobne to i dodnes platí pre židovských rabínov. Rozhodnuté o tom bolo na sneme v Javne. Bolo rozhodnuté, že židovskí rabíni musia najprv absolvovať svetské vzdelanie, a potom môžu byť ordinovaní, samozrejme po nasledovnom patričnom štúdiu židovských zákonov a zložení skúšky pred kolégiom rabínov. Len potom môžu dostať *smichu* – ordináciu. Tá ich oprávňuje učiť i súdiť podľa *halachy*. Dnes je

855 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1939. s. 255,

856 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

857 MÁTEL, A.: *Prednesené: „Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách“*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.

858 MIKLÍK, *Biblická archeologie*, 1939. s. 255.

to pre rabínov hlavné zamestnanie a platí ich židovská náboženská obec. No, napr. až do stredoveku tomu tak nebolo a ako píše Paul Spiegel: *„Mnoho slávnych rabínov bolo obyčajnými remeselníkmi, napr. obuvníkmi alebo krajčírmi.“*[859], aby takto zarobili na živobytie pre celú rodinu.

Možný prínos židovskej výchovy pre súčasnú edukáciu nežidovských detí

Našou snahou bude podložiť naše tvrdenie, že židovská výchova má v sebe mnoho obohacujúceho aj pre súčasnú edukáciu nežidovských detí. Prv než sme začali s písaním predkladanej rigoróznej práce, vyvstala istá hypotéza, na ktorú sme sa snažili nájsť pravdivú odpoveď. A teda, hlavná otázka znela:

1. Je pravda, že Židia /židovské deti sú (v priemere) inteligentnejší než zvyšok populácie?
2. Ak je to pravda, je ich inteligencia dedičná (Boží dar, lebo sú vyvoleným národom) alebo získaná (vplyv štúdia, náboženské vplyvy – náboženská výchova, bilingválna výchova - hebrejčina, lepšie ekonomické pomery židovských rodín, ťažší život, prenasledovanie)?
3. Na záver, ak je ich inteligencia získaná, ktoré faktory mali najväčší vplyv na jej rozvoj? Čím sa môžeme vo výchove našich detí inšpirovať na základe tohto výskumu?

Pri štúdiu monografie *Moderní pedagogika* od českého profesora Jána Průchu nás zaujal výskum (pozri Tab. 3), ktorý vykonal český psychológ a pedagóg Václav Příhoda v USA a publikoval ho v r. 1927. (Výskum bol prevádzaný v USA, lebo vtedajší režim prvej česko-slovenskej republiky podobné výskumy nepovoľoval.) Viedli ho k tomu v tom čase propagované teórie o inferiorite (t. j. podradnosti) slovanských národov a naopak nadradenosti iných.

Preto sa rozhodol podniknúť vlastný výskum na vzorke 1018 žiakov z Technical High School v Chicagu, kde študovali študenti 17 rôznych národností. Použité boli dva rôzne testy inteligencie a meranie bolo vykonané opakovane po roku. Výsledky inteligenčných testov boli veľmi zaujímavé:[860]

859 SPIEGEL, *Kdo jsou Židé?*, 2007. s. 72.

860 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 110-112.

NÁRODNOSŤ	OTISŮ TEST (IQ)	CHICAGSKÝ TEST (SKÓRY)
Židia	104,7	31,6
Česi	102,2	29,7
Nemci	100,2	30,9
Poliaci	94,6	26,0

Tab. 3 Posudok inteligencie štyroch európskych národností podľa dvoch inteligenčných testov u žiakov vstupujúcich na Vyššiu školu Harrisonovu v Chicagu v septembri 1923[861]

Ad. a) Oba testy preukázali poznatok, že študenti zo židovských rodín mali najvyššiu inteligenciu, naopak žiaci z poľských rodín najnižšiu. *„To viedlo Příhodu k hypotézam, ktoré sú dodnes aktuálne.“*[862]

Ad. b) Jednou z jeho hypotéz bola rozdielna úroveň sociálneho, hospodárskeho a kultúrneho prostredia. Tu sa ako kľúčová ukázala korelácia so socioekonomickým statusom rodín (vlastnenie domu, auta a telefónu). Táto sa potvrdila. IQ žiakov z lepšie situovaných rodín (tu hlavne ruské židovské rodiny), bolo vyššie ako u žiakov zo sociálne slabších rodín (hlavne poľské rodiny).

1. bod zistenia: Z toho výskumu vyplýva, že deti zo zámožnejších rodín majú lepšie podmienky, možnosti i príležitosti pre učenie sa a rozvoj intelektu.

Prostredie, v ktorom dieťa vyrastá vo veľkej miere ovplyvňujú jeho rodičia. Položme si otázku:

1. Má stupeň vzdelania rodičov vplyv na rozvoj inteligencie ich detí?
2. Ak áno, v čom konkrétne možno badať odlišnosti v prístupe k deťom v robotníckych rodinách (nižšia vrstva spoločnosti) a rodinách zo strednej/ vyššej vrstvy spoločnosti?

Ad. a) Nakoľko sa naša spoločnosť začína stále viac sociálne diferencovať, tým sa aj vo väčšej miere odlišujú učebné predpoklady žiakov rôznych sociálnych vrstiev. Napr. vo výskume organizovanom I. Švandom z r. 1989, u žiakov gymnázií malo 53% rodičov vysokoškolské

861 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 111.

862 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 111.

vzdelanie, naopak u žiakov trojročných učilíšť bolo len 8,4% rodičov s týmto vzdelaním. Toto zistenie I. Švanda pomenúva *„rozdielne učebné predpoklady"*[863], ktoré majú neskôr priame dôsledky na edukačné procesy u detí.

Ad. b) Prieskum podľa Hessa a Shipmana (1965) preukázal nasledovné: bola zadaná istá životná situácia výrokom „Čo by ste povedali svojmu dieťaťu, ktoré má ísť prvýkrát do školy?" Zistilo sa, že typy výpovedí matiek z odlišných sociálnych tried sa náramne podobajú. Ukázalo sa, že matky z nižšej vrstvy používajú omnoho viac príkazov a zákazov a zároveň menej povzbudzujúcich a inštruktívnych výpovedí, než matky (ale určite aj otcovia a iní rodinní príslušníci) z vyššej vrstvy voči svojim deťom.[864] Všimnime si tabuľku č. 3:

Matky	**Imperatívne výpovede**	**Inštruktívne výpovede**	**Podporujúce výpovede**
zo „strednej vrstvy"	14,9 %	8,7 %	30,2 %
z „nižšej vrstvy"	44,4 %	1,7 %	13,1 %

Tab. 4 Typy výpovedí matiek z odlišných sociálnych vrstiev[865]

2. bod zistenia: Z toho výskumu vyplýva poznatok, že matky z vyššej spoločenskej vrstvy požívajú menej priamych rozkazov a viac inštruktívnych a podporujúcich odpovedí (rád, pochvál, povzbudení a pod.). Podľa Koeniga (2004) následne zvýšené sebavedomie u detí priaznivo vplýva na silu dosahovať zaumienené ciele a méty v živote.[866]

Ak teda zvýšené sebavedomie a neustála podpora dieťaťa má tak zásadný vplyv na jeho dosahovanie lepších osobných, študijných a pracovných výsledkov:

1. Nakoľko je to dokázané, že židovskí rodičia takto podporovali svoje deti?

863 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 113.

864 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 130.

865 PRŮCHA, *Moderní pedagogika,* 2002. s. 130.

866 KOENIG, L., J.: *Chytrá výchova*. Praha: Portál, 2004. s. 59-60.

2. Nakoľko je to dokázané, že židovskí učitelia a židovské mládežnícke organizácie pozitívne motivovali a podporovali svojich žiakov/ členov?

Ad. a) Rabín Kaplan opisuje spôsoby, ako všemožne podporovať svoje deti, vnúčatá, zverencov a pod.: byť im neustále nablízku a nápomocný (to však neznamená vybojovať ich boje); ponúknuť im pohladenie i rameno, na ktorom by sa vyplakali, (keďže život v nežidovskej spoločnosti nie je ľahký pre židovské deti); byť viac ich „trénerom" a „povzbuditeľom" než kritikom. Načúvať im a všímať si aj ich neverbálnu komunikáciu (napr. cez nechuť do jedla, deti komunikujú mnohé osobné problémy) [867] a tiež odmeniť ich za dosiahnuté dobré výsledky a úspechy, atď. Práve s odmenou sa spája spomienka pána rabína Jossiho Steinera na svojho otca... Vždy na konci roka, keď deti prinášali vysvedčenia sa jeho otec opýtal: *„Prešiel si?"* On odpovedal: *„prešiel". „Dobre, tak tu máš nejaký peniaz..."* I keď jeho mama šomrala, že vysvedčenie mohlo byť aj lepšie, otec ho vždy za vynaloženú námahu odmenil.[868]

Ad. b) V obežníku, z augusta 1927, kibucu Šomrija sa nachádzajú povzbudivé slová pre tých, ktorí zostali verní hnutiu, aby vytrvali i naďalej, napriek ťažkostiam, ktoré ich sužujú: *„No tí, čo sme ostali, stojíme pevne a neustúpime zo svojich pozícií viery v krajinu a život v kolektíve..."*[869] Mládežnícka organizácia Hašomer si získavala srdcia mládeže. Nešlo v nej len o akýsi skauting, *„neobmedzovala sa iba na výcvik, štúdium (...), spev okolo ohníčka; prednášalo sa o novej domovine prebúdzajúcej sa k životu, mládež sa oboznamovala so staršou a novšou žid. literatúrou, začalo sa s čítaním kníh o židovských dejinách a spievali sa hebrejské piesne."*[870] Vedúci hnutia sa snažili o to, aby židovská mládež nebola ovplyvňovaná nebezpečnou komunistickou ideológiou, organizovali pre ňu mnohé besedy a taktiež všemožne pomáhali pri jej tajnom vysťahovaní do Izraela.

867 KAPLAN, N.: *Being engaged in our Children´s Education*. http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/511199/jewish/Being-Engaged-in-our-Childrens-Education.htm (2009-07-16).

868 STEINER, J. Osobná komunikácia, 2009-06-15, Zvonárska 5/1, 040 01 Košice.

869 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia.* 2001, s. 23.

870 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia.* 2001, s. 21.

3. bod zistenia: Z toho výskumu vyplýva poznatok, že židovskí rodičia, príbuzní, náboženská obec, židovské mládežnícke hnutia[871] (napr. Hašomer, Hašomer Hacair, keny, kibuce, Echad Haam, mládežnícke sionistické hnutia i študentský kruh Bar Kochba v Prahe, a iné) naozaj vo zvýšenej miere podporovali židovské deti. Nakoľko spoločenská situácia nikdy nebola Židom/ židom naklonená, museli držať pospolu, aby prežili... (Tak napr., čo sa týka Slovenska pred 1. svetovou vojnou, podľa slov G. Amira: „*Katolícka ľudová strana, ktorá sa zjavila v slovenskej verejnosti v roku 1901, zaplavila verejnú mienku antisemitskou propagandou. Začlenenie Židov do slovenskej kultúry nemalo nijakú nádej.*“[872])

Ďalšou zo zaujímavostí je tzv. *jazykový kód*, ktorý je viac rozvinutý u detí z vyšších vrstiev. Jeho rozvinutosť pomáha deťom v abstraktnom myslení, vo vyjadrovaní svojich názorov, v požívaní zložitejších termínov, v konštruovaní zložitejších viet a pod. Táto zručnosť má zásadný vplyv na rýchlejšie učenie, sa chápanie u mladších žiakov. A práve v mladšom školskom veku sa tvoria postoje, návyky a väzby k určitým činnostiam, teda aj k učeniu ako takému.

1. Nakoľko je preukázané, že židovské rodiny patrili predovšetkým k majetnejšej vrstve spoločnosti?
2. Ako a kde trávievali židovské deti svoj mladší školský vek? Preukázalo sa počas ich mladšieho školského veku niečo neobvyklé?

Ad. a) Židia podľa viacerých historických prameňov patrili k bohatšej vrstve. Keďže v stredoveku mali v diaspóre zákaz vlastniť pôdu a byť členmi cechov, rovnako museli poväčšine žiť v getách, uchýlili sa k požičiavaniu peňazí na úrok. Ten sa často vyšplhal až na 40%. Medzi sebou si však na úrok nepožičiavali, zakazovala im to *tóra*: Ex 22, 25; Lv 25, 36; Dt 23, 24.[873] Ich narastajúce bohatstvo bolo tŕňom v oku šľachty, cirkevných predstaviteľov a neraz i panovníka, ktorí sami mali u nich dlhy. Situácia vyústila do falošných obvinení, následných pogromov, križiackych výprav a neskôr arizácie ich obchodov a podnikov.

871 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia,* 2001. s. 7-12.

872 SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, *Edícia Judaica slovaca: Hašomer Hacair – dejiny hnutia,* 2001. s. 10.

873 JOHNSON, *Dějiny židovského národa*, 1996. s. 172.

Ad. b) V porovnaní s nežidovskými deťmi, židovské deti sa už od veľmi skorého veku. Chlapci od troch rokov[874] učili doma hebrejskú abecedu, 5-roční už vedeli čítať a nastupovali do náboženskej školy[875] *chéder*. Denne strávili spolu v školách 10-11 hodín.[876]

4. bod zistenia: Z toho výskumu vyplýva poznatok, že židovské rodiny boli poväčšine majetnejšie, a tým pádom ich deti mohli byť viac stimulované možnosťami v rodine (napr. množstvo kníh, cestovanie, denná tlač, rádio, televízor). Veľké množstvo času stráveného v škole už od útleho veku v nich veľmi pravdepodobne vyvolalo návyk i väzbu k štúdiu.

Krátky záver. Z predkladanej štúdie vyplýva, že židovské deti naozaj predstihujú v inteligencii svojich rovesníkov iných národností. Dedičný faktor nie je preukázaný. Skôr sa jedná o socioekonomický faktor, rozvinutý jazykový kód a bilingválnosť, náboženský faktor (sebavedomia plynúceho z patričnosti do vyvoleného Božieho národa a zodpovednosť zaň pred Bohom), pozitívne motivovanie zo strany rodiny i okolia, v mladšom školskom veku skoré a intenzívne štúdium – vybudovanie pozitívneho návyku a pod. V neposlednej rade zohráva svoju rolu, u židovských detí žijúcich v Izraeli, skutočnosť, že súčasný štát Izrael má veľmi vysokú vzdelanostnú úroveň a v nedávnych prieskumoch sa umiestnil na prvej priečke v počte dotácií na vedu a výskum – *„až 4,7% HDP"*[877] (zatiaľ čo USA dotuje len 2%, OECD 1,7% a Slovensko 0,8% HDP) ročne.[878]

Pozitíva a negatíva židovskej výchovy

Keďže rovnako Židia i Kresťania sa nachádzajú na svojej duchovnej ceste, môžu sa navzájom obohacovať vzájomným zdieľaním náhľadov na život, ktoré im ponúkajú ich náboženstvá. Tým si môžu osviežiť

874 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

875 KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (2009-07-04)

876 KRPELEC, *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*, 1935. s. 174.

877 *„Izrael je krajina orientovaná na podporu technologicky náročných odvetví, výskumu a vývoja, do ktorého dáva ročne z rozpočtu až 4,2 % HDP, čo je asi dvojnásobok toho, čo do výskumu dáva EÚ."* In: *Pravda (19*.12.2005, č. 292, s. 12) VAJS, M.: Izraelské firmy Slovensko iba hľadajú. http://www.cvtisr.sk/index/go.php?id=613&idf=462&lang=sk (2008-12-29)

878 *História Izraela II.* http://www.trakovice.eu/index.php?option=com_content&task=-view&id=57&Itemid=1 (2008-12-29)

i prikrášliť svoje pozemské putovanie. Totiž spoločnou snahou oboch náboženstiev je budovať Božie kráľovstvo už tu na zemi.

Poďme sa spolu pozrieť a zhrnúť si pozitíva a negatíva židovskej výchovy a z nej plynúceho spôsobu života. Z mnohých pozitív sa môže inšpirovať i naša súčasná doba a výchova detí v nej.

A) Pozitíva:

1. poučenie sa z histórie:

- Deti sa učia analyzovať históriu vlastného národa a z nej sa snažia poučiť.
- Učenie sa na príkladoch zo životov patriarchov, prorokov, sudcov, vlastného národa, neskôr cez *midrášové* príbehy rabínov a pod.
- Čo sa týka národného uvedomenie si, sú Židia v tomto veľmi príkladní. Aj keď žijú v diaspóre celé storočia, snažia sa osvojiť si reč v ústnej i písomnej forme. A navzájom sa ňou dorozumievať vo svojej komunite.
- Pokiaľ je to možné, udržiavajú veľmi úzke vzťahy, navzájom si pomáhajú a podporujú sa. Požičiavajú si peniaze bez úroku.
- Spomínanie si na Židov žijúcich v diaspóre – duchovná i materiálna pomoc, spolupatričnosť, bratstvo, jednota.
- Pôda a nehnuteľnosti v Izraeli sa len prenajímajú, nepredávajú. Zaisťuje sa tým to, že žiaden z 12 kmeňov Izraela nikdy neschudobnie.
- Separácia od sveta – bola v pozitívnom konečnom dôsledku prekážkou asimilácie počas života v diaspóre.
- Nádej – neprestajná nádej na vlastnú zem, krajinu, štát, na príchod mesiáša, na príchod Božieho kráľovstva, na oslobodenie sa od nepriateľov, na mier a pod.

2. vplyv náboženských kníh:

- Deťom sa od mala vštepujú skrze vieru mravné hodnoty. Náboženské príkazy sú chápané ako Boží dar, nie ako nepríjemné obmedzenia.

3. výchovy v židovskej rodine:

- Mnohodetné rodiny – vzájomné pomáhanie si predovšetkým v rámci rodiny.
- Majetok sa nedelí, ostáva v dome otca, najviac dostáva prvorodený syn, ktorý ostáva v otcovskom dome. Rod neschudobnie, nezanikne...

- Už od útleho detstva matky učia svoje deti hebrejsky, či *jidiš* – teda bilingválne. Ako sa ukázalo, je to veľmi vhodná forma učenia sa jazyka. Tiež má vplyv na cibrenie pamäte a v starobe pôsobí ako prevencia proti skorej demencii.

4. z praktizovania náboženského kultu:

- Nabádajú sa k horlivejšej viere, veď k spoločným modlitbám v synagóge ich je potrebných desať dospelých mužov – tzv. *minjan.*
- U reformovaných či liberálnych židov - snaha o zrovnoprávnenie mužov a žien aj v otázke náboženskej praxe a kultu.
- Vonkajšie svedectvo viery - tým, že už svojím zovňajškom, oblečením a pod. verejne dávajú najavo svoje prináležanie k židovstvu. Ich náboženská uvedomelosť a hrdosť na to, že sú Božím vyvoleným národom, podobne ako my kresťania sme Božími deťmi, by mohla byť pre nás veľkým vzorom.
- Dôležité pre nás kresťanov je poznanie, že i mimo kresťanstva existuje hlboký vzťah – človek a Boh.
- Rovnako nás Židia môžu obohatiť svojou vernosťou v zachovávaní prikázaní (hlavne ortodoxní Židia).

5. výchovy cez predpisy o rituálnej čistote:

- Obriezka – ako doživotný nezmazateľný znak na tele má viacero výhod: hygienické hľadisko, zdravotné hľadisko, viditeľný znak príslušnosti k vyvolenému ľudu – národu i náboženstvu, vyššia plodnosť, a pod.
- Umývanie sa pred jedlom po návšteve trhoviska, po dotyku s nečistým, uhynutým, mŕtvym, zákaz konzumácie bravčového mäsa, krvi, ktoré sa v teple rýchlo kazili a pod., malo veľký hygienický význam v staroveku. V tých dobách znamenalo prežitie.
- Snažia sa jesť *kóšer*. Preto s nežidmi nestolujú. Stravujú sa hlavne doma.
- Nemiešanie mäsitých a mliečnych pokrmov. Ako sa ukázalo nie je ani po zdravotnej, dietetickej stránke vhodné.
- Na druhej strane sa je možné mnohému naučiť zo židovskej tradície, ktorá má obdobie trúchlenia, nazývané *šiva*. Prvých sedem dní má hlavný trúchliaci priestor pre svoj žiaľ. Smútenie je nepretržitý proces. Sedem dní táto osoba nevarí, nevykonáva domáce práce a nevychádza z domu. Ľudia ju prichádzajú

navštíviť, nosia jej jedlo a delia sa s ňou o spomienky na nebožtíka.[879] V dnešnej spoločnosti, ktorá sa často vyhýba akejkoľvek zmienke o smrti, je tento priestor veľmi dôležitý. Rovnako mnohí kresťania nevedia ako reagovať, či majú smútiť a či sa radovať, že duša zosnulého veriaceho je už u Pána. Tu sa môžeme zo židovskej tradície mnohému naučiť.

6. výchovy a vzdelávania židovských detí:

- Dôraz na vzdelania – váženosť a pocit užitočnosti pre spoločnosť.
- Niekedy otec začal učiť svojho syna už ako trojročného poznávať písmenká. Ako päťročný už vedel čítať a začal navštevovať školu *chéder*. Malo to veľmi pozitívny vplyv na rozvoj inteligencie dieťaťa - chlapca.
- Hebrejčina je písmo veľmi abstraktné, kde každé písmeno má i svoju číselnú hodnotu. Navyše slová pozostávajúce len zo spoluhlások podporujú kreatívne myslenie žiakov, čitateľov.
- Učenie je zamerané na mnohé memorovanie, čo kladne vplýva na tvorbu nových mozgových závitov.
- Každý židovský mladík sa musí vyučiť remeslu, aby si vedel v živote zarábať prácou vlastných rúk. Až potom môže pokračovať v štúdiu napr. na univerzite.
- Prednostná výchova rodičom rovnakého pohlavia – znamená už v útlom veku stotožnenie sa so správnym pohlavím – správnym výchovným vzorom.
- Špecifické životné poslanie mužov a žien zdôraznené odlišnou výchovou chlapcov a dievčat.
- Rodová pedagogika[880] – (tzv. *gender pedagogy*), má svoje pozitíva i negatíva. No separácia oboch pohlaví umožňuje nerušené vzdelávanie sa v puberte, možnosť sústrediť sa na určitú preferovanú formu výučby u oboch pohlaví a pod.
- Náboženstvo a každodenný život sú veľmi úzko prepojené – menšie riziko odpadu od viery.
- Výchova cez správne kladenie otázok.

879 FRYOVÁ, H. P.: *Čítanka židovsko-křesťanského dialogu*. Vyšehrad : Kalich, 2003. s. 282-283.

880 Podrobné informácie o pozitívach a negatívach tohto typu pedagogiky je možné nájsť na webovej stránke: http://www.ruzovyamodrysvet.sk/ (2009-08-01)

- Manželská zmluva *ketuba* – bola zárukou postarania sa o manželku a deti v prípade rozvodu, či úmrtia muža.

B) Negatíva:
1. z histórie:
- Život v diaspóre – mnoho pogromov, nešťastia, vyhnanstvo, boj o prežitie, vyššie dane, znevýhodnenie a pod.
- Separácia od okolitého sveta – v určitom období (17.-18. stor.) znamenal život v uzavretom *gete* isté zabrzdenie vývoja.

2. vplyvu náboženských kníh:
- Život pod tlakom náboženskej autority a komunity.
- Ťažší každodenný život - množstvo náboženských príkazov a zákazov.
- Mravnosť nariadená pod trestom smrti ukameňovaním.

3. výchovy v židovskej rodine:
- Uprednostňovanie chlapcov pred dievčatami – vzdelanie, výchova, iné výhody.
- Ľahkosť rozvodu pre muža, takmer z akéhokoľvek dôvodu, ak sa mu jeho manželka znepáčila... Naopak nemožnosť rozvodu zo stránky ženy v minulosti, dnes je tomu už však trochu inak.
- Čudáctvo, tajuplnosť - strach okolia z nepoznaného, z inakosti židov.

4. *náboženského kultu:*
- Preháňanie v rituáloch – nesloboda, zviazanosť ľudí.
- Neschopnosť dosiahnuť dokonalosť a naplniť všetky Božie predpisy – z toho plynúca náboženská frustrácia.
- Ženy ako niečo druhoradé, nečisté. Nižšie postavenie žien ako mužov.
- U *chasidov* – prenechanie vedenia domácnosti a rodiny na plecia žien a výlučný záujme len o veci náboženské, mystické, filozofické zo strany mužov. To viedlo neraz k veľkej biede rodín.

5. výchovy cez predpisy o rituálnej čistote:
- Pohŕdanie nežidmi „*gójami*“ a z toho plynúca nenávisť nežidovského okolia.
- *Kóšer* potraviny sú dnes finančne nákladnejšie, príprava jedál je časovo náročnejšia a rovnako zabezpečenie dvojakého druhu

riadov na mäsité a mliečne potraviny nie je praktické a úsporné.

6. výchovy a vzdelávania židovských detí:

- Veľmi skoré vzdelávanie detí v školách (už od 5. roku) a veľa času stráveného v nich (až 10-11 hodín denne) malo vplyv na slabšiu telesnú konštrukciu hlavne u židovských chlapcov.
- Zanedbávanie vzdelávania dievčat, žien hlavne v minulosti.

Toľko aspoň niekoľko postrehov, na ktoré sme narazili pri písaní našej práce. Ako sa zdá, napriek svojim negatívam, má židovská výchova a vzdelávanie detí viac pozitív, než negatív. Presne to bolo i našou snahou dokázať.

Záver

Slovenská spoločnosť je zaradená do širšieho Európskeho spoločenstva, ktoré je charakteristické mulikulturalitou. Na základe historického vývoja našej krajiny sú tendencie, že Slovensko nie je zatiaľ dostatočne pripravené na prijatie multikultúrnych ideí a absentuje tu konkrétny vedecký výskum pre multikultúrnu edukáciu. Kolektívna vedecká monografia s názvom: *Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii* s osobitnou CD prílohou s názvom: *Didaktické materiály – Židovská kultúra v multikultúrnej edukácii* prináša nové tematicky predstavené výsledky vedeckého výskumu koncentrovaného na židovskú kultúru, jej históriu, súčasnosť, špecifiká - napr. komplexná geografická charakteristika štátu Izrael, jazyk, literatúra, dejiny, židovská religiozita a kultúra, židovsko-kresťanský dialóg, židovská kultúra na Slovensku, holokaust, otázka konfliktu a fundamentalizmu na Blízkom Východe, terorizmus, cestovný ruch a pod., a taktiež prináša konkrétne formy didaktických materiálov pre aplikáciu v pedagogickom procese základných a stredných škôl. Po stránke vedeckej ale aj didaktickej rieši pre prax aktuálnu otázku prípravy pedagogických pracovníkov pre nové výzvy postavené pred súčasný edukačný systém ako je multikultúrna realita a s ňou súvisiaca eliminácia negatívnych prejavov s prvkami rasizmu, extrémizmu, antisemitizmus alebo xenofóbie, ktoré vnášajú do nášho národa etnickú neznášanlivosť. Tieto prejavy sa vyskytujú prevažne u mladej generácie, ktorá značnú časť svojho života trávi v školách, kde je vhodný priestor na edukáciu a elimináciu extrémistických vplyvov.

Nové multikultúrne výzvy je potrebné využiť a aplikovať v pedagogickom procese na základných a stredných školách. S realizáciou tohto zámeru súvisí aj objektívna informovanosť so židovskou kultúrou, ktorá podporuje rozvoj kompetencií pedagogických pracovníkov v oblasti medzikultúrneho dialógu.

Zoznam použitej literatúry

ALEXOVIČOVÁ, T.: *Alternatívne školstvo v kocke*. Prešov : MPC, 2007.

ALLMEN, J. J.: *Biblický slovník.* Praha : Edice Kalich, 1987.

A COPRODUCTION OF SWR AND SF DRS 1999; FILMEXPORT HOME VIDEO S.R.O.: *Světová náboženství očima profesora Hanse Künga. Židovství.* (Surensuche Die Weltreligionen auf dem Weg – Judentum) Nemecko, 1999, 57 min., český dabing.

AMIR, G.: *Osud židovskej obce, jednej z mnohých (Prešov)*. Bratislava : Múzeum židovskej kultúry, 2004.

ANTALOVÁ. I., VRZGULOVÁ. M.: Porraimos - zabudnutý rómsky holokaust. In: *História.* Bratislava, č. 5-6, 2010.

ARMSTRONG, K.: *Islám.* Bratislava : Slovart, 2008.

AVINERI, Š.: *Zrození moderního sionizmu*, Praha : Sefer, 2001.

AVICHAIL, E.: *Judaizmus*. Bratislava : Uniapress, 1997.

BARDTKE, H.: *Příběhy ze starověké Palestiny.* Praha : Vyšehrad, 1988.

BÁRKÁNY, E., DOJČ, Ľ.: *Židovské náboženské obce na Slovensku.* Bratislava : Vesna, 1991.

BARŠA, P.: *Politické teórie multikulturalizmu*. Brno : Centrum pro studium demokrace a kultury, 1999.

BAUMANN, A. H. a kol.: *Co by měl každý vědět o židovství*. Praha : Kalich, 2000.

BAUMAN, Z.: *Modernita a holocaust*. Praha : Sociologické nakladatelství Slon, 2010.

BELLER, S.: *Antisemitism. A Very Short Indroduction*. New York : Oxford University Press, 2007.

BIČ, M.: *Stopami dávných věků. Mezi Nilem a Tigridem*. Praha : Vyšehrad, 1979.

BIRČÁK, J. (ed.): *Slovo episkopa Gojdiča. Výber z publikovaného dedičstva blahoslaveného biskupa Pavla Gojdiča*. Prešov : Lana, 2004.

BLACK, I., MORRIS, B.: *Mossad. Izraelské tajné války.* Brno : Jota, 2006.

BORZA, P.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*. Prešov : Petra, 2006.

BORZA, P.: Spravodlivý medzi národmi. In: *Slovo – časopis gréckokatolíckej cirkvi*. Prešov : Petra, 2008, roč. 40, č. 1.
BORZA, P.: Ruka podaná Židom. In: *Slovo – časopis gréckokatolíckej cirkvi*. Prešov : Petra, 2010. roč. 42.
BROŽ, I.: *Arabsko-izraelské války*. Praha : Epocha, 2010.
BRUMLIK, M.: *Judaizmus*. Praha : Gradapublishing, 2012.
BURYÁNEK, J. (ed.): *Interkulturní vzdělávání I.* Praha : Varianty, 2002.
COHEN, A.: *Everyman´s Talmud - New American Edition.* New York, U.S.A. : E. P. Dutton & Co., Inc., 1949.
CEBUĽAKOVÁ, S.: *Judaizmus na Slovensku a dotyk s kresťanstvom* (Diplomová práca). Ružomberok: PF KU, 2002.
CIGÁNIK, Ľ., JAŠŠOVÁ, E.: *Terorizmus*. Bratislava : Veda, 2006.
COHEN A.: *Talmud pro každého*. Praha : Sefer, 2006.
ČÁPKOVÁ, K.: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918 – 1938.* Praha : Paseka, 2005.
ČEJKA, M.: *Judaismus a politika v Izraeli*. Brno : Barrister & Principal, 2009.
ČEJKA, M., KOŘAN, R.: *Rabíni naši doby.* Brno : Barrister & Principal, 2010.
ČEJKA, M.: *Dějiny moderního Izraele.* Praha : Grada Publishing, 2011.
ČEJKA, M.: *Izrael a Palestina.* Brno : Barrister and Principal, 2007.
ČEJKA, M.: *Judaizmus a politika v Izraeli.* Brno : Barrister and Principal, 2009.
DE VRIES, S. P.: *Židovské obřady a symboly.* Praha : Vyšehrad, 2008.
DIVECKÝ, J.: *Židovské svátky. Kalendářem od Pesachu do Purimu*. Praha : P3K, 2005.
Dialog v praxi. In: *Teologické texty*, roč. 1, 1990, č. 2..
DOBSZAY, L.: „Szent híd“ (A zsidó liturgikus ének és a gregoriánum kapcsolatai), In: *Magyar Egyházzene III*., 1995/1996.
DOLINSKÁ, V.: *(Multi) kultúrna perspektíva edukácie*. Brno : Tribun EÚ, 2010.
DOUGLAS, J. D. a kol.: *Nový biblický slovník.* Praha: Návrat domů, 1996.
DOWTY, A.: *The Jewish State – A Century Later.* Berkeley : University of California Press, 1998.
DRÁB,P.: *Kresťania v dialógu Príspevok k budovaniu sveta porozumenia*. Prešov : tlačiareň Kušnír, 2008.
DROZDÍKOVÁ, J.: *Základy judaizmu.* Bratislava : SNM, 1993.

DROZDÍKOVÁ, J.: *Lexikón islámu.* Bratislava : Kalligram, 2005.
DRUHÝ VATIKÁNSKY KONCIL.: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho koncilu.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2008.
DROŻDŻ, B.: *Wychowawcza funkcja Kościoła w społeczeństwie pluralistycznym.* Legnica : 1997.
DÚBRAVOVÁ, V.: Multikultúrna výchova. In: *Multi-kulti na školách*. Bratislava : NMŠ, 2006.
ĎURAJKOVÁ, D., VARGOVÁ, D.: *Multikultúrna výchova, áno, alebo nie*? Bratislava : MPC, 2007.
FERRY, L.: *Človek-Boh alebo zmysel života*. Bratislava : Agora s.r.o., 2003.
FISHBANE, M.: *Judaizmus: zjevení a tradice*. Praha : Prostor, 1996.
FISHER, R.: *Učíme děti mysleť a učiť se.* Praha : Portál, 1997.
FOUILLOUX, D. a kol.: *Slovník biblické kultúry*. Praha : EWA Edition, 1992.
FRANEK, J.: *Judaizmus – Kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve*. Bratislava : Archa, 1998.
FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Archa, 1993.
FRANEK, J.: *Judaizmus*. Bratislava : Marenčinpt, 2009.
FRANKL, M.: *Emancipace od Židů.* Český antisemitizmus na konci 19. století. Praha : Paseka, 2007.
FRANKL, P., FRANKL, P.: Židia v Žiline. Žilina : Edis, 2009.
FREDRICKSON, G. M.: *Rasizmus – Stručná historie.* Praha: Jiří Bruchal – BB/art, 2003.
FRIEDER, E.: *Z denníka mladého rabína*. Bratislava : Judaica Slovaca, 1993.
FRYOVÁ, H. P.: *Čítanka židovsko-křesťanského dialogu.* Vyšehrad : Kalich, 2003.
GBÚROVÁ, M.: Ideové zdroje holokaustu. In: *Acta Judaica Slovaca*. Bratislava : SNM- Múzeum židovskej kultúry, 2008.
GECSE, G., HORVÁTH, H.: *Malý lexikón Biblie.* Bratislava : Spektrum, 1990.
GILBERT, M.: *Izrael – dejiny*. Praha : BB art, 2002.
GILLMAN, N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha : Vyšehrad, 2007.
GIOA, F.: *Metodi e ideali educativi dell´Antico Israele e del Vicino Oriente*. Città del Vaticano : Libreria Editrice Vaticana, 2008.
GRANT, R. G.: *Atentáty.* Bratislava : Perfect, 2005.

GREŠKOVÁ, L.: *Náboženské korene pravicového extrémizmu.* Bratislava : Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010.
GRAY, J.: *Al Kajda.* Praha : Mladá Fronta, 2005.
GURŇÁK, D. a kol.: *Ottova všeobecná encyklopédia v dvoch zväzkoch*. Bratislava : Agentúra Cesty, s.r.o., 2006.
HAGARA, M.: Gobineau, nenápadný otec teórií o rasovej nerovnosti. In: *Denník SME,* 2006, roč. 13, 19.7.2006.
HEPP, G.: *Zerfall der politischen Kultur. Wertvorstellungen im Wandel.* Koln : 1984.
HERIBAN, J.: *Úvody do Starého i Nového zákona.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1997.
HERMANN, I.: *Psychológia antisemitizmu.* Nové Zámky : Psychoprof a Artus spol. s.r.o., 1998.
HERR, T.: *Wprowadzenie do katolickiej nauki spolecznej*. Kraków : WAM, 1999.
HERR, E.: Szkic o wartościach w europejskim kontekscie politycznym. In: *Życie katolickie 9.* 1990, č. 11-12.
HERTZBERGER, A., HIRT-MANHEIMER, A.: *Židia.* Bratislava : SOFA, 1999.
HERZL, T.: *Židovský stát : pokus o moderní řešení židovské otázky*. Praha : Academia, 2009.
HLAVINKA, J.: *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938-1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2007.
HOFFMANN, G., HOFFMANN, L.: *Katolícka cirkev a tragédia Slovenských židov v dokumentoch*. Partizánske : G-print, 1994.
HRABINSKÁ, M.: *Prehľad legislatívy o vzdelávaní dospelých.* Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, mládeže a telovýchovy, 1995.
HRABOVECKÁ, H.: *Ruka s vytetovaným číslom*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 1998.
HRADSKÁ, K.: *Židovská Bratislava.* Bratislava : Marenčin PT, 2008.
HRADSKÁ, K.: Storočnica idey sionizmu. In: *Historická revue*. Bratislava : SAHI , roč. 8, č. 8, 2007.
HRADSKÁ, K., SCHWALBOVÁ, M.: *Žila som životy druhých*, *Zo spomienok. lekárky na Osvienčim.* Zvolen : Klemo, 2001.
HROBOŇ, B.: General Objections to Modern Interpretations of "Cult-Critical" Texts in the Old Testament. In: *E-Theologos.* Theological revue of Greek Catholic Theological Faculty. Volume 3, Issue

2, Pages 183–189, ISSN (Online) 1338-1350, ISSN (Print) 1335-5570, DOI: 10.2478/v10154-012-0016-7, December 2012 Vol. 3, No. 2.
HROBOŇ, B.: Komentáre k Starému zákonu, zv. 3. In: *Exodus* / Jozef Tiňo [et al.]; Dobrá kniha, Trnava, 2013.
HROUB, K.: *Hamas.* Washington DC : Institute for Palestine Studies, 2000.
CHARVÁT, J.: *Současný politický extremismus a radikalismus.* Praha : Portál, 2007.
CHMELÍK, J.: *Symbolika extrémistických hnutí.* Praha : Armex, 2000.
CHMELÍK, J . a kol.: *Extremismus.* Plzeň : Vydavatelství Aleš Čeněk, 2012.
CHOURAQUI, A.: *Dějiny judaismu.* Praha : Victoria Publishing, 1996.
IBÁÑEZ, L. C.: *Logika terorismu*. Praha : Academia, 2009.
IDELSOHN, A. Z.: *Jewish Music. Its Historical Development.* New York : Hanry Holt and Company, 1929.
INTROVIGNE, M.: *Hamás. Islámsky terorizmus ve Svaté zemi.* Praha : Vyšehrad, 2003.
IRMLER, K., STRÓŻYŃSKI, J.: Integracja europejska jako wyzwanie. In: *Społeczeństwo.* Warszawa : 1999.
JÁN PAVOL II.: Europa wymaga na nowo pracy misyjnej. (Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Komisji Episkopatów Uii Europejskiej, Watykan, 30. 03. 2012). In: *L' Osservatore Romano.* poľ. vyd. , 22/2001, č. 5.
JAN PAVOL II.: Dialog między kulturami drogą do cywilizacii miłości pokoju. In: *Społeczeństwo 11.* Warszawa : 2000, č. 1.
JAN PAVOL II: *O Państwie*. Kraków : 2001.
JANAS, K.: Utrpenie slovenských Rómov. In: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava : SNM- Múzeum židovskej kultúry, 2006.
JANAS, K.: *Perzekúcie Rómov v Slovenskej republike (1939-1945).* Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010.
JANSEN, J. J. G.: *Dual nature of Islamic fundamentalism.* New York : Cornell University Press Ithaca, 1997.
JEKKELOVÁ, J.: *Lexikón svetových náboženstiev*, Bratislava : Aktuell, 2006.
JELÍNEK, J. A.: *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí.* Praha : Ipeľ, 2009.
JOHNSON, P.: *Dejiny židovského národa*. Řevnice : Rozmluvy, 1995.

JOHNSON, P.: *Dějiny židovského národa.* Praha : Rozmluvy, 2007.
JUGIE M.: *Teologia dogmatca christianorum orientalium, IV*. Paris : Letouzey et Ané, 1931.
JUROVÁ, A., ŠALAMON, P.: *Košice a deportácia židov v roku 1944*. Košice : Vytlačilo RVO VVŠL gen. M.R. Štefánika, 1994.
KAHÁTOVÁ, B.: *Mimovládne iniciatívy vo vzdelávaní.* Bratislava : NOS, 2010.
KAMENEC, I.: *Slovenský štát (1939–1945)*. Praha : Anomal, 1992.
KAMENEC, I.: *Slovenský štát v obrazoch.* Praha : Ottovo nakladatelstvi, 2008.
KAMENEC, I., PREČAN, V., ŠKORVÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty.* Bratislava : Slovac Academic Press, 1992.
KAPELLARI, E.: Europa 2001. Nadzieje, doświadczenia, wyzwania. In: *Moralny fundament Europy czyli o cywilizację życia.* Lublin : Ed. T. Styczeń. 2002.
KEPEL, G.: *Boží pomsta. Křesťané, Židé a muslimové znovu dobývají svět.* Brno : Atlantis, 1996.
KEENE, M.: *Svetové náboženstvá*. Bratislava . Ikar, 2003.
KELLER, J.: *Úvod do sociologie.* Praha : Slon, 2005.
KHUN, P.: Interkultúrna výchova v podmienkach Slovenskej republiky. In: *Pedagogická revue*. Bratislava : SPN, 1999, roč. 51, č. 1.
KIMMINICH, O.: *Was sind Grundwerte.* Düsseldorf : 1977.
KLENICKI, L., WIGODER, G.: *Slovník Židovsko-kresťanského dialógu.* Praha : Oikoymenh, 1994.
KLUCKHOHN, C.: Values and Value Orientation in the Theory of Action. In: *Toward a general theory of action.* Cambridge : Ed. E. E- Shills, 1959.
KOENIG, L. J.: *Chytrá výchova*. Praha : Portál, 2004.
KOLLÁR, F.: *Sionizmus a antisemitizmus*, Bratislava : Pravda, 1970.
KOMINAREC, I., KOMINARECOVÁ, E.: *Multikulturalita a edukácia.* Prešov : Grafotlač, 2005.
KONFERENCIA BISKUPOV SLOVENSKA.: *Katechizmus Katolíckej cirkvi.* Trnava : SSV, 2002.
KONDZIELA, J.: Moralne podstawy demokratycznego ładu społecznego. In: *Ethos 5*: 1992, č. 2/3.
KÓNYA, P., LANDA, D.: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a .s., 1995.

KÓNYA, P.: *Dejiny židov na východnom Slovensku*. Prešov : Metodické centrum, 1997.
KORÁN.: Preložila Helena Hoghová. Žilina : Knižné centrum, 2001.
KOWALCZYK, S.: *Człowiek i społeczność.* Lublin : KUL, 1994.
KRAEMER, J. L.: *Maimonides – Život a dílo.* Praha : Bergman, 2010.
KREJČÍ, O.: *Mezinárodní politika*. Praha : Ekopres, 2010.
KRESSEL, N. J.: *Bad Faith. The Danger of Religious Extremism*. New York : Prometheus Books, 2007.
KRAUS, J. a kol.: *Slovník cudzích slov /akademický/,* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo Mladé letá, s.r.o., 2005.
KROPÁČEK, L.: *Islám a Západ.* Praha : Vyšehrad, 2002.
KROPÁČEK, L.: *Islámský fundamentalismus.* Praha : Vyšehrad, 1996.
KRPELEC, B.: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny výbor Matice Slovenskej, 1935.
KUMANOVÁ, Z.: *Niekoľko poznámok o rómskom holokauste*. In: *Acta judaica Slovaca*. Bratislava : 2006.
KUNETKA, F.: *Židovský rok a jeho svátky.* Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 1994.
KUNETKA, F.: *„Budeš se radovat před Hospodinem, svým Bohem" (Dt 16, 11) – Židovský rok a jeho svátky.* Olomouc : CMTF Univerzity Palackého v Olomouci, 1994.
KUPKA, P., LARYŠ, M., SMOLÍK, J.: *Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy.* Brno : Masarykova univerzita, 2009.
KRUPP, M.: *Osmnáct století Izraele*. Praha : Praha : P3K, 2010.
KRUPP, M.:*Sionismus a Stát Izrael*. Praha : Vyšehrad, 1999.
LANCASTER, B.: *Judaizmus.* Bratislava: Media klub, 2000.
LAŠOVÁ, M.: *Život v ortodoxnej židovskej rodine na Slovensku* (Študentský vedecký a umelecký prieskum Albertus Magnus). Ružomberok: FF KU, 2007.
LAŠOVÁ, M.: *Zásnuby a svadba u ortodoxných židov na Slovensku* (Bakalárska práca). Ružomberok: FF KU, 2009.
LAU, J. M.: *Praktický judaizmus.* Praha : P3K, 2012.
LAUBIER de P.: *Myśl społeczna Kościoła katolickiego*. Kraków : 1988.
LAUTMANN, R.: *Wert und Norm Begrieffsanalysen fur die Sociologie.* Koln : 1969.
LEHMANN, K.: Grundwerte in Staat und Gesellschaft. In: *Herder Korrespondenz 31*: 1977.

LEIBOWITZ, J.: *Úvahy nad Tórou.* Praha : P3K, 2011.
LEVI, P.: *Potopení a zachránení*. Bratislava : AGORA, 2003.
LEVINAS, E.: *Etika a nekonečno*. Praha : Oykoimenh 2009.
LILIENTHAL, A.: *Sionismuz*. Praha : Orbis, 1988.
LUŽNÝ, D.: *Řad a moc. Vybrané texty ze sociologie náboženství*. Brno : Masarykova univerzita, 2005.
LUHMANN N.: *Teoria polityczna państwa bezpieczeństwa socjalnego.* Warszawa : 1994.
ĽUPTÁKOVÁ, K.: *Interkultúrna výchova vo výchovno-vzdelávacom procese na 1.stupni ZŠ.* Banská Bystrica : PF UMB, 2004.
Ľ OSSERVATORE ROMANO, 10. Vatican : 1989, č. 9.
MÁDR, O.: *Dokumenty II. Vatikánského koncilu.* KostelníVydří: Karmelitánske nakladatelství, 2002.
MAJKA, J.: *Etyka społeczna i polityczna*, Warszawa : 1993.
MALKA, V.: *Nejkrásnejší židovské legendy.* Praha : Portál, 1999.
MANDZÁK, A. D.: Čriepky našich dejín. Židovská otázka v Michalovciach a redemptoristi. In: *Misionár*. 2008, č. 6.
MAREŠ, M.: *Transnacionální spolupráce krajní pravice ve středovýchodní Evropě.* Bratislava : Centrum pre európske a severoatlantické vzťahy. 2012.
MAREŠ, M.: *České militantní neonacistické hnutí (aktuální trendy)*. Brno : Ministerstvo vnitra České republiky – Odbor bezpečnostní politiky, 2011.
MAREŠ, M.: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR.* Brno : Barrister & Principal, 2003.
MAREŠ, M.: *Symboly používané na území ČR v současnosti.* Praha : MVCR, 2006.
MAREŠ, M., SMOLÍK, J.: *Školní výuka a extremismus.* Pedagogická orientace, roč. XX, č. 2, 2010.
MARIAŃSKI, J.: *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie.* Lublin : 2006.
MARTINI, C. M.: Rozeznanie dobra wspólnego w polityce i gospodarce. In: *Społeczeństwo.* 1995.
MÁTEL, A.: Prednesené: *„Výchova ku viere podľa Tóry v židovských rodinách"*. Stretnutie spoločenstiev rodín (4. 9. 2004), Tomky.
MATLOVIČ, R.: *Geografia relígií.* Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 2001.

Mc GOWAN, L.: *Radikálni pravice v Německu. Od roku 1870 po současnost.* Praha : Prostor, 2004.
MENDEL, M.: *Džihád*. Brno : Atlantis, 2010.
MICHANČOVÁ, S.: *Vybrané kapitoly zo psychológie náboženstva.* Prešov : GTF PU, 2009.
MIKLÍK, J.: *Biblická archeologie.* Praha : Theologický ústav C.Ss.R. v Oboři šti, 1939.
MILO, D.: *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike.* Bratislava : Ľudia proti rasizmu, 2005.
MISTRÍK, E.: Multikulturalizmus-kultúrny konflikt. In: *Multi-kulti na školách.* Bratislava : NMŠ, 2006.
MISTRÍK, E. a kol.: *Kultúra a multikultúrna výchova*. Bratislava : Iris, 1999.
MISTRÍK, E. a kol.: *Od kultúrnej tolerancie ku kultúrnej identite.* Bratislava : Iris, 2001.
MISTRÍK, E.: Pojmy. In: *Multi-kulti na školách.* Bratislava : NMŠ, 2006.
MISHAL, S., SELA, A.: *The Palestinian Hamas.* New York : Columbia University Press, 2006.
MLYNÁRIK, J.: *Dejiny židu na Slovensku*. Praha : Academia, 2005.
MOYANO, A. L.: *Sekty.* Frýdek-Místek : Alpress, 201.
MORDEL, Š.: *Biblická archeológia.* Spišské Podhradie : Spišská Kapitula, 1995.
MOTAK, D.: *Nowoczesność i fundamentalizm. Ruchy antymodernistyczne w chrześcijaństwie.* Kraków, 2002.
MÚDROSLOVNÉ KNIHY STARÉHO ZÁKONA s komentármi Jeruzalemskej biblie. Trnava: Dobrá kniha, 2006.
MUCH, T., PFEIFER, K.: *Svář bratří v domě izraelském.* Praha : Themis, 2000.
MÜLLER, Z.: *Islám a islamismus*. Praha : Academia, 2010.
MÜLLER, Z.: *Svaté války a civilizační tolerance*. Praha : Academia, 2005.
MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Hamilton : Zahraničná Matica slovenská 1987. s. 418 – 419; *Slovenský zákonník*, 1941, Zákon č. 198/1941 Sl. z.
MUSZYŃSKI, H.: Jedność Europy ze szczególnym uwzględnieniem historycznej roli Gniezna. In: *Moralny fundament Europy*. Lublin, 2002.

NAGYOVÁ, A.: Nezabudnutí? In: *Prešovský večerník*. 4. decembra 2012.
NAGYOVÁ, A., BORZA, P.: *(NE)ZABUDNUTÍ (osudy ľudí, osobné hrdinstvá) - výstava o ľuďoch, ktorí získali titul „Spravodlivý medzi národmi“*, 16 panelov.
NAPOLEONI, L.: *Teror s. r. o.* . Praha : Metafora, 2007.
NÁRODNÁ RADA SR.: *Zákony 2011*. Žilina : Poradca, s.r.o., 2011.
NÁRODNÁ RADA SR.: *Ústava Slovenskej republiky a Listina základných práv a slobôd.* Bratislava : Nová práca, 2007.
NEČAS, C.: *Českoslovenští Rómové v letech 1938–1945*. Brno : Masarykova univerzita, 1994.
NEWMAN, J., SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z.* Praha : Sefer, 2009.
NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938-1944*. Bratislava : Klemo, 2004.
NIŽŇANSKÝ, E.: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*. Prešov : Universum, 1999.
NIŽŇANSKÝ, E.: *Vzťah majoritnej a židovskej minority.* Bratislava : Klemo, 2005.
NOJIRI, T.: Wartości jako warunek istnienia demokracji. In: *Społeczeństwo 10.* 2000, č. 2.
NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992.
O´CALLAGHAN, S.: *Sprievodca svetovými náboženstvami*. Bratislava : IKAR, 2012.
OKROY, M.: *Sprievodca a čítanka židovskej kultúry a židovských dejín v Košiciach a Prešove*. Trnava : Vydavateľstvo Dobrá kniha, 2005.
OLDŘICH, E.: *Kabbala.* Praha : Zmatlík a Palička, 1938.
PAĽA, G.: *Mediálna problematika v Katolíckej náboženskej výchove.* Prešov : GTF PU, 2008.
PAĽA, G.: Služba masmédií pri ohlasovaní viery. In: *Teologické súvislosti mediálnej problematiky v katechéze.* Prešov : GTF PU, 2009.
PAVLÁT, L., PUTÍK, A.: Židovské tradice a zvyky. In: *Židé – dějiny a kultura.* Praha : Helvetica & Tempora, 2005.
PAVLINCOVÁ, H. a kol.: *Slovník Judaizmus, Křesťanství, Islám.* Praha : Mladá fronta, 1994.
PAVLINCOVÁ, H., HORYNA, B.: *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2003.
PAXTON, R.O.: *Anatomie fašizmu.* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

PĚKNÝ, T.: *Historie Židů v Čechách a na Moravě.* Praha : Sefer, 2001.
PELEYOVA, M.: *Námety na využitie dejín a kultúry Židov pre výchovu žiakov k tolerancii*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum, 2003.
PETRASOVÁ, A.*: Využitie stratégie EUR ako prostriedku eliminácie funkčnej negramotnosti rómskych žiakov.* Prešov : MPC, 2003.
PETRUSEK, M., BALON, J.: *Společnost naší doby*. Praha : Accademia, 2011.
PETROSILLO P.: *Křesťanství od A do Z.* Kostelní Vydří : Karmelitánske nakladatelství, 1998.
PETRUŠ, L. (ed.): *Holokaust včera a dnes*. Prešov : GTF PU, 2009.
PIWOWARSKI W.: *Podstawowoe wartości społeczeństwa polskiego.* In: Religie i Kościoły w spoleczeństwach postkomunistycznych. Ed. I. Borowik, A. Szyjewski, Krakow 1993.
PIWOWARSKI, W.: Młodzież a wartości podstawowe. In: *Religia w dobie przełomu w Polsce.* Ed. L. Adamczuk. Warszawa, 1991.
PIWOWARSKI W.: *Socjologia religii*. Lublin : KUL, 1996.
POJAR, M.: *Izrael*. Praha : Libri, 2004.
POLÁKOVÁ, J.: Několi poznámek ke smyslu dialogu. In: *Filosofický časopis 46*. 1996.
POTAŠ, M.: *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov : VMV, 2001.
POTMĚŠIL, J.: *Šária. Úvod do islámského práva.* Praha : Grada, 2012.
PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU SR.: *Metodika k problematike boja proti extrémizmu.* Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2006.
PREZÍDIUM POLICAJNÉHO ZBORU SR.: *Správa o extrémizme v Slovenskej republike za rok 2008.* Bratislava : Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2009.
PRŮCHA, J.: *Multikulturní výchova. Příručka (nejen) pro učitele*. Praha : Triton, 2006.
PRŮCHA, J.: *Interkultúrní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů.* Praha : Portál, 2007.
PRŮCHA, J.: *Moderní pedagogika.* Praha : Portál, 2002.
RAABE, F.: Der Streit um die Grundwerte. In: *Kirche und Gesellschaft 37.* 1977.
RABINOWICZ, O.: Czechoslovak Zionism : Analecta to a history. In: *The Jews of Czechoslovakia.* vol. II. Philadelphia : Jewish Publication Society of Amerika, 1971.

RÁCZ, J.: *Palestína včera a dnes*. Bratislava : Pravda, 1973.
RÁCOVÁ, A.*:* Rómovia. In: *História*. Bratislava, roč. 2., č. 6., 2002.
RODENOVÁ, C.: *Kniha o židovské kuchyni – Odysea ze Samarkandu a Vilniusu do dnešních dnů.* Praha : Nakladatelství BB/art, 2005.
ROKEACH, M.: *Beliefs, Atitudes and Values,* San Francisko : 1976.
ROKEACH M.: *The Nature of Human Values,* New York : 1973.
ROOS, L.: *Wartości demokracji a odpowiedzialność chrześcijańska*. Warszawa :1993.
ROSTEN, L.: *Jidiš pro radost.* Praha : Academia, 1998.
RUCKER, L.: *Stalin, Izrael a Židé*. Praha : Rybka Publisher, 2001.
RUNES, D. D.: *Slovník judaizmu.* Bratislava : Danubia Press, 1992.
SAAD-GHORAYEB, A.: *Hizbullah.* London : Pluto Press, 2002.
SADEK, V.: *Židovská mystika.* Praha : Fra, 2003.
SADEK, V.: *Židovská mystika v Praze.* Praha : Společnost židovské kultúry, 1992 .
SADEK, V.: Židovské dějiny a myšlení od biblických dob do současnosti. In: *Židé – dějiny a kultura.* Praha : Helvetica & Tempora, 2005.
SALNER, P.: *Prežili holokaust.* Bratislava : VEDA, 1997.
SALNER, P.: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou.* Bratislava, Zing Print, 2000.
SEGERT, S.: *Starověké dejiny židů***.** Praha : Svoboda, 1995.
SHAHAK, I.: *História a náboženství židú*. Olomouc : Votobia, 2005.
SHMERUK, Ch.: *Dějiny literatury jidiš.* Olomouc : Votobia, 1996.
SHNEIDER, L.: *Boj o Jeruzalem začal*. Ostrava : Alef, 1997.
SCHMID, J., RATZINGER J., *Auferstehung des Fleisches,* Sacramentum mundi. Theologisches Lexicon fur die Praxis, I, Freiburg : 1968.
SCHOOYANS, M.: Prawa człowieka i demokracja. In: *Społeczeństwo 10*: 2000, č. 2.
SCHUBERT, K.: *Židovské náboženství v proměnách věků.* Praha : Vyšehrad, 1999.
SKALICKÝ, K.: *V zápase s posvátnem*. Brno : Centrum prostudium demokracie a kultury, 2005.
SLÁDEK P.: *Malá encyklpedie rabínského judaismu*. Praha : Libri, 2008.
SLIVKA, D.: Historický a kresťanský výklad Starého zákona. In: *Izraelský monoteizmus v kontexte dejín starovekého Blízkeho východu.* Prešov : GTF PU, 2008.

SLIVKA, D.: Biblia ako fundament sociálnych a kultúrnych hodnôt. In: *Vplyv médií na sociálne a kultúrne hodnoty súčasnosti.* Prešov : GTF PU, 2010.

SLIVKA, D.: Christianity, Communism and Democracy in Slovakia in the 20th Century. In: *Roczniki Teologiczno - Pastoralne 7.* Lublin : Norbertinum, 2013.

SLIVKA, D., VALČO, M.: *Christian Churches in Post-Communist Slovakia: Current Challenges and Opportunities.* Salem : Center for Religion and Society, USA.

SLIVKA, D.: Židovská synagogálna liturgia ako znak religiozity a viery. In: *Doświadczenie władzy.* Krakow : Uniwersytet Papieski Jana Pawla II., 2012.

SLODIČKA, A.: Biblický obraz Boha v kontexte monoteizmu. In: *Izraelský monoteizmus v kontexte dejín starovekého Blízkeho východu.* Prešov : GTF PU, 2008.

SLODIČKA, A.: *Theologia dogmatica catholica*. Prešov : GTF PU, 2005.

SLODIČKA, A.: Fenomén náboženstva v kontexte súčasnej religionistiky. In: *Disputationes quodlibetales : náboženstvo v kontexte súčasného myslenia.* Prešov : GTF PU, 2009.

SLODIČKA, A.: *Theologia fundamentalis de religione christiana.* Prešov : GTF PU, 2006.

SLODIČKOVÁ, M.: *Použitie literatúry v procese výučby etickej výchovy*. Prešov : GTF PU, 2008.

SLOVNÍK ŽIDOVSKO-KRESŤANSKÉHO DIALÓGU. Praha : Oikoymenh, 1994.

SNM - MÚZEUM ŽIDOVSKEJ KULTÚRY, Edícia Judaica slovaca: *Hašomer Hacair - dejiny hnutia.* Bratislava: Vydalo SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2001.

SORYS, S.: Romowie wobec przemian społeczno-ekonomicznych. In: *Przemiany pracy, postaw i rol zawodowych.* WALCZAK-DURAJ, D. (ed.) Łódź : Uniwersytet Łódzki, 2011.

SORYS, S.: Prawa wolnościowe w społecznej nauce Kościoła. In: *Prace naukowe.* Red. nauk. T. Grabiński, L. Woszczek, Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Marketingu w Chrzanowie Chrzanów 2009.

SORYS, S.: Aspekt wsi i rolnictwa w nauczaniu Jana Pawla II. In: *Dziedzictwo i pamieć.* Tarnów : Centrum Edukacji w Tarnowie, 2010.

SORYS, S.: Nowoczesne gospodynie pamietaja o tradycji. In: *Fundusze Europejskie dla Malopolski nr. 7.* Krakow : Urzad Marszalkowski Województwa Malopolskiego, 2013.

SORYS, S.: Kapital ludzki na obszarach wiejskich - badania. In: *Kapital ludzki, kulturowy i spoleczny a jakość zycia mieszkańców wiejskich województwa malopolskiego*. Krakow : Uniwersytet Rolniczy im. H. Kolataja, 2011.

SORYS, S.: Romskie bariery spoleczno-ekonomiczne w budowaniu partnerstwa. In: *Partnerstwo i współpraca a kryzys gospodarczo-społeczny w Europie środkowej i wschodniej.* Tom II. Lublin : KUL, 2010.

SPENCER, R.: *Islám bez závoje.* Praha : Triton, 2006.

SPIEGEL, P.: *Kdo jsou Židé?* Brno : Barrister & Principal, 2008.

STACHO, Ľ.: Medzi minoritou a majoritou. In: *Acta Judaica Slovaca.* Bratislava : SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2010.

STEINER, J. *Osobná komunikácia. 2009-06-15*, Zvonárska 5/1, 040 01 Košice.

STEMBERGER, G.: *Úvod do judaistiky*, Praha : Vyšehrad, 2010.

STIMPFLE, J.: *Die Grunwerte in der Sicht der katolischen Kirche*. Stuttgart :1979.

STRÍŽENEC, M.: *Súčasná psychológia náboženstva.* Bratislava : Iris, 2001.

STROBEL, L.: *Kauza Kristus*. Bratislava : Porta Libri, 2000.

STRZESZEWSKI, CZ.: *Katolicka nauka społeczna.* Lublin : 1994.

STYK, J.: Chłopskie wartości podstawowe. In: *Wartości a struktura społeczna.* Ed. S. Marczuk, Rzeszów 1990.

SUTOR, B.: *Politická etika.* Trnava : Dobrá kniha, 1999.

SVÄTÉ PÍSMO STARÉHO I NOVÉHO ZÁKONA. Rím : PSÚSCM, 1995, 2003.

ŠEDINOVÁ, J., DOLEŽELOVÁ, J., PUTÍK, A.: *Židovské tradice a zvyky.* Praha : Státní židovské museum, 1992.

ŠPIDLÍK, T.: *Věřím v život věčný. Eschatologie.* Olomouc : Refugium, Velehrad-Roma s.r.o., 2007.

ŠTAMPACH, I.: *Život, Duch a všecho : Duchovní směry nového veku.* Tišnov : Sursum, 1993.

ŠTAMPACH, I.: *Náboženství v dialogu.* Praha : Portál., 1998.

ŠTURÁK, P.: *Otec biskup Pavol Gojdič, OSBM.* Prešov : VMV, 1997.

TEFANI, P.: *Introduzione all´ebraismo.* Brescia : Editrice Queriniana, 2004.
TELCHIN, S.: *Zrada*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství. 1996.
TERNER, E.: *Stát Izrael*. Praha : Svoboda, 1990.
THOMAS, W. I., ZNANIECKI, F.: *Chłop polski w Europie i Ameryce.* Warszawa : 1976.
TRABALKA, V.: *Hebrejsko-slovenský slovník.* Bratislava : ZING Print, 1997.
TRSTENSKÝ, F.: *Kumrán a jeho zvitky*. Svit : Katolícke biblické dielo, 2009.
TUROWSKI, J.: *Socjologia. Wielkie struktury społeczne.* Lublin : 1994.
VALČOVÁ, K.: Vplyv židovského kultu na kresťanské služby božie. In: *Acta Humanica.* Žilina : Žilinská univerzita, Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied. 2006, č. 1.
VALČOVA, K.: Vzájomný vplyv kresťanského kultu a kultúry ako východisko pre poznanie kultúrneho dedičstva a súčasnej kultúrnej situácie. In: *Acta Humanica.* Žilina : Žilinská univerzita, Katedra pedagogiky, psychológie a sociálnych vied, 2008, č. 2.
VALENČIN, M.: *Sicha – dialóg.* Prešov : Petra, n.o., 2007.
VALORE SOCIALE. In: *Dizionario di sociologia*. Ed. L. Gallino. Torino, 1978.
VARŠO, M.: *Zjedz, čo máš po ruke. Úvod do biblickej exegézy*. Nitra : Zrno, 1998.
VEĽKÝ SOCIOLOGICKÝ SLOVNÍK. Ed. M. Petrusek. Praha : 1996.
VÍCHA, K.: *Symboly a svátky muslimů a Židů.* Ostrava : Milata, 1996.
VRZGULOVÁ, M., SALNER, P.: *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, Ústav etnológie SAV, 2010.
WALDENFELS, H.: *Fenomén křesťanství. Křesťanská univerzalita v pluralitě náboženství.* Praha : Vyšehrad, 1999.
WAGNER, C. H.: *40 dôležitých faktov z histórie Izraela*. Žilina : Chevra, 2002.
WALVOORD, J., ZUCK, R.: *Das Neue Testament erklärt und ausgelegt.* Holzgerlingen : Hänssler, 2000, zv. 5.
WEINGREEN, J.: *Učebnice biblické hebrejštiny.* Praha : Karolinum, 1997.
WERBLOWSKY, R.J.Z. – WIGODER, G.: *The Encyklopedia of the Jewish Religion.* Nex York : Massada-P.E.C. Press. 1965.

WIESEL, E.: *Noc.* Praha : Sefer, 1999.
WIRKOVSKI, E.: *Židovská kuchyňa.* Bratislava : Práca, 1988.
WISTRICH, S.R.: *Hitler a holokaust*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovart, 2002.
WOJTYLA, K. K.: *Pri základoch obnovy.* Bratislava : Vydavateľstvo Don Bosco. 2003.
YOUSEF, H. M.: *Son of Hamas.* Saltriver : Tyndale House Publishers, 2010.
ZDZIECH, P.: Globalizacja, rozwój ekonomiczny i wartości o procesach unifikujących świat i ich wpływie na sferę aksjologii z perspektywy teorii przemiany wartości Rolanda Ingleharta. In: *Religia i religijność w warunkach globalizacji*. Kraków : 2007.
ZELINA, M.: *Stratégie a metódy rozvoja osobnosti dieťaťa*. Bratislava : Iris, 1996.
ZIAD, A. A.: *Islamic Fundamentalism in the West Bank and Gaza.* Bloomington and Indianapolis : Indiana University Press, 1994.
ZOUPLNA, J.: *Od jišuvu k Izraeli*, Praha : Libri, 2007.
ŽALOUDEK, K.: *Encyklopedie politiky*, Praha : Libri, 1996.

Internetové zdroje:

ANTIFA SK.: *Antifašistická akcia Slovensko*. http://www.antifa.tym.sk/.(21.04.2011).
BARKOVÁ, I.: *Zhudobnená židovská bohoslužba v Slovenskom rozhlase.*
http://old.delet.sk/showarticle.php?articleID=1226. (9.1,2013).
BECHER, M.: *The Jewish Wedding Ceremony.* http://ohr.edu/yhiy/article.php/1087 (10.10.2006).
BLAUSTEIN, M.: *Izraelské charedi strany plné hořkosti, smutku a zklamánimiři do opozice*.
http://eretz.cz/2013/03/izraelske-charedi-strany-plne-horkosti-smutku-zklamani-miri-opozice/ (20. 4. 2013).
BOHÁČOVÁ, K.: *Ako vznikol a menil sa hebrejský jazyk.*
http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/historia/ako-vznikol-a-menil-sa-hebrejsky-jazyk (24.11. 2012).
DELET.: *Pápež zbavil Židov zodpovednosti za Ježišovu smrť.*
http://www.delet.sk/search/?q=P%C3%A1pe%C5%BE+zbavil+%C5%BEidov+viny+za+Je%C5%BEi%C5%A1ovu+smr%C5%A5. (21.04.2011).

DROR, R.: *Brief history.* http://maccabi.org/brief-history. (10.1.2013).
FAZEKAŠ, Ľ.: Náboženstvo a chudoba. In: *Rozmer – časopis pre kresťanskú duchovnú orientáciu.* http://www.sekty.sk/sk/articles/show/431. (22.2.2013).
FRANKL, Pavel <pfsk@nextra.sk>. 2011-04-03. *Rozhovor o antisemitizme.* [E-mail adresátovi Jaroslav Labuda <j.labuda@azet.sk>].
GAJDOŠ, L.: *Príčiny aktívneho antisemitizmu v slovenskom štáte.*
http://www.delet.sk/showarticle.php?articleID=1176 (6.12.2008).
GYÖRIOVÁ, M.: *Európsky deň židovskej kultúry.*
http://www.delet.sk/spravy-a-politika/slovensko/europsky-den-zidovskej-kultury. (5.12.2012).
GYÖRIOVÁ, M.: *Niekoľko slov k 10. výročiu vzniku Združenia ESTER.*
http://www.kehilakosice.sk/ester.html. (5.12. 2013).
GREENE, A.: *Locks of faith: Orthodox Jewish boy gets first haircut at age 3.*
http://www.starnewsonline.com/article/20081218/ARTICLES/812180317/-1/SPORTS01?Title=Locks_of_faith__Orthodox_Jewish_boy_gets_first_haircut_at_age_3 (2008-12-28).
História Izraela II.
http://www.trakovice.eu/index.php?option=com_content&task=view&id=57&Itemid=1 (29.12.2008)
HLINČÍKOVÁ, M.: *Multikulturalizmus.*
http://www.multikulti.sk/pojmy/multikulturalizmus.html (10.9.2013)
HŘEBÍK, J.: *Všeobecný úvod do písma svatého.* http://ktf.cuni.cz/~hrebik/vseob_uvod.html. (30.10.2010).
HUMAJOVÁ, Z., PUPALA, B.: Podoby školskej reformy. In. Kol. autorov: V*zdelávanie pre život. Reforma školstva v súvislostiach.* Bratislava : Konzervatívny Inštitút M. R. Štefánika, 2008. http://www.noveskolstvo.sk/upload/pdf/Publikacia_Reforma_skolstva_v_suvislostiach.pdf (20.2.2012)
JÁVORI, F.: *Budapest klezmer Band.* http://www.budapestklezmer.hu/hu/javori-ferenc. (3.12.2012).
JÁN PAVOL II.: *Cirkev v Európe*. In: http://www.kbs.sk/print.php?-cid=1117289696
JEWISH VIRTUAL LIBRARY: *Star of David.* http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/star.html (09.02.2013).
KAMENEC, I.: *Fenomén holokaustu v historiografii, v umeleckej tvor-*

be a vo vedomí slovenskej spoločnosti, Historický ústav SAV. http://sk.holokaust.sk/wp- content/kamenec2.doc (27.12.2008).

KAPLAN, N.: *Being engaged in our Children´s Education.*
http://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/511199/jewish/Being-Engaged-in-our-Childrens-Education.htm (16.07.2009).

KEHILA ŽILINA: *Škola – Cheder, Ješiva.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=48 (04.07.2009).

KEHILA ŽILINA: *Svadba a manželský život*. http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=51 (04.07.2009).

KEHILA ŽILINA: *Židovská kuchyňa.* http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=13 (04.07.2009).

KLEIN-PEJŠOVÁ, R.: *Dejiny Židov na Slovensku.*
http://www.slovak-jewish-heritage.org/history-of-jews-in-slovakia.html?&L=1. (1.2.2013).

KLEPKOVÁ, J.: *Židovská svadba.*
http://www.nase-rodina.cz/article.php?clanek=55. (10.2.2013).

Koncepcia rozvoja výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike na najbližších 15-20 rokov (projekt „MILÉNIUM“). http://www.cpk.sk/web/dokumenty/krvv.pdf (20.12.2012)

MÁTEL, A.: *Úloha rodičov v náboženskej výchove detí v židovskej rodine.* http://www.andrejmatel.info/ (01.08.2009).

MINISTERSTVO VNÚTRA SR.: *Extrémizmus.* http://www.minv.sk/?extremizmus. (22.04.2O11).

MITCHELL RANDY: *L'ahavat Torah: For Love of Torah.*
http://peyotinyakima.blogspot.sk/2009/10/star-of-david.html (09.02.2013)

Multikultúrna / interkultúrna výchova. http://www.multikulti.sk/slovnik.html (20.9.2013)

PAVLÁT, L.: *O původu slova Žid*.
http://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/salom/_zprava/o-puvodu-slova--zid--421020. (11.9.2012).

Posolstvo Svätého Otca Benedikta XVI. k Svetovému dňu pokoja. 1. január 2007. In: http://www.kbs.sk/?cid=1167216412 (09.05.2011.).

PETRÁŠ, M. a kol.: *O nás.* http://www.menorah.sk/. (12.1.2013).

POSPÍŠIL, V.: *O klezmeru.* http://www.letajicirabin.cz/o-klezmeru. (20.12.2012.)

RJ.ORG: *Keep the Pressure on Magen David Adom.* http://blogs.rj.org/blog/2012/08/13/keep-the-pressure-on-magen-david-adom/ (09.02.2013).

Pravda (19.12.2005, č. 292, s. 12) VAJS, M.: *Izraelské firmy Slovensko iba hľadajú***.**

http://www.cvtisr.sk/index/go.php?id=613&idf=462&lang=sk (29.12.2008)

SACKS J.: *Hudba – jazyk duše.* http://www.delet.sk/zivot-a-judaizmus/nabozenstvo/hudba-jazyk-duse. (29.1.2013).

SCHWEID, E.: *The goals of zionism today*.

http://www.mfa.fob.il/MFA/MFAArchive/2000_2009/2001/8/The%Goals%20of%20Zionism%20Today (20.4.2013).

SITA.: Útok na rabína. http://aktualne.centrum.sk/sport/futbal/clanek.phtml?id=1166758. (21.04.2011).

STERN, T.: *Sláva a zánik bratislavskej ješivy*. http:// ww.delet.sk

SZATMARY, M.: *Rabína Myersa napadli.*

http://www.delet.sk/search/?q=barucha+myersa+napadli. (21.04.2011).

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR.: *Obyvateľstvo - demografia - predde-finované tabuľky.*

http://portal.statistics.sk/files/Sekcie/sek_600/Demografia/SODB/grafy/sj/08.pdf (29.11.2012).

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR: *Demografia. Zahraničná migrácia. Aktuality. Cudzinci v SR k 31.12.2011*. http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=60608 (29.11.2012).

THE WOMEN´S ZIONIST ORGANIZATION OF AMERICA, Inc. *Ourhistory : Henrieta Szold*. http://www.hadassah.org/site/c.keJNIWOvElH/b.5651301/k.AE75/Our_History.htm (25.4.2013)

TEŠŠER, T.: *Vitajte v B'naj B'rith Európa.* http://www.kehilakosice.sk/brit.html. (10.1.2013).

UNESCO: *Všeobecná deklarácia UNESCO o kultúrnej rozmanitosti.* Prijatá na 31. zasadnutí Generálne konferencie UNESCO v Paríži 2. novembra 2001. čl. 2. http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/diversity/pdf/declaration_cultural_diversity_sk.pdf (10.9.2013)

VÁCLAVEK, D.: *Veselí, chudí a zbožní.* http://www.dingir.cz/archiv/Dingir101.pdf (10.8.2012).

Vzdelávacie oblasti a prierezové témy. http://www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program/Statny-vzdelavaci-program-pre-1-stupen-zakladnych-skol-ISCED-1/vzdelavacie-oblasti-a-prierezove-temy.alej (20.2.2012).

What is a Mikvah? http://www.baischabad.com/templates/articlecco_cdo/aid/67019/jewish/About-Mikvah.htm (27.07.2009).
WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Activities in Israel and CounteringAntisemitism*.
http://www.wzo.org.il/Activities-in-Israel-en (13.4.2013)
WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Zionist Executive.*
http://www.wzo.org.il/index.php?dir=site&page=pages&op=category-&cs=3081(12. 4. 2013)
WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *The Herzl centre*. http://www.wzo.org.il/The-Herzl-Center (13.4.2013)
WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Zionist congress*. http://www.wzo.org.il/Zionist-Congress (12. 4. 2013)
WORLD ZIONIST ORGANIZATION.: *Zionist general council.*
http://www.wzo.org.il/Zionist-General-Council (12. 4. 2013)
YAHOO. COM: *7th century BCE - First Jewish Star.*
http://www.flickr.com/photos/zeevveez/3607169948/ (09.02.2013)
ZIMBOVÁ, J.: *V Afrike žije množstvo stratených židovských kmeňov.*
http://old.delet.sk/showarticle.php?articleID=867. (23.2.2013).
Židovská náboženská obec – Pohľad do dejín. http://www.ekumena-ke.sk/zidovska-nabozenska-obec/. (2.3.2013).
ZROSTLÍK, D.: *Sionismus*. http://www.e-polis.cz/politicke-teorie/296-sionismus.html, (1.12.2012)
Židia - História. http://www.kezmarok.com/historia/zidia/ (10.10.2006).

Internetové portály:

http://edah.sk/. (5.12.2012).
http://mazaltov.sk/ (5.12.2012).
http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/biography/Schechter.html. (10.1. 2013).
http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0008_0_08628.html. (12.1.2013).
http://www.slovak-jewish-heritage.org/european-day-of-jewish-culture.html?&L=1. (5.12.2012).
http://www.slovak-jewish-heritage.org/slovak-jewish-heritage-route1.html?&L=1. (5.12.2012).
http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=58. (22.3.2013).
http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=65. (22.3.2013).
http://kehilazilina.sk/viewpage.php?page_id=67. (22.3.2013).